

قەيیوم تۆردی

کورەشێران یەلدار

1 ـ قسم

قەييۇم تۇردى

كۇرەشچان يىللار

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1979 - يىلى. ئۈرۈمچى

مەسئۇل تەھرىرى: ئەخەت ھاشىم

كۇرەشچان يىللار
(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1979 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى
1981 - يىل 2 - ئاي 2 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M10098·305
باھاسى: 0·81 يۈەن

بىرىنچى قىسىم

تاڭ ئالدىدا

هورمەتلىك كىتاپخان!

«كۆرەشچان يىللار» — ئۇچ قىسىملىق رومان. قولىگىزدىكى بۇ كىتاپ — «تاڭ ئالدىدا» — رومانىنىڭ بىرىنچى قىسمى.

1949 - يىل 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىكى ئەنجىن كۆلدۇرمامىسى پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاش، يەكەن دەريالىق ۋادىسىدىمۇ زىلزىلە پەيدا قىلىپ، جاپاكەش، ئەمگەكچان، باتۇر زەردەپشاز ئۇيغۇل-قىزلىرىغا ئازاتلىق نۇرىنى يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ قەلبىدە يېڭى ئۈمىت چىرىغىنى ياقتى..... 1955 - يىلنىڭ 5 - ئايلىرىغا كەلگەندە، بۇ ۋادىدا باشلانغۇچ كوپېراتسىيلىشىش ئومۇملىشىپ، سوتسىيالىزىم بايرىغى ئىگىز كوتىرىلدى..... ھەقىقەتەن كۆرەشچان يىللار بولدى.....

مەن بۇ رومانىدا ئاشۇ تارىخىي دەۋرلەرنى چوڭقۇرلاپ، زەرەپشان ئۇيغۇل - قىزلىرىنىڭ ئازاتلىقنىڭ ھارپىسىدا ئازاتلىق نۇرىغا بولغان تەشنالىقى، سېغىنىشى ۋە ئىنتىلىشلىرىنى ھەمدە ئەنجىنىنىڭ ئازات قىلىنغانلىقىدىن ئىلھاملىنىپ، ئازاتلىق كۈنلىرىنى كۈتۈۋېلىش يولىدا ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۆرەشلىرىنى؛ ئازاتلىقتىن كېيىن بولسا، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيەسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە ئىنتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلىپ، قەد كوتىرىپ، ئۇزلىرىنىڭ ئىجتىمائى تەقدىرى — ھاياتىدا تارىخىي خاراكتىرلىق زور ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى نىيەت قىلدىم. لېكىن، مېنىڭ سەۋىيەم، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتى ئىقتىدارىم تولىمۇ يېتەرسىز بولغانلىقتىن، رومانىدا خاتالىق ۋە نۇرغۇن كەمچىلىكلەر بولۇشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. ھورمەتلىك كىتاپخانلارنىڭ تەنقىت ۋە پىكىر بېرىشىنى سەممىي ئۈمىت قىلىمەن.

— ئاپتور

مؤندەرىجە

بىرىنچى باپ

1 . قانلىق دەريا 1

2 . ئېلىمشانىڭ راۋابى..... 7

3 . قۇتلۇق خەۋەر..... 17

ئىككىنچى باپ

1 . «ياڭاق پۇشتى ماكان» ۋە ئىلمۇ ـ ھىكمەت 30

2 . بىر تۇخۇمدىن ئۇچ چايان..... 37

3 . مەخپى خەت 46

ئۈچىنچى باپ

1 . "ساۋاپلىق كىشەن"..... 59

2 . ئالماس..... 66

3 . يېڭى مەكتەپ 72

توتىنچى باپ

1 . يېزا يولى 86

2 . تونۇشۇش..... 95

3 . ئېلىقۇل 108

بەشىنچى باپ

1 . ئېلىمشانىڭ قوشاقلىرى..... 126

2 . بايىز خالۋاپ..... 139

3 . خەيرلىك كېچە..... 150

ئالتىنچى باپ

1 . قوسىغىغا جىن كىردى..... 166

2 . بەگ كېچىشىنىڭ سىرى 173
3 . نارازى ۋە رازى..... 188
يەتتىنچى باپ
1 . قەسەم 203
2 . "ئېلىش" بېشىدا 221
3 . ئاسمىنىڭ ھىكايىسى 234
سەككىزىنچى باپ
1 . گىلاسلىق باغدىكى زىيافەت..... 251
2 . تونۇش بولمىغان تونۇش ئادەم..... 267
3 . قېرىنداشلار 282
توققۇزىنچى باپ
1 . دار ئالدىدا..... 294
2 . ھەر ئىشنىڭ يولى بار 310
3 . جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا..... 316
4 . ۋەسىلىك يالغۇن 326
ئونىنچى باپ
1 . غەنىمەت ئولجا 340
2 . ئەجەل ھودۇقۇشىدا..... 351
3 . "ھىكمەتلىك ئۇزۇك" 364
ئون بىرىنچى باپ
1 . لەيلىگۈل ۋە ئانار گۈل..... 376
2 . تاغ ناخشىسى 383
3 . قانلىق قىساس 397
4 . ئالماسنىڭ قىلىچى 407
ئون ئىككىنچى باپ
1 . سىرلىق خەت 418
2 . كوك مۇز - ئاق قار..... 434
3 . "پارتىيىنى تېپىڭلار....." 450

بىرىنچى باپ

1. قانلىق دەريا

كوئېنلۇن.... .

كوئېنلۇننىڭ ئاسمانغا تاقاشقان ھەرە چىشلىق ئىگىز چوققىلىرى يىل بويى ئاپپاق قېلىن قار بىلەن قاپلىنىپ، ئوز ئىتىگىگە سالقىن نەزەر تاشلىغان ھالدا ھەيۋەتلىك قەد كو- تىرىپ تۇرىدۇ.

قار بورانلىرى قۇتۇرغان قىش كۈنلىرىدە بىپايان كو- ئېنلۇن تىزمىلىرى خۇددى ئۇستىگە ئاق داكىدىن يوپۇق يېپىپ قويغان ئۇزۇن قۇيرۇقلۇق ئەجدىھادەك دولقۇنلانغان ھالدا مەشھۇر مۇزتاققا، پامىر تىزمىلىرىغا تۇتىشىپ، ئاقۇش تۇمان ئىچىدە غىل- پال كوزگە تاشلىنىدۇ؛ بۇلۇتسىز ياز كۈن- لىرى، بولۇپمۇ چاقماقلىق يامغۇردىن كېيىن بۇ مويىسپىت ئانا تاغ بىردىن تۇسىنى ئوزگەرتىپ، ئالماستەك يالتىراپ، گويا سىغدىلىپ بىر يەرگە يىغىلىۋاتقاندەك، ئاسمانغا قاراپ بوي تارتىپ سوزۇلۇۋاتقاندەك، تولىمۇ سەلتەنەتلىك بولۇپ كوزگە چۇشىدۇ.

كوئېنلۇن ئىتىگىدە يەكەن دەرياسى دولقۇنلىنىپ ئاقى- دۇ. بىپايان قار- مۇزلۇق چوققىلاردىن باشلانغان بۇ ئەزىم دەريا پاقىراپ تۇرغان كۈمۈش لېنتىدەك ياپ- يېشىل بوس-

تانلىق يەكەن ۋادىسىنى، مۇنبەت دولان تۆزلەڭلىكىنى ۋە مەشھۇر تەكلىماكان قىرغاقلىرىدىكى سانسىز قۇم بارخانلىرىنى كېسىپ ئوتۇپ، تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ.

يەكەن دەرياسىنىڭ باش تەرىپى زەرەپشان دەرياسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. زەرەپشان ــ زەر ـ ئالتۇن ئاقىدىغان دەريا دىگەنلىكتۇر.

ــ ئەي زەرەپشان، زەرەپشان! سېنى نېمىشقىمۇ زەر ـ ئالتۇن ئاقىدىغان دەريا دېيىشكەن؟! سەندە ئېقىۋاتقىنى قان ـ يىرىڭ، يۇرەكنىڭ زەرداپ سۇيى ئەمەسمۇ!.....سېنىڭ سۇلە ـ رىڭ مەزلۇملارنىڭ قانلىق يېشى، سېنىڭ شاۋقۇنلىرىڭ مە ـ سۇم گۇدەك، يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ ئاھۇ ـ پەريادى، بىگۇنا قۇربانلىرىڭنىڭ غەزەپ ـ ساداسى؛ سەن ئېچىرقاپ كەتكەن يىرتقۇچ يولۋاس، قەھرىتان سوغاقتىكى چىلبورىگە ئوخشايسەن، سېنىڭ ئورکەش ـ دولقۇنلىرىڭ مېنىڭ كوكسۇمدىن ئېتە ـ لىپ چىققان لەنەت خەنجەرلىرىگە ئوخشىمۇ، لېكىن سەن بەربىر سۇ سۇرەتلىك ئەجدىھاسەن. يالماپ يۇتۇۋېتىش، چاينىاپ پۇركۇۋېتىش ــ سېنىڭ ـ سۇ سۇرەتلىك ئەجدىھانىڭ قىسلىق تارىخى.....ئېيت، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئېيت، ئەي قانلىق دەريا؟!.....

ئاپپاق چاچلىق ئانا سوزلىمەكتە ئىدى.

ئانىنىڭ ئىسمى ساربخان. ساربخان ئانا قىرغاقتا تۇرۇپ، دەرياغا تىكىلىپ، ئۇنىڭدىن نېمىنىدۇ ئاقتۇرۇۋاتقاندەك زادى كوزىنى ئۇزمەيتتى.

دەريا بولسا كور يەتمەيدىغان كەڭلىككە يېيىلىپ، گاھ

تۇرۇلۇپ ئورکەشلەپ، گاھ ئورکەش دوڭلىرى ئەتىراپقا تاراپ قىرغاق چېقىپ، دولقۇنلىنىپ ئاقماقتا؛ دەريانىڭ يۈزى خۇدى چوڭ - چوڭ نەپەس ئېلىۋاتقان ئادەمنىڭ كوكرىگىدەك بىر كوتىرىلىپ، بىر پەسلەيتتى. دولقۇن كوتىرىلگەندە پۈتۈن دەريا قاتمۇ - قات ئورکەش دوڭلىرى ھاسىل قىلىپ شىددەت بىلەن ۋاشىلداپ قاينايتتى، دولقۇن تارىغاندا بولسا، چايقىلىپ تۇرغان قىزغۇچ لاي سۇ خۇددى ئىككى بىسىلىق خەنجەردەك ئىككى قىرغاققا تاراسلاپ تۇرۇلۇپ، دەستىلەنگەن ئاق چىچەكتەك بۇزغۇنلىنىپ ۋەھىمىلىك شاقىرايتتى.....

ساريخان ئانىنىڭ كوزلىرىدە ئەلەملىك نەپرەت ئوتلىرى قاينىاپ تۇراتتى، ئۇ يەنە قايتا - قايتا:

— ئېيت، ئەي قانلىق دەريا، ئېيت! — دەپ تەسىرلايتتى.....

ساريخان ئانا ۋاقىتسىز قېرىغان، دەرت - ئەلەم تاغلىرى يەلكىسىدىن بېسىپ مۈكچەيگەن، لېكىن تۇرمۇش - ھايات ئېغىرچىلىقلىرىنى كوتىرىپ پىشقان ئايال ئىدى.

شۇ تاپتا، ئۇنىڭ ئاق چاچلىق بېشىغا سېلىنغان سېپىتە چوتا رومال سوغەكلىرى چوخچىيىپ چىققان ئاجىز مۇرىسىگە سېرىلىپ چۈشكەن بولۇپ، غەزەپنى ئوزىگە كۈچ قىلغان دەرمانسىز قوللىرى چىڭ تۇگۇلگەن ئىدى. دەرتلىك ئىككى كوزىدىن تىنىمسىز ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ئەلەم ياشلىرى قورۇق چۈشكەن سولغۇن يۈزلىرىدە ئېرىقچە بولۇپ ئېقىپ، كوپ يېرىگە ياماق چۈشكەن نىمكەش، لېكىن پاكىز ماتا كويىنىگىنىڭ ئىتىگىدىن سىرغىپ، يالىڭاياق پۇتىنىڭ ئۈچىدىن

تامچىپ، ئۇلۇق ئېقىۋاتقان ئەزىم دەريادىكى لاي سۇ بىلەن قوشۇلۇپ كېتەتتى.....

ئانا دەريادىن كوزىنى ئېلىپ، بېشىنى كوتىرىپ يىراق-لارغا نەزەر تاشلىدى، زەرەپشانىنى ئوز ئىسكەنجىسىگە ئېلىپ مەغرۇر باش كوتىرىپ تۇرغان كوئېنلۇننىڭ قارلىق چوققىلە-رىغا، دەريانىڭ نېرىقى قىرغىدىكى ياپ-يېشىل چىمەنلىككە، چىمەنلىككە تۇتىشىپ قوغۇشۇندەك ئۇيۇپ ياتقان كۇل رەڭ تىزما تاغلارغا ۋە يېشىل چىمەنلىك باغرىدىن دەريا بويىدىكى قېرى ياڭاق دەرىخى ئالدىغا سوزۇلۇپ چۇشكەن كاداڭ هارۋا يولىغا بىر خىل ئەجەپلىنىش بىلەن سەپ سالدى.

ئانا هەيران بولدى. ئۇ كۇتۇۋاتقان كىشىلەرنىڭ قارە-سىمۇ كورۇنمىدى، هەتتا، نىمە ئۇچۇندۇ قېرى ياڭاق دەرە-خىنىڭ يېنىغا باغلاپ قويۇلغان كېمىلەرمۇ بۇگۇن يوق.....

شۇنىڭدىن كېيىن ئانا يەنە ئىختىيارسىز چايقىلىپ-تەۋرەپ تۇرغان دەريىغا قارىدى. دەريادا بىردىن چوڭ شاۋ-قۇن-سۇرەن بىلەن دولقۇن كوتىرىلدى. ۋەھىمىلىك شاۋ-شۇ ئەتراپنى قاپلىدى، سېھىرلىك دەريا ئانا قەلبىنى يەنە ئوزىگە بەنت قىلىۋالدى. شاقىراپ-بۇزغۇنلىنىپ كەينىگە كوتىرىلگەن نەچچە غۇلاچ ئىگىزلىكتىكى بىر سۇرلۇك دولقۇن ئانىنىڭ كوز ئالـ-دىدا گويا ئەپسانىلەردىكى يەتتە باشلىق ئەجدىهادەك پۇشقۇرۇپ باش كوتەردى، قىرغاقىقا قاراپ ئوزىنى ئۇرغان ئوركەش خەنجەرلىرى زەھەرلىك تىللىرىنى چىقىرىپ ئېتىلغان ئىلان تۇركۇملىرىدەك، ئانىغا قاراپ زەرپ بىلەن يامىراپ كېلىشكە باشلىدى.

ئانا غەزەپلىك ۋە يېشى قۇرۇغان كۆزلىرىنى چوڭ ئاچتى، ئىلان تۇركۈملىرى بىردىن ئەجدىها شەكلىنى ئېلىپ، سوزۇلۇپ ئىغاڭلاشقا باشلىدى.

ــ كەل يەر يۈتقۇر، كەل يالماۋۇز..... ــ پىچىرلىدى ئانا مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۈگۈپ.

سۇ سۈرەتلىك ئەجدىها بولسا، ئۇشتۇمتۇت بىر تولغىنىپ بۇ يۈرتنىڭ مۇستەبىت ھوكۈمرانى ــ بېشىغا قاما تۇماق، ئۇستىگە قارا موۋۇتتىن تون كىيگەن، مايلاشقان يۇز گوشلىرى ساڭگىلاپ، كوزلىرىدىن ئوغا ـ زەھەر چېچىلىپ تۇرغان مەخسۇت بەگنىڭ قىياپىتىنى ئالدى ـ دە، ئۇ ئۇز ئەتراپىغا كۈمۈش ساپلىق خەنجەرلەرنى ئاسقان، بىسىدىن قان تېمىپ تۇرغان ئايپالتا ۋە ئوچ تىلىلىق سىم قامچىلارنى كوتەرگەن بەگ ـ دوغلارنى؛ ئاق سەللىلىك، ئۇزۇن پەرىجىلىك قازى ـ قۇززات، تورە ئىشان، مۇپتى ـ ئەلەملەرنى توپلاپ، ۋەھىمىلىك چىقىراپ ھوكىرەشكە باشلىدى.....

ئانا تېز ـ تېز نەپەس ئالاتتى، تېنى شۇركىنىپ كوز ـ لىرى قاراڭغۇلاشتى، سۇڭەكلىرىگە چاپلىشىپ تۇرغان كوك تومۇر ـ لىرىدىكى قان ئۇرغۇپ ـ ئۇرغۇپ سوقۇپ كەتتى.

ئۇ، سېھىرلەنگەن ئادەمدەك دەريادىن كوزىنى ئۇزمەيتتى. ئانىنىڭ كوز ئالدىدا قانلىق دەريانىڭ ھەممىگە مەلۇم كېيىنكى قۇربانلىرى ــ دەرتلىك ھىجرانغا پايلىماي ئىسيان كوتەرگەن سەۋەپلىك مەخسۇت بەگ تەرىپىدىن بوينىغا تاش ئېسىپ دەرياغا چوكتۇرۇپ ئولتۇرۇلگەن دەرتمەن قېرىنداشلار؛ بىر ئومۇر مەخسۇت بەگ ئۇچۇن چەش قۇمنى قىل پالاستىن

ئوتكۈزۈپ كىيەك ئالتۇن سۈزگەن ۋە خوجايىنىنىڭ ئىشتەھاسىنى قاندۇرالماي پۈتۈن ئائىلىسى بويىچە دەريادا غەرق قىلۇۋە-تىلگەن چىرايى سېرىق، مۈكچەيگەن ئالتۇن سۈزگۈچىلەر ۋە ئاخىرىدا مەخسۇت بەگنىڭ مۇددىاسى، يۇرت قازىسىنىڭ پەتۋاسى بويىچە "سۇ قاچۇرۇش" ۋاستىسى قىلىنىپ، سۇغا تىرىك بېسىپ ئولتۇرۇلگەن ساربىخان ئانىسىنىڭ دادىسى تۇرسۇن ئاخۇن..... قەددىنى دەس كوتىرىپ دەريادا پەيدا بولدى.....

پەيدا بولدى - دە، شاۋقۇن سېلىپ پۈشقۇرۇپ تۇرغان سۇ سۇ-رەتلىك ئەجدىھانىڭ بېشىغا قەھرى بىلەن بىر دەسسەپ، قاينىاپ - ۋاشىلداپ تۇرغان سۇغا پاتۇرۇۋەتتى..... شۇنىڭ بىلەن تەڭ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ قىرغاققا — ئانىغا قاراپ ھوكۇرەپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقان مەخسۇت بەگمۇ كوزدىن غايىپ بولدى.....

سارىخان ئانا چۇش كورۇپ ئويغانغاندەك، ئوز خىيا-لىدىن مەمنۇن بولۇپ كوزلىرىنى ئېچىپ "يالت" قىلىپ دەريادا قارىدى.

بۇ چاغدا، دەريادا چوڭ دولقۇن تارىلىپ پەسەيگەن بولۇپ، پەقەت پۈتۈن دەريانى قاپلىغان قاتمۇ - قات ئۇششاق ئورکەش تاملىرى قىزغۇچ ئۇنچە - مەرۋايىتلارنى چېچىپ، يېنىك دولقۇنلىنىپ، تىنىمسىز ھالدا قىرغاقلارغا ئوزىنى ئۇراتتى.

ئانا قەلبىدىكى دولقۇنمۇ بېسىلىپ پەسكۇيغا چۇشكەن-دەك بولدى. ئۇ، قەددىنى تۇزەپ، بېشىنى ئېگىز كوتىرىپ، مۇرىسىگە سېرىلىپ چۇشكەن روملىنى بېشىغا سېلىپ تۇرۇپ،

يەنە دەريانىڭ لەپرىقى قىرغىغىنى كوزلىرى بىلەن ئاقتۇرۇشقا باشلىدى.

ئانا كىمنىدۇ كۆتمەكتە.....

ئۇنىڭ كوزلىرى بىتاقەتلىك بىلەن يانماقتا.....

ئۇ، ئىككى قولىنى كوكرىگىگە قويۇپ ئىلتىجا بىلەن:

— ئاھ، بالىلىرىم، سىلەر ھازىر نەدە؟ — دەپ خىتاپ قىلدى دەريا‌غا قاراپ.

دەل شۇ پەيتتە، ئانىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن مەھەللىگە تۇتاشقان تاشلىق ساي ئىچىدىن مۇڭلۇق راۋاپ ئاۋازى ۋە پىغانلىق ناخشا ساداسى ئاڭلاندى.

ئانا ئىشتىك بۇرىلىپ كەينىگە قارىدى.....

2. ئېلىشانىڭ راۋابى

ساريخان ئانا ئارقىسىغا بۇرۇلدى-دە، گىرىمسەن كوتىرىلىپ تۇرغان ساي ئىچىدىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ كېلىۋاتقان، چاچلىرى ئوسۇپ قۇلاق، گەدەنلىرىنى بېسىپ كەتكەن، ئاپپاق ساقىلى مەيدىسىنى يېپىپ تۇرغان دەرۋىش سىياقىدىكى ناتونۇش بىر ئادەمگە كوزى چۈشتى.

ناتونۇش ئادەم مۇڭزار، پىغان قاينىغان ئاۋازدا ناخشا ئېيتىپ كېلەتتى:

ئىرغاي بىلەن ئېلىپ بولماس ساينىڭ تېشىنى،
دەرت كەلگەندە سىگىرىپ بولماس كوزنىڭ يېشىنى.
قارچۇغامنى قۇشلىمىغان تاغلار قالمىدى،

هنجران ئوتىدا مەن كەزمىگەن باغلار قالمىدى.
ئاھ ئۇرۇپ، پەريات چېكىپ يىللار ئورۇلدى،
يۈرەكتىكى زەرداپ سۇلار قانغا ئورۇلدى.
.....
.....

ئانا ئوز يۇرىگىنىڭ بىغىشىنى تىترەتكەن بۇ سادانى ئاڭلاپ، ئۇنى تونۇغاندەك قىلدى. لېكىن، دەماللىقىغا ئېسىگە ئالالمىدى.

ناتونۇش ئادەمنىڭ قولىدا چىرايلىق نەقىشلەنگەن بەش تارىلىق قەدىمىي راۋاپ؛ قۇلاق، گەدەنلىرىنى بېسىپ كەتكەن پاخماق چېچى. ئۇستىدە دۇخاۋا تاشلىق كونا سەرپۇش تۇماق، سول مۇرىسىدە غېرىپچە تاشلانغان ئوڭگەن قىزىل چەكمەن يەكتەك، ئۇستىدە بىلى يېشىل بەلۋاقتا باغلانغان نىمكەش ئۇزۇن كوينەك ۋە تىزىغا ياماق چۈشكەن ماتا ئىشتان بولۇپ، يالاڭاياق پۇتلىرى ساينىڭ قىرلىق تاشلىرى كېسىپ تىلىۋەتكەنلىكتىنمۇ ياكى چول - جەزىرىلەرنى كېزىپ ئۇزۇن يول يۈرگەنلىكتىنمۇ تىلىم - تىلىم يېرىلىپ، قان چىقىپ قاداقلاشىپ كەتكەن ئىدى.

ناتونۇش ئادەم يولنى تەسلىكتە ئىلگىرى قىلىپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئانىنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە، بىر خىل غەزەپلىك ھەسىيات بىلەن ناخشىنىڭ ئاخىرقى ئىككى مىسرا - سىنى قايتا تەكرارلىدى:

ئېخ، بەگلەر بولما مەغرۇر،
قارا تۇننىڭ چېكى بار.

شۇ تۇنلەر تۇگەپ بىر كۈن،
تاكىمۇ ئېتىپ كۈن چىقار.....

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، ئاخشىنى ئۇزۇپ، ئېغىر بىر ئۇھ-ئارتىۋالدى - دە، زەخمەكنى خەرەكنىڭ كەينىگە قىستۇرۇپ، بىر ئاز تېڭىرقىغاندەك كوزلىرىنى يۇمۇپ، دەريانىڭ ھىلىدىن-ھىلىغا كۆچىيىپ تۇرغان شاۋ - شۇلىرىغا قۇلاق سېلىپ نوختىدى.

ساريخان ئانا ئۇنىڭغا سەپسېلىپ، بىردىن يۇرىگى "جىغ" قىلىپ سەكرىپ كەتتى:

— ئېلىشا..... ئاھ خۇدايىم، سەن بىزنىڭ ئېلىشا ئىە-مەسمۇ؟ — ئانىنىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى.

ئېلىشا ئوزۇنىڭ ئالدىدا نەپىسى ئىسسىق ئايال كىشىنىڭ بارلىغىنى سەزدى، ئۇ ئىچىگە ئولتۇرۇشۇپ كىرپىكلىرى تۇتۇشۇپ كەتكەن، غۇۋا كۆرىدىغان، ياشلىنىپ تۇرغان ئاجىز كوزلىرىنىڭ ئۇستىدىن قولى بىلەن بېسىپ - بېسىپ قويۇپ، ئانىغا يېقىن كېلىپ قارىدى ۋە بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ:

— كورەلمىدىم، قۇرۇپ كەتكەن، گوھىرى ئېقىپ تۇگەگەن، ئېنىق كورەلمىدىم، سىلى كىم بولىلا؟ — دەپ ئۇھ تارتتى.

— مەن ساريخان، ئېلىشا. توختاخۇن ئاكاڭنىڭ ساريخان.....

ئېلىشا سەل - پەل ئويلىنىپ قالدى:

ـــ ئەجەپ ئىش، ـــ دىدى ئېلشا كوزلىرىنى يوغان ئېچىپ، ـــ مەن سىگلىم نەگە كېپقالدىم .....

ـــ ئوز يېزاڭغا، ئېلشا، ياڭاقلىق يېزىسىغا .....، ـــ دىدى ئانا، ـــ سەن توختاخۇن ئاكاڭنى ئەسكە ئالالمىدىڭمۇ؟ ھېچ - قىسى يوق، سەن تۇتقۇن قىلىنغان چاغدا، قولۇڭدىكى راۋاپىنى توختاخۇن ئاكاڭنىڭ سوغا قىلىپ بەرگىنى يادىڭدىمۇ؟ .....

ئېلشا بىردىن ھاياجانلىنىپ كەتتى، ئانىنىڭ بىلىگىنى ئىككى قوللاپ تۇتتى:

ـــ ۋاي خۇدايىم، تەقدىر مېنى پىقىرىتىپ يەنە مەشەگە تاشلاپتۇ - دە، شۇكىرى، ـــ ئېلشا يېشىل بەلۇغىنىڭ ئۇچى بىلەن كوز ياشلىرىنى سۈرتتى، ـــ توختىكام ھاياتمۇ، خۇداغا شۇكرى. ئالماس ئۇكام قانداق، چوڭ بولدىمۇ؟.....

ـــ ئۇنتۇماپسەن، ئېلشا، ـــ دىدى ئانا، ـــ ھەممەيلەن تىنچ. ئالماس چوڭ بولدى، تامدەك بېجىرىم يىگىت بولدى .....

ئېلشا بېشى بىلەن ماقۇللاپ، گەپ قىلمىدى.

ئانا ئۇنىڭ كالپۇكلىرىنىڭ گەز باغلاپ قۇرۇپ كەتكەنلىگىنى كوردى:

ـــ ئېلشا، سەن سۇ ئىچكىن .....

ـــ ماقۇل، مەن سۇ ئىچەي، قېنىپ بىر سۇ ئىچىۋال - لاي .....

ئانا ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ، دەريانىڭ ئەپلىك يېرىگە ئېپكېلىپ ئولتۇرغۇزدى. ئېلشا راۋابىنى ئانىغا تۇتقۇزۇپ، ئوزى يېڭىنى جەينىگىچە تۇرۇۋۇپتىپ، قولى، يۈز - كوزىنى يۇيۇپ بولۇپ، ئوچۇملاپ سۇ ئىچىشكە باشلىدى .....

ئېلىشا مەخسۇت بەگنىڭ ئاتا مىراس يىللىقچىسى بولۇپ، زىرەك، ئويچان، ۋىجدانلىق يىگىت ئىدى. بۇنىڭدىن ئون بەش يىلچە ئىلگىرى ئېلىشا ئوزى بىلەن بىللە ئىشلەيدىغان، پۈتۈن گۈزەللىگىنى ئەسكى كىيىم يوشۇرۇپ تۇرغان بىر دىدەك قىزغا مۇھەببەت ئىزھار قىلدى. ئېلىشانىڭ قىز توغرىسىدىكى چىرايلىق قوشاقلىرى، ئاھاڭغا سېلىنغان ناخشىلىرى پۈتكۈل زەرەپشان بويلىرىغا تارىلىپ كەتتى. بىر كۈنى كەچتىسى مەخسۇت بەگ شەھەردىن ئاتلىق قايتىپ چىقىۋېتىپ، ئېلىشانىڭ گۈزەل قىز توغرىسىدىكى رىۋايەتلىك ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ قالدى. ئەتىسى ئۇ قامچىلاپ "توۋا قىلدۇرۇش" سورىغى ئوتكۈزۈش ئۈچۈن، ئېلىشا بىلەن قىزنى ئوز ئالدىغا چاقىرتتى ۋە شۇ يەردە يېتىلىپ قالغان گۈزەل قىزنى كورۇپ، مەخسۇت بەگنىڭ كوزىدە شەھۋەتپەرەسلىك ئوتلىرى يېنىپ كەتتى. مەخسۇت بەگ ئېلىشانى قىرىق دەرە ئۇرغۇزۇپ چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، قىزنى يۇيۇندۇرۇپ - كىيىندۇرۇشنى بۇيرۇدى.....

ئېلىشا ئوز مەھبۇبىنىڭ بورە قولىدا چەيلىنىپ غازاڭ بولۇشىغا تاقەت قىلالمايتتى، شۇڭا، مەخسۇت بەگ گۈزەل قىزنى ئوز هوجرىسىغا چىچىدىن سورەپ ئەكىرىشتىن ئىلگىرى، ئۇ ئوز دوستلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن قىزنى ئېلىپ قاچتى. لېكىن، ئۇلار قېچىپ قوتۇلالمىدى. تۇتقۇن قىلىنغان ئېلىشا بىلەن قىزنىڭ باش ئېگىشىدىن ئۇمىت كۈتۈلمىدى، يۇرت قازىسى، "ئىسلام شېرىپىنىڭ قائىدىلىرى"نى بۇزغانلىغى ئۈچۈن، يىگىت بىلەن قىزنىڭ بوينىغا تاش ئېسىپ، دەريانىڭ تاشلاشنى هوكۇم قىلدى. هوكۇم دەرهال ئىجرا قىلىندى. ئەمما، بوينىغا تاش

ئېسىپ چوكتۇرۇلگەن ئېلىشا تەلىيى ئوك كېلىپ، دەريانىڭ ئايىغىدىن ساق قۇتۇلۇپ چىققىنى ۋە بىر ھەپتىگىچە قىزىنىڭ ئولۇگىنى ئىزلەپ دەريا بويىدا سەرسان بولىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ باشپانا بولارمىكىن دېگەن ئوي بىلەن ناھىيە، ۋىلايەت ئامباللىرىنىڭ يېنىغا ئەرز بىلەن باردى. ئەپسۇسكى، ناھىيە - ۋىلايەت ھوكۇمدارلىرى ئېلىشانى "بەگنىڭ شەنىگە داغ تەككۈزگەن، قىزنىڭ ئولۇمىگە سەۋەپكار قاتىل" ھىساپلاپ ئون يىل قاراڭغۇ ئويدە يېتىشقا ھوكۇم قىلدى، ئېلىشا مانا شۇ قاراڭغۇ زىندانىدا كوزىنىڭ قۇۋۋىتىنى يوقاتقان ئىدى.

شۇندىن بۇيان ئېلىشا بۇ يەرگە بىر قېتىملا كەلدى ۋە يۇرتتا تۇرالماي كېتىپ قالدى. ئانا، كىشىلەردىن: ئېلىشا توختاخۇن تەقدىم قىلغان راۋاپنى چېلىپ، جاھان كېزىپ، ناخشا - قوشاقچى بولۇپ كېتىپتۇ، دېگەننى ئاڭلىغان ئىدى.....

— يىللار ئوتۇۋاتىدۇ، قىش بىلەن ياز ماڭا ئېنىق، كۈندۈز بىلەن كېچە ماڭا پەرقسىز، — دىدى ئېلىشا سۆزىنى قېنىپ ئىچكەندىن كېيىن، — مەن كەزمىگەن چول - جەزىرە، يۇرت - مەھەللە قالمىغاندۇ، ئولمىدىم. دۇنيادا دىلكەش ئادەم - لەر ئاز ئەمەس، قوينىنى سۇنۇشتى، بىر پارچە نانىنى ئايىاش - مىدى. شۇنداق بولسىمۇ، قېقىلىپ - سوقۇلۇپ يەنە كەلدىم. مەن ئەرز قىلىپ، ھال - ئېيتىپ بارمىغان ھاكىم - دوتەيمۇ، مۇپتىخانا - قازىخانىلارمۇ قالمىدى. ھەممىسى مەيدەمدىن ئىش - تەردى: ماڭ كەت، تەقدىرىڭ شۇنداق، پىشانەڭدىن كور، — دىدى. پۇلى بارنىڭ گېپى ئوڭ، پۇلى يوقنىڭ گېپى تۇڭ،

دىگەن شۇ ئىكەن. مەن ھەممىنى ئويلىدىم، مەخسۇت بەگنىڭ ئىككى كوزىنى سۇغۇرۇۋېلىپ پۇخادىن چىقىمەن، مەن بۇ ئوچۇمنى ئالماي قويمايمەن.....

ئېلىشا ئەلەم ۋە غەزەپتىن تواغنىپ تۇرۇپ، ئوز دەر - دىنى توكتى.

ئانا ئۇنى يولەپ قىرغاققا ئېلىپ چىقىپ ئولتۇرغۇزۇپ، مەخسۇت بەگنىڭ ھەددىدىن ئاشقان كېيىنكى بېشەملىكلىرى توغرىسىدا سوزلەپ بەردى.....

ئېلىشا ئوز دوستى راۋاپنى يەنە قولىغا تالدى:

دۇنياغا كېلىپ رەنجى بالانى كورۇپ ئوتتۇم،
ئول رەنجى بالا دەشتىدىن ئورگىلىپ ئوتتۇم.
باقسام بۇ جاھاندا ھەممىگە دەردۇ - ئەلەم بار،
ھەر ئادىمنىڭ كوڭلىدە بىر زەررە غەم بار.
غەمسىز كىشىنى تاپسا بولۇرمۇ كىشى ئىزلەپ،
بۇ تەڭگى دىلىم ئېيتمدۇ: غەمسىز كىشى كىم بار؟.....
... ...
... ...

ئېلىشا ئوز مۇقامىنىڭ ئىۋجىنى تەكرارلىغاندىن كېيىن، بىردىن پەدە يوتكەپ، مۇڭزارنى غەزەپ ساداسىغا ئالماشتۇردى:

ئەجەپ بىر زامان بولدى،
ئاللانىڭ كوزى يوقمۇ؟
يۇرەكلەر لەختە قان بولدى،
بىزگە شۇنچە يول يوقمۇ؟

ئاھ، ئۇرارمەن، ئېخ پەلەك،
ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى.
كوز يېشىم دەريا بولۇپ،
بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى.
... ...
... ...

ئانا ئېلىشانىڭ ناخشىسىغا مەھلىيا بولۇپ، كوزلىرىدىن تارام ـ تارام ياشلىرىنى توكۇپ ئولتۇراتتى. بىردىن ئارقا تەرەپتىن:

ـــ ساربىخان ئانا، تېخىچە ئالماسىڭ يولىغا قاراۋا ـ تاملا؟ ـــ دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

ئانا ئىشتىك بۇرىلىپ، دەريانىڭ ئاياق تەرىپىدىكى ئارال بويىغا قارىدى. ئارالنىڭ قىرغىغىدا سۇ قېقىپ چىقارغان چەش قۇمنى قىل پالاستىن ئوتكۇزۇپ، بىرنەچچە كىشى مۇكچىيىپ كېتىپ ئالتۇن سۇزۇش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ قېپ ـ يالىڭاچ بەدەنلىرى ئاپتاپتا كويۇپ، خۇددى مىستەك پاقىراپ كوزگە تاشلىناتتى.

ئانا ئالدىغا كېلىپ قالغان، قىرغاقتىن كوتىرىلىپ چەـ قىۋاتقان ئالتۇن سۇزگۈچى بايىز خالۋاپنىڭ قىزى لەيلىگۈلنى كوردى. بوستان چاچ، قارا كوز كەلگەن بۇ قىزنىڭ ئۇستىدە رەڭلىك چىت كويىنەك بولۇپ، تولۇپ تۇرغان بەستىدە بىر ئوزگىچىلىك بار ئىدى.

ـــ كەل قىزىم، سەن بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭ؟ ـــ ئانا ئۇنى يېنىغا تارتتى.

— دادامغا چۇشلۇك ئېلىپ كەلگەن، — دېدى قىز ۋە "بۇ كىم ئۇزى؟" دېگەندەك ئانىغا مەنىلىك قاراپ قويۇپ، ئادەت بويىچە ئىككى قولىنى كوكرىكىگە ئېلىپ، بېشىنى ئېگىپ ئېلىشاغا سالام بەردى.

— تونۇپ قوي قىزىم، — دېدى ئانا ئېلىشانى كورسەتىپ، — سەن ئاڭلىغانمىدىڭ، ئېلىشا دېگەن مۇشۇ. ئۇنىڭ ناخشا - كۇيلىرى پۈتكۈل زەرەپشانغا تارىلىپ كەتكەن.....

قىز خوشاللىق بىلەن ئېلىشانىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئەسلىدىم، ئەسلىدىم، — دېدى قىز، — ئېلىشا تاغامنى كورمىگەن بولساممۇ، لېكىن ئۇنىڭ يۇزلىگەن - مىڭلىغان قوشاقلىرى ماڭا ياد:

... ...

... ...

مەخسۇت بەگدە شەپقەت يوق،
بىزلەر تولا دەرت چەكتۇق.
بېشىمىزدىن كەتمىدى،
قامچا بىلەن كۇلپەت - دوق.

ئالۋاڭ قويدى ئالامەت،
چېكىۋەردۇق نادامەت.
كەچمىكىنە ياڭاقلىق*،
بىزگە بولدى قىيامەت.

... ...

....

* ياڭاقلىق — يېزا ئىسمى.

قىز قاينىاپ چىققان بۇلاقنىڭ ئارقا - ئارقىدىن بىرنەچچە كۈپلىت قوشاقنى ئېيتىپ:

— ئېلىشا تاغا، بۇ سېنىڭ قوشاقلىرىڭ، بىز ئۇنى ئۇنۇتمىدۇق، — دىدى.

ئېلىشا بېشى بىلەن ماقۇللاپ، قولىغا راۋاپنى ئالدى:

قوشاق دېگەن يۈرەك سوزى،
دەرتمەنلەرنىڭ ئوتكۇر كوزى.
مەخسۇت بەگ دېگەن زالىم،
ئىلان - چايانىنىڭ دەل ئوزى.....

... ...

... ...

شۇ چاغدا دەريادا شاقىراپ يەنە دولقۇن كۆتىرىلدى. ئانا بىلەن لەيلىگۈل ئىشتىك دەريا غا قارىدى. ۋاشىلداپ - قاينىاپ تۇرغان دەريا ئىچىدە مەردانە غۇلاچ تاشلاپ ئۈزۈپ كېلىۋاتقان ئادەمنىڭ قارىسى كورۈندى.

دەريادا ئۈزۈپ كېلىۋاتقان كىشى ئىككى ئىدى. ئۇلار گاھ دولقۇن بىلەن ئېلىشىپ بىردىن غايىپ بولۇپ؛ گاھ دولقۇن ئۈستىدە پەرۋاز قىلىپ، شىددەت بىلەن قىرغاققا يېقىنلاشماقتا ئىدى.

— ئېلىشا، لەيلىگۈل! ئالماس ..... ئالماس كەلدى! .....

ئانا شۇ گەپنى ئېيتىپ، رومىلىنى ئىگىگىدىن ئوتكۈزۈپ، تارتىپ تاڭدى - دە، دەريا غا قاراپ يۈگۈردى .....

3. قۇتلۇق خەۋەر

ساربخان ئانا ئوغلى ئالماسنىڭ ناھايىتى ئەقىللىق، ۋىجدانلىق بىر كىشى بىلەن دوست - يارەن ئىكەنلىگىنى بىلىدۇ. ئۇكىملەردە ئانا زەرەپشان بويىدا ئۇنىڭدىن بىلەن كىشى بار دىسە، ئەلۋەتتە ئىشەنمەيتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ساربخان ئانا مەخسۇت بەگ ھەم ئۇنىڭ ھەمتاۋاقلىرىنىڭ ئۇنى: "پالاندى ئەپەندى،" "ئىمانسىز جەدىت"، "ئىش بۇزار ئەمىر - مەرۇپچى"، "قىزىلۇاش ئىسيانچى" دەپ ئاتاپ، "قۇلاق" بېكىتىپ قاتتىق تەھقىپ ئاستىدا تۇ - تىدىغانلىغىنىمۇ بىلىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ ئانىنىڭ پەرۋايى پەلەك. ئۇنىڭ قەلبى مۇنداق سادا قىلىدۇ: ساڭا كوز ئالايتە - قانىنىڭ ئوزىنى يەر يۇتسۇن. سەن بىزنىڭ كوڭلىمىزدىكى ئادەمسەن، دىلكەش، مۇڭى بىر غەمگۇزار. سېنىڭ بۇ يەرگە مۇساپىر ئەپەندى بولۇپ كەلگىنىڭگە ئۇچ - تۇت يىل بولدى. مەن سېنىڭ بىر قېتىممۇ چىشىڭنىڭ ئېقىنى چىقىرىپ كۇلگىنىڭنى بىلمەيمەن. سەن نىمىشقا كۇلمەيسەن، ئېچىلمايسەن؟ بىز چۇشىنىمىز، بۇ ماكاندا سەن رازى بولغۇدەك نىمە بولسۇن؟ ھەممە يەر قان - زەرداپ، ھەممە يەر ئاھ - پەريات بىلەن تولغان تۇرسا!.....

تۇنۇگۇن كەچقۇرۇن، ئانا ئوز ئوغلى ئالماسنىڭ ئويگە نىمە ئۇچۇندۇ بىر ئاز ھاياجانلانغان، ئىمىگىدۇ بىتاقەت بولغان ھالدا سەل كۇلۇمسىرەپ كىرگىنىنى كوردى.

ئانا، كوپ يىللاردىن بۇيان ئالماسنىڭ كۇلگىنىنى كورگەن ئەمەس. شۇڭا بىرئاز تېڭىرقىغان ھالدا:

ـــ ئوغلۇم، سەن.....، ـــ دەپ ئالماسقا قاردى.

ـــ ئانا، ئاسىم ئەپەندىم تىرىك ئىكەن، دوزاقتىن قۇتۇلۇپتۇ!.....

ـــ يا پەرۋەردىگار، ھەممە بولسا، بىرىنىڭ ئېزىغدىن قۇتۇلغان ئىكەن، ـــ ئانا ئىككى قولىنى جۇپلەپ دۇئا قىلدى، ـــ مەن قارا ئويگە سولانغانلار تىرىك قۇتۇلمايدۇ، ئولتۇرۇشۇۋېتىدۇ، دەپ ئاڭلىغان ئىدىم. خۇداغا شۈكۈر، كۈننىڭ سېرىغىنى كورۇش نېسىپ بولغان ئىكەن. ھازىر ئاسىم ئەپەندىم نەدە ئوغلۇم؟

ـــ بايا ئاڭلىدىم، تۇنۇگۈندىن بۇيان نېرىقى قىرغاقتا تۇرۇپ قاپتۇ، مەشەدىن باشقا جايغا كېتىشكە يول يوق ئىكەن. ھوكۈمەت رۇخسەت قىلماپتۇ.....

ئانا بۇ بۇيرۇقتىن ئوز كۆڭلىدە رازى بولدى:

ـــ شۇنداق بولماي، بەلەن بوپتۇ، مەشەگە كەلمەي، نەگە باراتتى، ـــ شۇنىڭدىن كېيىن ئانا ئويلىنىپ قالدى، ـــ بۇ نەچچە كۈندىن بېرى دەريادا تاشقىن كوتىرىلدى، كىمە ماڭمىدى. يەنە خېلى كۈنلەرگىچە شۇنداق بولىدۇ. ئاسىم ئەپەندى نېرىقى قىرغاقتا تۇرۇپ قالارمۇ؟.....

ـــ خاتىرجەم بولغىن، ئانا، ـــ دېدى ئالماس، ـــ ئەتە سەھەر ئوزەم ئېلىپ كېلىمەن، قەتئى.....

ئانا گەپ قىلمىدى.

بۇنىڭدىن ئالتە ئايچە ئىلگىرى قار شۇرغانلىرى ئۇشقىنىپ تۇرغان بىر كېچىدە ئاسىم ئۇشتۇمتوت يېزا مەكتىۋىدىن غايىپ بولۇپ كەتتى. ئەتىسى كىشىلەر: ئاسىم ئەپەندى

مى ساقچى ئىدارىسىنىڭ چوماقچىلار ئەترىدى تۈتۈپ كېتىپتۇ
ئۇ كوپتىن بېرى ئىلىدا چىقىدىغان قاندىقتۇ بىر گېزىتنى
مەخپى كورۇپ تۇرغان ئىكەن، ــ دېيىشتى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن
ئالماس كوپ قېتىم ئاسمىنىڭ ئىز-دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن
ساقچى ئىدارىسى ۋە ئۇنىڭ تۇرمىسى ئەتراپىنى چوگىلىگەن
بولسىمۇ، لېكىن بىرەر خەۋەرگە ئىگە بولالمىغان ئىدى. ئانا
شۇلارنى ئەسلەپ:

ــ بار ئوغلۇم، ئېپكەل، ــ دېدى.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئالماس دەريا بويىغا كەتتى.

ئانا قوزا چۇشكىچە ئوز ئىشى بىلەن بولدى. لېكىن،
ۋاقىت ئۇزارغانسېرى خاتىرجەم بولالمىدى ۋە ئوزىمۇ دەريا
بويىغا قاراپ يۇگۇردى.....

بايا ئانا ئېلىشا ۋە لەيلىگۇلنى قالدۇرۇپ، دەريا تەرەپ-
كە يۇگۇرگەندە ئەنە شۇ ئىككى كىشىنى كۇتكەن ئىدى.....

ساربخان ئانا چايقىلىپ تۇرغان سۇ ئىچىدە ئالماس
بىلەن ئاسمىنى كوزلىرىدىن خوشاللىق-دېدار كورۇشۇش ياش-
لىرىنى توكۇپ كۇتۇۋالدى:

ــ يولۇڭغا قاراپ كوزىمىز تېشىلگەن ئىدى، ــ دېدى
ئانا ئاسمىغا مېھرىۋانلىق بىلەن تىكىلىپ، ــ خۇدا ئامان
قىلسۇن، يامان كوزدىن ساقلىسۇن.....

ئاسمىم بېشىنى ئېگىپ رەھمەت ئېيتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئالماس ئاسمىم بىلەن مەيدىلىرىگە
قاتتىق تارتىپ تېڭىلغان تۇلۇملارنى يېشىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن
كىيىم-كېچەكلەرنى ئېلىپ كىيىشكە باشلىدى.

ساربخان ئانا قىرغاققا قايتتى ۋە بىر چەتتە، كىيىنىۋاتقان يىگىتلەرگە دىلى سۆيۈنۈپ قاراپ-قاراپ قويياتتى.

ئالماس — قارا قاش، چوڭ قارا كوز، قوشۇملىرى ھەمشە مۇشتەك چىڭ تۇگۈلۈپ تۇرىدىغان، ئورۇق بولسىمۇ قامەتلىك، ئون توققۇز-يىگىرمە ياشلاردىكى بېجىرىم يىگىت بولۇپ، ئاسسىدىن پەقەت بەش-ئالتە ياشلا كىچىك ئىدى.

ئاسسىم بولسا، تۇزۇلۇش جەھەتتە ئالماستىن بىر ئاز پەرق قىلاتتى. ئۇ، ئوتتۇرا بوي، قوشۇما قاش، بۇغداي ئوڭ-لۇك، كۆچلۈك-ساغلام كىشى بولۇپ، ئوتكۇر قوي كوزلىرى ھەمىشە نىمىدىنىدۇ نارازى بولغاندەك غەزەپلىك يېنىپ تۇراتتى.

قارىماققا، ئۇلاردىكى چوڭراق پەرق كىيىمدە: ئاسسىم ئاددى تىرىكىدىن تىكىلگەن پۇشقىنى قايرىلغان شىم، ئۇچ يات-چۇقلۇق تىك ياقا تۇجۇركا، پۇتىغا كالا تېرىسىدىن تىكىلگەن سەندەل * ۋە بېشىغا چىمەن دوپپا كىيىپ، پاكىز، رەتلىك كىيىنىپ يۇرىدىغان يېزا مۇئەللىمى. ئالماس بولسا، بېشىغا بادام دوپپا، ئۇچىسىغا ياماق چۇشكەن ئاق كوينەك، ئاق ئىشتان كىيىپ، بېلىنى مەللە پوتىدا تارتىپ باغلاپ، پىچاق قىسىپ يۇرىدىغان يېزا يىگىتى، يەنە كېلىپ مالاي يىگىت.

ئۇلار كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن، قىرغاققا قاراپ يول ئالدى، ئاسسىم كېتىۋېتىپ:

— ئالماس، سەن بايىقى ئەمەلدارنىڭ رەڭگى-روىيىغا سەپسالدىڭمۇ؟ — دىدى.

---

* سەندەل — كونىگىرىلىك سالقىن ئاياق كىيىم.

— سەپسالمايچۇ، — ئالماس مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۈگۈپ، غەزەپلەنگەن هالدا ئېيتتى، — تازىمۇ مۇتەھەم نېمىكەن!..... مۇشت بىلەن چىشلىرىنى ئېزىپ، مىڭىسىنىڭ قېتىم غىنى چىقىرىۋېتىش كېرەك ئىدى. سىز يېڭىنى تارتىپ ئالدىمنى بىكا توستىڭىز، كېيىنچىلەرگە شۇنداقمۇ زورلۇق قىلغان بارمۇ؟..... قاراپ تۇرۇپ تۇل خوتۇننىڭ چاپىسىنى* تارتىۋال، خەقنىڭ ئويىگە ئۇسۇپ كىرىپ كىگىز - كۆپسە - نى يۇلۇپ كەل، چاپىنىڭ توت پۇتىغا ئۇششۇقلۇق قىلىپ تۇل ئۇم تاڭغۇز..... نېمە دېگەن زوتالىق، ئانا ئىكەنى..... يەنە تېخى پۇتۇمغا بىر تېپىپ سۇ تەككۈزسەڭ جاجاڭ بىر پاي ئوق! دەپ هوكىرەيدا..... كوردېكىزمۇ، تازا كېلىشە - تۇرۇپ ئەدىۋىنى بېرىدىغان پۇرسەتنى قولدىن چىقىرىۋەتتۇق..... ئاسىم ئويلانغان هالدا ئالماسقا قارىدى:

— پۇرسەت تېخى كېلىدۇ، — دېدى ئۇ، — ئۇنى قاسىم جىگىسا دەيدۇ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ قىلىچ چىشلەپ يۈرىدىغان تايغىنى، قاسىم جىگىسا زەرەپشان بويلىرىنى پۇراپ چىقسىلا، بىر پىشكەلچىلىك بولاتتى. بۇ قېتىم ئۇ نېمىنى پۇراپ چىقتىكىن؟ دىققەت قىلىش كېرەك..... ۋاقتى كەلگەندە قىلچە رەھىم قىلماي هىساپ ئالىمىز.....

— ئەمدى هىساپنى قەرز قىلمايمەن، قەتئى! — دېدى ئالماس قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، — سىز ئېيتتىڭىزغۇ، "ئازاتلىق ئارمىيە بوسۇغىمىزغا كېلىپ قالدى، مېنى تۇرمىدىن بوشىتىشمۇ بىكار

* چاپى — كارۋات.

ئەمەس" دەپ، راستىنى ئېيتسام، بۇ خەۋەرلەر مېنىڭ پۈت-قولۇمدىكى ئىشكەللىنىڭ يېرىمىنى چېقىپ تاشلىغاندەك بولدى. يۈرىگىم ئىچىمگە پاتمايدۇ، بىز زادى نېمە قىلىمىز؟ مەن ئەمدى تاقەت قىلالمايمەن قەتئى!.....

ئالماس بۇگۈن ئاسسىدىن قۇتلۇق يېڭى خەۋەرلەرنى ئاڭلىدى. بۇ خەۋەرلەر گويا چاكىقىغان گۈلزارلىق باققا باشلاپ كېلىنگەن شىپالىق سۇدەك، ئالماسنىڭ قەلبىنى يايرىتىپ دولقۇنلىتاتتى. ئوز رەقىبلىرىدىن ھازىرلا ئوچ-ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن ئالدىرىتاتتى:

— مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، ئېلىشىمىز! — دېدى ئالماس زەردە بىلەن، — يا ئولۇم، يا كۆرۈم، باشقا كەلگەندىنى كۆرىمىز!.....

ئاسىم دوستلارچە يېقىنلىق ۋە سالماقلىق بىلەن:

— شۇنداق، لېكىن، باشقا كەلگەننى كۆرىمىز ئەمەس، بەلكى، پاراسەت بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئازاتلىق كۈنلىرىنى كۈتۈۋالىمىز، — دېدى.

ئۇلار شۇ تەرىقىدە سوزلىشىپ قىرغاقتا كوتىرىلىپ چىقتى.

ساريىخان ئانا، ئېلىشا ۋە لەيلىگۈل ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— مەن ئاڭلىدىم، بايىلا ئاڭلىدىم، — دېدى ئېلىشا رازىمەنلىك بىلەن ئاسمىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ، — سەن ئىنىم، ئوقۇمۇشلۇق، دەرت تارتقان يېگىت ئىكەنسەن، قىڭغىر ئىش قىرىق يىلدىن كېيىن مەلۇم، بىلىملىكنىڭ باھاسى يوق،

بىلىمسىزلىك ساپاسى، بىز قارا تۇرۇك ئادەم بولساقمۇ، تۇرمە تۇغرىسىدا خەۋىرىمىز بار:

زالىملارنىڭ تۇرمىسى،
ئىلان - چايان ئۇۋىسى.
كىرگەن ئادەم چىقمايدۇ،
ئولۇپ كېتەر تولىسى.
دوزاق دېگەن تۇرمىنىڭ —
غۇۋا چۈشكەن سايىسى.

.....

.....

ئېلىشا بىرنەچچە كۈپلېت تۇرمە قوشىغى ئېيتقاندىن كېيىن:

— ئەللىك يىلدا تەخت يېگىلىنار، يۈز يىلدا قازان، دېيىشىدۇ، ئەل قوزغالسا تەخت قوزغىلىپتۇ، دېيىلگەن كۈنلەرمۇ كېلەر تېخى، — دېدى.

ئېلىشانىڭ مەنىلىك سوز ۋە تەمسىللىرى ئاسمىنى خوشال قىلدى، ئۇئېلىشانىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ نىمىندۇ دېمەكچى بولۇۋىدى، لېكىن ئالماس خوشاللىق بىلەن:

— ئاسىم ئەپەندىم قۇتلۇق خەۋەر ئېلىپ كەلدى، بىز پات - ئاردا ئازات بولىمىز، ئازاتلىق ئارمىيە بوسۇغىمىزدا، — دېدى.

ئانا بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئىشتىنىڭ بېشىنى كوتىرىپ ئاسمىنىڭ كوزىگە قارىدى:

ــ ئوغلۇم، ئالماسنىڭ ئېيتقىنى دۇرۇسمۇ؟.....

ــ شۇنداق، ساربخان ئانا، ئالماس توغرا ئېيتتى، ــ ئاسسم خوشاللىق نەزىرى بىلەن كوئېنلۇن چوققىلىرىغا، دولقۇنلىنىپ تۇرغان زەرەپشانغا قارىدى، ئاندىن ئۇزىگە تەقەززا بولۇپ تۇرغان ئانا، ئېلىشا، لەيلىگۇللەرگە قاراپ قەلبى ئوركەشلىگەن هالدا مۇنداق دىدى، ــ خوشال بولايلى، ئالماس توغرا ئېيتتى. بۇلۇت سۈرۈلۇپ تاڭ سۈزۈلمەكتە، ئۇپۇقنى يېرىپ، قۇياش چىقىدىغان چاغلار ئاز قالدى. مەن تۇرمە ئەمەلدارلىرىنىڭ پېيى سىقىراپ قالغىنىنى كوردۇم، شەھەردە خۇپىيانە بولسىمۇ نۇرغۇن يېڭى خەۋەرلەر تارقالغان. ئاز كۇندە بىز ئازاتلىق كۇنلىرىنى كورىمىز، ئازاتلىق ئارمىيىنى كورىمىز، تاڭ يورۇۋاتىدۇ.....

ساربخان ئانا ئوز قۇلىغىغا ئىشەنمىگەندەك، هاياجان بىلەن ئوز ئوزىگە شۇبرلىدى:

ــ ئازاتلىق ـ هە؟ ئازاتلىق ئارمىيە ـ هە؟ تاڭ يورۇۋاتىدۇ ـ هە؟.....

ئېلىشانىڭ كوزلىرىدە خوشاللىق ياشلىرى ئەگىدى. ئالماس بىلەن لەيلىگۇلنىڭ كوزلىرى ئۇچراشتى ۋە بۇ مۇھەببەتلىك كوزلەردە ئۇمىت ـ تەقەززالىق ئوتلىرى ئۇچقۇنلىغاندەك بولدى.

ــ دەل شۇ پەيتتە، تەۋرەپ تۇرغان دەريا ئۇستىدە ئۇزۇن زۇپ كېلىۋاتقان كارۋات كورۇندى.

هەممەيلەن "يالت" قىلىپ دەرياغا قارىدى.

كارۋات ئۇزۇپ كەلمەكتە، كارۋاتقا كىگىز ـ كوپىلەر

سېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇستىدە بېشىغا كەڭ، ئىگىز ۋە ئۇچلۇق يالتىراق چېكىلىگى بار شەپكە، ئۇستىگە قارا كوك جىڭسا كىيىمى كىيگەن، مەيدىلىرىگە ئۇجاڭدەي تاقىغان قاسىم جىڭسا قولىدا تاپانچا تۇتقان ھالدا تاماكا تارتىپ ئەنسىز ئولتۇراتتى.

توت پۇتىغا تۇلۇم باغلانغان، توت نەپەر سۇچى ئىشتىرىپ كېلىۋاتقان كارۋات ئاستا - ئاستا قىرغاققا يېقىنلاشتى، سۇچىلار سۇ تېمىز يەرگە كەلگەندە كارۋاتنى كوتىرىپ قىرغاقنىڭ لەۋىگە ئېلىپ كەلدى، كارۋاتنى كونىرىپ قىرغاق ئۇستىگە ئېپچىقىش تەس بولغانلىقتىن، ئېقىپ تۇرغان سۇ ئۇستىگە دەسسىتىشتى.

قاسىم جىڭسا ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ھە، قايسىڭ ھاپاش قىلىسەن؟ — دىدى سۇچىلارغا قاراپ ۋە جاۋاپ كۈتمەيلا ئوتتۇرا ياشلىق بىر سۇچىنىڭ مۇرىسىدىن ئوپاللىق بىلەن قامالاپ تارتتى، — سەن كوتىرە، ئاۋايلا، پۇتۇمغا سۇ چاچرىمىسۇن.....

سۇچى ئۇنى ھاپاش قىلىپ كوتىرىۋاتقاندا، ئاسىم، ئالماسلار قاسىم جىڭساغا سەپسالدى. قاسىم جىڭسا كۈپتەك سېمىز، پاكا - دوغلاق، چىچەك يۈزلۈك، قارچۇغىنىڭ تۇمشۇغىدەك ئۇزۇن ئەگمە بۇرۇن ئادەم بولۇپ، قىسىق، يۇمۇلاق كوزلىرى يىرتقۇچ بورىنىڭ كوزلىرىدەك پاقىراپ تۇراتتى.

سۇچى ئۇنى دۇمبىسىدە ھاپاش قىلىپ، كوتىرىپ كېلىپ قاشقا دەسستىۋاتقاندا، قاسىم جىڭسا ئوزىنىڭ كېلەڭسىز بەستىنى تەڭشىيەلمەي ئالدىغا دۇگجۇپ بىر پۇتى بىلەن سۇغا كىرىپ كەتتى.

سۇچى چوچۇپ ئۇنى دەرھال يولىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن قاسىم جىگىسا بويۇن تومۇرلىرىنى كوپتۇرۇپ، بوغۇلغان ھالدا ۋاقىرىدى ۋە ئۇنىڭ تەستىگىگە قولىنىڭ كەينى بىلەن "چاك" قىلىپ بىرنى سالدى - دە، قۇلىغىدىن تارتىپ پۈتىنىڭ ئاسىتىغا دۇم چۈشۈردى ھەمدە ئەسەبىلەشكەن ھالدا سۇچىنى سۇ ئىچىدە دومىلىتىپ دەسسەپ - چەيلەپ، ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇپ، كارنىيىغا دەسسەپ تۇرۇۋالدى.

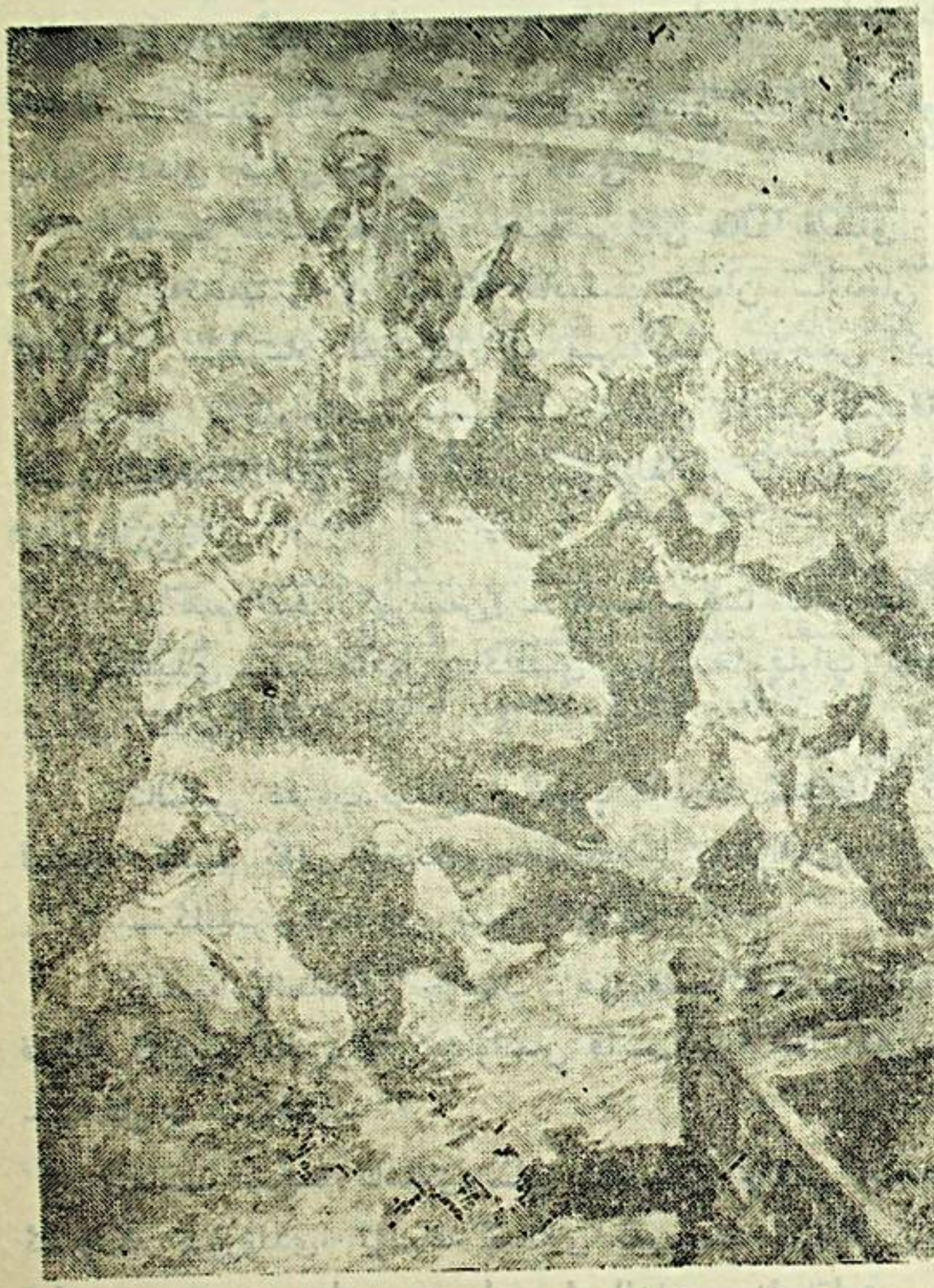
سۇچىنى تۇنجۇقتۇرۇپ ئولتۇرۇۋېتىش قاش بىلەن كىر-پىكنىڭ ئارىلىغىدىكى ئىش بولۇپ قالدى.

ئالماسنىڭ كوزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى ۋە ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ، قاسىم جىگىسانىڭ مەيدىسىدىن ئىشتىرىۋەتتى. ئاسىم ۋە يەنە بىرنەچچە سۇچى تۇنجۇقۇشقا تاس قالغان سۇچىنى قۇتقۇزۇپ قىرغاققا يولەپ ئېلىپ چىقتى.

قوشۇمىسىنى تۇگۈپ، كوزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ ئوزىگە قادىلىپ تۇرغان ئالماسنىڭ جاسارەتلىك قىياپىتىنى كۆرگەن قاسىم جىگىسا ھاڭ - تاڭ قېلىپ چوچۇپ كەتتى.....

قاسىم جىگىسا زەرەپشان بويىنى تىنىتىپ، زورلۇق - زومبىلىق قىلىپ يۇرگەن يىگىرمە يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان، ئۇنىڭ مەيدىسىدىن ئىشتىرىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھېچكىم ئۇنىڭغا بىرەر - يېرىم ئېغىز سوز قايتۇرۇشقا جۇرئەت قىلغان ئەمەس.

ئۇ تىترەپ، بۇرۇن توشۇكلىرىنى كېرىپ "شارت" قىلىپ يېنىدىن تاپانچىسىنى تارتىپ ئالدى - دە، ئالماسقا تەڭلەپ، تەپكىنى باستى..... لېكىن، ئاسىم چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ تاپانچا تۇتقان قولىغا، يۇقۇرىغا قارىتىپ "تارس" قىلىپ ئۇرۇۋەتتى.

چاڭىلدىغان ئوق ئاۋازى ئاسماندا سادا قىلدى.

ئاسىم ئۇنىڭ تاپانچا تۇتقان قولىنى ئامبۇردەك قىسىپ تورۇپ، زەردە بىلەن:

ــ قاسىم بەگ، سۇچى سىزنى سۇدىن ئوتكۈزۈپ قويدى. يەنە قانداق قىلاي دەيسىز؟ ــ دىدى.

قاسىم جىڭسا ھولۇقۇپ ـ تەمتىرىگەن ھالدا قىسىق كوز ـ لىرىنى چەكچەيتتى ۋە ئوزىگە قادىلىپ تۇرغان ساربخان ئانا، ئالماس، ئىلىشا، لەيلىگۈل ۋە بىرنەچچە سۇچىنى كورۇپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، باسماقتا چۇشكەن تۇلۇم چاشقاندەك بىر تولغىنىۋالدى ـ دە، ئىغىر پۇشۇلداپ، ئاسمدىن قولىنى تارتىۋالدى.

ــ ھىم، تېخى كورىسەن! ــ قاسىم جىڭسا ئالماسقا قاراپ بىر گولەيدى ـ دە، ئۇدۇل ياڭاقلىق يېزىسىغا قاراپ ئالدىراپ كېتىپ قالدى.....

ئالماس غەزەپ بىلەن ئوخچۇپ ئالدىغا ئېتىلغان ئىدى. لېكىن، ئاسىم ئۇنى كەينىدىن قۇچاغلاپ تۇتۇۋالدى:

ــ ئالدىرىما، تېخى پەيت كېلىدۇ!.....

ئاسىم، ئالماسلار، چوچۇپ ـ ھودۇقۇپ كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ، ئالدىراپ كېتىۋاتقان قاسىم جىڭساغا ئۇن ـ تىنسىز قاراپ تۇرۇشتى.

قاسىم جىڭسا تاشلىق ساي ئىچىدىن چىقىپ مەھەللە ئىچىگە بۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدە كاداك ياڭاق، ئېگىز چىنار دەرەخلىرى بىلەن ئورالغان ياڭاقلىق يېزىسى يېيىلغان. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قەد كوتىرىپ تۇرغان، ئاق

گەج بىلەن نەقىشلەپ ياسالغان ھەشەمەتلىك مەدرىس ۋە چوڭ مەسچىت بولۇپ، ئۇنىڭ كوككە تاقاشقان پەشتاقلىرى، كونگىرىلىك مۇنارلىرى، ئۇغاقسىمان ئاي بەلگىسى قوندۇرۇلغان كوك گۈمبەزلىرى كۈن نۇرىدا "يالت - يۇلت" قىلىپ كوزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

ئاسىم ئېغىر بىر نەپەس ئېلىپ، ياڭاقلىق يېزىسىغا، كىشىدە ئېغىر تەسىرات قالدۇرۇپ كەلگەن سىرلىق يېشىل - كوك گۈمبەزلەرگە سوغاق بىر نەزەر تاشلىدى - دە، ئالماسنىڭ قولىنى تۇتتى:

— ئالماس جۇر ئۇكا، ئانا، لەيلىگۈل جۇرۇڭلار، بىز ماڭلى. قاسىم جىڭسانىڭ بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە كەينىگە ئادەم سالماي يالغۇز بۇ يەرگە چىقىشى بىكار ئەمەس. بىز ئۇنىڭ نىمە قىلىشىغا دىققەت قىلىشىمىز كېرەك. بىز قۇتلۇق يېڭى خەۋەرلەرنى بۇگۈن كېچىلا ئويمۇ - ئوي يۇرۇپ قېرىنداشلارغا يەتكۈزەيلى.....

ئىككىنچى باب

1. «ياڭاق پوشتى ماكان» ۋە ئىلمۇ-ھىكمەت

بىز زەرەپشان بويلىرىنىڭ ئىنتىيازلىق بېگى — مەخسۇت بەگ ئۇستىدە گەپ ئېچىشتىن ئىلگىرى، ياڭاقلىق يېزىسى ۋە مەخسۇت بەگنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى ئۇستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئوتسەك يامان بولماس.

مەخسۇت بەگنىڭ بوۋىسى سۇلايمان توپپېشىنىڭ دەۋرىدىن خېلى ئىلگىرىلا كىشىلەر بۇ يەرنى «ياڭاقلىق يېزىسى»، يېزىنىڭ مەركىزى — گۈزەل، بوستانلىق ئارال بويىنى «ياڭاق پوشتى ماكان» دەپ ئاتىشاتتى. «ياڭاق پوشتى ماكان» دېگەن نامنىڭ مەنىسىنى: ياڭاق تۇنجى قېتىم مۇشۇ يەردە ئاپىرىدە بولۇپ ئالەمگە تارالغان، دەپ يېشىشەتتى.

دېمىسىمۇ، ياڭاق «ياڭاق پوشتى ماكان» دىلا ئەمەس، بەلكى ياڭاقلىق يېزىسىنى مەركەز قىلغان پۈتۈن زەرەپشان ۋادىسىنىڭ ھەممە يېرىنى يۇز يىللىق، ئىككى يۇز يىللىق، ئۈچ يۇز يىللىق، ھەتتا توت يۇز يىللىق كاداك، قامەتلىك، قەدىمىي ياڭاق دەرەخلىرى قاپلىغان بولۇپ، بۇ يەردىن چىقىدىغان تۇكمە يامغۇردەك مول-بەرىكەتلىك، مېغىزى ئاق مايدەك تەملىك، پوستى تۇخۇمنىڭ شاكىلىدەك نېپىز سۇتلۇك

قەغەز ياڭاقلار مەملىكەتنىڭ ئىچى-تېشىغا ئاللىقاچان مەشھۇر ئىدى.

لېكىن، كېيىنكى ئەللىك يىل مابەينىدە، مەخسۇت بەگنىڭ ھوكۈمرانلىغى تىكلەنگەندىن كېيىن، يېزىنىڭ بارلىق تېرىلغۇ يەر ۋە سۇ ھوقۇقىنىڭ مەخسۇت بەگنىڭ قولىغا توپلىنىشىغا ئەگىشىپ، «ياڭاقلىق يېزىسى» دېگەن تەبىي نام ئۇن-تىنسىزلا «بەگلىك يېزىسى» دېگەن يېڭى نامغا ئارال بويىدىكى ھاۋالىق گۈزەل «ياڭاق پۇشتى ماكان» دېگەن نام ھېچبىر دەخلى-تەرۇزسىزلا «بەگ مەھەللىسى» گە ئۆزگەردى.

«بەگ مەھەللىسى» دە مەخسۇت بەگ ۋە ئۇنىڭ مەر-تىۋىلىك باي جەمەتلىرى، شەرىئەت قانۇنلىرىنى ھە دېگەندىلا مەخسۇت بەگنىڭ رايىغا قاراپ ئۆزگەرتىشكە ماھىر قازى-مۇپتىلار، مەرتىۋىلىك ئاخۇن، دامولللار ساپ ھاۋالىق، گۈزەل مەنزىرىلىك چوڭ باغلارنى، پىشايۋانلىق ئايۋان-سارايلارنى، گۈلزارلىق شېھاڭلارنى ئېگەللەپ، توققۇزى تەل، غەمسىز ياشايتتى. مەخسۇت بەگنىڭ زەرەپشانىنىڭ ئىككى قىرغىغدىكى بىرنەچچە ناھىيىگە تارالغان ئون نەچچە ئورۇندىكى قورا-جايلىرى، يىگىرمە نەچچە مىڭ مو تېرىلغۇ يېرى، ئوتتۇز نەچچە قوتان ئات، كالا، قوي پادىلىرىنىڭ كىرىم-چىقىم ھىساۋىمۇ «بەگ مەھەللىسى» دە بىر تەرەپ قىلىناتتى.

بۇ يەردە يەنە، نام-ئاتىغى يىراقلارغا كەتكەن چوڭ "خۇدالىق مەدرىس" جايلاشقان بولۇپ، مەدرىس گويا مەخسۇت بەگ بىناسىنىڭ پولات تۈۋرۈگىدەك ئۇنىڭ سەلتەنىتىنى كاشۇرۇپ، سۇرلۇك ھالدا كوزگە چۈشەتتى.

«بەگ مەھەللىسى» دە يەنە، مەخسۇت بەككە تۇرلۇك يوللار بىلەن باغلانغان "قۇل" - چاكارلار، ئات باقارلار، مەپە- كەشلەر، باغۋەنلەر، گۇل ئوستۇرگۇچىلەر، دىدەك قىزلار ۋە ئاشپەزلەر ھەم ئۇلارنىڭ بەگ ھىساۋىغا ھەقسىز، تىنىمسىز ئىشلەشتىن باشقا ئەرك - ھوقۇقى بولمىغان بالا - چاقىلىرىمۇ تۇرۇشاتتى.

«بەگ مەھەللىسى» («ياڭاق پۇشتى ماكان»)نىڭ سىرتى دەريا ياقىلاپ سوزۇلغان ياڭاقلىق يېزىسى («بەگلىك يېزىسى») بواۋپ، بۇ يەردە ئاساسەن، مەخسۇت بەككە ئىجارىكەش، ئو- تاقچى، ئالۋاڭ - سېلىق قەرزدارى، ئوسۇم قەرزىنى تولەپ قاي- نۇرغۇچى، ۋاكالىتەن تېرىپ - يىققۇچى، خالىس نازارەتچى دىگەن ئاملار بىلەن باغلانغان ئىككى يېرىم مىڭ ئويلۇك نامرات دىخان قېرى ياڭاق، چىنار دەرەخلىرىگە يولەپ سېلىنغان ھوتمۇ- توشۇك، پاكار، كۇمۇلاچ تاملىق غېرىۋانە ئويلەردە پانالىنىپ جان ساقلايتتى.

يېزىنىڭ شىمالى تەرىپىدە تاققا تۇتىشىپ كەتكەن چېكى يوق مۇنبەت يايلاق، ئاياق تەرىپىدىكى سۇلۇق تېرىلغۇ يەرلەر ئەنە شۇ ئىككى يېرىم مىڭ ئويلۇك دىخانىنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە ياشناپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار: بېشىمىزغا چۈشكەن كۈن نۇرى، تاپىنىمىز دەسسەپ تۇرغان زېمىن مەخسۇت بەگنىڭ ــ دىيىشكە مەجبۇر ئىدى.....

رىۋايەت قىلىنىشىچە، مەخسۇت بەگنىڭ بوۋىسى سۇلايمان توپېيشى قامچىسىنىڭ ئۇچىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان، ئاۋامغا تەنبىھ قىلىش ئۈچۈن ھەر يىلى بىرەر "قۇربانلىق" تەييارلاپ،

زەرەپشانغا تاشلاپ تولتۇرمىسە، كۆكلى تىمىن تاپالمايدىغان زالىم ئادەم بولغان ئىكەن.

— سۇلايمان توپپىشى تازا غالجىرلاشقان يىللار، — دەپ ھىكايە قىلىدۇ مويسىپىتلار، — مەزلۇم خەلقنىڭ سەۋرە قاچىسى تازا يېرىلغان چاغلار بولدى. مۇشۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە سۇلايمان توپپىشى يىللىقچىلىرىدىن توختى رېشىت، نوختى رېشىت دېگەن ئىككى ئاكا-ئۇكىنىڭ جاپاكەش، مېھنەتكەن قېرى ئانىسىنى "يېپ ئىگىرىش ئالۋىنى" نى بەرمەيدىغان، دېگەن بانا بىلەن ياڭاق دەرىخىغە ئېسىپ قامچىلاپ، بوينىغا تاش ئېسىپ دەريانىڭ چوكتۇرۇۋەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلار سۇلايمان توپپىشىنى بىر كېچىدىلا يازلىق شىپاڭدا بوغۇزلەۋەتتى ۋە شىپاڭغا ئوت قويۇپ كۈل قىلدى. دىلكەش چاكارلار ئۇلارنى قاچۇرۇۋېتىشكە قانچە تەمشەلسىمۇ، لېكىن ئۇلگۈرەلمىدى. يۇرەكلىرى لاۋۇلداپ يانغان ئاكا-ئۇكا قولىغا گۈلخان ئېلىپ، سۇلايمان توپپىشىنىڭ ئاشلىق ساڭلىرى، مۇلۈك ئامبارلىرى ۋە چەللە-بىدىشلىرىغا غەزەپ بىلەن ئوت تۇتاشتۇردى - دە، ئانىسىنى يۇتۇپ كەتكەن دەريانىڭ ئوزلىرىنى ئېتىپ، ۋاپاسىز دۇنيانىڭ دەرت-ئەلەمىدىن بىراقلا خالاس بولدى.....

سۇلايمان توپپىشى ئولتۇرۇلگەن كۈنلەردە، ئۇنىڭ بىردىن-بىر ئوغلى قۇربانىنىياز خوجا قەشقەر "خانلىق" مەدرىسىتە ئوتتۇز بەش ياشلىق تالىپ بولۇپ ئوقۇيتتى. ئۇ، دادىسىنىڭ "پاجىئە" سىدىس ئۇچۇر ئېلىپ، دەرھال ياڭاقلىق يېزىسىغا قايتىپ كەلدى ۋە ئەنسىز تېگىرقاش ئىچىدە ئوزىگە تىكىلىپ تۇرغان يۇزلىگەن سىنچى كوزلەرنى كوردى.

ئۇ كەملەردە قازا بولغان ئاكا-ئۇكا ۋە ئۇلارنىڭ ئانە-سى ئۈچۈن دەۋاگەر چىقمىسىمۇ، لېكىن سۈلايمان توپىبېشى ئۈچۈن قۇربانىنىياز خوجا سالاھىيەتلىك دەۋاگەر ھىساپلىناتتى. شۇڭا، يۇرت قوۋمى جەزمەن ئۇنىڭ زەرەپشان بويلىرىنى بېشىغا كىيىپ، ناھىيە، ۋىلايەت ئامبالىرىنىڭ يېنىغا قاتراپ، كوپلىگەن بىگۇنا كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇشىنى كۈتكەن ئىدى. لېكىن، قۇربانىنىياز خوجا ئۇنداق قىلمىدى. ئويىگە كىرگەندىن كېيىنمۇ ھېچكىمنى، ھېچنىمىنى سۈرۈشتۈرمىدى. ھېچكىمگە تىكىلىپمۇ قارىمىدى، ھېچكىمگە ئېغىز ئېچىپمۇ گەپ قىلمىدى. ئەكسىچە، ئۇچ كۈنگىچە ئەتىكاپخانىغا كىرىۋېلىپ، ھېچكىمنى قوبۇل قىلماي، سەللىسىنىڭ پەتتىسىنى ھەيدىسىگە چۈشۈرۈپ، ئالدىغا دەستە-دەستە كىتاپلارنى تىزىپ قويۇپ، قۇرئان-تالاۋەت قىلدى. ئۇ، شۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە قۇرئاننى ئالدىدىن بىر قېتىم ئوتكۈزۈپ، ئوقۇپ تامام قىلدى، دېيىشىدۇ.

توتىنچى كۈنى جۇمە ئىدى. ياڭاقلىق مەچىتى ئادەتتىن تاشقىرى كوپ كىشىلەر بىلەن تولدى. قۇربانىنىياز خوجا ئۇزى مەھرابقا ئوتتۇپ، بىرىنچى قېتىم نامازغا قوۋمى ئالدىدا ئىمامەتچىلىك قىلدى.

— ئالەم پاناھ ھەممىنى بىلگۈچى، كۆرگۈچى، — دىدى ئۇ جۇمە نامىزى ئوتتۇلۇپ بولغاندىن كېيىن جامائەتكە قاراپ تەلقىن بىلەن، — ئالىلانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. دادىمىز سۈلايمان توپپېشىنىڭ باقى دۇنياغا راۋان بولۇشى تەقدىرىي

ئاللانماك ئىلمۇ-ھىكمىتى. بۇنىڭغا شەك كەلتۈرگۈچى مۇسۇلمان ئەمەس.....

جامائەت ھەيرانلىق بىلەن ياقىسىنى تۇتۇشتى.

قۇربانىنىياز خوجا بۇ سوز بىلەن دادىسىنىڭ خۇن دەۋاسىدىن ۋازكەچكەن ئىدى. دىنىي پىشىۋالار، ئاقساقاللار "ئاتا قەرزى" نى ئادا قىلمىغان ياش دامۇللىدىن نارازى بولۇپ ئېغىر پۇشۇلداشتى.....باشقا كوپچىلىك نامازخانىلار بولسا، خۇددى بوريدىن قوزا تۇغۇلغاندەك، سۇلايمان توپپىشىدىن ئىنساپلىق دانا مۇللا ئالەمگە كەپتۇ، دەپ ئويلاپ، يېنىك نەپەس ئېلىشتى.

شۇنداق قىلىپ، قۇربانىنىياز خوجىنىڭ "ئىلمۇ-ھىكمىتى" تەسىرىدىن "تەقدىر ئىلاھى" تۇگمىنىگە يەنە ئۇلۇق سۇ باشلاندى.

ئاز كۇن ئوتكەندىن كېيىن، قۇربانىنىياز خوجا خېلى ھەشەم قىلىپ، ھوكۇمدار قازىلىق موھرىنى تاپشۇرۇۋالدى ۋە شۇ كۇنلا پۇتۇن يۇرتنى توپلاپ، ساۋاپ تېپىشقا قوزغاپ، ياڭاقلىق يېزىسىدا چوڭ مەدرىس قۇرۇلۇشىغا ئىش باشلىدى. ئىسلام ئولىمالىرى، يۇرت كاتتىلىرى قۇربانىنىياز خوجىنىڭ دەريادەك ئىلىم-بىلىملىرىنى ماختاپ، ھەممە كىشىنى مەدرىس قۇرۇلۇشىغا ئەجرى قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى. ئارىدىن ئالتە ئاي ئوتكەندە چوڭ سەينالىرى، رەئىدار تورۇس، نەقىشلىك تۇۋرۇكلىرى، گۈلزارلىق باغ-مەرئالىرى، كولى، ھاممام — غۇسلىخانىسى، خاس ياتاقلىرى بولغان قىرىق بىر ھوجرىلىق ھەشەمەتلىك مەدرىس قەد كوتىرىپ پۇتتى.

مەدرىسكە "خۇدالىق مەدرىس" دەپ نام بېرىلدى ۋە بۇ مەدرىسنىڭ نام-ئاتىغى بىرى ئون قىلىپ تارىلىپ، ھەر-قايسى يۇرت-بەگلىكلەرنىڭ ياش تالىپلىرى ئوز بىلىملىرىنىڭ تار ئېرىغىنى قۇربانىنىياز خوجىنىڭ كەڭ بىلىمى بىلەن ئەزىم دەريا‌غا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن بۇ يەرگە ئېقىپ كېلىشكە باش-لىدى. ئەلۋەتتە ئۇلار قۇرۇق قول كېلىشمەيتتى. "خۇدالىق مەدرىس" نى ياسىتىپ چوڭ ساۋاپلىق ئىش قىلغان قۇربانىنىياز خوجىنى ئالاھىدە ماختاش بىلەن بىللە، ئات، كالا، قوي، موۋۇت-- بەقەسەم تون، خۇرۇم مەسە ئاياقلار ۋە خىلمۇ-خىل ئىسىل سارىپايلارنى ھەدىيە قىلىشاتتى.....

ھەرقايسى بەگلىك-- يۇرت كىشىلىرىنىڭ بۇ مەدرىسكە بولغان ئىخلاسمەنلىگى ياڭاق يېزىسىدىكىلەرگە توپىلەپ يېڭى سېلىق ئېلىپ كەلدى. ئۇلار "خۇدالىق مەدرىس" نى ئوز يېزىسىنىڭ شەرىپى، قۇربانىنىياز خوجىنى بولسا، تىرىك مازار دەپ ئاتاشقا، قولىدا بار نەرسىلىرىنى مەدرىس ئۈچۈن ئايىماسلىققا مەجبۇر ئىدى.

مەسىلەن، ئولگەننىڭ يەرلىرى مەدرىس ئۈچۈن ۋەخپە قىلناتتى. تىرىكلەر ھەپتىدە بىر كۈن توپلىشىپ مەدرىس ئۈچۈن خالىس ئەمگەك قىلىپ بىنەم ئاچاتتى، يەر تېرىيتتى. كېيىنكى چاغلاردا كىمكى "خالىس" ئەمگەككە بىر كۈن قاتناشمىسا-- ئىككى كۈن، ئىككى كۈن قاتناشمىسا توت كۈن، ئالتە كۈن ئىشلەش ياكى قوي-ئوچكە ھەدىيە قىلىش مەجبۇرىيەت قىلىندى. دېخان بىر يىل جاپا چېكىپ تەسىلىكتە تەييار قىلغان خامىنىدىن ھوكۇمەتنىڭ تۇڭىمەس سەيسى-سىلە-

لىرنى تولىگەندىن باشقا، تالدى بىلەن خۇدالىق مەدرىس" ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى خانىقانىڭ داش قازىنى ئۇچۇن كەپسەن، ئوشره - زاكات ئايرىشقا مەجبۇر ئىدى.

بۇ تۇزۇم يېڭىلا يولغا قويۇلغان بىر يىلى بۇ خىل "خالىس ساۋاپلىق ئىش" تىن باش تارتقان دېخانىنىڭ خاسىغا ئوت قويۇلغان، ئايالارنىڭ چېچى كېسىلىپ "ئالۋاستى سۇرىتى" گە كەلتۇرۇلگەن. ئەرلىرىنىڭ پېيى قىرقىلىپ ھېيىت-ناق قىلىپ قويۇلغان ئىدى. ئەلۋەتتە بۇ خىل "جازا" ئاددى-قوپاللىق بىلەن ئەمەس، ئۇستىلىغا، بىلەن پىلانلىق كېچىسى خۇپيانە قىلىناتتى. ئەتىسى ئاۋام خەلق ئوبدان "ساۋاق" ئېلىپ، مەدرىسنى ئۇنتۇماسلىق كېرەكلىگىنى چوڭقۇر "چۈشە-نەتتى".

قۇربانىنىياز خوجا بولسا، مۇنداق جاۋاپكارىنى بىلمەي-دىغان دەۋاگەرلەرگە:

— ئاللاكېرەم ھەممىنى بىلگۈچى، كورگۈچى. دىلىڭلار ئاللاتائالا بىلەن بولسۇن، — دەپ ۋەز ئېيتاتتى.

ئىلمۇ - ھىكمەتنىڭ سىرى سىر بولۇپ قېلىۋېرەتتى.....

2. بىر تۇخۇمدىن ئۇچ چايان

قۇربانىنىياز خوجا دەۋر سۈرۈپ قازىكالان دەرسخانىسىگە كوتىرىلگەن ئومرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە، ئىلىم - بىلىمگە ھۇشتى يوق كېچىك ئوغلى مەخسۇت خوجىنى زەرەپشان بو-يىغا بەگ قىلىپ تىكلەشكە مۇۋەپپەق بولدى.

بىز بۇ يەردە بىۋاك بالا بەگ ــ مەخسۇت خوجا ئۇستىدە سوزلەشتىن ئىلگىرى، ئۇنىڭ ئىككى ئاكىسى ــ ھىساممدىن خوجا ۋە ياسىن خوجا ئۇستىدە ئازراق توختىلىپ ئوتەيلى: ھىساممدىن خوجا بىلەن ياسىن خوجا دەسلەپ يېڭاقلىق يېزىسىنىڭ قارىخانىسىدا، كېيىن "خۇدالىق مەدرىس"تە دادىسىدىن تەلىم ئالدى. ئۇكەملەردە گەرچە «خۇدالىق مەدرىس» تىمۇ ئوخشاشلا «قۇرئان» نى تەپسىر قىلغۇچى ھەممە دىۋانلار، جۇملىدىن «سوپى ئاللا يار»، «شەرىۋاقايى»، «موختەسەر قارى»، «ھىدايى»، «مۇشكاتى شىرىپ»، «نەپاھەت شىرىپ»، «مەسنەۋىي شىرىپ»، «سەھىۋل بۇخارى» ۋە «گۇلىستان»، «بوستان» قاتارلىق كىتاپلار ھەمدە ئوز زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق شائىرلىرى لەتىپىي، سەككاكى، ئىمىن ناۋايى، ھەۋەيدا، مەشرەپ، زەلىلى، نازارى ۋە گومنامنىڭ كوپ خىل ئەسەرلىرى دەرسلىك قىلىپ ئوقۇلسىمۇ، ئەمما قەشقەر ياكى بۇخاراغا بېرىپ ئوقۇمىغانلار ئىسلام موتىۋەرلىرى نەزىرىدە قىيامىغا يەتمىگەنلەر ھىساپلىنىپ، "دامۇللا" بولالمايتتى.

قۇربانىنىياز خوجا مانا شۇنى نەزەردە تۇتۇپ، ھىساممدىن خوجا بىلەن ياسىن خوجىنى كوپ سوغا ـ سالاملار بىلەن قەشقەر "خانلىق" مەدرىسكە يولغا سالدى.

ھىساممدىن خوجا "خانلىق" مەدرىسكە بېرىپ، ئۇزۇن ئوتمەيلا ئوزىنىڭ مۇكلۇق، زىل ئەرەپچە قىرائەت ئاۋازى ۋە دادىسىنىڭ كونا قەدىناس ئۇلپەتلىرىنىڭ يولىشى بىلەن ئالا ـ ھىدە مەرتىۋە ـ ئىبتىۋارغا ئىرىشىپ، "خانلىق" مەدرىسىنىڭ ياش دانالىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى ۋە شۇ ئوقۇغانچە

"خۇدالىق مەدرىس" تە ئوقۇغانلىرىنى يەنە زىر - زەۋەرىگىچە قايتا ھەزىم - تەكرار قىلىپ، ئون يىلنى تۈگىمەس سوقا - سوھبەت، زىكىر - مۇتالىە بىلەن ئوتكۈزۈپ، "دامواللا مۇدەررىس" دىگەن چوڭ ئاتاق بىلەن ياڭاقلىق يېزىسىغا قايتتى ۋە دادىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، "خۇدالىق مەدرىس" نىڭ مۇدەررىسى قىلىپ تەيىنلەندى.

ياسىن خوجا بولسا، باشقىچىرەك يول تۇتتى.

ئۇ، قەشقەرگە كېلىپ، "خانلىق" مەدرىسىنىڭ بىرىنچى ئوقۇش يىلىدىلا ئوز بىلىمىنى تولدۇرىدىغان ھەمدەم پىكىرلىق تاپالمىدى. ئوقىغان - بىلگەنىنى قايتا چاينىش ئۈنىمىگەن ئۇچۇن تالقاندىن كېيىن قۇم كاپ ئەتكەندەك مەزىسىز ئىش ئىدى. شۇڭا، ئىككىنچى ئوقۇش يىلىدىلا ئۈنىمىگەن ئوي - خىياللىرى كۈسا ئۇستىگە ئىچىپ قويۇلغان دەستە - دەستە بۇلغار تاشلىق قېلىن كىتاپلاردا ئەمەس، بەلكى قەشقەرنىڭ رەڭگا - رەڭ فابرىكا ماللىرى بىلەن تولغان رەستىلىرىدە چوگىلەيدىغان بولدى.

ئۇ، ھەر يىلى "ئازاتلىق" بېرىلىپ، ئويىگە قايتىشقا ئىجازەت قىلىنغان چاغلاردا ياڭاقلىق يېزىسىغا ئوزى ئوقۇغان كىتاپلارنىڭ ھەر خىل نۇسخىلىرىنى ئەمەس، بەلكى شاڭخەي، خاڭجۇ، تيەنجىنلەردىن كەلگەن زەرلىك دۇخاۋا، كىمخاپ - تەتۇللا، موۋۇت - سوكنا، ئىنگلىشىن، قاما - كەمچەتلەرنى ئېلىپ كېلىپ، قەشقەرگە قايتقاندا زەرەپشان بويىدىن زىلچا - گىلەم، شايى - ئەتلەس، بادام - ياڭاق، خورما - مېغىز ئوخشاش يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى ئېلىپ كېتىدىغان بولدى.

ياسىن خوجا بۇ "ھۇنەر" نى سىناپ كورگەن بىرىنچى

يىلدىلا مۇنداق ئالماشتۇرۇشنىڭ كىرىم - تاپاۋىتى ئون يىل ئوقۇپ بىرەر مەدرىسكە مۇدەررىس يا كى ئازنا مېچىتكە خاتىپ بولغان ئىمامنىڭ كىرىمىدىن كەم ئەمەسلىگىنى تولۇق ھىس قىلدى. شۇڭا كېيىنكى ئۇچ يىلدا ئۇ يەكەن، قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇلارغا قاتنايدىغان تەلەپكار سودىگەر تايپىسىغا تەئەللۇق قىلىنىپ، ئۇن - تىنسىزلا "خانلىق" مەدرىس تالىپلىرىنىڭ تىزىمىدىن ئوچۇرۇلگەن ئىدى.....

قۇربانىنىياز خوجا دەسلەپ ياسىن خوجىنىڭ بۇ ئىشىغا نارازى بولۇپ، ئۇنى شەرئەت يولىغا قايتۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كورگەن بولسىمۇ، لېكىن كېيىنرەك ئۇنىڭ "پۇلنى يۇمۇلىتىپ سۇ قىلىش كارامىتى" ئۇنى ئىختىيارسىز ئويلاندۇرۇپ قويدى ۋە:

— خەير..... مەيلى، ئاللاكېرەم ھەر كىم ئۇچۇن ئال - دىن يول بەلگىلىگۇچى، ئۇنى توساش كۇپۇرلۇق، — دىدى - دە، ياسىن خوجىنىڭ دەسمايىسىدە ئانچە ئۇزۇن بولمىغان قولىنى ئوز بىسانىدىن بىراقلا نەچچە غۇلاچ ئۇزارتتى.....

شۇنىڭ نەتىجىسىدە ياسىن خوجا ئاكىسى ھىسامىدىن خوجا "خۇدالىق مەدرىس" كە دامۇللا مۇدەررىس بولۇپ تەينە - لەنگەن يىلى ئاللىقاچان ئۇرۇمچى، لەنجۇ، شىنلەردىن ھال - قىپ ئوتۇپ، توپ - توغرا شاڭخەيگە قاتناشقا باشلىغان ئىدى.

كېيىن ياسىن خوجا دىگەن نام "ياسىن شاڭخەي" دە - گەن نام بىلەن ئالماشتى. چۇنكى ئۇ، بۇ چاغدا قەشقەردە چوڭ ساراي ئېچىپ، شاڭخەيچى توپ مال سودىگىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ قالغان ئىدى.

ياسىن شاڭخەي ياڭاقلىق يېزىسىغا بەزى يېڭىلىقلارنىمۇ

ئېلىپ كەلدى. ئۇستى قاۋاقلىرلىق، دەرىزلىرى ۋاللىداپ تۇرىدىغان، ئىشىك - دەرىزلىرى سىرلانغان، كوتىرىپ سېلىنغان ئازادە بىنالارنى ياستىپ، يىلدا بىرەر قېتىم كېلىپ دەم ئېلىشى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئىچىنى شاڭخەي پوسۇنىدا زىننەتلىدى. ياسىن شاڭخەي بار مەزگىلىدە بۇ ئويدىن رويال، پاتىپۇن ئاۋازلىرىنى ئاڭلاش مۇمكىن ئىدى، چۈنكى ئۇنىڭ قەشقەر - دىن ئېلىپ كەلگەن مېھمانلىرى مۇندىق ئىشلارغا ھەۋەس قىلاتتى.

كېيىنرەك ئۇ، ناھىيە - ۋىلايەت مەركەزلىرىدە ھەم قولايلىق حايلارنى تېپىپ، ئوز ئىگىلىگىدە گىلەم - زىلچا، شايى - بەقەسەم، ئەتلەس توقۇش، يۇڭ - تېرە ئاشلاش، يېپەك چىقىرىش ئىشخانىلىرىنى تەسىس قىلدى، پىلە غوزىسى بېقىش، ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىش مەيدانلىرىنى ئاچتى، قۇرۇق ئۇزۇم، ئەلا سۈپەتلىك ياڭاق، خورما تەييارلاش بازلىرى تەشكىل قىلدى، ئەلۋەتتە بۇلار ئەرزان ئەمگەك كۈچلىرى بىلەن تولدۇرۇلاتتى.

ياسىن شاڭخەي ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىق يالغۇز بۇلا ئەمەس، مۇھىمى كىشىلەرگە تولىمۇ "مەدەنىي - سىلىق" مۇئامىلە قىلاتتى، دوق، پوپۇزا، قوپاللىقتىن يىراق بولۇپ، كۈلۈپ تۇرۇپ، ئازدۇر - كوپتۇر ئىنئام قىلىپ، كىشىلەرنى ئوزىگە رام قىلاتتى ۋە تۇيدۇرماي ئوز مەقسىدىگە يېتەتتى، يەنى بەزى كىشىلەرنىڭ تەرىپلىگىنىدەك، ئاكىسى ھىسامىدىن خوجا شەرئىەتنىڭ موھۇر - لۇك پەتىۋالىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ تېرىسىنى شىلىسا، ياسىن خوجا گويا مەس قىلىپ قويۇپ، كىشىنىڭ قېنىنى شوراۋاتقاندەك ئىدى.....

ئەمدى گەپنى يەلە مەخسۇت بەگدىن باشلايمىز؛

مەخسوت خوجا ئوقۇمىدى، مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى، مەدرىسنىڭ پەشتاقلىق دەرۋازىسى ئۇنى زادىلا قىزىقتۇرمىدى. قۇربانىنىياز خوجىنىڭ ئەمرى - مەرۇپ، نەسىھەت - پوپۇزىسى گويا كالىنىڭ قۇلىغىغا دۇتار چالغاندەك ئۇنىڭغا زادىلا تەسىر قىلمىدى. ئات، قامچا ۋە تىمىن - تەڭگىلەرنى توپلايدىغان شەخسى ساندۇق ئۇنىڭ ئىشتىياق بىلەن بېرىلگەن ئەمگى ئىدى. ئۇ ھېچ ئويلىمىغان يەردىن ئولىما ئائىلىسىدىكى ساۋاتسىز بۇۋاك بولۇپ قېلىۋەردى.

مەخسۇت خوجا تېخى ئون نەچچە ياش چاغلىرىدىلا يەر ئىجارىسى سۇيلەش، مەدرىس ھىساۋىغا ئېلىنىدىغان كەپسەن، ئوشرە - زاكات، ۋەخپى يەر ھەققىنى يىغىشقا قاتناشتى. تېمىدا ئات، قولىدا قامچا تۇتقان ھالدا ھەر سەر ئوي، خامانغا بىمالال بېسىپ كىرىپ، قىل ئوتكۇزمەي ھىساپ - چوت قىلىشاتتى. قارشىلىق بىلدۇرگەن بىرەر كەمبەغەلنى ئاتقا دەسىتىپ چەيلىۋېتىش، قامچا بىلەن ئۇرۇپ يۇز - كوزىدىن قان ئېلىش، يېنىدىكى ھەمرا چاپارمەن لۇكچەكلىرىگە تايىنىپ، بىرەر ئائىلىلىك نامراتنى تالان - تاراج قىلىۋېتىش— ئۇنىڭ ھەۋەس بىلەن قىلىدىغان ئىشلىرى ئىدى.

ئۇ، تېخى ئەمدىلا يىگىرمە ياشقا تولغان چاغلاردا "بالا بەگ" دىگەن پەخرى نامغا ئېرىشىپ، ھىلى - مىكىر ئىشلىتىپ بايلىق توپلاشنىڭ بىر قاتار ئەپچىل ئۇسۇللىرىنى ئوزلەشتۇرۇۋالغان ئىدى:

"بالا بەگ" بىر قېتىم يولدىن ئات ئوينىتىپ ئوتۇپ كېتە-

ۋېتىپ، بىر دىخاننىڭ يايلىرى كوكسىده يەلپۇنۇپ تۇرغان ئاجايىپ چىرايلىق ئېتىنى كورۇپ قالىدۇ ۋە بىردىن كوزى قىزىرىپ، ئوز ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ھىلىقى دىخاننىڭ ئىشگىگە تارتىدۇ:

ــ ئاكىجان، ــ دەيدۇ ئۇ دىخانغا، ــ ئات چوڭ قىپسىز، ھەشقەللا!.....

ــ قۇللۇق غوجام، ئوزلىرى ئۇچۇن چوڭ قىلدىم، ــ دىيىشكە مەجبۇر بولىدۇ دىخان ۋە ئۇ گېپىنىڭ ئايىغىنى تۇگىتىپ بولغىچە "بالا بەگ":

ــ ھەشقەللا، ھەشقەللا، ــ دىگىنىچە كېتىپ قالىدۇ.

ئەلۋەتتە بۇ "ھەشقاللا" ئانچە ئەرزانغا چۇشمەيتتى. دىخان ئېتىنىڭ "ھەشقاللا" نىڭ قۇربانى بولۇپ، قولـ دىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىغىنى سېزىپ، يۇرىگى تىترەپ كوزـ لىرىدىن بوراندەك ياش قۇيۇلىدۇ. ئادەت بويىچە "ھەشقاللا" ئۇچۇن ئاتنى "بالا بەگ" كە ئەۋەتىش كېرەك بولسىمۇ، لېكىن، دىخان قانداقلا بولمىسۇن، ئاز ـ تولا ھەق ئېلىشنى ئۇمىت قىلىپ، يايلىققا ئاتنى ئەۋەتمەيدۇ.

بىرئازدىن كېيىن "بالا بەگ" نىڭ چاپارمىنى ئوقتەك ئۇچۇپ يېتىپ كېلىدۇ.

دىخان:

ــ كەمبەغەلمەن، ئاتنى بالامدىن ئارتۇق كورۇپ ئوسـ تۇردۇم، غوجامنىڭ نىمىسى كەم؟ ئاتنى سېتىپ بىر ـ ئىككى چارەك يەر ئېلىۋالاي دىگەن ئىدىم. ئاز ـ تولا ھەق بەرـ سۇن، ــ دەيدۇ.

ئەمما، چاپارمەن:

— ھەق، قانداق ھەق؟ سائا مەخسۇت خوجىنىڭ "ھەشقاللىسى" دىن ئارتۇق ھەق بولامدۇ؟ غوجامنىڭ بىر "ھەشقاللىسى" سېنىڭ تايچىغىڭنىڭ قىممىتىدىن كەمەمۇ؟ ئىلتىپاتنى كېيىن ئالارسەن، ئاتنى ھازىر بەر، — دەيدۇ.

لېكىن، قانچە قىلغان بىلەن دىخان ئوز بىساتىدىكى بىردىن بىر ھۇلكى بولغان ئاتنى ھەقسىز بېرىشكە قىيمايدۇ. تاكاللىشش، دوق - پوپۇزا پايدىسىز بولۇپ چىقىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، چاپارمەن ئەھۋالنى ئېيتىپ مەخسۇت خوجىنىڭ قېشىغا قايتىپ كېلىدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن "بالا بەگ" خاپا بولۇپ كەتكىنى يوق. ئۇ دەرھال ئىپلاس بىر ھىلىنى ئويلاپ تاپىدۇ - دە، چاپارمەننى يەنە ھىلىقى دىخانغا ئەۋەتىدۇ.

بۇ قېتىم چاپارمەن دىخاننىڭ ئىشىگىدىن كىرىش بىلەن تىل ياغلىمىلىق قىلىپ "بالا بەگ" نى ئۈچۈرۈپ ماختايدۇ، ئاندىن دىخاننىڭ تېخى ياتلىق قىلىنمىغان قىزىغا ئۈچۈقتىن - ئۈچۈق بەتقىلىق چاقچاق قىلىپ، غىلجىڭلايدۇ. دىخان ئوزىنى ھاقارەتلەنگەن ھىس قىلىپ غەزەپلىنىدۇ:

— ھوي، سەن بىزنى نېمە دەپ ئويلايسەن؟— دەيدۇ ئۇ چاپارمەنگە، — كوزۇڭنى ئاچ، بىز كەمبەغەل بولساقمۇ بۇ ئويدە ئاز - تولا قائىدە - نوموس بارلىغىنى بىلىپ قوي؟!

ئەمما، چاپارمەن بۇ گەپكە ئىرەن قىلماي تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشىدۇ، دىخان ئۇنىڭ گەجگىسىدىن تۇتۇپ ئويدىن ئىشتىرىپ چىقىرىۋەتمەكچى بولىدۇ. دىخان ئۇنى مۇرىسىدىن بىر ئىشتە-

رىش بىلەن چاپارمەن بىردىنلا ئۇزنى يەرگە تاشلاپ "چالا ئولۇك" بولۇپ خىقىراپ يېتىۋالىدۇ.

ئىشىك تېگىنى بىلمىگەن دىخان نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرغاندا، "بالا بەگ" ئات ئويىنىتىپ يېتىپ كېلىدۇ ـ دە، چاپارمەننىڭ "ئولۇگى" نى كورۇپ، دىخانغا:

ـــ هوي خۇمپەر، سەن بۇنىڭ خۇنى ئۇچۇن ئامبالغا نېمە دەپ جاۋاپ بېرىسەن؟ ـــ دەپ قامچىنى قولىغا ئالغان پېتى ئېتىلىدۇ.

تەمتىرەپ ـ گاگگىراپ قالغان دىخان:

ـــ غوجام، مېنى بۇ پالاكەتتىن قۇتقۇزسىلا، ئاتىنىمۇ، ئويۇاقنىمۇ تۇتتۇم، ـــ دەپ ئىختىيارسىز تىزلىنىدۇ.....

ئىشىك مۇندىق ئوڭاي بىر تەرەپ بولغىنىنى كورگەن "بالا بەگ" ئوز ھىلىسىنىڭ ئۇنۇمىدىن رازى بولۇپ، يايلىلىق ئاتىنى يېتىلەپ، چاپارمەننىڭ "ئولۇگى"نى كوتەرتىپ قايتىدۇ ۋە ئىشكىتىن چىقىپ كېتىۋېتىپ دىخانغا:

ـــ سەن بىلەن قىلىشىدىغان گەپ تېخى تۇگىمىدى، چاپارمەن ئولمىسە تەلىيىڭ، ئولۇپ ـ تارتىپ قالسا، بىلىپ قوي، جېنىڭ تېنىڭغا گورە! ـــ دەپ ئەسكەرتىدۇ.

قۇربانىنياز خوجا ياش مەخسۇت خوجىنىڭ "پەم ـ پارا ـ سىتى" دىن بوۋىسى سۇلايمان تۇپپىشىنىڭ ئەينەن قىياپىتىنى كورگەن ئىدى. شۇڭا ئۇ، دەرھال بىر نەچچە زىخچا ئالتۇن، بىرنەچچە نوكچا كۇمۇش يامبۇ ۋە بىرنەچچە ئات ـ كالىنىڭ مەرىدىن ۋازكېچىپ، چوڭ سوۋغا ـ سالام بىلەن ناھىيە ـ ۋىلايەت ئامبالىرىنىڭ قېشىغا بىر ـ ئىككى قېتىم قاتىرد ـ

دی ـ ده، مەخسۇت خوجىنى زەرەپشان بويىنىڭ بېگى قىلىپ تىكلەشكە مۇۋەپپەق بولدى.....

مەخسوت خوجا بەگ قىلىپ تىكلىنىپ، ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا، قۇربانىنىياز خوجا ئالەمدىن ئوتتى، ئۇنىڭ ئۇچ ئوغلى توغرىسىدا ئېلىشا مۇنداق قوشاق توقۇغان ئىدى:

ئوركىشى شۇنچە ئۇلۇغ،
نىم بولدى زەرەپشانغا؟
كوئېنلۇننىڭ غەزىۋى،
ئورلەپ چىقتى ئاسمانغا.

كۇن قېنى، يۇلتۇز قېنى؟
يېتەلمىدۇق ئارمانغا.
پۇت قولىمىز باغلاندى،
ئۇچ بىر تۇتقان چايانغا.....

.....

.....

3. مەخپى خەت

قاسىم جىڭسا چوچۇگەن ھالدا كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ، ئاسىم ۋە ئالماسلاردىن يىراقلاشقاندىن كېيىن، تاشـ لىق ساينى كېسىپ ئوتۇپ مەھەللە تەرەپكە بۇرۇلدى.

ئۇ، مەھەللە ئىچىگە كىرىپ كېلىۋېتىپ، بىرەر يېزىغا كىرىش ئالدىدىكى ئادىتىنى تەكرارلاپ، تاپانچىسىدىن ئاسـ مانغا قارىتىپ بىرقانچە پاي ئوق ئۇزدى. ئۇ، ئوق ئاۋا ـ

زىددىن چـۇچىگەن قۇچقاچ - پاختەكلەرنىڭ ئۇۋىسىدىن توزۇپ ساراسىمگە چۈشكەنلىگىنى، كىشىلەرنىڭ قورقۇپ ئەندىكىپ ئۇ-زىگە تەشۋىشلىنىپ قاراۋاتقانلىغىنى، كىچىك بالىلارنىڭ شۇم-شىيىپ - قورۇنۇپ ئاتا - ئانىسىنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنۇۋاتقانلە-غىنى كورۇشنى بەكمۇ خالايتتى.....

بىراق، هازىر يېزا ئىچىدە لاغايلاپ يۈرگەن ئادەممۇ، تېنەپ - تەمتىرەپ يۈرگەن بالىلارمۇ ئانچە كورۇنمەيدۇ، هەتتا، نىمە ئۇچۇنىدۇ توزۇغان قۇشقاچ - پاختەكمۇ يوق.

— ئاناڭنى.....دەريا! قېرىشقانىدەك سۇنىڭ كوپىيىپ كەتكىنىنى قارا، — قاسىم جىگىسا تېرىكىپ، تەرلەپ - پىشىپ يو-لىنى داۋام قىلدى، — بۇگۈن ئىشىم زادى ئوڭىدىن كەلمىدى، بەغەرەز كېمىچىلەرمۇ بىر كۈن كاشىلا قىلدى. هىلىقى گادای ئەپەندىسىمۇ ئەيمەنمەي قولۇمغا ئېسىلدا! مانا يېگىلىق!.....

ئۇ، گوشلۇك بۇرۇنلىرىنى كەڭ كېرىپ ئېغىر هاسىراپ، سېرىق تاماكىدىن سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ: "مەخسۇت بەگ، مەخسۇت بەگ.....بەگ بولغىنىڭ قۇرۇسۇن،— دەپ ئاچچىق بىلەن ئويلىدى، — ئالدىمغا ئوينىاقلاپ چىقىدىغان ئات قېنى، قوڭغىراقلىق مەپە قېنى؟.....سەن سامان قوساقتىن بۇگۈن تۇزۇگرەڭ بىر نەرسە شۇلۇۋالمىسام قاسىم جىگىسا بولماي كېتەي! شىرىكىنى ئازايتىش ئۈچۈن كەينىمگە ئادەم سالماي چىقىپ، دەريا بويىدا قانداق ئاھانەتكە قالغىنىمنى بىلەمسەن ئوزەڭ؟..... بۇگۈن قېنى بېخىللىق قىلىپ كورگىنە.....مەن شۇ تاپتا ساڭا ئالۋاڭ سۇيلەپ ئەمەس، بەلكى جېنىڭنى ئالقىنىدا تۇتۇپ تۇرغان ئەربابىنىڭ خېتىنى ئېلىپ چىققىنىمنى بىلىپ قويۇشۇڭ كېرەك....."

قاسم جىڭسا ئوز خىياللىرى بىلەن بولۇپ، يالغۇاقلىق يېزىسىنىڭ مەركىزىگە ــ ھەشەمەتلىك مەدرىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنى سەزمىدى.

مەدرىسىنىڭ سول تەرىپىدە مەخسۇت بەگنىڭ، ئوڭ تەرىپىدە ئاكىسى ھىسامىدىن خوجىنىڭ پۇتۇنلەي ئاق گەچ، كوك سىر بىلەن نەقىش ـ نەقاش چىقىرىپ ياسالغان بىنالىرى گويا بوي تالاشقاندەك سىرلىق قەد كوتىرىپ تۇراتتى.

قاسىم جىڭسا ئىككى تۇپ باراقسان چىنار دەرىخى سايە تاشلاپ تۇرغان مەخسۇت بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ، يانچۇغىدىن قولياغلىق ئېلىپ پىشانىسىنى سۈرتتى ۋە تومۇر ھالقىنى قاقتى.

تومۇر دەرۋازا ئالدىدا ئۇنى بىرنەچچە دوغا ــ چاپارمەن قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ كۈتۈۋالدى. باش چاپارمەن شاتۇر دوغا دەرھال كېلىپ ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ تۇپىسىنى قاقتى.

ــ ھە، شاتۇر دوغا، ھال ـ ئەھۋالىڭ قانداق؟ــ دىدى قاسىم جىڭسا ئوزىگە مۇلازىملىق قىلىۋاتقان شاتۇر دوغىغا كوزىنىڭ قۇيرۇغىدا قاراپ قويۇپ، ــ بېگىم ئويدىمۇ، كەيپى تۇزۇكمۇ؟.....

ــ ھەممىسى جايىدا، ھەممىسى تۈزۈك، ــ دىدى شاتۇر دوغا، ــ قېنى، مەرھەمەت قىلسىلا، باققا، شىپاڭغا.....

شاتۇر دوغا ئىگىز بوي، شادا پاچاق، پال كوز، كەچكىنە بۇرۇتى بار، ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى ئاددم بولۇپ، ھەخسۇت بەگنىڭ ئۇچقۇر باش چاپارمىنى، شۇنداقلا قاسىم جىڭسانىڭ كوڭلىدىكىنى تاپالايدىغان كونا ئىلپىتى ئىدى.

ئۇلار پاراڭلىشىپ باغ تەرەپكە يول ئالدى.

مەخسۇت بەگ ئوز ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن تۇرىدىغان، ئىگىز كوتىرىپ سېلىنغان پىشايۋانلىق ئالاھىدە بىناغا كىرىشتىن ئىلگىرى، رەڭگا ـ رەڭ گۈللەر بىلەن ئوتقاشتەك تاۋلىنىپ تۇرغان چوڭ باغنى كېسىپ ئوتۇشكە توغرا كېلىدۇ. نەچچە ئون مو يەرنى ئوز قوينىغا ئالغان باغ بىرقانچە ئالاھىدە تارماققا ئۇزۇملۇك، ئەنجۇرلۇك، ئانارلىق، پىستە ـ بادام، گىلاس ـ ئەينۇ ـ لىلىقلارغا بولۇنگەن بولۇپ، ھەرقايسى تارماقلارغا ئېلىپ بارىدىغان يوللارنىڭ ھەممىسىگە گۈل چىقىرىپ پىششىق خىش ياتقۇزۇلغان ۋە يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە خىلمۇ ـ خىل گۈللەر ئوستۇرۇلگەن.

باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا سۇيى ئېتۇشۇپ تۇرىدىغان كول، كولنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئەگمە كۆۋرۈك بىلەن ئوتىدىغان، كۈك سىر بىلەن سىرلانغان شىپاڭ كوزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. شىپاڭ كوپىنچە بەگ ۋە بەگنىڭ خاس مېھمانلىرى ئۈچۈن ھاۋالىنىش ئورنى بولۇپ، بەزىدە بۇ يەردە بەگ كېڭىشمۇ ئوتكۇزۇلەتتى.

قاسىم جىگىسا بىلەن شاتۇر دوغا گۈلزارلىق باغنى كې ـ سىپ ئوتۇۋاتقاندا، كوئېنلۇننىڭ ئۇستى دەھشەتلىك تاراقلىدى، گۈلدۇرماما ئاۋازى گويا كوئېنلۇننى ئىككىگە بولۇۋەتكەندەك ۋەھىمىلىك زىلزىلە پەيدا قىلدى، "يالت ـ يۇلت" قىلغان ئوق يىلتىز كوزنى قاماشتۇرغۇدەك نۇرلىنىپ يېنىپ ـ ئوچتى.

قاسىم جىگىسا قارامتۇل كوك رەڭگە كىرگەن تاغ تەرەپكە قاراپ، شاتۇر دوغدىن:

ـــ يەنە يامغۇرمۇ؟ـــ دەپ سورىدى.

— شۇنداق، دەريادا سۇنىڭ كوپەيىپ كەتكىنىنى ئاڭ دەپ يەنە يامغۇر.....پالاكەت كەلمىسە!

— پالاكەت دەمسەن، نىمە پالاكەت؟

— كەلكۇن - دە!....

— قورقما، ئولمەيسەن.....

— شۇنداق، ئولمەيمەن .....

كۇئېنلۇن ئۇستىنىڭ تاراقلىشى جىمىپ كەتتى.

قاسىم جىڭسا ئەگمە كۆزۈكتىن ئوتوپ، زىلچا - گىلەم، ئەتلەس كوپىلەر سېلىنغان، پەر ياستۇقلار تىزەپ قويۇلغان شېپاڭغا كېلىپ جايلاشتى ھەمدە شېپاڭنىڭ گۈللۈك، رەڭدار تورۇسلىرىغا، ئويما گۈللۈك تۈۋرۈكلىرىگە قاتار ئېسىلغان قەپەزلەرگە قارىدى. قەپەزلەردىكى بۇلبۇل، تۇمۇچۇق، تورغايلار بولسا، گويا بۇ كۈتۈلمىگەن شەپكىلىك مېھمانغا چۈشىنەلمەگەندەك كوزلىرىنى پاقىرىتىپ ئاۋاز چىقارماي قارىشىپ تۇراتتى.

خىزمەتچىلەر قاسىم جىڭسانىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، مېۋە - چېۋە، نان - توقاچ ۋە سەيياھانىسىغا چوغ قويۇلغان كۈمۈش ساپلىق چىلىم ئېلىپ كەلدى.

— بېگىمگە خەۋەر قىلايمۇ؟ — دىدى شاتۇر دوغا قاسىم جىڭساغا قاراپ چايدىن كېيىن.

— ئۇخلاۋاتامدۇ؟ — قاسىم جىڭسا چىشىنى كولاپ تۇرۇپ سورىدى.

— يوقسۇ، يېڭى خېنىم بىلەن..... — دوغا كۆزىنى قىسىپ ھىجايدى.

— مۇنداق دېگىن، يېڭى خېنىم سەتەڭمۇ؟

— ۋاھ، بىر پىيالە چاي بىلەن قوشۇپلا ئىچىۋەتكۈدەك لازىنىن، — شاتۇر دوغا ئاۋازىنى سەل پەسەيتتى، — بېگىم يا- شانىغانسېرى يېڭى خوتۇن ئەتراپىدىن كېتەلمەيدىغان بو- لۇپ قالدى، ھەممە گۈزەللەرنى ئوز ئېزىغىدا بىر قېتىم چاي- ئىچۈالغۇسى بار.....

قاسىم جىگىسا يەپ - ئىچىپ كېرىلىپ ياستۇققا يانپاشلىدى:

— شاتۇر، — دىدى ئۇ كوزلىرىنى قىسقان ھالدا، — مەن بۇ يەرگە كەلمىگەنگە يېرىم يىلچە بولدىمۇ؟

— شۇنداق، يېرىم يىلچە بولدى

— سەن بىلەن مەن ئاغىنە ئادەم، — دىدى قاسىم جىگىسا، — ئوتكەن قېتىمقىدەك سەھرا گۈزەللىرى يەنە تېپىلار؟

شاتۇر دوغا ھىجايدى:

— تېپىلىدۇ، تېپىلماي! تەمى كەتمەپتۇ - دە. بېگىمنىڭ بىزدەك قارچۇغىلىرى تۇرغاندا، ئالقانغا چۈشمەيدىغان قۇرغۇي بولامدۇ؟.....

— پەيزىڭ بار نىمە جۇمۇ سەن، — قاسىم جىگىسانىڭ كوزلىرىدە شەھۋەتپەرەسلىك ئوتلىرى يېنىپ كەتتى، — ھەر ھالدا سېنىڭ مېنى زېرىكتۈرمەيدىغانلىغىڭغا ئىشىنىمەن.....

تاغ تەرەپتە يەنە ھاۋا تاراقلىدى ۋە ئۇ يەردىن قارامتۇل كوك يامغۇر ھاۋاسى بىلىنەرلىك ھالدا يۇرت ئىچىگە سىلجىپ، بېسىپ كىرىشكە باشلىدى.

قاسىم جىگىسا يەنە نىمىندۇ دىمەكچى بولۇۋىدى، شۇ ئەسنادا گۈلزارلىق باغنىڭ پىشىشق خىش ياتقۇزۇلغان يولىدا بىردىنلا مەخسۇت بەگنىڭ گەۋدىسى كورۇنۇپ قالدى.

مەخسۇت بەگنى كورۇپ، ھەممەيلەن دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇشتى، دوغلار قول قوشتۇرۇپ بىر چەتكە چىقىپ قېتىپ قېلىشتى.

مەخسۇت بەگ پۇتىغا تۇمشۇغى سەل ئىلمەك، ئىگىز پاشنىلىق، ئۇزۇن قونچىلىق زەنگەر ئوتۇك كىيگەن؛ ئالدىغا پومپىيىپ چىققان قوسىغىنىڭ ئۇستىدىن ئاچ يېشىل شايە پوتا باغلىغان بولۇپ، ئۇنىڭغا مسۋاك ۋە ساقال تاغىقى ئاسقان؛ ئۇستىگە تومۇررەڭ بەقەسەم تون يېپىنغان بولۇپ، بېشىغا بۇقىنىڭ كىدەك تۈم گەدىنىگە سەل چۈشۈرۇپ، چۈرىسىگە قاما تۇتقان يىنىك سەرپۇش تۇماق كىيىۋالغان ئىدى. قوڭۇر، مايلىشاڭغۇ يۇز گۈشلىرى ساڭگىلاپ چۈشكەن، ئىڭەك، بۈيۇنلىرى تۇتىشىپ كەتكەن بولۇپ، كىچىك، چېقىر كۆزلىرى خۇددى قارچۇغىنىڭ كۆزىدەك تىكىلىپ ـ تىكىلىپ قارايتتى. ئۇ، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، ئالدىرىماي شىپاڭنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە كۆزىنىڭ قۇيرۇغىدا قاسىم جىگىساغا قاراپ قويدى:

ـــ ھەـــــ سەنمىدىڭ قاسىم بەگ، يەنە بىزنى شىلىپ ـ شۇلىغىلى چىقتىڭمۇ؟

قاسىم جىگىسا ھېجىيىپ سالام بەردى:

ـــ بىز شۇلىدىغان نەرسە ئۇزلۇگىدىن چۈشۈپ كېتىدىغان بىر تال مويلىرىچىلىك كەلمەيدۇ بېگىم. شۇنىمۇ تىلغا ئالاـ مدىلا. مەن ئىشىنىمەنكى،ـــ دېدى ئۇيەنە خوشامەتكويلۇق بىلەن،ـــ بۇ قېتىمقى مەرھەمەتلىرى مەن يوللىرىنى مېڭىۋاتقان 20 يىلدىن بۇيانقى ھېممەتلىرىنىڭ ۋەزنىلىك خۇلاسىسى بولىدۇ. چۈنكى مەن بۇ قېتىم چوڭ ئىلتىپاتلىق خۇشخەۋەر بىلەن چىقتىم ـ دەـــــ

مەخسۇت بەگ قاسىم جىگىساغا ئىشەنمەسلىك بىلەن قاراپ قويدى:

— خۇش خەۋەر دەمسىز؟..... قانداق خۇش خەۋەر؟ — مەخسۇت بەگ تەرىنى پۈرۈشتۈردى، — ھە، ئېيتە، مېنى ناھىيىگە ھاكىم قىلىشامدىكەن؟.....

— بىلمىدىم..... ئۇ، لېپاپا ئىچىگە يېزىلغان، — قاسىم جىگىسا ئالدىراپ چاپىنىنىڭ تېشى يانچۇغىدىن بىر سېرىق كونۋېرتنى ئالدى ۋە مەخسۇت بەككە سۇندى، — ۋالىنىڭ ئوغۇللىرىدىن — پاسار بېگىمدىن*.....

مەخسۇت بەگ ئىنتىلىپ كونۋېرتنى قولىغا ئالدى ۋە كونۋېرتنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا سىنچىلاپ قاراپ قويدى، ئاندىن كونۋېرتنى يەنە قاسىم جىگىسانىڭ تەڭلىدى:

— مە، ئوقى.....

قاسىم جىگىسامۇ مەخسۇت بەككە ئوخشاش ئوقۇيالمايتتى، لېكىن ئۇ:

— يوقسۇ، جۇرئەت قىلالمايمەن، ۋالى سىلىدىن باشقاكىشى كورمەسۇن دېگەن، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەخسۇت بەگ قاسىم جىگىسانى ئەگەشتۈرۈپ، ئالدىراپ ئوزى تۇرىدىغان بىناغا يول ئالدى ۋە كېتىۋېتىپ شاتۇر دوغىنى ئاكىسى ھىسامدىن داموللىنى چاقىرىپ كېرىشكە بۇيرۇدى.

مۇدەررىس ھىسامدىن داموللا يېتىپ كەلگەندە تالا يامغۇر ۋە قاراڭغۇ بولۇپ، ئوي ئىچىگە گازۋاي لامپا يېقىلغان ئىدى.

چوڭ سەللە، ئۇزۇن شاپەرىجە، يۇمشاق خۇرۇم ئىسكىلاچ مەسە كىيگەن ھىسامدىن داموللا مەخسۇت بەگنىڭ يېسىداق مېھمانخانىسىغا كىرىپ، تۇردىكى يولۋاس تېرىسى ئۇستىگە

* پاسار بەگ — يەكەن ۋىلايىتىنىڭ قورچاق ۋالىسى.

چىقىپ، چازا قۇرۇپ جايلاشقاندىن كېيىن ئورۇق، ئۇزۇن بەس-
تىنى ياچاقتەك ئېگىپ، ئىنچىكە ساقاللىرىنى تىترىتىپ دۇئاغا
قول كوتەردى ۋە ئاندىن:

— خوش، خىزمەت؟ — دەپ مەخسۇت بەككە قارىدى.

مەخسۇت بەگ پاسار بەگنىڭ خېتىنى بەردى:

— ۋالىنىڭ خېتى، ئاڭلايلى.....

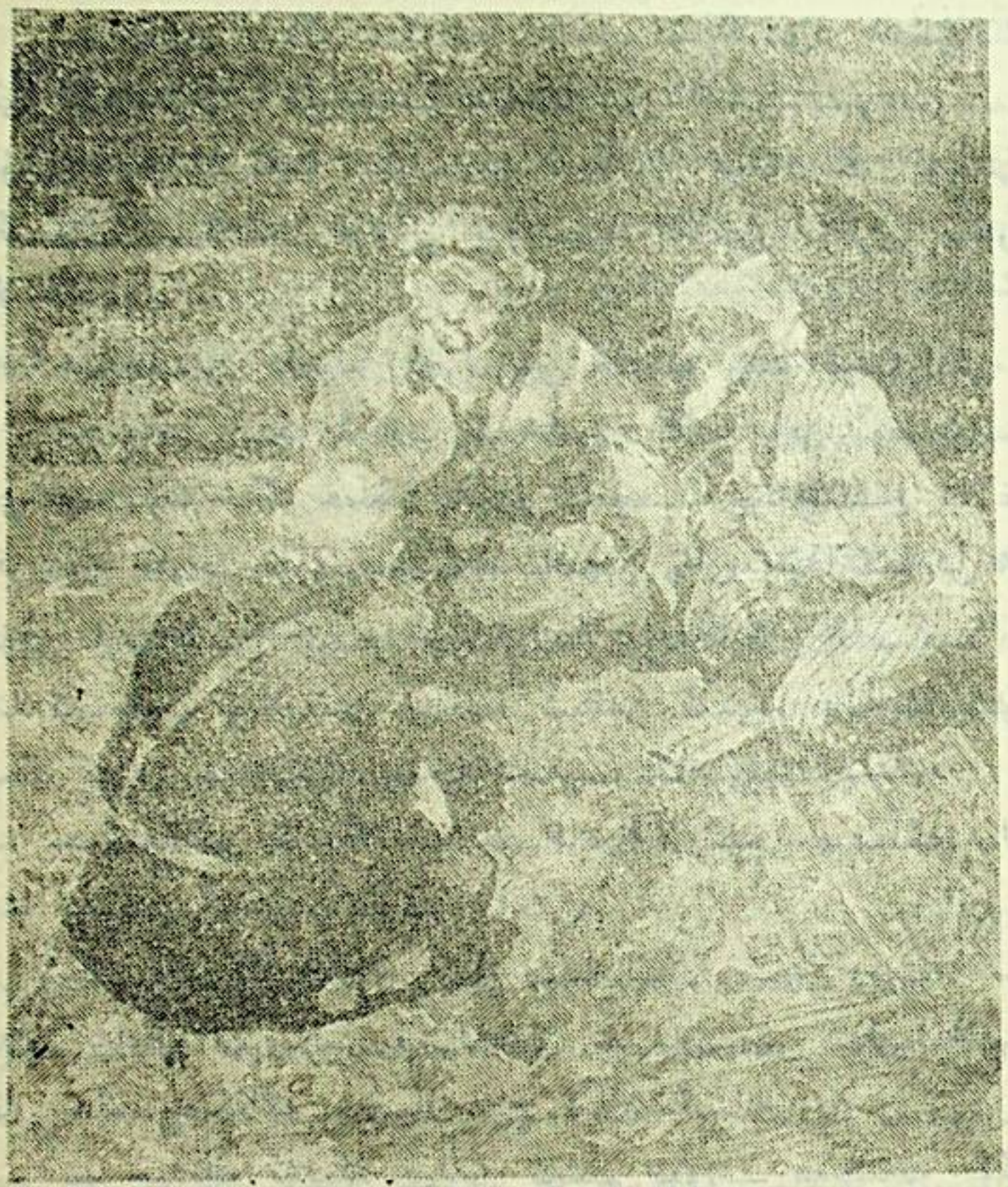
ھاسامدىن دامۇللا كوزەينەكىنى تاقاپ خەتكە ئۇزاق قارا-
دى. خەتتە دۇئايى - سالامدىن كېيىن مۇنداق دېيىلگەن ئىدى:

"..... بىرنەرسە، مەن چەتئەلگە چىقماقچىمەن، بولغۇسى ھا-
كىم ئوزلىرىگە مۇبارەك بولسۇن ..... ئاز ۋاقىت ئىچىدە قايتىپ كېلىپ،
قايتۇرۇش ھېساۋىغا ئەللىك سەر ئالتۇن، بەشيۈز سەر كۈمۈش سورىدىم،
ھېممەتلىرى كەم بولمىسۇن. ئىككىنەنچى، ھەرخىل شامالار بار، قۇلاقنىڭ
توپىسىنى قېقىۋېتىپ سەگەك بولارلا. كومۇنىست قوشۇن يېقىنلىشىپ
كەلمەكتە، ئىلى ئوغرىلىرى يەنە قۇتۇرىدى. جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ جانا پىلىرە-
نىڭ ئامانلىغى ۋە كۈچ - قۇدرىتىنىڭ زىيادە بولۇشى ئۈچۈن دۇئا قە-
لايلى ..... مەن ھەر خىل ئېھتىمالنى نەزەردە تۇتۇپ، ئوزلىرى ۋە
يۇرتنىڭ ئامانلىغىنى ساقلاش ئۈچۈن بىر پىلمۇت، ئىككى ئاپتومات،
بەش مىلتىق ۋە يېتەرلىك ئوق - دورا ھەدىيە قىلىپ قالدۇرىمەن.
دەرھال ئادەم كىرگۈزۈپ تاپشۇرۇۋېلىشلىرىنى ئوتۇنمەن....."

ھاسامدىن دامۇللا خەتنى ئوقۇپ تۇگەتتى.

قاسىم جىگىسا كوزلىرىنى چەكچەيتىپ: "ياپىر، ئاللىدىغىنىمۇ،
بېرىدىغىنىمۇ ئاز ئەمەسكەن، ئىشقىلىپ، مېنىڭ تاپان ھەققىم
كەم بولمىسۇن" - دەپ ئويلىدى.

بۇ چاغدا، مەخسۇت بەگنىڭ تەرى تۇرۇلگەن، دۇگلەك
بۇرۇنلىرىنىڭ ئۇچىدا غۇژمەك تەر تامچىلىرى پەيدا

بولغان ئىدى. ئۇ، كوز ئىشارىتى بىلەن قاسىم جىگىسانى "سەن ئەمدى خالىغىنىڭچە ئارام ئېلىۋە" دېگەنىدەك ئويدىن قوغلىدى ھەمدە ھىسامىدىن داموللا بىلەن قالغاندىن كېيىن بىردىن چېچىلىپ كەتتى:

— پاسار بەگ دېگەندە ئىنساپ تۇگىدى، دەيۇز،— دىدى ئۇ بوغۇلۇپ تۇرۇپ،— ئەللىك سەر ئالتۇن، بەش يۇز سەر كۇموش!..... ئازراقمۇ سورىمايدۇ ئىپلاس! قولۇڭنىڭ ئۇچىنى تەڭلىسەڭ، بىلىگىنى قوشۇپ يەۋېتىدۇ، بالاخور ئوغرى بەر، بەرلا دەيدۇ!.....

ھىسامىدىن داموللا كوزلىرىنى يۇمۇپ جىم ئولتۇراتتى.

— پاسار بەگ ئوتۇپ كەتكەن ئالدامچى ئوغرى،— دىدى مەخسۇت بەگ يەنە يامغۇر تامچىپ چۇشۇۋاتقان تالاغا دەرىزىدىن قاراپ تۇرۇپ،— ئۇ، مۇتەھەم ۋالى جۇفاڭگاڭدىن * ھوقۇق تارتىۋېلىش كويىغا چۇشكەنده، جۇفاڭگاڭنى ئىنساپسىز - لەقتا ئەيىپلەپ ۋىلايەتنى بېشىغا كىيگەن ئىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئوزى جۇفاڭگاڭدىن يۇز ھەسسە ئاشۇرۇۋەتتى.....

ھىسامىدىن داموللا ئوز خىيالىنىڭ تۇگۇچى يېشىلگەندەك ئاستا بېشىنى كوتىرىپ ئېغىز ئاچتى:

— بەگ ۋالى "ھەر خىل شامالىلار بار" دەپتۇ، بۇ قانداق شامال ئوزى؟— پۇشۇلدىدى ھىسامىدىن داموللا،— پاسار بەگ چەتئەلگە چىقسا، ھەج قىلامدىكىنا؟.....

— مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ئىشىم يوق،— مەخسۇت بەگ غەزەپلىنىپ ئېيتتى،— چەتئەلگە چىقسىمۇ، چىقمىسىمۇ، مېنىڭ

---

* جۇفاڭگاڭ — پاساردىن ئىلگىرىكى قورچاق ۋالى.

نەمە كارىم، پۇل لازىم بولمىسا ئۇ مەندىن مەسلىھەت سوراپ ئولتۇرمىدىمان ئادەم ئەمەس. لېكىن، بۇ يەردە گەپ نىمىدە؟ ئۇ، ئېغىز ئېچىپ ئالتۇن - كۈمۈش بەر، دىدىمۇ — بولدى. ھەر باپ بىلەن ئالىدۇ. تالان - تاراج قىلىشمۇ مۇمكىن. مۇناپىق!.....

— ئۇنداقتا ئىشنى چىرايلىق تۈگىتىش كېرەك، — دىدى ھىساممىدىن دامۇللا ئەقىل كورسىتىپ، — دېگىنىنى بەر، قورالىنى ئال.....ئاندىن ئاقساقاللارنى يىغىپ ئاۋامغا چاچ. كاۋاپمۇ كويمەيدۇ، زېخمۇ ھەم.....

ھىساممىدىن دامۇللا ئۇزاق سوزلىدى، ئۇ، ئۇزى كور-سەتكەن "ئەقىل" نىڭ پايدىسىنى دەلىللەپ ئىشەندۈرەتتى.....

مەخسۇت بەگ بۇ گەپلەرگە ئىرەن قىلمىدىمۇ ياكى بۇ گەپلەردىن ئىشتىھاسى ئېچىلمىدىمۇ، ئېنىق ئەمەس. لېكىن تۇ-يۇقسىز شاتۇر دوغىنى چاقىرىپ، قاسىم جىگىسانى تېپىپ كېلىشكە ئەۋەتتى.

قاسىم جىگىسا كىرىپ كەلگەندە ئۇ:

— ھە، سېنىڭ يەنە باشقا ئىشىڭ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— يوقسۇ.....— دىدى قاسىم جىگىسا بېشىنى تاتىلاپ، — يولدا ھىلىقى ئەپەندىسى..... ئاسىممىدى؟..... قولۇمنى قايرىپ تاپانچىغا ئېسىلدى. كەينىدە بىرنەچچە يالاڭتوش..... بايا ۋالىنىڭ غېيتىنى ئاڭلاپ، بۇ يەردىمۇ ئىلى ئوغرىسىنىڭ ھەر-كىتى پەيدا بولغان چېغى دەپ ئويلاپ قالدىم.....

— ھۇ..... نان قېپى! — مەخسۇت بەگ قاسىم جىگىساغا

گۈلەيدى، — سەن هارامزاده مېنىڭ بىساتىمنىڭ يېرىمىنى شۇلۇپ بولدۇڭ، كارغا يارىماس..... بېلىگگە ئاسقان نىمە؟..... قورقتۇڭمۇ؟.....ماڭ، هازىرلا ئەپەندىسىنى كوزۇمدىن يوقات، ئىلى ئوغرىسىنىڭ پۇشتى بۇ يەردە مەڭگۈ پەيدا بولمىسۇن..... ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانلارنىمۇ دەرهال ئېنىقلا!.....

قاسىم جىگسا ئورنىدىن تۇردى:

— خوش، مەن جاجىسىنى بېرىمەن.....

قاسىم جىگسانىڭ گېپى ئېغىزىدا قالدى. ئىشىكتىن، ئىلتىپاتسىزلىق بىلەن باش مىراپ قۇربان ئاقساقال ئوقتەك ئېتىلىپ كىرىپ كەلدى. ئىگىز بوي، ياغاق يۈز، سېرىق يۈز- مۇلاق كۆز، تاتىراڭغۇ كەلگەن قۇربان ئاقساقال زەگىن ئۇستىدە ئورۇپ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي:

— كەلكۈن..... دەهشەتلىك كەلكۈن،..... بەگ ئوستىڭىنىڭ نومىسى ۋەيران بولدى. بەگلىك چوڭ باغ سۇ ئاستىدا قالدى، بەگلىك ئېتىزلارغا سۇ يامراپ بېسىپ كېلىۋاتىدۇ، دەريا سۈيى مىسلىسىز ئورلەپ، تاشقىن بولۇۋاتىدۇ، — دەپ خەۋەر قىلدى.

مەخسۇت بەگ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، هىسابىدىن دامۇللا ئىختىيارسىز دۇئاغا قول كوتەردى، قاسىم جىگسا نىمە قىلىشنى بىلمەي هاڭقىيىپ تۇرۇپ قالدى.....

ئۇچىنچى باپ

1. "ساۋاپلىق كىشەن"

كىتاۋىمىزنىڭ قەھرىمانى ئالماسنى يۇقۇرىدا "غىل - پال" كورۇپ ئوتتۇق. بۇ باپتا بىز ئالدى بىلەن ئالماسنىڭ ئانا - ئانىسى، ئالماس ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى ئۇستىدە توختىلىپ ئوتىمىز.

"سارە" — "ساريىخان"، "توختى" — "توختاخۇن" بولغىچە، كۆپلەر ئايلارغا، ئايلار يىللارغا ئۇلىنىپ دىگۈدەك ئوتتۇز يىل ئوتتى. ئۇلارنى قۇربانىنىياز خوجا "خۇدالىق مەدرىسى"نى سالدۇرغان يىلى بىر بىرىگە چېتىپ قويغان ئىدى.

بۇ ئىش ناھايىتى ئاددىلا ئوتتى:

بىر كۈنى توختى قوش كالىلىرىنىڭ بويۇنتۇرۇقىغا ساپانى باغلاپ ئىشتىن — ئېتىزدىن يانغان، سارە تاشقارقى هويلىدا دىدەك قىز - چوكانلار بىلەن چاكار - يىلىلىقچىلارنىڭ داش قازىنىنى قاينىتىۋاتقان بىر پەيتتە، قۇربانىنىياز خوجا تاسادىپى ئۇلارنى ئۇز ئالدىغا چاقىرتىپ قالدى.

توختى بىلەن سارە هودۇققان، تەمتىرىگەن هالدا ئە-جەپسىنىپ بىر بىرىگە قاراشتى - دە، ئىختىيارسىز خەۋەرچە-نىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.

ئۇلار ئىچكەركى هويلىدىكى گۈلزارلىقتىن ئوتۇپ، يازلىق

شپائىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ سارايىنىڭ پىشايۋىنىغا كەلدى ـ دە، باشلىرىنى توۋەن سېلىپ، گۇناكارلارچە يەرگە قاراپ توختىدى.

پىشايۋاننىڭ زىلچا ـ گىلەم، قېلىن كۆپىلەر سېلىنغان سۇپىسىدا قۇربانىنىياز خوجا پەر ياستۇقلارغا يولىنىپ، يۇڭلۇق مەيدىلىرىنى ئېچىپ، شادا پاچاقلىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ، يېنىچە قىمشىيىپ ياتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئانچە مەرتىۋىلىك بولمىغان ئوي موللىسى ــ هاجى ئىشان يۇكۇنگەن هالدا ئېهتىياتچانلىق بىلەن تەسۋى تارتىپ، كىچىككىنە سەللە ئورىغان بېشىنى ئىككى تەرەپكە تەڭ ئىرغىتىپ، پىچىرلاپ ئايەت ئوقۇپ ئولتۇراتتى.

قۇربانىنىياز خوجا توختى بىلەن سارەگە "غىل ـ پال" كوز يۇگۇرتتى ـ دە، يۇمشاق، شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇيرۇق ئاھاڭدا:

ــ بويۇڭلارغا يەتتىڭلار، مۇنداق ئوتتۇڭبرىشنى شەرىەت راۋا كورمەيدۇ، نامەهرەم. تويلىنىڭلار،ــ دىدى هەمدە جەينىگى بىلەن ياستۇقتا تىرەجەپ سەل كوتىرىلىپ ئوي موللىسىغا قاراپ قويدى.

هاجى ئىشان ئالدىراپ ـ تېنەپ نىكا پاتمەسىنى ئوقۇدى ۋە قائىدە بويىچە ئۇلارنىڭ بىر بىرىگە بولغان رازىلىق سوزىنىمۇ ئالماستىن:

ــ تىزلىنىڭلار، باشپاناغا رەخمەت ئېيتىڭلار،ــ دىدى.

توختى بىلەن سارە كۇتۇلمىگەن بۇ ۋەقەدىن پۇتۇنلەي گاڭگىراپ قالغان ئىدى.

ئۇلار يە تىزلانمىدى، يە رەخمەت ئېيتمىدى.

بۇ ھالەتكە ئوي مـولـلـسىنىڭ جـان - پېنـى چىققان بولسىمۇ، لېكىن مەنپەتى يوق غەۋغانى ياخشى كـورمەيدىغان قۇربانىنىياز خوجىنىڭ كەيپـىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن دىمىنـى ئىچىگە يـۇتـۇپ، ئـەزىلىك بىلـەن نەسىھەتكويلۇق قىلىشقا كىرىشتى:

ــ مۇدەررىس دامولللىنىڭ شـەپقىتىنـى ئـۇنتۇمائـلار، ئاللاكېرەم دىلىڭلاردا بولسۇن، بەشۋاخ نامازنى قازا قىلمائلار، روزىنى ئاشۇرۇپ تۇتۇڭلار، زولۇق يىمىسەڭلەرمۇ مەيلى، ئەمما ئوتتۇز بىردىن كەم بولمىسۇن، باشقا سەللە ئوراش، يـۇزىـگە رومال تارتمىش ــ دۇسۇلمان ئەھلى ئۈچۈن شەرىئەتلىك قائىدە- يوسۇندۇر..... نامازنى مېچىتكە بېرىپ ئوقۇڭلار، دۇئانى مازارغا بېرىپ قىلىڭلار.....

بۇ گەپلەر قۇربانىنىياز خوجىغا ھىچبىر يـاقمىدى. ئـۇ: "..... ھەمىشە شۇنداق، كالىنىڭ قۇلىغىغا راۋاپ چالىدىغان موللا!..... يېتىم بىۋاكىغا سەللە ئوراش، يۇزىگە رومال تارتمىشنى تەشەببۇس قىلىش ــ ئېشەككە مـەسە كىيگۈزۈشنىڭ ئوزى ئە- ھمىسۇ؟..... سەن مولـلا، بۇدەدىسلەرنىڭ گوشى ھارام، كۇچى ھالال مەخلۇق ئىكەنلىگىنى بىلمەمتىڭ، قاپاقۇاش....." دىگەنىنى كوڭلىدىن ئوتكۇزدى - دە، گېپىنى قىرىپ، كوزىنى چەكچەيتىپ موللىغا ئالىيىپ قارىدى.

موللا قۇربانىنىياز خوجىنىڭ پۇرۇشكەن تەلەتىنى كورۇپ، خاتاسىنى چۈشەندى:

ــ مۇدەررىس دامولللامنىڭ شـەپقىتىنى ئەحـرى قىلىپ قايتۇرۇڭلار، كۇچۇڭلەرنى ئايىماڭـلار، كـەچ يېتىپ، سـەھـەر

قوپۇڭلار، ــ دەپ ۋەزخانلىق قىلىشقا كىرىشتى ھاجى ئىشان، ــ باشپاناھ ــ ئاللانىڭ ئەلچىسى. ئۇنىڭغا ھالال، قېتىقىنىپ ئىشلەش كوپ ساۋاپ، ئۇدۇنيالىقنىڭ كاپالىتى. يامان نىيەت، ئەسكى خۇي ـ پەيلدە بولماڭلار، خۇدادىن قورقۇڭلار، قانتتىق رىيازەت چېكىپ ئىشلەڭلار، بۇ دۇنيادا كورمىسەڭلار، ئۇ دۇنيادا ھەممە نېمەت مول.....

قۇربانىنياز خوجا ئوي موللىسىنىڭ ئەزىلىگىگە ئاچچىغى كېلىپ، تاقەتسىزلىك بىلەن بىرئاز تىڭشاپ تۇردى ـ دە، ياستۇقتىن بېشىنى سەل كوتىرىپ، توختى بىلەن سارەگە قارىدى:

ــ بولدى، بېرىڭلار، ئەدى سىلەر ئەر ـ خوتۇن.....

توختى بىلەن سارە گويا چۇش كورۇپ ئويغانغان ئا ـ دەمدەك گاڭگىرىغان پېتى كەينىگە ئۇن ـ تىنسىز ياندى.

ھاجى ئىشان رەنجىپ غودۇڭشىدى:

ــ ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان بى ئەقىل كوڭلى قارىلار، رەھمەت دەپ زۇۋان سۇرۇشنىمۇ بىلمەيدۇ.....

قۇربانىنياز خوجا گۈلزارلىقتىن ئوتۇپ ئىشكتىن چىقىپ كېتىۋاتقان توختى بىلەن سارەگە كوزىنىڭ قىرى بىلەن قاراپ تۇرۇپ، ھاجى ئىشانغا كايىدى:

ــ بۇ ئويدىكى دەدىسلەر ھىلىمۇ ئاز ئەمەس. سىز يىتىم بالىلارنى يىققاندا ئىشقا يارايدىغانلىرى بولسۇن، "بوشۇك" بالىلىرىنى تېپىپ كېلىۋەرمەڭ. نان قېپىدىن ئەل بىزار، خۇدا بىزار، يىتىملارنىڭ بېشىنى سىلاش ــ مېنىڭلا ئەمەس، ھەممە مۇسۇلمان ئۇچۇن زورۇر، ئۇقتىڭىزمۇ؟.....

ئوي موللىسى بېشىنى توۋەن سېلىپ ماقۇل بولدى، قولى ئىشقا يارايدىغانلىرىنى تېپىپ كېلىشكە ۋەدە بەردى.

توختى بىلەن سارەگە ئوخشاش "بېقىۋالدى" بالىلار بۇ ئائىلىدە كۆپ ئىدى. قۇربانىنىياز خوجا ئۇلارنى نارىسىدە يېتىم-لەرنىڭ بېشىنى سىلىغۇچى ساخاۋەتلىك كىشى سۈپىتىدە ھەرقايسى يۇرت-مەھەللىلەردىن يىغدۇرۇپ ئەكەلدۇرەتتى. ئۇلار مەدرىسىنىڭ يېنىدىكى خانىقانىڭ داش قازىنى ئەتراپىدا كۆلگە مىلىنىپ، قىرماق قىرىپ، يىغلاپ - قاخشاپ چوڭ بولاتتى. يەتتە - سەككىز ياشقا كىرگەنلىرىدىن كېيىن چاكار تاغلىرىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ئىشقا تۈتۈناتتى، بويىلىرىغا يېتىشكەندىن كېيىن بەزىلىرى بۇ ئويغە مەڭگۈلۈك باغلىنىپ قالاتتى، بەزىلىرى بىر-بىرى بىلەن تېپىشىپ بۇ زۇلمەت ئائىلىدىن بىر ئامال قىلىپ قېچىپ كېتەتتى. قۇربانىنىياز خوجا مۇنداق تەيىار ئەمگەك كۈچلىرىدىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئۇ-لارنى ئاق - قارىنى پەرق ئەتكىچە بىر بىرىگە چېتىۋېتەتتى، چېتىۋېتىلگەندىن كېيىن بولسا، ئۇلار ئاز كۈندىلا بىر-بىر بالىلىق بولاتتى - دە، ھېچنەگە قېچىپ كېتەلمەيتتى.

توختى بىلەن سارەمۇ خۇددى شۇنداق مەقسەت بىلەن چېتىپ قويۇلدى.

"چېتىپ قويۇش" نى بەزىلەر تېگى - تەكتىنى پەملىگەن ھالدا "كىشەنلىۋېتىش" دەپ تەرىپلىسە، ئوي موللىسى ھاجى ئىشان:

— ئۇنداق دېمىشكە بولامدىكەن؟ مەگەرچەندە بۇ خىل

ئاتىدارچىلىقنى "كىشەن" دېيىشكە توغرا كەلسە، ئۇ ھالدا بۇ كىشىنى ياماق خۇي - پەيلىدىن ياندۇرىدىغان "ساۋاپلىق كىشەن"، — دەپ ئۇزۇنچە تەبىر بېرەتتى.

"خۇدالىق مەدرىس" نىڭ يېنىدىكى خانىقالىڭ داش قازىنى ئەتراپىغا توپلانغان "بېقىۋالدى بالا" لارنىڭ قەسىمەتىگە تەقدىرلىرى بىر بىرىگە ئوخشمايدۇ. مەسىلەن، توختىنى ئالساق، ئۇ، ئاتا - ئانىسى بىرلا ۋاقىتتا كېزىك كېسىلى بىلەن ئولگەن يېتىم بالا ئىدى. ئۇ تېخى يەتتە - سەككىز يېشىدا ئىگە - چاقسىز قېلىپ كەنتمۇ - كەنت تەمتىرەپ يۈرگەندە بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگەن ئىدى. ئۇ، بۇ ئائىلىدىكى "بېقىۋالدى بالا" لار قايسى قىسمەتتىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، قايسى تەرىقىدە ئوسسە، ئۇمۇ شۇ يوسۇندا ئوستى، يەنى بىر - ئىككى يىل خانىقانىڭ داش قازىنى ئالدىدا ئوچاققا ئوت قالىدى. ئاندىن دەريا بويىدا قولىدا شۇپۇڭ تۇتۇپ كالا باقتى. ئەتىگەندە بىر زاغرىنى بېلىگە تۇڭۇپ چىقىپ كەتسە، كەچتە داش قازاندا قاينىغان ئۇماچنىڭ قىر - مىغىغا ئۇلگۈرۈپ كېلەتتى. كويىگەن قىرماق بىلەن چالا - پۇچۇق غىزالانغاندىن كېيىن، ئېغىلغا چىقىپ ئات - كالىغا ئوت - چوپ سېلىشقا يارەملىشەتتى، ماغدۇرىدىن كېتىپ ھال - سىزلانغاندىن كېيىن بولسا، ئىشلەمچى ئاكىلىرىنىڭ ئايىغىدا بىر بۆلۈكىغا تۇگۈلۈپ، ئۇلارنىڭ ھىكايىلىرىگە قۇلاق سېلىپ ئۇخلاپ قالاتتى.

توختى ئون ئۈچ ياشقا كىرگەندە قوشچىلار سېپىگە قېتىلدى. ئۇ، بىر قېتىم قوش ھەيدەۋېتىپ تامدەك بىر ئۇيۇ

كالىنىڭ ئارقا پۇتىنى چىشقا كەستۈرۈپ قويدى. تومۇز ۋاقتى بولغاچقا كالىنىڭ پۇتى قۇرۇتلاپ سېسىدى. قۇربانىنياز خوجا مەرتلىك بىلەن بۇ كالىنى ئۆلتۈرگۈزۈپ، گوشىنى خانىقانىڭ داش قازىنىغا تاشلاتقۇزدى - دە، تېخىتىدىن كالىنىڭ بەدىلىگە "ئاتمىش چاره‌ك بۇغداي قەرز بولدۇم" دەپ تىلخەت ئالدى. توختى ئون بەش ياشقا كىرگەندە بۇ قەرز ئوسۇمى بىلەن ئىككى ھەسسىگە كوپەيدى. شۇ چاغدا قۇربانىنياز خېجا تۇختىنى ئالدىغا چاقىرتىپ، ئۇنى ئوزىگە ئومۇرلۇك "بالا" بولۇشقا رازى قىلىپ، ساۋاپلىق ئۇچۇن توختىنىڭ بوينىدىكى قەرزنى "ئېلىپ تاشلىۋەتتى". توختى شۇ كۈندىن ئېتىۋارەن قۇربانىنياز خوجىنىڭ "بالا مالاي" لىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.....

سارەنىڭ تەقدىر-قىسمىتى بەزى جەھەتلەردە توختىغاڭانچىلا ئوخشىمايتتى. توختى بۇ ئائىلىگە كېيىنرەك كىرگەن بولسا، سارەبۇ ئائىسىنىڭ "تۇغما" ئەزالىرىدىن ھىساپلىنىدۇ، يەنى ئاتا - ئانىلىرىغا ئوخشاش مۇشۇ ئائىلىدە تۇغۇلۇپ، مۇشۇ ئائىلىدە ئوسكەن ئىدى. سارە دادىسىنى ئانچىلا ئەسلىيەلمەيتتى، دادىسىنىڭ سۆلايمان توپپېشىنىڭ دەۋرىدە زەرەپشان دەريا سىدا "سۇ قاچۇرۇش" ۋاستىسى قىلىنىپ ئولتۇرۇلگەن بىرىنچى "قۇربانلىق" بولغانلىغىنى ئۇ كېيىنرەك ئاڭلىدى. ئانىسىنى بولسا، بىرئاز ئەسلەيتتى. دەرتمەن ئانا رەھىمسىز زورلۇقنىڭ قۇربانى بولغان ئېرىنىڭ ھىجران ئوتىدا ئېلىشىپ قېلىپ تاقىقا چىقىپ كېتىپ، بوره تالاپ. جەزىرلەردە قاغا - قۇزغۇنغا يەم بولۇپ تۇگىگەن ئىدى. بەش ياشلىق سارە شۇنىڭدىن

ئېتىۋارەن يېتىم قىز ئىدى. شۇڭا، سارە "بېقىۋالىدى بالا" بولماي، بەلكى ئاتا ـ ئانىلىرى ئىزىدىن بۇ ئائىلىگە سىڭىشكەن تەبىي مالاي قىز ئىدى.....

ئەمدى گەپنى يەنە ئالماس ئۈستىگە كوچۇرىمىز.

2. ئالماس

توختى بىلەن سارە گۈلزارلىق ھويلىدىن چىقىپ ئىش-لەمچىلەر قوراسىغا كىرگەندە ئۇلارنىڭ نىكالانغانلىقىنى بىلگەن "بېقىۋالدى" بالىلار، دادەك قىزلار، توختىنىڭ قوشچى بۇرادەرلىرى قوللىرىدىكى ئىش ـ كۈشلىرىنى تاشلاپ، چوڭقۇر يېقىنلىق سەمىمىيەتتى بىلەن ئۇلارنى تەبرىكلىدى، چاچاق تىلىشتى، "ئاللا ـ باركاللا" ئوقۇشتى، بەزى شوخ چاكار يىگىت، دادەك قىزلار چاۋاك چېلىپ، توختى بىلەن سارەنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ بىر چوگىلەپ ئۇسۇل ئويىدى، قاش ـ كوزلىرىنى ئويناتىپ ھەممەيلەننى كۈلدۈردى:

ـــ كېلىڭلار، توي دېگەن باي ئۇچۇنلىمۇ؟ بىزمۇ ئو-زىمىزگە يارىشا توي قىلىپ، بۇ ئىككىسىنىڭ سۈنۈق كۆڭلىگە گۈل چاچايلى،ـــ دېيىشتى.

بېشىدىن ئىسسىق ـ سىغاق ئوتكەن قېرىلار بولسا، كىشەنلەنگەن بۇ بىر جۈپ يېنىم قىز ـ يىگىتنىڭ تەقدىرىگە ئىچىنىپ ـ خۇرسىنىپ، ئوزلىرى بىسىپ ئوتكەن ئېچىر كۈن-لەرنى كوز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتىشتى ـ دە، ھەچنىمە دېمىدى.

چوڭ ھويلىدا توقاۇقتىن شوخلۇق چىقىرىپ غەمسىز

ئويناۋاتقان، ئازاده كىيىنگەن باي باللىرى بولسا، ئۇلارغا لەپرەت بىلەن قاراپ:

— شۇمۇ تويمىش!..... ئات - كالا سويماي، مېھمان قىچاماي، ئەلنەغمە قىلماي، يېڭى سارىپايلارنى كىيمەي قىلغانمۇ تويمۇ؟..... قىق - قىق.....— دىيىشىپ زائىلىق قىلىشتى، بەزىلىرى بولسا:

— قارا، سارەنى! ئەرگە تەككەن قىز يۇزسى يېپىق يېغىلمامدۇ، ئۇ بولسا بېشىنى سېلىپ، تىرنىغىنى تاتلاپ بۇتتەك تۇرىدۇ.....، — دىيىشىپ هەددىدىن ئېشىشتى.

قوشچى يىگىتلەر، دىدەك قىزلار غەزەپلىنىپ، ئۇلارنى قوغلىۋەتتى.

توختى بىلەن سارە تۇرىدىغان ئوي يوق ئىدى. توختى يېتىپ - قوپىدىغان ئۇمۇم هوجرىدىكى چاكارلار لاقا - لۇقىلىرىنى كوتىرىپ ئۆينى بىكارلىدى، دىدەك قىزلار هوجرىنى نېرى - بېرى تازىلىدى، كاك ئۇستىگە زىغىر پاخىلى تاشلاپ ئۇستىگە كىگىز سالدى هەمدە توختى بىلەن سارەنىڭ "يوتقان - تەكى" لىرىنى بىر بۇلۇڭغا ئىددى بولسىمۇ رەتلىك قىلىپ تىزىپ مورا تەكچىسىگە جىن چىراق ياقتى - دە:

— ئويۇڭلارغا مۇبارەك بولسۇن، — دىيىشتى.

توختى بىلەن سارەنىڭ ئائىلىۋى هاياتى ئەنە شۇنىڭ - دىن باشلاندى.

ئۇلار دەسلەپ هېتىقاشتى، كونۇشمىدى، غەلىتىلىك هىس قىلىشتى، كېيىنرەك ياتسىراشلار ئوتتۇرىدىن كوتىرىلىپ، ئاستا - ئاستا بىر بىرىگە ئىجىل بولۇپ قېلىشتى. قىسقىسى ئۇلارغا

ئورتاق بولغان ئېغىر قىسمەت ئۇلارنى ئىختىيارسىز بىر بىرىگە چېتىپ باغلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ يەردە ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان "ئاللانىڭ ئەمرى"، "ئىلاھى تەقدىر"، "پەشانىگە پۈتۈلگەن ئىش"، "كىشىنىڭ ئىختىيارىدا بولمىغان ئىقتى - نېسىۋە" دېگەنگە ئوخشاش سىرلىق، چۈشىنىكسىز ئەمرى - مەرۇپلارمۇ ئۇلارنىڭ ئېڭىغا تەسىر قىلمايتتى.....

ئۇلارنىڭ دەسلەپكى ئىككى يەرزەنتى ئانا قوساغىدا تېخى ئالەمگە كوز ئاچماي تۇرۇپ ئېغىر ۋە تىنىمسىز ئەمگەك تەسىرىدە تۇنجۇقۇپ ئولدى. سارە كېسەلمەن بولۇپ قالدى ۋە ئۇزۇنغىچە تۇغمىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كۆڭلى يېرىم بولغىنى يوق. ئەكسىچە: باللارنىڭ بۇ ئالەمدە كۆرىدىغانلىرى بىزدەكلا بولسا، ئۇلارنىڭ بۇ ئالەمگە كەلگىنىدىن كەلمىگىنى تۈزۈك، دېيىشتى. ئەمما، ئۇلار "توختاخۇن"، "سارە خان" بولۇپ ئوتتۇرا ياشلىق بولۇپ قېلىشقانلىرىدا، ئىككى پەرزەنت — ئالماس ۋە ئانار تۇغۇلدى.

دەسلەپ تۇغۇلغىنى ئالماس ئىدى. ئالماس دۇنياغا كەلگەندە ئەلۋەتتە ئۇنى ھېچكىم "ئالماس" دەپ ئاتىغىنى يوق، لېكىن توختاخۇن خوشال ئىدى:

— ھەر نىمە بولسا، ئىشقىلىپ ئوغۇل، چوك بولىدۇ، ئوكۇزدەك بېجىرىم يىگىت بولىدۇ. مەن ئولۇپ - تارتىپ قالسام ئانىسىغا ھەمرا، ئانىسى ئولۇپ - تارتىپ قالسا ماڭا ھەمرا، ئەمما، بۇ بالامنى ھەرگىزمۇ بەگ ئائىلىسىگە تۇتۇپ بەرمەيمەن، ئوقۇتسەمۇ، ئېغىزىغا ئىلىم سالسۇن. لېكىن، مولا

قىلمايمەن. ھۇنەرۋەن - كاسىپ بولسۇن. بۇ بالامنىڭ ئايىغى يارىشىپ مەخسۇت بەگدىن قۇتۇلۇپ كەتسەك ئەجەپ ئەمەس، — دەيتتى.

ئالماس تۇغۇلۇپ ئاردىدىن ھەپتىلەر ئوتتى. لېكىن، بالىغا ئات قويۇش گويا ھېچكىمنىڭ يادىغا كەلمەيۋاتقاندەك ئىدى. ئاتىمۇ، ئانىمۇ "بالام" دەيتتى، "بالام" دېگەن ئەلۋەتتە ئىسىم ئەمەس. توختاخۇن ئىشتىن يېنىپ، ھەرسې - چارچاپ ئويگە كىرگەندە، گوسمۇستەك ساغلام، چوڭ كوز، قارا قاش، بېجىرىم بوۋاقنى قولىغا ئېلىپ:

— بۇ بالام يولۋاستەك باتۇر، پالۋان، ئەزىمەت يىگىت بولىدۇ، قانداق يولۋاس - ھە، قانداق باتۇر - ھە، قانداق پالۋان - ھە؟ — دەپ ئەكىلىتەتتى.

بىر مەزگىل "يولۋاس"، "باتۇر"، "پالۋان" — ئاتىنىڭ تىلىدا ئىسىمغا ئايلىنىپ يۇردى. چاكارلار، مالاي ئايالار بالىنى قولىغا ئالغانلىرىدىمۇ، بەزىسى "يولۋاس"، بەزىسى "باتۇر"، بەزىسى "پالۋان" دېگەن نام بىلەن ئەكىلىتەتتى.

بىر كۈنى توختاخۇن مۇرىسىگە ئارا سېلىپ خامانغا كېتىۋېتىپ، ياسىن خوجا — "ياسىن شاڭخەي" ياۋروپاچە قىلىپ سالدۇرغان يېڭى ئىمارەتنىڭ ئالدىدىن چىقىپ قالدى. ئىمارەت ئاللىقاچان پۈتكەن، ھازىر بولسا شەھەردىن تەكلىپ قىلىنغان ئەينەكچىلەر ئىمارەتنىڭ دەرىزىلىرىگە ئەينەك سېلىۋاتاتتى. ئەينەكچىلەر سىزىپ - چىزىپ ئىشلىتىۋاتقان ئالماس دەررۇ توختاخۇننىڭ دىققىتىنى تارتتى، قولىغا ئېلىپ قارىدى ۋە ئۇن - تىنسىزلا كېتىپ قالدى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن توختاخۇن بالىنى يوگىگى بىلەن قولىغا ئېلىپ، رەسمىي ئەزان توۋلاپ ئات قويدى:

ــ ئالماس بولسۇن، ئالماستەك تىغى قايرىلماس پىچاق بولسۇن، ئالماس قويدۇم. بۇنىڭغا پەرۋەردىگار ھەم، ئاسمان ـ زېمىن ھەم گۇۋا بولسۇن، ئامىن.....

ئاردىدىن توت يىل ئوتكەندە ساربىخان يەلە بىر پەرزەنت كوردى. بۇ قىز ئىدى. ساربىخاننى قىز تۇغۇلۇپ ئۇچىنچى كۈنى ئىشقا ھەيدەپ چىقىشتى. توختاخۇننى ئىشتىن باش كوتەرگۈزمەيتتى، دۇنياغا كەلگەن قىز گويا ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كوتىرەلمەيۋاتقان يۈكى ئۇستىگە توپىلەپ ۋىدۇرۇلغان يېڭى يۈكتەك ئارتۇقچە بولۇپ، ئۇلارنى خوشال ئىمىدى، ئانچىلا قىلىپ كېتىشمىدى، تاشلاپ قويۇشتى.

شۇنداق بولغاچقا بۇ قىزنى كۇتۇس، ئاسراش، پەپەلەش تەبىي يوسۇندا توت ياشلىق ئالماسنىڭ مەجبۇرىيىتى بولۇپ قالدى، يىغلىسا پەپىلەيتتى، بولەنچۇككە سېلىپ بەرسە تەۋرىتەتتى، يەرگە ياتقۇزۇپ قويسا ئومىلەپ يۇرۇپ، مەكزىنى مەكزىگە يېقىپ:

ــ ئۇكام، ئۇكام، يىغلىماڭ، جۇمۇ، ئانام كىيىدۇ، ئاش ئېتىپ بېيىدۇ، ــ دەپ باقاتتى.

مالاي قىزلار بەزىدە زىغىر پاخىلى ئۇستىدە يۇمۇلىنىپ ياتقان بوۋاقنى كورگەندە ئىچى سېرىلىپ، بىر ئامال قىلىپ بىرەر نەشپۈت، بىرە ـ يېرىم بىھى، بىرەر تال بادام ياكى جىنەستە تېپىپ كېلىپ تاشلاپ كېتىشەتتى. ئالماس بۇ نەرسىلەرنى ئۇكىسىنى ئوينىتىش ئەمىگى قىلىپ:

— مېنىڭ سىڭىلىم لەشپۈتخان - ھە؟ مېنىڭ سىڭىلىم بادام گۈل - ھە؟ ..... — دەپ ئويناپتتى.

بىر كۈنى بىر "بېقىۋالىدى" قىز بىر دانە ئانارنى ئېپكىلىپ بەردى:

— تېخى خام، ئۈكاڭنى ئويناتقىن، — دىدى.

ئالماس ئانارنى قولىغا ئېلىپ، سىڭلىسىنىڭ بېشى، كوزى، بۇرنى، ئىڭەكلىرى ئۈستىدە ئايلاندۇرۇپ ئويلىدى. ئويناپ زېرىكتى. ئاخىرى، ئانارنى سويۇپ، ھال رەڭگە كىرگەن بىر تال ئۈرۈقچىسىنى ئېلىپ سقىپ ئۈكىسىنىڭ ئېغزىغا تېمىتتى.

قىزنىڭ چىرايلىرى پۇرۇشۇپ، ۋىلىق - ۋىلىق كۈلدى.

ئالماس:

— مېنىڭ ئۈكام ئانارخان - ھە؟ ئەمدى سىزنى ئانارخان دەيمىز - ھە، — دەپ ئۇزىمۇ تەڭ كۈلدى. كېيىن بۇنىڭ قىزغا ئىسسىم بولۇپ قالىدىغانلىغىنى ئالماس ئەلۋەتتە بىلمەيتتى. ئاخىرى "ئانار" قىزنىڭ ئالماس قويغان رەسمىي ئىسمى بولۇپ قالدى.....

ئالماس بىلەن ئانارنىڭ بالىلىق، گودەكلىك چاغلىرى ئەلۋەتتە مەخسۇت بەگ ئىسكەنجىسىدىكى ئاتا - ئانىلىق ۋە ئاتا - ئانىسىز بالىلارنىڭ ئوسۇپ يېتىلىش يولى بىلەن پۈتۈنلەي ئوخشاش — كۈلگە مىلىنىپ داش قازانىنىڭ ئوچىغىغا ئوتۇن تاشلاش، گۈلزارلىق هويلىنى هەر كۈنى ئىككى قېتىم

سۇ سەپسەپ سۇپۇرۇش، پادا بەقىش، قوشچىلىق قىلىش، ئەتە-
دىن كەچكىچە تۇگىمەس يۇگە-يېتىم ئىش.....

شۇنداق بولسىمۇ ئالماستا ئوز تەك-تۇشلىرىدىن پەرق-
لىنىپ تۇرىدىغان بىر ئوزگىچىلىكىمۇ بار ئىدى يەنى زىرەك،
ئەقىللىق، تەك-تۇشلىرى بىلەن ئىناق-ھەمدەرت ۋە ئاتا-
ئانىسىغا بولەكچە-ھىرىسمەن-غەمگۇزار ئىدى. ئۇنى-
بۇنى ئۇگىنىۋېلىشقا ئوتتەك قىزىقاتتى.

ئالماس بىگىز قولىنى قەلەم، داق يەرنى قەغەز قىلىپ،
ئوزلۇكىدىن سىزىپ-چىزىپ ئۇگىنىپ يۇرگەن چاغلىرىدا
ھېچبىر كۇتۇلمىگەندە ياكاقلىق يېزىسىدا يېڭى مەكتەپ ئېچىش
شاۋقۇنى كوتىرىلدى. بۇ شاۋقۇن بىرمەھەل پۇتۇن زەرەپشان
بويلىرىنى ئوز ئىلكىگە ئېلىپ، ئالماسنىك ئىلىم-بىلىمگە
تەشنا قەلبى ئۇچۇن گويا يېڭى بىر ئىمكان ئېچىلغاندەك
بولغان ئىدى.....

3. يېڭى مەكتەپ

يېڭى مەكتەپ ياخشىمۇ-يامانمۇ؟ بۇ، بىر مىك تەققۇز
يۇز قىرىنچى يىللارنىك باشلىرىدا ئېغىر ئۇيقۇدا ياتقان،
ھەممە يېرىنى جاھالەت قاپلىغان زەرەپشان خەلقى ئۇچۇن
مۇنازىرە تېمىسى بولۇشتىن يىراق ئىدى.

لېكىن شىنجاڭدا تارىخىي خاراكتىرلىق ۋەقە بولغان

"ئاپرىل ئوزگىرىشى" دىن كېيىن، بولۇپمۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن يولداش چېك تىيەنچۇ، يولداش ماۋزېمىنلار شىنجاڭغا كېلىپ، ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر زىيالىلىرى بىلەن بىللە ئىستىبدات ۋە جاھالەتكە قارشى باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا زور ئويغىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرغاندىن كېيىن بىر مەزگىل يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى جۇش ئۇرۇپ قانات يايدى.

بۇنىڭ بەلگىلىرىدىن بىرى بولۇپ، زەرەپشان دويلىرىدىمۇ يېڭى مەكتەپ ئېچىش دولقۇنى قوزغىلىپ كەتتى. ئۇرۇمچى، قەشقەر، يەكەنلەردىن كالتە چاپان، پۇشقىنى قايرىلغان شىم كىيگەن "ئەپەندىلەر" كېلىپ، يېڭى مەكتەپ ئېچىشقا تۇتۇش قىلىپ، تەشۋىقات دولقۇنى كوتەردى.

بۇ ئىش باشلىنا - باشلانماستىنلا ئۇنىڭغا ھەسسىدىن دامۇللا ئەرۋايى ئۇچۇپ، جان - جەھلى بىلەن قارشى چىقتى. ئۇ، ئەتراپىغا قازى - ئەلەم، مۇدەررىس - دامۇللىلارنى توپلاپ، ھەدىسە كىتاپلارنى ۋاراقلاپ، ھەدىسلەرنى ئاقتۇردى - دە:

— يېڭى مەكتەپ ئېچىش بىزنىڭ موقەددەس دىنىمىزغا خىلاپ، كىشىلەرنى ئىماندىن ئازدۇرغانلىق، جەدىتلىكنىڭ باش كوتىرىشى، — دەپ چۇقان كوتەردى.

لېكىن، ھوكۇمەت بۇ ئىشنى سۈيلەپ تۇرغاچقا، بولۇپمۇ "ئىسلاھاتچى" نىڭ تەشۋىقاتى ئاستا - ئاستا كىشىلەر رايىنى ئوزىگە تارتىۋالغاچقا ھەسسىدىن دامۇللا ۋەزىيەتنى دەڭسەپ كورۇپ نائىلاج:

— ھوكۇمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماقلىق ۋاجىپ، ھوكۇمەت ئەمر قىلغان ئىكەن، يېڭى مەكتەپ ئېچىشقا يول بار، — دەپ ھوكۇم چىقاردى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسلام پىشۋالىرى، يۇرت كاتتە-
لىرى كوپ قېتىم پەتىۋا چىقىرىپ، ئۇز ئىچىدە يېڭى مەكتەپكە
موللا، ئاخۇن، بايلارنىڭ بالىلىرىنى بېرىش گۇنا، بىمەنىلىك.
ئىككىدىن ئارتۇق بالىسى بار، ئىمانى سۇس "قارا" خەلقنىڭ
بالىسىنى تۇتۇپ بېرىپ، يېڭى مەكتەپ غەۋغاسىنى ساقايتىش
كېرەك، دەپ قارار قىلدى.

ئاخىر، ياڭاقلىق يېڭى مەكتەۋى "خۇدالىق مەدرىسى"
نىڭ قارشى تەرىپىدە قەد كوتەردى. يېڭى مەكتەپنىڭ بىنا قۇ-
رۇلۇشىدىن تارتىپ، ئوقۇتۇش - ئوقۇتۇش ئىشلىرىغىچە ھەممە
نەرسى يېڭى ئىدى، يېڭى مۇئەللىملەر كەلدى. قارىخانىدا
ئەرەپ ئاھاڭىدىكى قىرائەت، مەدرىسته چىگىش مەسىلەرنىڭ
مۇرەككەپ مۇتالىەسى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرغانغا ئوخشاش،
يېڭى مەكتەپتە غەزەل، تەنتەربىيە سادالىرى ئاڭلىنىپ تۇرد-
ىغان بولدى. بۇ يەردە ئانا تىل، ھىساپ، رەسىم، جۇغراپىيە -
تارىخ دەرسلىكلىرى بىلەن بىللە يەنە قوشۇمچە دىنى دەرس
ئوتۇشمۇ مەجبۇرىيەت ئىدى.

ئالماس يېڭى مەكتەپكە ئۇچىنچى يىلى تۇتۇپ بېرىلگەن
"ئالۋاڭ ئوقۇغۇچى"نىڭ تۇنجىسى بولدى.

توختاخۇن ئالماسنى ئەسلىدە ئوقۇتماقچى، لېكىن موللا
تەقۋادار قىلماقچى ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئالماسنىڭ "ئالۋاڭ
ئوقۇغۇچى" بولۇشىنى ئوز كۆڭلىدە ئوقۇمىغان، موللا سوپى
بولغاندىن تۇزۇك، دەپ قارىدى.

— بارغىن ئوغلۇم، ئوقۇغىن،— دىدى ئۇ ئالماسقا،— ئە-
يەنىدىلىرىمۇ تۇزۇك كىشىلەر كۆرۈنىدۇ، خەت - ساۋاتلىق بولغىن،
كۆزى ئوچۇق قارىغۇ بولۇش بىز بىلەن كەتسۇن.....

ئالماس ھەۋەس بىلەن. لېكىن قاتتىق مۇشكۈلچىلىك ئىچىدە يېرىم كۈن "ئالۋاڭ" ئۈچۈن ھەكتەپتە ئۇقۇسا، يېرىم كۈن مەخسۇت بەگنىڭ قوراسىدا "يىمەك ھەققى" ئۈچۈن تىنىمسىز ئىشلەيتتى. يېڭى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئۇرۇغۇچىلارنىڭ كۆپچىلىگى نامرات گاداي بالىلىرى بولغاچقا ئۇلاردا نە قەلەم، نە قەغەز يوق ئىدى. ئالماسنىڭ كۈنى تېخىمۇ تەس ئىدى. ئەمما، يوقسۇزلۇقنىڭ بۇ ئېغىر دەردىنى ئالماسنىڭ ئوتكۇر زېھنىي كۈچى ھەل قىلاتتى. مۇئەللىمنىڭ دېگەنلىرىنى كۆڭلىگە چىقماس قىلىپ قاچىلاپ، دوسكىغا سىزغان - چىزغانلىرىنى مىكىسىگە ئوچمەس قىلىپ خاتىرىلەيتتى، دەرستە ھەممىدىن ياخشى ئوقۇغۇچى ئىدى.

ئالماس توتىنچى سىنىپنى پۈتتۈرۈپ، بەشىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان يىلى كەچكۈزدە ئۇنىڭ ئوقۇش يولى بىردىنلا كېسىپ تاشلاندى.

بۇ ۋەقە مۇنداق بولغان:

1945 - يىلدىن كېيىن زەرەپشان بويلىرىدىمۇ گومىنداڭنىڭ پىرقە تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى، پېزا - كەنتلەردە باۋ - جا تۈزۈمى ئورنىتىلدى، مەكتەپلەرنىڭ تۈسى ئۆزگەردى، بەگلىك مەكتەپلەرگە بەگ شياۋجاڭ بەلگىلەندى، مەخسۇس تەربىيە ئالغان تەرتىپ مۇدىرلىرى يېتىپ كەلدى. مەكتەپلەردىمۇ جەمىيەتتىكىگە ئوخشاش بىر خىل سۇرلۇق، فاشىستىك كەيپىيات ھوكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. ياڭاقلىق مەكتۇبىدىمۇ تەلەتى سىزۇن، جىرتاق چىقىراپ سوزلەيدىغان، بېلىگە كەمەر باغلىغان تەرتىپ مۇدىرى

پەيدا بولدى، ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ "كەيپىياتى"نى كۆزىتەتتى، ھەربىلەشكەن تەنتەربىيە ئېلىپ باراتتى. ئادەت بويىچە ھەر كۈنلۈكى دەرس باشلاشتىن ئىلگىرى ۋە دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارنى مەشكە دەستۇپ بولۇپ، مەكتەپ مومىسىنىڭ ئالدىغا سەپراس قىلىپ تىزاتتى ـ دە، بايراق چىقىرىش ـ چۈشۈرۈش ھەركىتىگە قوماندانلىق قىلاتتى.

11 ـ ئايىنىڭ ئاخىرى، ھاۋا جۇت ـ شۇبۇرغان، سوغاق سوغۇكتىن ئوتەتتى. بۇگۈنمۇ ئادەت بويىچە ئەتىگەنلىك مەشكە دەستىش ئايالاشقاندىن كېيىن دۇمباق ـ كاناي ساداسى ئە ـ چەدە بايراق چىقىرىلدى. تەرتىپ مۇدىرنىڭ قارىچۇغا كوزلىرى ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ ھەركىتىنى سىنچىلاپ نازارەت قىلماقتا. ئالماس بايراق چىقىرىلىۋاتقاندا يېنىدا تۇرغان تەڭ ـ تۇش ئاغىنىسى ـ كۆزى ئوتلۇق چوكراق ساۋاقدىشى ئېلىقۇلنىڭ مۇرىسىدىن تارتتى ۋە "قارىغىنا" دىگەندەك ئوقۇتقۇچىلار سېپىنى كورسەتتى.

ئوقۇتقۇچىلار سېپىنىڭ كەينىدىرەك تەرىپىدە بىر ياش ئوقۇتقۇچى گويا بۇ غەلىتە ھادىسىگە نەپرەتلەنگەندەك بېشىنى تىك تۇتۇپ، مەنسىتمەي قاراپ تۇراتتى.

ئەمما جىرتاق كوز تەرتىپ مۇدىرى ئالماس بىلەن ئېلىقۇلنىڭ قائىدىنى بۇزۇپ پىچىرلىشىۋاتقانلىغىنى كورۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىردىنلا كوزلىرىنى چەكچەيتىپ ئېتىلىپ كەلدى ـ دە، ئاۋال ئالماسنى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئېلىقۇل ۋە يەنە ئىككى ئوقۇغۇچىنى توخۇنى قامالىغاندەك قامالاپ، تۈيۇقسىز سورىگەن پېتى ئېلىپ بېرىپ، ھەش مەيدانىنىڭ يېنىدىكى ھەمەك

قبلىنلىغىدا مۇز تۇتقان مەكتەپ كولىگە پومداقلاپ تاشلىۋەتتى.....
مۇنداق ئىش مەكتەپتە پات - پات بولۇپ تۇراتتى، جىرتاق كوز تەرتىپ مۇدىرى ئۇنى "مىڭىنى سەگىتىش جازاسى" دەپ ئاتايتتى، لېكىن مۇنداق مۇزلۇق كولگە قىش ۋاقتىدا تاشلاشنى ئوقۇغۇچىلار تېخى كورمىگەن ئىدى.

يۇقۇرى سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى كولگە سەكرىشىپ، ئالماس باشلىق توت ئوقۇغۇچنى سۇدىن سۇزۇپ چىقتى ۋە كىيىملىرىنى سىقىپ كىيگۈزۈشتى.....

شۇ كۇنى كېچىسى توختاخۇن بىلەن ساربخان ئالماس-نىڭ كىيىملىرىنى ئوتقا قاقلاپ كوزىنى يۇممىدى. ئالماس كېچىچە تونۇردەك قىزىپ، جويلۇپ بىئارام بولدى. تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ ئالماس يەنە ئورنىدىن تەسلىكتە تۇرۇپ هالسىز-لانغان هالدا مەكتەپكە ماڭدى. ئاتا - ئانىسى:

— بويۇڭ قىزىپ تۇرىدۇ، پىشانەڭدىن ئوت چىقىۋاتىدۇ، بارمىغىن، — دېيىشتى.

ئالماس بىر كۇنمۇ دەرستىن قالمايتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە مەكتەپكە كەلمىگەن، كېچىككەن ئوقۇغۇچىغا بېرىلمىدىغان تەنبىه-جازا، جەرىمانىمۇ بىر قۇرقۇنچلۇق ۋەهىمە ئىدى. ئالماس قەيەرەت قىلىپ مەكتەپكە كەتتى.

شۇ كۇنى، تۇنۇگۈن مۇزلۇق كولگە تاشلانغان توت ئوقۇغۇچىدىن باشقا يەنە بەزى ئوقۇغۇچىلار ئەتىگەنلىك مەشىكە دەسسەشكە كېچىكىشتى.

جىرتاق كوز تەرتىپ مۇدىرى هەر كۇنى ئەتىگەندە تەكرارلىنىدىغان قائىدە بويىچە بۇگۇنمۇ كېچىككەن ئوقۇغۇ-

چىلارنى سەپىنىڭ ئالدىغا چىقىرىپ، بويىسىر قىلىپ تەزدى - دە، ئالماستىن باشلاپ ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئالقىنىغا ئۇچ قېرلىق، كۆك سىرلانغان "ئەدەپ كالتىگى" بىلەن ئوندىن ئۇردى. ئالماسنىڭ ئالقىنىغا "ئەدەپ كالتىگى" يەتتىنچى قېتىم تەككەندە ئالقانلىرىدىن "جىرت - جىرت" قىلىپ قىپ - قىزىل قان ئېتىلىپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن جىرتاق كوزىنىڭ نېمە ئىشى؟ ئەلۋەتتە "ئەدەپ كالتىگى" ئونىنچى قېتىمچە ئۇرۇلدى.

ئالماس چىشىنى چىشىغا چىڭ بېسىپ تولغانغان ھالدا ئورە تۇراتتى. قالغانلارنىڭ كوزىدىن ئاللىقاچان ياش ئەگىپ كەتتى، بىرلەر چىقىراپ تۇگۈلۈپ كەتتى. بىر ئوقۇغۇچى ئۇچىنچى قېتىم ئۇرۇلغان "ئەدەپ كالتىگى" بىلەن ئايلىنىپ يىقىلدى، يەنە بىر ئوقۇغۇچى "ئەدەپ كالتىگى"نىڭ بېشىنچىسى ئەككەندە قولىنى ئىشتىك تارتىۋالدى. تەرتىپ مۇدىرى ئۇنىڭ تولىنىڭ يان تەرىپىدىن ئۇرۇپ چىمچىلاق قولىنى سۇندۇردى. ئۇ بالا كوزى قاراڭغۇلىشىپ كەينىگە ئۇچۇپ كەتتى.....

مانا شۇ چاغدا، چوڭ ياشلىق ئوقۇغۇچىلار ئارازلىق بىلدۇرۇپ، قىيا - چىيا قىلىشتى:

— تەرتىپ مۇدىر، ئەپۇ قىلسىلا، مۇندىن كېيىن كېچىكمەيدۇ، بىز تىلەيمىز.

لېكىن، تەرتىپ مۇدىرى كىم قاتتىقراق ۋاقىرىغان بولسا، شۇنى رەتنىڭ ئالدىغا سۇرەپ چىقىپ، "ئەدەپ كالتىگى" بىلەن تەنبىھلىدى. ئاندىن چىمچىلاق قولى سۇندۇرۇلۇپ ئايلىنىپ يىقىلغان ھىلىقى ئوقۇغۇچىنىڭ كەم "ئەدەپ كالتىگى"نى تولدۇرۇش ئۈچۈن كوزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ، زەھەرلىك بىلەن ئۇنىڭغا ۋاقىرىدى:

— ئورنىڭدىن تۇر!

ئوقۇغۇچى دەلدۇگۇنۇپ، كوزلىرى ئېلىشقان ھالدا تەسـ
لىكتە ئورنىدىن تۇردى.

— تىك تۇر، ئالقىنىڭنى ئاچ!

ئوقۇغۇچى ئالقىنىنى ئېچىشقا تەمشەلگەندە ئالماس قو-
شۇمىسىنى تۇگۈپ، ساۋاقداشىنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئالقىنىنى
ئاچتى:

— مانا، مېنى ئۇرسىلا!

— سېنىمۇ؟!.....

تەرتىپ مۇدىرى ئىچى قارىلىق بىلەن كوزىنى بىر چەك
چەيىتتى - دە، "ئەدەپ كالتىگى"نىڭ جاندىن ئوتىدىغان قىرلىق
تەرىپىنى مەقسەتلىك توغرىلاپ، ئالماسنىڭ ئالقىنىغا ئارقا-
ئارقىدىن بەشى ئۇردى. ئالماسنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدى ئوت ئې-
لىپ كويۇپ، قارا تەرگە چومۇلگەن بولسىمۇ، لېكىن پۇتۇن
ئوقۇغۇچىلارنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرۇپ، قەددىسى تىك تۇتقان
ھالدا "غىڭ" قىلىپ ئاۋاز چىقارمىدى.

ئەمما تەرتىپ مۇدىرى ئالماسنىڭ ئالقىنىغا "ئەدەپ
كالتىگى"نىڭ ئالتىنچىسىنى ئۇرماقچى بولغاندا، ئالماس "شارت"
قىلىپ قولىنى تارتىۋالدى:

— يەنە ئۇرامدىلا؟

— ئاچ قولۇڭنى!.....

— ئاچمايمەن، — ئالماس قوشۇمىسىنى چىڭ تۇككەن
ھالدا جۇرئەت بىلەن ئېيتتى، — ئۇنىڭ كەم قالغان "ئەدەپ
كالتىگى" بەش، ئۇرۇپ بوللىغۇ!.....

— نىمە، نىمە، سەن تېخى، — تەرتىپ مۇدىرى جىرتاق كوزلىرىنى پاقىرىتىپ "ئەدەپ كالتىگى"نى ئىگىز كوتەردى، — قولۇڭنى ئاچ!.....

تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان چوڭ ئوقۇغۇچىلار بىردىن پاتىپاراق بولدى. دەررۇ ھەممىسى قوزغىلىپ كېلىپ، تەرتىپ مۇدىرىنى ئارىغا ئېلىۋالدى:

— ئاچمايدۇ!.....

— نىمىشقا ئاچمدىكەن!.....

— ئولتۇرەمسەن!.....

— ... ...

تەرتىپ مۇدىرى، "ئولتۇرەمسەن" دىگەن گەپنى ئاڭلاش بىلەن تۇيۇقسىز غالجىرلاشتى، "ئەدەپ كالتىگى"نى پىقىرىتىپ تۇرۇپ، ئالدىغا كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنى قالايمىقان ئۇرۇشقا باشلىدى. غەزەپلەنگەن ئوقۇغۇچىلارمۇ بوش كەلمىدى، تەرتىپ مۇدىرىنىڭ يولسىزلىغىنى سوكۇپ - ئەيىپلەپ، ئۇنى نېرى ئىشتىرىپ - بېرى ئىشتىرىپ، بىراقلا سۇرۇپ بېرىپ كولگە تاشلىۋەتتى.

تەرتىپ مۇدىرى مۇزلۇق كول ئىچىدە سۇغا پىشىلىپ پالاقشىپ يۇرگەندە ئوقۇغۇچىلار ئوز غەلىبىسىدىن خوشال بولۇپ، تەنتەنە قىلىپ ئىسقىرتىپ - چاۋاك چېلىشىپ كەتتى.....

ئەمما، بۇ تەنتەنە ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى.

ئارىدىن بىرنەچچە مىنۇت ئوتمەيلا كوزلىرىدىن زەھەر چېچىپ، چىكە تومۇرلىرىنى كوپتۇرۇپ مەكتەپ مۇدىرى ئالدىراپ پېتىپ كەلدى.

مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئىسمى ئەلۋەك سوپى بولۇپ، يوللۇق،

بەقەسەم تون، ئىسكىلاچ مەسە، ئالما ئۇرۇغى دۇخاۋا دوپپا كىيىپ يۇرىدىغان پاكار، سېمىز، چاشقان بۇرۇت بىر ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ نەدە، نېمە ئوقۇغانلىغىنى، ئىلىم - بىلىمدىن خەۋىرى بار - يوقلۇغىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇ، رەسمىي نامى بويىچە "بەگ شياۋجاڭ" دەپ ئاتىلاتتى. يەنى ياڭاقلىق يېزىسىدىكى بەگلىك مەركىزىي مەكتۇبنىڭ مۇدىرلىغىنى ئوتىگەندىن باشقا، يەنە مۇشۇ بەگلىكنىڭ ھەرقايسى يېزىلىرىدىكى شوبە مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىغىنى قوشۇمچە ئوتەپ، بىرقانچە ئورۇندىن تەڭ مائاش ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ مۇشۇ بەگلىكتىكى گومىنداڭ شوبە پىرقىسىنىڭ شۇجىسى سالاھىيىتى بىلەن مەخسۇت بەگنىڭ خىزمىتىگە يارەملىشەتتى. مەخپى تۇرده "قۇلاق" بېكىتىش، "كەيپىيات"نى ئىگەللەپ تاڭ - تىڭلاش ئۇنىڭ دائىملىق خىزمىتى ئىدى.

ئوقۇتقۇچىلار ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلىگەن ھالدا ئېھتىياتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر ئىدى.

شاۋقۇن كوتىرىپ تەنتەنە قىلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئەلۋەك سوپىنى كورۇپ "بەگ شياۋجاڭ، بەگ شياۋجاڭ كەلدى" دەپ پىچىرلىشىپ جىم بولدى.

ئەلۋەك سوپى بايراق چىقىرىدىغان مومىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، بىر قولىنى ئىگىز كوتىرىپ، چىقىراق ئاۋاز بىلەن ۋاقىرىدى:

— قوڭغىراق ئۇرۇلسۇن، ئوقۇشنى توختات! ھەممەڭ سەپ راس بول، ئوقۇغۇچىلار سول تەرەپ، ئەپەندىلەر ئوڭ تەرەپ تىزىل!..... چاپسان، تېز، يۇگۇر، بولۇشە.....

ئۇ يەنە مۇدىرىيەت خىزمەتچىلىرىگە:

— مەكتەپتىكى بارلىق "ئەدەپ كالتىگى"نى ئېچىقمىش، تېرەككە ئاغامچا سال، سۇنمايدىغان تاياق تەييارلاش! — دەپ ۋاقىرىدى.

پۈتۈن مەكتەپ سەپكە تىزىلغاندىن كېيىن ئەلۋەك سوپى:

— دولەت بايرىغىغا ھورمەت بىلدۈرمىگەن قايسىك؟ تەرتىپ مۇدىرىنى كولىگە تاشلىغان قايسىك؟ دەرھال سەپنىك ئالدىغا چىق! — دەپ بۇيرۇق بەردى.

نەچچە يۈزلىگەن ئوقۇغۇچى ۋە بىر چەتتە تىزىلىپ تۇرغان ئوقۇتقۇچىلار جىم تۇراتتى. ھېچكىمدىن سادا چىقمىدى.

ئەلۋەك سوپىنىك گوشلۇك بۇرۇن ۋە سالپىيىپ چۈشكەن ئىگىز گۆشلىرى تارتىشىپ كەتتى، چەكچەيگەن كوزلىرى پال - پۈل قىلاتتى:

— ھە!.....نىمە نۇرۇشسەن، چىقمىش ئالدىغا!.....

يەنە جىمجىت.

شۇنىڭدىن كېيىن جىرتاق كوز تەرتىپ مۇدىرى تىترەپ جالاقلاپ تۇرۇپ ئالماس، ئېلىقۇل باشلىق بىرنەچچە ئوقۇغۇچىنىڭ ئىسمىنى ئاتىدى. ئەلۋەك سوپى ئوزى ئېتىلىپ بېرىپ، ئىسمى ئاتالغان ئوقۇغۇچىلارنى قۇلىغىدىن تارتىپ، داقىرتىپ سورىگىنىچە سەپنىك ئالدىغا چىقاردى. ئاندىن قولىغا "ئەدەپ كالتىگى" نى ئېلىپ، بىر باشتىن ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئالقىنىغا بىرنەچچىدىن چاقىلدىتىپ ئۇردى — دە، بىردىنلا "ئەدەپ كالتىگى" نى پەقىرىتىپ تاشلىۋەتتى:

— هەيدەڭلار، هەممىسىنى تېرەككە ئېسىڭلار، ئەدەپ-قائىدىلى ئەمدى ئۇگەنسۇن! — دەپ ۋاقىرىدى.

ئالماس، ئېلىقۇل باشلىق ئوقۇغۇچىلارنى چوڭ تېرەكلىك ئالدىغا ھەيدەپ كېلىشتى، قوللىرىنى باغلاپ، تېرەكنىڭ ئاچىماقلىرىغا ئاغامچا تاشلىدى.

جان-پىنى چىقىپ تۇرغان ئەلۋەك سوپى چاشقان بۇرۇتلىرىنى لىكىلدىتىپ ئاغزىغا تەگمەي ۋاقىرىدى:

— بول، ئاغامچىنى تارت، توختىما!.....

ئەمما، دەل شۇ چاغدا ئۇستىگە ماش رەڭ تېرىكىدىن شەم تۇجۇركا، بېشىغا كوپە قولاقچا، پۇتىغا كالتە قونچىلىق كون ئوتۇك كىيگەن، تۇنۇگۈن ھىلىقى بايراق چىقىرىش ھەرىكىتىدە بېشىنى تىك تۇتۇپ مەنسىتمەي قاراپ تۇرغان ياش ئوقۇتقۇچى سالماق قەدەم بىلەن سەپنىڭ ئالدىغا چىقىپ مەكتەپ مۇدىرى تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ئوقۇتقۇچىلار ئىشتىك بېشىنى بۇراپ، ھىداشلىق بىلەن ئۇنىڭغا قارىدى. ئوقۇغۇچىلار ئىختىيارسىز بىر بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ، "ئاسىم ئەپەندىم، ئاسىم ئەپەندىم....." دەپ بىلىنەرلىك ئاۋاز چىقىرىپ پىچىرلاشتى.

ئاسىم ئەلۋەك سوپىنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا قاراپ:

— بەگ شىاۋجاڭ، سىز بۇ بالىلارنى تېرەككە ئاسماقچىمۇ؟ — دىدى.

ئەلۋەك سوپى كوزىنىڭ پاختىسىنى چىقاردى ۋە بىر خىل مەسخىرە ئاھانى بىلەن:

— خوش، هورمەتلىك ئاسىم ئەپەندى، — دىدى ئۇ، — جاناپلىرىنىڭ بۇ ئاددى قائىدىگە باشقىچە پىكىرلىرى يوقتۇ؟.....

— پىكرىم بار، — دىدى ئاسىم، — بۇ يېڭى مەكتەپتە! سىز يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلارنى پالاقتا بېسىپ جازالايدىغان كونا مەكتەپكە ئوخشىمايدۇ، دەيتتىڭىزغۇ؟

— ھىم، سىز نېمە دېمەكچى؟

— ئوقۇغۇچىلار تەرتىپ مۇدىرىدىن خاتا ئۇسۇل بىلەن ئوچ ئاپتۇ، بىزمۇ ئوقۇغۇچىلاردىن ئوچ ئالمىزمۇ؟

ئەلۋەك سوپىنىڭ سەۋرى قاچىسى بىردىن يېرىلدى:

— نېمە، نېمە دېدىڭىز؟ سىز ئوقۇغۇچى بىۋاكىلارغا بولۇشماقچىمۇ، ھىم، سىز تېخى نېمىگە ئارىلىشىۋاتىسىز - ھە؟ مەن سىزگە كورسىتىمەن! — ئۇ شۇ گەپنى ئېيتتى - دە، تېرەك بەرەپكە ئېتىلدى، — ئاس، ئاغامچىنى تارت!.....

تېرەككە ئېسىلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ پۇتى يەردىن بىر غېرىچچە كوتىرىلىۋىدى، خېلى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچى ۋە ھەممە ئوقۇغۇچى ئېتىلىپ كېلىپ، ئاغامچىنى كېسىپ تاشلاپ، ئەلۋەك سوپىنى قورشىۋالدى.....

مەكتەپتە قىيا - چىيا كوتىرىلدى.

— بۇ نېمە گەپ - ھە؟ بۇ نېمە پىتنە! — ئەلۋەك سوپى ئىككى قولىنى كوتىرىپ، ئاسمغا قاراپ چىقىرىدى. — سەن ئاسىم! بۇگۈنكى ئىغۋاغا سەن جاۋاپكار، سەن قۇتراتقۇچى!..... مەن مەخسۇت بېگىمگە خەۋەر قىلىمەن.....

ئۇ شۇ گەپنى ئېيتتى - دە، تەرتىپ مۇدىرىنى كەينىگە سېلىپ، چېچىلغان پېتى مەكتەپتىن چىقىپ كەتتى.

ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار دەررۇ ئاسمىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، ئۇنىڭغا نىمىندۇ دېيىشمەكچى بولدىيۇ - دىمىدى.

ئاسىم بولسا قەددىنى تۇزەپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ، جازادىن ئازات بولغان ئالماس، ئېلىقۇللارغا كوز يۇگۇرتتى. ئۇلارمۇ ئاسىمغا قاراپ يۇگۇردى:

— ئاسىم ئەپەندىم.....

— ئاسىم ئەپەندىم.....

— .....

توتىنچى باپ

1. يېزا يولى

1947 - يىلنىڭ ياز ئايلىرى، ھاۋا تىنجىق.

كونا ھارۋا يولى. پۇرقىراپ چاڭ - توزاڭ كوتىرىلىپ تۇرغان قۇرغاق ساي ئىچىدىن بىر ياش يىگىت چىقىپ كەلدى.

ئۇ، تونۇش بولمىغان يېزا مەنزىرىسىگە ھەيرانلىق بىلەن نەزەر تاشلاپ كېلەتتى.

يىگىتنىڭ تاشقى قىياپىتى ئۇزگىچە، بېشىغا چاچ قويۇغان (ئۇنى كەملەردە ئەر كىشىنىڭ چاچ قويۇشى بۇ يەردە پەۋ - قۇلئاددە ھادىسە بولاتتى)، چاپقان، يېپىنىڭ، زىغىر رەڭ گىمناس - تۇركىسىنىڭ ئۇستىدىن كەمەر باغلىغان، پۇتىدا پايپاق ۋە بەتىنكە؛ تېرە قاپ ئىچىگە ئېلىنغان ئىسكىروپكىسىنى مۇرىسىگە ئېلىۋالغان، قاش - كىرپىكلىرىگە كۇزگە تاشلانغۇدەك چاڭ قونغان، بەتىنكە ۋە شىملىرىنىڭ پۇشقاقلىرى توپا يېپىشىپ ئاپپاق ئاقارغان.

يىگىت ئارىلاپ - ئارىلاپ كەينىگە قاراپ قويىاتتى. كەينى تەرىپىدە ئۇنىڭ كىچىككىنە ياغاچ چامادانى بىلەن كىگىزگە ئورالغان شۆلىسىنى ئارتىپ، ياشانغان بىر دېخان ئېشەك ھەيدەپ كېلەتتى.

يىگىت سايدىن چىققاندىن كېيىن، يېزا ئىچىگە بۇرد-
لىدىغان دوقمۇشتا شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان ئېرىق سۈيىنى كور-
دى ۋە تەمكىنلىك بىلەن مۇرىسىدىن ئىسكىرىپكىنى ئېلىپ
يەرگە قويۇپ، ئېرىق سۈيىدە يۈز-كوزلىرىنى يۇغاچ ئارقىسىغا
قاريدى:

— تاغا، سىزمۇ ھاردىڭىز، ئازراق ئارام ئېلىۋالامسىز؟ —
دىدى دىخانغا.

— يوقسۇ، ئەپەندىم، — دىدى دىخان ئويلىنىپ تۇرمايلا، —
مەن يەنە قايتىشىم كېرەك، ماڭىلى.....

ئۇلار قوزغىلىشتى.

يىگىت جەمجىت مۇڭلۇق يېزا يولىدىكى ھەممە نەرسىگە
تەئەججۇپلەنگەن ھالدا غەمكىنلىك بىلەن سەپىلىپ
قارايتتى.

يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە كۆمۈلاچ تاملىق پاكار ئويلەر،
غېرىپ كەپىلەر، كونگىرىلىك مېچىتلەر ۋە قىزىل يۇلغۇن
قورشاپ تۇرغان يالغۇز قەۋرىلەر كوزگە چۈشەتتى. ئارىلاپ
ئۇزۇم تاللىرى بىدىشلەرگە ئېلىنغان پىشايۋانلىق ئويلەر، كاۋا
پىلەكلىرى باراڭ قىلىنغان، ھەشقىپىچەك گۈللىرى ياماشتۇرۇل-
غان، ئالدىدا باغ ۋە كوكتاتلىغى بار ياڭاقلىق ھويلىلار
ئۇچرايتتى. ئويلەرنىڭ ئارقا تەرىپى ياپسىغا كەتكەن ئېتىز-
لىق بولۇپ، ساقال-پۇپەك چىقارغان قوناقلىقلار، غوزا تۇككەن
كېۋەزلىكلەر، بۇغدىيى ئورۇۋېلىنغان ئېڭىزلىقلار ياپ-يېشىل
ۋە ئاقىرىپ كوزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

يوچۇق كەپىلەرنىڭ ئالدىدا، يول يېقىلىرىدا قۇرۇق

ئۇستەخان بولۇپ قالغان، كوزلىرى ئەمما تىلەمچىلەر "ھەق دوس يا ئاللا" دەپ ئولتۇرۇشاتقىنى، مۇكچەيگەن، ماغدۇرىدىن كەتكەن ئاچ ئورۇق دىخانلار ئېغىر تاغارلارنى كوتىرىپ، نەگىدۇر ئۇن - تىنسىز ئوتتۇشۇپ كېتەتتى. جۇل - جۇل كىيىم - لىك، چىرايى تاتارغان ئاياللار ئېغىر سۇپىتلەرنى مۇرىسىگە ئېلىپ، باشلىرىنى تۆۋەن سالغان ھالدا يولنىڭ چېتى بىلەن ئالدىراپ ئوتۇشەتتى. يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا. كولىبىلەرنىڭ يانلىرىدا ئورۇق، ئاجىز، ئىككى مۇرىسى كوتىرىلىپ چىققان، بوينى ئىنچىكە، قوساقلىرى غەلىتە پومپىيىپ چىققان ئۇششاق بالىلار توپىغا مىلىنىپ يۇرەتتى.....

ئىكىرىپكا كوتىرىۋالغان يىگىت يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا توپىغا مىلەنگەن ھالدا قىپ - يالىڭاچ ئولتۇرغان يەتتە - سەككىز ياشلىق بىر ئوغۇل بالىنىڭ ئالدىغا كەلدى. بالا شۇنچىلىك ئورۇق ۋە ئاجىز ئىدىكى، ئۇنىڭدا مىدىرلىغۇدەك دەرمان يوق، كوزلىرىدە يىرىك قاينام ئۇراتتى، بېشىنى ئېچىنىشلىق تاز يارىسى قاپلىغان ۋە يىرىك ئاقاتتى. بالا قولى بىلەن چۈشىنىلەرنى قورۇيتتى، لېكىن، غۇرۇلداشقان چۈشىنىلەر ئۇنى بىئارام قىلىپ قىيناۋاتاتتى.

يىگىت بالىنىڭ بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان قوۋۇرغا، پاچاق ۋە چوخچىيىپ چىققان مۇرە سۆڭەكلىرىگە، پىلىكتەك تولغىنىپ تۇرغان بويۇن ھەم ئۇغۇلغىنىدىن بۇيان سۇ كورمىگەندەك توكراقاسماق بېسىپ كەتكەن بەدىنىگە ئىچى سېرىلىپ قارىدى:

— ئۇكام، ئېتىڭ نىمە؟

بالا بەشىنى سېلىپ گەپ قىلمىدى.

— داداڭ بارمۇ؟

— بار.

— نىمىش قىلىدۇ؟

— بايىنىڭ ئويىدە.

— قايسى بايىنىڭ ئويىدە؟

— مەخسۇت بېگىمنىڭ.....

— ئاناڭچۇ؟

— ئاناممۇ شۇ يەردە.....

يىگىت بالىغا ئۇزاق سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن ئىختىيارسىز:

— ئۇكام، ئاتا ـ ئاناڭ ساڭا قارىمامدۇ؟ — دەپ سوراپ قالدى.

بالا يەنە بەشىنى كوتەرمىدى:

— قارايدۇ، — دىدى ئۇ سۇس ئاۋاز بىلەن جاۋاپ بېرىپ، — بېگىمنىڭ ئويىدىن كەچ كېلىدۇ، مەن ئويغانسام يەنە كېتىپ قالىدۇ.....

يىگىت يەنە نىمىنىدۇ دېمەكچى بولۇۋىدى، دەل شۇ چاغدا، ساي تەرەپتىكى يېزا يولىدىن قاپ ـ قارا چاڭ ـ توزاڭ پۇقىرىتىپ بىرنەچچە ئاتلىق كىشى چىقىپ كەلدى. كۇزنى يۇمۇپ ـ ئاچقىچە ئاتلىقلار دۇپۇرلەپ ئۇلارنىڭ ئۇستىگىلا يېتىپ كەلدى ۋە باستۇرۇپ ئوتۇپ كەتتى.....

يىگىت قۇرۇق ئۇستىخان بالىنى ئالدىغا تارتىپ باغ ـ رىغا بېسىۋالغانلىقتىن، بالا ئاتلارنىڭ چەيلىشىدىن قۇتۇلۇپ

قالدى. لېكىن، ئۇلار قويۇق چاڭ-توزاڭ ئىچىده قالغان ئىدى.

چاڭ-توزاڭ سەل تارقىغاندىن كېيىن، ئېشەك هەيدەپ يېتىپ كەلگەن دىخان يىگىتكە قاراپ:

— مەخسۇت بەگ دىگەن ئاشۇ! — دىدى.

بالا "مەخسۇت بەگ" دىگەن سۆزنى ئاڭلاپلا يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ قارىسىنى كورگەندەك چوچۇپ كەتتى-ده، تونۇش بولمىغان يىگىتنىڭ باغرىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، چاڭ-توزاڭ ئىچىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ، كوزدىن غايىپ بولدى.

يولۇچى يىگىت ئۇنى كەينىدىن قوغلىمىدى، لېكىن ئۇنىڭ يۈزلىرىنى هەسرەت قاپلىغان ئىدى.

— ماڭلى، ئەپەندىم، — دىدى دىخان، — نىمە قىلغۇلۇق. ئاتا-ئانىسى هايات تۇرۇپ، مۇنداق ئىتنىڭ كۇنىنى كورۇ-ۋاتقان نارىسىدىلەر بۇ يەردە ئاز ئەمەس.....

يىگىت يولىنى داۋام قىلدى

شالاڭ-مەهەللىلەر، ئۇ يەر-بۇ يەردە چوڭ-كىچىك بۇغداي خامانلىرى كوزگە چېلىقاتتى، يىگىت ئەمدى نىمە ئۈچۈندۇ ئەترافقا ئانچىلا قارىمايتتى، گەجگىسىدىن ئېغىر تۇگمەن تېشى باسقاندەك، چوڭقۇر خىيال ئۇنى چۇلغىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ خىياللىرىنى هەتتا، ئۇ يەر-بۇ يەردىن ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرغان:

ئاشلىق كېتىپ چاڭ قالدى،
ماغدۇر كېتىپ جان قالدى.
ۋاسا قىلىپ ئۇستىخاننى
مەخسۇت بەگىم ساڭ سالدى
.....
.....

دىگەن خامان ناخشىلىرىمۇ ئانچىلا ئوزىگە تارتىپ كەتمىدى.

لېكىن، ئۇلار بىر شالاڭ مەھەللىدىن ئوتكەندىن كېيىن مۇڭزار بىلەن چىقىراپ يىغلاۋاتقان ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئىختىيارسىز ئۇلارنى ئەتراپقا قاراشقا مەجبۇر قىلدى.

يول چېتىدە كىچىك خامان، خاماندا كويۇپ قالىپىپ كەتكەن توت-بەش دىخان، ئۇلار ئالىغا تايىنىپ ئورە تۇراتتى، قۇرۇق خامانىدىڭ چېتىدە چوچۇرىدەك ئۇچ بالىنى باغرىغا بېسىپ، ھىلىقى ئايال يىغلايتتى:

— بىز ئاللاغا نىمە قىلغان، چوچۇرىدەك بالىلىرىم تۇرسا، ئىنساپ دىگەن نەگە كەتتى..... يىل بويى ئەجرى قىلىپ، قاقاس ئاپتاپتا كويۇپ-پىشىپ تەييار قىلغان خامان-نى سېرىپ-سۇپۇرۇپ ئېلىپ كەتسە، بەگنىڭ "بەشتىن بىر ئوتاق" دىگەن لەۋزى ھېچنىمىگە ھىساپ ئەمەسمۇ؟ يا پەر-ۋەردىگار، بىزگە دوزاق ھالال بولدى.....

يولۇچى يىگىت تېڭىرقاپ، ئالىغا يولىنىپ ئورە تۇرغان دىخانلارغا قارىدى، چاساقال بىر دىخان:

— سىلەرمۇ مۇسۇلمانغۇ، ئاڭلاڭلار، — دىدى ئۇ يىگىت-كە ۋە يىگىتنىڭ ھەمرايى بولغان دىخانغا قاراپ، — بەگ "بەشتىن بىر ئوتاق" شەرتى بىلەن يېرىنى مانا بۇ خوتۇنىنىڭ ئېرىگە ئوتاققا بەرگەن. بىز دىخانلار ھالال ئادەملەر، دۇ-رۇس، يەر بەگنىڭ، سۇ بەگنىڭ، تېرىلغۇ ھايۋان-سايمان

بەگىنىك، ئۇرۇق بەگىنىك ــ لىللا "توت ئۇلۇش". كۈچ ـ ئەمگەك دىخانىنىك ــ "بىر ئۇلۇش". بۇ، قائىدە. بەگىنىك سەيۋەنلىرى شۇ يوسۇن بويىچە خامانىنى ئۇلەشكەن ئىدى. لېكىن، مەخسۇت بېگىم ئاسماندىن چۈشكەندەك، ھېلىلا يول ئۈستىدە پەيدا بولدى ـ دە: "ئالتە ئاي قىش توپا يىدىگمۇ؟ قەرز ئاشلىق بىر ئۇلۇش" دەپ ھوكۈم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن سەيـ ۋەنلەر ھەممە ئاشلىقنى سېرىپ ـ سۈپۈرۈپ ئېلىپ ماڭدى..... بولغان ۋەقە شۇ، بىز ئەمدى ئوز دەردىمىزنى كىمگە ئېيتىمىز؟.....

دىخان شۇ گەپنى ئېيتىپ جىم بولدى.

يولۇچى يىگىت نىمە دىيىشنى بىلمەيتتى. باشقا بىر خاماندىمۇ يىغا ـ زارە كوتىرىلدى، ئۇ يەردىمۇ مۇشۇ ھال يۈز بەرگەن بولسا كېرەك.....

ــ ئەپەندىم، ماڭىلى، ــ دىدى ئېشەك ھەيدەپ كېلىۋاتـ قان دىخان، ــ مەن ئالدىرايمەن، سىلى تېخى مۇنداق تەقـ سىماتنى جىق كورىلا.....

ئوز ئومرىدە يېزا ھاياتىنىڭ ئىجتىمائى مەرەزلىرى بىلەن تۇنجى قېتىم تونۇشۇپ كېلىۋاتقان يولۇچى يىگىت غەـ لىتە يەر ئىگىلىك ھوقۇقى، يەر ئىگىسى بىلەن دىخانىنىڭ ئاجايىپ تەڭسىز مۇناسىۋىتى، ئاچلىق، نامراتلىق ۋە مىسلىسىز ھوقۇقسىزلىقنىڭ يىلتىزى توغرىسىدا ئوزىچە مۇئەييەن بىر خۇلاسە چىقىرىشقا ۋە بۇ خىل ئاسارەتلىك ئىجتىمائى رىياللىقـ نى ئوزگەرتىشكە ئىنتىلگەندەك، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى.....

ئېشەك ھەيدەپ كېلىۋاتقان دېخان يەنە ئالدىراتتى:
ــ ئەپەندىم، ماڭىلى، مەن يەنە ئۈزۈن يول مېڭىپ، قايتىشىم كېرەك.....
مۇڭلۇق يېزا يولى يېگىتنى ئاخىر يېزا مەركىزىدىكى "خۇدالىق مەدرىس"نىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى.
ئىگىز چىنار ۋەرىدە دەرەخلىرى ئارىسىدىن سىرلىق چوڭ-چىيىپ كوتىرىلگەن مەدرىس پەشتاقلىرى، كوپ - كوك گۈمبەز-مۇنارلارغا يېگىت سوغاق نەزەر تاشلىدى. ئۈزۈن شاپەرىجىلەرنى كىيگەن، قولتۇغىغا «قۇرئان»نى قىستۇرۇپ، قولىدا تەسۋى تۇنقان موللا - ئاخۇنلار يېگىتكە قارىماي ئوتتۇپ كەتتى، يۈزى يېپىق مەستۇرە ئاياللار ئۇنىڭدىن چوچۇگەندەك يولنىڭ چېتىدىن ئەگىپ ئوتتۇشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم كورۇنمەدى، مەدرىس ئالدى يەنە سىرلىق جىمجىتلىققا چوكتى.....
ئۈزۈن يول بېسىپ كەلگەن يېگىت ھاردىق يېتىكەندەك ئەتراپقا قاراپ، مەدرىسنىڭ قارشى تەرىپىدە ــ كوجۇم مەھەللىلەرنىڭ چېتىدىرەك ئاقىرىپ كورۇنگەن يېڭى مەكتەپ بىناسىنى ۋە مەكتەپ ئالدىدىكى سىرلانمىغان رېشاتكىلارنى كوردى.....
ئۇلار مەكتەپ تەرەپكە كەتتى.
مەكتەپتە يېگىتنى بىرقەسەم تونلۇق مۇدىر كىچىككىنە ساغۇچ چاشقان بۇرۇتلىرىنى لىكىلدىتىپ ۋە تەنە چىراي بىلەن قارشى ئالدى.
ــ خوش..... ئاسىم، ئاسىم ئەپەندىم دەيدىكەنمىز - دە، سىز نى؟ ــ دىدى ئۇ يولۇچى يېگىت تاپشۇرغان قەغەزلەرنى سىنچىلاپ

تەكشۈرۈپ تۇرۇپ، ــ ياخشى، تولا ياخشى، ــ دىدى ئۇ يەنە ئەزۈەيلەپ، ــ شۇنداق قىلىپ، سىز ئۇرۇمچى سەپەرنى پۈتتۈردىڭىز؟.....

ــ شۇنداق، ــ دىدى يېڭى مۇئەللىم.

ــ قىزىق.....، ــ دىدى مۇدىر تەنەپە ۋە مەسخىرىلىك ھەجىيىش بىلەن، ــ بەك قىزىق.... ئادەتتە، ئۇرۇمچىدە ئوقۇغان بىلىمدانىنى شەھەرلەردە ئېپقالاتتى، سىزنى مۇنداق يىراق يېزا مەكتۈپكە كېلىشكە نېمە مەجبۇر قىلدى؟.....

ئاسىم چاپىنىنىڭ توپىسىنى قېقىپ تۇرۇپ جاۋاپ بەردى:

ــ بىلمەيمەن.....

ــ شۇنداقمۇ، ياخشى، تېخى كۆرىمىز، ــ مۇدىر سىگارىنى قاراپ تۇرۇپ ئېيتتى، ــ شۇنداق قىلىپ، ئاسىم ئەپەندى سىر ئۇ يەردە نېمە ئوقۇدىڭىز ۋە بۇ يەردە نېمە دەرس بەرمەكچى؟

ــ سەپەندە ئوقۇشقا تېگىشلىك دەرسلەرنى ئوقۇدۇم. بۇ يەردە قانداق دەرس ئوتۇشكە تېگىشلىك بولسا، شۇنى ئوتىمەن، ــ ئاسىم مۇدىرنىڭ سوئاللىرىدىن زېرىككەندەك، ئۇنىڭ كوزىگە قارىدى.

ــ تولا ئوبدان، بېخى كۆرىمىز، ــ مۇدىر ئاسىمنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە يەنە بىر قېتىم سەپالدى، ــ ئەمما، بۇ تونۇشتۇرۇش ھوججەتلىرىدە بىر چۈشىنىشسىلىك بار، ناھىيە مائارىپ بولۇم سىزگە يېگىرمە چاغلىق قوناق مائاش بەلگىلەپتۇ، قوناق ۋەخپى يەرلەردىن يىغىۋېلىنىدۇ، ۋەخپى بولسا تولا ئاز. بىزدە ئەڭ كونا، ئىستىداتلىق ئوقۇتقۇچىمۇ

ئـون ـ ئـون بەش چارەك قوناق ئـالمدۇ، سىز بۇنىڭغا رازى ئەمەسمۇ؟.....

ئاسىم مۇرىسىنى چىقىرىپ قويدى:

ـــ قەغەزدىكى بەلگىلىمە بۇ يەردە ئاقمامدۇ؟.....

ـــ ئاقمدۇ، لېكىن، تەس، بەك تەس.....

مەكتەپ مۇدىرى بىلەن يېڭى ئـوقـۇتـقۇچى ئاسىمنىڭ رەسمىيەت ئوتەش سوھبىتى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.....

2 . تونۇشۇش

ئاسىم تېتىك، دېدىل، چىقىشقاق ئىدى، ئـوقـۇتقۇچىلار بىلەنمۇ، ئوقۇغۇچىلار بىلەنمۇ سەمىمى، ئىناق بولۇپ، ئـۇلار ـ نىڭ ھالىغا يېتەتتى، شۇڭا ئاز كـۇندىلا ئـۇلارنىڭ سىرداش مۇئەللىمى، دوستى بولۇپ قالدى.

ئـۇ كەملەردە مەكتەپتە ئولتۇرۇشلۇق ئوقۇتقۇچى بـول ـ مايتتى. لېكىن، ئاسىم سۇ خانىنىڭ يېنىدىكى يـالغۇز ئـويدە ماكان تۇزدى. ھەمىشە ساقلىنى پاكىز قىرىپ، پاكىز يۇرەتـ تى. سەھەر تۇرۇپ يۇگۇرەيتتى، تورنىكتا ئۇينايتتى، توپ تېپەتـ تى، ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە مەشغۇلات قىلىشقا ماھىر بولۇپ، ئۇلار بىلەن ئىناق ئوتەتتى. بولۇپمۇ نامرات، قىسمىتى ئېغىر بالىلارغا ئالاھىدە دىلكەش، يېقىن ئىدى.

بىر كۈنلۈك ئېغىر مەشغۇلاتتىن كېيىن، ئاسىم تامىغىنى ئېتىپ يەپ بولۇپ، ئادىتى بويىچە كارۋىتىنىڭ ئۇستىدىكى تەكچـ ـدىن ئىسكرىپكىسىنى ئاسىم ئالاتتى ـ دە، ماھارەت بىلەن چالاتتى.

ئۇ، ئوزى ياخشى كوردىغان بۇ سازنى قولىغا ئېلىش بىلەن تەڭ، دەسلەپ پىغانلىق مۇڭزار، ئاندىن غەزەپ دولقۇنلىرى خۇددى زەرەپشان ئورکىشىدەك بارا-بارا ئەۋجىگە چىقىپ، ئوينىڭ ئىشىك-دەرىزىلىرىدىن تالاغا، يىراقلارغا تارايىتتى.

ئۇ، بۇ مەشغۇلاتنى تاكى ئويگە چىراق يېقىلغۇچە، مۇڭلۇق ۋە غەزەپلىك مۇزىكا ساداسىنى ئاڭلاپ، ئەتراپتىن بالىلار، يىگىتلەر، ئىشلەمچىلەر ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ قۇلاق سېلىپ تۇرۇشقانلىرىنىچە داۋام قىلدۇراتتى. مۇزىكىغا قۇلاق سالغانلارنىڭ كوپىنچىسى ئەرز-پەرز ياكى يىراق-يېقىندىكى تۇققانلىرىغا خەت-پەت يازدۇرغىلى كەلگەن ۋە ياكى بولمىسا، ئۇنىڭغا ھال-ئەھۋال ئېيتىپ، مەسلىھەت ئالغىلى كەلگەن كىشىلەر بولۇپ چىقاتتى. ئاسىم ئۇنداقلارنى ھەرگىز ئۈمىتسىز قايتۇرمايتتى ۋە قولىدىن كېلىشىچە يارەم قىلىپ تەلۋىنى ئورۇنلايتتى.

ئاسىمنىڭ ئەڭ كوپ مەشغۇلىيىتى كىتاپ ئوقۇش ئىدى. ئۇ چاغلاردا ياخشى كىتاپ دېگۈدەك بولمىسىمۇ، لېكىن قولىغا چۈشكەن كىتاپلارنىڭ ھەرقانداقىنى ئوقۇيتتى. «شىنجاڭ گېزىتى»، «قەشقەر گېزىتى»، «يەكەن گېزىتى»لىرىنى ۋاراقلاپ، ئۇنىڭ ساختا نەقاپلار بىلەن بېزەلگەن ئاجىز قۇرلىرى ئارىسىدىن دۇنيا ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى چوڭ ئىشلارنىڭ يۈزلىنىشىنى ئىزلەيتتى.....

ئىككى ئادەم بىر بىرى بىلەن ھەر خىل يوللار ئارقىلىق تونۇشىدۇ. ئاسىم ئالماس بىلەن دەرس ئۈستىدە تونۇشتى.

ئاسىم دەرس ئۈستىدە جوزىلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، بىر

بالىنىڭ جۇزىنىڭ ئۇزىگە تېگىشلىك قىسمىنىڭ ئۇستىنى "قارا" بويىۋالغانلىغىنى كوردى. جوزىنىڭ پۈتىدا ئۇچلانغان سېغىز چالمىلار دوۋىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ سېغىز چالما بىلەن "قارا"غا خەت يېزىپ، ھىساپ ئىشلەپ ئولتۇراتتى.

ئاسىم بالىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى:

— ئېتىڭ نىمە؟

— ئالماس.....

— ياخشى ئىسىم، دەپتىرىڭ يوقمۇ؟.....

— مەن بەش يىلدىن بۇيان مۇشۇنداق ئۇگىنىپ كېلىۋاتىمەن.....

ئاسىم يەنە بىرنەچچە كەمبەغەل ئوقۇغۇچىنىڭمۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئۇگىنىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كوردى.

ئالماس قەتئى ئىرادىلىك ئوقۇغۇچى ئىدى. ئۇنىڭ ئوتكۇر تۇتۇۋېلىش ئىقتىدارى، زېرەكلىكى ئەقىللىقلىغى ئاسمىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. بوش ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ بىلەن بىللە مەشغۇلات قىلاتتى، ھەمسوھبەتتە بولاتتى. كېيىنكى چاغلاردا ئالماسنىڭ ئېغىر قىسمەتلىرى ۋە كىشەنلەنگەن ئاتا-ئانىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلاپ، ئاسىم "مەن بىلەن تەقدىرداش بالا ئىكەن" دىگەننى كوڭلىدىن ئوتكۈزدى. ئالماسمۇ قولى بوشسىلا كەچقۇرۇنلىرى ئاسمىنىڭ غېرىپ كولىسىگە كېلىپ، ئۇنىڭ تۇرمۇش ھېكايىلىرىگە قۇلاق سالاتتى ۋە ئۇلار سېزىشمەيلا بىر بىرىگە ئىجىل بولۇپ قېلىشتى.....

توختاخۇن بولسا، ئاسمنى ئۇچرىتىپ قالسلا:

ـــ ئاسىم ئەپەندىم، ئالماسنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچىدىغان سىلىدىن باشقا ھىچكىمى يوق، گادايچىلىق قۇروسۇن، شۇ بالىنى ئوزلىرىگە تاپشۇرىدۇق، ـــ دەپ ئوز ئىشەنچىسىنى بىلدۈرۈپ قويىاتتى.

ئاسىم مەكتەپكە كىلىپ بىر ئاي بولغان كۇنى تۇيۇقسىز ساقچى ئىدارىسىنىڭ چوماقچىلار ئەترىدى تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلدى. ئالماس بۇ خەۋەرنى مەكتەپكە كىلىپلا ئاڭلىدى ۋە چوچۇگەن كىيىكتەك ھاڭ-تاڭ بولۇپ قېتىپ قالدى. ئۇ نىمە قىلىشىنى بىلمەيتتى. بەزىلەر: "ئاسىم ئەپەندىنىڭ بېشىغا قويغان چاچ بىلەن بىلىگە باغلىغان كەمەر ھوكۇمەتنى گۇمانلاندۇرۇپتۇ" دىسە؛ بەزىلەر: "ئاسىم ئەپەندىنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئىكەن، ھوكۇمەت سوراق قىلىۋېتىپتۇ" دەيتتى.

ئەمما، ئۇ تۇتۇپ كېتىلىپ توتىنچى كۇنى يەنە مەكتەپتە پەيدا بولدى. كىشىلەر مەكتەپ مۇدىرىنىڭ: "ئاسىم ئەپەندى ھوكۇمەتنىڭ چاقىرىق قەغىزى بىلەن شەھەرگە بارغان، ھىچكىم ھىچنىمە سورىماسلىغى لازىم" دەپ ئۇقتۇرغانلىغىنى ئاڭلىدى.

ئاسىم چوماقچىلار ئەترىدىنىڭ "تەنبىھىسى"نى ئاڭلاپ چىققاندىن كېيىنمۇ، بۇرۇنقىدەكلا تېتىك، دېدىل ئىدى. ئۇنىڭ ئىسكىرىپكىسى يەنە ياڭرىدى، ئەمما مۇزىكىدا مۇڭ يوق، پەقەت پارتلاپ تۇرغان غەزەپ-نەپرەتلا بار ئىدى.

بىر كۇنى ئالماس ئادەتتىكىدەك ئاسمىنىڭ كولىسىگە كەلدى، ئۇزاق ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ سوزلىرىنى، مۇزىكىسىنى

ئاڭلىدى، قوزغىلىدىغان چاغ ئاللىقاچان يەتكەن ئىدى، لېكىن ئىمە ئۇچۇندۇ ئالماس قوزغالمىدى، ئۇ، سەل تىنالغاندەك بولۇپ، ئىختىيارسىز ئاسمىنىك ئىمە ئۈچۈن تۇتۇپ كېتىلگەنلىگىنىك سەۋەبىنى سوراشقا جۈرئەت قىلدى.....

ئاسىم ئىسكىرىپكىنى تەكچىگە قويۇپ ئالماسنىك كوزىگە قارىدى، ئالماسنىك بىر جۈپ ئوتلۇق كوزى تەقەززالىق بىلەن يېنىپ تۇراتتى.

ئاسىم ئويلانغان هالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئوي ئىچىدە ئۇياق - بۇياقىقا ماڭدى، پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرغان چىراقىقا، قارا ئىغۇلۇق باسقان تالاغا قارىدى. ئاندىن ئالماسنىك ئالدىغا كېلىپ:

— ئالماس، سەن سىر ساقلاشنى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى.

ئالماس ئاسمىنىك كوزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ جاۋاپ بەردى:

— بىلىمەن، ..... سىز بۇ مەكتەپكە كېلىشتىن ئۇچ ئايچە ئىلگىرى، بىزنىك بىر رەسىم مۇئەللىمىمىز بار ئىدى. ئۇمۇ يالغۇز بولۇپ، مەكتەپتە يېتىپ - قوپاتتى. مېنى ئوزىنىك ئوكسىمەك كورگەن. كېيىن ئۇنى هوكۇمەت قاماققا ئالدى ۋە ئېتىۋەتتى دەپ ئاڭلىدىم. خەقلەر ئۇنى هوكۇمەتكە قارشى ئىدى، دەيدۇ. بۇ قېتىم سىزنى تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن مەن بەكمۇ بىئارام بولدۇم.....

ئاسىم رەسىم ئوقۇتقۇچىسىنىك ئەهۋالىنى ئۇزاق سۇرۇشـ

تۇرۇپ تىڭشىدى ۋە ئىلغار پىكىرلىك بۇ ئادەمنىڭ ئېتىلىپ كەتكەنلىگىگە ئىشىنىپ ئېچىندى.....

ئاندىن، ئاسىم ئوزى توغرىسىدا ھىكايە قىلىپ بەردى:

ئاسىم قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلدى، دادىسى شايى - بەگ قەسەم توقۇيدىغان ھۈنەرۋەن - كاسىپ ئىدى، كاسنا ئىش قىلاتتى. بالا - چاقىلىق بۇ ئادەم قولى ئۇزۇك بولغانلىقتىن، كېيىنكى چاغلاردا ئوز ھۈنىرى ئۈچۈن بازار تاپالمىدى ۋە بارلىق دەسمى - دەستىگاھلىرىدىن ئايرىلىپ، باي سودىگەرلەر - نىڭ ساريىدا هاممال بولۇشقا مەجبۇر بولدى. كىچىك ئاسىم مەكتەپتە ئالتىنچى سىنىپقىچە ئوقۇيالمدى ۋە دادىسىنىڭ ئېغىر يۈكىنى بىللە كوتىرىشكە توغرا كەلدى. ئۇ، دەسلەپ دادىسى - نىڭ دەستىگاھىسى يېنىدا موكىغا يىپ تۇردى، كېيىنرەك دادى - سى بىلەن بىللە سودىگەرلەرنىڭ ساريىدا مال تاپلىدى ۋە هاممال، يۈك - تېرە ئاشلاش ئىشخانىسىدا ئۇچەي سېرىغۇچى بالا ئىشچى بولدى. ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىغى ئاستىدىكى ئىش - چى شارائىتى ۋە ئون توت، ئون ئالتە سائەتلىك ئېغىر ئەمگەك ئاسىمنىڭ دادىسىنىڭ ئىلگىنى قۇرۇتۇپ يىقىتتى. شۇ يىل قىش ئاسىم يەنە ئاغرىقچان، يۇۋاش، قانائەتلىك ئانىسى ۋە ئىككى كىچىك ئىنىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئۇچىنچى ئىنىسىنى بىر تاغىسى ئوزىگە ئېلىپ قالدى، ئاسىم مۇستەقىل تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلىدى.

1943 - يىلدىكى يەرلىك هوكۇمەتنىڭ ئەسكەرلىكىگە ئادەم تۇتۇش دولقۇنى ئۇرۇمچى سەھنىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش هەركىتى بىلەن بىللە كەلدى ئاسىم ئوقۇشنى تاللىدى ۋە ئۇرۇمچىگە كەتتى.....

ئاسمىنىڭ ئۇرۇمچىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرى پۈتۈن مەمـ
لىكەتتە چوڭ ئوزگىرىشلەر بولۇۋاتقان قاينـام تاشقىنلىق پەيتـ
كـە توغـرا كەلدى. بۇ چاغدا، ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى
ئۇلۇغ ئۇرۇشـنىڭ ھـەل قىلغۇچ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەن
خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە زەربـە
بېرىپ، ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ جەڭ سىگنالىنى ياڭراتقان ئىدى.
شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىچكىرىدىكى چوڭ ئىنقىلاپنىڭ ئىلھامى،
تۇرتكىسى بىلـەن ئـۇچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى گومىنداڭ
مۇستەبىتلىرىنى ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسىدىن قوغـلاپ چىقىرىپ،
ماناس دەرياسى بويىغا نىقتاپ كەلگەن ئىدى.

جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئىشلىرىنىڭ بـۇ ئۇلۇغ كـۇرەش
مەۋسىنى قىزغىن ئالـقىشلاش ۋە ئـۇنى كۈتـۈۋېلىش بىلـەن
ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش، توسقۇنلۇق قىلىش — ئۇرۇمچى سەپەر-
دىكى ئىلغار كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى
كۈرەشنىڭ تۈگۈنى ئىدى. ئاسىم مۇنەۋۋەر خەنزۇ كوممۇنىسـتـ
لىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەر، ئىلغار، ھەققانىيەتچى ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلار
بىلەن تونۇشتى ۋە ئۇلارنىڭ تـەسىرىدە تېز ئويـغاندى، تېز
يېتىپ كېلىۋاتقان خەلق ئازاتلىق ئىشلىرىنىڭ غەلىبىسىگە ئوز
قەلبىدە چوڭقۇر تەنتەنە قىلدى ھەم ئۇنى ئىلغار ئوقۇتقۇچىلار
بىلەن بىللە مەخپى تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى قىلىپ تارقاتتى.....
شۇڭا، ئاسىم مەكتەپ پۈتتۈرگەندە، مەكتەپ رەھبەرلىگى ئۇنى
"گومانلىق ئۇنسۇر" سـۈپىتىدە ئـادىمى شالاڭ، يىراق تاغـلىق
يېزىلارغا سۈرگۈن قىلىشنى قارار قىلدى.....

ئاسىم ئالماسقا قاراپ ئولتۇرۇپ ئوز ھىكايىسىنى ئاياقـ
لاشتۇرغاندا، تۇن تەڭ بولاي دېگەن ئىدى:

ـــ شۇنداق ئىنىم، بىزنىڭ ۋەتىنىمىز جۇڭگو ئۇزاق تارىخقا، پارلاق قەدىمىي مەدەنىيەتكە ۋە ئەقىل ـ پاراسەتلىك، ئەمگەكچان بەش يۈز مىليون نوپۇسقا ئىگە دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ دولەت بولسىمۇ، لېكىن جاھانگىرلار ۋە ئىچكى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ تومۇر تاپىنى ئاستىدا تېخى قەدەر كوتىرەلمىدى. لېكىن، بىزنىڭ سۈيۇملۇك ۋەتىنىمىز ئاخىر بىر كۈن قەدەر كوتىرىدۇ، زۇلمەت تاغلىرىنى چوقۇم ئىرغىتىپ تاشلاپ، پارلاق يېڭى كەلگۈسىگە يول ئاچىدۇ. ياڭاقلىق يېزىسىدىمۇ مۇشتۇم ـ زورلارنىڭ كۈنى ئۈزاققا بارمايدۇ..... ئەمما، ھازىر سېنىڭمۇ، مېنىڭمۇ پۈت ـ قولۇم كىشەنلەنگەن. مېنىڭ كەينىمدە پايلاقچى بار، مەن ئۈنى بىلىمەن، بۇ قېتىم ساقچى ئىدارىسى مېنى تۈتۈپ بېرىپ سوراق قىلدى، بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلگەنلىكىمنى سۈرۈشتە قىلدى. مېنىڭ جاۋاۋدم شۇ: مەن بۇ يەرگە ئۇزۇم كەلمىدىم، ھوكۇمەت تەقسىم قىلدى..... ئۇلار ھېچنېمىگە ئىگە بولالمىدى ۋە قويۇۋەتتى. لېكىن، مەن ھەر ئايدا بىر قېتىم ئۇزەمنى ئۇلارغا مەلۇم قىلىپ تۇرۇشۇم، بەگ شياۋجاڭنىڭ ھەرقانداق تاپشۇرۇغىنى شەرتسىز ئورۇنلىشىم كېرەك ئىمىش. بۇ، ئۇلارنىڭ بۇيرۇغى. لېكىن مەن بىلىمەنكى، ئۇلارنىڭ غالجىرلىشىۋاتقانلىغى ئۇلارنىڭ ئەجەل ھودۇقۇشىدا جان تالىشىپ تېپىرلاۋاتقانلىغىنىڭ بەلگىسى.....

كېيىنكى بىر قېتىملىق مۇڭدىشىشتا ئاسىم چوڭقۇر ھايال ـ جانلىق ھېسسىيات بىلەن ئىچكىرىدىكى زور ئىنقىلاپ ۋە قەھرەمان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى توغرىسىدا ئۇزى ئاڭلىغان ھېكايىلەرنى سوزلەپ بەردى ۋە بۇ ئاجايىپ باتۇر خەلق پەر ـ

زەلت قوشۇنىغا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى ھەم خەلق داھىسى ماۋجۇشىنى ھورمەت بىلەن تىلغا ئالدى.....

— ھازىر بۇ يەردە ماۋجۇشى، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسىنى تىلغا ئېلىش مۇمكىن ئەمەس، ئۇنى تىلغا ئالغان ئادەمنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ، دەپ پەرمان چىقىرىلغان،— دىدى ئاسىم ئالماسنىڭ ئالدىدا تۇنجى قېتىم تىلغا ئېلىۋاتقان ماۋجۇشى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى توغرىسىدا قىسقىچە سوزلەپ بەرگەندىن كېيىن،— نەمە ئۈچۈن شۇنداق؟ قورقىدۇ!..... سەۋەپ، دەل ماۋجۇشى، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى مېنىڭ دادامغا ئوخشاش شەھەردىكى نامرات ھۇنەرۋەن - كاسىپلار، ھاممال - ئىشچىلارنىڭ، سېنىڭ دادامغا ئوخشاش يېزىلاردىكى چاكار - يىللىقچى، جاپاكەش - مەزلۇم دېخانلار قەلبىنىڭ ۋەكىلى، ئاساسەت ئاستىدا قالغان ۋەتىنىمىزنى قۇتقۇزىدىغان نىجات يۇلتۇز، جۇڭگونىڭ پارلاق يېڭى كەلگۈسىگە يول ئېچىۋاتقان نىجاتكار.....

ئالماس ھاياجانلانغان ھالدا ئىختىيارسىز، "ماۋجۇشى..... جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى.....خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى....." دەپ تەكرارلىدى ۋە بۇ ئاجايىپ ئىلھام بەخش سوزلەر ئەمدىلا ئون بەش - ئون ئالتە ياشقا كىرگەن ئالماسنىڭ قەلبىگە تاشقا موھۇر باسقاندەك ئۇيۇپ سىڭدى.

ئۇنىڭ سوئاللىرى ناھايىتى كوپ ئىدى، لېكىن ئاسىم:

— مېنىڭ بىلىدىغىنىمۇ ناھايىتى ئاز، لېكىن ئاشۇ سوزلەر ماڭا چوڭقۇر ئىشەنچ - ئۈمىت بېغىشلىدى. سەن بۇ

سوزلەرنى كوڭلۇڭنىڭ چوڭقۇر يېرىگە پۈكۈۋال ۋە ھىچكىمگە ئېيتما،ـــ دىدى.

جىرتاق كوز تەرتىپ مۇدىرنىى مۇزلۇق كولگە پىشىلدۇرۇش، ئوقۇغۇچى ۋە بەزى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەكتەپ مۇدىرىنىڭ فاشىستىك جازا تەدبىرىگە نارازىلىق بىلدۇرۇش ھەركىتى پارتلىغان كۈنى ئاسمىنىڭ بۇ مەكتەپكە كەلگىنىگە ئۇچ ئاي بولغان ئىدى.

شۇ كۈنى ئەلۋەك سوپى بەگ شياۋجاڭلىق سالاھىيىتى بىلەن چالۋاقاپ بىرمۇنچە دوق - پوپۇزا قىلغانىدىن كېيىن تەرتىپ مۇدىرىنى كەينىگە سېلىپ بېرىپ، مەخسۇت بەككە ئەرز- دەۋا قىلدى ۋە ئىككى سائەتتىن كېيىن مەخسۇت بەگ مەكتەپ سەيناسىدا پەيدا بولدى.

مەخسۇت بەگ ئوز دوغا - يايىلمرىنى كەينىگە سېلىپ مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرىپلا، سەينانىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە غۇژمەك بولۇپ ئۇن - تىنسىز تۇرۇشقان ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچى- لارغا بىر قۇر كوز يۈگورتتى - دە:

ـــ ھۇۋ... نان قېپىلار! ئەپەندىسىمۇ، ئوقۇغۇچىسىمۇ ئىماڭ- سىز جەدىت، دولەت بايرىغىغا ھورمەت بىلدۇرمىگەن قايسىڭ؟ تەرتىپ مۇدىرىنى كولگە تاشلىغان قاپ يۈرەك قايسى؟!ـــدەپ مەكتەپنى بېشىغا كىيىپ ۋاقىرىدى.

ئەلۋەك سوپى ئۇنىڭ ئەتراپىدا پىقىراپ:

ـــ نوخۇلىسىنى ئېلىش كېرەك، دىندىن چىقىپلا قالماڭ- تىن، قىنىدىنمۇ چىقتى.....،ـــ دەپ چىقرايىتتى.

ـــ بولدى، مەن بىلىمەن،ـــ دىدى مەخسۇت بەگ ئۇنىڭ

سوزىنى كېسىپ تاشلاپ ۋە تەرتىپ مۇدىرىگە قاردى،ــ ئىنتىزام-
نى بۇزغان كىم؟ ماڭا كورسەت!.....

جىرتاق كوز تەرتىپ مۇدىرى ئالماس، ئېلىقۇل باشلىق ئونچە ئوقۇغۇچىنى ئىسمىنى ئاتاپ، قۇلىغىدىن سوزغىنىچە سەپ-نىڭ ئالدىغا چىقاردى ۋە قايسىبىر ئوقۇغۇچى قۇلىغىدىن تار-تىشقا يول قويمىغان ئىدى، تەرتىپ مۇدىرى ئۇنىڭ مەيدە-سىگە شۇ يەردىلا تىزى بىلەن دىسلاپ، يەرده يۇمۇلىتىپ تېپىش-قا باشلىدى.....

مەخسۇت بەگ سەپنىڭ ئالدىغا سورەپ چىقىرىلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا بىر قاراپلا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئوزىنىڭ يىللىقچى، چاكار ۋە تۇغما مالايلىرىنىڭ يېڭى مەكتەپكە تۇتۇپ بېرىلگەن "ئالۋاڭ شۇمتەكلىرى" ئىكەنلىگىنى كوردى. ئەمدى ئۇلارنىڭ چوڭ بولۇپ، ئىشقا يارايدىغان چاغلىرى بولۇپ قال-غان ئىدى.....

ــ ھەممەڭ ھەپسە مەھبۇسى بولۇشقا تېگىش،ــ دىدى مەخسۇت بەگ سەپنىڭ ئالدىغا چىققان ئوقۇغۇچىلارغا گولەيگەن ھالدا شالىنى چېچىپ،ــ دەرھال ئويگە قايت، ئىش-كۇشۇكنى قولۇڭغا ئېلىش!.....تووۋا قىلىپ گۇناھىڭنى ژۇيۇش!.....

بۇ، ئون ئوقۇغۇچىنىڭ مەكتەپتىن قوغلاندى قىلىنغانلىغە-دىن دېرەك بېرەتتى. ئوقۇغۇچىلار غۇل - غۇل قىلىشىپ قالدى، بەزى ئوقۇتقۇچىلار نارازى بولدى.

ئەلۋەك سوپى تىپىرلاپ تۇرالماي قالدى:

ــ ئاران شۇلما!ــ دىدى ئۇ چەكچىيىپ،ــ مەكتەپتىن قوغ-لاندى قىلىش بىزنىڭ قولىمىزدىنمۇ كېلىدۇ، بۇ، بۇ.....قانتىق جازا بەرمەك كېرەك.....بۇــبۇ.....

مەخسۇت بەگ مەكتەپ مۇدىرىگە قاراپ كوزىنىڭ پاخ-
تىسىنى چىقاردى:

ــ مېنىڭ ئەقلىم ئوزەمگە يېتىدۇ، مەن بۇيرۇدۇممۇ -
بولدى! ھەپسە، ھەممىسى ھەپسە قىلىندى بىلدىڭىزمۇ؟!.....
ئىككىنەنچى، بۇ نەسلەرنىڭ ھەننۇاسى ماڭا قەرزدار..... شۇ-
نى ئوسۇمى بىلەن قوشۇپ تولەيدىغان ۋاقتى كەلدى. يا بولمىسا،
ئۇلار چاممۇ يىدىمۇ؟!.....

ئەلۋەتتە سوپى قۇيرۇغىنى ئىچىگە تىقتى.

ھەيدەلگەن ئوقۇغۇچىلار تېگىرقاپ قېلىشتى. كۇتۇلمىگەن-
دە سەپنىڭ ئالدىدا ئاسىم پەيدا بولدى:

ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى مەكتەپنىڭ ئوبدان ئوقۇغۇچە-
لىرى، ــ دىدى ئۇ سالماق ۋە تەمكىنلىك بىلەن، ــ 11 - ئاي-
دا ياش بالىلارنى مۇز قاتقان كولگە تاشلاشقا بولامدۇ! مېنىڭ-
چە ئۇلارنىڭ مەكتەپتىن قوغلانغۇدەك گۇنايى يوق.....

ــ بولدى، بەس!

مەخسۇت بەگ يەكدەك قامىسى بار تۇمىغىنى قېشىنىڭ
ئۇستىگە سۇرۇپ، قولىنى كەينىگە قوشتۇرۇپ، كوزلىرىدىن زەھەر
چاچقان ھالدا ئاسىمنىڭ ئالدىغا دۇۋەيلەپ كەلدى:

ــ سىز ئاسىممۇ؟.....

ــ شۇنداق.....

ــ مەن سىزگە ئېيتاي، ئادالەت - پادالەت دىگەن نىمىدىن
ئازراق ۋەز ئوقۇڭ؛ كەچتە بۇ يەردىكى يالاڭتوشلەرنى يېنىڭىزغا
يىغماڭ. يەنە مەن سىزگە ئېيتسام، بەگ شىياۋجاڭنىڭ سىزد-
غىدىن چىقماڭ؛ ھوكۇمەت ئەمىر - پەرمانلىرىغا چىش پاتۇرماڭ.....

ـــ مەن ھەق گەپنى دەۋاتسەن.....

ـــ سىز دەۋاتقان ھەق گەپ بىلەن مېنىڭ ئىشىم يوق، ـــ دىدى بەگ چەكچىيىپ، ـــ پەقەت مېنىڭ دېگىنىمنىلا ھەق ـ ئا ـ دالەت دەپ سوزلەشكە ئادەتلىنىڭ!

مەخسۇت بەگ شۇ گەپنى ئېيتتى ـ دە، ئالماس، ئېلىقۇل باشلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئالدىغا سېلىپ، دوغا ـ يايلىرى بىلەن مەكتەپتىن چىقىپ كەتتى.....

شۇ كۈنى ئاسمىنىڭ كۆكلى ناھايىتى غەش بولدى. قولى ئىشقا بارمىدى، مۇڭلۇق ئىسكرىپكا ئاۋازىمۇ ئاڭلانمىدى. ئەمدى ئۇنىڭ رىشتى باغلانغان غىرىپ كۆڭۈل، لېكىن زىرەك، ئۇمىتلىك دوستلىرى مەكتەپتە يوق ئىدى.

قاش قارايغان چاغ، ئېتراپ جىمجىت، ھاۋا سوغاق، ئۇششاق قار ئۇچقۇنلىرى ئۇچقۇنداپ تۇراتتى. ئاسمان قۇلاقچىن چوكۇرۇپ كېيىپ، ئىشكنى تېشىدىن قۇلۇپلىدى ـ دە، ئۇدۇل ئېلىقۇلنىڭ ئويى تەرەپكە يول ئالدى، ئۇ، ئاۋال ئېلىقۇلنى تېپىپ، ئاندىن ئالماسنى چاقىرتماقچى بولدى.

لېكىن، ئاسمان مەكتەپنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىشىغا، كۈتۈلمىگەندە ئالماسنىڭ ئوزى يېتىپ كەلدى.

ـــ مەن ساڭا كېتىۋاتقان ئىدىم، ـــ دىدى ئاسمان ئالماسنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ ئويلانغان ھالدا، ـــ ھەرگىز ئۇمىتسىز ـ لەنمە ئىنىم. دۇنيادا ئەڭ يامان نەرسە ـــ ئۇمىتسىزلىك. ئۇمىت بولمىغان ـــ جان بولمىغان بىلەن تەڭ. سەن شۇنى بىلىۋال: باي ـ بەگلەر ئۇچۇن سېنىڭ ئىلىم ـ بىلىملىك بولۇشۇڭ ھەرگىز ئەقىلغا سىغمايدىغان ئىش. ئۇلار بۇنى ياقتۇرمايدۇ.

ئۇلارغا ھەقسىز، تىنىمسىز ئىشلەۋېرىدىغان كۆچۈك بولسلا بولدى. مەخسۇت بەگ بۇگۈن سىلەرنى "ھەپسە قىلىندى" دەپ جاكالىدى. بۇ، سىلەرنى قىلچە ھەق تولىمەي گۇناكار سۈپىتىدە ئىشلىتىپ جازالايمەن دېگىنى..... لېكىن سەن پۈرسەت تاپساڭلا، كەچۈرۈملىرى كېلىۋەر، خۇپىيانە بولسىمۇ قېشىمغا كەل، يەنە ئۇگىنىمىز.....

ئالماس رازى بولۇپ بېشىنى كوتەردى. ئۇلار قېلىن مۇز ئاستىدا شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان ئېرىق بويىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى.....

3. ئېلىقۇل

1948 - يىلدىكى قىش ئېلىقۇل ئۇچۇن دەھشەتلىك ۋەقەلەر بىلەن تولغان كۈنلەر بولدى. ئۇ، ئۇز بېشىغا چۈشكەن دەرت - ئەلەملەرنى ئەسلىگىنىدە ئوقۇتقۇچىسى ئاسىمنىڭ يەنە قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىگىدىن قاتتىق ئېچىناتتى ۋە نېمە ئۈچۈندۇ بۇ ئىشتا ئوزىنى ئەيىپلىك ھېس قىلاتتى.

بۇ ۋەقە مۇنداق بولغان:

قەھرىتان قىش، ئاچچىق سوغاق سوڭەكتىن ئوتەتتى. چاكارلار، يىللىقچىلار مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى مال قوتىنىدىن ئوغۇت چىقىرىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ياش، قاۋۇل يىگىتلەر بولۇپ، ئالماسنىڭ تەڭ قۇرلىرى ئىدى. ئالماس بىلەن ئېلىقۇل تەلىيى "غەلىتە" ئوڭ كېلىپ، بىرنەچچە يىل "ئالۋاڭ" ھىساۋىغا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولۇپ قال -

غىنىنى ھىساپقا ئالمىغاندا، باشقا ھەممە چاكارلارنىڭ باللىرىدىن ئوخشاش ئۇلارمۇ ھېچقاچان مەكتەپ يۈزىنى كۆرمىگەن، تۇغۇلغىنىدىن تاكى ھازىرغىچە مەخسۇت بەگنىڭ زەنجىر-كىشەنلىرىگە باغلىنىپ، ئۇن - تىنسىز ئىشلەۋاتقان بالىلار ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئالماس ئېيتقان، يەتكۈزگەن ھەر-قانداق يېڭىلىق، يېڭى پىكىرگە ئەستايىدىل قۇلاق سالاتتى ۋە ئۇنىڭ سوزلىرىگە شۇبھىسىز ئىشىنەتتى.

ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى پاراڭ كوپىنچە مۇنداق باشلىناتتى:

— ئالماس، سەن ئاسىم ئەپەندى بىلەن ھەمىشەم بېرىش-كېلىش قىلىپ تۇرىسەن، ئاسىم ئەپەندىنى نىمىشقا بىزنىڭ خوجايىنلار ئىمانسىز جەدىت دەيدۇ، ئىمانسىزلىغى راستمۇ؟ — دەپ سورايتتى بەزىلەر.

— بىكار گەپ، — دەيتتى ئالماس، — ئاسىم ئەپەندى سوزسىز ياخشى ئادەم.....

— ئەپەندى ھوكۈمەت ئادىمى، — دەيتتى ئىشلەمچىلەر ئېرەڭسىزلىك بىلەن ئوز ئىشىنى قىلغاچ، — ھوكۈمەت ئادىمىنى قانداق قىلىپ بەلەن ئادەم دېيەلەيسەن؟ .....

— ئوخشمايدۇ، ئاغىنىلەر، ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدەشكە بولامدۇ، — دەيتتى ئالماس تەمكىنلىك بىلەن، — مەن سىلەرگە ئاسىم ئەپەندىنىڭ مەخسۇت بەگنى قانداق ئوچ كورىدىغانلىغىنى ئېيتتىممۇ. بۇنىڭ سەۋىۋى بار. ئاسىم ئەپەندىمۇ مەن ۋە ئېلىقۇلغا ئوخشاش "ئالۋاڭ" ئوقۇغۇچى بولغان، كىچىكىدە رىيازەت چېكىپ مەدىكار، ھاممال، ئۇچەي سېرىغۇچى بالا ئىشچى بولغان. ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ كېتىشتىن قېچىپ ئۇرۇم-

چىگە بېرىپ ئوقۇغان؛ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ھـوكۇمەت بىرنـەچچە قېتىم تـۈتۈپ كېتىپ تۇرمـىگە تاشلىدى، ئەمدى ئويلاپ بېقىڭلار، ھوكۇمەت ئوز ئادىمىنى ئوزى سولامدۇ؟ ..... ــ ئوھوۇ ..... مۇنداق دېگىن ..... ئۇنداقتا ئاسىم ئەپەندى ھوكۇمەت ئادىمى ئەمەسكەن ـ دە! .....

ئاندىن ئالماس ئاردىدا "يات" ئادەم بولمىسا، ئوز سوزى قىلىپ، ئىچكىرىدىكى چوڭ ئىنقىلاپ، ئازاتلىق ئارمىيە تـوغرىسىدا ئـاسىم ئـەپەندىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ھىكايە قىلىپ بېرەتتى .....

ئالماس بىر كۈنى تاغارنى "يالغۇز ئوغۇل" غا كىيگۈزۈپ قويۇپ، كەتمەن بىلەن ئوغۇت ئۇسۇۋاتاتتى. تىتىلىپ كەتكەن كونا كالتە جۇۋا، يىرتىق ئاق تۇماق كىيىۋالغان بىر چـاكار يىگىت يەنە قىستىدى:

ــ ھـە، ئـالماس يـەنە ئېيتە، شېكەردەك بەلەن گەپ بولدى، شۇنداق قىلىپ ھىلىقى ئازاتلىق ئارمىيە دىگەنلەرنىڭ ھەممىسى ساپلا بىزدەك ئىشلەمچىلەركەن ـ دە؟ ..... ۋاھا ..... ئىشلەمچىلەر دېگىنىڭ سوقۇشىدىغان بولسا، ئالەمنى مالەم قىلىـ ۋېتىدۇ ـ دە! ئۇلارنىڭ قورقىدىغان نىمىسى بار دەيسەن ..... قېنى ئېيتە، يەنە قانداق قىپتۇ؟

ــ سوقۇشۇشنىغۇ سوقۇشىدىكەن، ــ دىدى بېلىنى تـاناىدا باغلىۋالغان يەنە بىر يىرتىق چاپان يىللىقچى بالا، ــ ئۇلارغا مىلتىقنى كىم بېرىدۇ؟

ــ كىم بېرەتتى، ھېچكىم بەرمەيدۇ، ــ دىدى ئالماس، ــ تارتىۋالىدۇ، پەملەپ تۇرۇپ تارتىۋالىدۇ ـ دە، ئاندىن ئـوزىگە قارىتىپ "كوتەر قولۇڭنى!" دەپ مەيدىسىگە نىشانلايدۇ .....

— راستمۇ؟
— تازا جىگىرى بار ئەزىمەتلەركەن - دە!
— مىلتىقنى تارتىۋالدىگىمۇ - بولدى!.....
— .....

ئالماس يەنە ئىمىندۇ ئېيتىپ بەرمەكچى بولۇپ تۇرۇۋۇددى، ئېتىز بېشىغا ئوغۇت يوتكەۋاتقان ئېلىقۇل بىلەن ئۇنىڭ ھەمرىيى شانىياز ئۇستىگە بوش تاغار تاشلانغان يايداق ئىشەكلەرنى ھەيدەپ، كىمندۇ زەردە بىلەن تىللىغان، چىرايى ئوڭگەن ھالدا قوتانغا كىرىپ كەلدى.

ئېلىقۇل ئىگىز بوي، كوزى ئوتلۇق، بەردەم، زەردىسى بار، يىگىرمە ياشتىن سەل ئاشقان يىگىت بولۇپ، ئالماستىن ئىككى ياشلا چوڭ ئىدى، شانىياز بولسا، كوزلىرىدە ھەمىشە غەزەپ قاينام تۇرىدىغان، پاكارراق، كەم سوز، تومۇردەك چىڭ يىگىت بولۇپ، ئالماس بىلەن تەڭقۇر ئىدى.

ئالماس ئېلىقۇلنىڭ غەزەپلىك ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىشتىك بېشىنى كوتەردى:

— ئېلىقۇل نەمە بولدى، كىمنى تىللاۋاتسەن؟ — دىدى.

— كىم بولاتتى، ھىلىقى قاما تۇماقلىق چايانىنى! — دىدى ئېلىقۇل ۋە زەردىسى قاينىغان ھالدا ئىشەك ئۇستىدىكى قۇرۇق تاغارلارنى ئېلىپ، ئاچچىق بىلەن پىقىرىتىپ تاشلىۋەتتى، — مەخسۇت بەگ ئالدىدا بىز ئادەم ئەمەس، چۇمۇلە. چۇمۇلىمۇ ئەمەس — يەردىكى جانسىز خەستە، مۇناپىق! تاس قالدى بىر مەيدان جان ئويۇنى بولغىلى!.....

ئېلىقۇل شۇ گەپنى ئېيتىپ قوتاننىڭ تۆۋرۇگىگە مۇشت بىلەن بىرنى ئۇردى - دە، يەرگە تۈكۈردى.

ئالماس كەتمەننى قويۇپ، شانسيازنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنىڭ كوزىگە قارىدى:

ـــ شانسياز، نىمە ئىش، ئېيتقىنا، ـــ دىدى.

شانسياز بولغان ۋەقەنى سوزلەپ بەردى .....

مەخسۇت بەگ قىش ئايلىرى كېلىپ، زەرەپشان ئىتتىگى ئاقىرىش بىلەنلا كوڭۈل ئېچىش ۋەزىپىسىنى ئوتەيدىغان مەسخىرىۋازلىرى، مىلتىقلىق پاۋانلار ۋە بىلىگىگە تېرە پەلەي كىيىپ قارچۇغا قوندۇرغان ئوۋچىلارنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۇگىتىلگەن ئالتە ئوۋ ئىتىنى ئالدىغا سېلىپ قويۇۋېتىپ، ئوۋ سەيلىسى قىلىشقا خۇشتار ئىدى.

بۇگۈن ئۇنىڭ ئىشى ھېچ ئوڭىدىن كەلمىدى. تەسـ تېرەك ئۇچرىغان بىر قېرى توشقان ھاۋانى يېرىپ ئېتىلىپ كەلگەن قارچۇغىنى ئوزىگە قوندۇرماي، يۈگۈرۈك ئىتلارنى ئازدۇرۇۋېتىپ، ئاتلىقلارنى بىرمۇنچە ھالسىراتقاندىن كېيىن، قويۇق چاتقاللىققا كىرىۋېلىپ كوزدىن غايىپ بولدى. بۇ توشقانىنى ئوۋلاشقا دەسلەپ ھېچكىم قىزىقمىغان ئىدى، لېكىن بەگ "توشقاننىڭ ئوزىدىن تاماشىسى قىزىق" دەپ تۇرۇۋالدى ۋە مەسخىرىگە قالدى.

كېيىن، بىر ـ ئىككى تۇلكە ئوجرىدى. تۇلكىلەر بىر بىرىدىن ھىلىگەر ۋە يامۇز بولۇپ چىقتى، ئېتىشنىڭ قولايلىق پۇرسىتىنى زادى كورسەتمىدى. ئاخىر نارچۇغا پەرۋاز قىلىپ ھاۋاغا كوتىرىلدى ۋە شىددەت بىلەن شوڭغۇپ بېرىپ، قېچىپ كېتىۋاتقان قېرى تۇلكىنىڭ ساغرىسىغا

قوندى. ۋەھشىلەشكەن قارچۇغا بىر پۈتىدىكى ئوتكۇر تىرناق-لىرىنى تۇلكىنىڭ ساغرىسىغا پاتۇرۇۋېلىپ، ئىككىنچى پۇتى بىلەن تۇلكىنىڭ يۇز-كوزىگە چاڭ سېلىپ ئۇلگۈرگىچە، قېرى تۇلكە ئوزىنى قويۇق جىغانلىق ئىچىگە زەرپ بىلەن بىر ئۇردى-دە، قارچۇغىنىڭ بىر پۇتىنى جىغانغا ئىلىنىشتۇرۇپ، ئۇنىڭ چېتىنى يىرىپ كاردىن چىقاردى. ئوۋ ئىتلىرى ئولجا ماربلاپ ئېتىلىپ كەلگەندە، بەگنىڭ ئەتىۋالىق قارچۇغىسى يەردە پالاخشىپ ياتاتتى.....

چۈشتىن كېيىن بىر جەرەن ئوۋچىردى. ئۇ، پەسرەك تاقىر دوڭنىڭ ئۈستىدە چىرايلىق قارا كوزلىرىنى مولدۇرلىتىپ، ئاتلىقلارنى كۈزىتىپ قاراپ تۇراتتى. مۇنداق تەييار ئولجىنى بىرلا ئوق بىلەن قولغا چۈشۈرۈشكە كوزى يەتكەن مەخسۇت بەگ پاۋانلارنى ئېتىشتىن توختاتتى-دە، ئوزى كېرىلىپ مىلتىقنى قولىغا ئالدى ۋە پاۋانلارغا:

— سىلەر جەرەن ئاتسىمەن دېگىچە، توخۇ چوجىسىگە باسماق قۇرۇڭلار، — دەپ تۇرۇپ، تەپكىنى باستى.

ئوق ئاۋازى جىلغا ئىچىدە ئۇزاق سادا قىلدى، لېكىن جەرەن تېخىچە مەسخىرە قىلغاندەك قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ، مەنىستىمىگەندەك قاراپ تۇراتتى. مەخسۇت بەگ جىلى بولۇپ ئىككىنچى قېتىم ئوق ئۇزگەندە، جەرەن ئاللىقاچان ئىزىنى يوقىتىپ كوزدىن غايىپ بولغان ئىدى.....

بەگنىڭ كوڭلىنى ئېچىشنى ئوز ئۇستىگە ئالغان مەسخىرەۋازلىرى قاقاقلاپ تازا كۈلۈشتى. بەگنىڭ ئاچچىغى كەلدى ۋە قايتماق بولدى. شۇ چاغدا ئالدىدىكى چاتقاللىقنىڭ

چېتىلىدە سېرىق تۆكلۈك بىر نەرسىنىڭ دۈمبىسى كۆرۈندى، مەسخىرىگە قالغان ۋە قىزىپ كەتكەن بەگ ھە دېگەندىلا ئۇنىڭغا قارىتىپ ئوق ئۇزدى. ئووچىلار يۈگۈرۈپ بارغاندا، چاتقاللىقتىكى چېتىلىدە بەگنىڭ ئۇزۇن پۇتلۇق، سېرىق تۆكلۈك يۈگۈرۈك تايغىنى جان بېرىۋاتاتتى. بۇ قېتىم ھېچكىم كۈلمىدى، بەگنىڭ كەيپى ئۇچتى ۋە ئوز ئىتىنىڭ ئولۇگىنى ئولجا قىلىپ قايتىشتىن باشقا چارە بولمىدى.....

مەخسۇت بەگنىڭ شۇنداق بىر مىجەزى بار ئىدىكى، باشقىلارغا پايدا ياكى زىيىنى بار-يوقلۇغىدىن قەتئى نەزەر، ئوزىگە نەپ تەگمەيدىغان ھەرقانداق ئىشنى ئوچ كۆرەتتى. نەپ تەگمەيدىغان ئىشنى قىلىپ جىلى بولۇپ قالغاندا، قاندىقىلا بولمىسۇن بىرەرىكىمدىن ئوچ ئېلىپ پۇخادىن چىقاتتى ۋە ئاچچىغىنى چىقىراتتى.

بۇگۈنكى ئوۋ ئۇنىڭغا زادى ياقمىدى، ئووۋدىن قايتىش سەپىرىدە مەسخىرىۋازلىرىنىڭ "ھا، ھا، ھا"، "ھى، ھى، ھى" لىرىمۇ ئانچە ئاڭلانمىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ بايىقى ھاجەتسىز مەسخىرە كۈلكىسى بەگنىڭ چىشىغا تېگىپ، "ساۋاق" ئالغانلىقتىن جىم بولۇشقان ئىدى.

مەخسۇت بەگ قاپىغىنى سېلىپ مەھەللىگە يېقىنلاشقاندا، قۇرۇق تاغارلارنى ئېشەككە تاشلاپ ئېتىزدىن چىقىپ كېلىۋاتقان ئېلىقۇل بىلەن شانىيازغا ئۇچرىدى.

ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا بىقىنلىرى ئىچىگە تارتقان، تىلىرىنى ساڭگىلىتىپ، شولگەيلىرىنى ئېقىتىپ يەر پۇراپ كېلىۋاتقان بەش ئىت ئېتىزدىن چىقىپ كېلىۋاتقان ئېلىقۇل

بىلەن شانىيازنى كورۇپ، ئۇشتۇمتۇت قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ، مەخسۇت بەككە ئالتىنجا قىلىپ قاربدى. بەگ ئۇزەكگە بىلەن ئاتنىڭ بىقىنىغا تەپتىمۇ - بولدى — ئىتلار شۇنداق ئۇگىتىلگەن ئىدى — ئېتىلاتتى.

ئۇزىگە قاراپ ھاكقىيىپ قالغان ئىتلارنى كورۇپ، مەخسۇت بەگ بۇگۇنكى مەزىسىز ئىۋىنىڭ خاپىلىغىمۇ ياكى ئادەت تەسىرىدىنمۇ ئۇزەكگە ساپقان پۇتى بىلەن ئاتنىڭ بىقىنىغا تەپتى. ئىتلار چاڭ سېلىپ ئېلىقۇل بىلەن شانىيازغا ئېتىلدى، ..... ئۇلارنى تالاپ بۇردا - بۇردا گوش قىلىۋەتكەنمۇ بولاتتى — مۇنداق ئىشلار بولغان — لېكىن، ئېلىقۇل ۋالىلداپ تۇرغان ئوتكۇر كەتمەننى قولىغا ئېلىپ، ئوز ئورنىدا پىقىراپ ئىتلارنى ئۇزىگە يېقىن كەلتۇرمىدى. شىددەتلىك جەڭ ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى، ئېلىقۇل كەتمەننى شىددەت بىلەن پىقىرىتىپ تۇرۇپ، بەگنىڭ ھەممىگە قابىل كوزىر تايغىنى — كالا تۇمشۇق قارا چىپار چوڭ ئىتنى غەزەپ بىلەن چاندى، بىراق، ئىت كەينىگە شوخشىغانلىقتىن، ئۇنىڭ سۇپۇرگە قۇيرۇق تۇكلىرى ھاۋادا توزۇپ، ئوزى قۇتۇلۇپ كەتتى. ئىتلار قۇيرۇغىنى تىكىپ قاچتى.....

بەگ ئەلەم قىلغاندەك ياپما قاپاقلىرى بىلەن ئېلىقۇلغا دەھشەتلىك بىر ھوماىدى - دە، ئوتۇپ كەتتى.....

شانىياز بۇ ھىكايىنى سوزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، مەھەللە تەرەپتىن تۇيۇقسىز دەھشەتلىك قىيا - چىيا كوتىرىلدى. قىيا - چىيا ئىچىدە بىر مەسۇم گودەك بالىنىڭ پەريات بىلەن

چىقىرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئوچتى، ئاندىن چوڭ ئادەمنىڭ دەھشەتلىك پەريادى ياڭراپ ئۇزۇلدى..... ئېلىقۇلنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى، ئالماسنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى، شانسياز كەتمەننى پىقىرىتىپ تاشلىۋەتتى ۋە ھەممەيلەن ئوقـ تەك ئېتىلىپ مەھەللە تەرەپكە يۈگۈردى.....

بۇ يەردە يەنە بىر يېڭى پاجىە يۈز بەرگەن ئىدى:

ئېلىقۇلنىڭ دادىسى سۈپۈرگە ئاكا مەخسۇت بەگنىڭ ئاتا مىراس مالايلىرىدىن بولۇپ، ئوتتۇز يىلدىن بۇيان ئاتبا ـ قارلىق ۋەزىپىسىنى ئوتەيتتى. ئۇ ئېلىقۇل تۇغۇلۇپ توپ ـ توغرا ئون بەش يىلدىن كېيىن يەنە بىر ئوغۇل كوردى. بالىنىڭ ئىسمىنى ئانىنىڭ تەلۋى بويىچە كەنجى قويدى ۋە "كەنـ جىتاي" دەپ ئاتاشتى. ئەمما، كەنجىتاي تۇغۇلۇپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا مەخسۇت بەگنىڭ چوڭ خوتۇنى كېلىپ، تۇغۇتلۇق ئاجىز ئاندىن كۈنىگە ئىككى قېتىم ئوزىنىڭ سۈتىنى سېغىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. چۈنكى ئۇنىڭغا قاندـ داقتۇ بىر تىۋىپ: "تۇغماس ئايال، ئالدىنقى بالىسىدىن توپ ـ توغرا ئون بەش يىل قەرەل بىلەن پەرزەنت كورگەن چوڭ ياشلىق ئايالنىڭ سۈتىنى ئىچىپ بەرسە، تۇغىدىغان بولىدۇ،" ـ دەپ بۈيرۇغان ئىكەن.....

ئامال قانچە؟ تۇغۇتلۇق ئانا بەگ خوتۇنىنىڭ تەلـ ۋىنى ئورۇنلاشقا مەجبۇر بولدى. سۈت مەنبەئى بولمىغان ئاجىز ئەمچەكنى كۈنىگە سەكىز ئىككى پىيالە سۈت چىقىرىش ئا ـ سانمۇ؟..... ئانا ئاز كۈندىلا ھالىدىن كەتتى ۋە بەگ خو ـ تۇنىنىڭ تەلۋىنى ئورۇنلىيالمىدى. كىشىلەر بەگ خوتۇنىنى

"مەخسۇت بەگنىڭ سىياقىنى ئالغان چىشى بورە" دەپ ئاتايتتى. "چىشى بورە" سۇت بەرمىگەن ئانىغا غەزەپلىنىپ، بىر كۈنى بوراندەك ھوكىرەپ ئويىگە بېسىپ كىرىپ:

— ئون بەش يىل قەرەل بىلەن تۇغدىنغان ئايال يەنە قەيەردە بار - ھە؟ ..... بەگنىڭ مىراسخورى مەندىن تۇغۇلسا، ساڭا نىمە يامىنى بار - ھە؟ ھەقىچان سۇيۇق - سەلەڭ ئېچىق سۇتۇڭنى ئاشۇ كۆچۈگىڭدىن قىيالماي يالغان ئېيتقانسەن! — دەپ كىچىككىنە كەنجىتايغا ئۇزىنى ئاتتى.

ھالسىزلىنىپ تۇرغان ئانا كەنجىتايىنى باغرىغا بېسىپ دۇم يېتىۋالدى. "چىشى بورە" بولسا، پاشىلىق ئوتۇگى بىلەن تۇغۇتلۇق ئانىنىڭ ئاچ بىقىنىغا ھارغىچە تەپتى - دە، چىقىپ كەتتى .....

شۇ ۋەقەدىن كېيىن، تۇغۇتلۇق، ئاجىز ئانىنىڭ ئاغزىدىن قاپ - قارا قان يېنىپ، بىر نەچچە كۈن ئەلەڭ - سەلەڭ بولۇپ يېتىپ، جىمجىتلا ئولۇپ كەتكەنلىگى توغرىسىدا توختالمايمىز .....

سۇپۇرگە ئاكا، بولۇپمۇ ئېلىقۇل مومىن، يۇۋاش ئانىسىنىڭ تەۋەرۈگى بولۇپ قالغان كىچىككىنە كەنجىتايغا بەك ئامراق ئىدى. ئۇنى كېچىسى باغرىغا بېسىپ، كۈندۈزى قوينىغا سېلىپ يۈرۈپ، ئاخىر بەش ياشقا كىرگۈزدى. ھېچقانداق سۈنسىز، چاينىاپ يىگۈزگەن نانىڭ كۈچى بىلەن بالىنىڭ پاخلان، بۇدرۇق ئەي بولۇۋاتقىنىغا كىشىلەر ھەيران قالاتتى.....

بۇگۈن سۇپۇرگە ئاكا كەنجىتايىنى ئوچاق ئالدىدا قالدۇرۇپ، ئۇستىگە ئەسكى جۇۋىنى ئارتتى - دە، ئوغلىغا قاراپ:

— كەنجىتاي، ھىلى بەگ ئوۋدىن قايتىپدۇ، كېلىۋاتقان چېغى بولدى. مەن ئاتلارغا بىدە توغراپ قويماي، سەن مىدىرلىماي ئولتۇرغىن، تالاغا چىقما، ئوت ئويىنىما، — دەپ ئىشىك تىن چىقىپ، ئېغىل تەرەپكە ئوتتۇپ كەتتى.

سۇپۇرگە ئاكا قىپ - يالىڭاچ كەنجىتاينىڭ ئوزۇنىڭ كەينىدىن پىلتىڭلاپ ئەگىشىپ چىققىنىنى كورمىدى. بالا جاراڭلاپ تۇرغان سوغاقتا يالىڭاچ ھالدا دادىسىنى ئەگىشىپ كېتىۋاتاتتى. دەل شۇ چاغدا ئالدىدىن مەخسۇت بەگ چىقىپ كەلدى. ئۇ، ئات ئۇستىدە تۇرۇپ سوغاقنى پەسەنت قىلماي پىلتىڭلاپ كېتىۋاتقان بالىغا كوزى چۈشتى - دە، بىردىن ھېچقاچان بالا يۈزى كورمىگەن يۇرىگىدە چايان قۇتىرىدى ۋە ئىتلارغا قاراپ قويۇپ، ئۈزەڭگىنى تەپتى.

ۋەھشىلەشكەن ئىتلار كوزنى يۇمۇپ ئاچقىچە ئېتىلىپ بېرىپ بالىغا چاڭ سالدى ۋە ھەش - پەش دېگىچە كىچىككىنە كەنجىتاينىڭ قولى، دۇمبىسى، قوسىغى، كاسىسىدىن چىشلەپ، بۇردا - بۇردا گوش قىلىۋەتتى.....

سۇپۇرگە ئاكا بالىنىڭ "چىر" قىلىپ چىقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئاتخانىدىن ئېتىلىپ چىقتى ۋە ئوزىمۇ ئىتلارنىڭ ھۇجۇمى ئاستىدا قالدى. دەھشەتلىك تالىنىۋاتقان ئاتا نىمە قىلىشنى بىلمەي بەگنىڭ ئوزىگە ئېتىلدى..... ئەمما، بەگ بۇگۈنكى ئىچ پۇشۇغى شۇنىڭ بىلەن پەسكويغا چۈشكەندەك، سوغاق بىر كۈلدى - دە:

— ھىلىمۇ تەلىيىڭ بار ئىكەن، سەن ساق قالدىڭ ۋە بىر نان قېپى دە دىسە جايىنى ناپتىسى، — دېگىنىچە ئىتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، تومۇر دەرۋازىلىق قوراغا كىرىپ كەتتى.....

سۇپۇرگە ئاكا ئەلەم ۋە غەزەپتىن تولغىنىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىغاندا، تېخى بايىلا قارىقاتتەك قاپ - قارا كوزلىرىنى مولدۇرلىتىپ ھايات قالغان كىچىككىنە سۇيۇملۇك كەنجىتاينىك مانا ئەمدى ئۇ يەر - بۇ يەردە چېچىلىپ ياتقان باش، پۇت - قول، يانپاش - قوۋۇرغا سوڭەكلىرى ۋە توپىغا ئارىلاشقان، قانغا مىلەنگەن ئۇچەيلىرىنى كوردى..... ئاتا يۇرىگى چىدىمىدى..... ۋە كوزىگە بىردىنلا يورۇق دۇنيا قاراڭغۇ دوزاققا ئايلىنىپ كەتكەندەك، مۇدھىش بىر قاراڭغۇلۇق تىقىلدى - دە، ھۇشسىز-لىنىپ يىقىلدى — شۇ يىقىلغانچە ئۇرە بولالمىدى.....

ئالماس، ئېلىمقۇل، شانىيازلار دوپۇرلىشىپ يۇگۇرۇپ يېتىپ كەلگەندە، سۇپۇرگە ئاكا ئاللىقاچان بۇ ئالەم بىلەن خوشلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئەللىك يىللىق رىيازەتلىك ئۇمرى دىكى ھەممە دەرت - ئەلەملەر كوزى بىلەن چىشىغا يىغىلغان ئىدى، دەۋرەپ يېتىپ كەلگەن قېرىنداشلار ئۇنىڭ كوزلىرىنى ئۇۋۇلىدى، لېكىن، يۇمدۇرۇش مۇمكىن بولمىدى. چىشلىرى گويا قاراسلاپ غاچىرلاۋاتقاندەك ئىدى.....

ئېلىمقۇلنىڭ چىكە، بويۇن تومۇرلىرى باشمالتاقىتەك كوپۇپ چىققان، كوزلىرىدە ئوت ئۇچقۇنلىرى يالتىراپ كەتتى ئۇ، يولدا قان ۋە توپىغا مىلىنىپ چېچىلىپ ياتقان كەنجىتايىنىڭ ئۇستىخانلىرىغا، سونايلىنىپ ياتقان دادىسىنىڭ جەسىدىگە بىر قارىدى - دە، تۇيۇقسىز ئاتىخانىغا قاراپ يۇگۇردى ۋە ئۇ يەردىن بىدە توغرايدىغان جادونىڭ قىڭغىرىغىنى يولۇپ ئالدى - دە، ئېتىلىپ چىققانچە تومۇر دەرۋازا تەرەپكە يۇگۇردى.....

شۇ كۈنى بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىسى ئالدىدا پۇتۇن يا-
ڭاقلىق يېزىسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن چوڭ ئىسيان پەيدا
بولدى. غەزەپلەنگەن ۋە يۇز بەرگەن پاجىەنى مۇتلەق ئەقىلغا
سىغدۇرالمىغان نەچچە يۈزلىگەن يىللىقچى - چاكار، ئىجارىكەش -
ئوتاقچى دېخانلار قوللىرىغا كەتمەن - پالتا، كالتەك - توقماق
ئېلىپ، ئەسىرلەر بويى يىغىلىپ كەلگەن غەزەپ - نەپرەتلىرىنى
بىلىگىگە توپلاپ:

— قانغا - قان، جانغا - جان ئالىمىز، — دەپ قەسەمىيات
قىلىشتى.

ئېلىقۇلنىڭ جادو قىڭغىرىغى تومۇر دەرۋازىغا جاراڭلاپ
ئۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ، سەلدەك بېسىپ كەلگەن كوپچىلىك
تومۇر دەرۋازىسىنىڭ بىر قانىتىنى ئۇرۇپ چاقتى، هويلىغا يامراپ
كىرىپ ئوۋ ئىتلىرىنىڭ ئۇچىنى چاناپ ئولتۇردى (ئىككىسى
تامدىن ئارتىلىپ قېچىپ كەتتى)، تاشقارقى هويلىدىكى ئاتـ
خانىنىڭ چەللىسىگە ئوت قويۇۋېتىپ، گۈلزارلىق هويلىنىڭ يان
دەرۋازىسىنى پاچاقلاپ تاشلاپ، بەگنىڭ مەخسۇس قوراسىغا باسـ
تۇرۇپ كىردى.....

ئۇلار ئالدىغا ئوچرىغان جېمىكى نەرسىنى ئورۇپ -
چېقىپ، يانچىپ - چەيلەپ، بەگ تۇرۇشلۇق بىناغا ئېتىلىپ
كەلدى..... دەل شۇ چاغدا چوڭ مېهمانخانىنىڭ سالاسۇنلۇق
سۇپىسىدا ئوي مۇللىسى هاجى ئىشان پەيدا بولدى ۋە ئۇ
دەهشەتلىك ئىڭراق ئاۋاز بىلەن:

— مۇسۇلمان ئېسىڭنى يىغ، رەببىم ئاللانىڭ ئەلچىسىنىڭ
سوزىگە قۇلاق سال، يەتتە قات ئاسماندىن پەرىشتە - مالائىكە

لەر چۈشتى. جەبرائىل ئەلەيھۇسسالامنىڭ مەرھەمىتىگە ئېرىش، مەھەممەت پەيغەمبىرىمنىڭ پېشىنى تۈت ۋە ئاخىرەتلىكىنى ئويلا، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىگە قۇلاق سالما.....، ــ دەپ نىدا قىلدى.

هاجى ئىشاننىڭ سوزىنىڭ ئېغىر تەسىرى ئاستىدا، بېشىدىكى چوڭ سەللىسىنىڭ پەتتىسىنى مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ مەيدىسىگە چۈشۈرگەن، ئىككى بىلىگىگە بىر جۇپ قەھرىۋا تاشلىق تەسۋى ئاسقان، چوڭ «قۇرئان» نى ئىككى قوللاپ ئېچىپ تۇتقان هالدا هىساممدىن داموللا ئويدىن چىقىپ كەلدى. هاجى ئىشان يەنە بوغۇق ئاۋاز بىلەن:

ــ رەببىم ئاللا كۆز تىكمەكتە، پەرىشتە ـ مالائىكىلەر نامە ـ ئەمالىمىزنى پۈتۈپ تۇرماقتا، قۇلاق سال، قاتۇرۇپ قويۇش، تاشقا ئايلاندۇرۇۋېتىشتىن ساقلان! ــ دەپ ئىڭرىدى.

هىساممدىن داموللا «قۇرئان» نى ئېغىزىغا ئەكىلىپ سۆيدى ۋە بېشىدىن ئىگىز كوتەردى:

ــ جان ئاللانىڭ، ئۇ بىزنىڭ تېنىمىزگە ئامانەت قويۇلغان، ــ دىدى داموللا «قۇرئان»نى بېشىدىن ئىگىز كوتەرگەن هالدا، ــ ئاللاكېرەم ئۇنى قاچان، قايسى سائەتتە، قانداق ئۇسۇل بىلەن ئېلىشنى خالىسا، شۇنداق ئېلىۋېرىدۇ.....بەندىنىڭ هەددى ئەمەس..... ئاللاتائالانىڭ مەرھەمىتىگە سېغىنىڭلار، شەيتاننىڭ ئازدۇرۇشىدىن هەزەر ئەيلەڭلار.....

هىساممدىن داموللا "قۇرئان كېلىمىسى"، "ئاللادىن كەلگەن ۋەهى" دەپ تۇرۇپ ئۇزاق سوزلىدى. غەزەپلەنگەن خەلق

بىردىن قاينىغان قازانغا سۇ قۇيغاندەك جىمىپ قالدى. قەرىلار ياقىسىنى تۇتۇشتى، ياشلار نىمە قىلىشىنى بىلمەيتتى. ھىسامىدىن داموللا ئۇلارنى ئاللانامىدىن سوزلەپ قانداق جىمىتقان بولسا، خۇددى شۇ ئۇسۇل بىلەن كالتەك ـ توقماقنى تاشلاشقا ئۇندەيتتى.....

ئېلىقۇلنىڭ تاقىتى ئەمدى تۇگىگەن ئىدى. ئۇ جادو قىلغىرىغىنى يالتىراتقان ھالدا ھىسامىدىن داموللا تۇرغان سۇپىغا سەكرەپ چىقتى، ئۇنىڭ كوزلىرىدە بايىقىدەكلا ئوت گۇلخانلىرى يانانتى، بويۇن تومۇرلىرى لىپ ـ لىپ قىلىپ ئۇراتتى:

ـــ يولنى بوشات، مەن بەككە!..... ـــ دىدى ئۇ دەھ-شەتلىك بىر ئاۋاز بىلەن.

ئالماس، شانىياز پالتىلىرىنى كوتەرگەن ھالدا سۇپىغا سەكرەپ چىقتى:

ـــ بىزگە بەگنىڭ ئوزى كېرەك!.....

ـــ ئادەم ئولتۇرگەن قاتىلنى تۇتىمىز!.....

ـــ .....

ھىسامىدىن داموللا تاتىرىپ كەتتى:

ـــمېنىڭ سىلەرگە ئېيتىدىغىنىم بار، ـــ دىدى ئۇ، ـــ سىلەر مۇشۇ «قۇرئان» ئالدىدا سوزلەگىلار، سىلەر ئاللانىڭ بەندىسى، رەسۇلىللانىڭ ئىممىتىمۇ ـ ئەمەس؟.....ئادەم ئولۇشكە بەگ ئەمەس، ئىت سەۋەپچى بولدى، جاننى بولسا، ئاللاكېرەم ئۇ-زى قايتۇرۇۋالدى، بۇنىڭغا شەك كەلتۇرەمسىلەر ـ ھە؟.....

ھاجى ئىشان ئەدەپ ئاساسىدا ئىگراپ سوز قاتتى:

ــ ئەلھوكمىللا تەقدىر، تەقدىرگە بويۇن ئېگىڭلار.....
مىيىتلارنىڭ روھىنى ئازاپلىماڭلار، جەننەتتى بولۇن دەپ
دۇئا قىلىڭلار، ئامىن! يا رەببىم ئامىن..... قول كوتىرىڭلار،
ئامىن!.....

بىرنەچچە مويسىپىت، قېرسال كىشىلەر ياقىسىنى تۇتۇپ،
ئىختىيارسىز سۇيغا، ئېلىقولغا يېقىنلاشتى:

ــ بولدى قويۇڭلار، يامان بولىدۇ، پىشانىسىگە پۈتۈلگەن بولسا، نىمە ئامال بار؟.....

ــ بىز ھەممىمىز تەقدىرنىڭ قۇلى ئەمەسمۇ؟.....

ــ ئىنتىلار ئولتۇرۇلدى، جانغا ـ جان دىگەن شۇ.....

ــ .....

شۇ كېچىسى ئالماس مەسلىھەت ئېلىش ئۈچۈن ئاسىمنىڭ ئويىگە بارىدى ۋە ئۇ يەردىن ئالدىراپ قايتىپ كېلىپ ئۇيقۇتاقاندا، يول ئۈستىدە قولى باغلانغان يولداشلىرىنى كوردى ۋە ئۇزىمۇ تۈتقۇن قىلىندى. ئۇلار مەخسۇت بەگنىڭ شاتۇر دوغا ئارقىلىق كىرگۈزگەن خېتىنگە ئاساسەن، ساقچى ئىدارىسىنىڭ چوماقچىلار ئەترىدى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنغان ئىدى.....

جەسەتلەر تېخى يەرلىگىدە قويۇلماي تۇرۇپ يۇز بەرگەن بۇ ۋەقە ياڭاقلىق يېزىسى خەلقى ئارىسىدا چۇچۇتۇلگەن ياققا ئوت ياققاندەك، مىسلىسىز زور تەۋرىنىش پەيدا قىلدى ۋە دەۋرەپ كەلگەن چاكار ـ يىللىقچىلار، مالاي ـ مەدىكارلار، ئاچ ـ ئورۇق خەلق يەنە بەگ ھويلىسىنى قورشىۋالدى. ئاسىم باشلىق بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇچىلارمۇ بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ كەتتى ۋە ئۇلارنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا مۇشتۇملىرىنى

تۆگۈپ، غەزەپلىك سوزلەپ، تەشۋىقات يۇرگۈزۈۋاتقانلىغىنى كورۈش مۇمكىن ئىدى.....

ئۇلارنىڭ تەلىۋى بىرلا: تۇتقۇن قىلىنغانلارنى دەرھال بوشىتىش.....

بۇ قېتىم ھىساپىدىن دامۇللىنىڭ "ئەمرى - مەرۇپى" ئانچە ئاقمىدى، شۇڭا، مەخسۇت بەگنىڭ ئوزى ئوتتۇرىغا چىقتى.

مەخسۇت بەگ ئاللىقاچان دوغا - يايلىرىنى توپلاپ، قوراللاندۇرۇپ، مۇبادا "توپىلاڭچىلار" گېپىگە كىرمىگۈدەك بولسا، ئۇلارنى رەھىمسىز ھالدا قىيما - چىيما قىلىۋېتىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئىدى. لېكىن ئۇ، پىشايۋاننىڭ سۇپىسىغا چىقىش بىلەنلا يۈزلىگەن غەزەپلىك كوز، تۆگۈلگەن مۇشت، كىرىشكەن چىشلارنى كورۈپ بىردىن چىرايىدىن قان قاچتى، پۈتى سىقىرلاپ قالدى. خەلقنىڭ پەيلىنى كورۈپ قورقتى .....

مەخسۇت بەگ بەگلىك تاجىسىنى كىيگەن يىگىرمە نەچچە يىل ئىچىدە تۇنجى قېتىم ئوز قارارىنىڭ تەتۇرىسىنى قىلىشقا مەجبۇر بولدى:

— بوپتۇ، مەن قولغا ئېلىنغانلارنى ھوكۈمەتتىن بورۇنغا ئالىمەن، — دىدى ئۇ ئامالسىز، — مەن ئۇلارنى تۇتۇپ كەتكەنلەر- گىنى نەدىن بىلەي.....بۇگۈنلا قايتۇرۇپ چىقسۇن.....، — بەگ شۇ يەردىلا شەھەرگە ئاتلىق دوغىلارنى چاپتۇردى، — سۇپۇرگە بىلەن كەنجىنى مەن ئەمەس، ئىت ئولتۇردى، شۇنداق بولسىمۇ يۇرتقا مەن نەزىر بېرىمەن، چىقىمى مەندىن بولسۇن.....

خەلق بىر بىرىگە قاراشتى، غودۇراشتى، كىمگىدۇ لە-

لەت ئۇقۇدى ۋە تەسەللى بېرىشتى، جىمىپ قېلىشتى، ئاخىردا:

— ئالماس، ئېلىقۇل، شانىيازلار قايتىپ چىقمىسا بىز تارقالمايمىز، — دېيىشتى.

بەگ يەنە ئاتلىق چاپارمەن ئەۋەتتى. شۇ كېچىسى تۆت قۇن قىلىنغانلار قايتىپ چىقتى ۋە كىشىلەر:

— ئوز تىلىگىمىز ئورۇنلاندى، بوش كەلمىدۇق، — دەپ تارقاشتى.

ئەمما، ئۇچ كۈن ئوتكەندىن كېيىن كېچىسى ئاسما قولغا ئېلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ قولغا ئېلىنىشى توغرىسىدىكى پاراڭ ھەر خىل ئىدى..... ئۇ شۇ قولغا ئېلىنغانچە، ئالتە ئاي — 1949 - يىلى 6 - ئايغىچە تۇرمىدە ياتتى. ئۇ تۇرمىدىن قۇتۇلۇپ چىققاندا مىسكىن، دەرتمەن ئانا ساربخان بىلەن ئالماس دەريا بويىدا ئۇنى قانداق كۈتۈۋالغانلىغىنى كىتاۋدەك مىزىنىڭ بېشىدىلا بايان قىلىپ ئوتكەن ئىدۇق.....

بەشىنچى باپ

1. ئېلىشانىڭ قوشاقلىرى

تۇن كېچە، يېزا ئىچى جىمجىت.

پەقەت كوئېنلۇننىڭ ئۇستى توختىماي تاراقلاپ گۈلدۈرلەيتتى، "يالت ـ يۇلت" قىلغان چاقماق مىگلىغان ئۇششاق تالالارغا ئايرىلغان ئوق يىلتىزىدەك يالتىراپ ئوچەتتى، بەزدە چاقماق قوشۇلمىلىرىدىن پۈتۈن كوئېنلۇن كوزىنى قاماشدۇرۇپ ئاپپاق ئوت يالقۇنلىرىغا ئايلىنىپ كېتەتتى ۋە ئۇنىڭ تەسىرى ئۇزاققىچە ساقلىناتتى. بىرنەچچە تەرەپتىن كېلىۋاتقان قويۇق قارا بۇلۇتلار بەزىدە گويا كوئېنلۇننىڭ ئەڭ ئىگىز چوققىسىنى تالاشقاندەك، كوئېنلۇن ئۇستىگە سىلجىپ كېلىپ، شەمشەر قىلىچتەك بىر بىرىگە جاراڭلاپ ئۇرۇلاتتى ـ دە، غايەت زور ئوت يالقۇنى پەيدا قىلىپ، پۈتۈن كوئېنلۇن ئەتىگىنى سۈتتەك ئاقارتىۋېتەتتى ۋە يەنە بولۇنۇپ كېتەتتى.....

ئۇ يەردە مىسلىسىز توكمە يامغۇر كەلكۈنى بولۇۋاتقاندىغى ئېنىق.

ئالماس ئىككى تەرىپىگە قويۇق جىگدە ئۇستۇرۇلگەن زەيكەش ئېغىرنىڭ قېشىدىن سەكرەپ ئوتتى ـ دە، بۇلۇتلارنىڭ كوكسىنى يېرىپ قاراڭغۇ تۈن قوينىغا نۇر تارقىتىپ تۇرغان چاقماق ۋە يامغۇرلۇق كېچىنىڭ ئاجايىپ سەلتەنەتلىك كارا-

مىتىكە ھىرىس بولۇپ، كوئېنلۇن چوققىلىرىدىن كوزىنى ئۈزمەي بىر مىنۇتچە قاراپ تۇردى ۋە يەنە ئالدىراپ، مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى سوقما تاملىق غېرىپ كەپىگە يۇرۇپ كەتتى.....

ئالماس بۇگۈن ناھايىتى جىددى ۋە خۇشال ئىدى، قانىتىلانغاندەك ئوزىنى بەردەم، كۇچلۇك ھىس قىلاتتى، قوشۇ-مىلىرى ھەمىشەمدىكىدەك قاتتىق تۇگۇلۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن قەلبىدە كوئېنلۇن ئۇستىدە چېقىلغان چاقماق نۇرىدەك يالتىراپ تۇرغان نۇرنى، ئورکەشلەپ تۇرغان باھار تۇيغۇسىنى سېزەتتى ۋە بۇ نۇر، باھار تۇيغۇسى ئۇنى نىمىگىدۇر تەشنالىق بىلەن ئالدىرىتاتتى.....

ئالماس تېخى بايىلا — بۇنىڭدىن بىرنەچچە سائەت ئىلگىرى ئاسمىنى دەريادىن ئوتكۇزگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىلەن يول بويى مۇڭدىشىپ كەلدى..... ئالماس ئاسىم بىلەن ئۇ تۇرمىگە تاشلىنىشتىن بۇرۇنمۇ قاغىش تەككەن ئاساسىز تەتىك مۇدھىش زامان، مەخسۇت بەگلەرنىڭ قان شورىغۇچ چىلبورىلىك قىياپىتى، ئاۋام خەلقنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۇلپەت-ھوقۇقسىزلىغى ئۈستىدە مۇڭدىشىپ تالاي كېچىلەرنى ئوتكۇزگەن ۋە بۇ، دىخانىنىڭ يەلكىسىدىن بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاغنى ئاغدۇرۇۋېتىدىغان كۇنلەر كېلەرمىدى، دەپ قانچە - قانچە ئازۇ قىلىشقان ئىدى. لېكىن ئىجاتلىق يولى يېزق، گويا تومۇر قەپەزگە سولانغان يولۋاستەك تىپىرلاپ، ھەممە يەردە دەھشەتلىك توساقنى كورەتتى..... بۇگۈن بىردىنلا چوڭقۇر ھاياجانلىق ئۇمىت قايتا باش كوتەردى، دەھشەتلىك توساقنىڭ غولىنى پاچاقلىۋەتكەن پالتىنىڭ ئاۋازىدەك، ئاسىم ئېلىپ كەلگەن ئاجايىپ خەۋەرلەر

ياڭاقلىق يېزىسىنىڭ كۈمۈلاچ تاملىق ئويلىرىدە چوڭقۇر زىلـ
زىلە پەيدا قىلدى.

ئـۇ، ئوزىنىڭ پۇتلىرى يالاڭغىداق، كىيىملىرى جۇل ـ جـۇل، چـاچلىرى ئوسۇپ كەتكەن، ئـورۇق ـ ئـاچ، كوزلىرىگە غەزەپ كولەڭگۈسى سىڭىپ كەتكەن مالاي ئاكىلىرى، يىللىقچى دوستلىرىغا ئاسسىم ئېلىپ كەلگەن خەۋەرلەرنى يـەتـكۈزگەندە، ئۇلار خېلى ۋاقىتلارغىچە، تېڭىرقاپ هاياجانلىنىپ كەتتى:

ـــ راستمۇ، ئېيتقىنىڭ جىڭ گەپمۇ ـ هە؟.. ..

ـــ قـارا، ئـاخىر بـۇلۇتلارنى يېرىپ كۈن چىقىدىكەن ـ دە!.....

ـــ ئاغزىڭغا قەنت ئۇكا!..... كىشى ئەجەپ خەۋەرلەرنى ئاڭلايدىكەن ـ دە!..... تووۋا، شۇ كـۈننى تـېخى كـورمىسەكمۇ دېلىمىز سۇ ئىچتى.....

ـــ مەخسۇت بەگنىڭ پەيمانى توشقان ئەمەسمۇ. ئـەركە بىر نۆۋەت، يەركە بىر نۆۋەت دېگەن گەپ بار. شۇ چاياننىڭ ئەدىۋىنى بىر بەرسەك، ئارمان قالارمىدى!.....

ـــ خەپ، شۇ كۈنلەر پاتراق كـەلسىمغۇ! ـــ دېـيىشىپ، ئالماستىن قۇتلۇق خەۋەرنىڭ ئۆجۈر ـ بـۇجۇرىگىچە سـوراشتى، باشلىرىنى لىڭشىتىشتى، ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى سىلاپ تېڭىرقاشتى ۋە ئالماسنىڭ دولىسىغا قېقىپ، قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ:

ـــ ئەجەپ ئەمەس.....دېگىنىڭ كەلسۇن. ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى ئايدىڭ ئەمەسمۇ، ئۇزۇن كېچىنىڭمۇ ئاخىرى ـــ چېكى بولىدۇ. سەن ئۇكا، بەلەن خەۋەرلەرنى يەتكۈزـ دۇڭ ۋە بىزمۇ قۇلىغىمىزنىڭ توپىسىنى قېقىۋېتىپ، دىڭ بولۇپ تۇرىمىز، ـــ دېيىشتى....

ئالماس قهرىنداشلارنىڭ بۇ ئارمانلىرىنى ئويلاپ كېلە-
ۋېتىپ، سەقما تاملىق پاكار ئويىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.
ئوي ئىچىدىن گۈڭگا چىراق يورۇغى چىقىپ تۇراتتى.
بۇ، ئالماس بۇگۈن كېچە ئوز خوشاللىقلىرىنى ئورتاقلە-
شىشنى خالىغان يەنە بىر ئوي ــ ئېلىقۇلنىڭ غېرىپ كە-
ئىدى.....

ئېلىقۇل دادىسى ۋە سۈيۈملۈك ئۇكىسى كېچىككىنە كەن-
جىتاينىڭ بەختسىز ئولۇمىدىن كېيىن، بىر مەزگىل ئەس-
ھۇشىنى يوقىتىپ غەلىتە بولۇپ قالدى. دەپنە ھۇراسىمىدا ئۇ
ھۇشسىز ياتتى ۋە ھېچنىمىنى سەزمىدى. ئۇچ كۈندىن كېيىن
"دادام، ئۇكام!....." دەپ چىقىراپ ئورنىدىن چاچراپ تۇردى-
دە، ۋاشىلداپ قار بېغىپ تۇرغان كوچىدا يېلىڭ تامبال بە-
لەن قىپ - يالىڭاچ يۇگۈرۈپ يۇردى..... ئاندىن، گويا ئۇزاق
سەپەردىن يېڭىلا قايتىپ، ھازا ئۇستىگە چۈشكەن ئادەمدەك
باشقىلاردىن دادىسى بىلەن ئۇكىسىنىڭ پاجىەسىنى جىمجىت
ئولتۇرۇپ ھاڭۋېقىپ ئاڭلىدى - دە، ئوخچۇپ قوپۇپ، كەمبە-
غەللەر قەۋرىستانلىغىغا بېرىپ، دادىسىنىڭ قەۋرىسى ئۈستىگە
ئوزىنى ئېتىۋەتتى. ئۇ بۇ ئىشنى بىر ھەپتىگىچە تەكرارلىدى. ئۇ
ھەر كۈنى تاڭ ئاتار - ئاتمايلا قەۋرىستانلىققا يۇگۈرەيتتى، قېلىن
قار چۈمكىگەن تۇپراق ئاستىغا قولىنى تىقىپ، تىرناقلىرى بىلەن
قېتىپ كەتكەن مۇزلۇق يەرنى تاتىلاپ، ئاڭسىز ھالدا دادىسى
بىلەن ئۇكىسىنى ئىزلەيتتى..... كېيىن قەۋرىگە بېرىشنى تاش-
لىدى - دە، ئاتخانىنىڭ ئەتراپىنى پىقىراپ "جادو قىڭراق!.....
جادو قىڭراق!....." دەپ ئاقتۇرۇپ يۇردى. لېكىن، ھېچكىم ئۇ-

نەگغا "جادو قىڭراق" نى بەرىشكە جۇرئەت قىلالمىدى..... بىر ئايچە ئوتكەندىن كېيىن ئۇ نەدىندۇ بىر جادو قىڭراق تېپە- ۋېلىپ مەخسۇت بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىسىغا قاراپ يۈگۈرگەندە، بەگنىڭ دوغا - يايلىرى ئۈنى كەيندىن كېلىپ تۇتۇۋېلىپ، "ھۇشىغا كەلتۇرۇش كېرەك" دەپ رەھىمسىزلىك بىلەن بولجۇق گوشلىرىگە ھارغىچە ئۇرۇپ قويۇۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېلىپ قۇل بىر ھەپتىگىچە يۇرت ئىچىدە كورۇنمەي قالدى.....بەزىلەر ئۈنى "جىن سوقۇۋېتىپتۇ" دىسە، بەزىلەر "ئالۋاستىلار ئېلىپ- ئوقۇپ، ئۇزىگە بەنت قىلىۋېلىپ كويىمقاپقا ئېلىپ كېتىپتۇ" دەيىتتى.....

ئەمما، شۇ كۈنلەر ئىچىدە ئالماس، توختاخۇن، شانىياز- لار كوئېنلۇن جىلغىلىرى ئىچىدە ئىز - ئىزلاپ يۇرۇپ ئۈنى تاپتى ۋە قايتۇرۇپ ئېلىپ كەلدى. كىشىلەر ئۈنى كورۇپ چو- چۇپ كېتىشتى — پۇت - قول، قۇلاق - بۇرۇنلىرى ئۇشۇپ، پۇتۇن بەدىنى قاۋداپ كەتكەن ئېلىقۇلدا پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرغان ئىككى كوزدىن باشقا، ھايات ئادەمنىڭ بەلگىسى قالمىغان ئە- دى—تۇگەپتۇ، بىچارە.....دېيىشتى.

ئۈنى مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى نامرات ئۇل خوتۇن — قېرى ھامىسى ئوز كەپىسىگە قوبۇل قىلدى ۋە شۇ يەردە قې- رىنداشلارنىڭ خەيرىخالىغى بىلەن ئۇچ ئايچە جىمجىت، مىدىر - سىدىر قىلماي يېتىپ، ئاستا - ئاستا تىرىلىپ ئەسلىگە كەلدى.....

ئالماس ئېلىقۇلنىڭ ھويلا تېمى يوق غېرىپ كەپىسىنىڭ ئىشىگىگە كېلىپ، گۈڭگا يورۇق چۈشۈپ تۇرغان ئۇي ئىچىگە قاراپ ئىختىيارسىز توختاپ قالدى. ئوي ئىچىدىن:

— ئۇ شۇنداق پىخسىق، كاززاپ، قىلنى قىرىق يېرىپ، تاشنى سقىپ سۇ چىقىرىدىغان باي ئىكەنكى،— دەپ ھىكايە ئېيتىۋاتقان ئېلىشانىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، — ئوما باشلىنىپ بىر-نەچچە كۈن ئوتمەيلا مەدىكار ئوسمىچىلارنىڭ ئىلىگى قۇرۇپ ھالىدىن كېتىپتۇ. باي ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماپتۇ، چوپى يوق سۈيقاش قوساقتا تۇرماپتۇ. بىقىنلىرى ئىچىگە تارتقان ئوسمىچىلار قوسىغى كوپۈپ بايىغا:

— قۇرۇق تاغار ئوره تۇرمايدۇ، بىلەكتە ماغدۇر بولمىسا، ئوغاققا كۈچ كىرمەيدۇ، ئورمىساق بۇغداي پايىسى ئوزى يېقىلمايدۇ. سۈيقاش دىگەن خۇدانىڭ سۈيى ئەمەس، ئانچە-مۇنچە نان ئارىلاشتۇرۇپ بەرسىلە، — دەپ تەلەپ قويغان ئىكەن، باي قۇلاق يوپۇرۇۋېلىپ، زادى زۇۋان سۇرمەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىر كۈنى ئوسمىچىلار ئوسىلىقتا ئائىلاج كوكۇرۇما سۈيقاشنى قولىغا ئېلىشىپ تۇرۇپ، ئارىلىرىدا بىر قوشاقچى ئاغىنىسى بار ئىكەن، ئۇنى قىستاپ:

— قوشاق توقى، تازا پەيتى، بايىنى مەسخىرە قىلىمىز، — دىيىشىپتۇ. قوشاقچى بولسا بايىغا قاراپ تەنە-تەكەللۇپ بىلەن:

— باي، ئوزلىرىگە ئاتاپ توقۇغان ئىككى ئېغىز قوشۇغۇم بار ئىدى، ئېيتىپ باقسام خاپا بولارلىمۇ؟ — دەپتۇ.

باي كورەكلەپ:

— ھە، ھە. ئېيتىپ باقە، قېنى! قوشاققىمۇ خاپا بولامدۇ كىشى. جايىدىراق قوشاق توقوساڭ، مەنمۇ جاۋاپ قايتۇرىمەن، — دەپتۇ.

قوشاقچى مۇنداق قوشاق توقۇپتۇ:

سىلىنىڭ بۇ ئېتىزلىرى،
گورۇستانىنىڭ قېشىمۇ؟
بۇ ئېلىپ كەلگەنلىرى
سوغۇچاقنىڭ ئېشىمۇ؟
ھېچ غىزادەك تەمى يوق،
خام قاپاقنىڭ لېشىمۇ؟
نېنىمۇ يوق، نان دېگەن
ئاتىلىرىنىڭ بېشىمۇ؟.....

باي بۇنى ئاڭلاپ ئوكۇپ ـ تاتىرىپ كېتىپتۇ ـ دە، ھاپىلاـ شاپىلا مۇنداق قوشاق توقۇپتۇ:

ئېتىز بويى بەش تېرەك،
نان، سۇيقاشقا ئۇن كېرەك.
ئاشنى ھازىر ئىچكەندىكىن،
نانىنى يەرمىز كەچتەرەك.....

بايىنىڭ ئىزا ـ نومۇسىنى قايرىپ قويۇپ ئېيتقان سوزىگە ئاچچىغى كەلگەن قوشاقچى زەردە قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

ئاخىرەتكە ئېپكىتەمسەن،
نانىنى ئوراپ بوپسىغا؟
بۇ دۇنياغا تويماس كوزۇڭ،
گورده تويار توپسىغا!.....

ـــ كىم بىلسۇن، كىچىككىنە قوشاق تۇپەيلىدىن قوشاقچى

بىلەن باي ئوتتۇرىسىدا ماجرا چىقىپتۇ، ھەر كىم ئوزىنىڭكىنى راست دەيدىكەن، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن مالاي قوشاقچى بىلەن باي ئادا - جۇدا بولۇپ ئايرىلىپ كېتىپتۇ، — دەپ ھىكايىسىنى تۈگەتتى ئېلىشا.

ئويدىن كۈلكە ئاۋازى ئاڭلاندى، كىمدۇ؟

— ئېلىشا، سەن گەپنى يوپۇتما، قوشاقچى باشقا بىرسى ئەمەس، ئوزەڭ. باي بولسا، بىزنىڭ مىراپ دەل قۇربان ئاقـ ساقالنىڭ ئوزى شۇ!..... دۇرۇس ئېيتقاندىمەن؟ — دىدى.

ئېلىشا قاشلىرىنى ھىمىرىپ:

— ھىم..... — دىدى، باشقا گەپ قىلمىدى.

ئۇ، سورۇندىكىلەرنىڭ "قېنى، ئېلىشا، مۇڭ ئاڭلايلى، بىر پەدە چالامسەن!" دېگەن سوزلىرى ئىچىدە، ئۇلـۇق - كىچىك تىنىپ قويۇپ، ئاستا تىرىكلىتىپ قـولىغا راۋاپنى ئالـدى ۋە ناخشىنى مۇقامدىن باشلىدى:

زىمىستان كورمىگەن بۇلبۇل،
باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس.
جاپانى چەكمىگەن ئادەم،
ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس.

ئەجەپ خۇدا كەمبەغەلنى،
بەگ ئالدىدا خار قىلدى.
بىرنى باي، بىرنى گادای،
بۇ جاھاننى تار قىلدى.

قۇلاق سالغىن ھەر كىشى،
مېنىڭ قىلغان نالەمگە.
ئارزۇ - ئۇمىت، ئارمىنىم،
تاراپ كەتسۇن ئالەمگە.....

ئالماس ناخشا مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، پۈتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ، شەپە چىقارماي ئوي ئىچىگە كىرىپ كەلدى. پاراسلاپ ئوتۇن كويۇۋاتقان مورا ئوچاق ئالدىدا چۆرىدەپ ئېلىشا، ئالماسنىڭ دادىسى توختاخۇن، ئېلىقۇل، شانىياز ۋە بىرنەچچە بالا يىغىلىپ، قېرىپ مۇكچەيگەن يىرتىق چاپان، كۆرەك تۇماق مويىسپىتلار ئولتۇراتتى.

ئۇلار ئالماس بىلەن كۆز ئۇچىدا سالامىلاشتى، ئېلىشا ناخشىنى ئادىتى بويىچە كوزىنى يېرىم يۇمۇپ ئېيتىۋاتقانلىقتىن ئالماسنى كۆرمىدى. ئالماس ئېلىقۇلنىڭ يېنىغا كېلىپ جايلاشتى.

ئېلىشا تەدرىجى پەدە يوتكەپ، ئوز قىسمەتلىرىنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

مەن ئېلىشا سەرگەردان —
دەردىم تولا - ئاز ئەمەس.
شۇ ماكاندا تۇغۇلۇپ،
تۇرغىنىم تومۇر قەپەس.

ياشلىغىمنى گۈل دىسەم،
ئېچىلمىدى غۇنچىسى.
شۇ ئوموۇر ئوتۇپ كەتتى،
بولۇپ بەگنىڭ ئولجىسى.

يالغانمىدى بەگلەرنىڭ
مېنى شوراپ يىگىنى؟
يالغانمىدى تېرەمنى
شىلىپ كىيىم كىيگىنى؟.....

كېچه - كۈندۈز ئىشلەپمۇ،
باقالمىدىم بۇ جاننى.
ئاخىر دەرتكە چىدىمايي
تاشلاپ كەتتىم ماكاننى.

بەگنىڭ ئوزى پېقىرنى،
ئايرىۋەتتى ماكاندىن.
جاھان كېزىپ، يۈرىگىم
سۇ ئىچمىدى زامانىدىن.

بەگلىرىم بەگلىكتە ئەزسە،
دوغىسى ئالۋاڭ بىلەن.
ئاخۇنۇم پەتىۋا قىلادۇر
راستى يوق يالغان بىلەن.

باي - بەگلەرنىڭ نەپسىگە،
بىزنىڭ قانلار چاي بولدى.
ياش. تۈرۈپ، گودەك تۈرۈپ،
تالاي جانلار زايە بولدى.....

كۆلپەتلەرنى ئويلىغاندا،
ئوت چاچرىتار ئىچىمىز.
چاينەۋەتسەك بەگلەرنى،
چىقامدىكىن ئوچمىز؟!

.....
.....

ئېلىشانىڭ قوشاقلىرى تۈگىمەيتتى. ئۇنىڭ راۋابى تۈرۈپ مۇڭزار ئىچىگە چوكۈپ كېتەتتى، تۈرۈپ غەزەپلىك پىغان بە-

لەن جاراڭلايتتى. ئۇ ئۇزاق چالدى ۋە ئوز قوشىغىنى ئۇدۇ مىسرالار بىلەن تۇگەتتى:

نالىمىز ئوق - يا بولۇپ،
بەگ كوكسىگە تەگسىكەن.
ئارمان قىلغان ئازاتلىق
پات ئارىدا كەلسىكەن!.....

شۇنىڭدىن كېيىن ئېلىشا، ھەمدەرت قېرىنداشلارنىڭ:

— ھەشقاللا - رەخمەت، ئېلىشا!.....

— قولۇڭغا دەرت كەلمىسۇن، ئېلىشا!.....

— تاماڭدىن شېكەر ئاقتى، كوكۇل گۈلزارلىغىك ئۇزاد- قىچە سولاشمىسۇن، ئېلىشا! — دىگەن سوزلىرى ئىچىدە راۋاپنى تامغا يولەپ، ئېلىقۇلنىڭ ھاممىسى ھىجىردا ئىككى قوللاپ تۇتقان قاياناق سۇنى قولىغا ئالدى ۋە شۇ چاغدا ئالماسنى كوردى.

— كەل ئوغلۇم، قېشىمغا كەل، — ددى ئېلىشا ئالماسقا قاراپ، ئالماس ئېلىشانىڭ يېنىغا كېلىپ چازا قۇردى، ئېلىشا سوزىنى داۋام قىلىپ سوردى، — مەنمۇ جاھان كېزىپ يۇرۇپ ھوكۇمەتنىڭ پېيىنى سقىرتتىدىغان ئادەمنى ئاڭلاپ قالدىم، بايا ئاسىم ئەپەندىنىڭ دىگىنى بىلەن يىلتىزى بىر گەپلەر. شۇنداق قىلىپ، چوڭ ئىلانىنىڭ بېشى كېسىلگىنى راستمۇ؟.....

— ئاھايىتى ئېنىق، ئاسىم ئەپەندىم ئويلىمايلا گەپ قىلمىدىغان ئادەم ئەمەس، — ددى ئالماس ھاياجانلىنىپ، — نەزـ

جىك دىگەن كاتتا شەھەر بار ئىكەن، شەھەردە نەچچە مىليون ئادەم بارمىش. جياك كەيشى گومىندا ك ھوكۇمىتىنى باشلاپ، ئاشۇ شەھەرنى پايتەخت قىلىپ، ئۇۋا تۇتۇپ ياتقان ئىكەن. جاپا- كەشلەر ئارمىيىسى — ئاسىم ئەپەندى ئازاتلىق ئارمىيە دىيىش كېرەك، دەپ چۈشەندۈردى — ئاشۇ ئارمىيە بۇ يىل 4 - ئاينىك 22 - كۈنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن بۇ شەھەرنى قولغا چۈشۈرۈپ، چوڭ ئىلاننىك ئۇۋۇسىنى ئەرەختەن - پەرەختەن قىلىۋېتىپتۇ.....

— 4 - ئاينىك 22 - كۈنى دىدىگىما؟ تووۋا، — دىدى ئېغىر لىقۇل، ئۇنىڭ كوزلىرى بىردىنلا نۇرلىنىپ كەتتى، — بۇنىڭدىن ئىككى ئايلا بۇرۇنقى گەپ ئىكەنغۇ!.....

— جياڭ كەيشىنى تۇتۇۋاپتىمۇ؟ — دىدى شانىياز ئالدىراپ.

— جياڭ كەيشى قېچىپتۇ، پۈتۈن مەملىكەت زىلزىلىگە كەپتۇ، — ئالماس سوزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئازاتلىق ئارمىيە ھازىر گومىندا ڭ ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ - سۈرۈپ راسا ئەدۈنيا بەرگىلى تۇرۇپتۇ.....ئەسلىدە جىڭساجۇينىڭ ئاسىم ئەپەندىنى تۇرمىدىن بوشاتىش نىيىتى يوق ئىكەن. لېكىن، بىرىنچىدىن، ئاسىم ئەپەندىنى ئالتە ئاي تۇرمىگە سولاپ سوراق قىلغان بولسىمۇ يالا چاپلاپ گۇنا ئارتالماپتۇ، ئاسىم ئەپەندى: "ئىلىقۇلنىڭ دادىسى بىلەن ئۇكىسىنى ناھەق ئولتۇرگەن قاتىل گۇناكار بولماي، بېشىغا مۇسىبەت چۈشكەن ئىلەقۇلغا ئىككىسى ئېغىز ھىسداشلىق سوزىنى ئېيتىپ قويغىنىم ئۈچۈن مەن گۇناكارمۇ؟" دەپ چىڭ تۇرۇۋېتىپتۇ. ئىككىسىدىن، مۇھىمى، نەنجىڭ ئازات قىلىنىپ، چوڭ ئىلاننىڭ بېشى كېسىل-

گەنىلىكتىن جىگىساجۇيىنىڭ كاتتىلىرى يەل قويۇۋېتىپتۇ. تىزلىرى سقىراپ بەزى مەھبۇسلارنى چىقىرىۋېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ.....ئاسسىم ئەپەندى؛ ئومرىمىز بولسا، ئاز كۈندە ئارزۇ قىلغان ئازاتلىقنى كورىمىز، مەخسۇت بەگنىڭ ھوكىرەيدىغان كۈنلىرىمۇ ئاز قالدى دەيدۇ.....

كۈمۈلاچ تاملىق كەپىنىڭ ئىچى بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. توختاخۇن ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ، پاقىراپ تۇرغان مىسكىن كوزلىرى بىلەن ھە دەپ سوز تالىشىۋاتقان ئىپلىقۇل بىلەن شانىيازغا قارايتتى.

ئىپلىشا تەمكىنلىك بىلەن ئالماسقا قاراپ:

— ئەلنىڭ قۇلىغى ئەللىك دىيىشىدۇ، مۇنكۈزلۈك ئىسكەندەر بەگمۇ ئوز مۇڭگۈزىنى يوشۇرۇپ ئاخىر سىرىنى ساقلاپ قالالمىغان، — دىدى ۋە بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئىپىتتى، — ئۇ ئوز مۇڭگۈزىنى ھېچكىمگە بىلدۇرمەسكە ھەركەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن پۈتۈن شەھەر "ئىسكەندەر بەگنىڭ مۇڭگۈزى بار، ئىسكەندەر بەگنىڭ مۇڭگۈزى بار" دىيىش بىلەن ئۇنىڭ سىرىنى پۈتۈن ئالەمگە يېيىۋەتكەن ئىكەن. بۇگۈن ئۇكام ئالماس سەن گۇھەردەك شىرىن گەپلەرنى ئىپىتتىڭ. توگىدەك بويۇك بولغىچە، تۇگمىدەك ئەقىلىڭ بولسۇن دىيىشىدۇ. سېنىڭ ئىپىتقىنىڭ پۈتۈنلەي دۇرۇس. مەن ئىپلىشا ئون بەش يىلدىن بۇيان جاھان كەزدىم، كونا سېپىلنىڭ ھۇلىنىڭ چىرىگىنى راست. ئىچكىرىدە كارامەت بىر زات — ماۋزەيدۇڭ دىيىشتى تۇغ - ئەلەملەرنى كوتىرىپ، ئاچ - ئوروق مەزلۇملارنى

ئەگەشتۇرۇپ، خەلقىم ئازات، يۇرت ئاۋات بولسۇن دەپ جەڭ قىلۋاتقانلىغا كوپ يىللار بوپتۇ.....لېكىن، بىزنىڭ بۇ يەردىكى ئامبالىلىرىمىز كورگەنىنىڭ كوزىنى ئويۇپ، ئاڭلىغانىنىڭ قۇلـ غىنى كېسىپ، سوزلىگەنىنىڭ تىلىنى يۇلۇپ بۇنى يوشۇرۇپ كەلگەن. بۇگۈن ھەممە سىر ئاشكارا بولدى.....بىزنىڭ تاغـ لىق يېزىمىزغىمۇ بۇ خەۋەر يېتىپ كەلدى، ئەجەپ ئەمەس ئاز كۈنده كورسەك شۇ ئازاتلىقنى.....

ئېلىشانىڭ پارتىگى خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى.

ئۇلار كۈمۈلاچ تاملىق ئويدىن قوزغالغاندا تۇن تەڭ بولاي دېگەن ئىدى.

2. بايىز خالۋاپ

ئالماس ئېلىقۇلنىڭ كەپىسىدىن چىققانىدىن كېيىن نىمىنىدۇ ئويلاندى ـ دە، دادىسىغا قاراپ:

ـــ دادا، سەن بېرىپ ئارام ئېلىۋال، مېنىڭ يەنە ئازراق ئىشىم بار، ـــ دىدى.

توختاخۇن ئوغلىغا قاراپ، خىيال سۈرگەن ھالدا ماقۇل بولدى:

ـــ ھايال بولما ئوغلۇم، ئاناڭنى ئەنسىرەتمە.....

ئالماس دەريانىڭ باش تەرىپىدىكى بوستانلىق كوجۇم مەھەللە نەرەپكە قاراپ، گۇس ـ گۇس قەدەم بېسىپ مېڭىپ كەتتى.

كېچە، جىمجىت كېچە. ھاۋا ياخشى ئىدى. دەريا

تەرەپتىن ئۇرۇپ تۇرغان يېنىك شامال يول بويىدىكى مەجنۇن تاللارنى ئەكىلىتەتتى. ئىككى قېشىنى ياپ-يېشىل چىم قاپ-لىغان ئېرىق ئىچىدە شوخ تاغ سۇيى "بۇلۇق-بۇلۇق" ئاۋاز چىقىرىپ شىقىراپ ئاقاتتى. ئالماس تېرەكلىكلەر، جىگدىلىك-لەر ئارىسىدىن ئوتتى، قىزىرىپ پىشقان چىلانلىق ئىچىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقاندا، نازۇك، قارامتۇل كۇموش رەڭ چىلان ياپراقلىرى ئاستا شۇرلاپ، ئۇنىڭ قۇلىغىغا نېمىندۇ پىچىر-لىغاندەك قىلدى، نەدىندۇ مەي باغلىغان ئەنجۇر ۋە ئالما-نىڭ گۈپۈلدەپ ئۇرغان پۇرىغى كەلدى.....

ئالماسنىڭ قەلبىدە بىر شىرىن ھېسسىيات ئۇرغۇپ، ۋاقىراپ-ۋاقىراپ ئاخشا ئېيتقۇسى كەلدى، كىمندۇ ئاخ-شىغا قېتىپ كۆيلەپ، كۆڭۈل سىرلىرىنى ئېيتقۇسى كەل-دى.....ئەمما ئېيتمىدى. ھازىر بىمەزگىل، خالىغانچە ئاخشا ئېيتىش بۇ يەردە— ياڭاقلىق يېزىسىدا، پۇتۇن زەرەپشاندا ھېچ مۇمكىن ئەمەس.....ئاخشا ئېيتتىڭمۇ بولدى!.....كىشىلەر سەندىن باشقىچە ئۇي كۈتىدۇ ۋە كەينىڭدە بەگلىك، قازىنىڭ دەرە تۈتقان پايلاقچىسى.....

ئالماس ئەلەم بىلەن ئۇلۇق-كىچىك تىنىپ، سۇيى تېشىپ تۇرغان بىر ئېرىقتىن ئاتلاپ ئوتتى-دە، ئويىنىڭ كەينىدە بىر تۇپ باراخسان ياڭاق دەرىخى بار، قوش قانات-لىق كىچىك دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ھويلا ئانچە چوڭمۇ-كىچىكمۇ ئەمەس ئىدى. ئالماس "ئۇخلاپ قېلىشتىمكىن، مەشرەپنى قانداق قىچاسامكىن" دەپ ئويلىنە-

ۋاتقاندا، بىردىن تۇن قوينىنى سۈتتەك ئاقارتىپ، كۈنبۇيلۇن ئۇستىدە يەنە چاقماق چېقىلدى. چاقماق ئۇزۇنغىچە تەكرارلىنىپ تاكى مەھەللە ئىچىگە سىم-سىم يامغۇر ئۇچقۇنلىرى يېتىپ كەلگىچە داۋام قىلدى.

ئالماس ئىشىكنىڭ يوچۇغىدىن ئوي ئىچىدە چىراق نۇرىنى كوردى ۋە ئىشىكنى ئېچىپ ھويلىغا كىردى. ھويلا ئىچى ئازادە بولۇپ، بىدىشلەرگە ئېلىنغان قىزىۋق ئۇزۇم تالىرى قارىيىپ كوزگە چۇشەتتى. بىدىشنىڭ ئالدىدا كىچىككىنە گۈلزارلىق بولۇپ، بۇ يەردە ھەر خىل گۈللەر، بولۇپمۇ ناماز شام گۈللىرى تەكشى ئېچىلىپ تۇراتتى. گۈلزارلىقنىڭ بۇرجىگىدە بىدىشنىڭ ياغىچىغا يولىنىپ، چاچلىرىنى ئۇششاق ئورىگەن ئون بەش-ئون ئالتە ياشلاردىكى بىر قىز خىيال سۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

قىز ئالماسنىڭ كىرىپ كەلگىنىنى سەزمىدى. ئالماس:

— بەللى، لەيلىگۈل، تېخىچە ئۇخلىمىدىڭلارمۇ؟ — دىدى.

قىز چوچۇپ بېشىنى كوتەردى:

— ھە.....ئالماس ئاكامۇ سىز. كېلىڭ، — دىدى ۋە ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى، — قەدىمكىزگە مۇبارەك بولسۇن، نەچچە ئايلار بولدى بۇ ئويگە قەدەم باسمىغانغا، ئەمدى نىمە قىلاي، ياغاچ ئۇشتۇپ قويايمۇ؟.....

— ياق، — دىدى ئالماس كۈلۈمسىرەپ، — پەقەت شۇ

تاپتا سىز چوككەن خىيالنىڭ ئۇچىنى چىقارسىڭىزلا بولدى، جەزمەن راستىنى دەيسىز.....

— مەندە خىيال يوق ۋە سىزگىمۇ يالغان ئېيتمايمەن، — دېدى قىز ئۇزۇن چاچلىرىنىڭ ئۇچلىرىنى قولى بىلەن ئويناپ تۇرۇپ، — لىللا گەپنى دېسەم، تاراقلىغان تاقا بەلت بوپقاپتىمەن، چاقماقتا، يامغۇرغا، دەھشەتلىك ئاۋازغا ھەيران-مەن، "يالت، يۇلت" قىلغان نۇر نېمە دېگەن ئاجايىپ - ھە؟ — لەيلىگۇل شۇنىڭدىن كېيىن سەل ئەندىكىپ سورىدى، — ئالماس ئاكا، نېمە ئىش بولدى؟ ئەجەپ بىر كېچىدە كەپقاپسىزغۇ؟ بىرەر كوكۇلسىزلىك بولمىغاندۇ؟.....

— ياق، لەيلىگۇل، نېمە كوكۇلسىزلىك بولسۇن، ھازىر تازا خوشال بولمىدىغان چاغلار..... — ئالماس ئاسىم ئېلىپ كەلگەن يېڭى خەۋەرنىڭ قېرىنداشلار ئىچىدىكى تەسىرىنى قىسقىچە ئېيتىپ بەردى، ئاندىن، — شۇنداق قىلىپ مەكتەپتىن قول ئۇزدىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— قانداق مەكتەپ! بىز 4 - سىنىپتا ئوقۇۋاتقاندىلا ئون ئۇچ - ئون توت ياشلىق قىز بالىلارنى مەكتەپتىن قوغ-لاپ — نامەھرەم دېيىشكەنلىرى ئېسىڭىزدە يوقمۇ؟ — لەيلىگۇل مەيۇسلىنىپ جاۋاپ بەردى، — مەكتەپكە بېرىشىم - بېرىپ تۇر-غان. پەقەت كىتاپ سوراش ئۇچۇنلا. ئاسىم ئەپەندىم ماڭمۇ كىتاپ بېرىپ تۇرغان ئىدى.....ئاسىم ئەپەندىنى سولاپ قويغاندىن كېيىن ئۇ تەرەپكە ئوتمىدىم.....

ئالماس قىز بىلەن يەنە بىرئاز پاراڭلاشقاندىن كېيىن:

— بايىزكام ھازىر دۇكاندىمۇ، مەشرەپ قەيەردە؟ — دەپ سورىدى (قىزنىڭ ئاكىسىنىڭ ئىسمىمۇ "مەشرەپ" بولۇپ، ئالماس بۇ ئويگە كەلسە ئەنە شۇ تەك - تۇش ئاغىنىسى مەشرەپنى ئىزلەپ كېلەتتى).

— ھەي، قويۇڭ بۇ كۈننى، — دىدى لەيلىگۈل ئاچچىق خۇرسىنىپ، — دادام كەچتە ئىشىنى چالا - پۇلا ئىچىپلا دۇكاندىن ئوتىدۇ. ھازىر دادامغا، ئائىلىمىزگە كۈندۈزدىمۇ - كېچىسىمۇ ئارام يوق بولدى. دادام پەنجىنى دەستىگاھىنىڭ ئۈستىگە تاشلىمىغىچە ھەچقايسىمىز كىرپىك يۇمىمايمىز..... ھازىر دادامۇ، ئانام، ئاكامۇ دۇكاندا.....

قىز شۇ گەپنى ئىپتىقاچ ئالماسنى دۇكان ئويىمگە باشلاپ ماڭدى.

لەيلىگۈلنىڭ دادىسى بايىز كوپ ئىسمىلىك ئادەم ئىدى. پەسىل ئوزگىرىشىگە قاراپ كىشىلەر ئۇنى: "ئالتۇن بايىز"، "بايىز دېخان"، "بايىز خالۋاپ" دەپ ئاتايتتى. بايىز ياڭاقلىق يېزىسىدا ئاتا مىراس ئالتۇن سۈزگۈچىلەردىن بولۇپ، زەرەپشاندىن ئالتۇن سۈزۈشتە ئۇنىڭ ئالدىغا ئوتىدىغىنى يوق — شۇڭا ئۇنى كىشىلەر "ئالتۇن بايىز" دېيىشەتتى. 7 — 8 - ئايلار كېلىشى بىلەنلا ئۇ مەخسۇت بەگنىڭ ئالتۇن سۈزگۈچىلىرى بىلەن بىللە دەريا بويىغا كەپە تىكىپ، قاقىرام ئاپتاپقا قاقلىنىپ، كەلكۈن قېقىپ چىقارغان ئالاھىدە يىرىك كوك قۇمنى مەخسۇس ئىشلەنگەن قىل پالاستىن سۇ بىلەن

سەرغەتسىپ ئوتكۈزۈپ، ھەپتە-ھەپتىلەپ، بىر مىسقال، يېرىم مىسقالدىن كىپەك ئالتۇن سۈزەتتى (بەگ بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى ھەر خىل ھاشارلارغا قاتراشتىن ئازات قىلغان ئىدى). شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ، زەرەپشان بويلىرىدىكى كوپچىلىك ئاھالىگە ئوخشاش زىلچا-گىلەم توقۇشنى قوشۇمچە كەسىپ قىلاتتى. ئۇ ئوزى ئالاھىدە ماھارەت بىلەن ياراتقان يېڭى نۇسخىلىق گىلەم — "كەلكۇن"، "ئىشقۇل" نامىلىق رەڭدار گىلەملەر سودىگەرلەرنىڭ تالىشىش نىشانىسى ئىدى. "بايىز خالۋاپ" دىگەن نام ئەنە شۇ مېھنەتنىڭ پەخىرلىك ئەجرى. ئۇنىدىن باشقا، بايىز مەخسۇت بەگنىڭ ئوتاقچىسى بولۇپ، ئوزىنىڭ ئوي-ھويلىسىدىن باشقا تىلغا ئالغۇدەك يەر-زىمىنى بولمىسىمۇ، ئەمما ئىجارىگە ئالغان يېرىدىن چەنگە يەتكۈزۈپ ھوسۇل ئالالايدىغان ماھىر دېخان ئىدى. كوپىنچە دېخانلار پەسىل ئوزگىرىشى، ھاۋا رايى، ھولچىلىك-قۇرغاق-چىلىق، ئۇرۇق سورتى ۋە باشقىلار توغرىسىدا "بايىز دېخان" نىڭ ئىددىلىق، توغرا مولچەر مەسلىھەتىگە ئېتىۋار بىلەن زەڭ قويياتتى.

شۇنداق. ئۇ كوپ خىل كەسپىنىڭ ماھىرى بولسىمۇ، لېكىن نىمە ئۈچۈندۇ كىشىلەر ئۇنى كوپ چاغلاردا "بايىز خالۋاپ" دەپ ئاتىشاتتى.

بايىز خالۋاپنىڭ مىجەز-خۇلقى ئوزگىچە ئىدى. ئۇ، "قارا تۇرۇك" بولسىمۇ مەرىپەتپەرۋەر، غۇرۇرى بار، ۋىجدانلىق، باشقىلارغا تەلمۇرۇشنى نومۇس بىلىدىغان، جان-جەھلى بىلەن ئىككى بىلىگىگە تايىنىپ ئىشلەيدىغان ئادەم ئىدى. شەھەرگە

كەرسە، ئېرىنمەي كىتاپ تۇپلەيدىغان شىرازىچىلارنىڭ دۇكـ-
ىنىغا بېرىپ، ھەر خىل قوليازمىلارنى قوناقلا تېگىشىپ چىقاتتى
ۋە لەيلىگۇلگە تەقدىم قىلاتتى: "ئوقۇ قىزىم، سېنىڭ كىتاپ-
قا ئامراقلىغىڭ گوھەردەك ئىسىل پەزىلەت، ھەممە ياخشى گەپ
كىتاپقا پۇنۇلگەن دېيىشىدۇ، ئۇقۇغىن، قارا تۇرۇكلۇك بىز بىلەن
كەتسۇن" دەيتتى، ئۇ، ئوز ئومرىدە ئىككى پەرزەنت كوردى —
مەشرەپ، لەيلىگۇل ۋە ئۇلارنىمۇ ئوزىدەك غۇرۇرى بار، ۋىج-
دانلىق قىلىپ نەربىيىلەشكە ئىنتىلدى. مەشرەپ ئالماس بىلەن
تەڭ-توش بولۇپ، قىزى لەيلىگۇل ئالماسنىڭ سىڭلىسى ئانار
بىلەن تەڭقۇر ئىدى، ئالماس مەشرەپ بىلەن ئىجىل دوست
بولغانلىقتىن بۇ ئائىلە ئالماسقا ئالاھىدە خەيرىخاھلىق
بىلەن قارايتتى.

ئالماس لەيلىگۇلگە ئەگىشىپ دۇكان ئويىگە كىردى.
دەستىگاھ ئالدىدا، ئىگىز چىراقپايىنى كەينىگە قويۇپ، بايىز
خالۋاپ ئوتتۇرىدا، ئانا بىلەن مەشرەپ ئىككى يانىدا قاتار
ئولتۇرۇپ، پۇتۇن زېھنى بىلەن گىلەم تىقۇشۇۋاناتتى. جىن
چىراق گۇڭگا نۇر بېرىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن دەستىگاھقا
يېيىلىپ تۇرغان رەڭدار گىلەم ئەرزىمەس چىراق نۇرىنى زاڭ-
لىق قىلغاندەك، ئوتقاشتەك چاقناپ كوزىنى قامىشتۇرغۇدەك
يالتىراپ تۇراتتى.

ئۇلار ئالماسنىڭ كىرىپ كەلگىنىنى سېزىشمىدى. لەيلە-
گۇل:

— دادا، ئالماس ئاكام كەلدى، — دىدى.

بايىز خالۋاپ ئاڭلىمىدىمۇ ياكى ئاڭلىسىمۇ قىل يېپ-

تەن ئاجايىپ كۈزەل رەڭلىك غۇنچە پورەكلىرىنى ئېچىلدۇرۇۋاتقان قولىنى ئىشتىن توختاتقۇسى كەلمىدىمۇ، ھەر ھالدا تومۇر پەنجىسىنى "گۇپ-گۇپ" سوقۇپ، گىلەمنىڭ ئۈرۈش ئاقاقلىرىنى چىگداپ-سىلىغىداپ ئىشىنى قىلىۋەردى. لېكىن، يىپ ئالماپ تۇرغان مەشرەپ نۇۋەتىنىكى يېپىنى ئۇستۇرا بىلەن كەستىدە-دە، كەسكەن يېپىنىڭ تەكشىلىگىگە كۆز يۈگۈرتۈپ تۇرۇپ كەينىگە بۇرۇلدى:

— ھە، ئالماسمۇ سەن، كەل ئاداش، قېنى بۇ نەرەپكە ئوت، كۈسىغا ئولتۇرغىن، — دېدى.

شۇ چاغدا، بايىز خالۋاپ تومۇر پەنجىنى قولىدا تۇتقاندەك چە دەستىگاھتىكى گىلەمنىڭ توقۇلۇپ توختىغان يېرىگە بىر كۆزىنى قىسىپ سىنچىلاپ. ئۇزاق قاراپ دەڭسەپ كۆردى-دە، كۆڭلى ئىمىن تاپقاندەك بولۇپ، پەنجىنى تىزىغا قويۇپ، ئالماسقا قارىدى:

— ھە، ئالماس، كېپىقاپسەن ئوغلۇم، ئولتۇر. توختاخۇنىنى كورمىدىم، داداڭ تىنچ-ئامانمۇ؟ — دېدى.

ئالماس سالام بەردى ۋە:

— دادام بىرنەچچە كۈندىن بۇيان دەريا چېقىلىغا ھاشا بارغان، بۈگۈن كەلدى، — دېدى.

بايىز خالۋاپ قولىنى سىلكىدى، ئاق سانچىلغان ساقال-بۇرۇتلىرى تىترىگەندەك بولدى:

— ھاشا — ئاپەت!..... بەگ ئوستىكىگە سۇ چىقمىسا بىز ئاچ-ئوروق خەقلەرگە نېمە زىيان، ئەممە، بەگ چىدىمايدۇ، بايلار پىتىرىشىدۇ، ئوز يېغىمىزدا ئوز گوشىمىزنى قورۇشىدۇ.

كىسپۇرۇشلار، ــ بايىز خالۋاپ تۇگىمەس ئالۋاڭ ـ سېلىق، هاشا تىوغرىسىدا زەردە قىلىپ قاخشىدى، ئاندىن ئالدىدىكى گەـ لەمگە قاراپ قويۇپ ئېيتتى، ــ كورمەمسەن بۇ ئىشنى! باش ئەتىيازدا ياسىن خوجا بۇ يەرگە كېلىپ، باشقىلار قاتارىدا ماڭىمۇ ئۇچ گىلەملىك يۇڭ تاشلاپ كەتكەن. ئانىسى بىلەن لەيلىگۇل ئۇچ ـ تۇت ئايدىن بۇيان ئارام تاپماي ئىگىرىپ ـ ئەشتى. بىر ئايچە رەڭ تاللاپ بويىدۇق. كۈندۈزى ئېتىز ئىشى ــ زىرائەت نازۇك نەمە، ۋاقىت تاللايدۇ ــ كېچىسى مۇشۇ ئەمەك. گىلەمدىن ئىككىنى پۈتكۈزۈپ ئوتكۈزۈپ بەردىم، بىر ـ سى قېلىۋىدى، ئۇلۇشكۇن مەخسۇت بەگ: پەسىل كەلدى، دەر ـ يادىن ئالتۇن سۇزۇشكە هازىرلانسۇن، دەپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ. تۇنۇگۇن قارىسام، يەنە شاتۇر دوغا پالاخشىپ كەلدى، بەگ: گىلەمنى دەرھال قولدىن چىقارسۇن، قەشقەرغە يولغا سالمەن، ۋاقتىدا پۈتمىسە ئالدىن بېرىلگەن ئىش هەققى ئوسۇمى بىلەن قايتۇرۇۋېلىنىدۇ، دەپتۇ. بۇ، پىشكەلچىلىك ـ تە! بايا، كوتىرەلمىسەك ساڭگىلىتىۋال دىگەندەك، قۇربان ئاقساقال: دەريادا سۇ كوپىيىۋالدى، ئوستەك هاشاسىغا بارىسەن، دەپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ مېنى هاشارغا هەيدىمەيدىغانلىغى ئېنىق، لېكىن پۇل بەر، پارا تاپشۇر دىمەكچى..... كوردۇڭمۇ، هەممىسى ئېغىزىنى ئېچىپلا تۇرىدۇ، ئۇچ باشلىق يالماۋۇز ئۇچ تەرەپتىن قىستايـ دۇ!..... هەممىدىن يامىنى بەگ مېنى قىلتاقتا چۈشۈرمەكچى، گىلەمنى بانا قىلىپ قەزدار قىلماقچى!..... هەي، بۇ جا ـ هانىڭ زادى تىنىغۇچىلىگى قالمىدى.....

بايىز خالۋاپ ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ، نىمىنىدۇ ئويـ

لاپ بىرپەس تۇرىدى ـ دە، تامىغىنى قىرىپ، غەزەپلەندى:

ـــ مەيلى نىمە بولسا ـ بولسۇن، ھەرگىز بەككە قەرزدار بولماسلىق لازىم، قەرز قۇتۇلۇپ بولمايدىغان سىرتىماق. مەخسۇت بەگ بۇ سىرتماقتا چۈشۈرۈۋالدىمۇ ـ بولدى! جېنى بار، تىلى يوق مەخلۇق قىلىۋېتىدۇ كىشىنى. ئۇمۇر بويى ئۇنىڭ ئۈسۈمى چۈننىڭ تۈخۈمىدەك كوپىيىۋېرىپ قۇتۇلالمايسەن..... يەيدىغان يېغىمىزنى جىن چىراقتا توكۇپ، كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ، بۇ گىلەمنى پاتراق قولدىن چىقىرىۋېتەيلى دېدۇق.....

ئاندىن ئۇ، ۋاقىتنى زايا قىلغۇسى كەلمىگەندەك، دەستىگاھتىكى گىلەمگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ، ئالماسقا تىكىلىدى، ـــ ھە، ئالماس، سېنىڭ بىرەر ئىشىڭ بارمىدى ئوغلۇم؟

ئالماس نىمە دېيىشنى بىلمىگەندەك سەل قىسىلىپ:

ـــ مەشرەپكە كەلگەن ئىدىم، مەيلى، كېيىن سوزلىشىۋالارمىز، ئىشلەۋەرسۇن، ـــ دېدى.

ـــ چىق بالام، چىق، ـــ دېدى بايىز خالۋاپ مەشرەپكە قاراپ، ـــ ھايال بولما ئوغلۇم، ئالماس يوچۇق ئىشى بولمىسا بۇ يەرگە كەلمەيدۇ، ـــ ئاندىن ئۇ لەيلىگۈلگە قارىدى، ـــ قېنى قىزىم، سەن ئاكاڭنىڭ ئورنىغا ئوت، تىمەنرەك بول، ئويقۇغا بوزەك بولما، قىشنىڭ كېچىسى ئۇزۇن بولىدۇ، مانا شۇ چاغدا قانغىچە ئۇخلىۋالسەن، قېنى تاللا قىزىم، پەنجىنى تۇتامسەن، ئۇستۇرنىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

لەيلىگۈل چاقچاقلىق بىلەن كېلىپ دەستىگاھ ئالدىدىن ئورۇن ئالدى، تۇمۇر پەنجىنى قولىغا ئېلىپ ئېھتىياتلىق بەلەن گۈپۈلدىتىپ سوقۇپ ـ چىڭداپ توقۇشقا كىرىشتى.

بايىز خالۋاپ ئۇگدەپ قالغان خوتۇنىغا قاپىغىنى تۇ-
رۇپ بىر قارىۋېلىپ، ئۇنى جەينىگى بىلەن نوقۇپ - نوقۇپ
قويدى - دە، ئىشىكتىن چىقىپ كېتىۋاتقان ئالماسلارنى كۆزد-
ىنكى ئۇچى بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ ئۇزىتىپ قويدى.....

3 . خەيىرلىك كېچە.....

ئالماس بىلەن مەشرەپ ئۇيۇن - تىنىزلا تالاغا چىقتى.
بۇ چاغدا كوئېنلۇن ئۇستىدە گىرەلەشكەن چاقماق دولقۇنلىرى
بىرئاز بېسىلغان بولۇپ، پۇتۇن ئالەم خۇددى قازان ئاستىغا
باسۇرۇپ قويۇلغاندەك قاپ - قاراڭغۇ ئىدى. ئۇلار يۆدىن
چەترەك ئېرىق بويىغا، مەجنۇن تال ئاستىغا كېلىپ ئولتۇ-
رۇشتى. ئالماس ئويلانغان ھالدا مەشرەپكە قاراپ:

— مەشرەپ بايىزكامنىڭ ئېيتقىنى دۇرۇس. ئەگەر گە-
لەم ئوز ۋاقتىدا پۈتمەي قالسا، بەگ ۋاقتىنچە بولسىمۇ
سىلەرنى بىسىرەمجان قىلارمىكىن، سەن ئىشىڭغا بارساڭمە-
كىن، — دىدى.

مەشرەپ خېلى بىر ۋاقىتقىچە گەپ قىلماي تۇردى:

— بىرنەچچە كۈن بولدى، بەگ بىزنى ھەقىقەتەن ھەممە
تەرەپتىن قىستاققا ئالغىلى تۇردى. چىشىمىزنى چىشلەپ تو-
قۇۋاتىمىز، دادامنىڭ جەھلى قاتتى، بىز توقۇپ تۇگۈتۈۋېتە-
مىز..... خوش، سەن بىرەر ئىش بىلەن كەلگەنمىدىڭ؟

ئالماس بۇكەمگىچە ئوز سىرىنى مەشرەپتىن يوشۇرغان
ئەمەس. ئاسىم ئەپەندىدىن ئاڭلىغانلىرىنىمۇ پۈرسەت تاپسە-

لا ئۇنىڭغا دەپ بېرەتتى. ئالماس يېقىن كېرىپ بۇگۈنكى خەۋەرلەر توغرىسىدا سوزلەپ بەردى:

ــ شۇنداق ئاداش، جاھان ئاستىن-ئۈستۈن بولىدىغان-نىڭ گېپى بار، ئاسىم ئەپەندىم: ئۇخلاپ يېتىۋېرىشكە بول-مايدۇ، بىز بۇ يورۇق تاڭنى، ئازاتلىق كۈنلىرىنى كوتۇۋېلىشقا تەييارلىنىشىمىز لازىم دەيدۇ، بىز يەنە.....

ئالماس ھاياجانلىنىپ ئۈزاق سوزلىدى، مەشرەپ جەم-جىت ئاڭلىدى ۋە:

ــ دادام بەككە ئوچ بولغىنى بىلەن "ھوكۈمەت بىلەن پۈت تېپىشىش پايدىسىز" دىگەن گەپكە ئەمەل قىلىدۇ، بەگنى تىللايدۇ-يۇ، يەنە بۇيرۇغان ئىشىدىن باش تارتالمايدۇ، سەن مۇشۇ مەخسۇت بىلەن گۈلەرنىڭ تەختى-بەختىنىڭ سورۇلۇشىغا ئىشىنەمسەن؟ ــ دىدى.

ــ نىمىشقا ئىشەنمەي! بەگنىڭ تايانچىسى ھازىر يوق، جىياڭ كەيشى قاچتى، سەن بەگدىن ياخشىلىق كۈتەمسىنا؟.....

ــ بەگدىن ياخشىلىق تىلەش ــ شەيتاندىن ئىمان تىلىگەن بىلەن باراۋەر، ــ دىدى مەشرەپ ئىككى خىيال بو-لۇپ، ــ لېكىن دادام غەلىتە. بايا، سەن كېلىشتىن خېلى بۇرۇن لەيلىگۈل يۇرت ئىچىدە قۇلاقتىن-قۇلاققا شۇئىرلاپ تارقىلىۋاتقان گەپ-سوزلەرنى دادامغا دىدى، بەگلەرنىڭ كۈنى ئەمدى تەس بولىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئېيتتى. ئەمما، دادام:

ــ شۇنداق بولسىمۇ ..... ھىم. لېكىن، كەچكۈزدىكى

هەرە بەك چاقىدۇ، سۇنى كورمەي ئوتۇك سالماسلىق كېرەك، مەن ئەقلىمنى بىلگەندىن تارتىپ نەچچە ھوكۇمەتنى كوردۇم، بىرسىدىنمۇ ۋاپا كەلگىنى يوق. ئېغىز قازاسى باشقا، دىگەن گەپ بار، ئاغزىمغا كەلدى دەپ دەۋەمەكىلار، دەپ لەيلىگۇلەنىك ئاغزىنى تۇۋاقلىدى. تازا ئىشەنمىدى.....

مەشرەپ يەنە نىمىندۇ دىمەكچى بولۇپ تۇرۇۋىدى، مەھەللە يولىدا ئىككى ئادەمنىك قارىسى كورۇندى. ئۇلار يېقىنلىشىپ كەلدى. ئۇلارنىك بىرسى چالا مەس بولۇپ، تەلىنى كالۋالاشتۇرۇپ كىمىدۇ تىللاپ؛ يەنە بىرسى چالا مەس ئەتراپىدا پايپىتەك بولۇپ، ياغلىما سوزلەرنى ئېيتىپ خوشامەت قىلىپ كېلەتتى:

— ..... ئەپەندىسىمۇ، ئالماسنىمۇ دەريا بويىدىلا جايلىۋەتمىگىمگە پۇشايمان قىلمەن،..... مېنىك قولۇمنى تۇتقانلىق — تاپانچىغا ئېسىلغانلىق. مۇشۇنىك ئوزى ئۇلارنى كوزىنى ئالايتىپ ئوكدا ياتقۇزۇپ قويۇشقا كۇپايە قىلاتتى، خەير..... — دىدى چالا مەس.

ئالماس بىلەن مەشرەپ ئۇنىك قاسىم جىگىسا ئىكەنلىگىنى بايقىدى، قاسىم جىگىسا يەنە تىلىنى كالۋالاشتۇرۇپ:

— جاھان ئوزى نىمە بولۇپ كەتتى - ھە؟ مەن بۇ يۇرتقا چىقسام بىر يىللىق ئىچىپۇشۇغۇم چىققۇدەك تاماشا قىلاتتىم، ئولگۇدەك زېرىكتىم، ئاناڭنى!..... ساراڭخانىمدى؟ ھە، تەستىگە بىر شاپىلاق يەپلا دۇم چۇشتى، ئولمىگەندۇ بۇ قېرى!..... ئۇنىك ئالماسنى قاچۇرۇۋەتكىنى ئېنىق، ئەپەندىسىمۇ يوق، قېچىپتۇ - دە بۇ ئىككىسى! — دىدى.

ـ شۇنداق، يامان نىمىلەر بۇ ئىكىسى، ـ دېدى قاسىم جىگىسانىڭ ھەمرىيى قۇيرۇق شىپاگىشتىپ، ـ جەزمەن قاچۇرۇپتۇ.....

ئالماس قاسىم جىگىسانىڭ يېنىدا كېلىۋاتقان ئىگىز، ئورۇق ئادەمنىڭ شاتۇر دوغا ئىكەنلىكىنى بىلدى ۋە تېنىي شۇركىنىپ، كوزىدىن ئوت چاچراپ، "بۇ خۇمپەر ئانام بىچارىگە قول تەككۈزۈپتا، خەپ، مەن بۇنى ھەرگىز نېسى قىلمايمەن" دەپ ئويلىدى.

ـ سەن لاتا قونجا ھىچنىمە چۈشەنمەيسەن، ـ دېدى قاسىم جىگىسا گىلەپە شىمىنىڭ يانچۇغىدىن شىشە ئېلىپ غورتۇل-دىتىپ ئىچىۋېتىپ شاتۇر دوغىغا، ـ جىگىساجۇيدە پەقەت مەنلا يېزىغا قاترايدىغىنى. مۇشۇ كۈندە بىزنىڭ باشلىقلار جىن تەككەندەك نىمىدىندۇ قورقۇپ تىترىشىدىغان بولۇپ قالدى، ئاسىم ئەپەندىسىنىمۇ بىكاردىن - بىكار قويۇۋەتتى، ماڭا قويۇپ بەرسە، جاجىسى بىر پاي ئوق، تۇرمىدە چىرىتىۋېتىدىغان نەرسە.....تېخى ئۇلۇشكۇن مۇشۇنداق ئەپەندىسىدىن ئۇچنى جەھەننەمگە يوللىدىم، ھەممىسى ئىلى ئوغرىسى، پىتنە - پاساتچى.....

قاسىم جىگىسا ئوزىنىڭ نوچىلىغىغا تەنتەنە قىلغانىدەك غىڭشىپ ناخشا ئېيتتى ۋە بىردىن يەنە شاتۇر دوغىغا بۇرىلىپ:

ـ ھە، ئېيتە، لاتا قونجا، سەن ئوزەڭنى مەخسۇت بەگنىڭ ئاغزىدا قىلىچى بار باش چاپارمىنى دەيسەن، زېرىكىپ ئولگۈدەك بولدۇم، قېنى ئۇ سەن قۇشلاپ كېلىدىغان قۇرغۇي؟ ـ دېدى.

— ئەپەندى بىلەن ئالماسنى ئىزلەپ بولدۇقمۇ؟ —
دېدى شاتۇر دوغا ھەجىيىپ.

— ئىزلەپ بولدۇقمۇ؟..... نېمىنى ئىزلەيسەن! — قاسىم چىگىسا تېرىكىپ ۋاقىرىدى، — ۋاي ئەخمىقەي..... ئۇلارنى تۇتۇش — بەگنىڭ قائىدىسى كەتكەن ئاچچىغىدا ئېيتىلغان بۇيرۇق. تېگىشلىك سوغىسى بولماي تۇرۇپ مەن ئۇلارنى بىكارغا تۇتامتىم!..... پۇل كېرەك، پۇل. پۇل بەرمىسە، بىلىپ قوي لاتا قونجا، مەن بەگنىڭ بۇيرۇغىنى ئەمەس، جېگىساجۇيىنىڭ بۇيرۇغىنى ئىجرا قىلىمەن..... قېنى ئېيتە، كوگۇل - پوگۇل ئاچقىدەك بىر نىمە تاپامسەن - يوق؟ ئەپەندىنى بىلەن ئالماسنى بولسا، ئەتە بەگدىن راۋۇرۇس سۇيۇنچە ئالغاندىن كېيىن، بىراقلا جايلىۋېتىمەن..... بۇگۈن ئالمامغىنىڭ ئانىسى بىرلا تەستەك بىلەن دۇم چۈشۈپ، ئىككى تال چىشىدىن ئايرىلدى. ئەتە، چېچىدىن تولغاپ تۇتۇپ، ئاچ بىقىنىغا ئىككىنى دەسسەيدىغان بولساڭ ئوغلىنى تاپىدۇ، سەن تېخى مۇنداق ئويۇنىڭ تەمىنى تېتىمىغان نەرسە، ئاكاڭنىڭ قولىدا سەنەمگە چۈشمىگەن بىرمۇ قاقۇاش قېرى يوق!..... ئەپەندى- سىنى بولسا، ئالماسنىڭ ئوزى تاپىدۇ، ئىككىنچى بەككە كوز ئالايتمايدىغان، مېنىڭ قولۇمغىمۇ ئېسىلمايدىغان بولىدۇ..... ئېيتە، نىمە بۇتتەك تۇرسەن؟ ھازىر ئاكاڭنىڭ كەيپى تازا، قارا، قانداق جىمجىت كېچە..... ئېخ، خەيرلىك كېچە..... قۇرغۇي بارمۇ.....؟

— قۇرغۇي دېگەن تولا، — دېدى شاتۇر دوغا ھەجىيىپ، — مەن ئابىيام يازلىق شىپاڭدا ھەرقانداق قۇرغۇيمۇ بەگنىڭ

قارچۇغلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ دىگەن ئەمەسمۇ، ئەمما بىز ھازىر ناھايىتى نازۇك بىر قۇرغۇنىڭ ئىشىگىگە كېلىپ قالدۇق.....

ــ شۇنداقمۇ! يارايسەن، ئېيتە، كىم ئۇ؟.....

ــ گۈللەرنىڭ لەيلىسى دىسلە، ــ دىدى شاتۇر دوغا ئاۋازىنى سەل پەسەيتىپ، ــ ساپىغى پىشىپ قالغان، لېكىن نېخى ئۇزۇلمىگەن ئالما. ئېيتىشلىرىچە، دەل ئالماس پەش تارتىپ قالغان جانان قىز.....

ــ ئوھۇ، مۇنداق دىگىن، ــ قاسىم جىگىسانىڭ شولگەيلىرى ئاقتى، ئۇ شىشىدىن يەنە غورتۇلدىتىپ ئىچتى، ــ يۇر، ئەڭ ياخشىسى "قىز ئوغرىلاش" ئويۇنى قىلىمىز، ئەپلەشمىسە، قىزنى ئالماس ئۇچۇن بورۇنغا ئېلىشىم كېرەك..... قىز ئوز ئاشىغىنى تېپىپ بەرسۇن.....

ئالماس بىلەن مەشرەپ گەپنىڭ ئايىغىنى ئاڭلىمىدى، قاسىم جىگا بىلەن شاتۇر دوغا بايىز خالۋاپنىڭ ئويى تەرەپكە ئوتوپ كېتىشتى.....

مەشرەپنىڭ بويۇن تومۇرلىرى يېرىلغۇدەك بولۇپ كوپتى، چىشلىرى غۇچۇرلاپ، ئورنىدىن دەس تۇردى ۋە مەجنۇن تالنى قايرىۋېتىپ، ئالدىغا ئېتىلىشىغا، ئالماس ئۇنى مۇرىسىدىن بېسىپ ئولتۇرغۇزدى:

ــ نىمە قىلاي دەيسەن؟.....

ــ كورمىدىڭمۇ! خۇمپەرلەر..... ئاۋۇ قاراقچىنىڭ نىمىگە كېتىۋاتقانلىغىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ ــ مەشرەپ يەنە يۇلقۇندى.

ــ توختا، مەن ھەممىنى ئاڭلىدىم، توختا..... ــ

ئالماس مەشرەپنى تىنجىتىپ تۇرۇپ ئېيتتى،ــ قاسىم جىگىسا بۇگۈن خەيرلىك كېچە..... دىدىغۇ، جەزمەن خەيرلىك كېچە بولسۇن. بىز قاسىم جىگىسانىڭ كېلىشتۈرۈپ ئەدىۋىنى بىرد- شىمىز كېرەك. ئۇ، پەيمانى تولغان لالما ئىكىكىنچى قېتىم لەيلىگۈلنىمۇ، ئاسىم ئەپەندىنىمۇ ئىزلىمەيدىغان بولسۇن. ئەقىل بىلەن ئىش قىلايلى، ماڭا قاراپ قەدەم باس، بۇ دورەم مېنىڭ ئاغزىمغا قارا ..... ئەگ مۇھىمى بىز ئۇزىمىزنى قاسىم جىگىساغا زادى سەزدۈرمەسلىگىمىز كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ؟ .....

ئالماس بىلەن مەشرەپ ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە، ئوي ئىچىدىن قاسىم جىگىسانىڭ ئالماسىنىڭ كەلگەن - كەلمە- گەنلىگىنى، بولۇپمۇ مەشرەپنىڭ بۇ كېچىدە نەگە كەتكەنلىگىنى سوراپ سۈرۈشتۈرۈۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئالماس مەشرەپنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، پەم بىلەن هويلىغا كىردى ۋە باراقسان ياڭاق دەرىخىنىڭ كەينىگە يوشۇرۇندى.

ــ سەن گىلەمنى تولىمۇ چىرايلىق توقۇيدىكەنسەن، خالۋاپ،ــ دىدى قاسىم جىگىسا دەستگاھتىكى گىلەمگە قاراپ- قاراپ قويۇپ،ــ سېنىڭ ھۈنىرىڭ ياخشى.....

ــ بايىز خالۋاپ ئۇزلىرىگىمۇ بەرەر - يېرىم گىلەم تو- قۇپ بېرەلەيدۇ،ــ دەپ گەپ قىستۇردى شاتۇر دوغا قاسىم جىگىساغا قاراپ.

ــ ھە، چىرايلىق قىز، سەنمۇ توقۇمسەن؟ــ قاسىم جىگىسا بۇرىلىپ لەيلىگۈلگە قارىدى،ــ سەن ماڭا توقۇپ بەرمەمسەن؟

بايىز خالۋاپ تەرىنى تۇرۇپ، خوتۇنىغا قارىدى:

ــ خوتۇن، نىمە تۇرىسىلەن، ئايۋانغا چىراق يېقىڭلار، قېنى مېھمان، ئويگە.....

ــ ھە، خالۋاپ، ئايۋانغا چىراق يېقىپ نىمە قىلىسەن،ــ قاسىم جىڭسا مەسخىرە قىلغان ئاۋازدا ئېيتتى،ــ مېھمان قىلاي دېۋىدىڭمۇ؟..... ياخشى. كاۋاپ ـ پاۋاپ قىلغۇدەك بىرەر ـ يېرىم پاخلىنىك باردۇ. مانا شۇ تاپتا زېخقا ئوتكۇزۇپ پىشۇ ـ رۇلغان قىزىق كاۋاپتىن پەيزى نەرسە يوق، ھى، ھى، ھى..... قانداق دىدىم، خالۋاپ؟

ــ ش تۇر بار ئادەم، سىز مېھمان،ــ دىدى بايىز خالۋاپ قاسىم جىڭساغا قاراپ،ــ مېھمانىنىك ئالدىغا چېقىش بىزدە ئادەت، قوي بولمىسا، توخۇ بار..... مېھمانغا بىساتىمىزدىكى نەرسىنى ئاياپ كورمىدۇق. قېنى چاي قىلاي..... ئايۋانغا.....

بايىز خالۋاپ ساددىلىق بىلەن ئۇنى ئويگە تەكلىپ قىلىۋەردى، لېكىن قاسىم جىڭسا ھە دەپ لەيلىگۈلگە قارايتتى.

ــ ھە، چىرايلىق قىز، توخۇ شورپىسى قىلىش قولىڭىزدىن كېلەمدۇ؟ ھەي، پاخلان يوق ئىكەن ـ دە!ــ قاسىم جىڭسانىك سېسىق كىكىرىشىدىن تارالغان جۇننىك بەتبۇي ھىدى لەيـ لىگۈلنى سەسكەندۇردى. قىز ئانىسىنىك كەينىگە ئوتۇپ، ئار ـ قىسىنى قىلىپ يەرگە قاراپ جاۋاپ بەرمىدى.

قاسىم جىڭسا تېرىكىپ بايىز خالۋاپقا تىكىلدى:

ــ ھە، خالۋاپ، بۇ قىز گاچىمۇ؟..... سەن ئۇنىڭغا مېھمان گەپ قىلغاندا، ئەدەپلىك جاۋاپ بېرىش كېرەكلىكىنى ئۇگەتمەپسەنده، ھىم.....بۇرنى بولمىسا پوق يەيدىغان ھايۋان!.....

بايىز خالۋاپ قول ـ ئىلگىدە يوق ئادەم بولسۇ، لېكىن ئەل ئىچىدە ئوزۇنگە چۈشلۈق ئابرويىنى ساقلاپ كەلگەن ۋە ئوڭايلىقچە ھاقارەتلەندۈرگەن ئادەم ئەمەس ئىدى. قاسىم جېڭ-سانىڭ "ھايۋان" دېگەن سوزى ئۇنىڭ جان ـ جېنىدىن ئوتۇپ كەتتى. بۇرنىنىڭ ئۇچى "غۇژۇددە" تەرلەپ، كىچىك كەكە ساقاللىرى تىترەپ كەتتى:

ـ ئايۋان ئويگە چىقماملا، ـ دېدى بايىز خالۋاپ قاسىم جېڭساغا يەر ئاستىدىن قاراپ، ئوزىنى باسقان‌ھالدا، ـ خوش، ئوزلىرىگە بىزدىن نېمە لازىمتى؟.....

ـ ئالماس قېنى؟

ـ ئالماس! بايام ئېيتتىمغۇ، كېلىدۇ، كېتىدۇ، نەدىلىگىنى مەن نېم بىلەي.....

ـ مەشرەپچۇ؟..... ھاڭۋاقتى، نېمە كوزۇڭنى چەكچەيتىسەن؟.....

ـ مەشرەپ ئوغۇل بالا، ـ دېدى بايىز خالۋاپ خورلانغان ھالدا زەردە قىلىپ، ـ چىقىپ كەتكەن، تېخى كەلمىدى.....

قاسىم جېڭسا بىر تولغىنىۋالدى:

ـ خوپ، شۇنداقمۇ؟..... ياخشى، ـ دېدى ئۇ ئالدىنى ئېچىۋەتكەن جېڭسا كىيىمىنىڭ تۇچىنى ياسالغان سېرىق تۇگمىلىرىنى ئېتىپ تۇرۇپ، ـ ئۇنداقتا مەن ھازىر ساڭا جېڭساجۇيىنىڭ يىرۇغىنى ئېلان قىلىمەن! قاچقۇن جىنايەتكار ئالماس ۋە ئۇنىڭ شېرىكى مەشرەپ ئوزىنى بىزگە مەلۇم قىلمىغىچە قىزىڭ تۇتۇپ تۇرۇلىدۇ! ....

ئالماس ئىشكىنىڭ يوچۇغىدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ بايىز خالۋاپ بىلەن لەيلىگۈلنىڭ ئانىسىنىڭ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قېتىپ قالغانلىغىنى، لەيلىگۈلنىڭ بولسا، بايىز خالۋاپنىڭ قۇچىغىغا ئوزىنى ئاتقانلىغىنى ئېنىق كوردى. قولىدا تاپانچا تۇتقان قاسىم جىڭسا قىزنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ - ئىشتىرىپ ئالدىغا سالدى، شاتۇر دوغا بولسا، ھازىرلا يېرىلىپ كېتىدىغاندەك غەزەپتىن بۇغۇلۇپ تۇرغان بايىز خالۋاپقا قاراپ:

— ھىچقىسى يوق بايىزكا، ھوكۇمەت ئىشى، ئويناشقىلى بولمايدۇ، جىڭساجۇي دېگەننىڭ بۇيرۇغى ئوت - قىلىچ. ھەتتا بەگنىڭ ئوزىمۇ جىڭساجۇي دېسە تىك تۇرىدۇ، ئەنسىرىمەڭ، بىز بار ئەمەسمۇ، — دەۋاتاتتى.

شۇ ئاردا قاسىم جىڭسا بىلەن شاتۇر دوغا لەيلىگۈلنى ئىشكتىن ئىشتىرىپ چىقاردى، ئالماس "شارت" قىلىپ ئوزىنى دالدىغا ئالدى ۋە ئۇلار تاشقارقى ئىشكتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ھويلىغا چىقىپ، قولىدا پالتا تۇتقان ھالدا دۇكان ئويدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان بايىز خالۋاپ بىلەن دوقۇرۇشتى، بايىز خالۋاپنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدى تىترەپ، كوزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتكەن ئىدى ۋە ناھايىتى ئىشتىك، ئېغىر پۇشۇلدايتتى، ساقاللىرىنى ھە دەپ بىر قولى بىلەن سىرىپ تارتاتتى.

— بايىزكا، سەۋرى قىلىڭ، بايىزكا، — ئالماس چاققانلىق بىلەن ئۇنى قۇچاقلاپ يولىنى توستى، — بىر دەم سەۋرى قىلىڭ، بىز بار، ھەددى ئەمەس، لەيلىگۈلگە قول تەككۈزەلمەيدۇ، ئىشىنىڭ، جەزمەن، — ئالماس دەررۇ مەشرەپكە قاراپ، — مەشرەپ، بۇر بىز كەتتۇق.....

بايىز خالۋاپ ھاۋا - تاۋ بولغىنچە تۇرۇپ قالدى ۋە ئۇلارنىڭ ھويلىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى سەزمىدى.....

جىمجىت كېچە، ئەگىدۇ ئالدىرىشىپ كېتىۋاتقان قويۇق بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئاي ئاندا - ساندا كورۇنۇپ، غىل-پال نۇر سېپىپ قالاتتى، يېنىك شامال تەسىرىدىن يول بو-يىدىكى مەجنۇن تاللار شىلدىرلاپ، بىلىنەر - بىلىنمەس ئىغاڭ-لايتتى، كولىچەكلەردىن كۇرۇلدىغان پاقىلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى.

قاسىم جىگىسا مەھەللىدىن سەل چەتكە چىقىۋاندىن كېيىن قويۇق قارىياغاچلىق ئارىسىدىن لەيلىگۇلنى ئىلىپ كېتىۋېتىپ، تاپانچىنى غىلىۋىغا سالدى ۋە شۇ يەردە شاتۇر دوغىغا "ئەترايقا كوز - قۇلاق بول" دىگەندەك بېشى بىلەن بەلگە بېرىپ قىزغا يانداشتى.

— ھە، گۇزەل قىز، مەن كىم؟

لەيلىگۇل گەپ قىلمىدى.

— قارىغانىدا، — ددى قاسىم جىگىسا، — سىز ئاكىڭىز ھەم ئالماسنى ياخشى كورمەيدىكەنسىز - دە!

لەيلىگۇل قاشلىرىنى ئۇچۇرۇپ، ئۇنىڭغا بىر قارىدى-دە، قوشۇمىسىنى چىڭ تۇرۇپ كېتىۋەردى.

— سىز بىلىشىڭىز كېرەك، — ددى قاسىم جىگىسا تەھدىت بىلەن، — ھازىرقى پەيتتە ئالماس بىلەن مەشرەپنىڭ تەقدىرى سىزنىڭ قولىڭىزدا، سىز تامامەن قۇتقۇزۇپ قالالە-شىڭىز مۇمكۇن.....

ئەز يەنە گەپ قىلمىدى.

— سىز ئەگەر يەنە تەرسالىق قىلماقچى بولسىڭىز، مەڭگۈ بۇ ئىككىسىنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەيسىز..... سىزنىڭ ئۇلارغا ئىچىڭىز ئاغرىشى كېرەك ۋە مەن سىز ئۈچۈن ئۇلارنى ئولۇمدىن ساقلاپ قېلىشقا هەركەت قىلمەن.....

قاسىم جېڭىسا شۇ گەپنى ئېيتىپ تۇرۇپ، لەيلىگۈلنىڭ يەلكىسىدە يەلپۇنۇپ تۇرغان چاچلىرىدىن تۇتتى ۋە ئىككىنچى قولى بىلەن ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلدى.

— قولۇڭنى تارت، ئىپلاس! — لەيلىگۈل غەزەپ بىلەن بېشىنى سىلكىپ، ئۇزىنى چەتكە ئالدى. قىزنىڭ بىر تۇتام چېچى قاسىم جېڭىسانىڭ قولىدا قالدى.

قاسىم جېڭىسا غەزەپلىنىپ:

— هەي، ئەقىلسىز سەرالىق نادان، سەن تېخى ماڭا..... — دەپ ئىككىنچى قېتىم قىزغا چاڭ سېلىپ، ئۇنىڭ بىلىدىن قاتتىق قۇچاقلاپ ئالدىغا تارتتى، — يۈۋاشلىق بىلەن ئاكاڭنى قۇتقاز ۋە مەن سېنى قۇرغۇيدەك خورتۇن قىلىپ ياساندۇرىمەن..... ۋاي جان، قولۇمنى چىشلىمە، ماۋۇ سەرالىق قولۇمنى چىشلىدى..... ۋاي قولۇم، چىشلىمە.....

شۇ چاغدا، ئارقا تەرەپتىن قۇلىغىنىڭ ئاستىدىكى بويۇن تومۇرىغا قاتتىق تەككەن تۈيۈقسىز مۇشتنىڭ زەربىدىن قاسىم جېڭىسا سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى.

ئالماس زەرەپشان بويلىرىنى چىلبۇرىدەك تىنىتىپ يۈرگەن بۇ مۇتەھەمنى ئاستىغا بېسىپ، دەل يۈرىگىگە غەزەپ بىلەن ئون نەچچىنى — هارغىچە تىزلاپ يۇرىگىنى ئېزىۋەتتى.

قاسىم جىڭسا سونايلىنىپ لەپەس ئېلىشتىن توختىدى، ئالماس ئۇنىڭ غىلىۋىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋالدى.....بۇ چاغدا، مەشرەپ قاسىم جىڭسانىڭ قىزنى ئاجايىپ "ئەكىلىتىشى" دىن ئۈزىچە مەس بولۇپ كەتكەن شاتۇر دوغىنىڭ ئاچ بىقىنىغا مۇشت بىلەن تۇيۇقسىز ئۇرۇپ، ئۇنىڭ چۈشۈرگەندىن كېيىن ئىككى قولىنى باغلاپ تىز چوكتۇرۇپ قويغان ئىدى.

لەيلىگۈل كوزىنى يۇمۇپ - ئاچقىچە يۈز بەرگەن بۇ ھادىسىدىن چوچۇپ، ھاڭ قېتىپ قالدى ۋە شۇ زامان ئالماس بىلەن مەشرەپنى تونۇپ يىغلىۋەتتى. ئالماس ئىشتىك قىزغا ماراپ قاپىغىنى تۇردى:

— لەيلىگۈل بۇ نېمە، يىغلايدىغان چاغمۇ؟ دەرھال قايتىڭ ۋە ھېچكىمگە بۇ ئىشنى تىنماڭ، — دىدى.

قىز ئالماسنىڭ غەزىنى چۈشىنىپ، كەينىگە قاراپ - قاراپ قويۇپ ئۇي تەرەپكە ئۇقتەك يۈگۈرۈپ كەتتى.

قاسىم جىڭسا ئولگەن ئىدى. ئالماس بىلەن مەشرەپ شاتۇر دوغىنىڭ قولىنى يېشىپ، قاسىم جىڭسانىڭ ئولۇگىنى ھاپاش قىلغۇزۇپ، ئال دىغا سېلىپ دەريا بويىغا ئېلىپ باردى ۋە كەلكۈن يامراپ - لومۇلدەپ ئېقىۋاتقان دەرياغا ئولۇكنى ئوز قولى بىلەن تاشلاتقۇزدى.

— قاراقچى ئۇچۇن خەيرلىك كېچە! — دىدى ئالماس چوڭقۇر قاينامغا چوكۇپ كېتىۋاتقان قاسىم جىڭسانىڭ ئۆلۈگىگە نەپرەت بىلەن قاراپ، — سەن بىلەن ھىساپلىشىدىغان كۈللەر ئالدىمىزدا ئىدى، ۋاقىتتىن بۇرۇن جاجاڭنى يىدىڭ.....

بۇ چاغدا شاتۇر دوغا ئالىقاچان ئولۇكتەك قېتىپ،

ئوره تۇرغۇدەك هالىنى يوقاتقان ئىدى. ئۇ، قاسىم جىگىسانىڭ ئاخىرقى تەقدىرىنى ۋە ئالماسنىڭ قولىدا قاسىم جىگىسادىن تارتىۋالغان بەتلەكلىك تاپانچىنى كورۇپ، ئوزىنى ئالماسنىڭ ئايىغىغا ئاتتى:

ــ بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي، مەن خام سۈت ئىچكەن بەلدە، ــ دەيتتى ئۇ لاغىلداپ تىترەپ، ــ ئولتۇرمەكلار. بۇلاڭ-چىڭنىڭ كەينىگە كىرىپ ئېزىپتىمەن، بەش بالام، چوچۇرىدەك بەش بالام بار، ئولتۇرمەكلار.....

ئاسمان بۇلۇتلۇق بولسىمۇ تاڭ سۈزۈلۈپ كېلىۋاتاتتى، ئالماس ئويلىنىپ قالدى ۋە ئايىغىدا ئومىلەپ يۇرگەن شاتۇر دوغىغا قاراپ:

ــ ھە، ئوزەڭ ئېيت، قانداق قىلاي دەيسەن؟ ــ دىدى.

ــ خۇدا ھەققى، قارا يۇز بولۇپ كېتەي، نىمە دىسەكلار شۇنى قىلىمەن، ساق قالساملا بۇ مۇناپىق بەگنىڭ ئويىدىن كېتىمەن، دەرھال بالا ـ چاقامنى ئېلىپ كېتىمەن.....

ــ ياق، ــ دىدى ئالماس، ــ ھازىرچە ئۇ يەردىن كەتمەيسەن.....

ــ سىلەر نىمە دىسەكلار شۇنى قىلىمەن، ھازىرچە كەتمەيمەن.....

ــ ئېيتە، قاسىم جىگىسا بۇ قېتىم مەخسۇت بەگنىڭ ئويىگە نىمە ئىش بىلەن چىقىپتۇ، راستىنى ئېيت؟ ــ ئالماس جىددى سورىدى.

ــ خۇدا ئوزى گۇۋا، يالغان سوزلىسام، تىلىم ئېقىپ كەتسۇن، بىلمەيمەن، ــ دىدى شاتۇر دوغا تىترەپ ـ جالاقلىغان ھالدا، ــ ھە، راست. بىر خەت ئېلىپ چىقىپتۇ، ۋالىدىن ــ پاسار

بەگدىن. بىزنى چىقىرىۋېتىپ بەگ بىلەن ھىسامىدىن دامولىلا خۇپىيانە ئوقۇشتى.....

ـــ قاسىم جىگىسا ئولدى، ـــ دىدى ئالماس، ـــ ئەمدى مەخسۇت بەككە نەمە دەيسەن، ئۆزەڭ دە؟

شاتۇر دوغا ئويلىنىپ قالدى ۋە:

ـــ بۇ ئاسان، شەھەرگە قايتتى دەيمەن، ـــ دىدى.

ـــ بۇ گېپىگگە كىم ئىشىنىدۇ؟

ـــ قاسىم جىگىسانىڭ مۇددىاسى ماڭا ئايان، ـــ دىدى شاتۇر دوغا، ـــ ۋالىدىن خەت ئېلىپ چىقسام، ماڭا تون ياپ-مىدى، سوغا بەرمىدى دەپ خاپا بولۇپ قاپتۇ دەيمەن.....

ـــ شۇ گېپىڭ راستمۇ؟

ـــ خۇدا بىر، جېنىم سىلەرگە ئامانەت، راست.....

ئالماس شاتۇر دوغىنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى، تاپانچىنىڭ ئۇچىنى ئۇنىڭ مەيدىسىگە تىكتىدى، مەشرەپ يالتىراپ تۇرغان خەنجەرنى ئۇنىڭ كوزىگە تەڭلەپ قويدى.

ـــ سەن شۇنى بىلىپ قوي، ـــ دىدى ئالماس غەزەپ-لەنگەن كوزى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ، ـــ ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى ئايدىڭ، قاراڭغۇ ئون بەش كۈن تۇگىدى، ئازاتلىق كۈنلىرى يېقىنلاشتى. بەگنىڭ تەختى - پەختى ئاز كۈندە كۆكۈم - تالقان بولىدۇ. كوزۇڭنى ئېچىپ يۇر! ئەگەر سەن دىگەن گېپىڭگە خىيانەت قىلساڭ، سېنىڭ ئىت جېنىڭ ھەرقاچان بىزنىڭ قولىمىزدا.....

ـــ خۇدا ھەققى، ئىللا - بىللا ئەمەل قىلىمەن، نىمە دىسەڭلار شۇنى قىلىمەن.....

ـــ سەن ئېپلاس، ـــ دىدى مەشرەپ، ـــ بەگنىڭ غالچە-لىغىنى قىلىپ، ياڭاقلىق يېزىسىدا نەچچە ئادەمنىڭ بېشىغا

چىققىنىڭنى بىلەمسەن؟..... بۇ بىر! ئىككىنچى، سەن بىزنى ھىچنىمىنى بىلمەيدۇ، دەپ ئويلىما. بەگ ساڭا "ئوي ئىچىمگە كوز - قۇلاق بول" دەپ تاپشۇرسا، سەن بەگنىڭ كىچىك خوتۇنىنى قۇربان ئاقساقالغا نەچچە قېتىم مەخپى سولاپ بەر-دىڭ، تېپىشتۇرۇپ ئىككىسىنى بىر يەردە قوندۇرغىنىڭ راستمۇ؟..... مۇشۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بەگ كاللاڭنى ئاللىقاچان تېنىڭدىن جۇدا قىلغان بولاتتى..... ئەمدى ئۇچىنچى، بۇگۈن قاسىم جىڭسانى ئوز قولۇڭ بىلەن دەريا‌غا تاشلىدىڭ.....قۇتۇلالامدىكەنسەن؟

شاتۇر دوغىنىڭ كوزلىرى چەكچەيدى، تىلى كالۋالاشتى:

— ھەممىسى راست، ئازدىم، نىمىنى بۇيرۇساڭلار شۇنى قىلىمەن، بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي.....

ئالماس قاپىغىنى تۇرگەن پېتىچە:

— ماڭ يولۇڭغا، بۇگۈن بىز سېنى كورمىدۇق، سەنمۇ بىزنى كورمىدىڭ، ئۇقتۇڭمۇ؟ — دىدى.

— ئۇقتۇم، كورمىدىم .....

— لېكىن، — دىدى ئالماس، — سەن تېخى بىزگە قەرز-دار، سەن بۇ قەرزنى ھەرقاچان تولىشىڭ كېرەك ۋە بۇگۈنكى ياخشىلىغىمىزنى ئۇنتۇما!

— تولەيمەن، مەن، مەن تولەيمەن، ئۇنتۇمايمەن.....

ئوڭى ئوچكەن ۋە ئوزىنىڭ ھايات قالغىنىغا تېخىچە ئىشەنمىگەن شاتۇر دوغا تازىم قىلىپ، كەينىچە مېڭىپ، دەرەخ-لەرنىڭ كەينىگە ئوتۇپ كەتتى.....

ئالماس بىلەن مەشرەپ يۇز - كوزىنى يۇيۇش ئۈچۈن سۇزۇلۇپ كېلىۋاتقان كۇن چىقىش تەرەپكە نەزەر تاشلاپ، دەريا قىرغىدا ئولتۇرۇشتى.....

ئالتىنچى باپ

1. قوسىغىغا جىن كىردى

كوتۇپخانىلاردىن ئۇستىنىڭ تاراقلىشى بىكار ئەمەس..... ئۇزۇنغا سوزۇلغان چاقماقلىق كېچە، قارامتۇل كوكۇش تاغ چوققىسىنىڭ مىسلىسىز ئوت يالقۇنلىرىغا ئايلىنىپ تۇرۇشى غايەت زور بۇلۇت تۈركۈملىرىنىڭ توپلىنىشى..... ئاخىر ئۈزىنى كورسەتتى.

تاغ ئىچى لەرزىگە كەلدى، قورام تاشلارنىڭ بىر بىرىگە ئۇرۇلۇپ گۈلدۈرلىشى ئۇزاق سوزۇلدى. دەريادا قارا تۈتەك پەيدا بولدى ۋە مىسلى كورۈلمىگەن چوڭ كەلكۈن زەرەپشاننى قاپلاپ شىددەت بىلەن بېسىپ كەلدى. ۋەھىمىلىك كەلكۈن غالجىرلىق بىلەن يامراپ-تېشىپ دەريادا قاتناۋاتقان، بېلىق تۇتۇۋاتقان كېمە-قولۇاقلارنى غازاڭغا ئۇچۇرتقاندەك ئۇچۇرتۇپ ئادەملەرى بىلەن بىللە ھالاك قىلدى؛ دەريا قىر-غاقلىرىدا باي-بەگلەرنىڭ قامچىسى ئاستىدا يىگىنە بىلەن قۇدۇق كولىغاندەك ئەجرى قىلىپ بىر مىسقال، يېرىم مىسقال-دىن ئالتۇن سوزۇۋاتقان ئالتۇن سوزگۈچلەرنى؛ دەريا ئىچىدە ئاقىرىپ كورۈنگەن قۇملۇق ئارالىلارغا بېرىپ ئوتۇن يىغىۋاتقان ئوتۇنچىلارنى؛ قىرغاق بويىغا چۈشۈپ ئوتلاۋاتقان كالا، قوي-ئوشكە پادىلىرىنى سېرىپ-سۈپۈرۈپ غەرق قىلدى. بىر-

لەچچە يۇز تومان - تاقاق ھەش - پەش دىگۇچە ۋەيران بولۇپ، ئىككى قىرغاقتىكى ھىساپسىز تېرىلغۇ يەر كەلكۇنكە يەم بولدى، يىغانلارنىڭ بېشىغا ئېغىر كۇلپەتلەر چۈشتى.....

بۇ، كىشىلەر يۇرت - بەگلىكلەرنىڭ ئېغىز تەزكىرىسىگە كىرگۈزۈپ، قورقۇنچلۇق چۈشتەك ھىكايە قىلىپ سوزلەيدىغان 1949 - يىل 8 - ئايلاردىكى زەرەپشان — يەكەن دەريالىق قىر - غاقلىرىدا يۇز بەرگەن چوڭ كەلكۇن ئاپىتى شۇ.

ئۇ كەملەردە كەلكۇنكە قارشى تۇرۇش، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئۇستىدە ئەلگە نەپ تېگىدىغان ھېچقانداق چارە كورۇلمەيدىغانلىغى ئۇستىدە توختىلىش ھاجەت ئەمەس. لېكىن، تاشقىن كوتىرىلىپ، كەلكۇن يامراش بىلەن تەڭ، ھەممە يەردە ئاپپاق سەللىسىنىڭ پىشىنى مەيدىسىگە چۈشۈرگەن، بىلەكلىرىگە تەسۇى ئاسقان، قوللىرىدا "قۇرئان" تۇتقان دۇئاگۇي ۋەزخان ئاخۇنلار پەيدا بولدى. چوڭ - كىچىك يېزا - كەنتلەرنىڭ ھەممىسىدە قوي - كالا، ئاتلار سويۇلۇپ، داش قازانلار قاينە - تىلىپ زاراخەتمە، دۇئا - تەگبىرلەر ئوتكۇزۇلدى. ئاسمانغا قول سوزۇپ، ئاللاغا سېغىنىپ، كەلكۇننىڭ توختىلىشىنى ئۇمىت قىلىپ يىغا - زارىلىق تۇنەكلەر ئوتكۇزۇلدى.....

ئەمما، كەلكۇن ھېچنىمىگە پەرۋا قىلمايلا غەزەپ ۋە شىددەت بىلەن ئۇلغىيىپ، زەرەپشان ۋادىسىدىكى كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا توختىمايلا ھۇجۇم قىلىۋەردى.....

ئەكسىچە، خېلىلا ئېگىزلىككە جايلاشقان ياڭاقلىق يېزىسى كەلكۇن كېلىش بىلەنلا سۇغا بايىاشاتچىلىق بولۇپ قالدى. ئانچە - مۇنچە زىيان ھېچنىمە ئەمەس، مۇھىمى — سۇ!.....

ياڭاقلىق يېزىسىنىڭ غەرپ تەرىپىدە قۇربانىنىياز خوجىنىڭ دەۋرىدە "خالىس ئەمگەك" بەدىلىگە ئېچىلغان بىرنەچچە مىڭ مولۇق مەدرىس ۋەخپىسى بولۇپ، كوپ يىللاردىن بۇيان سۇ پېتىشمىگەنلىكتىن تېرىلماي تاشلىنىپ ياتاتتى. مەخسۇت بەگ تاشقىنىڭ ئىگىزلىككە سۇ ئېلىپ كەلگەنلىگىنى كورۇپ، ھە دەپ كوكۈيشى - مىراپلارنى ئالدىراتتى، پۈتۈن يۇرت قوۋمىنى قوزغىدى. ئۇ گويا چوڭ توي مەرىكىسى ئوتكۈزۈۋاتقاندەك ناھايىتى خوشال ۋە ئالدىراش ئىدى:

— بىنەم بىر قېتىم سۇغا قانسا بولىدى، بەش مىڭ مو كۈزگى بۇغداي كوپەيتىۋالىمىز، بەس! باشقىسى بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، — دەيتتى بەگ ئوز ئەتراپىدىكىلەرگە جىددى قىلىپ، — دەريانىڭ ئاياق تەرىپىدە كىشىلەر مۇسىبەتكە چۈشكەن بولسا، بۇنى ئەلۋەتتە ئوز پىشانىسى - تەقدىرىدىن كورسۇن. بىز بولساق ئاللاتائالانىڭ مەرھىمىتى بىلەن بۇ كەلكۈن ئارقىلىق بىر - ئىككى ساڭنى ئاشلىققا تولدۇرىمىز، بەش مىڭ مۇ غەنىمەت يەر!..... ئۇندىن باشقا، ھازىردىن باشلاپ ئالتۇن سۈزگۈچىلەرنى يىغىش زورۇر. كەلكۈندىن كېيىنكى مەزگىل — ئالتۇن سۈزۈشنىڭ بەلەن پۇرسىتى.....

مەخسۇت بەگنىڭ خىيال تۈگمىنى بۇ قېتىم ئوڭ ئايلانمىدى. مەخسۇت بەگ دەل كوتىلۇنىنىڭ قىيا تاشلىق جىرالىرىدىن، تىلسىملىق ئاجايىپ مۇز تاغ ئاستىدىن ۋە بىپايان قار دوۋىلىرى يوشۇرۇپ ياتقان سىرلىق ئالتۇن كان لىرىدىن سۇ ئېقىتىپ كېلىدىغان قىزغۇچ كىپەك ئالتۇنلار توغرىسىدا چوت سوقۇۋاتقان كۈنى تۈن يېرىمدا دەريادا بىردىنلا

سۇ پەسەيدى. كىشىلەر ئەتىسى كوردىكى، كەلكۇن زەربىسى بىلەن ياڭاقلىق يېزىسىغا سۇ چىقمىدىغان توما پۇتۇنلەي ۋەيران بولۇپ، دەريا ئىچىگە ئورنىتىلىغان چوڭ دومبا ۋە ئۇنىڭ ئالدى - كەينىدىكى بارلىق بوقا - تۇرمەللەر سېرىپ - سۇپۇرۇلۇپ، "بەگلىك ئوستىكى"نىڭ ئاستى كورۇنۇپ قالغان ئىدى.

هاشار سەيسىي باشلىنىپ كەتتى، مەخسۇت بەگ:

— ئادىمى باردىن ئادەم ئېلىڭلار، ئادىمى بولمىسا ئويىنى بۇزۇپ ياغاچ - تېشىنى ئېلىڭلار، ھېچنىمىسى بولمىسا مەدىدىن ئوسۇمگە قەرز قىلسۇن، بويۇن تولغىسا، ئويۇقاسىنى سورۇپ كۇل قىلىڭلار! — دەپ ۋاقىراپ بۇيرۇق بەردى ئەتراپىدا پايپەتەك بولۇپ يۇرگەن دوغا - يايلارغا.

دوغا - يايلار بولسا، قەھرىتان قىشتا تاسادىپ ئۇچراپ قالغان توكۇر توشقانغا ئوزىنى ئاتقان ئاچ بورىدەك، يەڭلىرىنى شىمايلاپ، قامچىسىنىڭ دەستىسىگە ئۇكۇرۇپ، يېزىمۇ - يېزا، مەھەللىمۇ - مەھەللە چېپىشتى.....

يۇرت ئىچىدە قىيا - چىيا كوتىرىلدى، ھەممە ئويلەرنى هاشار ۋەھىمىسى قاپلىدى. هەرقايسى يېزا - كەنتلەردىن هەيدەپ كېلىنگەن هاشارچىلار ئاۋال "خۇدالىق مەدرىس" نىڭ كوك گۇمبىزى ئالدىغا كېلىپ، ئىگىز پەشتاقتا قولىغا كىتاپ تۇتقان هالدا ئورە تۇرغان هىسامدىن دامولىنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ ئوتۇشكە مەجبۇر ئىدى. ئەملىيەتتە، مەدرىسنىڭ سۇپىسىدا بېشىغا يەڭدەك قامىسى بار تۇماق كىيىپ، قولىدا ئۇچ تىلىلىق قامچا تۇتۇپ، كوزلىرىدىن زەھەر چاچرىتىپ ئورە تۇرغان مەخسۇت بەگنىڭ كوزىدىن كەچۇرۇپ "سان" ئېلىشىدىن ئوتەتتى.

هاشارچىلار مەخسۇت بەگنىڭ غەزەپلەنگەن مۇزدەك تەلەتىنى كورگەندە، يۇرەكلىرى جىغىلداپ، دىمىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئىختىيارسىز كوزىنى قاچۇرۇپ يەرگە قاردۇالاتتى. چۇنكى شۇ تاپتا، مەخسۇت بەگ ئوز زىمىنىغا بولغان ئاچچىق ئۇچۇن بىرەر باپ قۇرۇانلىق ئىزلەۋانقانلىغىنى دىگۇدەك ھەممە كىشى سېزەتتى ۋە ھىچكىم مۇشۇ پەيتتە ئۇنىڭ كوزىگە ئىلىنىشىپ قېلىپ، بىھۇدە قۇرۇاندىلىق قوي بولۇپ قېلىشنى خالىمايتتى.....

هاشار ۋەھىمسى بىر ھەپتە داۋام قىلدى، هاشارچىلارنىڭ قان ياشلىق نالە-پەريات ئىچىدە ئەجرى قىلىۋاتقىنىغىمۇ بىر ھەپتە بولدى. لېكىن، دەريا سۇيىنى قايدۇرۇپ "بەگلىك ئوستىگى" گە چىقىرىش ئۇمىدى يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىنمۇ ئىسقا ئاسمىدى. بويىنىدىن باغلاپ كېلىنگەن بىرنەچچە مىڭ ئوروق-ئەت هاشارچىنىڭ ئەمگىگى، هەرقايسى يېزا-كەنت، مەھەللىلەردىن توشۇلۇۋاتقان ھاساپسىز شاخ-شۇمبا خۇددى دەريانا تالقان چالغاندەك، تەلۋە سۇنىڭ قاپىتىلىغىمۇ كەلمىدى. مىراپ-كوكۇشىلەرنىڭ ئوچ تىللىق سىم قامچىلىرى نەچچە يۇزلىگەن هاشارچىلارنىڭ باش-كوزىنى يېرىپ قانغا بويىدى، كوپلىگەن كىشىلەرنىڭ ئويۇا-قىلىرى چۇۋۇپ-ئىچىپ ۋەيران قىلىندى، ئاچچىق تەر بىلەن قان دەريا سۇيىنى كوپەيتسە-كوپەيتىمكى، لېكىن "بەگلىك ئوستىگى"گە زادى سۇ چىقمىدى.....

مەخسۇت بەگنىڭ كەيپى بىردىن بۇزۇلدى:

— ئاناڭنى... ..نىمە نەس باسقان يىل بۇ-هە؟ —

دەيتتى ئۇ زەردە بىلەن ئوز ئوزىگە، — بىرتەقۇچ ئوغرى، سەن پاسار بەگ ئېرىغ مىلىمىنىڭ يېرىمنى شۇلۇۋالدىڭ، مۇناپىق!.....بەش مىڭ مو ۋەخپە بىنەمى سۇغىرتۇپلىش نەدە، مەن نەدە!.....مانا ئەمدى ئالقاندىكى بەش مىڭ مو قوناق بىلەن كېۋەزنىڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق سۇيى بېرىلمەسە، بۇ يىلقى ھوسۇلنىڭ يېرىمى يوق دىگەن سوز. ئەگەر ئوستەكىگە سۇ چىقىرىش كەينىگە تارتىلمۇەرسە، يەنە يەتتە - سەككىز مىڭ مو يەردىكى كۇزگى بۇغدايىنى تېرىپ بولدۇڭ، تەلپىگىڭ سۇغا چىلاشتى دىگەن گەپ ئەمەسمۇ!.....

مەخسۇت بەگ ئويلا - ئويلا ئاخىر ئاكىسى ھىسامدىن داموللىنى ئېسىگە ئالدى، قوسىغىغا جىن كىردى..... دۇنيادا زىياننى پايدىغا ئايلاندۇرۇشنىڭ يولى ئازمۇ؟ بۇ يولنى ئەلۋەتتە تېپىش كېرەك.....ھىسامدىن داموللا مۇنداق چاغلاردا شەرىەتنىڭ ئوزى تەرىپىدىن جارى قىلىنغان پەتۋالىرىنى ھە دىگەندىلا ئويدۇرۇپ چىقىۋېرىشكە ماھىر ئىدى. شۇنىسىزكى، بۇنداق پەتۋا تولا چاغلاردا مەخسۇت بەگ ئۇچۇن تولىمۇ جىددى زورۇرىيەت بولۇپ قالاتتى ۋە ئۇنىڭ مۇشكۇلىنى ئاسان قىلاتتى.....

ئاكا - ئۇكىنىڭ سوھبىتى ئۇزاق داۋام قىلدى، ھىسامدىن داموللا ئوشكىنىڭكىدەك ئۇزۇن ساقىلىنى تىترىتىپ، تۇكۇلۇپ ئولتۇرۇپ، "زىيان" نى تولۇۋىلىشنىڭ يولىنى كورسەتتى:

— تازا غەنىمەت پۇرسەت، — دىدى ئۇ، — پاسار بەگ ۋالى شۇلۇۋالغان ئالتۇن - كۇمۇشىنىمۇ، يەر - زىمىن زىيانلىرىنىمۇ ئوسۇمى بىلەن قوشۇپ تولىتۇالىدىغان پۇرسەت. جاناپ - لىرىدىن كېتىدىغىنى ناھايىتى خۇن، ئادەم خۇنى!.....

ئاكا ـ ئۇكا ئەتراپىغا قاراپ قۇلاق يېقىشتى، پىچىرلاپ باش لىڭشىتىشتى، "ئەقىل! دەرىيادەك ئەقىل، تازىمۇ باپ چارە!....." دېيىشىپ دولا قېقىشتى.

ئاندىن ھىساممدىن دامواللا:

ـ پاسار بەگدىن خەۋەر بارمۇ؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ يوقسۇ، يالماۋۇز ئولىگۇر، ـ دىدى مەخسۇت بەگ تېرىكسىپ، ـ سورىغان ئالتۇن ـ كۈمۈشنى ھىسابلى بىلەن توغرىلاپ ئېلىپ بولدى، لېكىن، ھازىرغىچە قورال يوق، چىقارتمىدى!

ـ مەيلى قورال بولمىسا، ـ دىدى ھىساممدىن دامواللا، ـ يەنە ئالتۇن بەر دىمىسە بولغىنى.....

ـ ياق! نىمىشقا! ـ دىدى مەخسۇت بەگ كوزلىرىنى پاقىرىتىپ ئاكىسىغا قاراپ، ـ سىلى بىلەملا، ئاز قورال ئەمەس ئۇ! زەرەپشان بويلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن جەزمەن پاسار بەگ ۋەدە قىلغان قورال بولۇش لازىم. مەن ئادەم تەيىنلەپ خەت بىلەن ۋالىغا كىرگۈزدۇم، بەرسۇن ـ دە!.....

ـ قاسىم جىگىسانمۇ؟.....

ـ ياق، ـ دىدى بەگ، ـ بۇ ھارامزادە شۇ كۈنى مەندىن ئالىدىغىنىنى ئېلىپ ئۇلگۈرگىچە نەپسى تاقىلداپ، بىرەر ـ يېرىم ئادەمنى تالان ـ تاراج قىلىپ شەھەرگە قايتىقان بولسا كېرەك. ئۇن ـ تىنسىزلا يوقالدى، ئالىقانات.....

ـ خەير، مەيلى، ھىم.....خوتۇن تالاق!

ئۇلار "قوسىغىغا كىرگەن جىن" نىڭ چارىسى توغرىسىدا يەنە بىرئاز پاراڭلاشتى ـ دە، دەرھال بەگ كېڭىشىنى چاقىرىشنى قارار قىلدى.

2 . بەگ كېڭەشمىنىڭ سىرى

بەگ كېڭىشى ــ بەگنىڭ چوڭراق ئىشلىرىنى بىجا كەلـ
تـۇرۇش ئۈچۈن بولىدىغـان بـاش قوشۇش يىغىنى، ئۇنىڭدا
ھىچقانداق مەسلىھەتـلىشىش، تـالاش ـ تارتىشقـا ئورۇن يوق.
بۇگۈن كېڭەش ئادەت بويىچە بـەگ ھويلىسىنىڭ كەيـنىدىكى
چوڭ باغـنىڭ كولى ئىچىگـە ئىم تـۇۋرۇك، تاختايـلار بىلەن
ياسالغان يازلىق شىپاڭدا ئوتـكۈزۈلدى. مۇدەررىس ھىسامىدىن
دامولـلا، بەگـلىك قـازىسى، جۇمە مەچىتنىڭ ئىمام خاتىۋى،
"خۇدالىق مەدرىس" يېنىدىكى خانىقانىڭ ئىشانى ھەمدە مەخـ
سۇت بەكـكە قاراشـلىق ئـون ئـۇچ يېزىنىڭ ئـاقساقال ـ يۈز
بېشىلىرى جەم بولدى.

مۇدەررىس، قازىكـالان، ئىمام خاتىپ، سوپى ئىشانـلار
باشلىرىغا ئاق سەللە ئوراپ، ئۇستىگە تون، پۇتلىرىغا يۇمشاق
مەسە كىيىشكەن ھالدا جۇپ ـ جۇپ ياسـتۇقـلارغا بىلەكـلىرى
بىلەن تايىنىپ، قېلىن كوپىلـەر ئۈستىدە قىيشىيىپ يېتىشاتتى.

ئاقساقال ـ يۈز بېشىلارنىڭ كىيىنىشى باشقىچىرەك ئىدى.
ئۇلار بېشىغا ئىگىز ـ ئىورە كوپە تۇماق، ئۇسـتىگە مەللە تون ـ
چەكمەن چاپان، پـۇتىغا ئىگىز پاشـنىلىق، تـۇمشۇغى بىرئاز
ئۇستىگە قايرىلىپ تۇرىدىغان زەنگەر دولان ئوتۇكلىرى كىيىشـ
كەن ئىدى. ئۇلارنىڭ كوپچىلىگى ئۇزۇن ساقاللىق، قوساق ۋە
ئىگىك گۈشلىرى ئالدىغا ساڭگىلاپ چۈشكەن، بويۇن گۈشلىرى
ئورۇلۇپ قاتلىنىپ كەتـكەن، قاشـلىرى ھۇرپىيىپ تـۇرىدىغان،
قـارچۇغـا كوز، تەلـەتى سورۇن ئادەمـلەر بولۇپ، ئىسسىقتىن

پۇشۇلداپ، شپاگىنىڭ تۇرىدە غەمسىز قىمشىلىپ يېتىشقان ئىسلام دىنى پىشۋالىرىغا كوزلىرىنىڭ قۇيرۇغىدا قارىشىپ، ئەدەپ بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇشاتتى.

مەخسۇت بەگنىڭ شۇنداق بىر ئادىتى بار ئىدىكى، بەگ كېڭىشى چاقىرغانىدا، ئوز كېڭىشىنىڭ ئەھلى ئۇنى كۇتۇپ تاقىتى تاق بولۇپ بىقارار بولمىغىچە سورۇنغا كىرمەيتتى. بۇگۇنمۇ شۇنداق بولدى. موللىلارنىڭ ئوزئارا تەپسىر قىلغۇچى مۇلاھىزىلىك تۇتۇرۇقسىز پاراڭلىرى تۇگەپ زېرىكىشتى، ئاقسا-قاللار، يۇزبېشىلار قوساقلىرى تارتىشقانلىقتىن بولسا كېرەك، كوزلىرى ئالىيىپ پۇشۇلداشقا، بەزىلىرى مۇگدەپ، بەزىلىرى خورەك تارتىپ، يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاشقا كىرىشتى. خىلە-دىن كېيىن مەخسۇت بەگ شپاگنىڭ پىششىق خىشلىق يولىدا پەيدا بولۇپ، تامىغىنى قىرىپ (ئوزىنىڭ كەلگەنلىگىنى مەلۇم قىلىپ) شپاگغا كەلدى.

ھەممەيلەن ئورە - توپە بولۇشتى، يەنە جەمجىت ئورۇن-لىرىغا چوكۇشتى. مەخسۇت بەگ ئوز ئورنىغا جايلاشقاندىن كېيىن داستىخان سېلىندى. قولغا سۇ ئېلىنىپ لوگىلەر تۇتۇلۇپ، تاماقلار تارتىلدى. ئاۋال قاتلىما نان، مۆە - چۆە، ئاندىن قايماق چاي، قىرقىلمىغان ئوغلاق گوشى، تونۇر كاۋاپ، زىخ كاۋاپلىرى، كېيىن پولۇ كەلتۇرۇلدى. ئەلۋەتتە قىيما قىلىنغان زىخ كاۋاپ بۇ يەردە داستىخان زىنىتى دىيىلگەن ئىچىملىك "مۇسەللەس شەرئى"نىڭ دوستى ئىدى. دىنىي موتەۋەرلەر يىگەننى سىگدۇرىدۇ، دەپ مۇسەللەس شەرئە-گە ھورمەت ئۇچۇن ئېغىز تەككۇزۇشتى، لېكىن يۇزبېشىلار

بولسا، جۇپ - جۇپ زىخ كاۋاپلىرىنى قولىدىن چۇشۇرمەي، بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ، يۈز گۆشلىرى تېسىلىپ، تەلەپ - پىشىپ بەقەمدەك قىزارغىچە تىنچىشتى.....

مەخسۇت بەگ تۇخۇمىنىڭ سېرىغىنى سۇركەپ، دورا - دەرمان بىلەن تونۇردا دۇمىلەپ پىشۇرۇلغان قارا قويىنىڭ توت جىڭ كەلگىدەك توشىنى پاك - پاكىز يەۋېتىپ، گۈرۈچ - گۈرۈچ ئۇششاق ياغلىق سوغىكلىرىنى تىلىنى شاپىلاقدىتىپ بىرئىاز چاينىدى - دە، بىر چىنە مۇسەللەسنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، خىزمەتكارلارغا:

— داستىخاننى يىغىشتۇر، — دىدى.

دۇئا قىلىندى. ھەممەيلەن كېرىلىپ - كىكىرىپ، مۇللىلار ياغلىق قوللىرىنى يۈزلىرىگە، يۈزبېشىلار ئوتۇكلىرىگە سۈرۈپ - كەشتى ۋە ئەسلىگە كېلىپ تىزلىنىشتى، ساقاللىرىنى سىلاپ:

— خۇداغا شۈكۈر، — دىيىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن مۇدەررىس ھىسامىدىن دامۇللا ئالدىغا ئاچماق كۆسا قويۇپ، ئۇنىڭ توپىسىگە سەككىز سانتىمېتىر قېلىنلىقتىكى بىر كىتابنى يېيىپ ئىخلاس بىلەن ئالدىرىماي ۋاراقلاشقا باشلىدى.

قىزغۇچ بۇلغار بىلەن تاشلانغان بۇ كىتاپ قولدىن - قولغا ئوتتۇرۇپ چورىلىرى رەزگىلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پاقىراق قاپ - قارا خەتلىرى تېخى ھېچقانچە ئۆچمىگەن ئىدى. ھىسامىدىن دامۇللا بۇ كىتابنى «قىسسۇل ئەمبىيا» يەنى «پەيغەمبەرلەر تەزكىرىسى» دەپ ئاتايتتى ۋە ئۇنىڭدا ئادەمىساق ئاپرىدە بولغاندىن كېيىنكى ئالەمنىڭ ھېكـ

مەتلىك سىرلىرى تەرىپ - تەپسىر قىلىنغان دەپ چۈشەنسۇ - رەتتى. ئاقساقال، يۇزبېشىلار بۇ ئاجايىپ كىتاپ ھەكىمەت - لىرىدىن ھەقىقەت ئالىمىنىڭ تىلسىملىق سىرلىرىنى ئاختۇرۇ - ۋاتقان مۇدەررىسكە ئۇن - تىنسىز قاراپ تۇرۇشاتتى.

ھىسامىدىن داموللا "قىسسۇل ئەمبىيا"نى ئۇزاق ۋاراقلاپ، بەزىبىر جايلىرىنى پىسىرلاپ ئوقۇپ، كېرەكلىك جايلىرىغا قاراپ چىققاندىن كېيىن كىتاپنى سۈيۈپ ياپتى. ئالدىن خوتەن قەغىزىگە يېزىلغان ئون بەش سانتىمېتىر قېلىنلىقتىكى بىر كېلەڭسىز قول يازمىنى كۆسا ئۇستىگە ئېچىپ يايدى. بۇنىڭ زەرەپشان بويلىرىدىكى ياخشى - يامان ئىشلار رېتى بويىچە خاتىرىلەنگەن «ياڭاقلىق يېزىسىنىڭ تەزكىرىسى»نىڭ - لىگىنى يۇزبېشىلار بىر قاراپلا بايقىدى.

يۇزبېشىلار ھىسامىدىن داموللىنىڭ كىتاپ ۋە تەزكىرە ئىچىدىن بۇ قېتىمقى كەلكۈن ئاپىتىنى يېگىۋېتىشكە قۇدرىتى يېتىدىغان بىرەر كارامەتلىك چارە تېپىشنىغا، ئۇز تەجرىبىلىرى بويىچە ئانچىلا ئىشىنىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن، ئادەت تەسىر - دىنمۇ ياكى بەگ ھورمىتى ئۈچۈنمۇ، ئىشقىلىپ نەمىدىنىدۇ ئۇمىتلەنگەندەك كوزلىرىنى چەكچەيتىپ ئولتۇرۇشاتتى.

ھىسامىدىن داموللا ئاخىر كىتاپ ئاختۇرۇشنى تۈگەتتى. ئۇزۇن كىرپىكلىك كوزلىرىنى يۇمۇپ، ئاردىدەك ئورۇق قوللە - رىغا تەسۋى ئالدى. بۇ، ئۇنىڭ كىتاپلاردىن ئوزىگە لازىملىق نەرسىنى تېپىپ بولۇپ، ئېنىقراق بىر خۇلاسىگە كېلىش ئال - دىدىكى ئادىتى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ گېلىنى قە - رىپ، مەخسۇت بەككە قاراپ قويدى.

مەخسۇت بەگ بېشىنى ئىرغىتىپ، يەلپۇگۈچ تۇتۇپ ئورە تۇرـ
غان بالىلارنى شىپاڭدىن چىقىرىۋەتتى. ياغلاشقان گوشلۇك بەـ
شىدىن گۈل چەككەن شاپاق دوپپىنى قولىغا ئالدى، ئىڭىكىنى تولدۇـ
رۇپ تۇرغان يىرىك كەتمەن ساقلىنى ئاستىدىن قولىنىڭ
كەينى بىلەن كوتىرىپ قويدى. ئاندىن يۈزبېشى ـ يۇرت
ئاقساقاللىرىغا قاراپ گەپ ئاچتى:

ـــ ھىم، يەپ ئىچتىڭلىمۇ ـــ بولدى. مەسلىھەت، مەسـ
لىھەت قىلاي دەيمەن، ـــ مەخسۇت بەگ تىكەندەك ھۇرپىيىپ
تۇرغان قاشلىرىنى بىر يەرگە يىغدى. ئۇنىڭ يۇمۇلاق چىقىر
كوزلىرى ئولجا ماراپ يۇرگەن قارچۇغىنىڭ كوزلىرىدەك بىر
ئۇنىڭغا، بىر بۇنىڭغا نەشتەردەك تىكىلىپ قادىلاتتى، ـــ ھاشار ـ
سەيسە كار قىلمىدى، ياغاچ ـ تاش ئىسراپ، ھەممىسى بىكار
بولدى، زىيان ماڭىلىمۇ! قول قوشتۇرۇپ تۇرالمايسىلەر، بۇلاپـ
تالاپ خەقنىڭ ئىلىگىنى قۇرۇتتۇڭلار، قول قوشتۇرۇپ تۇرالـ
مايسىلەر! مەن ئېيتىپ قويايكى، ياڭاقلىق بەگلىك ئوستىگە
سۇ چىقماي، نەچچە ئون مىڭ مو يەردىكى قوناق ـ كېۋەز
سۇغىرىلماي، كۈزگى بۇغداي تېرىش ئىلاجسىز بولسا، ئوز
سېلىغ نى كوتىرىۋېتىدىغان ھوكۇمەت تېخى يوق! ھوكۇمەتكە
تولەيدىغان لەڭنى ئوز ئامبارلىرىڭلاردىكى ئاشلىقتىن تولەشكە،
قوتان ـ قوتان چارۋىلىرىڭلارنى ئىككى قوللاپ ھوكۇمەتكە تۇتۇپ
بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. يا يۇرتنى تاشلاپ كېتەمسىلەر؟!.....

مەخسۇت بەگ قىزارغان شەلدەم كوزلىرى بىلەن يۈز
بېشىلارغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى. يۈزبېشىلار بولسا، ئوز
ئامبارلىرىدىكى ئاشلىق بىلەن چارۋىغا دۇچكېلىۋاتقان

خەۋپنى ئاڭلاپ، ئوڭى ئوچۇپ، قۇلاقلىرىنى دىك قىلىپ سەگەك بولۇشتى.

— قېنى، كىمدە قانداق ئەقىل بار، يول تېپىڭلار، چارىنى دەڭلار، — مەخسۇت بەگ شۇ گەپنى ئېيتىپ قولىغا كۆەۋۈش ساپلىق، سەيخانىسى تۇچتىن ئىشلەنگەن كەشمىر چىلىمنى ئالدى.

جىمجىتلىق ئۇزاق سوزۇلدى.

— ئوزلىرى ئاتا، بىز بالا، — دىدى بەگنىڭ قوسىغىدىكى ماھىر گەپدان، خوشامەتچى مىراپ قۇربان ئاقساقال سوز باشلاپ، — ئىككى قولىمىز كوكسىمىزدە، نىمە قىلماقنى بۇيرۇسلا بېشىمىز بىلەنمۇ، پۇتىمىز بىلەنمۇ يۇگۇرۇپ-ئۇچۇپ بەجا كەلتۇرىمىز.....

مەخسۇت بەگ چىلىمنى قويدى، سوپى ئىشان ئىنجىق-ئىگراق ئاۋاز بىلەن:

— قېنى، قېنى، ھەممىدىن مۇھىمى كىتاپ، كىتاپ ھىكمەتلىرىدىن ئاڭلايلى، — دەپ ھىسامىدىن دامولىغا مۇراجەت قىلدى، — قېنى، ھەزرەتلىرى تىلىرىدىن شېكەر-شەرۇەت ئاققۇزۇپ، ئالتۇندەك گەپلەردىن.....

ئىمام خاتىپ بېشىنى لىڭشىتتى:

— شۇنداق، ھىم، كىتاپتا نىمە دەپتۇ؟.....

ھىسامىدىن دامولا گېلىنى قىرىپ گەپ باشلىدى:

— كىتاپ ئوزى ئېيتىدۇرلەركى، جىمىكى ھەركەت-ئىخ-بال ئاللاتائالانىڭ ئەمرىسىز بولماس، — ئۇ گويا قىرائەت قىلۇاتقاندەك ئاۋازىنى سوزۇپ ھەمدە "ياڭاقلىق يېزىسىنىڭ

تەزكىرى"گە ئاندا - ساندا كوز يۇگۈرتۈپ قويۇپ ئېيتتى، — زەرەپشان دەريياسىغا ھەر بەش - ئون يىلدا بىر قېتىم ئوتتۇرا- غال، ھەر يىگىرمە - ئوتتۇز يىلدا بىر قېتىم چوڭ، ھەر ئەل - لىك - يۇز يىلدا بىر قېتىم مىسلى كورۇلمىگەن بالايى - ئاپەتلىك كەلكۇن - قىيانىڭ يامراپ كېلىشى ئادەت ھەم ۋە- دىشتۇر. زەرەپشان تەزكىرىسى گۇۋالىق بېرىپ تۇرۇپتۇلەركى، ئوتتۇراھال كەلكۇن ئاجىز توما، "ئېلىش" بېشى، دومبىلارنى ۋەيران قىلالىسىمۇ ئولگەن ئادەم كوپ بولغان ئەمەس؛ چوڭ كەلكۇن زور توما، ئېلىش قۇرۇلمىسى، بۇقا - دومبىلارنى كۈز پەسلىدىكى غازاڭدەك سېرىپ چىقىپ كەتكەن..... مانا بۇ قېتىمقى كەلكۇن بولسا، چوڭ كەلكۇننىڭ دەل ئوزى شۇ ۋە سەلكى كېرەم ئاللانىڭ غەزەپلىرىنىڭ بەلگىسىدۇر.....

— ئاللا ھەق، ئوز پاناھىدا ساقلىغايسەن، — دەپ ئىدا قىلدى سوپى ئىشان.

— ئاجىز قۇللىرىڭ بىز، شۇكرى ئوزەڭگە! — دەپ ئاۋاز قوشتى قازىكالان مۇگدەپ ئولتۇرۇپ.

ھىسامىدىن داموللا داۋام قىلدى:

— ئاللاتائالانىڭ ئىلمۇ - ھىكمەتلىرى تەپسىر قىلىنغان كىتاپلارنىڭ بايان قىلىشىچە، — دىدى ئۇ ۋە "ئەقىل - پارا - سەت بۇلغى" دەپ تەرىپلىگەن «قىسئۇل ئەمبىيا»نى ئالدىغا ئالدى، — ئالەم پەيدا بولۇپ، ئادەم تورىلىپ، جاھاننى توپان بالاسى بېسىپ، نۇ ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك كېمىلىرىگە سۇ تېشىپ كىرىپ كەتكەندە، ھىچقانداق سەۋەپ - چارە كار قىل - مىدى، ئاخىرى ئاللاتائالانىڭ ئەمرلىرى بىلەن بىر ئىلان

توشۇك ئېغىزىغا تۇگۈلۈپ، سۈنى ئوز بەدىنى بىلەن توساپ كېمىنى هالاكەتتىن قۇتقۇزۇپ قالغان ئىدى، ئادەمىمۇ، ئىلانمۇ ئەسلى مەنسىدىن ئالغاندا خۇدانىڭ مومىن مەخلۇقلىرىمىز. يېزىمىزنىڭ تارىخىدىن ئالغاندا، هەر قېتىملىق بالايى - ئاپەتلىك كەلكۈن توختاپ، سۇ ئوستەكۈگە يېنىپ چىقمىغاندا، كەيىنىگە تۇرۇلۇپ يانمىغان سۈنى خۇداۋەندىكېرىمگە يېقىن بىر جەننەت تاپقۇر بەندىنىڭ هالال تېنى بىلەن ئارقىغا قايتۇرۇش ئادەت هەم مۇمكىن بولغان. نۇ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىنى قۇتقۇزغان ئەقىللىق، جانپىدا مەخلۇق ئىلاندىن تارتىپ ئايانكى، تەلۈە سۇ ئادەمدىن، جانپىدا قىلغۇچى هالال ئادەمدىن هۇركىدۇ، ئادەم تېنىدىن كەينىگە داجىپ يانىدۇ. ئەلھەقكى، مۇنداق ئىشقا ئوز ئومرىدە هىچقانداق گۇنالىق ئىش قىلمىغان، دىلى پاكىز، يۈۋاش، يېشى توختىغان مومىن بەندىلەر ئىچىدىن توختاخۇن، تۇرسۇناخۇن، تۇرغۇن ئاخۇن، تۇراخۇن ..... ناملىق ئوز ئىسمىدا "توختا"، "تۇر" .....نى شەرت قىلغان ئەهلى مۇسۇلمان ئەڭ مۇناسىپتۇر .....

ئاقساقاللار، يۇزبېشىلار مانا ئەمدى بىر كېڭىشىمنىڭ مەنىسىگە چۈشەندى، بەلۈاغ - رومالىرىنى بوشىتىشتى. ئوڭگەن چىرايلىرى ئەسلىگە كېلىپ، گويا ئۇستىلىرىدىن بىر تاغنى ئېلىۋەتكەندەك ئوزلىرىنى يېنىك، خاتىرجەم سېزىشتى. نىمە بولسىمۇ ئامبارلىرىدىكى ئاشلىق بىلەن تاغدىكى چارۋىغا كەلگەن خەۋپىنىڭ يولى كېسىلدى.

— شۇنداق، بۇ رەسىم - ئادەت، — دىدى قۇربان ئاقساقال مايلاشقان ئىگىڭ گوشىلىرى ئاستىدىكى چىلىگىدەك،

تومۇرلىرى كوپۈپ چىققان پوقاقلىرىنى قولى بىلەن سەل كوتىـ
رىپ قويۇپ، ــ ئاتا ـ بوۋىمىزدىن قالغان ئادەت.

ــ كىتاپ سوزى ئويۇن گەپ ئەمەس، ــ دېدى يەنە بىر يۇزبېشى، ــ ئالـلاتائالا كوڭلىگە چۈشۈرمىسە، كىم ئۇنى شۇنداق يېزىپ قويىدۇ، چارە دىگەن شۇ!.....

مەخسۇت بەگ: "ئۇنـداق بولسا، ھـچقانداق گـۈنالىق ئىش قىلمىغان، دىلى پاكىز، مومىن ئەھلى مۇسۇلمان توختاـ خۇن كىمدە بار، كىم چىقىرىدۇ؟" دىگەنـدەك ھەممەيلەنـگە بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى.

ــ مولەت ـ مولەت بەرسىلە، بار، نىمىشقا چىقمايدۇ، ــ دەپ غودۇكشىدى قۇربان ئاقساقال يەنە.

ئاقساقاللار، يـۇزبېشىلار مۇنـداق سـوداىنىڭ قـۇربانى بولۇشقا مۇناسىپ ـ لايىق توختاخۇنلار ناھايىتى كـوپ بولۇپ، گويا بۇلاردىن ئەڭ ياخشىلىرىنى تاللىماقچى بولغاندەك، ھاڭـ ۋېقىپ، كوزلىرىنى يۇمۇپ خىيالغا چۈشۈپ كەتتى.

ــ لائەقەل مۇنداق ئىشقا باپ ـ مۇناسىپ بولغان كىشى يارالمىشىدىن جەننىتىدۇر، ــ دېدى كەكە ساقاللىق، قـىزىلكوز، چوڭ سەلـلىلىك سوپى ئىشان، ــ سۇ ــ بەھىشىنىڭ نىمىتىدۇر، بەھىشىنىڭ نىمەتلىرى بولغان سۇ ئىچىدە ئۇزۇنى ئاللا يولىغا ھەدىيە قىلغان مـومىن بەندە توپ ـ تـوغرا، ھېچبىر سوئال ـ سوراقسىز جەننەتكە، جەننەتنىڭ دەل ئۇزىگە يول ئالىدۇ.....

ھىسامىدىن دامۇللا سوز قاتتى:

ــ ئۇنى جەننەتتە ھورى ـ غىلمانلار، گـۈزەل، نازىنىن پـەرىلەر ئـېلىپ كېتىدۇ، شىرىن ـ شېكەر مـۇلـدار، ھىساپسىز

ھېچكىم جاۋاپ بەرمىدى. مەخسۇت بەك كۈمۈش سا-
لمق كەشمىر چىلىمنى يەنە قولىغا ئالدى:
ــ خوپ، ئۇنداق بولسا ياخشى. توختاخۇن مەندە بار.
لەق ئەللىك يىل باققان توختاخۇن.....
مەخسۇت بەگنىك گېپى تېخى تۈگىمىگەن ئىدى. قازا-
كالان، سوپى ئىشان، ئاقساقال، يۇزبېشىلار تۈشمۇ- تىن
سوزلەپ كېتىشتى:
ــ دولەتلىرى زىيادە بولسۇن بېگىم.....
ــ بىزنىڭ بېشىمىزنى سىلى ئوگلىمىسىلىرى كىم ئوگ-
لايدۇ، بېگىم.....
ــ سىلى بار ئىكەنلا، بىز خاتىرجەم بېگىم.....
خودا رەخمەت قىلسۇن بېگىم.....
ــ.....
ئۇلار گەرچە بەگنىڭ قوسغىدىكىنى ئاللىقاچان سېزد-
شىپ خاتىرجەم بولۇشقان بولسىمۇ، گويا ھەچنىمە بىلىشمىگەن-
دەك، ئېغىز - ئېغىزلىرىغا تېگىشمەي تەرەپ - تەرەپتىن قۇللۇق
قىلىشتى.
ئەمما، نىمە ئۈچۈندۇ بۇ يەردە پەقەت ئىمام خاتىپلا
ئوز ۋەزنىنى بۇزمايي جىمجىت ئولتۇراتتى. ئىگىز بوي، تارا
ساقال، ئۇزۇن قاشلىرى كوزلىرىنى يېپىپ تۇرغان بۇ ئادەم
بۇ سودىغا قىزىقمىغانلىغىنى باشقىلارغا سەزدۇرگۈسى كەلمىگەن-
دەك، ئوز خىيالى بىلەن بەنت ئىدى.
ــ ئەمما لېكىن، ــ دېدى مەخسۇت بەگ يۇزبېشىلارنىڭ
خوشامەتكوي پاراڭلىرىنى بېسىپ، ــ رەخمەت ئېيتىش ئاسان.

ئىش يۇزىگە كەلگەندە مەسىلە ئانچىلا ئوڭاي ئەمەس. توختى — توختاخۇن بولغىچە ئۇنىڭغا قانچىلىك ئەجرىم، پۇل - پۇچىگىم، ئاش - تۇزۇم كەتكەنلىگىنى بىلىشىڭلار كېرەك.....

ئاقساقاللار، يۇزبېشىلار قاينىغان قازانغا سوغاق سۇ قۇيغاندەك تىمتاس بولۇپ قېلىشتى.

— شۇنداق، ئاسان ئەمەس، — دېدى قازىكالان هودۇقۇپ جىمىپ كەتكەن يۇزبېشىلارغا يول كورسىتىش ئاھانى بەلەن، — بىر كىشىنىڭ ئەللىك يىل دەردىنى تارتماق ئاسانمۇ؟ يىلنىڭ قىش - يېزى، كۈننىڭ ئاش - نېنى بار. ئەلۋەتتە بەگ هەققىنى كويدۇرۇۋەتمەسلىگىمىز لازىم. چوڭ قىلىنغان بالا ئاتا هەققى ئۈچۈن ئاتىسىنى يۇدۇپ يىلىغا بىر قېتىم هەرەمگە ئاپىرىپ هەج قىلدۇرسا تېخى كوپ ئاز دەيدۇ كىتاپ.

شىپاڭ بەگ هەققىنى تولەپ قايتۇرۇشنىڭ چارىسى ئۈستىدە كوپ ئويلاندى. هەر خىل تەكلىپلەر گويا تەسۋى ئۈزۈۋەتكەندەك يېغىۋەردى:

— بەگ هەزرەتنىڭ هەممە نەرسىسى ئېشىپ - تېشىپ تۇرۇپتۇ، — دېدى سوپى ئىشان، — ئەمما لېكىن، چارۋا تەردىن پىدىن توققۇزى تەل دېگىلى بولمايدۇ. مۇشۇ تەرىپى ئەمدى يۇزبېشىلىرىمىزنىڭ ئېسىدە بولسا.....

— تولا بەلەن، هەممىدىن زورۇرى شۇ، — دېدى قۇربان ئاقساقال، — بېگىم ئۇز باغرىنى بىزگە ئاتىدى. ئون ئۇچ يۇرت ئەلۋەتتە ئۇرە تۇرماس تاغار ئەمەس. بىردىن بولسا — ئون ئۇچ كالا - ئات، ئوندىن بولسا — بىر يۇز ئوتتۇز قوي - ئوشكە، قۇربان ئاقساقال بۇ قېتىم چوتىنى خاتا سوقتى.

توختاخۇننىڭ نەرقىنى مۇنداق توۋەن چۈشۈرۈۋېتىش بەككە ياقمىدى، ئۇنىڭ چوڭ، گوشلۇك بۇرنىنىڭ ئۇچىدا غۇجەمەك تەر پەيدا بولۇپ، يىرىك بۇرۇتلىرىنىڭ تىترىگىنىنى بايقىغان سۇپى ئىشان دەرھاللا:

— بىر، ئون — تولا ئاز، لايىقسىز. بەگدە باری ئاۋامدا بولغىنىغا ئوخشاش. بۇ تەرىپى ئەمدى سەل كەمرەك ئويلە- شىلدىمۇ - قانداق؟..... — دىدى.

— شۇنداق، گەپمىكەن! كەم ئويلىشىلدى بولغاي، — هىسابىدىن دامولا گېلىنى قىرىپ چىقىرىدى، — بۇ، سودا ئۇستىدىكى بەرىكە تاپ ۋە ياكى خېرىدارى يوق مالنىڭ ئۇستىدىكى ئەمەس - تە!..... هىم. سەل - پەل مىدىرلىتىلسا بىرنى ئونغا، ئونئى يۈزگە ئايلاندۇرۇش يۈزبېشى، ئاقساقاللىرىمىز - نىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىشتۇر.....

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە.....

— تامامەن، ئەلۋەتتە.....

يۈزبېشىلار بىر بىرىنىڭ كوزىگە قاراپ، باش لىڭشىتىپ سودىنى پىشۇرۇشتى.

توختاخۇن بەدىلىگە هەرقايسى يېزا - كەنت، مەھەللىلەر - دىن يىغىۋېلىنىدىغان تاپاۋەت بىر يۈز ئوتتۇز ئات - كالا، بىر مىڭ ئۇچ يۈز قوي - ئوشكىنىڭ قارىسىنى ئالغانلىغىنى كورگەن مەخسۇت بەگ تۇرۇلگەن قاپاقلىرىنى ئاچتى:

— خوپ، شۇنداق بولسۇن، — دىدى ئۇ، يۈزبېشىلارغا قاراپ، كوزلىرىنى چەكچەيتكەن هالدا، — لېكىن شۇنى ئۇنتۇماڭ- لاركى، بۇ ماللار ئاپەت ئالدىدا توغرا تۇرۇش ئۈچۈن، ئاۋام

نامىدىن خۇدا يولىدا زاراخەتمە قىلىنىدىغانلىغىنى پۇقرالىرد-
مىز چۈشەنسۇن. توختى ئوز پىشانىسىگە پۈتۈلگەننى كورىدۇ،
بۇ خەققە دىيىلمەيدىغان گەپ.....

ــ تەھقىق، تەھقىق، ــ دىيىشتى كېڭەش ئەھلى.

ــ ئۇنداقتا، ئۇچ كۈنلۈك مۇھلەت بېرىمەن، ــ دىدى بەگ چاپىنىنىڭ يېقىسىنى تۈزەپ، دوپپىسىنى بېشىغا كىيىپ تۇرۇپ، ــ جۈمە كۈنى مەن بۇ ئات ـ كالا، قويلارنى ئوز قوتىنىمدا كورىدىغان بولاي.....

يۇزبېشىلار باش ئەگدى، كېڭەش تارقىدى.

ئىمام خاتىپ مەخسۇت بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن، يېنىدا دەقەمتە كېتىۋاتقان سوپى ئىشانغا قاراپ:

ــ ئىشانەم، توختىمىغان سۇغا توختاخۇننى بېسىش قايسى كىتابتا جايىز قىلىنغان، ــ دەپ ئۇشتۇمتۇت سوراپ قالدى.

سوپى ئىشان ھاڭ ـ تاڭ بولغاندەك ئوز ئورنىدا بىر مىنۇتچە تۇرۇپ، ئەتراپقا قارىدى، ھېچكىم كورۈنمىگەندىن كېيىن، ئېغىر پۇشۇلداپ تۇرۇپ:

ــ ئوزلىرى «قىسمۇل ئەمبىيا» نىڭ بۇخارا نۇسخىسىدىن ئىلگىرى، دېھلى نۇسخىسىدىن خەۋەر تاپقانمىدىلە، ــ دىدى.

ــ يوقسۇ، ھەر ئىككى نۇسخا پېقىرنىڭ كوزلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلغان ئەمەس ۋە بەلكى تەرەت بىلەن قەسەم ئىچمەنكى، «قىسمۇل ئەمبىيا» ماڭا سۇدەك يادا ۋە لېكىن..... بۇ كىتابلاردا.....

سوپى ئىشان ئىمام خاتىپنىڭ سوزىنى بولدى:

ـــ شۇنداق، بۇ كىتاپلاردا ئۇ توغرىلىق بىرنەمە دە-
يىلمىگەن بولسا كېرەك، ئەمما، بىزنىڭ زەرەپشان تەزكىرىسىدە
بۇ ئىش قەيت قىلىنغان. بەگ ـــ ھوكۇمەت، ھوكۇمەتنىڭ ئەم-
رىنى تۇتماقلىق ـــ ۋاجىپ. خەير، ياخشى چۈش كۆرسىلە،
خوش.....

سۇپى ئىشان گويا بىرنەمدىن چوچۇپ ھۇركىگەندەك،
ئالدىراپ ئوز يولىغا كەتتى.

ئىمام خاتىپ ياقىسىنى تۇتتى ۋە ئوزىچە چۈشىنىكسىز
بىرنەمىلەرنى دەپ غودۇكشىدى.....

3 . نارازى ۋە رازى

مالاي ـ يىللىقچىلارنىڭ كوپچىلىگى بويتاق ئەر ـ ئايالار
بولۇپ، ھەممىسى بىر قازاندىن تاماق يەيدۇ، ئەتىگەندە
چامغۇر سېلىنغان ئۇماچقا زاغرا چىلاپ ئىچىشىپ، بېلىگە
بىرەر يېرىمدىن زاغرا تۇگۇپ ئوز ئىشىغا مېڭىشسا، كەچقۇرۇن
ھېرىپ ـ ئېچىپ يەنە شۇ قازان ئەتراپىغا يىغىلىدۇ. كەچتە
يەنە شۇ كونا قوناق ئۇنىڭ ئۇمىچى، كۇن ئارىلاپ يومدان،
چوقۇچاق، بەزىدە سۇيقاش ئىچىشىدۇ، قاتىلاشچىلىق كۇنلەر
باشلانغاندا ھەپتىدە بىرەر قېتىم شويلا ئېتىپ بېرىدۇ، ھېيت-
ئايەم كۇنلىرى بولسا، مالاي ـ يىللىقچىلار ئوز قاچىسىدا بىرەر
يېرىم تال گوشمۇ كورۇپ قالىدۇ، ياغ پۇرىتىش بانىسى بىلەن
قۇيماق سېلىپ بېرىدىغان چاغلار كوپىنچە تۇنەك كونلىرىگە
توغرا كېلىدۇ.

ساربخان ئانا تاك سەھەردىن تاكى خۇپتەن ۋاقتىغىچە ئەنە

شۇ قازان ئەتراپىدا پىقىرايدۇ. بەگنىڭ پىخسىق سەيۇەللىرى، ئامبار ئاچقۇچىنى باشقۇرغۇچىلار سەرلەپ ـ مىسقاللاپ تارتىپ بەرگەن، مىتە چۈشۈپ پۈراپ كەتكەن ئۇنلاردىن ئانا بىر ئامال قىلىپ تۇزۇكرەك، لەززەتلىكرەك تاماق ئېتىپ مالايلارنى تويغۇزۇش ئۈچۈن كويۇپ ـ پىشىدۇ. لېكىن ئانا ئارزۇسى ھىچقا ـ چان ئىشقا ئاشقان ئەمەس، مالايلار يېرىم ئاچ، يېرىم توق ئوتىدۇ. قازان ئەتراپىدا ئىپچىق ئۇننىڭ ئۇمىچىنى ئالدىغا قويۇپ ئىچمەي غەزەپلىنىپ بەگنى تىللايدىغان، ئاچ قوساق ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدىغان ۋاقىتلار ھەمىشە بولۇپ تۇرىدۇ.

شۇنداق بولسىمۇ، مالاي ــ يىللىقچىلار ساربخان ئانىنى تولىمۇ ياخشى كۆرىدۇ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ:

ــ ساڭا رەخمەت ئانا، سېنىڭ قولۇڭ تەملىك، ھالال، مېھرىۋان قول، لېكىن پىخسىق بەگ ئۇنى قىسقا قىلدى، بىز بۇنى چۈشىنىمىز، ــ دىيىشىدۇ.

كېيىنكى كۈنلەردە، بولۇپمۇ ئاسىم دەريا بويىدا ئانا ئۈچۈن مىسلى كورۇلمىگەن يېڭىلىق ـ قۇتلۇق خەۋەرنى يەت ـ كۈزگەندىن كېيىن ئانا بولەكچە تېتىك بولۇپ كەتتى، كەچقۇرۇن تاماق ئۈستىدە ئۇنىڭ ساددا، ئاق كۆڭۈل، مۇلايىم ئاۋازى ھەمىشە ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئېغىزىدىن يېڭى ـ يېڭى گەپلەر چىقاتتى، مالاي ـ يىللىقچىلار قازان بېشىغا ئولىشىۋېلىپ، روھلىنىپ:

ــ ئەجەپ ـ ھە؟.....دېگىنىڭ راستمۇ!.....بەلەن گەپ.....

ــ بۇ خۇمپەرنىڭ ئەجىلى يېقىنكەن ـ دە!.....

— بۇ ئېچىق ئۇننىڭ ئۇمىچىنى ئۇنىڭ بىۋرىنىغا قۇيۇ-
ساقمىغۇ!.....نىجىس.....
— سەۋرى دىگەننىڭمۇ چېكى بولىدۇ، خەپ!.....
— ئەجرى قىلىپ ئاش بەرگىنىڭ ئۈچۈنمۇ، تاتىلىق-
شىرىن گەپلەرنى يەتكۈزگىنىڭ ئۈچۈنمۇ رەخمەت! — دېيىشەتتى.
بۇگۈن ساربخان ئانا مالايلارنىڭ تامىغىنى بېرىپ
بولغاندىن كېيىن داستىخان ئۈستىدە توختاخۇن بىلەن
ئالماسنىڭ كورۇنمىگىنىگە ئەجەپلەندى. داش قازانىنىڭ
ئاستىنى قىرىپ تۇرۇپ، قىزى ئانارنى يېنىغا تارتىپ، ئۇنىڭ
قولىغا بىر تاۋاق قىرماقنى تۇتقۇزدى:
— يۇگۈر قىزىم، داداڭ ئاتىخانىدىمىكىن، بارغىن، ئۇ-
چەيلىرى تارتىشتى، — دىدى.
ئانار زىرەك، دادىسىغا ئامراق قىز ئىدى، ئۇ بايىدىن
دادام نىمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟ — دەپ كۆزىنى ئىشىكتىن
ئالماي ئولتۇراتتى. قىز ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، چاچراپ
ئورنىدىن تۇردى - دە، ئاتىخانىغا يۇگۈردى. قىز ھىجىرنى كو-
تىرىپ ئاتىخانىنى بىر ئايلاندى، دادىسى كورۇنمەيتتى. ئات-
خانىدىن پەقەت ئاتىلارنىڭ كوسۇلدىتىپ بىدە چاينىشى،
تۇمشۇقلىرى بىلەن بىدىنىڭ يۇمشاقلىرىنى ئاختۇرۇپ، ھە دەپ
ئوقۇرنىڭ ئاستىنى مالتىلاپ پۇشقۇرۇشى ۋە كوكۈيۇن قورۇغان
يىرىك قۇيرۇقلىرىنىڭ "تارس - تارس" قىلىپ بىقىن - قۇساق-
لىرىغا ئۇرۇلۇشى ئاڭلىناتتى.
ئانار ئۇمىتسىزلىنىپ ئاتىخانىدىن چىققاندا مالايلاردىن
بىرى قىزنىڭ قولىدىكى ھىجىرنى كورۇپ:

ــ توختىكام بەگ هويلىسىدا، هىلىلا قىچىرىۋېلىشتى، شۇ يەرگە بارغىن، ــ دەپ ئوتۇپ كەتتى.

ئانار ئىلدام بەگ هويلىسىغا قاراپ ماڭدى، لېكىن، كوك سىر بىلەن پاقىرىتىپ سىرلانغان دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە قىز يالاڭغىداق پۇتىغا، چۈۋۈلغان چاچلىرىغا ۋە بەدەنـ لىرىنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرى كورۇنۇپ قالغان جۇل ـ جۇل كويىنـ گىنىڭ پەشلىرىگە قاراپ، گـۈلزارلىق هويلىغا كىرىشتىن ۋاز ـ كەچتى، ئارقىسىغا ياندى.

ئانار ئوزلىرى يېتىپ ـ قوپىدىغان يالغۇز كەپىگە يېنىپ كىرگەندە بىر يۇدە ئوتۇن كوتىرىپ ئالماس ئىشىك تۈۋىدە پەيدا بولدى. ساربخان ئانا ئوغلىغا قاراپ، ئۇنىڭ كوزلىرىدە ئاچچىق غەزەپ قاينىاپ، قوشۇملىرىنىڭ تۇگۈلۈپ تۇرغانلىغىنى كوردى ۋە كوڭلىدىن: خۇدايىم، ئالماس خوشال بولىدىغان، چىرايى ئېچىلىپ قارايدىغان كۈنلەر قاچانمۇ كېلەر، دىگەننى ئوتكۈزدى.

ئانىنىڭ نەزىرىدە ئالماس خۇددى كوكۈلىسىدىن تارتـ قاندەك تېز بوي تارتىپ، قاۋۇل، بېجىرىم يىگىت بولۇپ ئو ـ سۇۋاتاتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇنىڭدا بىر خىل مەردانە قەيسەرلىك، ئېغىر ـ بېسىق تەمكىنلىك، قېرىنداشلارغا تولىمۇ مېھرىۋان، ئوزىدىنمۇ كوره باشقىلار توغرىسىدا كوپرەك ئويـ لايدىغان بىر خىل خىسلەت تەك يېتىلىپ كەلمەكتە ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە مەخسۇت بەگ ئالماسقا ئالاهىدە دىققەت قىلىدىغان بولدى. بولۇپمۇ، قاسىم جىڭسا، "ئالماس قولۇمدىكى تاپانچىغا ئېسىلدى" دەپ هال ئېيتقاندىن كېيىن،

مەخسۇت بەگ ئوز چاپارمەنلىرىگە: "ئاسسم بۇ قېتىم قارا ئويده ئالته ئاي يېتىپ ئانىسىدىن تۇغۇلغانغا پۇشايمان قىلغان بولۇشى مۇمكىن، ئۇ، ئەزەلدىن بىزنىڭ قولىمىزدىكى ئادەم، ئۇ يۇرت بۇزۇقىنى ھەرقاچان جايلىۋېتىشكە بولىدۇ، ئەلۋەتتە سوپى نازارەت ئاستىدا كۇزەتسۇن. لېكىن ئالماسقا كوز - قۇلاق بولۇڭلار، ئۇ، ئىشتىن باش كوتەرمەيدىغان بولسۇن، مەن تېخى تاپانچىغا ئېسىلىشنى كورسىتىمەن" دىگەن ئىدى، لېكىن، بەگنىڭ خىياللىرى كەلكۇن خەۋپى بىلەن چېچىرىپ، ئوز غېمىدە بولۇپ، ئالماسنى "ئادەم قىلىش" قا پۇرسەت چىقىرالماي يۇرەتتى.

بەگ سەيۋەنلىرى ئالماسنى كوز قىرىدىن كەتكۇزمەي، قوشتىن چىقىرىپ سورەمگە سېلىپ ھەچىر ئارام تاپقۇزمايتتى. ئېغىر ئەمگەك ئۇنىڭ ھالىنى قويمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئالماس بۇ جىسمانى جەھەتتىكى دەھشەتلىك ئېزىلىشنى يېڭىپ، ئوز قەلبىدە يالقۇنلاپ تۇرغان ئازاتلىق خەۋىرى، بەگ زۇلمىنى غۇلىتىۋېتىش كۇنلىرىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىغىغا بولغان ئىشەنچتىن مەدەت ۋە شېپالىق تاپاتتى.

— دادام گۇلزارلىق ھويلىدىمىش، بەگنىڭ قېشىدىمىش، — دىدى ئانار بىر خىل خاۋاتىرلىق ئەنسىرەش بىلەن ئويگە كىرگەندىن كېيىن ئالماسقا قاراپ:

— بەگنىڭ قېشىدا دەمسەن، بەگ ئوزى قىچىرىپتە- مۇ؟ — ئالماس ئىتتىك بېشىنى كوتىرىپ سىگىلىسىغا قارىدى.

— شۇنداق دېيىشتى، بەگ ئوزى قىچىرىۋاپتۇ.....

ئالماس كىچىگىدىن تارتىپلا دادىسىنىڭ سەرگۇزەشتىلەرىنى بېرىلىپ ئاڭلايتتى، توختاخۇنمۇ:

ــ كىچىك تـۇرۇپلا ئەمـگەكتە ئـىزىلىپ كېتىۋاتسـەن ئوغلۇم، لېكىن، ئەمـگەك يـامان نەرسە ئـەمەس، پـىشسـەن، قاۋۇل يىگىت بولسـەن. قارىغىنا، بايلارنىڭ باللىرىغا: هورۇن، ئاۋاق، ۋىجدان، بەرگـىدىن ئاجرىلىشقا ئـاز قالغان ياپراقتەك تىترەپلا تۇرىدۇ، لايغەزەل، رەزگى!.....بۇ زۇلمەت ئوچىغىدىن قۇتۇلىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر.....ئـەقىللىق چـوڭ بـولغىن، ــ دەپ ئوز ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى بىلدۇرەتتى.

"بەگ بۇ كېچىدە دادامـنى نـىمىگـە قىچىرداتـكىنە؟" ئالماس يۇرىگى دولقۇنلىنىپ، ئىتتىنىڭ ئورنىدىن تـۇردى ـ دە، گۈلزارلىق هويلىغا قاراپ ماڭدى.

ئۇ گۈلزارلىق هويلىنىڭ پـىششىق خىش ياتـقۇزۇلغان يولىدىن كېتىۋېتىپ، جىمجىت هويلا ئىچىدە داداسـنى نەدىن ئىزلەشنى ئويلىنىپ بىر مىنۇتچە تۇردى، هەممە يـەر تىمـتاس ۋە قاراڭغۇ. پەقەت بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئـۇزۇپ كېتـۋاتقان ئاي بـەزىدە غەل ـ پال ئـوزىنى كورسـىتىپ قـويۇپ، يەنە بىردىنلا غايىپ بولۇپ كېتەتتى. ئـاي كورۇنگەندە تالـلارنىڭ سايىسى يول ئـۇستىدە بـىلىنەر ـ بـىلىنمەس پەيـدا بولۇپ، يەنە كېچە قاراڭغۇلۇغى بىلەن قوشۇلۇپ كېتەتتى.

گۈلزارلىق هويلىدىن ئوتكەندىن كېيىن، بەگنىڭ خاس قوراسـىغا قـاراپ ماڭـدى ۋە ئىشىك ئالدىـغا كـېلىپ، گـازۋاي لامپا يـېنىپ تۇرغان بەگ مېهمانخانىسىغا كوزى چۈشتى. "دادام مېهمانخا ـ

ندا بولۇشى مۇمكىنمۇ؟.....مەيلى، نىمە بولسىمۇ بىر با-
راي....." ئۇ، قورۇنغان، يۇرىكى تىترىگەن ھالدا ئۆزى
تېخى بۇكەمگىچە سرتىدىنلا كورۇپ يۇرگەن مېھمانخانىنىڭ
دەرىزىسى ئالدىغا كەلدى. دەرىزە سرتىدىن ئوي ئىچىگە
قاراپلا يۇرىكى "جىغ" قىلىپ كەتتى.

ئوي ئىچىدىكى مەنزىرە ئاجايىپ ۋە دەھشەتلىك:

مېھمانخانىنىڭ توردە مەخسۇت بەگ جۇپ ياستۇققا
يولىنىپ، ماز تىققان تاغاردەك پومپىيىپ چىققان گوشلۇك
قوسىغىنى كوتىرەلمەي ئېغىر پۇشۇلداپ يېنىچە ياتاتتى. ئۇنىڭ
ئىككى تەرىپىدە بەگلىك قازىسى بىلەن سوپى ئىشان تەسۋى
سېرىغان ھالدا بېشى بىلەن نىمىنىدۇ ماقۇللاپ ئولتۇرۇپتۇ.
پەگا تەرەپتە ئىككى قولىنى بىقىنىغا تىرەپ قۇربان ئاقساقال
ئورە تۇرۇپ، ھە دەپ بىرنىمىلەرنى دېمەكتە. ئۇنىڭ يېنىدا
بەگنىڭ تاللانغان تۆت چاپارمەن دوغىسى قوللىرىدا چويۇن
مۇشت، ئۇچ تىللىق سىم قامچا، ئىككى بىسلىق، ئۇزۇن ساپلىق
خەنجەر تۇتقان، دولىسىغا ئاغامچىلارنى سالغان ھالدا ئورە
تۇرۇشاتتى.

شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ھەممىسى نىمىگىدۇ خىرىس قىلىپ
تۇرغان غالجىر بورە ئىتلىرىغا ياكى گوداك ئالدىدا ئادەم
كاللىسىنى كېسىشكە خۇمار قىلىپ تۇرغان خۇنخور جاللاتلارغا
ئوخشايتتى.

ئالماس خىرىس قىلىپ تۇرغان تۆت دوغا لۇكچەكنىڭ
ئالدىدا ــ پەگا تەرەپتە دادىسى توختاخۇننىڭ كوزلىرىدىن ئوت
يانغان ھالدا يۇلقۇنۇپ تۇرغانلىغىنى كوردى. توختاخۇننىڭ

سول قولىنى ئۇزۇن بۇرۇتلۇق بىر دوغا كەينىگە قايرىغان هالدا تۇتۇپ، گەجگىسىدىن بېسىپ تۇراتتى. يەنە بىر گوپەي دوغا توختاخۇننىڭ ئوڭ قولىنى قانداقتۇ بىر خەتكە بېسىشقا مەجبۇر قىلىۋاتاتتى.

توختاخۇن بولسا، خەتكە قول بېسىشتىن قەتئى باش تارتىپ، ئاجىز بەدەنلىرى بىلەن تىپىرلايتتى.

مەخسۇت بەگ كوزىنى چەكچەيتىپ:

— سېنى هازىرلا گوداڭنىڭ ئالدىغا بوغۇزلاشقا ئەكەتمىتۇاتقىنىمىز يوققۇ!.....ناهايىتى هاشارغا بارىسەن، سەن قەرزدار، قېرىغان ئادەمسەن. سۇ ئۇلۇق — كەلكۇن مەزگىلى. بىرەر هادىسە - پادىسە بولۇپ قالسا، قەرزىڭ ئۇستۇڭدە يۇك پېتىچە قالسا، خۇدا ئالدىغا نېمە دەپ بارىسەن؟ قول باس، تارتما كەينىگە! — دەپ ۋاقىرىدى.

دوغىلار بەككە ئۇن قاتتى:

— بول، نېمە تۇرىسەن، قەرزىڭ بار، ئۇنى تۆلىمەمسىڭ - يا!.....

توختاخۇن بېشىنى كوتەردى:

— هىساپلاپ كورسەم، — دېدى ئۇ تىترىگەن ئاۋاز بىلەن، — قۇربانئىياز خوجا زامانىدىن ئوزلىرىگە كەلگىچە قىرىق يەتتە يىل هەقسىز ئىشلەپتىمەن، خوتۇنۇممۇ، بالىلىرىممۇ ئىشلەۋاتىدۇ. بىز پەقەت ئاچلىقتىن ئولمەسكىلا رازى بولدۇق. هېچقانداق هەق ئېلىش دېگەننى بىلمەيمىز. شۇنچە يىل ئىشلەپمۇ قانداق تۇگىمەيدىغان قەرزكەن ئۇ!..... مەن هاشارغا بارىمەن، رىسقىم تۇگىگەن بولسا، مەيلى قەۋرەم سۇ ئىچىدە

بولسۇن، لېكىن بۇ خەتكە قـول باسمايمەن.....

ئالماس دادىسىنىڭ غەزەپ، ئـاچچىق يېلىنىش بـىلەن تولغان سوزلىرىنى ئېنىق ئاڭلىدى.

شۇ ئاردىدا مەخسۇت بەگنىڭ:

ــ هوۋ..... نائەھلى، سەن تېخى! ــ دېگەن هوكىرىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

بەگنىڭ غەزەپلىنىشى بىلەن تەڭ، قولىدا چويۇن مۇشت تۇتقان لۇكچەك توختاخۇننىڭ ئاغزىغا "قارس" قىلىپ ئـۇرۇۋەتتى، يەنە ئىككى دوغا ئۇنى زەردە بـىلەن تېپىپ دەسسىدى، ئۇي ئىچى بىر مىنۇتچە ئۇرە ـ توپە بولدى.

توختاخۇن تەستە ئۇرە بولۇپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان هالدا:

ــ مەن زادى نىمىگە قەرزدار! بۇ خەتكە نىمىشقا قول باسمەن؟ خۇدا ئۇزى كورۇپ تۇرۇپتۇ، مەن بىلمىدىم.....، ــ دىدى.

توختاخۇن شۇ گەپنى ئېيتىپ، بەگنىڭ ئىككى تەرىپىدە "هەق ئاللا!" دەپ تىدا قىلىپ ئـولتۇرغان قـازىكالان بىلەن سوپى ئىشانغا يېلىنىپ قارىغاندا، ئالماس دادىسىنىڭ چويۇن مۇشت بىلەن ئېزىپ تاشلانغان چىشلىرى ئارىسىدىن شۇرقىراپ ـ ئوخچۇپ چىقىۋاتقان قېپ ـ قىزىل قويۇق قانىنى كـوردى ـ دە، ئېتىلىپ مېهمانخانىغا كىرىپ كەلدى.

ئۇي ئىچىدىكىلەر هاڭ ـ تاڭ بولۇشۇپ، ئەنسىزلىك بىلەن چەكچەيدى. مەخسۇت بەگ كېلەڭسىز بەستىنى تەستە كوتىرىپ، سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئـالماسنىڭ ئـالدىغا كېلىپ،

كاپ قىلىپ تۇنىڭ ياقىسىدىن تىككى قولى بىلەن قامـاللاپ تۇتتى:

ــ سەن هارامزادە، بۇ يەرگە نىمىگە كەلدىڭ، قانداق جۇرئەت قىلدىڭ ـ هە؟!.....

ــ دادامنى ئىزلەپ كەلدىم.....

بەگ، يېنىدىكى دوغىنىڭ قولىـدىن تۇچ تىللىق سـىم قامچىنى يۇلۇپ ئالدى ـ دە، ئالماسنىڭ بـاش ـ كـوزىگە قـان چاچرىتىپ، قارسىلدىتىپ جان ـ جەھلى بىلەن ئۇرۇشقا باشـلىدى. ھەر بىر ئـۇرۇلغان قـامچىنىڭ ئىزى ئالماسنىڭ يۈز ـ كوز، بەدەن، يانپاشلىرىدا بىر بارماق قولدەك قان كـوتىرىپ ئىز قالدۇراتتى، ئالماس تولغىنىپ تۇرۇپ، بىر قولى بىلەن بەگنىڭ قامچا تۇتقان قولىنى تۇتۇۋالدى. ئاڭغىچە، بىر لۇكچەك چويۇن مۇشت بىلەن ئالماسنىڭ بويۇن تومۇرىغا ئۇردى، ئالماس دەلدەڭـشىپ بېرىپ، تامغا يولىنىپ قالدى.

بەگ يەنە ئالـماسنىڭ گېلىدىن سىقـىپ، تامغا نىقتاپ تۇرۇپ:

ــ سەن، سەن هـارامزادە، قاسىم جىڭسانىڭ قولىدىكى تاپانچىغا ئېسىلغىنىڭ راستمۇ؟ ــ دەپ ۋاقىرىدى.

ئالماس كوزلىرى ئېلىشقان ھالدا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ:

ــ مەن قاسـىم ـ پاسـىم جىڭسا دېگەنـنى كـورگىنىم يوق، ــ دېدى.

ــ ھە؟ سەن كورمىدىڭمۇ!.....

ــ شۇنداق، ئۇ بىلمەيدۇ، ــ دېدى تۇيۇقسىز شاتۇر دوغا ئالماسقا يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ، ــ قاسىم جىڭسا ھەز ـ

رەتلىرىنىڭ ھوزۇرىغا كەلگەندە، ئالماس تاقتا چىقىپ كەتكەن.....

— باغلا ئۇنى! — مەخسۇت بەگ جېنىنىڭ بارىچە چەقىردى.

ئىككى لۈكچەك ئالماسنى باغلىماقچى بولغاندا، توختا خۇن ئىككى لۈكچەكنىڭ ئالدىنى توستى ۋە ئالماسقا قاراپ:

— خەير، بوپتۇ، سەن بۇ يەرگە نىمىشقا كەلدىڭ ئوغلۇم؟ ئەجەپ ئىش! سەن بۇ ئىشلارغا ئارىلاشما ۋە كورمە. ئاناڭغا، سىڭلىڭغا كوز بول ئوغلۇم..... — دىدى.

ئاندىن ئۇ كۈتۈلمىگەندە ئوز ئىختىيارى بىلەن قارا سىياغا بارماق قولىنى مىلەپ، خوتەن قەغىزىگە قوموش قەلەم بىلەن دانە - دانە قىلىپ يېزىلغان قانداقتۇ نامەلۇم خەتكە قول بېسىشقا تەمشەلدى.

ئالماس، دادىسىنىڭ بايىدىن بېرى قارشىلىق كورسىتىپ نارازى بولغان خەتكە نىمە ئۈچۈندۇ مانا ئەمدى رازى بولۇپ قول بېسىشقا تۇتۇنغىنىنى كورۇپ ھەيران بولدى ۋە ئوز قولىنى قايرىپ تۇرغان لۈكچەكنىڭ ئىسكەنجىسىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، غەزەپلەنگەن ھالدا خەتكە كوز يۇگۇرتتى.

ئەلۋەتتە خەتنى ئاخىرغىچە ئوقۇشقا يول قويۇشمىدى. لېكىن، ئالماس:

— زورلۇق بىلەن مەجبۇرلاپ قول باستۇرۇشماقچىمۇ، خەپ! دادا، قول باسما! — دىدى.

— نىمە، نىمە دىدىڭ؟ — مەخسۇت بەگ غەزەپلىنىپ سەكرەپ كەتتى ۋە دوغلارغا قاراپ ۋاقىرىدى، — نىمە تۇرسەن، ئۇر، ئولتۇر!.....

ئىككىنچى قېتىم ئۇرۇلغان چويۇن مۇشت زەربىسىدىن ئالماسنىڭ كوزلىرىدە ئوت چاقناپ، بېشى قېيىپ ئايلىنىپ يىقىلدى. ئوختاخۇن ئوغلىنى ئىتتىك بېرىپ يولۋالدى ۋە بۇ ئويدىن تېزرەك قۇتۇلۇپ چىقىپ كەتكۈسى كەلگەندەك، ئالدىراپ بېرىپ خەتكە قولىنى باستى.

— شۇنداق قىلىپ، بۇ ئىش مەن بىلەن تۈگەمدۇ ياكى باللىرىمغا چېتىلامدۇ؟ — دىدى ئۇ قول بېسىپ بولغاندىن كېيىن ئەلەم بىلەن بەككە قاراپ.

— مانا ئەمدى ئەقىلگە كەلدىڭ، — دىدى بەگ ئىغىر پۇشۇلداپ، — بۇ سەن بىلەن قىلىشقان موھۇرلۇك تىلخەت. بۇ ئىش سەن بىلەن تۈگەمدۇ ياكى بالىلىرىڭغا چېتىلامدۇ، كېيىن كورىمىز. ماڭ ئويۇڭگە چىق، ئەتە ئوستەڭ ھاشاسىغا بارىسەن.....

— ھاشارغىمۇ؟

— زەرەپشان ھاشارسىغا!

توختاخۇن تېخى تولۇق ئېسىگە كەلمىگەن ئالماسنى بوغلەپ بەگنىڭ مېھمانخانىسىدىن چىقتى. گۈلزارلىق ھويلىدىن ئوتتى. يېنىك شامال سوقۇپ تۇراتتى، ئالماسنىڭ چىكىسىدىن "غۇژۇلدا" تەر چىقىپ سىلكىندى ۋە شۇ چاغدا ئاستا-ئاستا ھۇشىغا كېلىپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان ھالدا كەينىگە قارىدى. ئوزلىرىنى پايلاپ كېلىۋاتقان بىر قارا كولەڭگىگە كوزى چۈشتى

ئالماس دادىسىنىڭ بىلىگىدىن تۇتقان ھالدا غەزەپلىنىپ ئورنىدا توختىدى.

— مېڭىۋەر ئالماس، بۇ مەن، توختىما، — دىدى كەينىدىن پايلاپ كەلگەن ئادەم. ئۇ شاتۇر دوغا ئىدى.

ـــ ماڭ ئوغلۇم، بۇ دوزاقتىن تېزرەك چىقىپ كېتەيلى، ـــ دېدى توختاخۇن ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ.

ئۇلار چوڭ دەرۋازىدىن چىقتى، شاتۇر دوغا ئىشىكنى ناقاپ زەنجىرلەش ئالدىدا ئەتراپنى تىكشاپ تۇرۇپ، ئالماسنى يېنىغا تارتتى:

ـــ ئالماس مەن ساڭا بۇگۈن 2 ـ قېتىم ياخشىلىق قىلمەن، شۇنىڭ بىلەن قەرزىم تۈگىسۇن، ـــ دېدى شاتۇر دوغا ئەتراپتىن كوزىنى ئالماي خۇدۇكسىنغان ھالدا، ـــ ئېسىگىدە بولسۇن، بېگىم بۇگۈن كېچە سېنى تۇتماقچى، ئۇجۇقتۇرۇڭلار، قارىسىنى ھېچكىم كورمىسۇن دەپ بۇيرۇدى. ھازىر بەگ ھوزۇرىدا شۇ مەسلىھەت بولۇۋاتسا كېرەك. ئولتۇرۇۋېتىدۇ. ئاخىرقى قەرزىم بولسۇن. ئەمدى سەن تۇتۇنامسەن، جېنىڭنى ياقىغا ئالامسەن، ئوزەڭ بەلگىلە ـ ھە! يەنە بىر گەپ ھازىر جىڭسا ـ جۇي ھە دەپ قاسىم جىڭسانىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىۋاتىدۇ. ئەمما ئۇكا، مەن بۇ ئىشنى زادىلا بىلمىگەن، كورمىگەن بولاي، سەنمۇ ئۇنتۇما.....

ـــ ماقۇل، ـــ دېدى ئالماس ئاران تەستە، ـــ سەنمۇ مەخسۇت بەگنىڭ كۇلىنى كوككە سورۇيدىغان ئازاتلىق كۇنـ لىرىنىڭ يېقىن ئارىدا بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدىغانلىغىنى ئۇنتۇما.....

ـــ مەيلى نىمە بولسا ـ بولسۇن، مېنىڭ بەش بالام بار ئادەم. ئۇ ئىش بىلەن مېنىڭ چاتىغىم يوق، بەش بالامنى باقالايدىغانلا ئىش بولسا، ھەرگىز بۇ ئويدە تۇرمايتتىم. لېكىن، قاسىم جىڭسانى مەن كورمىدىم. مېنىمۇ ئولتۇرگۈزۈپ بەش بالامنى يېتىم قىلما.....

شاتۇر دوغا تومۇر دەرۋازىنى تاقىدى، شاراقلىتىپ قۇ-
لۇپلىدى، توختاخۇن بىلەن ئالماس ئويىگە قايىتتى.

ئۇلار ئوزۇنلۇك غەرىپ كەپىسىگە كىرىپ كەلگەندە سا-
رىخان ئانا بىلەن ئانار ئۇلارنىڭ يولىغا قاراپ قايغۇرۇپ ئول-
تۇرغان ئىكەن. ئانا توختاخۇننىڭ غەمكىن چىرايىغا، شىلىمشىق
قان داغلىرى ئۇيۇپ قالغان ساقال - بۇرۇتلىرىغا قاراپ ھاڭ-
ۋىقىپ قالدى. ئانار دادىسىنىڭ قۇچىغىغا ئوزۇنىنى ئاتتى.
توختاخۇن قۇرۇت يىگەن جەگە ياغاچقا يولىنىپ ئولتۇرۇپ،
ئانارنىڭ بېشىنى، مۇرىسىنى قاپلاپ تۇرغان بوستان چاچلىرىنى،
مۇرىلىرىنى سىلاپ، ئاتىلىق مېھرى بىلەن ئۇنىڭ چاچلىرىنى،
يەلكىلىرىنى پۇرىدى - دە:

— ئۇخلا قىزىم، قارا، تۇن تەڭ بولاي دىدى، — دەپ
ئۇنى يېتىشقا دەۋەت قىلدى.

بۇ چاغدا ئالماس ئىشىكنىڭ لىم يېغىچىغا تايانغان
ھالدا يامان چۈشتىن سەسكىنىپ ئويغانغان كىشىدەك، چىشلىرى
كىرىشكەن، مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۇككەن قىياپەتتە قوشۇمىسىنى
تۇگۇپ خىيالغا چوككەن ئىدى. "مۇشۇ تاپتا ئاسىم ئېپەندى
نىمىش قىلىۋاتىدىكىن؟ ئۇنىمۇ تۇتىدۇ، بۇ قېتىم تۇتسا ئول-
تۇرۇۋېتىدۇ، خەۋەر قىلىش كېرەك، قەتئى!" دەپ ئويلىدى.

توختاخۇن ئالماسنى يېنىغا تارتىپ ئولتۇرغۇزدى. سارى-
خان ئانا ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، ئاشتاختا ئۇسۇ-
تىدىكى سۇپرا قېتىدىن بىر - ئىككى زاغرا ۋە ئىككى - ئۈچ
جىرىس توقاچ ئېلىپ قويدى. قۇم چوگۇنىڭ چېيىدىن قۇيۇپ
سۇندى.

توختاخۇن قېتىپ كەتكەن جىرىس توقاچتىن بىرنى تىزىغا

بىسىپ سۇندۇرۇپ ئىككىگە بولۇپ، بىر پارچىسىنى ئالماسنىڭ ئالدىغا ئىشتىرىپ، بىر پارچىسىنى چايغا تۇگۇرۇپ ئاغزىغا سالدى. لېكىن، ناندىن گۇلدەك يۇتۇش بىلەن تەڭ، ئۇشتۇمتۇت ئىنجىق — يوتەل تۇتۇپ، ئېغىزىدىن جىگەردەك ئۇيۇپ قالغان قاپ - قارا قان چۇشتى. ئانار "ۋاي" دەپ چىقىرىدى. ئانا مىشىلداپ يېشىنى توكۇپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي پايپىتەك بولۇپ كەتتى. ئالماس بەلۇنى بىلەن دادىسىنىڭ ئېغىزىنى سۇرتتى.....

توختاخۇن بۇ قانىنىڭ بىقىنىغا تەككەن چويۇن مۇشت زەربىسىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىگىنى ئېيتمىدى. شۇنىڭدەك ئالماسقۇ "ئاناڭنى بىرام قىلما، ئۇكاڭنىڭ كوڭلىنى ئەزمە، ھېچنىمە دېمە" دېگەندەك بېشى بىلەن ئىما قىلدى.

ئالماس توختاخۇننى چۇمكەپ ياتقۇزغاندىن كېيىن تاغا چىقىپ، ئويگە كىرىپ ئۇزۇن ئويلاندى ۋە ئاخىر خىيالى پىشقاندەك قوشۇمىسىنى قاتتىق تۇرۇپ:

— دادا، ئانا، — دېدى ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ، — بۇگۇن كېچە مەخسۇت بەگنىڭ يالاقچىلىرى مېنى تۇتماقچى، ئاسىم ئەپەندىنىمۇ تۇتۇشى مۇمكىن. مەن ئۇنىڭ بىلەن كېڭىشىپ كېلەي، خەۋەر قىلىش كېرەك، قەتئى. بەلكىم، بىرنەچچە كۇنگە كەلمەسلىگىم مۇمكىن.....

توختاخۇن ئورنىدا يېتىپ تۇرۇپ، چۇشەنگەن ھالدا رازى بولۇپ بېشىنى لىڭشىتتى. ئانا يەنە ھاڭۇېقىپ - ئەزىزلىنىپ كەتتى. لېكىن ئاسمىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ رازى بولدى:

— ئاسىم ئەپەندىگىمۇ؟.....بارغىن، ئەممە، ھايال بولما، ئۇ، بەلەن ئادەم..... مېنى ئەنسىرەتمە ئوغلۇم.....

يەتتىنچى باپ

1. قەسەم

ئاسسم بۇگۈن باللارنىڭ سامان قەغەزگە يېزىلغان تاپ-شۇرۇق دەپتەرلىرىنى ئادەتتىكىدىن تېزرەك كورۇپ تۈگەتتى - دە، چىراقنى پۈلەپ ئوچۇردى. ئوي ئىچىدە يېرىم سائەتچە مېڭىپ يۈردى، ماڭغاندا تېۋىش چىقارمايتتى، بەزىدە قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇرۇپمۇ قالاتتى ..... شۇ يېرىم سائەت ئىچىدە ئۇ بەش قېتىمچە تاماكا ئورىغاندۇ، لېكىن، ھەر قېتىم تاماكا ئوراپ بولۇپ، سەرەڭگىنى قولىغا ئالغاندا، ئىختىيارسىز ئوز خۇمارىنى بېسىپ تاماكىنى دەرىزە تەكچىسىگە تاشلايتتى.

ئاسسم ۋاقتىنى مولچەرلەش ئۈچۈن دەرىزە ئالدىغا كېلىپ تالاغا قاردى، ئايدىڭ كېچە .....كوئېنلۇنىڭ قارلىق چوققىلىرى ئوزىنىڭ بىپايان ئىتتىگىگە سوغاق نەزەر تاشلىغان ھالدا سۈس يالتىراپ تۇراتتى. يۇرت ئىچى، مەكتەپ قوراسى جىمجىت. پەقەت زەرەپشانلا تىنىمسىز ئورکەشلەپ - دولقۇنلىنىپ، كۈچلۈك شاقىرىغان ئاۋازى بىلەن ئوزىنىڭ ئويغاق ئىكەنلىگىنى بىلدۇرۇپ تۇراتتى.

ئاسسم دەرىزە تېمىغا يولىنىپ تۇرۇپ، دەسلەپ قامەتلىك كوئېنلۇنغا، كېيىن ئاسمان بوشلۇغىدا دەخلىسىز ئوزۇپ

كېتىۋاتقان ئايغا نەزەر تاشلىدى. ئاندىن ئۇنىڭ دىققىتىنى يەنە ئويغاق زەرەپشانىنىڭ ھەيۋەتلىك شاقىرىشى ئۆزىگە تارتتى.....

"ئېخ، زەرەپشان — دولقۇنلۇق دەريا! مىڭلىغان يېزا - كەنتنىڭ ھاياتلىق مەنبەئىسەن؛ سەن يەنە دەھشەتلىك ئاپەتكە ھامىسەن..... سېنىڭ تىزگىنسىز دەۋرىڭ تۈگەيدۇ پات ئارىدا، قىممەتلىك، ئەزىز بولۇپ قالىسەن جەزمەن خەلق قولىدا....."

ئاسمىنىڭ قەلبى بەزىدە چوڭقۇر شائىرانە ھەسسىياتلار بىلەن تولۇپ، ئارىلاپ بەزى ھاياجانلىق شېئىرلارنىمۇ يازاتتى. زامانغا، گۈزەللىككە مۇستەبىتلىگىگە، چىرىك يەر ئىگىلىك ھوقۇقىغا، بەگلىك چەكسىز ئىمتىيازىغا لەنەت - نەپرەت ئوقۇش ۋە ئۇنى پاش قىلىش بىلەن باشلانغان بۇ شېئىرلار كوپسۇنچە بۇ خىل ئىجتىمائى تەڭسىزلىك مەزمۇنىدىكى تېگى - تەكتىدىن قوموزۇۋېتىش كېرەكلىگىنى ئىسپاتلاش ھەم دەرتمەن خەلقنى كۈرەشكە چاقىرىش بىلەن ئاخىرلىشاتتى..... لېكىن، ئىمە ئۈچۈندۇ ئۇ ئوز شېئىرلىرىنى ئاجىز، يۇزە ۋە يىغلاڭغۇ - مىسكىن دەپ ھىساپلايتتى - دە، "مۇنداق نەزمە نىمىگە يارايدۇ، دەرت - مەن يۇرەكنىڭ پۈشتىدا ئوت لاۋىسى ياندۇرالامدۇ؟ ....." دەپ يىرتىپ تاشلايتتى..... ئەمما خەلق قوشاقلىرىنى بولسا، "خەلق قەلبىنىڭ چاقناپ تۇرغان ئەينىگى" دەپ ئاتاپ، ئۇنى قالتىس ھەۋەس بىلەن توپلاپ، كوچۇرۇپ، ئوزى ئوتكەن دەرسلەرگە قىستۇرۇپ تارقىتاتتى.....

ئەمما ھازىر ئاسمىنىڭ دولقۇنلانغان شېئىرىي ھىسسىيات - لىرى ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى، يەنە ئوز خىيالىغا قايتتى.....

ئالماس بۇنىڭدىن بىر سائەتچە ئىلگىرى ئاسسىنىڭ ئىشىگىنى ئاستا قاققاندا، ئاسسم چىراق ئالدىدا تاپشۇرۇق كورۇۋاتاتتى، ئۇ ئىشتىك ئورنىدىن توردى ۋە ئىشىكنى ئاچتى.

ئىشىك ئالدىدا ئالماس كورۇندى.

ئالماسنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلگەن، كوزلىرىدە غەزەپ قاينايتتى. ئۇ، ئاسمنى كورۇپ، ئىختىيارسز چاناقلىرىنى لىق تولدۇرۇپ، كوزىگە ياش ئالدى، ئاسم:

— ئالماس، بۇ نىمە گەپ؟ ..... دۇنيادا ياش بىلەن يۇغلى بولمىغان كىر - داغ، يىغا بىلەن يەشكىلى بولمىغان سىر - مۇشكۇلچىلىك يوق. ئىنىم نىمە بولدى؟ — دەپ كارۋاتقا ئولتۇرغۇزدى.

ئالماس غەزەپلەنگەن هالدا ئاخشام دادىسىنىڭ مەخ- سۇت بەگنىڭ ئويىدە ئۇرۇلۇپ، زورلۇق بىلەن قول باستۇرۇل- غان خەت توغرىسىدا سوزلەپ بەردى ۋە ئەتە دادىسىنى "ئېلىش" بېشىغا هەيدەپ كەتمەكچى بولغانلىغىنى ئېيتتى.

— ئىپلاس شۇملۇق! ..... يىگىرمىنچى ئەسىرنىڭ قىرىقىنچى يىللىرىدىمۇ ئوتتۇرا ئەسىردىكى جاللاتلىق بىلەن شۇغۇللا- نىشماقچى، خۇمپەرلەر! — ئاسم غەزەپلىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — سەن موهۇرلۇك خەتنى ئوقۇدۇڭمۇ؟ .....

— ياق، لېكىن ..... "..... قىرىق يىللىق قەرز. مەن خۇدانىڭ بەندىسى ..... تەقدىرىمدىن كوردۇم ..... هىچقانداق دەۋا - دەستىرىگىم يوق ..... بالا - چاقىلىرىمۇ دەۋا قىلالماي- دۇ ..... ئوز ئىختىيارىم بىلەن ....." دىگەندەك گەپلەرگە كوزۇم چۈشتى. يەنە قەلەم تەۋرەتكۈچى، قەلەم گۈۋاچىسى دە-

گەن سوزلەر ھەم بەگ قازىسىنىڭ موھۇرى بار ..... ، ــ ئالماس بـۇ جىنايەتلىك خەتنى تولۇق كورەلمىگىنىگە ئەپسۇسلانغاندەك ئاستىنقى كالپۇگىنى چىشلىدى.

ئاسىم بىرئـاز ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن ئېيتتى:

ــ شۇنداق، تۇنۇگۈن يۇرت ئىچىدە زەرەپشان ھاشاسى ئالۋىنگى چېچىلدى، بەزىلەر بۇنى "خۇن ئالۋىنگى" مۇ دىيىشتى. كىمنىڭ خۇنى؟ ..... بۇ نەشتەر توختىكامغا قادالغان ئىكەن - دە! ..... بەگ توختىكامنى پۇتۇن ئومرى بويىچە شۇلۇپ يەپ پۇل قىلغان، بايلىق توپلىغان. مانـا ئەمدى ئـۇنى قەبرىغان چېغىدىمۇ خـۇنىنى سېتىپ پۇل قىلماقچى ئىكەن - دە؟ مۇنا - پىق! ..... ئەمما بۇ ھىلى - نەيرەڭنى بەگ سىر تۇتۇپ، قاتتىق يـوشۇرماقچى ..... بىز بـۇنى دەرھـال ئېچىپ تـاشلاپ، خەلق ئىچىگە يېيىۋېتىشىمىز كېرەك .....

ئۇلار خېلى ۋاقىتقىچە سىرداشتى. ئاندىن ئاسىم:

ــ بـولىدۇ، سەن بـارغىن، مـەن سىلەرنى ئېلىقۇلنىڭ ئويىدىن تاپاي، شۇ يەرگە يىغىلىڭلار .....

ئـاسىم دەرىزە تېمىغا يـولىنىپ، كـوئېنلۇننىڭ قارلىق چـوققىلىرىغا، كـوكتىكى ئايغا نەزەر تاشلاپ تۇرۇپ، شۇلارنى خىيالىدىن ئوتكۈزدى ۋە ۋاقىت يەتكەنلىگىنى پەملەپ، ئويىنىڭ ئارقا دەرىزىسىنى پەم بىلەن ئېچىپ تامدىن سېرىلدى. ئاندىن شـاپتۇل دەرىخىگە يـامىشىپ، سـوقما تامدىن ئارتىلىپ ئارقا يولغا چىقىۋالدى - دە، جىگدىلىكلەر، قـارىياغاچ دەرەخ - لىرى ئـارىسىدىن ئـوتـۇپ، قويۇق قوناقلىق ئارىسىغا كىرىپ كەتتى.

بـۇ يەردە ئۇدۇل ئېلىقۇلنىڭ ئويىگە ئېلىپ بارىدىغان چىغىرىـول بار ئىدى.

ئاسىم شالدىرلاپ تۇرغان قوناقلىق ئارىسىدىن كېتىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز مەھەللە ئىچىدىن ئىتلارنىڭ قاتتىق ھاۋشىغان ئاۋازلىرى، ئادەملەرنىڭ دۇپۇرلەپ يۇگۇرۇشى ۋە كىمنىڭدۇ قالايمىقان ۋاقىرىشى ھەمدە "تـۇت!..... باغـلا!..... ئوزى شۇ!....." دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى ۋە يـەنـە شۇ زامات يۇرت ئىچى جىمجىت بولۇپ كەتتى.

ئـاسىم قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، بىر مىنۇتچە قولاق سېلىپ تۇردى - دە، نىمىدىندۇر ئەنسىرەپ چىغىريول بىلەن يۇگۇردى. ئـۇ، يـول يـاقىسىغا چىقاي دەپ قالغاندا ئالدىدىن شانىياز چىقىپ كەلدى:

— ئـاسىم ئـەپەندىمۇ؟..... ئالماسنى تۇتۇۋېلىشتى، — دېدى ئۇ ئەندىكىپ تۇرۇپ.

— ئالماسنى؟..... ئالماسنى دەمسىنا!.....

— ئالماس بىلەن ئىككىمىز مەشرەپكە خەۋەر قىلغاندىن كېيىن، — دېدى شانىياز، — ئېلىقۇلنىڭ ئويىگە ماڭغان ئىدۇق. مەھەللە مېچىتىنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە توت دوغا تام تۇۋىدىن تۇيۇقسىز ئېتىلىپ چىقىپ ئالماسقا چاڭ سالدى، ئېلىشىتۇق، "ئـالماسنى بـەگ قىچىرىۋاتىدۇ" دېيىشىپ، ئۇنى ئېلىپ كەتتى.....

— شـۇنىڭدىن كېيىن؟ — ئـاسىم تـەقـەززالىق بىلـەن سورىدى.

— شـۇنىڭدىن كېيىن مـەشرەپ يېتىپ كـەلدى، تومۇر

دەرۋازا ئالدىغا باردۇق. مەشرەپ "مەن شاتۇر دوغىنى تېپىپ، ئىمە گەپلىگىنى سورايلى، سەن ئاسىم ئەپەندىگە خەۋەر قىل" دىدى، يۇگۇردۇم..... ھازىر سىزنىڭ ئىشىگىڭىزدىمۇ پايلاقچى بار ئىكەن، سىز قانداق قىلىپ.....

— مەن سەزگەن، ئارقا تامدىن چۈشتۈم، يۇر كەتتۇق..... ھەممەيلەن يىغىلدىمۇ؟

— نىكەم، يىغىلدى.....

ئۇلار يولنىڭ چېتى بىلەن خېلى بىرھازا مېڭىپ، ئېلىقۇلنىڭ سوقما تاملىق كەپىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ۋە ئەتراپقا بىر قۇر كوز يۇگۇرتۇپ تىڭشىغاندىن كېيىن ئويگە قاراپ ماڭدى.

ئوي ئىچىنى جىن چىراق غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان ئىكەن. پەگادا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئېلىقۇل ھە دەپ جادۇ قىلىراقنى تاشقا سۇركەپ بىلەۋاتاتتى. ئېلىقۇلنىڭ قېرى ھاممىسى تامغا يولىنىپ ئولتۇرۇپ مۇگدەپ قاپتۇ، ئېلىشا زەددۇال تۇتۇلغان تورده ئولتۇرۇپ مالاي يىگىتلەر بىلەن پاراڭلىشىۋاتاتتى.

— ئەسلامۇئەلەيكۇم، قېرىنداشلار!.....

ئاسىم سالام بېرىپ پەگادىن ئوتتى، ئولتۇرغانلار ئوپۇر-توپۇر بولۇشۇپ، ئورنىدىن تۇرۇشتى. ئاسىم ئۇدۇل ئېلىشانىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قوللىرىنى ئىككى قوللاپ ھورمەت بىلەن سىقىپ تۇتتى:

— ئېلىشا تاغا، سالامەت تۇرلىمۇ، دەريا بويىدا ئۇچراشقىنىمىزدىن بۇيان ھال ئەھۋال سوراپ كېلەلمىدىم، ئەمما، ھەرقاچان سوراپ تۇرۇۋاتىمەن. ئەمدى كەتمەسلە، — دىدى.

ئېلىشا ئاجىز كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، ئاق ئارىلىغان ساقاللىرىنى تۇتاملاپ سىرىپ قويدى:

— رەخمەت ئوغلۇم، مەن ھەممىنى ئاڭلاپ تۇردۇم، بەگنىڭ ساڭا تاپانتوزاق قۇرۇپ يۈرگىنىنىمۇ بىلدىم، — دېدى ئېلىشا ۋە ئويلانغان ھالدا سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئېلىقۇل ئوز باغرىم ئەمەسمۇ، مۇشۇ ئويدە تۇردۇم، قېرىنداشلار خەۋەر ئېلىشتى، كەتمە دېيىشتى. جاھان كېزىپ ھەممىنى كوردۇم، "قازاننىڭ قۇلىغى ھەممە يەردە تۇت"، ئەمدى كەتمەيمەن.....

شۇنىڭدىن كېيىن ئېلىشا:

ئىشەك ھالۋا دېدى، يېدى ساماننى،
زامان ئايرىمدى، ياخشى - يامانىنى.
پەلەكنىڭ گەردىشى چىقتى ئوقىدىن—
خار قىلىپ، زار قىلىپ شۇنچە ئادەمنى.
سەۋرىنىڭ قاچسى توشتى شۇكرىدىن،
بەس ئەمدى:
قاپلىدى نەپرەت ئالەمنى.....

دەپ، ئوز سۆزىنى تۇگەتتى.

ئاسسىم ئېلىشانىڭ بۇ چوڭقۇر مەنىلىك، يالقۇنلۇق قوشىغى ئۇچۇن ئۇنى تەبرىكلىدى ۋە سۇيى قۇرىماس زەرەپ-شاندەك، ئېلىشا تاغا قەلبىدىكى شېرىنىيەت دەريا-سىنىڭمۇ مەڭگۇ مەۋج ئۇرۇپ توختىماسلىغىغا تىلەكداشلىق بىلدۇردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئاسسىم ئويدىكىلەر بىلەن ئادەت بويىچە بىر - بىرلەپ، ئىككى قوللاپ قول ئېلىشىپ كورۇشتى.

كورۇشۇۋېتىپ، ئۇزىگە تونۇش بولمىغان ئىككى كىشىنىڭ ئالدىدا بىرئاز تۇردى.

— سىز تاجىكمۇ؟ — سورىدى ئاسىم قارا قاش، كوزلىرى قاپ-قارا، يۈزى ئاق سۈزۈك كەلگەن ئورۇق، ئىگىز بوي، ئون يەتتە، ئون سەككىز ياشلارغا كىرگەن بىر يىگىتكە قاراپ.

— تاجىك، — دىدى ھىلىقى يىگىت ئاسىمنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، — ئىسمىم سالمان، ماۋۇ ئاغىنىلەر مېنى "سالمان تاجىك" دەيدۇ، مەنمۇ كوندۇم.....

— سالمان تاجىك بەلەن نىمە، — دىدى ئېلىمقۇل. — مەخسۇت بەگ ئۇنى بورە قارىنىنى يېرىۋەتكەن ئون يەتتە قوي ئۈچۈن، دادىسىنىڭ قويىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ، تاغدىن ئېلىپ چۈشكەن، بەش يىل بولدى، دادىسى ئولدى، ئوزى يىتىم..... مالاي نىمە كۈننى كورسە، ئۇمۇ شۇ كۈننى كورۇ-ۋاتىدۇ.....

— مېنىمۇ تونۇپ قوي ئەپەندى، — دىدى تۇيۇقسىز يەنە بىر ئوتتۇرا بوي، قاڭشالىق، قوي كوزلۇك، يىگىرمە بەش ياشلاردىكى بىر كىشى ئاسىمغا قول سۇنۇپ، — مەن جۇما..... سارتنىڭ دىمەيدىغىنى يوق، سارتنىڭ ھەممىسى سارت. "جۇما" دىگەن دىسەم، "جۇما قىرغىز" دىيىشىدۇ، مەيلىغۇ. قىرغىز بولغاندىكىن بولدى. مەخسۇت بېگىڭ بىر ئاپەت. دادامنى بىلمەيمەن، ئانام ئولگەن. مەخسۇت بېگىڭ بىزنىڭ ئاقساقالغا سارتنىڭ قىزىنى تارتۇق قىلدى، باي مېنى مەخ-سۇت بەككە بېرىۋەتتى، تاغدا مال باققان، بۇ يەردىمۇ شۇ..... ئىشقىلىپ بۇ ئاغىنىلەر بىلەن ياخشى.....

ئاسىم ئۇلارغا سىمىندۇ دىمەكچى بولۇپ تۇرۇۋېدى، تالادىن ئالدىراپ مەشرەپ كىرىپ كەلدى. ئاسىم مەشرەپكە قارىدى:

— شاتۇر دوغىنى تاپتىڭمۇ؟

— تاپتىم .....

— ئۇ نىمە دىدى، ئالماسنى كوردۇڭمۇ؟

— ئالماسنى بەگنىڭ ھىلىقى يەر ئاستى سولاقخانىسىغا سولاپ قويۇپتۇ .....

ئېلىقۇل چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، "شارت" قىلىپ جادۇ قىڭغىقنى تەكچىدىن يۇلۇپ ئالدى.

— نىمە دىدىڭ، ئالماسنى سولاپ قويۇپتىمۇ؟ يەر ئاستى سولاقخانا چايان ئۇۋۇسى، ئۇ يەرگە كىرگەن ئادەم تىرىك چىقمايدۇ، مۇناپىق! .....

ئېلىقۇل شۇ گەپنى ئېيتىپ جادۇ قىڭغىقنى تۇتقانچە ئۇزىنى تالاغا ئاتتى. ئاسىم ئۇنىڭ كەينىدىن يۇگۇرۇپ چىقىپ قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى:

— نەگە باراي دەيسەن، نىمە قىلاي دەيسەن؟ .....

— ئەمدى نەۋەت ئالماسقىمۇ؟ ..... بەگنى چانايمەن، مەن زادى بەگنى چاندۇرتىپ پۇخادىن چىقىمەن! .....

ئېلىقۇلنىڭ چىكە تومۇرلىرى بارماق قولدەك كوپۇپ چىققان، كوزلىرىدىن ئوت يېنىپ تۇراتتى. ئۇ، دادىسى بىلەن ئىنىسىنىڭ بەختسىز ئولۇمىدىن كېيىن "بەگ" دىسە قۇيقا چاچلىرى تىك بولۇپ، ئۇزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالاتتى.

— ئاسىم ئەپەندىم، قويۇۋېتىڭ، مەن ..... قويۇۋەت! .....

ئاسىم قاپىغىسى تۇردى:

— ئېلىقۇل، ئوزەكنى باس، يۇر ئويگە! .....

ئېلىقۇل تارتىشىپ، تەستە ئويگە قايىتتى.

— سەن بولساڭ بىر ئادەم، بەگ بولسا، ئەجدىھا، ئۇنىڭ ئېزىق گوشى بولاي دەمسەن؟ قۇمدەك توكۇلۇپ، تېرىقتەك چېچىلىپ تۇرۇپ، ئوچ - ئىنتىقام ئالغىلى بولامدىكەن؟! ..... ئاۋال ئۇيۇشۇش كېرەك. — ئاسىم ئېلىشانىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، تاماكا ئوراشقا باشلىدى.

— دۇرۇس، — دىدى ئېلىشا ئېغىر بىر ئۇھ تارتىپ، — ئارقا تېمىڭ ھۇللۇق بولسا، مۇشتۇمۇڭ بازغان، دېيىشىدۇ. ئۇيۇشۇش كېرەك. توپىدىن ئايرىلغان قوزا بورىگە يەم بوپتۇ دىگەن گەپ بار؛ يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس، چېكى چىقسا دېگى چىقماس دىگەنىنى ئېسىڭدە ساقلا بالام.....

كۇمۇلاچ تاملىق نامرات كەپە قىزغىن پاراڭ بىلەن تولدى. بەگنى تىللاشتى، ئۇھ تارتىشتى: دۇرۇس، قۇمدەك چېچىلىپ، تېرىقتەك توكۇلۇپ يۇرۇشتىن ھېچ ئىش چىقمايدۇ، دېيىشتى.

— كوپچىلىككە ئايدىڭ بىر ئىش، — دىدى ئاسىم، — ئېلىقۇلنىڭ دادىسى ۋە كىچىككىنە كەنجىتاي ئولتۇرۇلگەندە، بەگ ئومرىدە بىر قېتىم تاتىرىپ قورقتى. سىلەر ئېيتىپ بېقىڭلار، ئۇ نىمدىن قورقتى؟

ئويدىكىلەر بىر بىرىگە قاراشتى. جۇما:

— پۇتۇن يۇرت قوزغالدى - دە! ھەممىمىز بەگنىڭ قوراسىغا ئېتىلىپ كىرگەندىكىن، — دىدى.

ئاسىم بېشى بىلەن ماقۇللىدى:

— شۇنداق، كىچىك كۆچى كوپ. ئەگەر ئىككىنچى كۈنى پۈتۈن يېزا تەۋرەپ بەگنىڭ ھويلىسىنى قورشىۋالمىغاندا، بەگ ھەرگىزمۇ ئالماس، ئېلىقۇل، شانىيازلارنى شەھەر تۈرمىسىدىن بورونغا ئېلىپ چىقمايتتى. ئۇ كوپچىلىكنىڭ غەزىۋىدىن قورقتى، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ھەممەيلەن بىر ئېغىزدىن بۇ ساۋاقنى قايتا ئەسلەشتى.

ئاندىن ئاسىم يەنە مەشرەپكە قارىدى:

— شاتۇر دوغا ساڭا ھېچنىمە دېمىدىمۇ؟

— دىدى، ئالماسنىڭ ئۇنى ئولتۇرمىگىنى ناھايىتى دۇرۇس ئىش بولغان ئىكەن، ھىلىقى كېچىسى.....

— ھە، نېمە دىدى، شۇنى ئېيت ئاۋال.....

— ئالماسنى تۇتۇشتىكى مەقسەت، — دىدى مەشرەپ، — شاتۇر دوغىنىڭ ماڭا ئېيتىشىچە، بەگ ئۇنى قەشقەرغە ئەۋەتمەكچى ئىكەن. بەگ تۇنۇگۈن قەشقەردىكى ئىنىسى ياسىن شاڭخەيدىن خەت ئاپتۇ، ياسىن شاڭخەي بۇ يەردە تۇقۇلۇپ پۈتكەن گىلەملەرنى دەرھال قەشقەرغە ئەۋەتىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئەتە ئۇن توگىلىك يۈك قەشقەرغە ماڭىدىكەن، بەگ ئالماسنى توگىچىلەر بىلەن بىللە بېرىشقا قارار قىپتۇ، شاتۇر دوغىمۇ بارغۇدەك.....

ئاسىم بەگ ھىلىسىنىڭ ماھىيىتىگە چۈشەنگەندەك بەشنى لىگىشتى - دە، ئۇز ئۇزىگە ئېيتىۋاتقاندەك، مۇنداق دىدى:

— مەقسەت ئالماسنى قەشقەرغە ئەۋەتىش ئەمەس، بەلكى، شۇ بانا بىلەن ئۇنى يېزىدىن چەتلىتىش، ئالماسنىڭ

چاتاق چىقىرىپ، بەگنىڭ شۇملۇغىنى پاش قىلىۋېتىشىدىن قورقۇش. لېكىن ئالماس بولمىسىمۇ بىز بۇ ئىشنى قىلىشىمىز كېرەك .....

ئويدىكىلەر ئاسمىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىغىنى چۈشىنەلمىگەندەك، ھاڭقىيىپ ئۇنىڭغا قاراشتى.

ئاسىم ئويدىكىلەرگە بىر قۇر كوز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، ئېلىقۇلغا قارىدى:

ــ كەل ئىنىم، ئولتۇر، جادو قىلىراقنى ھازىرچە تەكچىگە قوي، ــ ئېلىقۇل نارازى بولۇپ، بويۇن تولغاپ كېلىپ تامغا يۆلەنگىنىچە كۆتۈپ تۇردى، ئاندىن ئاسىم كەلكۈن ئاپىتى مۇناسىۋىتى بىلەن خەلقنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنى ئەسلەپ ئوتتى، ــ كەلكۈننىڭ زىيىنى ئالدى بىلەن زادى كىمگە؟ بەگنىڭ ئوزىگە! ..... لېكىن، مەخسۇت بەگ بۇ زىيانىنى خەلقتىن، ئىلىگى قۇرۇغان، ماغدۇرىدىن كەتكەن خەلقتىن يۇلۇۋالماقچى. ھازىر ھەممە يەردە دۇئا ـ تەگبىر، زارا خەتمە ئوتكۈزىمىز دېگەن بانا بىلەن سېلىق يېغىش باشلاندى، بۇنى سىلەر بىلىسىلەر .....

ــ تۇغرا، بۇ ئولگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك، ئادەم بۇزەك قىلغانلىق، مۇناپىق! ــ ئېلىقۇل يەنە غەزەپلىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ــ ھەممىسى بەگنىڭ خۇمپەرلىگى، جوھۇت بورە! .....

ــ "خۇن ئالۋىگى" دېگەن نېمە؟ ــ ئاسىم ئېلىقۇلنىڭ سوزىدىن كېيىن داۋام قىلدى، ــ ئاقساقاللار "چوڭ ئاپەتكە خان ئالۋىگى بولىدۇ، خان ئالۋىگىنىڭ قىممىتى ئادەم خۇنى

بىلەن تەڭ، هودۇتى يوق، شۇڭا، نىمەڭ بولسا شۇنى چىقار" دەپ بارىنى يۇلۇپ ئېلىۋاتىدۇ. هەممىسى يالغان! گەپ نىمىدە، يەنىلا ئادەم خۇنى ئۇستىدە! بۇ قېتىم بەگ بىر شۇملۇقنى ئويلاپ چىقاردى، ئادەم ئولتۇرمەكچى، توختىكامنى ئولتۇرمەكچى!.....

ئوي ئىچىدىن غۇل ـ غۇلا كوتىرىلدى:

ـــ نىمە؟ توختىكامنى!

ـــ شۇنداقمۇ تېخى!

ـــ يا پەرۋەردىگار، جاھان ئۇزى نىمە بوپكەتتى.....

ـــ قىيامەت قايىم بولغىنى ئەمەستۇ!.....

ـــ بەگنىڭ پەيمانى توشۇپتۇ ـ دە!.....

ـــ .....

ئاسىم ئۇلارنى تىنجىتىپ، داۋام قىلدى:

ـــ "توختىمىغان سۇغا توختاخۇننى بېسىپ، سۇنى توخ ـ تىتىش" ھېلىسى بىزنىڭ زەرەپشاندا بۇرۇنمۇ بولغان ئىكەن، لېكىن كوپچىلىككە مەلۇمكى، "ئېلىش" قا توختاخۇن ئىسىملىك كىشىنى باسسا، سۇنىڭ توختايدىغىنى بىمە ـ نۇبلىك، يالغان گەپ. لېكىن، توختاخۇن ئىسىملىك كىشىنى ئولتۇرۇپ، "خۇن ئالۇنگى" چېچىپ، بەگ ـ ئاقساقاللارنىڭ چەكسىز پۇل، مال ـ مۇلۇك، بايلىق توپلاپ كەلگىنى راست. بۇ قېتىم بەگ يوشۇرۇن ھىلە ـ نەيرەڭ ئىشلىتىپ ئالماسنىڭ دادىسى توختىكامنى ئەنە شۇنداق قۇرۇانلىق قوي قىلماقچى. تۇنۇگۇن كېچە، بەگ توختىكامدىن شۇ خۇسۇستا تىلخەت ئاپتۇ!..... "ئېلىش" بېشىدا بىر نىمە بولۇپ كەتسەم مەيلى دىگۈزۈپتۇ..... مانا، "خۇن ئالۇنگى" نىڭ سىرى!.....

ئېلىقۇل تىترەپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان ھالدا ئور-
نىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى. ئۇ، بىرنەچچە ئايدىن بۇيان ئوز
دەرت-ئەلىمى بىلەن بوغۇلۇپ، قانداقلا بولمىسۇن بەگدىن
ئوچ ئېلىش نىيىتىدە ئوت بولۇپ يېنىپ يۇرەتتى:

— مەن جاندىن جاق تويدۇم، — ددى ئۇ كوزلىرىدىن
ئوت چاچراتقان ھالدا، — سەككز-ئون يىلدىن بۇيان مەخسۇت
بەگنىڭ ئويىدە ئىت-ئېشەك ئورنىدا ئىشلىدىم، ئۇستۇم
ئىلىغۇدەك كىيىم، قوسۇغۇم تويغۇدەك ئاش-نان كورگىنى
يوق. دادام بىلەن ئىنىمنىڭ بەگ قولىدا قانداق ئېچىنىشلىق
ئولگەنلىگىنى سىلەر كوردۇڭلار..... مەن ئاللىقاچان ئوز-
ئوزەمگە قەسەم بەردىم، بەگنىڭ قارنىنى يېرىۋەتمەي قويمايا-
مەن. ئالدىمنى توسماڭلار، بۇ جادو قىڭراق ئۇستۇرىدەك
ئىشتىك بولدى، مەن بۇگۇنلا بەگنى "ۋاچ" قىلىپ چاناپلا
كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ پۇخادىن چىقىمەن.....

كىشىلەر ئېلىقۇلنىڭ تىترەۋاتقانلىغىنى، كوزلىرىدە يال-
تىراپ تۇرغان غەزەپلىك ياشنى كوردى.

— ئەمدى چىداش يوق، بەس. بۇ بىزگە نىمە تارتە-
قۇلۇق، — بىردىن شانىياز غەزەپلىنىپ سوزلەپ كەتتى، — دادامنىڭ
مەخسۇت بەگنىڭ كالا قوتىنىدا توڭلاپ ئولگەنلىگىنى بىلىسىلەر،
ئانام بولسا، بەگنىڭ تونۇرىغا قىرىق يىلدىن بۇيان نان
يېقىپ ئىككى كوزىدىن ئايرىلغان. ئالدىنقى كۇنى بەگ بۇ
خوتۇن چاق ئىگىرسۇن، چاق ئىگىرەلمىسە، بۇ ئويدە بىكار
نان‌قېپىلار ئېشىپ-تېشىپ تۇرۇپتۇ، زەرەپشانغا ئاپىرىپ
تاشلىۋېتىڭلار دەپ بۇيرۇپتۇ.....كوردۇڭلارمۇ؟ ئۇنىڭ ئويىگە

ئىست ـ مۇشۇك سغمدۇ، لېكىن قىرىق يىل ئىجرى قىلغان ئانام بۇكۇنكى كۈنده كۆچ ـ قۇربىدىن، ئىككى كوزىدىن ئايرىلغانىدا سغمىدى..... يەتتە باشلىق سۇ ئىچىدىماسىدىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ. مەنمۇ ئوز خەنجىرىمنى بىلەپ قويدۇم. بەگ توختىكامغا قول تەككۈزدىكەن، ھامىنى بىر ئولۇم. بەگنىلا ئولتۇرسەم بولدى.....

مەشرەپ، سالمان، جۇمالارمۇ: سەۋرى قاچمىز توشتى، ئەمدى نىمگە قاراپ تۇرىمىز، بەگ كوزىمزگە كورسىتىپ تىرىك نادەمنى يەۋاتسا. قانداق قاراپ تۇرالايمىز؟! — دىيىشتى.

ئاسىم تەمكىن ئولتۇرۇپ، بەگ ـ بايلارنىڭ كۇز كۈنىدىكى ئۇششۇك ھەرىسىدەك بۇگۈنكى كۈنده قۇتراپ كېتمىشىنىڭ سەۋىۋىنى، پات ـ ئارىدا يېتىپ كېلىدىغان ئازاتلىق، قەھرىمان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ۋە ئۇنىڭ يېتەكچىسى جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى، خەلق داھىسى ماۋجۇشى ھەققىده كوپچىلىك ئالدىدا تۇنجى قېتىم ھاياجان بىلەن سوزلەپ بەردى.

— تارىخ رەھىمسىز، خەلق ھەممىگە قابىل، — دىدى ئاسىم سوزىنى خۇلاسىلەپ تۇرۇپ، — ئېزىلگەن، ئاسارەت ئاستىدا قالغان جۇڭگو خەلقى بۇگۈنكى كۈنده، ئەقىل ـ پاراسەتلىك يېتەكچىگە ئىگە بولدى. ئۇ بولسىمۇ جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى. مەن ئۇلۇشكۇن قەشقەر ۋە ئۇرۇمچىدىكى دوستلۇرۇمدىن خەت ۋە كىتابلار تاپشۇرۇۋالدىم..... ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى رەھبەرلىگىدىكى قەھرىمان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى مەملىكىتىمىزنىڭ كوپ قىسىم جايلىرىنى

گومبنداك جاللاتلىرىنىڭ تومۇر تاپىنى ئاستىدىن ئازات قىلىپ، هازىر شىنجاڭغا ئومۇمى يۇزلۈك يۈرۈش قىلدى. جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ كۈچلۈك تۈرتكىسى بىلەن قوزغالغان ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ــ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى قوشۇنلىرىمۇ گومبنداڭ باندىت قوشۇنلىرىنى ماناس دەريا‌سى بويىغا نەقتاپ كېلىپ، ئۇلارنى مەدىرالمايدىغان قىلىپ قويدى. مانا ئەمدى ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنىمۇ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن قوشۇلۇپ، شىنجاڭنىڭ ئازاتلىق ئىشلىرىغا توھپە قوشۇش ئۈچۈن تەييارلاندى. بۇ جۇڭگو تارىخىدىكى مىسلىسىز ئۇلۇغ ئىنقىلاپ. بىز جەزمەن جۇڭگو كوممونىستلار پارتىيىسىنى تېپىشىمىز لازىم..... تاك يورۇماقتا، چوك ئوزگىرىش جەزمەن يۈز بېرىدۇ. ئەمما، بۇ يەردىكى مۇستەبىت زالىم هوكۇمەت ۋە قانخور بەگ ـ بايلار بۇ ئوزگىرىشنى توساش ئۈچۈن جەزمەن جان تالىشىدۇ، جان ـ جەهلى بىلەن قارشىلىق قىلىپ، خەلقتىن ئوچ ئالىدۇ. بىز چوك ئىنقىلاپ غەلىبىسىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلىنىشىمىز، قېرىنداشلارنى بۇ چوك ۋەزىيەتتىن خەۋەردار قىلىپ، قوزغاپ، بەگ ـ بايلارنى ئىنقىلاپ غەلىبىسىگە بۇزغۇنچىلىق قىلالمايدىغان قىلىپ قويۇشىمىز لازىم.....

قېرىنداشلارنىڭ كوزلىرىدە بىر خىل ئۈمىت ـ غايەت زور ئىشەنچ بىلەن تولغان ئوتكۇر نۇر يالتىراپ كورۈندى. ئېلە ـ قۇل، شانىياز، مەشرەپ، جۇما، سالمانلار هايا‌جانلىنىپ، بىر بىرىگە مۇرىسىنى سۈركەپ، قوللىرىنى تۇتۇشۇپ، "مانا، كور ـ دۇكمۇ، نىجات يولى تېپىلدى..... نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئالماسنىڭ بىزگە يەتكۈزگەن گەپلىرىنىڭ هەممىسى راست

ئىكەن، ئاسىم بىلەن ئالماسنىڭ تىلى بىر ئىكەن - دە! ....."
دېيىشتى. ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئاسمىنىدا ئىچكى ئولكىلەردىكى
قىپ - قىزىل تۇغ - ئەلەملەرنى كوتەرگەن، ياۋلىرىغا ياغاچ قاپ -
لىق ئۇزۇن ماۋزۇرلارنى ئاسقان باتۇر جەڭچىلەر؛ ئۇچ ۋىلايەت
دائىرىسىدىن گۇمىنداڭ چېرىكلىرىنى سۈرۈپ چىقارغان مىللى
ئارمىيە جەڭچىلىرى گەۋدىلىنىپ ئوتتى. ئوزلىرىنى شۇلارنىڭ
ئىچىدە ھىس قىلىشتى، يالتىراپ تۇرغان قىلىچلارنى ئويىنىتىپ
ياڭاقلىق يېزىسىغا بېسىپ كىلىشنى، مەخسۇت بەگنىڭ زۇلۇم
زەنجىرلىرىنى چېقىپ كۇمپەيكۇم قىلىپ، ھەممە كىشىنى پۇخادىن
چىقىرىشنى ئويلىدى .....

ھاياجانلىق، قىزغىن بەس - مونازىرە خېلى بىركەمگىچە
داۋام قىلدى، ھەممەيلەن ئوزلىرىنى قۇدرەتلىك روھى ئوزۇق
بىلەن تەمىنلەنگەندەك ھىس قىلىشتى، يېتىپ كېلىۋاتقان
ئازاتلىق خەۋىرى ئۇلارنى قانات چىقىرىپ ئۇچۇش جاسارىتىگە
ئىگە قىلدى ..... ئويىنىڭ ئوتتۇرىسىغا داستىخان سېلىپ نان،
تۇز كەلتۇرۇشتى، جادو قىزىراقنى توغرا قويۇپ، ھەر كىم ئوز
يانلىرىدىكى خەنجەر - پىچاقلىرىنى نان - تۇزغا قارىتىپ، جادو
قىزىراققا تىكلەپ قويۇشتى. ئاندىن بىر ئېغىزدىن:

— جانغا - جان، قانغا - قان! توختاخۇننى ئولتۇرۇشكە
يول قويمايمىز! — دەپ قەسەم قىلىشتى .....

شۇنىڭدىن كېيىن، دەرھال بۇگۇن كېچىچە ئوي - ئويلەرگە تارقىلىپ بېرىپ، ئازاتلىق خەۋىرىنى قېرىنداشلارغا يەتكۇزۇپ، مەخسۇت بەگنىڭ توختاخۇننى سۇغا بېسىپ ئولتۇرۇش ھىلىسىنى پاش قىلىپ، كوپچىلىكنى ئەتىدىن باشلاپ

"ئېلىش" بېشىغا بېرىش ئۈچۈن قوزغاشقا ئاتلاندى.....

قېرىنداشلار تارقالغاندىن كېيىن، ئاسسىم ئېلىقۇلنى يېنىغا تارتتى:

— ئېلىقۇل، ئىنىم، سەن شاتۇر دوغا بىلەن يەنە بىر قېتىم كورۇش، مۇمكىنچىلىك بولسا ئالماسنىڭ ئوزى بىلەن ئۇچراشقىن، — دىدى ئويلىنىپ تۇرۇپ، — مەن قەشقەردىكى ئىنىمغا خەت يېزىپ بېرىمەن، يەنە پىكىرداش دوستۇم بار، ئۇنىڭغىمۇ خەت يېزىپ بېرىمەن. سەن ئالماسقا ئېيتقىن، ئۇ قەشقەرغە بېرىۋەسۇن. بەگ ئالماسنى توختىكامدىن چەتنىتمەن .ەپ، بۇ قېتىم ئۇنى ياخشى پۇرسەت بىلەن تەمىنلىدى. ەشقەر — داۋالغۇپ تۇرغان چوڭ شەھەر، ئۇ يەرگە ئىچكى ئولكىلەرنىڭ خەۋەرلىرى تېزلا يېتىپ كېلىدۇ، ئىلغار پىكىر- لىك ئادەملەر كوپ. جىق نەرسىلەرنى كورۇپ، ھازىرقى ۋە- زىيەتتىن خەۋەر تېپىپ كېلىدۇ. مەن بىر كىشىگە خەت يېزىپ بېرىمەن، جەزمەن كورۇشسۇن. سەن يەنە ئالماسقا ئېيتقىن، خاتىرجەم بولسۇن. بىز توختىكامنى كوز قارچۇغۇمىزدەك ساق- لايمىز. كوپچىلىك قوزغالسىلا، بەگ ھىلىسىنى ئاۋام ئالدىدا پاش قىلىۋەتسەكلا، بەگ توختىكامنى ھىچنىمە قىلالمايدۇ..... ئاڭغىچە، ئالماسمۇ يېتىپ كېلىدۇ..... ئۇقتۇڭمۇ، ئۇنتۇما، ھەممىنى ئالماسقا ئېيتقىن.....

ئېلىقۇل بېشىنى ئەگدى، ئاسسىم قولىغا قەلەم ئالدى.

ئاسسىم تىزىغا دەپتەر قويۇپ خەتنى يېزىپ تۇگەتكىچە، ئېلىقۇل بىلەن ئېلىشا ئۇن-تىنسىز، كوزىنى ئۇزمەي خەتكە قاراپ تۇرۇشتى. ئاسسىم خەتنى يېزىپ بولۇپ، تۇماچىلاپ ئۇچ پۈكلەپ، ئېلىقۇلغا سۇندى:

ــ ماڭ ئىنىم، هايال بولما. مەن هازىر توختىكاملار-
نىڭ ئويىگە بارىمەن، ساربخان ئانىنى خاتىرجەم قىلىش كېرەك،
تېگىرقاپ يۈرمەسۇن.....

2. "ئېلىش" بېشىدا

ساربخان ئانا مۇدهىش بىرقول كېلىپ يۈرىگىنى سۇغۇرۇۋ-
ۋالغاندەك، بىردىنلا تـوختاخـۇن بىلەن ئـالماستىن ئـايرىلىپ
قـالغانلىغىنى سېزىپ، كـوڭلى يېرىم بولۇپ كەتتى..... ئەگەر
يېرىم كېچىدە ئـاسسم كېلىپ، ئانا بىلەن ئـۇزاق مۇڭدىشىپ،
هەممىنى چۈشەندۈرمىگەندە، بەلكىم، ئانا هەممە دەرت-ئەلە-
مىنى كوزىدىن ئېلىپ، يىغانلىق يىغا-زارە بىلەن بىسەرەمجان
بولغان بولاتتى.

هـازىر ئـانـا چىدام ۋە تەمكىنلىك بىلەن ئاسمىنىڭ
سوزلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئۇنى ئىشىك تۈۋىگىچە ئۇزىتىپ چىقتى.
ئـويگە قايتىپ كىردى، قۇرۇت يىگەن جەگە ياغاچقا يولىنىپ
بىر مىنۇتچە ئويلاندى. ئاندىن، ئالدىراپ بېشىغا لېچەك سې-
لىپ ئېڭىگىدىن تـاڭدى، قىزى ئـانـارنىڭ قولىدىن تۇتۇپ،
چىراقنى ئوچۇرۇپ، ئىشىكنى زەنجىرلىدى.

ئـانـا ئىشىك تۈۋىدە ئەتراپنى تىڭشاپ بىرئـاز تۇرۇ-
ۋالدى-دە، ئاندىن: "يۇر قىزىم، كەتتۇق" دىگىنىچە، قـاراڭ-
غۇلۇق باسقان كەمبەغەللەر مەھەللىسىگە قاراپ سىڭىپ كىرىپ
كەتتى.....

ئـانا تاڭ ئاتقىچە ئوي ئارىلاپ كوز يۇممىدى. ئاسىم،

ئېلىقۇل، شانسياز، مەشرەپلەرمۇ كوز يۇممىدى. جۇما، سالماد-
لامۇ شۇنداق..... ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئايرىم-ئايرىم ھالدا
دەرتمەن قېرىنداشلارنىڭ ئويلىرىگە بېرىپ، تۇنۇر بېشىدا،
پەگا ئالدىدا، تالباراڭ ئاستىلىرىدا مۆكدىشىپ ئازاتلىق
خەۋىرىنى يەتكۈزدى..... پات-ئارىدا جاھان ئاستىن-ئۈستۈن
بولىدۇ، زەرەپشان ئۇستىدىكى قارا بۇلۇت تارقاپ، يورۇق
ئاپتاپ بىزگە كۈلۈپ قارايدىغان چاغلار كېلىدۇ.....، دد-
يىشتى. ئۇلار يەنە مەخسۇت بەگنىڭ تاڭ ئالدىدا دەرتمەن
خەلقتىن ئۇچ ئېلىپ، توختاخۇننى قۇرۇانلىق قوي قىلىپ،
ھەدەپ ئاچ كۆزلۈك بىلەن بايلىق توپلاپ، خەلق ئازاتلىق
ئىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتقانلىغىنى سوزلەپ بەردى.....

— بورانىڭ بىر تال تۇكىنى يۇلساقمۇ ھېساپ، —
دەيتتى ئانا، — ئىلان ئۆزىنىڭ ئولۇمىگە تەن بېرىدىغان ئىش
نەدە بار؟.....پۇتۇن ئومرىمىز بويىچە ھەممىنى كوردۇق،
بەگدىن ۋاپا كەلگىنىنى كىم كورگەن؟.....بەگنىڭ زۇلمىدىن،
جەۋرى-جاپاسىدىن قۇتۇلىدىغان كۈننى ئارمان قىلىپ، كوزد-
مىز تېشىلدى، يۈرەك زەردىگۈش بولدى.....مانا ئەمدى شۇ
كۈنگە ئۇلىشىپ قالدۇق — ئازات بولمىز، پەرىشتە-خىزىرىدەك
كىشىلەر كېلىدۇ.....بەگنىڭ ھەيۋىسىنى توكۈپ، يېتىپ كېلە-
ۋاتقان ئازاتلىققا پۈتلىكاشاڭ بولمايدىغان قىلىش لازىم.
ئاسىم ئەپەندى شۇنداق دىدى، ئالماس ئوغلۇم شۇنداق
دىدى.....

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ هاڭ-تاڭ بولۇپ گاڭگىراپ قال-
غانلارمۇ؛ كالپۇكلىرى تىترەپ، كوزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ياش

قۇيۇلغانلارمۇ بولدى. ئومۇمەن كوپچىلىك دالايلار، يىللىقچىلار، چاكار ـ مەدىكارلار، ئوتاقچى ـ ئىشچاربكەش نامرات دىخانلار هاياجانلىنىپ روهلاندى.....نۇرغۇن كىشىلەر توختاخۇنىنىڭ بېشىغا چۈشكەن غەلىتە قىسمەتنى ئاڭلاپ، دەسلەپ ياقىسىنى تۇتۇشتى، كېيىن غەزەپلىنىشتى ۋە "ئېلىش" بېشىدا بولىدد ـ غان قانخورلۇق ۋەقەگە لەنەت ئوقۇپ، ئۇچمۇ ـ ئۇچ قوزغىلىپ، ئەتە "ئېلىش" بېشىغا بېرىشنى قارار قىلىشتى.....

ئانىنىڭ كۆڭلى ئىمىن تېپىپ ئويگە قايتتى.

ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن، مەھەللە ـ كوچىلاردا مەخسۇت بەگنىڭ ئىگىز، قۇندۇزدەك قارا ئاتلارنى مىنگەن سىم قامچىلىق دوغا ـ يايىلمىرى پەيدا بولۇپ، "ئېلىش" هاشاسىغا قوغلاش باشلاندى. ئۇلار ئات بىلەنلا ئوي ـ ئويـ لەرگە باستۇرۇپ كىرىپ، تاراسلىتىپ قامچا سېلىپ:

ـــ بەگدىن هۆكۈم، چاپسان، "ئېلىش" بېشىغا! ـــ دەپ ۋاقىرايتتى. قېرىلار، ياشلار، تۇل خوتۇنلارنىڭ هەممىسىنىڭ بېرىشنى، بەگنىڭ نەزىرىدىن ئوتۇشنى بۇيرۇيتتى.....

هاشاغا مۇنداق زورلاش ئەزەلدىن مەۋجۇت ئىش، هىچكىم ئوزلۇگىدىن بارغان ئەمەس. لېكىن، بۇگۇن كىشىلەر ئالدىراشماقتا، غەزەپلەنگەن هالدا يۇگۇرمەكتە.....

ساربخان ئانا مەھەللە ئىچىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، يۇرت ئىچىدە هېچبىر ئەركەكنىڭ قالمىغانلىغىنى سەزدى. ئەتىگەندە سۇ قاپاقلىرىنى ئوشىسىگە ئېلىپ كول بويىغا ماڭغان ئايالار، كېلىنلەرمۇ؛ هويلا ـ ئارامىلىرىنى سېپىپ سۇپۇرۇۋاتقان جاۋىلداق خوتۇنلارمۇ ئانىغا، بۇگۇن نىمە ئۇ ـ چۇندۇ غەمكىن ۋە كوزلىرىنى مولدۇرلىتىپ قاراشتى.

لېكىن ئانا، بۇگۈن مىسكىن ئېرىنى قۇتقۇزۇشقا ئەمەس، بەلكى، ئۇنىڭدىنمۇ ئەھمىيەتلىكرەك ئىشقا ــ ئازاتلىق تېگىنى كۆتۈۋېلىشقا كېتىۋاتقاندەك، ئوزىنى تېتىك، بەردەم ھىس قىلاتتى، بېلىنى كۆلىدا باغلىۋالغان بولۇپ، يالاڭغىداق پۇتلىرى بىلەن گۈس ـ گۈس دەسسەپ ماڭاتتى ۋە قوشۇملىرى تۇرۇلگەن بولسىمۇ، كوزلىرى ئەتراپقا ئىشەنچلىك قارايتتى.

ئۇ، "ئېلىش" بېشىغا ئېلىپ باردىغان تاشلىق ساي بويىغا كەلگەندە، كونا قەۋرىستانلىق ئالدىدىكى ئازنا مېچىتنىڭ "ساخاۋەت" خانىسىدىن ئورۇق، كەكە ساقاللىق، تەتىلىپ كەتكەن ئۇزۇن چاپىنىنىڭ ھەممە يېرىدىن جۇۋاز يېغى ۋە قاڭسىق زاغۇن كۆنجۇرسىنىڭ پۇردىغى كېلىپ تۇرغان بىر كىشى كوزلىرىنى ئۇۋۇلىغان ھالدا چىقىپ، يولدا ئانىغا قوشۇلدى.

ئانا بۇ كىشىنى تونۇدى ــ "قىسمەت چورۇق".

قىسمەت چورۇق مەخسۇت بەگنىڭ جۇۋازخانىسىدا ئوتتۇز بەش يىل جۇۋاز ھەيدەپ، ئويلۇك ـ ئوچاقلىق بولالماي، كۇچ ـ قۇربىدىن قېلىپ مۇكچەيگەندە ھەيدىۋېتىلگەن. ئۇ بىر چورۇقنى ئوتتۇز بەش يىل توپە ـ توپىلەپ چەملەپ ـ ياماپ كىيگەنلىگى ۋە قوغلىۋېتىلگەندە ئۇنىڭ بارلىق ئىش ھەققى شۇ بىر چورۇقلا بولۇپ قالغانلىغى ئۈچۈن، كىشىلەر ئۇنى "قىسمەت چورۇق" دەپ ئاتايتتى.

ئانا قىسمەت چورۇقنى كورۇپ، قەدىمنى ئاستىلاتتى:

ــ ھە، قىسمەتاخۇنمۇ..... ــ دىدى ئانا، ــ بارامدۇ لا؟.....

ـــ باراي دىدىم، بارمامدىغان، ـــ دىدى قىسمەت چو-
رۇق، ـــ ھىم.....كورسىلە بۇ جاھاننىڭ تارلىشىپ كەتكەنلىگىنى.
ئەجەپ بىر ئىش.....كىچىدىن "ساخاۋەت" خانىدا تۇگىۋلۇپ
ياتسام، جۇما قىرغىز "ھەي قىسمەت ئاغاي. بارمۇ سەن.
بولدى قوي، ئۇخلاۋەرمە، تۇرغىنا" دەپ ئۇسۇپلا كىرىپ
كەلدى. ئوھوي.....ئۇ شۇنداق بىرنىمىلەرنى دىدىكى، ئاغزىم
ئېچىلىپ ھاڭقىيىپلا قالدىم. كىشى شۇنداق گەپلەرنىمۇ ئاڭ-
لايدىكەن - دە!.....ئازاتلىق بولغۇدەك، تۇغ - ئەلەم كوتەرگەن
ئەزىمەت بالىلار كېلىۋاتقىدەك.....بىزنىڭ بەگ يەنە توختا-
خۇننى.....ئەجەپ بىر ئىش. كوزۇمدە ئۇيقۇ يوق، خىيالىم شۇ
تۇغ - ئەلەم كوتەرگەن بالىلاردا بولۇپ قالدى.....بەگنىڭ بۇ
نىمە قىلغىنى - ھە؟.....

ئانا ياندىشىپ كېتىۋېتىپ خېلىغىچە گەپ قىلمىدى:

ـــ كۇن چىقىدۇ، قىسمەتاخۇن، ئاخىر ئاسايىشلىق
كۇنلەر، ئارمان قىلغان كۇنلەر كېلىدۇ، ـــ دىدى ئانا، ـــ كۇز
كۇنىدىكى ھەرە ـــ ئۇششۇك ھەرىسى ئەمەسمۇ، ھەم ئولۇمتۇك
كېلىدۇ، ھەم بەك چاقىدۇ، بەگ ئۇششۇك ھەرىسى، ئاسىم
ئەپەندى: نەشتىرىنى سۇغۇرۇۋالسا ھەرە چاقالمايدىغان بولىدۇ،
دەيدۇ. يۇرسىلە، ئىتتىگرەك ماڭلى.....

ئۇلار دەل قوزا چۇش بولغان مەزگىلدە "ئېلىش"
بېشىغا يېتىپ باردى.

"ئېلىش" بېشى ـــ دەريادىن "بەگلىك ئوستىگى" گە سۇ
ئېلىنىدىغان ئېغىز. بۇ يەردە بىرقانچە مىڭ ھاشارچى پۇ-
تۇن شىمالىي قاشقا يېيىلىپ ھەركەت قىلىۋاتاتتى. ھاشارچىلار
ئاپتاپتا كويگەن، يېغىر بولۇپ تېرىسى ئېچىلىپ قالغان يالە-

ئاچ دۇمبىلىرىدە سەكسەن، يۈز جىلك كېلىدىغان قورام تاش-لارنى كوتىرىپ، پۈتلىرى دىرىلدەپ، بەل سوڭەكلىرى سقىراپ قاشقا تەستە چىقاتتى، تاغار، قاپ، زەمبىللەردە شېغىل كوتە-رىپ، دەريا ئىچىگە سوقۇلۇۋاتقان دومبىنى ئىگىزلەتتى. ھەممە يەردىن دوق-پوپۈزا، تىللاش، تارسىلداپ تەككەن قامچا ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

شمالىي قاشنىك بىر بۇرجىكىدە مەخسۇت بەگنىك چېدىر بارىگاھىسى بولۇپ، ئانا ئۇنى يىراقتىن ئېنىق كوردى. چېدىر بارىگاھىتا مەخسۇت بەگ ئوزىنىك ئاق سەللىلىك مەسلەھەتچىلىرى بىلەن بەزمە قۇرۇپ، يەپ ئىچىپ ئولتۇرۇپ، بۇ يەرگە موكىدەك كىرىپ-چىقىپ تۇرغان ئاقساقاللار، يۈز-بېشىلار، دوغا-يايلارغا ئەمر-پەرمان بېرىپ تۇراتتى.

ساربخان ئانا ھاشارچىلار ئىچىدىن ئارىلاپ كېتىۋېتىپ، بەگنىك سىم قامچىلىق دوغلىرىغا كوزى چۈشۈپ، تېنى شۇر-كىنىپ كەتتى. دوغلار ئىالدىغا ئۇچرىغان ئادەمنىك باش-كوزىگە قامچا سېلىپ:

— قەدىمكىنى تېزلەت، ئالدىڭغا قارا، بۇ قانداق تاش، قورامنى كوتە، زەمبىلنى نىمىشقا توشقازمىدىك، نىمە دىرىلـ دەيسەن، ماك! — دەپ ۋاقىراپ-جاقىراپ، نوقۇماقتا، ئىتتىرىـ مەكتە، باش-كوزىنى قانغا بويىماقتا ئىدى.....

ئانا يىراقتىن توختاخۇننى كوردى. ئۇ، يۈز جىلك كېلىدىغان يۈمۇلاق قورام تاشنى دۇمبىسىگە ئېلىپ پۈتلىرى دىرىلدىگەن ھالدا ھالسىراپ-مۈكچىيىپ دومبا ئۈستىگە چىقىپ كېتىۋاتاتتى.

ئانا كېتىۋېتىپ، "تارس" قىلىپ ئۈزۈلغان قامچا ئاۋا-

زىنى ئاڭلاپ، ئىتتىك يان تەرىپكە قاردى. قامچا يىگۈچى قىسمەت چوروق ئىدى. ئۇ ئىگىدىن چىكىسىگىچە قىپ-قىزىل، باشمالتاقتەك ئىز قالدۇرغان قامچىنىڭ زەربىدىن بىر تولغاندى-دە، سىم قامچا تۈتقان قۇربان ئاقساقالنىڭ ئالدىغا دۈمىلەپ كەلدى:

— هوي.....قۇربان ئاقساقال، قامچا بىلەن ئۇرىدىغان مەن جۇۋاز كالىسى ئەمەس، ئادەم! مېنىڭ قايسى سەۋەنلىگىم ئۈچۈن ئۇرىسەن؟ — دىدى.

— ماڭ، ماڭ، خەقنى ئىشتىن قويما، لاغايلاپ يۈرمە، ماڭ ئىنجىق، نىمە تۇرىسەن؟.....

قۇربان ئاقساقال بۇ گەپكە سەما بولۇپ سەل-پەل توختاپ قالغان يەنە بىر كىشىنىڭ يۈزىگە قامچا بىلەن "تارس" قىلىپ بىرنى سالدى. بۇ، بايىز خالۋاپ ئىدى. قامچا ئۇنىڭ يۈزىنى تىلىپ، قىپ-قىزىل قان چاچراتتى. بايىز خالۋاپ مۇرىسىدىكى قاپنى تاشلىۋېتىپ، ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى سىلىغاندا، قوللىرى قانغا بويىلىپ كەتتى.

— خەپ، ئاقساقال توختاپ تۇر، تېخى كۆرىسەن!.....

بۇ گەپنى جۇما ئېيتقان ئىدى. قۇربان ئاقساقال:

— هوي، قىرغىز، سەن نىمە دەپ جويلۇۋاتىسەن، تۈت ئۇنى! — دەپ ۋاقىرىدى ۋە تارسىلدىتىپ جۇمانىڭ باش-كۆزىگە قامچا سالدى. ئۇ يەنە ئۇرماقچى بولغاندا، ئۇنىڭ قامچا تۇتقان قولىنى بايىز خالۋاپ ئامبۇردەك قىسىپ تۇتۇۋالدى.

ئەمما، شۇ چاغدا بىرنەچچە دوغا-يايى ئېتىلىپ كېلىپ بايىز خالۋاپقا ئېسىلدى، هاشارچىلار يىغىلدى. بايىز

خالۋاپنى قامچىلاۋاتقان دوغىنى ئېلىقۇل سەپنى يېرىپ كېلىپ بىر تېپىپ ئورۇۋەتتى، كىمدۇ قۇربان ئاقساقالنىڭ يۈزىگە تاش بىلەن سالدى، قايسىبىر دوغا بىقىنىغا تەككەن مۇشتتىن ئۆگدىسىغا چۈشتى، ھىلىقى دوغا:

ــ تاجىك، تاجىك، سالمان تاجىكنى تۇت، ــ دەپ چىقىرىدى.

توختاخۇن قىيا-چىيا كوتىرىلىۋاتقان شمالىي قاشقا بىرپەس قاراپ تۇردى-دە، مۇرىسىدىكى تاشنى تاشلاپ، يۈز-كوزى قان بولغان بايىز خالۋاپ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ تېخى بىرنەچچە قەدەم مېڭىشىغا، پايلاپ تۇرغان تۇت لۈكچەك دوغا ئوزئارا نىمىلەرنىدۇ پىچىرلاشتى-دە، يۈگۈرۈپ كېلىشىپ كاپىلا قىلىپ تۇتۇۋالدى.

ــ ھەممىنى قۇتراتقان سەن، سەن قۇتراتتىڭ، نىمىشقا يولۇڭغا مېڭىۋەرمەي قاراپ تۇرىسەن، يەنە نەگە!.....

دوغىلار توختاخۇننى ھەش-پەش دېگىچە قىل ئاغامچا بىلەن چەمبەرچەس باغلاپ، مەخسۇت بەگنىڭ چېدىر-بارىگاھ-سىغا سورەپ ماڭدى.

مەخسۇت بەگ بۇ چاغدا، چېدىر بارىگاھىتا قوللىرىنى شىلتىپ ھە دەپ ئىمام خاتىپقا كايىۋاتاتتى.

ــ ئېيت، سەن ئېيت! سەن قانچە يىل مېنىڭ ئاش-تۇزۇمنى يىدىڭ، ياغلىق كاۋاپ، قىيمىلىق پىتىر مانتا، ئۇلا گوشى باسقان پولۇ قوسىغىنى ئەستىمۇ-ھە! ئۇستۇڭدىكى بەقەسەم تون نەدىن كەلگەن؟ مەن سېنى مۇشۇنچىلىك ئىشقا "ھە-ھۇ" دېيىشىپ بېرەرمىكىن دېمىسەم، نىمىشقا باقتىم!

توختى ئىسملكنى توختىمغان سۇغا بېسىش دەقىيانۇسىنىڭ ۋاقتىدىن تارتىپ بار ئىش. خۇدا راۋا كۆرمىسە، مەن راۋا كۆرىمەن، «قۇرئان» دا بولمىسا، مېنىڭ كىتاۋىمدا بار، سەن ماڭا ئىككىنچى ئەقىل كۆرسەتكۈچى بولما.....يا سېنىڭ!.....

مەخسۇت بەگ ئىمام خاتىپنىڭ ئالدىغا كېلىپ دۇەيلىدى. ئىمام خاتىپ ئىككى قولى بىلەن سەللىسىنى تۈزەپ، ياقىسىنى تۈتۈپ، ھاقارەتلەنگەن قىياپەتتە:

— ياپەرۋەردىگار، ئۇزەڭ بىرنىمە دە، مەن ئاجىز قۇلۇڭ، — دەپ ئورنىدىن تۇردى ۋە بەككە قاردى، — سىلى مەسلىھەت بەر دىدىلە، مەن كۆڭلۈمگە كەچكەننى ئېيتتىم، ئاللاتائالا راۋا كۆرمەيدۇ، بەندىلەرنىڭ قەھرى - غەزىۋى تۇتىدۇ، ئۇنداق قىلمايلى دىدىم، گۇناغا شېرىك بولمايلى دىدىم.....

— گۇنا! قانداق گۇنا؟!

مەخسۇت بەگ ئىمام خاتىپنىڭ چاپىنىنىڭ ياقىسىدىن قامالاپ تۇتۇپ، چىدىرنىڭ ياغىچىغا غەزەپ بىلەن ئۇتتۇرىۋەتتى.

كوزۇمدىن يوقال، نان قېپى، كارغا يارىماس!.....

— دۇرۇس، بەگنىڭ دېگىنى دۇرۇس، — دېيىشتى قازاكالان بىلەن سوپى ئىشان پۇشۇلداپ ئولتۇرۇپ، — ئىمام خاتىپ بىرەمدىلا دانا بولۇپ كەتتىمۇ.....ھوكۇمەت، بەگ ئەمرىنى تۇتماقلىق ۋاجىپ.....تۇزكور بولمايلى.....مانا ھەممىمىزنىڭ پىشۋاسى ھىسابىدىن دامولام ئولتۇرۇپتۇ، كىتاپ سوزى قانۇن، بەس!.....

شۇ پەيتتە، شىمالىي قاشتا يەنە قىيا - چىيا كوتىرىلدى.

مەخسۇت بەگ چېدىرنىڭ سىرتىغا قاراپ ماڭدى، چېدىر-
دىكىلەر دۇررىدە ئورنىدىن قوزغالدى.

چېدىر ئالدىدا قولى باغلانغان توختاخۇن تۇراتتى.
مەخسۇت بەگ يۇز-كوزى قان بولغان قۇربان ئاقساقالنى
كورۇپ ئەرۋايى ئۇچتى ۋە بىر دوغىنىڭ قولىدىن ئۇچ تىل-
لىق سىم قامچىنى يۇلۇپ ئېلىپ، توپ ئارىسىغا ئېتىلىپ
بېرىپ:

ــ قۇربان ئاقساقالغا قول تەككۈزگەن قايسىڭ، ئەجىلىڭ
تولغان خۇمپەر، هازىر ئۇزەكنى مەلۇم قىلىش! ــ دەپ، ئالدىغا
كەلگەن هاشاچىلارنى تاراسلىتىپ سېلىشقا باشلىدى، بىر-
نەچچە هاشاچىنىڭ يۇز-كوزىنى قانغا بويىدى، بىرنەچچە
قېرى، ئاجىز كىشىلەرنى تېپىپ-دەسسەپ چەيلىدى. ئاندىن
كەينىگە بۇرىلىپ، توختاخۇنغا قاراپ، لۇكچەك دوغىلاردىن
سورىدى:

ــ بۇ توختامۇ؟.....هە، بۇنى نىمىشقا باغلىدىڭ؟.....

ــ تاش توشۇشتىن باش تارتتى، خەقنى قۇتراتتى،
يەنە.....

بەگ قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، توختاخۇنىڭ ئالدىغا
كەلدى، قولى بىلەن ئۇنىڭ ئىڭىكىنى كوتەردى:

ــ هە، سەن تېخى خەقنى قۇتراتىپ نىمە قىلماق-
چىدىڭ!.....

ــ مەن، مەن بايىز خالۋاپنىڭ ئالدىغا باراي دېگەن
ئىدىم، لېكىن.....

ــ بايىز خالۋاپنىڭ؟.....يالغان! ــ بەگ دوغىلارغا
قاراپ ۋاقىرىدى، ــ بوينىغا تاش ئاس، هەيدە دومبىغا!.....

بوينىغا تاش ئېسىش ــ يارغا بېسىپ، سۇغا چوكتۇرۇپ ئولتۇرۇشنىڭ بەلگىسى.

ئۇتۇلگەن قانخورلۇق يېتىپ كەلمەكتە ئىدى.

بوينىغا تاش ئېسىلغان توختاخۇننى ئونچە دوغا ئىككى قېشى تۇتىشاي دەپ قالغان، غالجىرلاشقان سۇ لومۇلدەپ ۋاشىلداپ ئېقىۋاتقان، قاتار بۇقا باغلانغان دومبىنىڭ ئالدىغا سورەپ ئېلىپ كەلدى.

ــ باس دومبىغا! ــ بەگ چىقىراپ ۋاقىرىدى.

ــ ئىلاھا ئامىن، جەننەتتە ئوزىنى كورسۇن ئامىن! ــ سوپى ئىشان ئىڭراق ئاۋاز بىلەن دۇئاغا قول كوتەردى.

دەل شۇ پەيتتە، ئاسمان، ئېلىقۇل، مەشرەپ باشلىق ئون نەچچە كىشى ھاشاچىلار ئارىسىدىن چىقىپ، سەكرەپ دومبا ئۇستىگە چىقتى ـ دە، بەگنىڭ ئالدىدا پۇتلىرىنى كېرىپ توغرا تۇردى.

ــ قېرىنداشلار، تۇققانلار! ــ ئاسمانىڭ ئاۋازى پۈتۈن مەيدانغا يېيىلىپ كەتتى، پۇتون ھاشاچىلار دەۋرەپ ـ قىسىلىپ قاشقا چىقىشتى، ــ بۇگۈن بەگ قىرىق يىل بەگ ئۇچۇن ئىشلىگەن تۇختىكامنى يارغا بېسىپ، قۇرۇلۇشلىق قوي قىلىپ ئولتۇرمەكچى، ئۇنىڭ خۇنىنى يەنە بىزگە مال چارۋىغا، ئالتون ـ كۈموشكە ساتماقچى. سىلەر ئېيتىڭلار، توختىكامنىڭ زادى نىمە گۇنايى بار؟!.....

مەيداندىن دەھشەتلىك قىقاس ـ چۇقان كوتۇرىلدى:

ــ بىز جاننى تىكىپ قويدۇق!.....

ــ ھامىنى بىر قېتىم ئولۇم!.....

ـــ توختاخۇنغا كىم چېقىلىدىكەن، شۇنى سۇغا باسمـ
مىز!.....

ـــ توختاخۇننى توختىمىغان سۇغا بېسىش ئالدامچىلىغى
ئەمدى ئاقمايدۇ!.....

ـــ بەگنىڭ ئوزىنى سۇغا بېسىش كېرەك!.....

ـــ.....

مەخسۇت بەگ قۇتۇرغان چايانىدەك تىپىرلاپ، ئاسمىغا
ئېتىلىپ كەلدى:

ـــ ھە..... سەن ئىلى ئۇغرىسى، قىزىل باش ئىسيانچى،
بۇ يالاڭتوشلەرنى قۇتراتقان سەن ئىكەنسەن ـ دە! تۇتۇڭلار
ئۇنى! بوينىغا تاش ئاس!.....

دوغا، يايلار قامچىلىرىنى كوتىرىپ، ئاسمىغا ئېتىلىپ
كەلدى. لېكىن ئاسىم بۇ چاغدا، ئېلىقۇل، شانىياز، مەشـ
رەپ، ئانا، بايىز خالۇاپ، جۇما، سالمان باشلىق يۇزلىگەن
قېرىنداشلارنىڭ ھمايىسى ئاستىدا بولغانلىقتىن، دوغلار قانچە
قىلسىمۇ، سەپنى يېرىپ، ئاسمغا يېقىنلىشالمىدى.

مەخسۇت بەگ قولىدىكى قامچىسىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ،
ئاسمنى ھمايە قىلىپ تۇرغان خەلق ئىچىگە بۇسۇپ كىرەلـ
مىگەن چاپارمەنلىرىنى تىللاپ، ئاقساقال، يۇزباشى، دوغا ـ
يايلارنىڭ ھەممىسگە ۋاقىرىدى:

ـــ ھەممەڭ ئاتقا مىنىش!.....مەن بۇگۈن كىملىگىمنى
كورسىتىمەن، ئىغۋاگەرنى تاپتىم، ئاسمنى سۇغا بېسىپ ئەجىلى
مۇئەللەق قىلمىسام، ئەر ئوغلى، مەخسۇت بەگ بولماي
كېتەي!.....

ئاتقا مىنىشكەن ئوتتۇز ـ قىرىقچە چاپارمەن قولىغا سىم

قامچا، ئۇچىغا تومۇر قاپلىغان كالـتەك ـ توقماق ۋە سىرتـماق سالىدىغـان قىل ئـاغـامـچىلارنى ئېلىپ ئويـنـىتىپ، دەۋرەپ تۇرغان خەلق ئۇستىگە باستۇرۇپ كەلدى. نەچچە ئون ئادەمـ نىڭ كاللىسى يېرىلدى، يۈز ـ كوزلىرى قانغا بويالدى. مەخسۇت بەگنىڭ ئوزى بىرنەچچە ئادەمـنى ئانقا چەيلىتىپ، بىر قېرى ئادەمنىڭ مىڭىسىگە تومۇر توقماق بىلەن ئـۇرۇپ، مىڭسىنىڭ ئاپپاق قېتىغىنى چىقىرىپ شۇ يەردىلا ئولتۇردى. ئاندىن ئۇ سەپ ئالـدىدىكى ھاشاچىلارنىڭ يـۈز ـ كوزىنى قـانـغا بويـاپ، ئاسمىنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ كەلـدى ـ دە، ئۇنىڭ بويـىنغا سىرتماقلىق ئاغامچا تاشلىدى.

ئاسىم ئاغامـچىنىڭ ئـۇچىنى "شاپ" قىلىپ تۇتۇۋېلىپ، بەگنى ئاتتىن دومۇلىتىۋەتـتى؛ ئېلىقـۇل يەرگە دۇم چۈشـكەن مەخسۇت بەگنىڭ گـەجـگىسىگـە دەسسەپ چـىقىپ، ئـوزىـگە ئات سېلىپ كەلگەن قۇربان ئاقساقالـىنىڭ ئېتىنىڭ كەيـنىگە سەكرەپ مىنگەشـتى ـ دە، ئـۇنى مۇشت ـ بىلـەن بىرنى قويۇپ، ئاتتىن موللاق ئاتقۇزدى.....

مەخسۇت بەگ بىلەن قۇربان ئاقساقالنىڭ ئاتتىن موللاق ئېتىشى بىلەن چاپارمەن لۈكچەكلەر ساراسىمىگە چۈشۈپ، نىمە قىلىشىنى بىلمەي قالدى. ھاۋادا تاش، چالما ـ كېسەك ئۇچۇشقا باشلىدى، دوغا ـ يايلار تـاش بـورىنى ئاسـمدا قالـدى..... كىمنىڭـدۇ ئاتـقان تېشى مـەخسۇت بەگنىڭ ئـوڭ چىكىسىنى قانغا بويىدى، قۇربان ئاقساقـال تاش تەكـكەن كوزىنى قولى بىلەن بېسىپ كالىدەك ھوكىرەپ ۋايجانلىدى..... خەلق دەۋـ رەپ ۋاقىرايتتى:

ــ ئۇر، قوغلا!.....

ـــ هەممىنى تۇت!.....

ـــ بەگنى باغلا!.....

ـــ .....

كوزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ چەكچىيىپ كەتكەن بەگ هەم ئۇنىڭ چاپارمەنلىرى بىر ئامال قىلىپ، ئاتلىرىغا مىنىشتى ـ دە، يۇرت ئىچىگە قاراپ تىكىۋەتتى.....

روهلانغان خەلق ئۇلارنى خېلى بىر يەرگىچە قوغلاشتى لېكىن، بۇ قوغلاش ئۇزۇن داۋام قىلمىدى. كىشىلەرنىڭ ئالدى تاشلىق ساي يېنىغا بارغاندا، مەهەللە تەرەپتىن بەگنىڭ قولىغا مىلتىق ئالغان ئاتلىق چاپارمەنلىرى كورۇندى. كىشىلەر بىر بىرىگە قاراشتى ۋە مەهەللە دەرەخلىرى، قوناقلىقلار ئارىسى بىلەن ئۇيۇ ـ ئۇيلەرگە تاراپ كەتتى.....

ئاسىم ئوزى بىلەن قالغان ئوتتۇزچە كىشىنى باشلاپ، دەريانىڭ باش تەرىپىدىكى قويۇق توغراقلىق ئىچىگە يول ئالدى.....

3. ئاسمىنىڭ هىكايىسى

مەخسۇت بەگ گازۇاي لامپا يېقىلغان مېهمانخانىدا ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ مېڭىپ يۇرەتتى، ساڭگىلاپ چۈشكەن يۇز گوشلىرى قاريىپ تىترەيتتى، قارچۇغا كوزلىرى تۇرۇپ چوچەكتەك يوغىناپ، تۇرۇپ قىسىلىپ جىرتاقلىشىپ، دەرىزىگە، تالاغا ئەنسىزلىك بىلەن قارايتتى ۋە پۈشۈلداپ ئېغىر نەپەس ئالاتتى.

ئوى ئىچىدە هىسابىدىن دامولا بىلەن سوپى ئىشان

ئۇن - تىنسىز ئولتۇرىدۇ ۋە ئۇلار ئارىلاپ قۇلاق يېقىشىپ نىمىنىدۇ پىچىرلىشىپ قويىاتتى.

بايا، مەخسۇت بەگ "ئېلىش" بېشىدىن تاراسلاپ چېپىپ كەلدى - دە، ھويلىغا كىرە - كىرمەيلا ئاتتىن سەكرەپ چوشۇپ، ئۇزىنى مال - مۇلۇك ئامبىرىغا ئاتىتى، قايسىبىر ساندۇقنىڭ قۇلۇپىنى يۇلۇپ تارتىۋالدى، ئۇستىگە بېسىلغان ئەن - گەزلىمە رەختلەرنى پىقىرىتىپ تاشلىۋەتتى، ساندۇقنىڭ ئاستىدىن قىزىل رەختكە ئورالغان ئېغىر بىرنىمىنى قۇچاقلاپ يۇلۇپ ئالدى ۋە ئۇنى مېھمانخانا ئويگە ئېپچىقىپ گىلەمنىڭ ئۇستىگە تاشلىدى. بەگ چاپارمەنلىرىنىڭ كوزىلىرى بىردىن پاقىراپ كەتتى.

— بايا بۇ تومۇر كوسەيلەر بولغىنىدا، — دىدى بەگ تىترىگەن ھالدا بىر تال ياپون ملىتىغىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، — بۇگۈنكى بۇ شەرمەندىچىلىك بولمايتتى، "ئېلىش" بېشىنى قانغا بويىاپ پۇخادىن چىقاتتىم، خەپ..... قېنى، ھەممەڭ بىردىن ئېلىش، ئۇچتىن - ئۇچتىن بولۇپ بەگ مەھەلە - سىنى قوغداڭلار. كىم سىڭايان قارىسا، جاجىسى بىر پاي ئوق، ئېتىڭلار!.....

چاپارمەنلەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئاكىسى ھىسامىدىن دامۇللا بىلەن ئازراق كۈسۈرلاشتى - دە، ئاقساقاللار، يۈزبېشىلارنى يىغىپ قىسقا كېڭەش ئوتكۈزۈپ، بۇگۈن كېچە تۇتۇلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئىسىملىكىنى بېكىتتى:

— تاڭ يورۇغىچە ھەممىسى مېنىڭ ئالدىمدا تەق بولسۇن، بىرنىمۇ قاچۇرۇشقا بولمايدۇ، — دىدى ئۇ ئاقساقال. يۈزبېشىلارغا قاراپ، — بولمىسا، مىلتىقنىڭ نەيزىسى ئوز كوكسۈڭلاردا! بېشىڭلار تېنىمدا بولسۇن دىسەڭلار بۇنى ئۇنتۇماڭلار.....

هازىر مەخسۇت بەگ مەكتەپ مۇدىرى ئەلـۋەك سوپىنى كۇتۇۋاتاتتى ۋە ئۇمۇ ئىسكىلاچ مەسىنى غاچىلىدىتىپ گۇل-زارلىق ھويلىدا پەيـدا بولۇپ، يوتىلىپ قويۇپ مېھـمانخانىغا كىرىپ كەلدى-دە، داڭ قېتىپ تۇردى.

— ئـاسىم ھىلىغىچە يوقـمۇ؟ — بەگ تىترەپ تـۇرۇپ سورىدى ئۇنىڭدىن.

— كوز-قۇلاق بولۇۋاتىمىز، يوق.....

— يوق!..... مۇھتىرەم بەگ شاۋجاڭ، — دىدى مەخسۇت بەگ زەھەرلىك بىلەن مەسخىرە ئاھاڭىدا، — ئۇزلىرى ئۇ قەزىل پاچاق بىلەن تىل بىرىكتۇرۇۋالمىغانلا.....

ئەلۋەك سوپىنىڭ ئوڭى ئوچۇپ كەتتى:

— نەدىكى گەپنى دەيدىكەنلا. مـەن ئاسىم ئاخىر بىر بـالا تـېـرىـيدۇ، يـۇرتـقا ئـارامـچـىلىق بـەرمـەيدۇ، دەپ جىڭساجۇيگە يۇز قېتىمچە خەت يازغاندىمەن، لېكىن..... لېكىن، بۇ سىرلىق بەندىنىڭ زادى ئەجىلى توشمىدى.....

— بولدى، بولـدى! — مەخسۇت بەگ ئېغىر پۇشۇلـدىدى ۋە ئەلـۋەك سوپىغا قـاراپ "ئولـتۇرۇڭ" دىگەنـدەك قولىنى شىلتىپ ئورۇن كورسەتتى.

— ھازىر ھال-دات ئېيتىشقا ۋاقىت يوق، — دىدى بەگ ۋە گېپىنىڭ ئـاياغىنى تاپالـمىغانـدەك ئىنجىقـلاپ بىرئـاز تۇرۇۋالدى، — سىزگە بىر جىددى ۋەزىپە، ناھايىتى مۇھىم، قېنى قولىڭىزغا قـەلەم ئېلىڭ. ۋالىغـا، ھـاكىمغا، جـىڭساجۇيگە ئۇچ نۇسخا بولسۇن. ئاسىم ئۇستىدە، ئادەم توپـلاپ ئىسيان كوتەردى، زەرەپشاندا ئىلى ئوغرىسى پەيدا بولدى، ھوكۇمەتـكە پۇت ئېتىپ، بېگىمنى ئولتۇرۇش كويىغا چۈشتى. ئەسكەر ئەۋە-

تىپ، ئاسمىنى يۇرت قوۋمى ئالدىدا جادوغا باسمىسا، زەرەپشان بەگلىكى ناھىيە سېگىغا ئاشلىق توكمەيمىز، ــ دەپ ئاۋام نامدىن ئەرز يېزىلىك، قامالاشتۇرۇلۇك. ئەرزگە بارلىق موھۇردار-لار، ئاقساقال، يۇزبېشىلار موھۇر-تامغا باسىۋىن، ئۇقتۇق-ئىزمۇ؟.....

ــ قامالاشتۇرىمەن، ھازىرلا، ــ دىدى ئەلۋەك سوپى خاتىرجەم بولۇپ.

ــ لېكىن، ــ دىدى بەگ ھىسامىدىن دامۇللا بىلەن سوپى ئىشانغا قاراپ قويۇپ، ــ بىز ناھىيىنىڭ جازالاپ بېرىشىگە قاراپ تۇرمايمىز. ئاسمىنى مەن ئۇزەم دارغا ئاسىمەن، ھەممىنى تۇتىمىز، بۇگۈن كېچە تۇتىمىز. دارنى مەكتەپ ئالدىغا ياسايدۇ، سىز پايلاقچىلارنى كوپەيتىڭ. ھىلىقى گومىنداڭ ئەزالىرى دىگەن نىمە ئىش قىلىدۇ؟ بۇگۈن ھەممىنى ئىشقا سېلىڭ نان قېپى مەرەزلەر، تېخى گومىنداڭمىش!.....

دەل مۇشۇ پەيتتە، ئاسىم دەريا بويىدىكى توغراقلىق ئورمان ئىچىدە باشقىچە ئوي-پىكىر بىلەن بەنت ئىدى.

تۇن قاراڭغۇ، ئاسماندا يۇلتۇزلار سۇس ۋە پىل-پىل قىلىپ ئاران كورۇنەتتى، يېنىك، سوغاق شامال توغراق يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى، ئورمان قۇشقاچلىرى ۋىچىرلايتتى، كېچە قوڭغۇزى غوڭۇلداپ ئوتەتتى. ھەدىدۇ "بوك، بوك، بوك" قىلىپ سايرىغان كول بۇقىسىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى، يېقىنلا بىر يەردىن بىمەزگىل ھاڭرىغان ئېشەك بىلەن قاۋۇغان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى كېلەتتى.

ئاسىم بىر تۇپ قېرى توغراق كوتىگىگە مۇرىسى بىلەن

بېرى ئاسسمنىڭ يولەنـگەن ھالدا ئورە تۇرۇپ، ئوزىگە ئەگـ
شىپ ئورمانلىققا قايتىپ كەلگەن دەرتمەن قېرىنداشلارغا قاراپ
قويدى. بەزىلەر توغراق شېخىنى ئاستىغا تاشلاپ، ئىككى قولىنى
گىرەلەشتۇرۇپ بېشىغا قويۇپ سوزۇلۇپ ياتاتتى، بەزىلەر يېشىل
چىمـلىق ئۇستىدە خىيالغا چوكۇپ جىمجىت ئولتۇراتتى، كىمدۇ
جادو ـ قىزىقانى ھە دەپ تاشقا بىلىمەكتە، يەنە بىرەيلەن ئاي
پالتىسىنىڭ سېپىنى چىڭىتماقتا، كىمـلەردۇ ئوتـكۇر خەنـجەر
بىلەن ياغاچنى يونۇپ كالـتەك ياسىماقـتا، چوماق تەييارلە ـ
ماقتا..... ئىدى.

ئورمانلىققا دەسلەپ كەلگەن ئادەم ئوتتۇزچە بار ئىدى،
كېيىن ئۇلاردىن ئون نەچچىسى قايتىپ كەتتى؛ بەزىلىرى بىر
توپ ئادەمنىڭ ئورمانلىققا قاراپ ماڭغىنىنى كورۇپ تەخمە ـ
نەنلا كەلگەن ئىدى. بەزىلىرى بۇ يەرگە كېلىپ بىرەر سائەت
تۇرغاندىن كېيىن، ئوت ـ سۇ بېرىلـمىگەن ئوشكىسىنى ئەسـكە
ئېلىشتى، بەزىلىرى پاددىدىن قايتقان موزىيىم تېنەپ يۇردىمە ـ
كىن دەپ ئەنسىرەشتى، يەنە بەزىلىرى خوتۇن ئاغرىق، بالـلار
ئوچاق ئالدىدا، قاراش كېرەك، دىيىشتى..... دەككە ـ دۇككىگە
چۈشۈپ قېلىشتى ـ دە، كېتىشتى.

ئاسىم ئوزى بايىز خالـۋاپ، ئېلىشا، قىسمەت چورۇقلار ـ
نىمۇ قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. ئېلىشانىڭ كوزى ئاجىز،
قىسمەت چورۇق ياشانـغان، بايىز خالـۋاپ ئۇچۇن بـۇ يەردە
ئوغلى مەشرەپ بار ئىدى. ئەمـما ئـۇلار ئـۇزاق تـارتىشتى.
قايتىپ كەتكۈسى كەلمىدى، بەگ بىلەن بۇگۇن ئارىمىز ئوچۇق
بولدى، بېشىمىزغا كەلگەننى كورىمىز، دىيىشتى. شۇنداق بولـ
سىمۇ، ئاسىم سەممى مەسلىھەت بېرىپ بايىز خالـۋاپ بىلەن

ئېلىشانى قايىل قىلىدى، لېكىن قىسمەت چورۇق ھېچقانداق قىلىپ ماقۇل بولمىدى:

— مەن نېمە، تارتىشىدىغان ئويۇم، بىرەر-يېرىم چوجە خورىزىم بارمىدى. "ساخاۋەت" خانىدا سورۇلۇپ يۈردۈم نېمە، سىلەر بىلەن بىللە بولدۇم نېمە، ئوخشاش. ھېچ بولمىغاندا جادۇ - قىزىقنى بىلەشكە يارايمەن، ئۇيقۇم كەم، ئەتراپنى سەگىرىپ كۈزەت قىلىمەن، كەتمەيمەن، — دەپ چىك تۇردى.

ئاسىم ئاخىرقى قېتىم كىشىلەرنى سانىغاندا، بۇ يەردە ھەممىسى بولۇپ ئون يەتتە كىشىنىك قالغانلىغى مەلۇم بولدى. ئۇلارنىك كوپچىلىگى مەخسۇت بەگنىك مالايلىرى بولۇپ، ھەممىسى ئالماسنىك جان - جىگەر، سىنالغان دوستلىرى ئىدى. كوپچىلىكنىك ئورتاق سەرگۈزەشتىسى بار ئىدى، ئاتا - ئانىلىرى ياكى ئۇكا - سىڭىللىرى مەخسۇت بەگ تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەن، دەريا‌غا تاشلانغان، ئاياق - ئاستى قىلىنغانلار بولۇپ، ھەممىسىنىك كۆڭلىدە قىساس ئېلىش ئوتى لاۋۇلدايتتى.....ئېغىر تۇرمۇش، رەھىمسىز ئىجتىمائى شارائىت ئۇلارنى قاتتىق قوللۇق، بىر سوزلۇك، ئىرادىلىك قىلىپ چىنىقتۇرماقتا ۋە ئويغاتماقتا ئىدى. مۇنداق ئادەملەر جەزمەن ئوز رەقىبى ئۇستىدىن غالىپ كېلىدۇ، ئوز ئۇستىدىكى تاغنى غۇلىتىپ تاشلاشقا قادىر، ئۇلارنىك ھەممىسى پات - ئارىدا زەرەپشانىنىك ھەقىقى خوجا - يىنلىرى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ ۋە شۇنداق بولۇشى چوقۇم.....

ئىچكى ئولكىلەردىكى ۋە ئۇچ ۋىلايەتتىكى ئىنقىلاپ بورانلىرى، يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ئازادلىق ھەۋەرلىرى، جۇڭگو كومپارتىيىسى توغرىسىدىكى يالقۇنلۇق تەرىپلەر كوپتىن

بىرى ئاسمىنىڭ ئوزى ئۇچۇن كۆچلۈك غايىۋى يېتەكچى، ئىلھام-
چى، رىغبەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولۇپ كەلگەن ئىدى. بۈگۈن بولسا
بۇ خەۋەر-تەرىپلەر زەرەپشان پەرزەنتلىرى ئۇچۇن غايەت زور
ئۇمىت-ئىشەنچە بېغىشلىدى. ئۇلارنى قوزغاپ، ئازاتلىق كۈر-
لىرىنى ئەجرى قىلىپ كۈتۈۋېلىشقا سەپەرۋەر قىلدى. ئۇلارنىڭ
ئالدىنى ئەمدى ھېچكىم توسالمايدۇ.....

ئاسىم شۇلارنى ئويلاپ، ۋەزىيەت تەرەققىياتىدىكى بۇ خىل
كەسكىن بۇرۇلۇشتىن ئوز كۆڭلىدە ھاياجانلاندى: "نىمە بول-
سىمۇ بۈگۈن زەرەپشان بوران-سىنىڭ ھەيۋىسى يەرگە ئۇرۇلدى،
تازا پاش قىلىندى، شەرمەندە بولدى. قېرىنداشلار ئوز كۈچىنى
سەزدى، كوردى، توختىكام قۇتقۇزۇلدى، ياخشى بولدى، —
دەپ ئويلايتتى ئۇ، — لېكىن بىز ئويلىمىغان يەردىن ئورماڭ-
لىققا يىغىلىپ قالدۇق، ئەمدى زادى نىمە قىلىش كېرەك؟.....
بەگىنىڭ ئوچ ئېلىشى ئېنىق، مىڭ ھەسسە غالجىرلىق بىلەن
ئوچ ئېلىشقا ئۇرۇنىدۇ، دىمەك، يېڭىغا قايتىش مۇمكىن ئەمەس،
ھاجەتسىز..... ئالماس قەشقەرغە يېتىپ بارغاندۇ، بەلكىم،
قايتىشقا تەرەددۇت قىلۋاتامدىكىن..... ئۇنى قەشقەرغە ئەۋەت-
مىگەنىدە ياخشى بولاتتىمىكىن.....خەير.....يەنە بىر ئاي، ئىككى
ئاي بەرداشلىق بەرسەكلا بولغىنى. تاڭ سۈزۈلىدۇ، ئازاتلىق
كۈنلىرى قۇچاق ئاچىدۇ....."

ئاسمىنىڭ خىياللىرى بىردىن بولۇپ تاشلاندى. ئىتتىلار
ھاۋشىدى، مەھەللە ئىچىدىن قىيا-چىيا كوتىرىلدى. قانداقتۇ
بىر ئەر كىشىنىڭ ھوكىرەپ ۋاقىرىشى، ئايال كىشىنىڭ قاتتىق
ئاۋازدا نالە قىلىپ يىغلىشى ۋە كىچىك بالىلارنىڭ چىقىرد-
شى سۈس، لېكىن ئېنىق ئاڭلاندى.

هەممەيلەننىڭ قۇلىغى دىڭ بولدى، ياتقانلار تۇرۇشتى، "ئادەم تۇتۇۋاتىدۇ" دەپ ئويلاشتى.

ئېلىقۇل يەنە تەرسالىق قىلىشقا باشلىدى، بايا ئۇ بەگ-نىڭ كەينىدىن قوغلاپ گۈلزارلىق ھويلىغا بېسىپ كىرەلمىگە-نىگە جىلى بولۇپ، ئاسىم بىلەن ياقا سۈرۈشۈپ قالغىلى تاس قالغان ئىدى. ھازىر يەنە:

— مەن بارىمەن، نىمە، مەن مۇشۇكىمدىم شۇمشىيىپ ئولتۇرغىلى! — دەپ جادو-قىزىراقنى "شارت" قىلىپ قوليغا ئالدى، — بەگنى چاناپ ئولتۇرمىگىچە ئىش پۈتمەيدۇ، كۆكلۈمگە پۈككىنىم بەگنى چاناش، باشقىسى بىلەن كارىم يوق، مەن كەتتىم.....

— ئېلىقۇل! — ئاسىم قاتتىق ۋاقىرىدى.

ئېلىقۇل جاۋاپ بەرمىدى، جاۋاپ بېرىشنىمۇ خالىمىدى، شانىيازنى بىلەن جۇما ۋە يەنە بىرەيلەننىڭ ئۇنىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقانلىقىغا سېزىلدى.

— ئېلىقۇل، توختا!.....

ئاسىم توغراق شاخلىرىنى قايرىپ يۈگۈرۈپ، ئېلىقۇلنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ ئالدىنى توستى:

— سەن نەگە؟!

— نەگە؟!.....بەگنى چانايمەن، ھامىنى بىر ئولۇم. بىز بۇ بەردە شۇمشىيىپ ئولتۇرۇۋېرەيلى، بەگ يەنە ئۇ يەردە ھو-كىرەۋەسۇنمۇ؟.....

ئاسىم ئەلەم بىلەن ئېغىر تىن ئالدى:

— ئېلىقۇل يان كەينىگە!.....شانىياز، جۇما سىلەرچۇ؟..... قايتىڭلار!

ــ قايتمايمەن، ئاسسم.....سەن.....، ــ ئېلىقۇل ئوزىمۇ سەزمەيلا ئاسسمنى تۇنجى قېتىم "سەن" لەشكە باشلىدى، ــ ئاسسم ئەپەندى مېنى توسما.....ھەممە بالا بەگدە. ئۇنى چاناپ ئول- تۇرسەملا ئىش پۈتىدۇ، يۇرت تىنجىيدۇ، ئارام تاپسەن، ئارمان يوق.....

ــ يوق گەپنى قوي، سەن نىمە، بىر بەگنى يوقاتسام جاھان تۇزۇلىدۇ دەمسىنا، خاتا ئويلاپسەن. ئەقىل بىلەن ئىش قىلىش كېرەك، يۇر، تارتىشما!.....

ئاسسم ئېلىقۇلنى قولىدىن تارتىپ جايىغا ئېپكەلدى:

ــ ئولتۇر، شانىياز، جۇما نىمە تۇرىسىلەر، ئولتۇرۇڭلار.....

ئاسسم مەشرەپ بىلەن سالماننى ئەھۋال ئۇقۇپ كېلىش ئۈچۈن مەھەللىگە ئەۋەتىۋېتىپ، ئوزى ئېلىقۇلنىك مۇرىسىدىن نۇتقان ھالدا توغراق شېخىغا ئولتۇردى.

ــ كېلىڭلار، يېقىن كېلىڭلار، ــ دىدى ئاسسم چېچىلىپ ئولتۇرغان يىگىتلەرگە قاراپ، ئاندىن ئېلىقۇلغا بۇرۇلدى، ــ مەن ئالماسقا بىر ۋەقەنى سوزلەپ بەرگەن، ساڭا ئېيتتىممۇ - يوق، ھىكايە. ئاڭلامسەن؟.....

ئېلىقۇل گەپ قىلمىدى، يىگىتلەر سىلجىپ كېلىشتى، قىزىقىپ قېلىشتى. ئاسسم يەنە ئېلىقۇلغا قارىدى. غەزىۋى قايناپ تۇرغان، تەرسا، جىگەرلىك، ئوتتەك قىزغىن بۇ يىگىتنى ئاسسم ياخشى كورەتتى، ئىشىنەتتى، ئايايتتى:

ــ بىرئاز سەۋرى قىل، "ئاچچىق ئالدىدا، ئەقىل كەيىنىدە" دىگەن گەپ بارغۇ، ئەقىل بىلەن ئىش قىلىش كېرەك، مەشرەپ، سالمان قايتىپ كەلسۇن، مەسلىھەتلىشىمىز، نىمە قىلىشىمىز لازىملىغىنى بىرلىكتە دەڭسەپ توختام قىلىمىز، ــ ئاسسم

ئويلىنىپ بىرئىـاز تۇرغاندىن كېيىن ئېيتتى،ــ گـەپ نىمىدە، گەپ بىر بەگنى چاناش مەسىلىسىلا ئەمەس، يەنە كېلىپ چاـ ناپ ئولتۇرەلىسەڭغۇــياخشى، ئەگەر ئۇلگۇرەلمەي ئوزەڭ قولغا چۈشسەڭچۇ.....بۇنىڭ كىمگە پايدىسى بار؟.....

ئېلىمقۇل پۇشۇلدىدى، چىشلىرىنى غـۇچۇرلاتتى ۋە يەنـە جىم بولدى.

جۇما بىرئىـاز تەقەززالىق بىلەن:

ــ ئـولتۇرامدۇق، ئـولتۇرىدىغان ئىشىمىز بـولسا، قېنى ئېيتىڭا، ئۇ قانداق ھىكايە ئىدى،ــ دەپ ئاسمىنىڭ قانداقتۇ بىر ھىكايىنى سوزلەپ بەرمەكچى بولغانلىغىنى ئېسىگە سالدى.

ئاسىم بۇ ھىكايىنى ئېيتىپ بېرىشنى لازىم تاپتى:

ــ سىلەر ھەر قېتىم مېنى "ئاسىم ئەپەندى" دىسەڭلار، مەن ئىختىيارسىز ئۇرۇمچى سەپەندە ئوقۇۋاتقان چېغىمدىكى بىر مۇئەللىمىمنى ئەسلەيمەن. ئۇ بىزگە تارىخ دەرسى بېرەتتى، ئىسمى دۇڭ داشى ئىدى، بىز ئۇنى "دۇڭ شەنسىڭ" دەپ ئاتايتتۇق،ــ دەپ باشلىدى ئۇ ھىكايىسىنى،ــ دۇڭ داشى ئىنگىز بوي، ئورۇق، ئوڭ كوزىنىڭ ئاستىدا بارماقتەك مېڭى بـار ئادەم ئىدى. ئـۇ ئوقۇغۇچىلارغا نـاھايىتى مېھرىۋان ئىدى، تېخى ئـويلەنمىگەن، ئوتتۇز بەش ياشلاردا بولسا كېرەك. ئۇ جەنۇپلۇق ئوقۇغۇچىـــ لارغا ئالاھىدە غەمخورلۇق بىلەن قارايتتى، چۈنكى، جەنۇپتىن بارغانلارنىڭ تولىسى تۇتقۇن قىلىنغان نامرات بـالىلار ئىدى، ياتىغىمىزغا پات ـ پات كىرەتتى، قەيەردە، قانداق ھايات كەـ چۈرگەنلىگىمىزنـى ئۇجۇر ـ بـۇجۇرىغچە سورايتتى، ئېنىقلايتتى ۋە ھىسداشـلىـق قىلاتتى..... جۈگگو كوممۇنىستلار پـارتىيىسى توغرىسىدا، خەلق داھىسى ماۋجۇشى توغرىسىدا، ئىچكى ئولكـ

لەردىكى ئىنقىلاپ ۋە ئۇنىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا بىز تۇڭ-
جى قېتىم ۋە كېيىن نۇرغۇن قېتىم دۇك داشىدىن ئاڭلىدۇق.....
ئەلۋەتتە بۇنى كەلسە - كەلمەس سوزلىمەيتتى، ئايرىم ۋە خۇ-
پىيانە، ئوزى سىناپ كورگەن ئوقۇغۇچىلارغا سوزلەپ بېرەتتى.
لېكىن، بۇ ئادەم بەكمۇ ئەقىللىق، مەردانە يۇرەتتى ۋە ھەچ-
نىمىدىن قورقمايتتى.....

بىز ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان يىلى ئۇرۇمچىدە ۋەزىيەت جىد-
دىلىشىپ كەتتى. گومىنداڭ ھەددىدىن تاشقىرى غالجىرلاشتى.
مەكتەپ ئىچىمۇ سۇرلۇك بولۇپ قالدى. سەل - پەل گۇمانلىق
دېگەن كىشىلەرنىڭ كەينىدە "قۇلاق" بار ئىدى ۋە ئۇ "قۇلاق-
لار" تىمىسقىلاپ يۇرەتتى. ئاغزىدىن بىرەر يات سوز چىقىپ
كەتكەن ئادەمنى ھايت - ھۇيت دېگىچە تۇرمىگە تاشلايتتى. مانا
ھازىر بۇ يەردە، مەھەللىدە بولۇۋاتقانغا ئوخشاش، تۇتقۇن قە-
لىش ھەر كۇنى بولمىسىمۇ، مەكتەپ ئىچىدە بىرنەچچە كۇندە
بىر قېتىم بولۇپ تۇراتتى.

بىر كۇنى كېچىسى مەكتەپ ئىچىدە غەلىتە چىقىرىغان
ماشىنا ئاۋازى ئاڭلاندى. بىز ھەممىمىز چاچراپ ئورنىمىزدىن
تۇرۇپ مەكتەپ سەيناسىغا چىقتۇق. گومىنداڭنىڭ قاسقان شەپ-
كىلىك ئەسكەرلىرى مەكتەپنى قورشىۋاپتۇ. سەيىنىڭ ئوتتۇرى-
سىدا ئۇستى يېپىق بىر قارا ماشىنا تۇراتتى، ئادەم سولايدى-
غان ماشىنا. بىز ئادەتتە مۇنداق ماشىنىنى "فاشىستىك ماشىنا"
دەپ ئاتايتتۇق. لېكىن، بۇ يەردە ھەيران قالغۇدەك ئىش: بۇ-
گۇن مەكتەپنى قورشىۋالغان ئەسكەر ئادەتتىن تاشقىرى كوپ
بولۇپ، بەكمۇ غالجىرلىق بىلەن تىپىرلاپ چېپىشىپ يۇرەتتى.
شۇنچىۋالا ئەسكەر زادى كىمنى تۇتماقچىكىنا دېيىشتۇق.....

بىرىكەمدىن كېيىن دەل بىزنىڭ دۇڭ داشنى ئېلىپ چىقتى، يۇرىكىمىز "جىز" قىلىپ قالدى. يۇزدىن ئارتۇق ئەسكەر دۇڭ داشنىلا تۇتقىلى كەلگەن ئىكەن. لېكىن بىزنىڭ دۇڭ داشى كوكرىكىنى كېرىپ، ئەتراپقا مەردانە نەزەر تاشلاپ، پىسەنت قىلمىغاندەك كېلىۋاتاتتى. ئەكسىچە، قاسقان شەپكىلىك چېرىكلەر ھەر دەپ مىلتىق - ئاپتوماتلىرىنى شاراق - شۇرۇق قىلىشىپ، قورقۇپ تىترىشىپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا چۈمۈلىدەك ئولىشىۋالغان ئىدى.

دۇڭ داشى بىزنىڭ ئۇدۇلىمىزغا كەلگەندە، بىزگە قاراپ مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ بېشىنى ئەگدى ۋە:

— پات ئارىدا ئۇچرىشىپ قالىمىز، قول تۇتۇشۇپ سەيلى قىلىدىغان كۈنلەر يىراق ئەمەس، ئىشەنچىكلارنى يوقاتماڭلار، — دىدى.

بىز ھەممىمىز دۇڭ داشنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىغىنى چۈشەندۇق، كوكلىمىزدە "ھەرگىز ئىشەنچىمىزنى يوقاتمايمىز" دەپ قەسەم ئىچتۇق.

ئەمما، شۇ يەردە بىزنىڭ يەنە بىر مۇئەللىمىمىز ئاب-لىكىم دەرغەزەپ بولۇپ، ئۇزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى، ئۇ، سەپنى يېرىپ ئوتۇپ، تاس قالدى قاسقان شەپكىلىك ئەبلەخلەرنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ، دۇڭ داشنى قۇچاقلىغىلى!.....

لېكىن، دۇڭ داشى ئابلىكىمنىڭ غەزەپلەنگىنىنى كورۇپ، قاپىغىنى بىر تۇرۇۋېدى، ئابلىكىم دەرھال ئۇزىنى قولغا ئالدى.....

ئۇلار ئەنە شۇنداق بىر ئىما - ئىشارە بىلەن ھەممىنى چۈشى-

ئىدىغان كىشىلەر ئىدى. دۇشمەن بىلەن كۆرەش قىلغاندا، ئو-
زىنىڭمۇ، ئوزگىنىڭمۇ كۆچىنى مولچەرلەش ،ئەقىل - پاراسەت بە-
لەن ئىش قىلىش كېرەك، ھەرگىز قارامىلىق قىلىپ ئوزىنى
دۇشمەنگە تۇتۇپ بېرىشكە بولمايتتى.....

— شۇنىڭدىن كېيىن نىم بولدى، سىز يەنە دۇك داشىنى
كوردىڭىزمۇ؟— تەرەپ - تەرەپتىن سوراشتى ئاسىمدىن.

— ياق، شۇنىڭدىن بىرئاز ئوتكەندىن كېيىن، —دەدى
ئاسىم ھىكايىنى داۋاملاشتۇرۇپ،— ئابلىكىم ئەپەندىنى تۇتۇپ
كەتتى، ئۇنى تۇيۇقسىزلا تۇتۇۋېلىپ قاماشتى. ئابلىكىم ئەسلىدە
يەكەنلىك بولۇپ، ئۇمۇ تۇتقۇن - نامرات ئوقۇغۇچى بولغان،
مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، خەنزۇچە تىل - يېزىقنى ناھا-
يىتى ياخشى بىلگەنلىكىدىن شۇ مەكتە ئوزىگە ئېلىپ قې-
لىنغان، مۇئەللىم بولغان. ئۇ، دۇك داشىنىڭ ئىنتايىن يېقىن
پىكىرداش دوستى، سەپدىشى ئىدى. دۇك داشى بىز بىلەن
سىردىشىپ - مۇڭدىشىۋاتقاندا، كوپىنچە ئابلىكىمنىڭ مەكتەپ
سەيناسىدا ئايلىنىپ يۇرۇپ ئۇنىڭغا كوز - قۇلاق بولۇۋاتقىنە-
نى سېزەتتۇق ۋە يەنە ئابلىكىم ئارقىلىق دۇك داشى ناھايىتى
كوپ بالىلار بىلەن ئالاقە باغلايتتى.....

ئابلىكىم قامىلىپ توت ئايدىن كېيىن تۇرمىدىن چىق-
تى، لېكىن مەكتەپكە كەلمىدى. مەن ئۇنى بىر كۈنى يولدا
تاسادىپى كورۇپ قالدىم. ئابلىكىم تۇرمىدە كوپ رىيازەت چەك-
كەن ئىكەن، يۈزلىرى ئىششىق، بىر تال بارماق قولى كېسىل-
گەن. لېكىن ئابلىكىم ئوزى توغرىلىق ئەمەس، كوپرەك
دۇك داشى توغرىسىدا سوزلىدى.....

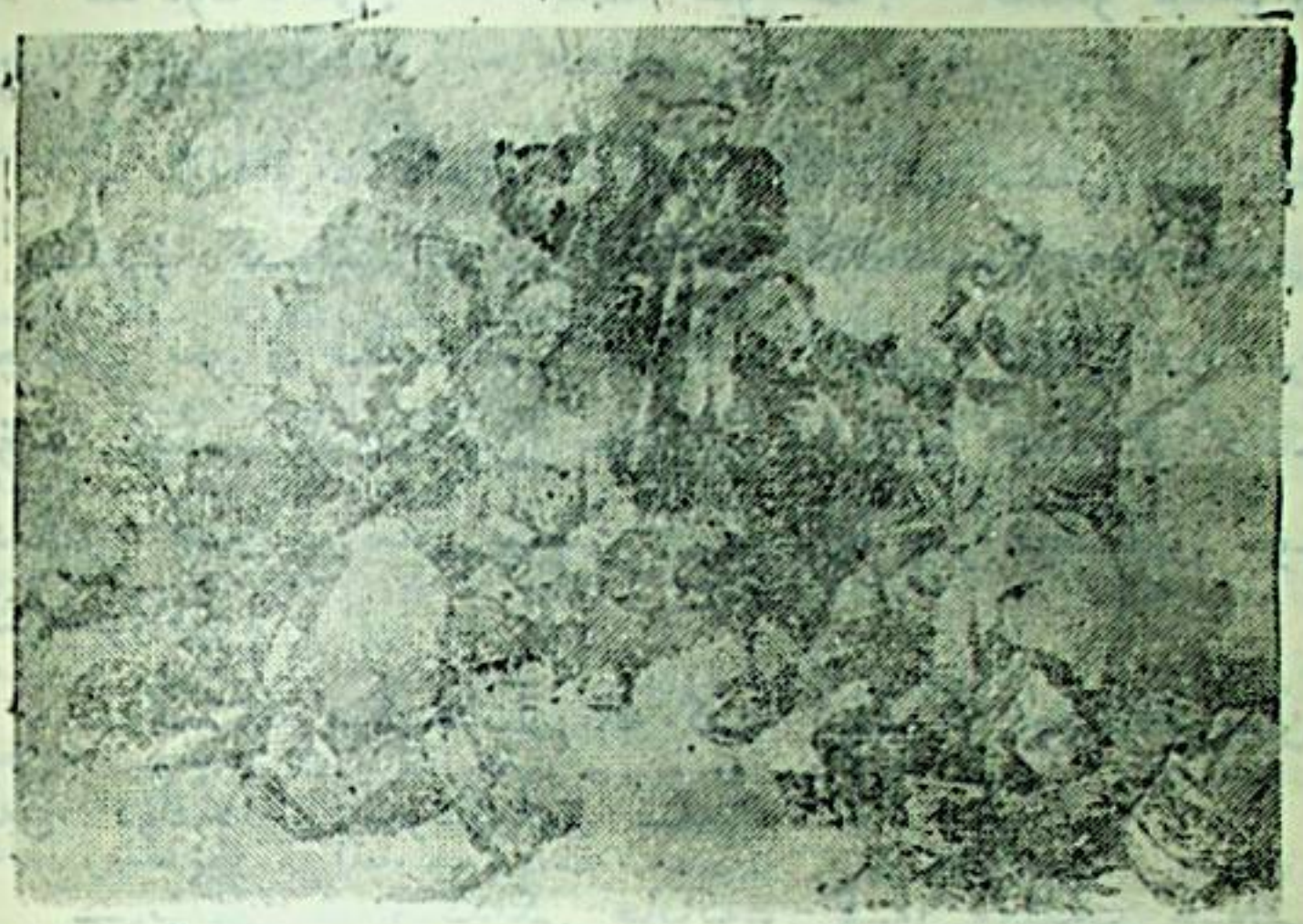
ــ دۇڭ داشى؟..... بىللە بـوپتىما؟ ــ كىمدۇ ھـەيران بولۇپ سورىدى.

ــ شۇنداق،ــ دىدى ئاسىم،ــ دۇڭ داشى بىلەن بىر ئويـدە يېتىپتۇ. گـومىنداڭ سوراقچىلىرى دۇڭ داشىنى ھەر كـۈنى ئېچىقىپ سوراق قىلىدىكەن، سوراقتىن كېيىن، ئىككى قولىدىن تورۇسقا ئېسىپ ئۇرىدىكەن، تومۇرنى قىزىتىپ بەدىنىنى داغـلايدىكەن، ھېچبىر ساق يېرىنى قـويماپتۇ. بىر قېتىملىق سوراقتا سوراقچىلار:

ــ سېنىڭ پىكىرداشلىرىڭ كىم، ئېيت! ــ دەپ ۋاقىرىغان ئىكەن، دۇڭ داشى مەردانىلىق بىلەن:

ــ پۈتۈن شىنجاڭدىكى جاپاكەش ھـەر مىللەت خـەلقى ھـەن بىلەن پىكىرداش، قـەلبداش، ناھايىتى كـوپ، ئېيتسىپ بولالمايمەن. گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش مەن ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق ئارزۇسى،ــ دەپتۇ ۋە ئـابلىكىمنىڭ ئـوزى بىلەن پىكىرداش ئىكەنلىگىنىمۇ زادىـلا ئېيتماپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن دۇڭ داشى بىلەن ئابلىكىمنى ئايرىـۋېتىپتۇ، كورۇشتۇرمەپتۇ. كېيىن، ئابلىكىم تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن دۇڭ داشىنىڭ باشقا بىر تۇرمىگە يوتكەپ كېتىۋاتقاندا، قولىدىكى كويزا بىلەن ساقچىنىڭ كاللىسىغا ئۇرۇپ ئايلاندۇـرۇۋېتىپ، ماشىنىدىن سەكرەپ قاچقانلىغىنى ئاڭلاپتۇ، شۇ قاچـقانچە قۇتۇلۇپ كەتتىمۇ ياكى يەنە تۇتۇلۇپ قالدىمۇ بىلمەيـدىكەن.....

— ئابلىكىم ھازىر قەيەردە؟ ئۇ كىشى.....— شانىيازقىزىقىپ سورىدى.

— ئابلىكىم ھازىر غۇلجىدا، مىللى ئارمىيىدە بولسا كېرەك،— دېدى ئاسىم،— دۇك داشى تۇرمىدە ئابلىكىمگە، سەن تۇرمىدىن قۇتۇلۇپ كەتسەڭلا، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ئوتۇپ كەتكەن، دەپ مەسلىھەت بەرگەن ئىكەن. كېيىن مەن دوستلىرىمدىن خەت ئالدىم، ئابلىكىم ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ئوتۇپ كېتىپتۇ.....

— ياخشى قىلغان ئىكەن،— دېيىشتى جۇما، شانىيازلار،— ئارمىيە بوپتۇ - دە، بەلەن گەپ.....

— شۇنداق،— دېدى ئاسىم ۋە نىمىندۇ ئۈيلاپ بىردىن ھاياجانلاندى،— بىزنى دۇشمەنلەر ئايرىۋەتتى. پۇتۇن مەملىكەت ئازات بولغاندا، دۇك داشى، ئابلىكىملار بىلەن جەزمەن ئۇچ

ریشمەز، ئولۇپ كەتمەكەنلا بولسا قۇچاقلىشىپ كورۇشمەز، مەن مۇنداق ئۇچرىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلمەن.....

ئاندىن ئۇ، يەنە ئېلىقۇلنىڭ مۇرىسىگە قولىنى ئالىدى:

ــ شۇنداق ئىنىم، ھەر ئىشنىڭ يولى بولىدۇ،ــ دىدى ئاسىم سەممىلىك بىلەن،ــ غەزەپ، ئىنتىقام ئېلىش ئارزۇسى ھەممىمىزگە ئورتاق، كىمنىڭ دەرت ـ ئەلىمى يوق ئىكەن؟كۆـ رەش قىلىۋاتقان ئادەملەر ئاز ئەمەس، نېرىسىنى قويۇپ تۇـ رايلى، مانا دۇڭ داشنى ئالساق ئەسلى ئىشچى، ئىنقىلاپ ئېھـ تىياجى ئۇچۇن دەرس ئوتكەن. ئابلىكىم ۋە ماڭا ئوخشاش كۇرمىڭ ئادەمنىڭ كوڭلىگە ئىنقىلاپ ئۇرۇغىنى چاچقان بولۇـ شى مۇمكىن.....ئابلىكىمنى ئالساق، خۇددى ساڭا ئوخشايتتى، ئۇستىخانلىق، بەرجەس ئادەم ئىدى، تېخى ئويلەنمىگەن، ساڭا ئوخشاش زەردىلىك، ئاچچىغى يامان ئىدى. ئاڭلىدىڭلار، ئۇ، بىر قېتىم ساۋاق ئالدى ۋە ھازىر ناھايىتى پەملىك بولۇپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.....

ئاسمىنىڭ ھىكايىسىدىن ئېلىقۇل چوڭقۇر ئويلارغا كەتـ كەن ئىدى. ئۇ بۇ ئاجايىپ كىشىلەرنىڭ بىر دىللىگى، ئوز ئىشەنچىسىگە سادىقلىغىدىن ھاياجانلىناتتى ۋە ئۇلارنىڭ قاچانلا بولمىسۇن زەرەپشان بويلىرىغا كېلىپ قېلىشنى ئۇمىت قىلىپ، ئوزىمۇ شۇلاردەك قورقماس، زىرەك بولۇپ، ئاخىرغىچە ئېلىشـ نى كوڭلىگە پۈكەتتى.....

تۇن تەڭ بولدى.

مەشرەپ، سالمانلار قايتىپ كەلدى، كىمدۇ بىرەيلەن بىر خۇجۇن نانمۇ ئېلىپ كەپتۇ.

مەشرەپ بىلەن سالمان مەھەللىدە كوپ كىشىلەرنىڭ، جۇملىدىن توختاخۇن، ساربخان ئانا، بايىز خالۋاپ، لەيلىگۇل ۋە ئانارلارنىڭ مەخسۇت بەگنىڭ مىلتىقلىق يالاقچىلىرى تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلگەنلىگىنى، ئەمما، ئۇلارنىڭ نىشانى ئاسىم بولۇپ، ئۇنى ھەممە يەرنى پۈراپ، تىنىتىپ غالجىرلىق بىلەن ئىزلەپ يۈرگەنلىگىنى ئېيتىپ بەردى.

تۇنجى قارشىلىق كورسەتكۈچى پارتىزانلار توپى دەسلەپ ھاڭ-تاڭ بولۇشتى. كېيىن، بىر تەرەپتىن نان يىگەچ، يەنە بىر تەرەپتىن، ئاسمغا قاراپ نىمە قىلىش كېرەكلىگىنى ئويلاشقا كىرىشتى.....

سەككىزىنچى باپ

1. گىلاسلىق باغدىكى زىيانپەت

ئۇلار قەشقەرغە پېشىن ۋاقتى بىلەن يېتىپ كېلىشتى.

ئەگرى بويۇنلىرىغا چوڭ قوڭغۇراق ـ كولدۇرمىلار ئېسىلغان توگىلەر شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىش بىلەنلا ئـۇزۇن بويۇن ـ لىرىنى سوزۇپ، كوزلىرىنى پاقىرىتىپ، سەل چۆچۈگەندەك بو ـ لۇشتى، قوڭغۇراقلىرىنى جاراڭلىتىپ، تار كوچىلار، چاسا يول ـ لار ۋە ئادەم مۆلدىغان چوڭ رەستىلەردىن ئوتۇشتى.

ئالماس قەشقەر توغرىلىق "زەردار بايلار، چوڭ سودا ـ گەرلەر، داموللا ـ ئىشانلار ئۇچۇن جەننەت؛ نامراتلار كاسىپ ـ ھۇنەرۋەنلەر، مەدىكار، كەمبەغەللەر ئۇچۇن دوزاق" دېگەن سوزنى ئاڭلىغان ئىدى، ھەقىقەتەن شۇنداق ئىكەن.

ئۇ، قەشقەرنىڭ ئوزىگە خاس تارىخىي يادىكارلىقلىرىغا، ئىگىز پەشتاقلىق، ھەشەمەتلىك مېچىت ـ مەدرىسىلىرىگە ۋە يالتىراپ تۇرغان كوك، يېشىل، سېرىق، توپا رەڭ گۈمبەزلىرىگە ھەيران بولۇپ قاراپ كېلەتتى. شاتۇر دوغا بىلەرمەنلىك بىلەن چۈشەندۈرۈپ قەشقەر ھەققىدە:

ـــ شەھەرنىڭ ئوزىدە لەكمىڭ ئادەم، ئوتتوز ئالتە مەدرىس، توت يۈز قىرىق توت مېچىت، يەنە تېخى سان ـ سانىقسىز خانىقا، قارىخانىلار بار، ـــ دېگىنىدە، ئالماس "بۇ

پوچى ـ لاپخزر ئاشۇرۇۋەتمەمسكن" دىگەندەك ئۇنىڭغا گۇمان بىلەن قاراپ قويدى.

شانۇر دوغا بۇ شەھەرگە كوپ قېتىم كېلىپ ـ كېتىپ تۇرغانلىقتىن ئۇزىنى ھەممىدىن خەۋەردار كىشى ھىساپلايتتى ۋە توختىماي ۋالاقلايتتى:

ـــ قالتىس شەھەر ـ دە بۇ!..... پۇل تاپساڭ ئۇكا، مانا مەشەگە كېلىپ ياشا. پۇلۇڭ قانچە كوپ بولسا، شۇنچە ھو ـ زۇر..... توخۇ سۇتىدىن باشقا ھەممىسى تېپىلىدۇ،..... ھەتتا جانان قىز، گۈزەل سەتەڭلەرمۇ ۋاچچىدا، ـــ شاتۇر دوغا تامىغىنى قىرىپ، كالپۇگىنى يالاپ قويدى، ـــ لېكىن، پۇل بولمىسا، چىرايىڭ سامان. سودىگەر بولساڭ ـــ بىزنىڭ ياسىن خوجىدەك چوڭى بول. كىچىك سودىگەر ـ تىجارەتچىگە بۇ يەردە كۈن يوق. تاپقىنىڭ خەج ـ خىراجىتىڭگە، دەسمايەڭ ھوكۇمەتىنىڭ باج ـ سېلىغىغا يەتمەيدۇ، كىچىك سودىگەرنىڭ بېشىدىن ئاپەت نېرى كەتمەيدۇ، ئالتە كۈندە گاڭسا ـ جىسا بولۇپ ۋەيران بولغانلىرىمۇ ئاز ئەمەس. مانا بىزنىڭ ياسىن خوجا ئۇنىڭ تەتۇرى ـــ پۇلدىن پۇل. ئۇندۇرۇشنى بىلىدۇ، قولىنى نەگە سېزسا شۇ يەرگە يېتىدۇ. ئامبىرىغا قارىساڭ تولۇپ تۇرغان مال، بازارغا قارىساڭ ھېچنىمە يوق..... پۇلۇڭ بولسا، ھوكۇمەتىمۇ سەن بىلەن ھىساپلىشىدىكەن..... ئۇنىڭ باردى ـ كەلدىسى ساپلا ھوكۇمەت ئەمەلدارلىرى، قىسقىسى پۇل بايغا، سۇ سايغا..... ئەمما، بىرەر يىلچە بولدى، ياسىن خوجا قەغەز پۇلدىن ۋاز ـ كەچتى. نېمىشقا دىسەڭ، قەغەز پۇل ـــ كاسات. خەق ئۇنى ـــ ھىلىقى گەنجىڭ تىزا بارغۇ، ھە ئۇنى دوپىغا

پىلتە قىلىدىغان، جىگلاپ سېتىۋالىدىغان بولدى. شۇڭا بىزنىڭ باي، ئالتۇن - كۆمۈش بىلەن ھەپىلىشىپ قالدى.....

شانۇر دوغا بىر كوچىنىڭ دوقمۇشىغا كېلىپ توگىلەرنى توختاتتى، ئالدىدىن ئاتلارغا مىنگەن، شايى - بەقەسەم تۇن كىيگەن سەللىلىك ئۇچ كىشى ئوتۇپ كەتتى، ئارقىدىن ئۈچ ئات قوشۇلغان پوچتا كورۇندى، پوچتىنىڭ ئۈستىدە قارا جىگ- سا كىيىمى كىيگەن، ئۇجاڭدەي تاقىغان بىر ئەمەلدار ئولتۇ - راتتى. ئۇ، ئاغزىنى ئاپپاق ياغلىغى بىلەن توسۇۋېلىپ، ئەت - راپقا يىرگىنىپ قارايتتى.

— بۇ، "ھاممال، — مەدىكار بازىرى"، ساپلا قۇلاقكەستىلەر، پىچاق سالدىلار جەمەل تېرىيدىغان بەر، — دېدى شانۇر دوغا پوچتا ئوتۇپ كەتكەندىن كېيىن ئالماسقا قاراپ ۋە توگە ئۈس- تىدىكى تايلانغان گىلەملەرگە بىرەرتىسى كوز ئالايتۇاتماس- دىكىن دىگەندەك، يانغا چىقىپ ئاخىرقى توگىگە قاراپ قويدى.

"ھاممال - مەدىكار بازىرى"دا ئادەم كوپ ئىدى، بىكار لاغايلىشىپ - لەبلەپ يۇرەتتى ۋە ئۇلار ئوز ھۇنىرىنى، ئىشنى ياخشى قىلىدىغانلىغىنى، كوپ ھەق تەلەپ قىلمايدىغانلىغىنى ئېيتىپ، بىرەر تۇزۇك كىيىنگەن ئادەمنى كورسىلا ئالدىغا يۇگۇرۇپ بېرىشاتتى.

ئالماس ئۇلارنىڭ كوپچىلىگىنىڭ ئوز يېزىلىقلىرى — ئېلىقۇل، شانىياز، جۇما، سالمانلارغا ئوخشاش، ياش ئادەملەر ئىكەنلىگىنى، بەزىلىرىنىڭ قېرىپ مۇكچىيىپ قالغانلىغىنى كور- دى. دوقمۇشتىكى هاممام - مونچىنىڭ ئوچىغى ئالدىدا ئىككى كىچىك بالىنىڭ كۆلگە مىلەنگەن هالىدا نىمىنىدۇ تالىشىپ

مۇشتلىشىۋاتقانلىغىنى، يان تەرەپتىكى ئېرىق بويىدا چوچۇرد - دەك ئۇششاق بالىلىرىنى چورىسىگە تىزغان بىرنەچچە ئايال تىلەمچىنىڭ يۇز - كۆزلىرىنى رومال بىلەن يېپىپ:

— نان!..... خۇدا ھەققى، مۇشۇ نارىسىدە بالىلار ئۈچۈن بىر پارچە نان بېرىڭلار.....، — دەپ قاخشاۋاتقانلىغىنى كوردى.

شاتۇر دوغا توگىلەرنى چاسا يولدىن ئوتكۈزۈپ، كوچۇم بىر رەستىگە ئېلىپ كىردى. بۇ يەردە ئادەم ئانچە كوپ بولمىسىمۇ، لېكىن ھەممە يەر سىرلانغان دۇكانلار، سارايلار، يايمىچىلار، گەزمالچىلار بىلەن تولغان ئىدى.

— مانا بۇسى داڭاق سارىيى، مانا بۇسى ئۇزۇم سارىيى — ساپلا خوتەنلىك كىشمىش ئۇزۇمى بار، مانا بۇسى بولسا، گۈلە - قاق سارىيى، — دەپ شاتۇر دوغا يەنە ئۇزىنىڭ ھەممە - دىن خەۋەردار ئىكەنلىكىگە ماختىنىپ، سارايلارنى كورسىتىپ يولىنى داۋام قىلدى، — مانا بۇنى گىلەم سارىيى دەيمىز، ئەنە ئاۋۇسى "تىللا" سارىيى، بىزنىڭ باي كوپىرەك مۇشۇ يەرنى چوگىلەيدۇ..... ئالتۇننىڭ قەدرىگە زەرگا يېتمىدۇ - دە! ئالتۇن بۇ ئاجايىپ نەرسە ئۇكا، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئالتۇن — ھو - كۇمەت، زامان تاللىمايمىش..... ھەممىسىگە يارايدىكەن،.....ئەنە ئاۋۇسى سائەت رېمونتخانا، ماۋۇسى بولسا، چىش دۇكان..... گوشنى كوپ يىسەك چىشنى قۇرۇت يەيدۇ، كېلىدىغان يېرىڭ نەشە..... تارتىتۇرۇۋەرگىن..... مانا بۇسى كاۋاپخانا.....

شاتۇر دوغا ئالدىدا كەڭ سەيناسى بار بىر بۇرىلىش ئېغىزىغا كېلىپ ئىختىيارسىز جىم بولدى. سۇرلۇك ۋە قارىيىپ كورۇنگەن ئىككى چەتتىكى ئىگىز تومۇر دەرۋازىنى كورىستىپ:

ـــ ئاۋۇسى دوتەي يامۇل، ماۋۇسى شيەنجاڭ يامۇل، ھوكۇمەت دىگىنىڭ شۇ، ـــ دەپ ئاستا پىچىرلىدى ۋە نىمە ئۈچۈندۇ خەۋپسىرىگەندەك بۇ يەردىن تېزرەك ئوتۇپ كېتىشكە دەرۋازا ئالدىدىكى قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ كوزىگە چۈشۈپ قالماسلىققا ئالدىرىدى.

شاتۇر دوغا شۇنىڭدىن كېيىن "ھېيتكا" مەيدانىغا بارغىچە ئېغىز ئاچمىدى، پەقەت توگە قوڭغۇراقلىرىنىڭ بىر خىل، بوم ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇردى.

"ھېيتكا" ـــ ئادەم قاينىغان جاي، شەھەر مەركىزى، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلۇق بازار.

شاتۇر دوغىنىڭ يەنە ئېغىزى ئېچىلدى. ئۇ ئالماسقا ئىما ـ ئىشارە قىلىپ نىمىدىنىدۇ كورسىتىپ ۋالاقشاي دەپ تۇرۇشىغا، بىردىن "ھېيتكا" جامەسىنىڭ ئىككى ئىگىز، يۇمۇلاق، پىششىق خىشلىق مۇنارىسىدىن لوۋەت بىلەن ئېيتىلغان "ئەزان" ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى.

"ئەزان" بىلەن تەڭ، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلۇق بازار بىرپەسكە سۇ سەپكەندەك تىمتاس بولۇپ بېسىلدى. ئاق پەرىجە ئارتقان، يۈزىنى ئورىغان خوتۇنلار ھودۇقۇپ ئۆزىنى چەتكە ئېلىشتى، ئوره تۇرۇپ ئالدى ـ ساتتى قىلۋاتقانلار ئولتۇرۇشتى، كېتەۋاتقانلار ئورنىدا توختاپ دۇئا قىلىپ قولىنى يۈزىگە سۈركەشتى، ھەر خىل، ھەر تەقلىتته كىيىنگەن نامازخانلار جايىنىمازلىرىنى قولتۇغىغا قىسىپ، ئالدىراپ مېچىتكە مېڭىشتى .....

"ئەزان"دىن كېيىن بازار يەنە ئەسلىگە كەلدى ـــ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، ۋاقىراش باشلىنىپ كەتتى.....

مۇشتلىشىۋاتقانلىغىنى، يان تەرەپتىكى ئېرىق بويىدا چوچۇرد-
دەك ئۇششاق بالىلىرىنى چورىسىگە تىزغان بىرنەچچە ئايال
تىلەمچىنىڭ يۇز - كوزلىرىنى رومال بىلەن يېپىپ:

— نان!..... خۇدا ھەققى، مۇشۇ ناريىسىدە بالىلار ئۇچۇن
بىر پارچە نان بېرىڭلار.....، — دەپ قاخشاۋاتقانلىغىنى
كوردى.

شاتۇر دوغا توگىلەرنى چاسا يولدىن ئوتكۇزۇپ، كوجۇم
بىر رەستىگە ئېلىپ كىردى. بۇ يەردە ئادەم ئانچە كوپ بولـ
مىسىمۇ، لېكىن ھەممە يەر سىرلانغان دۇكانلار، سارايلار،
يايمىچىلار، گەزمالچىلار بىلەن تولغان ئىدى.

— مانا بۇسى داڭاق سارىيى، مانا بۇسى ئۇزۇم سارىيى —
ساپلا خوتەنلىك كىشمىش ئۇزۇمى بار، مانا بۇسى بولسا،
گۇلە - قاق سارىيى، — دەپ شاتۇر دوغا يەنە ئوزىنىڭ ھەممە -
دىن خەۋەردار ئىكەنلىكىگە ماختىنىپ، سارايلارنى كورسىتىپ
يولىنى داۋام قىلدى، — مانا بۇنى گىلەم سارىيى دەيمىز، ئەنە
ئاۋۇسى "تىللا" سارىيى، بىزنىڭ باي كوپىرەك مۇشۇ يەرنى
چوگىلەيدۇ..... ئالتۇننىڭ قەدرىگە زەرگا يېتمىدۇ - دە! ئالتۇن
بۇ ئاجايىپ نەرسە ئۇكا، ئېيتقىلارغا قارىغاندا، ئالتۇن — ھو -
كۇمەت، زامان تاللىمايمىش..... ھەممىگە يارايدىكەن،.....ئەنە
ئاۋۇسى سائەت رېمونتخانا، ماۋۇسى بولسا، چىش دۇكان .....
گوشنى كوپ يىسەڭ چىشنى قۇرۇت يەيدۇ، كېلىدىغان يېرىڭ
ئەشە..... تارتتۇرۇۋۇەرگىن..... مانا بۇسى كاۋاپخانا .....

شاتۇر دوغا ئالدىدا كەڭ سەيناسى بار بىر بۇرىلىش
ئېغىزغا كېلىپ ئىختىيارسىز جىم بولدى. سۇرلۇك ۋە قارىيىپ
كورۇنگەن ئىككى چەتتىكى ئۇمۇر دەرۋازىنى كورسىتىپ:

ـــ ئاۋۇسى دوتەي يامۇل، ماۋۇسى شيەنجاڭ يامۇل، ھوكۇمەت دىگىنىڭ شۇ، ـــ دەپ ئاستا پىچىرلىدى ۋە نىمە ئۈچۈندۇ خەۋپىسىرىگەندەك بۇ يەردىن تېزرەك ئوتوپ كېتىشكە دەرۋازا ئالدىدىكى قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ كوزىگە چۈشۈپ قالماسلىققا ئالدىرىدى.

شاتۇر دوغا شۇنىڭدىن كېيىن "ھېيتكا" مەيدانىغا بارغىچە ئېغىز ئاچمىدى، پەقەت توگە قوڭغۇراقلىرىنىڭ بىر خىل، بوم ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇردى.

"ھېيتكا" ـــ ئادەم قاينىغان جاي، شەھەر مەركىزى، ۋاراڭ ـ چۈرۈڭلۈق بازار.

شاتۇر دوغىنىڭ يەنە ئېغىزى ئېچىلدى. ئۇ ئالماسقا ئىما ـ ئىشارە قىلىپ نىمىدىنىدۇ كورسىتىپ ۋالاقشاي دەپ تۇرۇشىغا، بىردىن "ھېيتكا" جامەسىنىڭ ئىككى ئېگىز، يۇمۇلاق، پىششىق خىشلىق مۇنارسىمدىن نۇۋەت بىلەن ئېيتىلغان "ئەزان" ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى.

"ئەزان" بىلەن تەڭ، ۋاراڭ ـ چۈرۈڭلۈق بازار بىرپەسكە سۇ سەپكەندەك تىمتاس بولۇپ بېسىلدى. ئاق پەرىجە ئارتقان، يۈزىنى ئورىغان خوتۇنلار ھودۇقۇپ ئوزىنى چەتكە ئېلىشتى، ئوره تۇرۇپ ئالدى ـ ساتتى قىلۋاتقانلار ئولتۇرۇشتى، كېتىۋاتقانلار ئورنىدا توختاپ دۇئا قىلىپ قولىنى يۈزىگە سۈركەشتى، ھەر خىل، ھەر تەقلىتته كىيىنگەن نامازخانلار جايىنىمازلىرىنى قولتۇغىغا قىسىپ، ئالدىراپ مېچىتكە مېڭىشتى .....

"ئەزان"دىن كېيىن بازار يەنە ئەسلىگە كەلدى ـــ ۋاراڭ چۈرۈڭ، ۋاقىراش باشلىنىپ كەتتى .....

شاتۇر دوغا توگىلەرنى "ھېيتكا" مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېلىپ ماڭدى. ئۇ "ئوردا ئالدى" يولىغا بۇرىلىۋاتقاندا، قېرىشقاندەك ئالدى تەرەپتىن بىر توپ مىزگانچى ئەسكەر سەپ تارتىپ، مىزگان - دۇمباق چېلىپ چىقىپ كەلدى.

توگىلەر چوچۇپ بويۇنلىرىنى شىكىتايتىپ، كۆزلىرىنى پاقىرىتىپ ئوپۇر - توپۇر بولۇشتى، دوقمۇشتىكى دۇكانلىرىنىڭ سايىۋەنلىرى ئورۇۋەتتى، بىر تىجارەتچىنىڭ يايمىسىنى دەسسەپ كەتتى ۋە ھەممىسى يولنى قاپسىلا توگۈلۈۋېلىشتى.

شاتۇر دوغا يايمىچىنىڭ "ھۇ..... كوزى بولمىسا، پوق يەيدىغان سەرالىق!....." دېگەن ھاقارىتىگە پەرۋا قىلماي، توگىلەرنى ئىتتىرىپ مىزگانچىلارغا يول ئاچتى.

مىزگانچىلارنىڭ ئالدىدا ساقاللىق، ئىگىز، بېشىغا شەلپە، ئۇستىگە ئاق چۇچۇنكىدىن كاستۇم - شىم كىيگەن، قولىدا "زوكۇن تاياقى" تۇتقان بىر ئادەم ياغاچتەك قېتىۋېلىپ، مىزگان ئاھىڭىغا ماسلاشتۇرۇپ قەدەم بېسىپ، يول باشلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ، "تەرتىپسىز" توگىلەرگە قاپىغىنى ئۇچۇرۇپ بىر قارىدى - دە، ئوتۇپ كەتتى.

— ئاۋۇ ئالدىدا ماڭغىنى بەگ، شەھەر بېگى، ممر - شاپ، — دىدى شاتۇر دوغا مىزگانچىلارنىڭ ئالدىدا ماڭغان شىلەپىلىك ئادەمنى كورسىتىپ، "ئەلچىخانا" دەپ ئاتىلىدىغان رەستىدىن ئوتكەندىن كېيىن ئالماسقا، — خەقنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، ياخشىلىغىمۇ - يامانلىغىمۇ يوق بىر ئادەم، لېكىن، قىپ-قىزىل ئەخمەق. ئۇنىڭ باشقا ئىشى يوق، بىكار بولسىلا ئون ئالتە مىزگانچىنى كەينىگە سېلىپ، دوقمۇش - دوقمۇشقا بېرىپ ئادەم يىغىپ ۋەزخانلىق قىلىدۇ، "ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەڭلار،

بۇلىگىدىن ئىھتىيات قىلىڭلار، ئەنە كېلىۋاتىدۇ، مانا قېچىۋا ـ تىدۇ"، دەپ جاۋىلدايدۇ. مەن بىر قېتىم ئاڭلىغان، گەپنى شەھەر ئامانلىغىنى ساقلاشتىن باشلىسا، ئايغىنى ئېرىققا سۇ كېلىدۇ، يولغا سۇ سېپىڭلار، دەپ تۇگىتىدۇ، ..... تاس قالدى توگىلەرنى توزۇتۇۋەتكىلى، قېرى ئەخمەق! .....

ئۇلار ئاخىر ياسىن شاڭخەينىڭ شەھەر ئىچىدىكى چوڭ سارىيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. بىراق، قېرى سارايۇەن شاتۇر دوغىغا كوڭۇلسىز گەپ ئېيتتى:

— بىراق يول بېسىپ كەلگەن بولساڭمۇ، خاپا بولما، ھازىر بۇ يەرگە مال قوبۇل قىلمايدىغان بولۇشتى، — دىدى قېرى سارايۇەن ۋە سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — ھازىر شەھەر تىنچسىز، ھىلىلا بىرنىمە بولىدىغانىدەك خوجايىنلار دەككە ـ دۇككىگە چۈشۈپ قالدى. "چاھار باغ"قا بار، ئەنە "تۇمەن"دىن ئوت، ئالتە قەدەملا، ماڭ بۇرادەر، تۇرما. بۇگۈز "چاھار باغ"دا زىياپەت بولۇۋاتسا كېرەك. ھەممە چوڭلار شۇ يەردە جەم، — قېرى سارايۇەن ھىلىگەرلىك بىلەن ھىجايدى، — بەلكىم، ياسىن خوجا سېنى كۇتۇۋاتقاندۇ. گىلاسلىق باغنىڭ ئۇزىگىلا بار، دەل زىياپەتنىڭ ئۇستىگىلا چۈشسەن .....

شاتۇر دوغا ئاچچىغى بىلەن يەرگە تۇكۇردى، غۇدۇڭشۇـ دى، قېرى سارايۇەندىن بىر چېكىم ناس ئېلىپ كالىپۇگىنىڭ ئاستىغا سالدى ۋە نائىلاج توگىلەرنىڭ بېشىنى "يار باغ" دەرۋازىسى تەرەپكە بۇرىدى.

"چاھار باغ" — ياسىن خوجىنىڭ شەھەر سىرتىدىكى يازلىق دەم ئالىدىغان باغ ھويلىسى بولۇپ، تۇمەن دەريا سىنىڭ بويىغا جايلاشقان، تەخمىنەن ئوتتۇز موچە يەرنى ئوز ئىچىگە

ئالغان بۇ باغ بىرقەدەر زامانىۋى جاھازىلانغان بولۇپ، ئۇ - نىڭدا ئاساسەن، تۈرلۈك - تۈمەن گۈللەر، ئىسسل ۋە كەم تە - پىلىدىغان مىۋىلەر، بولۇپمۇ گىلاسنىڭ ھەر خىل تۈرلىرى ئا - لاھىدە ئىشتىياق بىلەن ئوستۇرۇلگەنلىكتىن، كىشىلەر ئۇنى "گىلاسلىق باغ" دەپمۇ ئاتىشاتتى.

شاتۇر دوغا بۇ باغنى ئۈزاق ماختىدى ۋە ئۇنىڭ ماختاشلىرى ئاخىرلاشقىچە، ئوزلىرىمۇ گىلاسلىق باقماقا يېتىپ كېلىشتى.

ئۇلار بۇ يەردە ھايال بولمىدى، دەرۋازىدىن، خىزمەتچى ۋە دەپتەر تۇتقۇچىلار گىلەملەرنى توگىلەردىن چۈشۈرۈپ ئامبارغا باستى، توگىلەرنى "قورۇق"قا ھەيدەپ، ئالدىغا پاخال تاشلىدى، شاتۇر دوغا ۋە ئالماسلار چاي - غىزا ئىچىپ - يەپ قوسىغىنى تويغۇزدى. بىر خىزمەتچى ئۇلارغا:

— قېنى، ئەنە سۇپا، ئارام ئېلىپ ئۇخلاڭلار، ياسىن خوجا بۇگۈن ئالدىراش، مېھمان كۈتۈۋاتىدۇ، ھىچكىم بىلەن كورۇشمەكچى ئەمەس، — دىدى.

شاتۇر دوغا يېتىپلا ئۇخلاپ كەتتى لېكىن، ئال - ماس ئۇخلىيالمىدى. قەشقەر تەسىراتلىرى خىلى بىر - كەمگىچە ئوزىگە تارتتى. ئاندىن زەرەپشان بويلىرىنى، ياڭاقلىق يېزىسىنى ئەسكە ئالدى. مەخسۇت بەگنىڭ ۋەھشىلىگى ۋە دادىسى توختاخۇنۇمنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا ئەلىسىز خىيالىلار بىلەن ئۇزاق قىينالدى..... "..... قېچىپ كېتىشكە، توگىچىلەر بىلەن كەلمەسلىككە تامامەن مۇمكىن ئىدى..... خەت، ئاسما - نىڭ خېتى..... دادامنى ئولتۇرۇۋەتتىمىكىن، قېرىنداشلار ئاندىق قىلىشتىكىن..... ھەي، نىمە بولسىمۇ دادامنىڭ يېنىدا

بولسام، باشقا كەلگەنىنى كورۇپ، بەگ بىلەن ئېلىشقان بول-
سام..... بۇ خۇمپەر بەگ ھەرقانداق قاتىللىققا تەييار.....
سىچارە دادام، مىسكىن ئانام سىلەر نىمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتـ-
قانسىلەر..... دادامنى ئولۇم گىرداۋىغا ئېلىپ كېتىۋاتقاندا،
مەن بۇ يەردە نىمە قىلىپ يۈرىمەن — ھە .....
ئالماس قەشقەرغە كەلگىنىگە چىن كۆڭلىدىن پۇشايمان
قىلدى، ئۆزىنى ۋىجدانسىز گۇناكارلىقتا ئەيىپلەپ تولغاندى.
لېكىن، ھازىر ئىلاج يوق، ئىلاج بولمىغاندىن كېيىن سەۋرى
قىلىش كېرەك، نىمە قىلغان سەۋرىكەن ئۇ! قانداق سەۋرى
قىلغىلى بولىدۇ..... ئاسمىنىك خېتى..... ھەي، بۇ خەت مېنىك
يولۇمنى بىردىنلا بۇرىۋەتتى - دە! .....
ئالماس ئېلىنغۇلنى ئەسلىدى، شۇ كېچىسى ئۇ ئالماسقا:
— ئاسىم ئەپەندى بارغىن دېگەندىكىن بېرىۋەر، لېكىن،
خاتىرجەم بول، بىز جاننى تىكىپ قەسەم ئىچتۇق. توختىكامنى
قۇتقۇزۇپ قالالمىساق، ئەر بولماي كېتەيلى دېيىشتۇق، شۇنچە
قېرىنداشلار بار، سەن بىر كىشى نىمە قىلالايسەن، كېتىۋەر،
تارتىشما، — دەپ ئېيتقان ئىدى.
بۇ گەپ ئۇنىڭغا ئازراق دەرمان بەرگەندەك بولدى،
كۆڭلىنى قىسمەن تىنجىتتى. لېكىن، يۈرىگىنى غاجىلاۋاتقان
ئەنسىز خىيال نەشتىرىنى تەڭلەپ كېلىۋاتقان ئىلاندەك كوكرەك
قەپىزىدە توختىماي قىمىرلايتتى.....
ئالماس ئاستا ئورنىدىن تۇردى. توش يانچۇغىنى
تۇتۇپ كوردى، بۇ يەردە ئىككى پارچە خەت، ئاسمىنىك خېتى.
"بۇ خەتلەرنى جەزمەن تاپشۇرۇش كېرەك، يەنە جاۋاپ ئېلىش
كېرەك..... بەلكىم پايدىلىق مەسلىھەت چىقىپ قالار، ئەمما،

تونۇش بولمىغان بۇ كىشىلەرنى نەدىن تاپىمەن؟....."
ئالماس شۇ خىيال بىلەن سۇپىدىن چۈشۈپ، ئاستا قەدەم بېسىپ باغ تەرەپكە قاراپ ماڭدى، ئۇ نىمە ئۈچۈن، نىمە مەقسەت بىلەن كېتىۋاتقانلىغىنى ئۇزىمۇ بىلمەيتتى. بەلكىم، سالقىن ھاۋادا ئايلانغۇسى كەلگەندۇ، بەلكىم، شۇنداقلا بىر كېتىۋاتقاندۇ.....

— ئوغلۇم، سەن نەگە؟— تۇيۇقسىز قېرى باغۋەن مەجنۇن تال ئاستىدىكى ئورۇندۇقتىن كۆتىرىلىپ سورىدى،— سەن توكچى يىگىتمۇ؟..... باغنى كوروپ باقاي دىۋىدىگىمۇ؟.....

— شۇنداق،— دىدى ئالماس،— باغنى كوروپ باقاي دىۋىدىم.....

— خەير.....بوپتۇ،— دىدى باغۋەن جىمجىت قاراڭغۇ باغ ئىچىگە قاراپ قويۇپ،— بارغىن، ئايلان، لېكىن شېپاك تەرەپكە ئۆتمە، بۇگۈن ئۇ يەرگە ھىچكىم بارمايدۇ.....

ئالماس باغنى ئارىلاشقا باشلىدى، مەجنۇن تاللار، گۈلزارلار ئارىسىدىن ئوتتى، قېرى سارايۋەننىڭ "..... شەھەر تىنچسىز، خوجايىنلار دەككە - دۈككىگە چۈشۈپ قالدى..... باغدا ھەممە چوڭلار جەم" دىگەن سوزىنى ئەسلەپ سەگەكلەشتى، "..... تىنچسىز، دەككە - دۈككىدە....." ئۇلار نىمىگە جەم بولۇشتى، بىلىش كېرەك. مەخسۇت بەگمۇ ئاقساقاللىرى بىلەن شېپاڭدا كېڭەش قىلسا، ئاللىقانداق شۇملۇقلارنى ئويلاپ چەقىراتتى، بەلكىم بۇ يەردىمۇ.....

ئالماس شۇلارنى ئويلاپ، گىلاسلار ئارىسىدىن ئوتۇپ، كول بويىدىكى مەجنۇن تال ئارىسىغا كىردى، تال - چىۋىقلارنى

شەپە چىقارماي قايرىدى. گازۋاي لامپا يېقىلغان شپاك بۇ يەردىن ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ھەممە گەپ ئاڭلىناتتى.

ـــ..... مۇناپىق!..... ئولكە رەئىسى، فومانداندىمش. شامىلى كەلمەي تۇرۇپ قورقتى، ئەخمەقلەر..... ـــ ئالماس بايا "ھاممال ـ مەدىكار بازىرى" دا پوچتا بىلەن ئوتۇپ كەتكەن جىگىسا ئەمەلدارنى تونۇدى، ئۇ، زىيادەت جوزىسىغا مۇشت بىلەن ئۇرۇپ سوزلەۋاتاتتى، ـــ ئۇ ئەخمەق، ئوزدىنىك جېنىدىن قورقتى، بىزنى ئوتۇپ بەرمەكچى..... كوممۇنىستلار ئوتتۇز يىل قان كېچىپ جەڭ قىلدى، تالاي ئادەملىرى ئولدى، بىزدىن ئىنتىقام ئالماي قويارمۇ؟!. .... كومۇنىست دىگەن بىر ئوت، بۇ يەرگە كەلدىمۇ ـ بولدى، ھەممىنى كويدۇرۇپ كۈل قىلىدۇ. نىمە قىلغان تىنچلىق ئىكەن ئۇ! ماڭا قويۇپ بەرسە، شىگىشكاغا پولاتتىن تام سوقۇۋېتەتتىم، مەرەز!.....

ـــ ئا جۇيجاڭ، ۋاقىت بار، قېنى تاماققا ئىلتىپات قىلسىلا، قېنى، ـــ ئالماس بۇ گەپنى ئېيتقان كىشىنىڭ ياسىن خوجا ئىكەنلىگىنى ئېنىق پەرەز قىلدى. ياسىن خوجا جوزىنى چوربەپ ئولتۇرۇشقان، ھەر خىل ـ ھەر ياڭزا كىيىنگەن ئەمەلدارلار ۋە قانداقتۇ چىلگىدەك يىپەك سەللە ئوراپ، نوكچىدەك قېتىپ ئولتۇرغان بىر ئاخۇنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇلارنى ھەدەپ داستىخانغا زورلىدى، ئاندىن يەنە جىگىسا ئەمەلدارنىڭ ئالدىغا كەلدى، ـــ قېنى، ئا جۇيجاڭ، سالامەتلىگىمىز ئۈچۈن بىر رومكا كوتىرەيلى، ئېيتقانلىرى دۇرۇس، ۋەسۋەسىچىلىك يامان. كوممۇنىستلارنىڭ مۇنداق تېز ھەركەتكە كېلىشىنى كىم بىلسۇن، قېنى.....

لېكىن، ھېچكىم رومكىغا قول تۇزاتمىدى، ئېغىر ۋەسۋەسە ھەممەيلەننىڭ چىرايىنى ئوردۇالغان ئىدى. بۇ جىمجىتلىق تاكى خىزمەتچىلەر تەخسىلەردە ھەر خىل كاۋاپ، غىزالارنى جوزىغا قويۇپ چىقىپ كەتكىچە داۋام قىلدى.

— ئا جۇيجاڭ بىكارغا قاينايدۇ، نىمىگە كېرەك، — تۇيۇقسىز يېنىمدىكى سەللىلىك، كوزلىرى كوپ-كوك، ئۇزۇن قارا قاش، ئورۇق كەلگەن ئاخۇن سۇپەت كىشى ئېغىز ئاچتى، — قاينىشىتىن ھېچنىمە چىقمايدۇ، غازات ئېچىش كېرەك. غازات!..... بىزنىڭ باشلىقلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئەخمەق، بۇ پىكىر توغرا. لېكىن، ئەخمەق دەرۋىشتىن نىمە پايدا؟ بولغىلىق بولدى، كوممۇنىستلارنىڭ ئولكە چېگرىسىغا، شىڭشىڭشاغا نىقتاپ كەلگىنى بۇ ئېنىق. قارشىلىق قىلساڭمۇ - قىلمىساڭمۇ بىكار. لېكىن كوممۇنىستلار بىلەن دىن ئوت بىلەن سۇدەك كېلىشەلمەيدۇ. كوممۇنىستلار دىننى، مۇسۇلمان ئەھلىنى كويدۇرۇپ كۆل قىلماقچى، ھەممە نەسەپ - نەسىبىلەرنى بىكار قىلىپ، ئاللاتائالا بەخش ئەتكەن ھەممە ئىمتىيازلىرىمىزدىن مەھرۇم قىلماقچى. بىز بولساق بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمايمىز. كوممۇنىست — دىن ئوت بىلەن سۇ! گۇلخانىنى دەل مەشەدىن يېقىش كېرەك. بارلىق زەردارلار، بايلار، يەر ئىگىلىرى، ئولەمالار، بەگلەرنى مۇشۇ تۇغ ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇش كېرەك. ئاللاتائالا نامىدىن قەسەمىيات قىلىمەنكى، مۇشۇنداق قىلالىساقلا بېرىسى ئالتە ئاي، نېرىسى بىر يىل ئىچىدە كوممۇنىستلارنىڭ تۇخۇمى قۇرۇيدۇ، ئۇلار ھېچقاچان بۇ يەردە چاڭگا تىزالمايدۇ.....

— ئەقىل، ئەقىل، ئابدۇللا دامولىلام راسا ئەقىل بىلەن

گەپ قىلدى، ــ دىدى كىمدۇ ئېھتىيات بىلەن ئاخۇن سۆپەت كىشىنى "ئابدۇللا دامۇللا" دەپ ئاتاپ.

ــ ئاددىن قالسا، ئامېرىكا ۋە تۈركىيە بار، ــ دىدى ئابدۇللا دامۇللا ۋە تەخسە كوتىرىپ كېلىۋاتقان خىزمەتكارلارنى كورۇپ، گېپىنىڭ ئايىغىنى ئېيتمىدى. خىزمەتكارلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بولسا، نىمە ئۈچۈندۇ ئاۋازىنى پەسەيتىپ جوزىغا ئىگىشتى، باشقىلارمۇ جوزىغا سىلجىپ قۇلىغىنى دېگە قىلىپ بېشىنى ئېگىشتى.....

سوز ئاڭلانمىدى.

ئالماس ئازاتلىقنى قانداق تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى ــ ھە؟ ئازاتلىق جەڭچىلىرىنىڭ تېز ئارىدا يېتىپ كېلىشىنى قانداق ئارزۇ قىلاتتى ــ ھە!..... ئۇ، ئازاتلىقنىڭ بولۇشىغا، ئازاتلىق جەڭچىلىرىنىڭ كېلىشىگە شۈبھىسىز ئىشەنەتتى..... ئاھ، شۇ كۈنلەر كەلسە يۈرەك يېرىلىپ كېتەرمىدى! ــ دەپ ئويلاينتى. ھازىر ئۇ، جىگىسا ئەمەلدارى بىلەن يىپەك سەللىلىك ئاخۇنىنىڭ سوزىدىن پەۋقۇلئاددە بىر يېڭىلىقنى سەزدى، كۈتۈلگەن ئازاتلىقنىڭ ئالدىنى ئەمدى ھېچكىمنىڭ توسالمايدىغانلىغىنى بىلدى، قەلبى دولقۇنلىنىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ قورقۇپ تىترىسىدىن شاتلىنىپ ھوزۇرلاندى، "جان تالاش"، "تىترە ئىپلاسلار" دىدى.

بىراق، ئابدۇللا دامولا دەپ ئاتالغان شەخسنىڭ غالجىرلاشقان سوزلىرى ئۇنى يەنە چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قويدى.

ئالماس ئازاتلىق بىلەن تەڭ، ھەممە ئىشنىڭ بىردىنلا ئوڭۇشلۇپ كېتىدىغانلىغىغا، بەگ ــ بايلارنىڭ يۇلۇنى ئۈزۈلۈپ،

موللا مۇشۇك بولىدىغانلىغىغا، ئازاتلىق جەڭچىلىرى يېتىپ كەلسىلا جاھانىنىڭ تىپ - تىنچ بولۇپ، ھەممە ئىشنىڭ ئوڭ يولى بىلەن كېتىۋېرىدىغانلىغىغا قىلچە گۇمان قىلمايتتى ۋە شۇنداق ئويلايتتى..... بىراق، بۇ ئاق سەللىلىك غالجىر نىمە دەپ جويلۇيدۇ - ھە؟ ئۇ كىمنى ئەترايىغا يىغماقچى، كىم - نىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتماقچى، كىمنىڭ چاققىسىنى بۇزماقچى؟..... ياق، ئىش مۇنداق ئاسان بولمىسا كېرەك. بىر يىل، يېرىم يىل تېخى!..... بىز ئون يىللاپ ئارزۇ قىلىپ كۈتەيلىكى — ئۇلار يېرىم يىلدا تۇخۇمنى قۇرۇتسۇن!..... دىمەك، ئازاتلىق جەڭچىلىرىنىڭ كېلىشى تېخى كۈپايە قىلمايدۇ، يەنە ئېلىشىدىغان گەپ ئىكەن..... مەيلى، نىمە بولسا بولسۇن، ئازاتلىق جەڭچىلىرى كېلىدۇ. قان بىلەن قولغا كەلگەن ئازاتلىقنى جان بىلەن قوغدايمىز. دەل ئاشۇ ئىپلاسنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇ - تۇش — مېنىڭ ئەھدىم بولۇپ قالسۇن، خەپ. تېخى كۆرسەن، كىم كىمنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتىدىكىن.....

ئالماس جىگىسا ئەمەلدارى بىلەن ئاق سەللىلىك دا - موللىنى ئېنىقراق تونۇۋېلىش مەقسىدىده بىر تال شاخنى قايرىۋىدى، قۇرۇپ قالغان شاخ "قارس" قىلىپ سۇنۇپ كەتتى. ئۇنىڭ قۇرۇپ قالغانلىغىنى كىم بىلسۇن؟..... ئالماس ئىنتىك ئوزىنى تارتتى.

شىپاگىدىكىلەر دالاپ تۇرغان قۇشقاچلار توزۇغاندەك، چوچۇپ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى. كوزلىرى چەكچىيىشتى، بويۇنلىرىنى سوزۇشتى ۋە ئەندىشە ئىچىده جىگىسا ئەمەلدارىغا ئەگىشىپ، قانداقتۇ بىر كۈتۈلمىگەن خەۋپكە دۇچكەلگەندەك، هودۇقۇشۇپ كول بويىغا كېلىشتى.

جىگسا ئەمەلدارى مەجنۇنتال ئاستىدىن چىقىپ يول ئۇستىدە بىخارامان تۇرغان ئالماسنى ھەممىدىن بۇرۇن كوردى ۋە:

— سەن كىم، نىمە ئادەمسەن؟! — دىگىنىچە بىرىپ ئۇنىڭ ياقىسىدىن قامالاپ تۇتۇپ، چىراق ئالدىغا ئېلىپ كەلدى، — ئېيت، سەن بۇ يەردە گەپ تىڭشىدىڭمۇ؟.....

ئالماس جىگسا ئەمەلدارنىڭ ياپما قاپاق، چوقۇر ۋە دانىخورەك باسقان يۈزىگە سەپسالدى.

— ئېيت، سەن نىمە ئادەم؟! — جىگسا ئەمەلدارى قولىنى تاپانچا غىلاۋىغا سوزدى.

— ئايلىنىپ يۈرىمەن، نىمە بوپتۇ، — خاتىرجەملىك بىلەن ئېيتتى ئالماس.

— ئايلىنىپ يۈرىمەن؟ نىمىنى ئايلىنىپ يۈرسەن؟

— باغنى. يەنە نىمىنى بولاتتى.....

— نىمە؟! سەن ئۇزەك كىم زادى؟ بۇ يەرگە نەدىن پەيدا بولدۇك، - ھە؟ — جىگسا ئەمەلدارى ئالماسقا شۇبھىلىك كوزلىرى بىلەن تىكىلىپ، تاپانچىنى تەڭلىدى، — تىزلان، قولۇڭنى كوتەر!.....

ئالماس مىدىرلىمىدى، بىخارامان تۇرۇۋەردى، ھەممەيلەنگە سەپسالدى. جىگسا ئەمەلدارنىڭ جېنى چىقىپ تاپانچىنىڭ سېپى بىلەن ئۇرۇشقا قول كوتىرىۋىدى، ياسىن خوجا ئارىغا چۈشتى:

— جۈيجاك، توختىسىلا، مەن سوراي، — ئۇ ئالماسنىڭ ئالدىغا يېقىنلاپ كەلدى، — قارا، سەن ئۇزەك كىم ۋە بۇ يەرگە نەدىن پەيدا بولدۇك - ھە؟.....

ـــ ياڭاقلىق يېزىسىدىن، يەنە نەدىن بولاتتى، ـــ ئالماس قارىماي تۇرۇپ جاۋاپ بەردى.

ـــ ياڭاقلىق؟..... زەرەپشاندىنمۇ؟

شۇ ئاردا قېرى باغۋەن پەيدا بولدى:

ـــ ھەي، ئۇكا، مەن ساڭا نېمە دېدىم، ـــ قېرى باغۋەن ئالماسنىڭ قولىنى تۇتۇپ كايىدى، ـــ يىراقتىن كەپ-سەن، باغنى ئايلانساڭ - ئايلان، لېكىن، شىپاڭنىڭ يېنىغا بار-غۇچە بولما دېمەدىممۇ!

ـــ شىپاڭ - پىپاڭنى نېم بىلەي، يول ئىكەن، مېڭىۋەردىم-دە.

ـــ بۇ يىگىت، ـــ دېدى باغۋەن ياسىن خوجىغا قاراپ، ـــ توگىچى، شاتۇر دوغا بىلەن بىللە مال ئېلىپ كەلگەن، تۇنجى قېتىم كېلىشى، ئېزىپتۇ..... تېخى بايىلا كەلدى.....

ئەمەلدارلارنىڭ يۇرىگى جايىغا چۈشكەندەك بولۇشتى. بەزىلىرى كېتىشتى ۋە بەزىلىرى تېگىرقاپ تۇرۇۋۇۋەردى.

ـــ سەن گەپ تېگىشدىڭمۇ - يوق؟ ـــ جىگىسا ئەمەل-دارى گۈمانلىنىپ سورىدى.

ـــ نېمە گەپنى؟ ـــ ئالماس قايتۇرۇپ ئوزۇگە سوئال قويدى.

ـــ ھوي..... مەن سوراۋاتىمەن، ھېچنېمە ئاڭلە-مىدىڭما؟.....

ئالماس جاۋاپ بەرمىدى.

ـــ ئۇ تېخى بايىلا كەلدى، ـــ دېدى باغۋەن، ـــ تېگىشە-ماپتۇ، تېگىشىۋەدىكمۇ بولمىدى.....

جىگىسا ئەمەلدارى ئىشەنمىدى، دەرگۈماندا بولۇپ كوزىنى چەكچەيتتى. لېكىن ياسىن خوجا ئالماسنى كەتكۈزۈۋۈەتتى،

— بار، ئۇخلا، مەن سىلەر بىلەن ئەتە كورۇشەي - ھە؟.....

ئالماس كېتەۋېتىپ ئويلىدى: ۋاي ئىخمەقلىيەي..... خوپ بولدى، تىترەش، جالاقىلا!..... كىچىكىنە شەپدىن ئولگىدەك قورقۇشتۇك، جېنىك تۇمشۇغۇڭغا كەپتۇ. تازا سەكراتقا چۈشكىنىك ئەمەسمۇ. يەنە تېخى كۈچ توپلاپ ئېلىشماقچى!..... مەن ھەممىنى بىلدىم، ياخشى..... ئېلىشىپ كورىمىز تېخى!.....

2 . تونۇش بولمىغان تونۇش ئادەم

گەتىسى ياسىن خوجا قىزىل - يېشىل يولۇق غەلىتە گۇخلاش كىيىمى بىلەنلا پىشايۋان ئاستىدا پەيدا بولدى. چۈچىسى بار ئۇزۇن ئاق لوڭگىنى مۇرىسىگە سالغان ھالدا باغنى ئايلاندى. ئاندىن مال بېسىلغان ئامبار ۋە تۇنۇگۇر ئېلىپ كېلىنگەن گىلەملەرنى قاراشتۇردى- دە، ئۇزىنىك ئامبارچى دەپتەر تۇتقۇچىلىرىغا نىمىندۇ ئۇزاق جېكىلدى:

— ھېچقانداق نەرسە چىقىم قىلىنمىسۇن، خام مال سېتىۋېلىپ ئامبارنى گالۋاك قىلىدىغان ئىش بۇگۇندىن باشلاپ توختىسۇن. كۇمۇش يالاتقان جا تەڭگىلەرنىك ھەممىسىنى بازارغا چىقىرىڭلار، بازاردىكى گەزلىمىلەرنىك بىرىنى قويماي سېتىۋې- لىش كېرەك. تىجارەتچىلەر بىلەن قىلىنغان توختام ئەمەلدىن قالدى، ھىساپ - چوتنى بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە. ئۇزۇش كېرەك، ئۇقتۇڭلىمۇ؟.....

خىزمەتچىلەر "بولىدۇ" دېيىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بۇرۇلۇپ شاتۇر دوغا بىلەن ئالماسنىك ئالدىغا كەلدى:

ـــ قانداق، هاردۇغىلار چىقىپتىمۇ؟ ـــ دەپ سوردى ئۇلاردىن سىپايىلىق بىلەن.

ـــ ئۇھۇي ..... ھەسەلنىڭ شىرنىسىدەك مەزە قىلىپ ئۇخلاپتىمىز، جاناپلىرى..... ـــ شاتۇر دوغا خوشامەتكويلۇق بىلەن يەنە نىمىنىدۇ دېمەكچى بولۇۋىدى، لېكىن ياسىن خوجا:

ـــ بولىدۇ، ئۇنداقتا، بۈگۈن سىلەر توغىلەرنى ئوبدانراق بېقىپ، ئەتە يولغا چىقىڭلار، قەشقەردە تۇرۇشنىڭ پايدىسى يوق، مەنمۇ سىلەردىن يا ئىلگىرى، يا كېيىن يولغا چىقىمەن، يۇرتداشلارنى كورۇپ كېلەي دەيمەن، ـــ دىدى.

ياسىن خوجا كېيىنكى گەپنى تۇيۇقسىز ئېيتىپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلغاندەك نىمە ئۇچۇندۇ چىرايلىرىنى پۇرۇشتۇردى. نىمىنىدۇ ئويلاپ تۇرۇپ قالدى ۋە نىمىگىدۇ ئالدىراۋاتقاندەك، تېز ـ تېز قەدەم بېسىپ كېتىۋېتىپ، ئوز كاسسىرىغا:

ـــ ئۇلارغا بىر "توقماق" بەرگىن، خىراجەت قىلسۇن، ـــ دىدى.

شاتۇر دوغا ئىككى يانچۇغى توشقىدەك قەغەز پۇلنى قولىغا ئېلىپ، ئالماسقا قاراپ ھىجايدى:

ـــ يۇر ئوكا، كەتتۇق. غەنىمەت بىر كۈن. بازار چوگىلەيمىز، مەزە قىلىپ تاماشا قىلىمىز. مەن ساڭا شۇنداق ئاجايىپ نەرسىلەرنى كورسىتىمەنكى، ھاڭقىيىپ قېپتىپ قالىسەن.....

ئۇلار تالاغا چىقىشتى، تۇمەندىن ئوتۇشتى، قورالىلىق ئەسكەرلەر كىرگەن ـ چىققانىنى تەكشۈرۈپ يۇرگەن شەھەر دەرۋازىسىدىن ئوتكەندىن كېيىن، ئالماس:

ـــ شاتۇر، سەن تاماشاڭنى قىلمۇە، مەن ئوزۇم يالغۇز ئايلىنىمەن، ـــ دىدى.

ـــ نىمە دەيسەن؟ ـــ شاتۇر دوغا ھەيران بولۇپ ئال-ماسقا قارىدى، ـــ بەللى، قىزىقسەن - دە، ئۇكا. مەن ساڭا ئېيتسام، بۇ، ياڭاقلىق يېزىسىنىڭ كالتە بازىرى ئەمەس، شەھەر، بەئەينى كويىقاپ. تېنەپ كېتمسەن، يۇر، يوق گەپنى قوي.....

ـــ كارىڭ بولمىسۇن..... ئۇقتۇڭمۇ؟! ـــ ئالماس ئۇشتۇمتۇت جىددى ۋە قاپىغىنى تۇرۇپ، كېسىپ ئېيتتى، ـــ كېتمۇەر، ئارىلاشما!.....

شاتۇر دوغا مەڭدەپ كەتتى، نىمە قىلىشنى بىلمەي قالدى. بىر تەرەپتىن يولغا چىقىش ئالدىدا مەخسۇت بەگ ئۇنىڭغا: "ئالماسقا كوز - قۇلاق بول، كوز قىرىڭدىن كەتكۇزمە" دەپ تاپىلىغان ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ھىلىقى چاقماقلىق كېچىدىكى ۋەقەنى ئۇنتۇمايتتى، ئالماسنىڭ "سېنىڭ جېنىڭ ئوزەڭگە گورە" دىگەن سوزى تېخىچە قۇلىغىدا جاراڭلايتتى.....

ـــ ئەمىسە، ماۋۇ پۇلدىن..... ـــ شاتۇر دوغا نائىلاج ئېيتتى.

ـــ لازىمى يوق، ئوزەڭ خەجلە..... كەچتە مەن ئوزۇم تېپىپ بارىمەن، ـــ ئالماس شۇ گەپنى ئېيتتى - دە، بىر دوقمۇشتىن بۇرۇلۇپ، كوزدىن غايىپ بولدى.....

ئالماس چۇشكىچە ناتونۇش شەھەردە تونۇش بولمىغان تونۇش ئادەملەرنىڭ ئادرىسىنى ئىزلەپ تېنەپ يۇردى. شەھەرنىڭ چوڭ رەستىلىرى ئاز، لېكىن، ئەگىر - بۇگرى، ئومۇچۇكنىڭ توربىدەك ئۇششاق كوچىلىرى سان - ساناقسىز

ئىدى. ئۇنىڭغا ئاپتوۋۇ، چىلاپچا سوقۇۋاتقان مىسكەچىلەر، زەر-گەرلەر، موزدۇزلاردىن سوراشقا توغرا كەلدى. دوپپا بازىرىدىن ئوتتى. چەكمەن بازىرىغا باردى. ئاسمىنىڭ ئىنىسىنى بىلىدە-غانلار تېپىلدى. لېكىن ئۇلار:

— ئاتا - ئانىسىنىڭ ئولگىنى سىزگە مەلۇم ئىكەن، تاغىسى بېقىۋالغان ئىدى. لېكىن بۇ ئادەممۇ ئۇزاق ياشالمىدى، خەيرىيات بۇ بالا كىشىلەر ئىشىگىدە تېنەپ - تەمتىرەپ يۈر-گەن ئىدى..... بىر بىلچە بولدى، ئىز - دېرەكسىز غايىپ بولۇپ كەتتى، ئولمىگەن بولسا، جاھاننىڭ ئىتتىگى كەڭ، كۈننىڭ سېرىغىنى كورۇۋاتقاندۇ، — دېيىشتى.

ئالماس ئۇمىتسىزلىنىپ كەينىگە ياندى، ئەمدى ئۇ ئاسمىنىڭ مۇئەللىم دوستىنى ئىزلەپ تېپىشقا قارار قىلدى.

ئاسىم بۇ كىشى توغرىسىدا ئالماسقا ناھايىتى كوپ نەرسىلەرنى ئېيتىپ بەرگەن ئىدى ۋە بۇ مۇئەللىم دوستىدىن پات - پات خەت ھەم ئىشەنچلىك كىشىلەردىن ئەۋەتكەن تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى، مەخپى گېزىتلەرنى ئېلىپ تۇراتتى، ئالماس بۇلارنىڭ ھەممىسىدىن خەۋەردار ئىدى.

ئادرىس ئېنىق بولغاچقا، بۇ ئويۇنى تېپىش ئانچە تەسكە چۈشمىدى. بۇرۇلۇپ -بۇرۇلۇپ بېرىپ تۇختايدىغان بىر خالتا كوچا ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئالماس گىل بىلەن بويالغان بىر يالغۇز قاناتلىق ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىدى، ئەتراپقا قاراپ، ئىشىكنى قاقتى.

ئىشىك ئېچىلىپ، بوسۇغا تۇۋىدە كوزلىرى قاپ - قارا، پاكىز كىيىنگەن، يىگىرمە ئۇچ، يىگىرمە نوپ ياشلاردىكى سۇمباتلىق بىر ئايال كورۇندى.

ئالماس ئۇنىڭ كوزلىرىدىن غەمكىنلىكنى كورگەنـدەك بولدى:

ــ ئـوزلىرى رىزدۋان خېنىم بولامدىلا؟ ــ دىدى ئالماس سەل تارتىنىپ ـ ئەيمىنىپ.

ــ خېنىم دىمەك، رىزدۋان دەۋېرىـڭ، ــ دىـدى ھىلىقى ئايال ئۇزۇپلا ۋە ئېھتىيات قىلغاندەك سەل چوچۇپ:

ــ سىزگە كىم كېرەك، كىمنى ئىزلەيسىز؟ــ دىدى.

ــ مـەن ياڭاقلىق يېزىسىدىن، ئاسىم ئەپەندىم قېشىدىن كەلدىم.....، ــ ئالماس تۇش يانچۇغىغا قول سېلىپ، ئاسما-نىڭ خېتىنى ئېلىپ سۇندى.

رىزدۋان خەتنى قولىغا ئېلىپ، تـونـۇش قـەلەم ئىزىغا ئالدىراپ كوز يۇگۇرتتى ـ دە:

ــ ۋاي خۇدايىم.....تونۇش بولمىغانـدىكىن.....تـازىمۇ سەت بولـدى..... قېنـى، كېلىڭ، كېلىۋېرىـڭ، تـارتىنماڭ، ــ دىگىنىچە ئۇنى ھويلىغا باشلاپ، پىشايـۋان سـۇپىسىغا كـوپـە سالدى،ــ ئولتۇرۇڭ..... ئاسىم تىنچمۇ، سالامەت تۇردىمۇ؟..... پـات ـ پات خەت يازاتتى، يازمايدىغان بولدى. ئابدىقادىرنى تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن مېنىڭ قولۇم خەتكە..... بارمىدى.

رىزدۋان تۇيۇقسىز ئوز ئېرى توغـرىسىدا ئېغىز ئېچىپ قېلىپ، بىردىنلا كوڭلى يېرىم بولۇپ كـەتتى، كـوزىدە يـاش ئەگىدى.

ــ ئابـدىقادىر ئـەپەندىم قـولغا ئېلىنىپ كـەتتىما؟ ــ ئالماس ھودۇقۇپ سورىدى.

ــ سىز ئـابدىقادىرنى تـونـامتىكىن؟ ــ رىزدۋان ئـاستا ئېيتتى.

ــ يوقسۇ، مەن ئاڭلىغان، ئاسىم ئەپەندىم ھەممىسىنى ئېيتىپ بەرگەن.....

رىزدۇان ئالماسقا سىنغاندەك قاراپ قويۇپ، ئاسىمنىڭ خېتىنى قايتا ئوقۇشقا كىرىشتى.

ئالماس رىزدۇاننىڭ خەتنى ئوقۇپ بولۇشىنى كۈتۈپ، ھويلا ئىچىگە، يەردە ۋە تەشتەكلەردە ئوستۇرۇلگەن گۈللەرگە، يىپ بىلەن ئوگزىگە ياماشتۇرۇلغان ھەشەمچەكلەرگە قاراپ قويدى. بارى ـ يوقى چاققان ئىككى ئېغىز ئۇي، باشقا ھېچنىمە يوق ئىدى. ئالماس يەنە:

ــ مەن سىلەرنىڭ زۇمرەت دېگەن قىزىڭلار بارلىغىنىمۇ بىلىمەن،ــ دېدى.

رىزدۇان خەتتىن كوزىنى ئېلىپ:

ــشۇنداقمۇ!..... ئۇ قىز دادىسى قولغا ئېلىنىپ كەتكەنـ دىن كېيىن شۇكلا بولۇپ كەتتى. ھازىر ئۇخلاۋاتىدۇ.....،ــ دېدى.

رىزدۇان ئالماسقا ئىشەنگەن بولسا كېرەك، بېشىدىن ئوتـ كەنلەرنى سوزلەپ بەردى..... ئۇنىڭ ۋەزىيەت توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى ئالماسنىڭ تۇنۇگۈن كېچە گلاسلىق باغدا ئاڭلىغىنىدىن ئارتۇق ئەمەس ئىدى. لېكىن، ھازىر شەھەردە ئومۇمى تۈتقۇن بولۇـ ۋېتىپتۇ. تۈتقۇن قىلىنغانلارنى بولسا، تۈرمىدە تىرىك كومۇۋاتقان ۋەھىمىلىك خەۋەر تارقالغان. چۈنكى، جالـلاتلار شۇنىڭ بىلەن ئوزلىرىنىڭ جىنايەت ئىزىنى ئوچۇرمەكچى، كېيىن چاتاق چىـ قىرىدىغانلارنىڭ ھەممىسىنى‌كوزدىن يوقاتماقچى بولغان.....ئابدـ قادىر دەل مۇشۇ جىنايى قىلمىشىنى پاش قىلىپ، ئازاتلىقنى كۈتۈۋېلىش توغرىسىدا يېزىلـغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى چاپـ لىنىڭ ئىچىگە تىقىپ مېچىـتلەرگە بېـرىپ، بامدات نامىزىغا

يىغىلغان جامائەتكە تارقىتىۋاتقاندا، ئوز ئىچىدىن خائىن چىقىپ قولغا ئېلىنىپ كەتكەن..... مۇئەللىمە رىزدۋاننىمۇ قىزلار مەكتىۋىدىن ھەيدىگەن.....

رىزدۋان سوزنىك ئاخىرىدا:

— سىز بىرنەچچە كۈن تۇرامسىز؟— دەپ سورىدى.

— ياق، بىزمۇ ئۇ يەردە بوش تۇرمىدۇق، دەرھال قايتىمەن، ئەتىلا،— دىدى ئالماس.....

— ئۇنداقتا.....،— دەپ ئويلىنىپ قالدى رىزدۋان،— ئابدۇقادىرنىك ئاسىمغا ئەۋەتىدىغان ئازراق بىرنىمىسى بار ئىدى..... ئۇلكۈرەلمەي قالدى..... سىز ئېلىپ كېتىك.....

بىراق، ھازىر يوق، بۇ يەردە ئەمەس.....

— ئەمىسە، ئەتە ئەتىگەن كېلەيمۇ؟.....

— ياق، ياق، خەتەرلىك، كەلمەك،— دىدى رىزدۋان،— مەن دۇزەم ئاپىرىپ بېرەي، ئۇنى بۇ يەرگە ئېپكەلگىلى بولمايدۇ، تۇيۇقسىز تىنتىش مۇمكىن. مەن سىزنى.....

ئالماس ياسىن خوجىنىك شەھەر ئىچىدىكى سارىيىنىك ئادرىسىنى ئېيتىپ بەردى، ئەتە شۇ يەردە كۈتىدىغان بولدى ۋە ئەمدىلا ئويغىنىپ چىققان زۇمرەت قىزغا يېنىدا بار ئاز-تولا پۇلىنىك ھەممىسىنى تۇتقۇزۇپ، بۇ ئويدىن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.....

كەچ كىردى. ئالماس تېخىچە شەھەر ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى. نەگە بارماقچى، نېمىنى كۆرمەكچى ئىكەنلىگىمۇ ناېنىق، مەقسەتسىز ئىدى. يۈرىگىنى نىمىدۇ بىرنىمە تىرىنغىنى پاتتۇرۇپ تاتلايتتى ۋە ھەر تەرەپكە سورەيتتى. كىشىلەر توپى ئارىسىدا چىرايى سۇنۇق، كىپىمى جۇل - جۇل، غېرىپ

بالىلارنى كورسه، ئاسسم ئەپەندىنىڭ يەتتىم ئىنىسى شۇ ئەمەس-
مىكىن دەپ ئىتتىك قارايتتى ۋە بۇ بالا بىلەن كورىشەلـ
مىگىنى ئەلەم قىلاتتى. ئۇ يەنە ئىشسىز قالغان مۇئەللىمە-
نىڭ ئېرى ئابدىقادىر نوغرىسىدا ئويلىدى. "..... بۇ
بىر مۇھىم ئادەم، ئاسسم ئەپەندىنىڭ تولىمۇ ئىشەنگەن
ئادىمى..... تۇرمىگە بىرىپ باقسام قانداق بولاركىن.....
ئۇچرىشىپ قالسام ئەجەپ ئەمەس....."

ئالماس ئوز خىيالىنىڭ ھازىر ھىچ مۇمكىن بولمايدىغان
نەرسە ئىكەنلىگىگە گۇمان قىلمىسىمۇ، لېكىن يەنە شۇلارنى
ئويلايتتى.

ئۇ، شۇ خىياللار بىلەن، "جانان" كوچىسى ئالدىغا
كەلگەندە، تۇيۇقسىز چوڭ رەستىدىن تاراسلاپ ئېتىلغان مىلتىق
ۋە دۇپۇرلەپ يۇگۇرگەن ئاياق ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. ئوچۇق
دۇكانلاردا پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرغان شام چىراقلار ئارقا - ئار-
قىدىن ئوچتى، كىشىلەر ئوپۇر - توپۇر بولۇشتى ۋە ھەممە
يەردە ھۇركىگەن مال پادىلىرىدەك "قاچ - قاچ" باشلىنىپ
كەتتى..... رىزىۋان "تۇيۇقسىز تۇتقۇن قىلىش ۋە پات - پات
قوراللىق بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش بولۇۋاتقانلىغى" توغرىسىدا
سوزلەپ بەرگەن ئىدى. ئالماس سەگەكلەشتى ۋە يۇگۇردى.....

ئالماس يۇگۇرۇپ "ھېيتكا" مەيدانىغا يېقىنلاشقاندا،
ئارقىسىدىن ئېتىلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازى كۇچەيدى. ئالدىدىن
پاتىپاراق قېچىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەم چىقىپ كەلدى ۋە
ئۇلار ئالماسنىمۇ ئوزلىرى بىلەن قوشۇپ، يان تەرەپتىكى تار
كوچىغا بۇرۇلدى.

دەھشەتلىك ۋە ئۇركۇپ قېچىش رەستىلەر ۋە چوڭ

يوللاردا دەرهال بېسىلدى، لېكىن، قاتمۇ - قات، ئۇچەيدەك سوزۇلغان تار كوچىلاردا دۇپۇرلەپ يۈگۈرۈۋاتقان ئاياق ئاۋاز-لىرى ئۇزاققىچە بېسىلمىدى. ئالماس يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ ئوز توپىنىڭ شالاڭلاپ، بىرنەچچىلا كىشى قالغانلىغىنى سەزدى. كوپىنچىسى ئوز ئويلىرىگە قاراپ يۈگۈرگەن، باشقىلىرى بولسا مەقسەتسىز ئەگەشكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئاز ۋە ئۇلارمۇ بىردىن، ئىككىدىن تارىلىپ كېتىۋاتاتتى.

ئالماس يەنە بىر ئاز يۈگۈرۈپ، ئوزى بىلەن ئاخىرقى بىرلا ئادەمنىڭ قېچىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كورۈپ توختىدى. ھىلىقى ئادەممۇ توختىدى. ئۇلار خېلى بىر يەرگىچە گەپ قىلماي مېڭىشتى. ئەينەكلىك پانۇس يورۇق چېچىپ تۇرغان مېچىت ئالدىدىن ئوتۈشتى، كوچا جىمجىت ۋە خىلۋەت ئىدى.

ــ ھەي..... ئۇكا، ــ دىدى ھىلىقى ئادەم پەس ئاۋاز بىلەن، ــ سەن نەگە كېتىۋاتىسەن؟

ئالماس توختىدى:

ــ بىلمەيمەن.....

ــ بىلمەيمەن؟

ــ شۇنداق.....

ھىلىقى ئادەم ئالماسقا سەپسالدى، سىنچىلاپ قارىدى:

ــ سەن بۇ يەرلىك ئەمەسمۇ؟

ــ ياق.

ــ سەرادىن كەلدىڭمۇ؟

ــ ھەئە، زەرەپشاددىن، يىراقتىن.....

ــ زەرەپشاددىن؟..... زەرەپشان دەرياسى بويىدىنمۇ؟.....

ــ شۇنداق.....

هىلىقى كىشى نىمە ئۇچۇندۇ ئوزىنى سەل تارتىپ، قاياققا كەتسەمكىن دېگەندەك ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى. لېكىن، ئالماس ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن سەپسېلىپ بىردىن ھەيران بولدى. "ئىگىز بوي، ئورۇق، چوڭ كوز ۋە ئوڭ كوزىنىڭ ئاستىدا باشمالتاقتەك مېڭى بار" بىر خەنزۇ كىشى يېقىملىق، مۇلايىم ۋە لېكىن ئىشەنمىگەندەك قاراپ تۇراتتى. كىمدۇ ئۇنىڭ بېشىغا ئوڭگەن بادام دوپپا كىيگۈزۈپ، بېلىنى شاتۇا بەلۋاغدا باغلاپ قويۇپتۇ، ئەمما بۇ، بىر قارىسىلا چېنىپ تۇراتتى.....

ئالماس مۇنداق چىراي ۋە تەقى - تۇرۇمنى نەدىدۇ كورگەندەك ۋە ياكى كىمدۇ بىرسى تولىمۇ ئېنىق سۇپەتلەپ سوزلەپ بەرگەندەك ھىس قىلىپ، گاڭگىراپ قالدى.

شۇ چاغدا، يېقىنلا بىر يەردىن ئېتىلغان مىلتىق ۋە كوچا بېشىدىن يۇگۇرۇپ كېلىۋاتقان ئاياقلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. خەنزۇ كىشى ئالماسقا "خوش ئۇكا، ئوزەڭنى ياقمىغا ئال" دېگەندەك قولى بىلەن شەرەت قىلىپ، ئوزى مېچىتنىڭ كەيىنىدىكى ئوچۇقچۇلۇققا يۇگۇردى..... ئوچۇقچۇلۇق بەكمۇ خەتەرلىك، ھازىرلا تۇتۇۋېلىش مۇمكىن ئىدى..... ئالماس ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇنىڭ قولىدىن سوربىگىنىچە ئېپكىلىپ، مېچىتنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتى - دە، ئىشىكنى تېشىدىن زەنجىرلەپ، ئوزى مېچىت ئالدىدىكى سۇپىغا چىقىپ، پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇردى.

شۇ ئارىدا مىلتىق تۇتقان توت - بەش ئەسكەر ۋە تاپانچىلىق بىرنەچچە يالاقچى يۇگۇرۇپ يېتىپ كەلدى.

ـــ سەن كىم، نىمە ئىشلەيسەن؟ ـــ دەپ سوراشتى ئۇلار ئالماسقا ھاپلا ـ شاپلا يېپىشىپ.

ئالماس خاتىرجەملىك بىلەن:

ـــ كۇزەتچى، كوچا باقمەن، ـــ دېدى.

ـــ ئىشلەم ئوتتىمۇ؟.....

ـــ ئوتتى.....

ـــ خىتايمۇ؟.....

ـــ تاڭەي، نىمىكىن.....

ـــ قاچتىمۇ؟

ـــ قاچتى.....

ـــ قېنى، نەگە؟!.....

ـــ ئەنە، ئاۋۇ ئورمۇقچۇلۇققا. چوڭ يولغا.....

ئۇلار چېپىشىپ ئوتۇپ كەتتى. ئالماس ئاياق تەۋرەشلىرى بېسىلغىچە ئورنىدىن قىمىرلىمىدى. ئاندىن ئىشكنى ئېچىپ مېچىت ئىچىگە كىردى.

ـــ ئوكا، ساڭا رەخمەت، بۇ يەردىن كېتەيلى، ـــ دېدى خەنزۇ كىشى مۇلايىملىق بىلەن، ـــ مېچىت ئىكەن. بولمايدۇ.....

ئالماس ئويلىنىپ قالدى. تالاغا چىقىشتى. ئۇلار تاكى تاڭ سەھەر مەزگىلى يېتىپ كەلگىچە كوچىدىن كوچىغا، مەھەللىلەرگە ئوتۇپ، بىر بىرىنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئايرىلىشىمىدى. ئۇلار نەگە ۋە كىمنىڭكىگە بېرىپ يوشۇرۇنۇشنى بىلمەيتتى ۋە ھېچقانداق مولچىرىمۇ يوق ئىدى. لېكىن، ئالماسنىڭ كۆڭلىدە مىڭبىر خىيال ۋە ئاجايىپ يېقىملىق

پەرەزلەر دولقۇنلىنىپ، تونۇش بولمىغان تونۇش ئادەم ئۇسـ
تىدە ئويلايتتى.....

ـــ تاڭ سۈزۈلۈۋاتىدۇ، قارا، قانداق چىرايلىق تاڭ! ـــ خـەنزۇ كىشى كىچىككىنە كول بويىدىكى تېرەكلىك ئاردىسـ
دىن سەھەر ئاسمىنىغا قارىدى، ـــ پات ئارىدا ئازات بولىمىز، ئـاز قالدى، شۇنداق كۈنلەر كېلىدۇ ..... تاڭ ئاتىدۇ.....

ئالماس هاياجانلىنىپ كەتتى. مۇنداق سـوزلـەرنى ئـۇ ئاسمىنىڭ ئاغزىدىن ئون ـ يۈز قېتىملاپ ئاڭلىغان ئەمەسمۇ؟ "نىمـە دېگەن ئۇخشاش، نىمە دېگەن ئۇمىتۋار.....بـەلـكىم شـۇدۇ، هېچبىر خانالاشمىغاندىمەن!....."

ـــ سىز.....يولداش دۇڭ داشى ئـەمەسمۇ؟.....

تۈيۇقسىز ئېيتىلغان بۇ سوز گويا ئوچۇق هاۋادا چاقماق چېقىلغاندەك خەنزۇ كىشىنى گاڭگىرىتىۋەتتى، قۇلىغىغا ئىشەنـ مەي قالدى. ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپقا قارىدى..... هېچكىم يوق، هېچقانداق تەۋرىشمۇ يـوق. پەقەت ئاشۇ يىگىت، تۈيۇقسىز ئۇچرىشىپ قالغان چوڭ كوز، قوشۇمىلىرى تۇگۇلگەن سەرالىق يىگىت هاياجانلىنىپ تـىكىلىپ تـۇراتتى، سـەمىمى، پاك، جۇرئەتلىك بىر جۈپ كوز "ئوز..... ئوز ئادەم" دېگەنـ دەك قىلىپ تۇراتتى.

ـــ ئۇكام، سەن..... سەن قـانداق بولۇپ، "دۇڭداشى" دېگەن ئىسمىنى بىـلىسـەن ـ هـە؟..... ۋە قـانداق قـىلىپ هېنى.....

ئالماس خوشال هالدا ئوزى توغرىسىدا، ئاسىم توغرىـ سىدا ۋە ئاسمىنىڭ ئاجايىپ هىكايىسى ـــ ئەسلەشلىرى توغرىـ سىدا ئېيتىپ بـەردى. "دۇڭ داشى دېگـەن بۇ ئىسىم بىزگـە

خېلىدىن بېرى تونۇش ۋە ئۇنى دائىم "ئەسلەيمىز" دېدى. ئاددىي مۇئەللىم رىزۋان ۋە قولغا ئېلىنىپ كەتكەن يولداشى ئابدۇقادىرنى تىلغا ئالدى. شۇ چاغدا، دۇكداشى:

— نېمە دېدىڭ؟ ئابدۇقادىر..... ئابدۇقادىر دەمسىنا؟ —

دەپ يەنە ھەيران بولۇپ ئالماسنىڭ قولىنى تۇتتى.

— شۇنداق، سىز ئۇنى بىلەمسىز؟.....

— بىلىمەن، سەن ئۇنى.....

— ئۇ بىزنىڭ ئوز كىشىمىز.....

— شۇنداق، ئوز كىشىمىز.....

دۇكداشى ئالماسنىڭ ئاددى سەرالىق يىگىت ئەمەسلىگىنى چۈشەندى، ئۇنىڭغا كوپ نەرسىلەرنى سوزلەپ بېرىش كېرەك ئىدى ۋە سوزلەپ بەردى:

دۇكداشى ئۇرۇمچى تۇرمىسىدىن قاچقاندىن كېيىن، بىر تونۇش شوپۇر ئاغىنىسىنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ كۇچارغا كەلگەن، كۇچاردا ھوكۇمەت خىزمىتىگە "ئارىلاشقان" بىر پىكىرداش دوستى بولۇپ، شۇنىڭدىن بىر مەزگىل پانالىنىپ تۇرماقچى بولغان. بەختسىز بولغىنى دۇكداشى كەلگەندە بۇ كىشى قولغا ئېلىنىپ ئولتۇرۇلگەن ئىكەن، ئارقىغا قايتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا توپ - توغرا قەشقەرغە كەلگەن ۋە ئوزىنىڭ ئالاقىدار كىشىلىرىنى ئىزلەشكە كىرىشكەن. بىراق، ئۇلارنى تېپىپ بولغىچە ئوزى قولغا ئېلىنىپ كەتكەن..... تۇرمىدە ناھايىتى كوپ كەشىلەر بىلەن، ۋىجدانلىق ئازاتلىق جەڭچىلىرى بىلەن تونۇشقان، پىكىرداشلار ئىتتىپاقى قۇرغان. مۇنداق پىكىرداشلاردىن بىرى ئەنە شۇ مۇئەللىم ئابدىقادىر ئىدى.

— كېيىنكى كۈنلەردە تۈرمە مەھبۇسلار بىلەن تـوشۇپ، ئادەم پاتمايدىغـان دەرىجىگـە يەتتى، — دىـدى دۈك داشى، — جاللاتلار مەھبۇسلارنى تۈركۈم - تۈركۈملەپ ئولتۇرۇشكە، تىرىك كومۇشكە كىرىشتى. قانداق ئادەم، نىمە سەۋەپ بىلەن تـۈر - مىگە كىرگەن؟ سۈرۈشتۈرمەي ئولتۈرىدىغان بولدى. جاللاتلار - نىڭ ئوز جىنايىتىنى پاش قىلغۇچىلارنىڭ ساقلىنىپ قېلىشى - دىن قورقۇۋاتقانلىغى ئېنىق ئىدى. بىز ئـابدىقادىر بىلـەن كېڭىشىپ ئاممىۋى قېچىشنى تەشكىللىدۇق. بىر ئايچـە تەيـ - يارلىق قىلدۇق..... باشقا چارە يوق، قېرىنداشلارنى قـۇتقۇ - زۇش كېرەك ئىدى ۋە بۇ ئەھلگە ئاشتى. بۇگۈن كېچە يۇز - دىن ئـارتۇق مـەھبۇس قېچىپ قۇتۇلدى. مـەن ئـاخىرقىسى ئىدىم، قولۇمدا گۈندىپايدىن تارتىۋالغان مىلتىق، تۈرمىداش - لارنىڭ قېچىشنى قوغداپ تۇراتتىم، ئۇلارنىڭ تۈرمە تېمىدىن، قاشالاردىن ئارتىلىپ، تەرەپ - تەرەپكـە قېچىپ قـۇتـۇلغىنىنى كـورۇپ تـۇردۇم. دەل شـۇ چـاغدا قېچىۋاتقانلاردىن بىرسى كەينىگە يېنىپ، يۇگۈرۈپ ئالدىمغا كەلدى. قارىسام ئابدىقادىر ئىكەن. ئۇ:

— تازا ئاداش ئىكەنسەن! يۇر، نىمە تۇرىسەن، تـاشلا مىلتىقنى! — دەپ ۋاقىرىدى. تامدىن ئارتىلدىم، بىللە يۇگۈر - دۇق. كېتىۋېتىپ ئابدىقادىر قـانداقتۇ بىر دوپپا بىلەن بەل - ۋاغنى ماڭا تەڭلىدى. بېشىمغا كىيگۈزدى، بېلىمگـە بـاغـلە - دى..... دەررۇ سېزىپ قالمىسۇن دېگەن بولسا كېرەك. بـىز يـۇگۈرۈپ هېيتكا مـەيدانىنى كېسىپ ئوتمەكچى، مـەيدانـدا ئادەم كوپ، كىشىلەرگە ئارىلىشىپ كەتمەكچى، كېيىن يول تاپماقچى بـولدۇق. بـىراق، هېيتكا مەيدانىغـا كېلىپلا تـوت

تەرەپتىن قاپساپ كەلگەن ھەربىلەرگە يولۇقتۇق. بۇرۇلۇپ بىر تار كوچىغا ئوزەمنى ئاتتىم. شۇ يەردە ئابدىقادىر بىلەن ئېزىنقىشقان بولساق ئېھتىمال. لېكىن مەن تار كوچىدا يۇگۇرۇپ تاكى سەن بىلەن يواۋقۇپ سوزلەشكىچە، سېنى ئابدىقادىر دەپ ئويلاپتىمەن. كېيىن بۇ، مانا سەن بولۇپ چىقتىڭ.....

تاڭ سۈزۈلمەكتە، چوڭ-كىچىك مېچىتلەردىن ئاڭلانغان "ئەزان" ئاۋازى خېلى بىر كەمگىچە شەھەرنى قاپلىدى.

دۇڭداشى نىمىندۇ ئويلاپ بىر پەس تۇردى-دە، بۇرۇلۇپ ئالماسقا قاراپ، ئوڭ قولىنى ئۇنىڭ مۇرىسىگە ئاالدى:

— ئۇكام ئەمدى بىزنىڭ ئايرىلىدىغان ۋاقتىمىز بولدى، — دىدى دۇڭداشى، — ئاغىنىلەرنىڭ ھەممىسىگە مەندىن سالام ئېيتىت، ئاسمىنىڭ قولىنى مەن ئۇچۇن قىسىپ كورۇشكىن، پات-ئارىدا بەلكىم بىز يەنە ئۇچرىشىپ قالارمىز.....

بۇ گەپ ئالماسقا تولىمۇ ئۇشتۇمتوت ۋە غەلىتە بولۇپ ئاڭلاندى:

— ئايرىلىش! قانداق ئايرىلىش؟ سىز.....

— شۇنداق ئۇكام، ئايرىلىشىمىز كېرەك، — دۇڭ داشى قەددىنى رۇسلاپ، مەردانىلىق بىلەن كۇلۇمسىرىدى، — ھازىر يورۇق چۇشىدۇ، شەھەر دەرۋازىسى ئېچىلىدۇ. مەن شەھەر ئىچىدىن چىقىپ كەتسەملا قۇتۇلۇپ كېتىمەن. لېكىن، ئىككىمىزنىڭ مۇشۇ پەيتتە بىللە بولۇشىمىز پايدىسىز. مېنى ھەر قاچان تۇتۇۋېلىشى مۇمكىن لېكىن، سەن تۇتۇلماسلىغىڭ كېرەك. ئاز بىر قىسمى بولسىمۇ، تۇرمىدىن يۇزدىن ئارتۇق سەپداشلار قېچىپ قۇتۇلدى. ئۇلار ئازاتلىقنى كۇتۇۋېلىشتا ۋە كېيىنكى

كى كۆرەشلەردە بەكمۇ ئېھتىياجلىق بولغان كىشىلەر ئىدى. مەن خانىرجەم بولدۇم. بىز يولداشلارنى كوپرەك ساقلاپ قېلىشىمىز، پارتىيىنىڭ تاپشۇرۇغىنى ئورۇنلاشقا تەييار بولۇپ تۇرۇشىمىز لازىم.....

دۇڭ داشى شۇڭدىن كېيىن ئازاتلىق ئارمىيە تەركىۋىدە ئوزىنىڭ بىر ئىنىسى بارلىغىنى، ئىسمىنىڭ دۇڭتېخەن ئىكەنلىگىنى، شىنجاڭغا يۇرۇش قىلىۋاتقان قىسىم بىلەن بىللە كېلىۋاتقانلىغىنى ئېيتىپ بەردى:

— بەلكىم ئۇچرىشىپ قالارسىلەر، دۇڭ تېخەن سەندىن بەش-ئالتە ياشلار چوڭ، ماڭا بەكمۇ ئوخشايدۇ، — دەپ سوزىنى تۇگەتتى.

يورۇق چۈشتى. ئەمدى بۇ يەردە تۇرۇش پايدىسىز ئىدى. يولغا چىقىشتى. دۇڭ داشى دوپپا بىلەن بەلۋاغنى ئېلىپ ئالدىماسقا بېرىۋەتتى:

— سەن ئېلىپ قوي، ۋاقتى كەلسە، ئابدۇقادىرغا بېرىۋەتكىن، — دىدى.

دۇڭ داشىنىڭ ئاخىرقى گېپى شۇ بولدى. ئۇلار بىرنەچچە قەدەم ماڭىشى-ماڭمايلا بارلىق كوچا ئېغىزلىرىنىڭ قوراللىق ئەسكەرلەر، تاپانچىلىق يالاقچىلار بىلەن تولغانلىغىنى كۆردى..... يىراقتىن ئىككى ئادەمنىڭ قارىسىنى كورگەن قاراقچىلار غالجىر بورە ئىتلىرىدەك، بىردىنلا ئېتىلىپ كېلىشتى.....

3. قېرىنداشلار

شىددەتلىك ۋە چىدام بىلەن ئېلىشىش بىرنەچچە مەيتلا داۋام قىلدى. دۇڭ داشى ئالماسنى قاچۇرۇۋېتىش ئۈچۈن

هەرقانچە قىلسىمۇ، لېكىن، ئالماسنىڭ ئۆزىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي، يالاقچىلار بىلەن تىغمۇ-تىغ تۇتۇشۇۋاتقانلىغىنى، ئەكسىچە، ئۇزىنى قوغداۋاتقانلىغىنى كوردى. قوغداپ قېلىش تەس ئىدى. دۇڭداشى ئالماسنىڭ قېچىپ كەتمىگىنى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەلەم ۋە سەۋرسىزلىك بىلەن قاراپ-قاراپ قويياتتى ھەم ئاخىرغىچە ئېلىشتى.....

ئۇلارنى تۇتۇۋېلىشتى.....

دۇڭداشنى تۇتۇش — جاللاتلارنىڭ ئاساسىي مەقسىدى ئىكەنلىگى بىردىنلا روشەنلەشتى. ئۇلار كوچا ئېغىزىغا كېلىپلا ھەممە ئەسكەر ۋە يالاقچىلارنى ئوزىگە ئەگەشتۇرۇپ ئېلىپ كەتتى.....

تۇرمە — دەھشەتلىك تۇرمە.....

دۇڭ داشى قوراللىق جاللاتلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا تۇرمە دەرۋازىسىدىن كىرىپ، تار ۋە زەي پۇراپ تۇرغان كاردورىدىن ئوتتى، كېتىۋېتىپ، كاردورنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئويلەردىن بېشىنى سوزۇپ قارىشىۋاتقان مەھبۇسلارنى سىنچىلاپ كوزدىن كەچۈردى. ئاندىن بۇلۇڭدىكى چوڭ ئويگە كىردى. بۇ يەردە كېچىدىن تۇتقۇن قىلىنغان ئەللىك-ئاتمىشچە ئەر-ئايال تۇراتتى. دۇڭ داشى ئۇلارغا ئالدىراپ قاراپ چىقىپ، ئاخشام قايىدىقادىر بىلەن بىرلىكتە قاچقۇۋۇچىنى سەپداشلارنىڭ بىرىنىڭمۇ قولغا چۈشمىگەنلىگىنى كورۈپ، سەل كۈلۈمسىرىگەندەك بولۇپ ئالماسقا قارىدى. ئالماس ئۇنىڭ مېھرىۋان ۋە دادىل يېنىپ تۇرغان كوزلىرىدىن بىر خىل خاتىرجەم رازىمەنلىكنى كورگەندەك بولدى.

شۇ ئاردا غىلاپلىق ئەگرى قىلىچلىرىنى پۇلاڭلاتقان،

مىلتەقلىرىنىڭ نەيزىلىرىنى دۇڭ داشىغا تەرەپ - تەرەپتىن تەڭلەپ تۇرغان تۇرمە ئەسكەرلىرى بىردىنلا قېتىپ، تىنىڭ بولۇپ قېلىشتى.

ئىشىك تۆۋدە ئۇجاڭدەي تاقىغان، ياپما قاپاق، چوقۇر ۋە يۈزلىرىنى دانىخورەك باسقان جىڭسا ئەمەلدارى كورۇندى. ئالماس بىر قاراپلا ئۇنىڭ ئالدىنقى كۈنى گىلاسلىق باغدىكى زىياپەتتە ئوزىگە خىرىس قىلغان ئاجۇيجاڭ ئىكەنلىگىنى پەملىدى.

ئاجۇيجاڭ ئۆيگە كىرىپ، ئۇدۇل دۇڭ داشىنىڭ ئالدىغا كەلدى. پەلەي ساپقان قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، پۇتلىرىنى كەردى:

— سەن، — ددى ئۇ دۇڭ داشىغا قاراپ، — مەھبۇسلارنى قاچۇردۇڭمۇ؟.....

دۇڭ داشى مەنستىمىگەندەك قاراپ قويدى:

— قاچۇردۇم!

— قاچۇردۇم؟.....

— شۇنداق

— ئۇلار ھازىر نەدە؟!.....

— نەدە؟.....، — دۇڭ داشى تەمكىن ۋە قەتئىلىك بىلەن ئېيتتى، — سەنلەر مەڭگۈ تاپالمايدىغان يەردە، قېرىنداشلار ئىچىدە، ۋەتەن قوينىدا، يەنە نەدە بولاتتى؟..... ئۇلار خەلق ئازاتلىغى ئىشى ئۈچۈن ئوزىنى پىدا قىلغان جەڭچىلەر. ئۇلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ..... سەن جاللاتلارنىڭ كاللىسىنى خەلق سودىـ

نىمىگە دارىغا مىخلاش ئۈچۈن ھوكۇم قىلغىزى يېزىۋاتىدۇ.....
تارت قولۇڭنى ئىپلاس!.....

دۇكۇ داشى ئوزىنىڭ ئېغىزىغا ئۇرۇش ئۈچۈن مۇشت كوتەرگەن ئا جۈيجاڭنىڭ قولىغا تۆكۈردى. ئا جۈيجاڭ تىترەپ كەتتى، جېنى چىققان ھالدا جاللاتلارغا ۋاقىرىدى:

— ئېپچىق بۇنى!..... ئات!.....

— ئىجرا قىلىنسۇن!.....

توت جاللات دۇكۇ داشىغا يېپىشتى. لېكىن، دۇكۇ داشى جاللاتلارنى ئىتتىرىۋېتىپ، خاتىرجەملىك بىلەن چاپىنىنىڭ تۈگمىسىنى ئېچىپ، ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. شۇ چاغدا ئالتۇن ماس شوخشۇپ ئالدىغا ئىنتىلدى. لېكىن، دۇكۇ داشى "يالت" قىلىپ ئۇنىڭغا قاراپ، قاپىغىنى سەل-پەل تۆرۈپ قويدى. ئالماس ئاچچىق بىر تولغىنىپ، ئورنىدا تۇرۇپ قالدى.

ئا جۈيجاڭ ئالماسنى كورۇپ قالدى ۋە دەرھال تونۇدى.

— ھوي سەرالىق، — دېدى ئۇ، دۇكۇ داشىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئالماسنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — سەن ياسىن شاڭخەينىڭ توغىچىسى ئەمەسمۇ؟.....

— شۇنداق، — ئالماس تەمكىن جاۋاپ بەردى.

— سەن بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىسەن؟

— بىلمەيمەن.....

— بىلمەيمەن؟.....

ئالماس گەپ قىلمىدى ۋە دۇكۇ داشىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويدى.

— سەن بۇ يەرگە قانداقچە كىردىڭ؟.....

— تۇتۇۋالدى.....

ـــ تۇتۇۋالدى؟..... كىم تۇتۇۋالدى؟.....
ـــ جاللانلار..... گىلاسلىق باققا چىقىپ كېتىۋاتسام تۇتۇۋالدى..... بىكاردىنلا.....
ئا جۇيجاڭ قولىنى شىلتىدى:
ـــ قاپاقۇاش گالۇاڭ، چىق بۇ يەردىن ھاڭۇاقتى!.....
ئا جۇيجاڭ ئىككى يالاقچىغا "سەرالىق گالۇاڭ"نى ياسىن خوجىنىڭ ئوز قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپ، ئوزى ئالدىراپ ئىشىكتىن چىقىپ كەتتى.
ئىككى يالاقچى ئالماسنى مۇرىسىدىن ئىتتىرىپ تۇرمە ھويلىسىغا ئېلىپ چىقتى. ئالماس ئىنتىزارلىق بىلەن ئەتراپقا قاراپ، كوزلىرى بىلەن دۇڭ داشنى ئىزلەۋاتقاندا، بىردىن يان تەرەپتىكى مۇدھىش قارا ئويدىن:
ـــ ياشىسۇن جۇڭگو كوممونىستلار پارتىيىسى!
ـــ ياشىسۇن خەلق ئازاتلىغى ئىنقىلاۋى!
ـــ.....
دىگەن يالقۇنلۇق سادالار پۈتۈن تۇرمە ئويلىرىگە ـــ ھويلىغا جاراڭلاپ ئاڭلاندى. ئارقىدىن "گۇم ـ گۇم ـ گۇم" قىلىغان مىلتىق ئاۋازى كەلدى.
ئالماس كوزىگە لىققىدا ياش ئېلىپ، چىشلىرىنى مەھكەم كىرىشتۇرۇپ، ئىختىيارسىز بېشىنى توۋەن سالدى.....
شۇ كۇنى چۇشكىچە ئالماس ئوزىنىڭ ئەگە بېرىپ، ئەدە تۇرغىنىنى سەزمەي دىگۇدەك يۇردى. ئىككى يالاقچى دەسلەپ ئۇنى ياسىن خوجىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى سارىيىغا ئېلىپ باردى، كېيىن گىلاسلىق باققا ئېلىپ چىقتى، ياسىن خوجا بىلەن نىمىنىدۇ كۇسۇرلاشتى، ئاندىن ياسىن خوجا ئالماستىن نىمىنىدۇ ئاسماقچىلاپ سورىدى، كايىپ ۋاقىرىدى.

شاتۇر دوغا بولسا، ئالماسنىڭ ئەتراپىدا پىقىراپ توختىماي جاۋىلدايتتى..... لېكىن، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالماس ئۈچۈن ئەھمىيەتسىز بىر نەمە ئىدى. ئۇنىڭ پەرىشان بولغان كۆڭلىدە جەڭگىۋار سەپداش دۇڭ داشنىڭ پارلاق ئوبرازى نۇر چېچىپ تۇراتتى..... ئالماس دۇڭ داشنى قۇتقۇزالمىغانلىغى ئۈچۈن قانداقتۇ ئوزىنى ئەيىپلىك، گۇناكار ھىساپلايتتى ۋە ھەدەپ: "..... يۇزدىن ئارتۇق قېرىنداشنى قۇتقۇزغان باتۇر دىگەن مۇشۇ!..... قەيسەر ئىنقىلاپچى دىگەن مۇشۇ!..... بىز ئۈچۈن ھېچنىمىسىنى ئايىمايدىغان كوممۇنىست مۇشۇنداق بولىدىكەن - دە!" دەپلا ئويلايتتى.

يالاقچىلار كېتىشتى، ئەلۋەتتە ئۇلار ياسىن خوجىدىن ئىنئام ئېلىشنى ئەستىن چىقىرىشمىدى. يالاقچىلار كەتكەندىن كېيىن، ياسىن خوجا ئالماس بىلەن مەشغۇل بولۇشنى قويدى — دە، شاتۇر دوغىغا دەرھال يولغا چىقىشنى بۇيرۇدى.

— ھەي..... قانداق نادانسەن - ھە، ئۇكا، — دىدى شاتۇر دوغا ياسىن خوجا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئالماسنىڭ يېڭىدىن تارتىپ تۇرۇپ، توختىماي جاۋۇلداپ، — ئاكاڭ، ھەر ھالدا ئىككى ئىشتاننى سەندىن كوپرەك يىرتقان..... ئېزىپ قالمىسەن، تېنەيسەن دېمىدىممۇ؟..... قانداق، ھېنىڭ دىگىنىم كەلدىمۇ؟..... ياسىن خوجىغا رەھمەت دىگىن، ئەمما بۇ سېنىڭ خىيالىڭدىمۇ يوق، تۇنۇگۈن بۇ يەردە قانداق ۋەسۋەسە - ھە؟ سەن كەلمىگەندىن كېيىن، "مانا، دىگىنىم كەپتۇ، تېنەپ كېتىپتۇ" دەپ ئويلىدىم. پۈتۈم يولدا، كوزۇم ئەتراپتا بولدى. شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئۈشتۇمتۇت تاقىلىپ كەتكىنىچۇ!..... تازىمۇ پىشكەلچىلىك. ھەممە كىشى "ھەربى

هالەت، ھەربى ھالەت بولدى، تۇتقۇن قىلىش باشلاندى....."
دىيىشىپ، پاتىپاراق قېچىشىپ يۈرگەنلىك ئۈستىگە بېرىپ
قالسام بولامدۇ؟..... ھەربى ھالىتى ماڭا نىمىدى، سەندىن
ئەنسىرىدىم. نېمە ئامال بار؟ ئىككى سەكرەپ ياسىن خوجىنىڭ
ئالدىغا يۈگۈرۈپ كىردىم:

ــ ئالماس بۇ شەھەرگە يېڭىلا كەلگەن. شەھەر نېمە،
يول نېمە؟ ئۇيغۇرنى نېمە بىلسۇن! مەن گال-
ۋاڭ ئۇنى كەينىمگە سېلىپ يۈرۈپ، ھاماقەت، تىنىتىپ قويدۇم.
بىخەستەلىك ئوتتى..... يامان بولدى. تۇغدۇرنىڭ يېمىگى
تۇگىدى، ھېچنىمە يوق، يولدىن قالدۇق..... ــ دەپ گەپ
ياسىدىم. مۇشۇنداق دىدىم. ئۇزەڭ بىلسەن، ياسىن خوجا
بولسا، ئاكاڭنىڭ گېپىنى ئىلىك ئېلىپ كەلگەن، سەل قارا-
مايدۇ، دەسلەپ بۇ جاناپ پۇشۇلدىدى، لېكىن مەن ئېزىپ-
ئىچۈرۈپ ئەزۋەلەۋەرگەندىن كېيىن دەرھال جىگىجۇيە-
گە ئادەم كىرگۈزدى. نەدىكىنى!..... سېنىمۇ، سېنىڭ قاراڭغۇ-
مۇ كورمەپتۇ ئۇلار. "جەزمەن تۇتۇۋاپتۇ" دەپ ئويلىدىم. يەنە
ياسىن خوجا ئەتراپىدا پىتىرىدىم..... بۇگۈن تاڭ يورۇش بىلەن
تەڭلا يەنە ياسىن خوجىدىن خەت ئېلىپ، جىگىجۇيگە
يۈگۈردۈم. ئا جۇيجاڭ دەمدۇ؟ ھە. شۇ كىشىنىڭ ئويىگىلا
باردىم. خەتكە قارىدى، "ھىلىقى توگىنچىمۇ؟" دەپ سورىدى.
"شۇنداق، دەل ئۇزى!" دىدىم. ئو كىشى بولسا "بوپتۇ، سەن
قايت، بىز ئىزلەيمىز" دىدى. مانا، گەپ نىمىدە؟ ئەگەر
ياسىن خوجا خەت يازمىغان بولسا، ئۇكا، ئېھتىمال ئىككىمىز-
نىڭ دىدار كورۈشۈشى ئۇ دۇنياغا باقى بولۇپ قالاتتىمە-
كى!..... يۇر ئۇكا. بۇ شەھەردىن ئىسسىغدا كېتىۋالايلى.....

ئالماس گەپ قىلمىدى. شاتۇر دوغا ئالدىراپ تەيـ
يارلىق قىلىشقا كىرىشتى. شەھەر دەرۋازىسىغا ئېلىپ بارد-
ىغان چوڭ يولدا توكە قوڭغۇراقلىرىنىڭ بوم، لەرزان ئاۋازى
يەنە رىتىملىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى. دەرۋازىدىن ئوتكەندىن
كېيىن، ئالماس شاتۇر دوغىغا يانداشتى:

ــ شاتۇر، ــ دىدى ئۇ سىناش نەزىرى بىلەن شاتۇر
دوغىغا قاراپ، ــ بۇ قېتىم سەن ھەر ھالدا ئوز ۋەدەڭدە
تۇرىدۇڭ. بۇنى بىز ھىساپقا ئالمىمىز. ئەمدى يەنە بىر ئىش:
مېنىڭ يەنە ئازراقلا ئىشىم بار. كېچىكمەيمەن. بولامدۇ؟.....

شاتۇر دوغا نىمە قىلىشنى بىلمەي ناھايىتى ئەپسۇس-
لاندى:

ــ ئۇكا، سەن.....

ــ بولدى. گەپ دېگەن گەپ. مەيدىكار بازىرىدا كەيـ
نىگە دىن يېتىشۋالمەن.....

ئالماس كەتتى. توگىلەرنى چوڭ رەستىدە توختىتىپ
تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. شاتۇر دوغا توگىلەرنىڭ
چۈلۈۋۇرىنى تارتتى.....

ئالماس ياسىن خوجىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى سارىيىغا
تونۇش يول بىلەن بىرەمدە يېتىپ باردى. مۇئەللىمە رىزد-
ۋان ئۇنى مەشەدىن تاپماقچى ئىدى. ۋاقىت ئوتكەن، ئۇنىڭ
ئۇنچىۋالا ساقلىشى ناتايىن بولسىمۇ، لېكىن ھەر ھالدا ئەھ-
ۋالنى بىلىش كېرەك ئىدى. قېرى سارايۋەن ئالماسنىڭ سو-
ئالىغا:

ــ ھە، ھە، توغرا..... بۇگۈن ئەتىگەندىلا ياش بىر
ئايال، ساراي ئالدىنى چوگىلىگەندەك قىلىۋىدى، لېكىن كېيىن

كورۇنمىدى. بۇ شەھەردە مۇنداق خانىملارنى ئاز دەمسەن، دېققەت قىلماپتىمەن، ــ دېدى.

ئالماس بىر دەم ئويلىنىپ تۇردى ـ دە، دەرھال چەكـ مەن بازىرى تەرەپكە يۈگۈردى. تار كوچىلاردىن ئوتتى، ئاندىن تونۇش ئىشىك ئالدىغا بېرىپ توختىدى.

ئىشىك ھاكقىرقاي ئوچۇق، ھويلىدىكى گۈللەر، ھەشقەـ پىچەكلەر دەسسەپ چەيلەنگەن، كۇپ سۇندۇرۇلغان ئىدى. ئۇششاق ـ چۇششەك نەرسىلەر ھويلىدا چېچىلىپ ياتاتتى.

ئالماس كېچىدىن بۇ يەردە بۇلاڭ ـ تالاڭ بولغانلىغىنى ئېنىق پەملىدى ۋە كەينىگە قايتتى.

ئۇ، چوڭ رەستىگە چىقىدىغان يول ئوستىدىكى مېچىتنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە بېشىغا دوپپا كىيگەن، ئۇستىدە ياغلاشـ قان كالتە كەمزۇلى بار، كوزلىرى ئوتكۇر ۋە يۇزلىرى قىمپـ قىزىل بىر يىگىت يانداشىپ كەلدى:

ــ قېرىنداش، سىز ھازىرلا يولغا چىقامسىز؟ ــ تۇيۇقسىز سورىدى ھېلىقى يىگىت.

ئالماس ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، يىگىتكە سەپسېلىشقـ مەجبۇر بولدى.

ــ ھاڭغاچ سوزلىشمىز، مېڭىۋېرىڭ، ــ دېدى ھېلىقى يىگىت خاتىرجەملىك بىلەن، ــ مېنىڭ ئىسمىم قۇربان. ياسىن شاڭخەيىنىڭ تېرە ـ ئۇچەي ئىشخانىسىدا شاگىرت ئىشچىمەن. ھازىر بۇ ئىشخانا تاقلىپ قالدى، بىر ئايچە بولدى، باشقا بىر ئىشخانىدا پىيما بېسىۋاتىمەن. گەپ بۇ يەردە ئەمەس. سىز ئىزلىگەن رېزىۋان تۇنۇگۈن پىشىن بىلەن بۇ ئويدىن باشقا يەرگە يوتكەلگەن، كېچىدىن تۇرمىدىن قېچىپ چىققان

يولدىشى ئابدىقادىر ئەپەندى بىلەن ئۇچراشتى. بۇگۈن ئەتىگەن ئۇلارنى شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىرىپ بىر ئىشەنچلىك يەرگە يولغا سالدۇق. بۇ بىر گەپ، ئىككىنچىدىن، سىزگە بېرىدىغان بىر ئامانەت نەرسە بار، قەيەردە تاپشۇرۇۋالىسىز؟.....

ئىشچى قۇربانىنىڭ گېپى سەممى ۋە ئىشەنچلىك ئىدى. ئالماس ئۇنىڭ قولىنى چوڭقۇر دوستلۇق تۇيغۇسى بىلەن سىقتى:

— مەن ئۇزەم بىللە بارايمۇ؟.....

— ياق، ياق، بولمايدۇ، — دىدى قۇربان، — مەن سىزنى بايىقى سارايىنىڭ قېشىدىن كۈزىتىپ كەلدىم، سارايۇەن توغرا ئېيتتى. رىزىۋان سىزنى ئىزلىگەن. كېيىن بۇ ئىش ماڭا تاپشۇرۇلدى. ئامانەتنى قەيەرگە يەتكۈزۈپ بېرەي؟.....

ئالماس "مەدىكار بازىرى" نى بەلگە قىلدى. ئايرىلمىشتى.....

شاتۇر دوغا ئالماسنى كورۇپ، رازى بولۇپ كەتتى:

— بەللى ئۇكا، تولىمۇ ۋەسۋەسىگە سالدىڭ-دە، ھەرنىمە بولسا دېگىنىڭدە تۇرۇپسەن. ساقلاتمىدىڭ، يۈر كەتتۇق!.....

شاتۇر دوغا توگىلەرنى تەرتىپكە سالغىچە، يان يولدىن ئىشچى قۇربان كورۇندى. ئۇلار "قۇم دەرۋازا" دىن چىققىچە گەپلەشمەي مېڭىشتى. بۇرىلىشتىكى خىلۋەت يولغا چىققاندا، قۇربان ئەسكى لاتىغا ئورالغان بىر بوپىنى ئالماسقا بەردى. ئالماس ئۇنى توگىلەرنىڭ ئۇستىدىكى تاغارلاردىن بىرىگە تىقتى.

— قۇربان، — دىدى ئالماس قۇربانىڭ قولىنى چىڭ قىسىپ تۇرۇپ، — سىزگە رەخمەت!.....

— ھاجەتسىز، ئوز ئىش، — دىدى قۇربان بىللە كېتەيلى، ھەي، راست، بۇگۈن ئەتىگەن سىز قانداقچە كېچىكىپ قالدىڭىز؟.....

ئالماس ئېغىر بىر تىنىپ قويدى. ئەتراپقا قارىدى. كېچىدىن ئوزى يولۇققان، مەڭگۇ ئۇنتۇلمايدىغان ھادىسىلەرنى قىسقا، لېكىن ئېنىق قىلىپ سوزلەپ بەردى.....

— ئوھوۇ.....مۇنداق ئىش ئىكەن - دە! — ئىشچى قۇربان چىن كوڭلىدىن ئەپسۇسلىنىپ كەتتى، — ئەستاغپۇرۇللا، بۇ ئىمە دېگەن بىمەنىلىك!.....ئابدىقادىر ئەپەندى قېچىپ ئالدى بىلەن مېنىڭ ئويۇمگە كەلدى. بىر مىنۇتمۇ تۇرغىنى يوق. "بېشىدا ئوڭگەن بادام دوپپا بار، ئوزى خەنزۇ كىشى، دەرھال ئىزلەش كېرەك" دىدى. مەن ئوزەمنىڭ يەنە ئىككى ئىشچى ئاغىنەمنى تېپىپ كەلدىم. توتىمىز يېرىم كېچىگىچە شەھەر كوچىلىرىنى قېدىرىپ يۇردۇق، ئابدىقادىر ئەپەندى شۇنداق جىلى بولۇپ كەتتىكى، ئوز دوستىنى نەدە يوقتىپ قويغانلىغىنى زادى ئەسلىيەلمىدى، خەنزۇ كىشى دەپ ئەگەشتۇرۇپ يۇرگىنى باشقا بىر ئۇركۇپ قاچقان ھاڭ-ۋاقتى بولۇپ چىقىپتۇ.....كەينىگە يېنىپتۇ، تاپالماپتۇ.....

ئۇلار خېلى بىر يەرگىچە جىمجىت گەپ قىلماي مېڭىشتى. دۇڭ داشىنىڭ ۋاپاتى ئۇلارغا ئېغىر تەسىر قىلغان ئىدى.

ئۇلار جەڭگىۋار سەپداش دۇڭ داشى، يېتىپ كېلىۋاتقان ئازاتلىق، قىزىل تاڭ خوشاللىغى ۋە يېڭى كۇرەش ۋەزىپىلىرى

ئۇستىدە قانماي سوزلىشىپ، بىر كوۋرۈك ئۇستىگە كەلگەندە، خوشلىشىشقا توغرا كەلدى.

قۇچاقلىشىپ ئايرىلىشتى.....

شاتۇر دوغا ھەيران بولۇپ ئالماستىن:

ــ ئۇكا، پەملىشىمچە، سەن بىر ئىش قىلىپ يۈرسەن-غۇ، ــ دەيمەن. بۇ كاسىپ يىگىتنى نەدىن تاپتىڭ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ كارىڭ بولمىسۇن، بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز ھەممە يەردە بار، ــ دەپ جاۋاپ بەردى ئالماس.

توققۇزىنچى باپ

1 . دار ئالدىدا

تەجرىبىلىك كارۋانلار ئۇزۇن ۋە قاقرام چوللەرنى بېسىپ مېڭىشقا توغرا كەلگەندە، كۈندۈزى ئات ـ توگىلىرىنى ھاردۇق ئالدۇرۇپ، كېچىسى يول يۇرۇشىدۇ ۋە بۇنى ئۇلار سۇ تەشـنالىغى كەمرەك بولىدۇ، كېچىسى يول ئاۋۇيدۇ، دەپ چۈشەندۇرىدۇ. ئەمما شۇ تاپتا، ئالماس قەشقەر ۋادىسىدىن ئايرىلىپ تەكلىماكان قىرغاقلىرىدىن كېتىۋېتىپ، شاتۇر دوغىنىڭ مۇنداق كونىچە يول يۇرۇش پىلانىنى رەت قىلدى:

ــ قويە، شاتۇر، ئەزىلىك قىلما، سەن يەنە بىر قېتىم بولمايدۇ، بىز يول يۇرگىنىگىدە ئاشۇنداق قىلارسەن، بۇ قېتىم بولمايدۇ، بىز كۈندۈزىمۇ، كېچىسىمۇ ماڭايلى، ــ دىدى

ئۇلار ئىككى ئوتەڭ، بىر قونالغۇدىن ئوتكىچە، شاتۇر دوغا ھە دەپ تاكاللاشتى، كېيىن ئالماسنىڭ ئالدىرىشىنىڭ بەزىبىر سەۋەپلىرىنى خالار ـ خالماس چۈشىنىپ بىرئاز غودۇكشىدى ـ دە، جىم بولدى.

توگىلەر بىر خىل، لېكىن توختىماي مېڭىشتى. قاتمۇقات قۇم بارخانلىرى، قاقرام ساي ۋە چول توغراقلىرى جىمجىت ئارقىدا قالدى. چولگە ھاياتلىق بەلگىسى بولۇپ تارىغىنى

مۇڭلۇق قوڭغىراق ئاۋازى، خاتىرە بولۇپ قالغىنى توگە تاپماسلىقنىڭ ئەزى بولدى.

ئالماس توگىنىڭ ئۇستىدە مەزمۇت ئولتۇرۇپ ئۇزۇن خىياللىرى بىلەن بەنت ئىدى. قەشقەر تەسىراتلىرى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئورکەشلەيتتى.....يېڭى، كۇچلۇك. ئىلھامبەخش، ئوتلۇق ئوي - پىكىرلەر ئۇنى تىنىمسىز ئالدىرىتاتتى.....

بەش كۇنلۇك يول ئۇچ كۇندە بېسىلدى. شۇ كۇنى شام مەزگىلىدە توگىلەر ئاخىرقى تاشلىق سايىدىن چىقىپ، ئادەمسىز چول بىلەن خوشلاشتى. شاتۇر دوغا توگىلەرنىڭ بېشىنى كونا ھارۋا يولىغا بۇراۋېتىپ، بىردىنلا چولگە قاراپ كىرىپ كېلىۋاتقان بىر ئادەمگە كوزى چۈشتى:

— ھوي، سەن ئېلىشىپ قالدىڭمۇ؟ قىسمەت چورۇققۇ سەن، — شاتۇر دوغا ئۇزىگە قاراپ كېلىۋاتقان قىسمەت چورۇققا ئەجەپلىنىپ قارىدى، — نەگە باراي دېۋىدىڭ، چولگە قاراپ ماڭغىنىڭ نىمىسى؟ يە بورىگە ئېزىق گوشى بولاي دىدىڭمۇ؟.....قارا بۇنىڭ گاڭگۇڭلۇغىنى!.....

قىسمەت چورۇق نىمە ئۇچۇندۇ شاتۇر دوغىنىڭ سوزلىرىگە جاۋاپ بەرمىدى، ئۇ ھە دەپ توگىلەرنىڭ ئۇستىگە كوز يۇگۇرتۇپ، كىمنىدۇ ئىزلىگەندەك قىلاتتى ۋە ئالماسنى كوردى. ئالماس بولسا، توگىدىن سەرىلىپ چۈشۈپ:

— قىسمەت ئاكا، يول بولسۇن، غەيرىتىڭ چوڭغۇ، پىرىيانە يەكەنلى تاشلاپ، ئەزىزانە قەشقەرغە ماڭغىنىڭ مۇ؟..... — دىگىنىچە قىزغىنلىق بىلەن ئۇنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ كورۇشتى.

قسمەت چورۇق كىچىككىنە، ئاق ئارىلىغان ساقاللىرىنى سىلاپ، كۆڭلى ئىچىن تاپقانىدەك، ئالماسقا خاتىرجەم بولۇپ قارىدى.

ــ يولۇڭغا قاراپ تۇرغىنىمغا ئىككى كۈن بولدى، ــ دىدى قىسمەت چورۇق ئالماسقا قاراپ تۇرۇپ، بايا چول ئىچىدىن توگە قوڭغىرىغىنىڭ ئاۋازى كەلدى. ھەقىچان شۇ. بالدۇرراق كوزۇم كورسۇن دەپ ئالدىڭغا ماڭغىنىم ئۇڭا.....

ــ نىمە گەپ قىسمەت ئاكا، بىرەر ئىش بولدىمۇ؟ ــ سورىدى ئالماس.

ــ ھىچ ئىشقۇ بولمىدى.....لېكىن.....، ــ قىسمەت چورۇق شاتۇر دوغىغا ئىشەنمىگەندەك قاراپ قويۇپ، گېپىنىڭ ئايىغىنى ئېيتمىدى.

ئالماس قىسمەت چورۇقنى ئەگەشتۇرۇپ يولنىڭ چېتىگە چىقتى:

ــ ئېيتقىنا، نىمە گەپ ئۇزى؟.....

ــ مېنى ئاسىم ئىپەندى ئەۋەتتى، ــ دىدى قىسمەت چورۇق، ئۇزىگە ئىشىنىپ بۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرغىنىغا زوقلانغان هالدا، ــ ئۇزۇن گەپنىڭ قىسقىسى، تېخىر قىلما. شاتۇر دوغا ئۇز يولىغا كېتىۋەرسۇن، بىزمۇ ئۇز يولىمىزغا.....

ــ قانداقچە سەن، ئوچۇقراق بىر نىمە دىگىنە، كەتسەك كېتىمىز، قەتئى، ــ ئالماس بىتاقەت بولۇپ سورىدى.

قىسمەت چورۇق كالپۇگىنىڭ ئاستىغا ناسۋال قىستۇرۇپ توگە تۇمشۇغىنىڭ تېگىدە هاڭۋېقىپ تۇرغان شاتۇر دوغىغا كوزىنىڭ قىرى بىلەن قاراپ قويدى.

ــ مەيلى بولمىسا، ئېيتسام ئېيتاي. سەن قەشقەرغە

ماڭغان كۈننىڭ ئەتىسى بىز مەخسۇت بەگ بىلەن ئارىنى ئوچۇق قىلدۇق. بىز ئون ئۈچ قورقماس مالاي ھازىر ئورمانلىقتا.....باشقا كەلگەننى كورىمىز دەپ قەسەم ئىچتۇق. گەپ شۇ. مەخسۇت بەگ ئاسمىنى تۇتۇش ئۈچۈن قۇتراپ ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ يۈردۇ. تۈنۈگۈن سېنى كېلىشىڭ بىلەنلا تۇتۇش ئۈچۈن دەريا بويىغا ئادەم قويدى. ئاسىم ئەپەندى بولسا، شۇ زامات پېقىرنى ساڭا خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتتى، ئېلىپ كەل دىدى. بۇ يەرگە كېلىدىغان يىگىتلەرمىغۇ ئاز ئەمەس، لېكىن مەن قىسمەت چورۇق يول مېڭىشتىن ئېرىنمەيمەن، مۇھىم ئىش، مەن باراي دىدىم..... مەن قىسمەت چورۇق ئەدناسى قەشقەرغىمۇ بارالايمەن - دە!.....

ئالماس پۇتۇن يول بويى ئويلاپ، بۇ ھەقتە ئېنىق قارارغا كېلىپ قويغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، قىسمەت چورۇقتىن يەنە بەزى نەرسىلەرنى ئالدىراپ سوريدى - دە، ئوزى مىنىپ كەلگەن توگىدىكى ئىشچى قۇربان تەقدىم قىلغان بوپسنى ئالدى. ئاندىن شاتۇر دوغىنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— شاتۇر، مەن ساڭا ھەممىنى ئېيتتىم، سەن بەگنىڭ لاۋازىمىدا بولۇۋەرگىن، بەگنىڭ كۈنى ئاز قالدى. سەن بالا - چاقىلىق ئادەم. ئوز قېرىنداشلىرىڭغا قىزىل كوزلۇك قىلما، قولۇڭدىن كېلىشىچە بىزگە ھە - ھۇ دىيىشكىن. مەن كېتىمەن، بەگ سورىسا، مېنى ئاز - تولا يامانلاپ بەرسەڭمۇ بولىدۇ، كوزۇمنى غەلەت قىلىپ قېچىپ كەتتى دىگىن، — دىدى.

قىسمەت چورۇققا بۇ گەپ يېقىپ كەتتى.

— ھە، تۇرىسەنغۇ، كېتىۋەرگىن، — دىدى ئۇ شاتۇرغا ھومىيىپ قاراپ، — نىمە دىسەڭ لەببەي دەپ قول باغلاپ

تۇردىغان ئالماس بۇگۈن يوق. مەن قىسمەت چورۇقنىڭمۇ تېخى ساڭا قىلىدىغان خېلى گېپى بار.....

شاتۇر دوغا ئالماسقا قارىدى:

— ئۇكا، مەن ۋەدەمدە تۇردۇم.....

— شۇنداق، بىزمۇ ۋەدىمىزدە تۇرىمىز.....

ئۇلار ئايرىلىشتى.

ئالماس بىلەن قىسمەت چورۇق تاڭ سۈزۈلۈشكە ئاز قالغاندا، كوئېنلۇن تىزمىلىرىغا تۇتاشقان بىر يوتا تاغنىڭ ئىتتىگىدىكى قويۇق توغراقلىقتا يېتىپ كېلىشتى. قىسمەت چورۇققا يول ناھايىتى ئېنىق ئىدى. ئۇ توغراقلىق ئىچىگە بىچكىرىلەپ كىرىپ، بىر قۇرۇق توغراق كوتىگىنىڭ ئالدىغا ەلگەندە، تۇيۇقسىز كول بۇقىسىنىڭ ئاۋازىنى دوراپ ئۇچ بېتىم سايرىدى. ئالماس كۈلۈپ:

— بەللى، قىسمەت ئاكا، تېخى سېنىڭ مۇنداقمۇ ھۇنىرىڭ بار ئىكەن-دە! — دىدى.

قىسمەت چورۇق بىرنىمە دەپ جاۋاپ بەرگىچە، يان تەرەپتىكى شاخنى قايرىپ، بىرەيلەن چىقىپ كەلدى.

— ھە، قىسمەت ئاكامۇ سەن؟.....

— ھە سالمان تاجىكمۇ سەن، مانا ئالماس.....

ئارىدىن يېرىم سائەت ئوتكەندە، ئالماس ئوز قېرىنداشلىرىنىڭ ئارىسىدا ئولتۇراتتى. ئالماس قەشقەردە كۆرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى سوزلەپ بەردى. دۇڭ داشىنىڭ مەرتىلەرچە قۇربان بولۇشى ھەممەيلەننى چوڭقۇر ھاياجانغا سالدى، ئىشچى قۇربان، مۇئەللىمە رىزىۋانلارنىڭ ئەقىللىق، پۇختا ھەركەتلىرى مالاي دىخانلارنىڭ قەلبىدە يېڭى ئۇيغىنىش پەيدا قىلدى.

شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار ئاسمىنىڭ ھىكايىسى بويىچە ئوزلىرىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان دۇڭ داشى ئوغرىسىدا يېنىپ-يېنىپ سورايتتى ۋە ئۇنى ھورمەت ئىپتىخار بىلەن خاتىرلەيتتى.....

ئالماس گىلاسلىق باغدىكى زىياپەتتە ئاڭلىغان جېڭىسا ئەمەلدارى بىلەن ئابدۇللا دامواللا دېگەن مۇتەھەممىنىڭ سوزلىرىنى يەتكۇزۇۋاتقاندا، تۇيۇقسىز جۇما يۇگۇرۇپ كىرىپ كەلدى، ئۇ:

— ئىش چاتاق، ئولتۇرامسىلەر، مەشرەپ بىلەن ئىككەمىز ئوي ئارىلاپ يۇرسەك، تېخى ھىلىلا" خۇدالىق مەدرىس" تەرەپتىن بىرنەچچە ئاتلىق چاپارمەنلەر چىقىپ، بايىنز خالۇاپىنىڭ ئويىگە ئوت قويۇۋەتتى، ئاندىن يەنە ئىككى ئويگە ئوت يېقىۋېتىپ، يەنە مەخسۇت بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىسىغا كىرىپ كەتتى، — دەپ خەۋەر يەتكۇزدى.

ئاسىم، ئالماس، ئېلىقۇل ئىستىتىك ئورنىدىن تۇرۇپ، يىگىتلەرنى ئەگەشتۇرۇپ توغراقلىقنىڭ سىرتىغا چىقتى.

تاڭ ئالدىدا بىرنەچچە يەردە قىپ-قىزىل ئوت يالقۇنى ئاسمانغا كوتىرىلىۋاتاتتى. نىمە ئۈچۈندۇ بۇ ئويلەردىن قىيا-چىيا ۋاقىراشقان ئاۋازلار ئاڭلانمىدى. ئۇلار ئوت قويۇلغان ئويلەرنىڭ ئىگىلىرى ئورمانلىقتا ئىكەنلىگىنى پەملەشتى.

— بۇ ھىلە، مەخسۇت بەگنىڭ ھىلىسى، — دېدى ئاسىم قوشۇمىلىرىنى تۇرگەن ھالدا مەھەللە تەرەپتىن كۆزىنى ئالماي، — ئۇلار بىزنى ئىزلەپ ھەممە ئەسكىلىكنى قىلىپ باقتى،

ئاخىرىدا بۇ شۇملۇقنى ئويلاپ تىپىرلاپ خەقنى ۋەھىمىگە سېلىپ، بىزنى چوچۇتمەكچى. يۇرۇڭلار، بېرىپ باقايلى.....

ئۇلار مەھەللىگە يېقىنلاشقاندىن كېيىن ئۇچرىشىش ئورنىنى بەلگىلەپ، ئالماس ئېلىپ كەلگەن يېڭى خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئوي - ئويلەرگە تارىدى.

ئالماس بىلەن ئاسىم ئوزى مولچەرلىگەن ئائىلىلەرنى يوقلاپ بىر دوقمۇشقا كەلگەندە، "خۇدالىق مەدرىسى" يېنىدىكى كوك گۈمبەزلىك چوڭ مېچىتنىڭ كونگىرىلىك پەشتىغىدىن "ئەزان" ئاڭلاندى. "ئەزان" دىن كېيىن يەنە مەزمۇنىڭ:

— مۇسۇلمان قوۋمى ئويغان، ئاللا ساڭا نەزەر سالماقتا، پەرىشتە - مالائىكىلەر نامە - ئەمالىڭنى ئوز دەپتەرلىرىگە پۈتمەكتە، نامازدىن قالما، — دىگەن سىرلىق، بوغۇق ئاۋازى ئاڭلاندى.

— غەلىتە ئىش!..... "ئەزان" نىڭ ئوزى نامازغا چىللاش ئۈچۈن كۈپايە، بۇ يەنە نېمە گەپ؟.....

ئاسىم بىلەن ئالماس بىر بىرىگە قاراشتى ۋە شۇ چاغدا، چاپارمەن - دوغلارنىڭ تومۇر دەرۋازا ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، مەھەللە - مەھەللە، كوچا - كوچىلارغا تاراپ، ئىشكىلەرنى ئۇرۇپ كىشىلەرنى مېچىتكە بېرىشقا ھەيدەۋاتقانلىغىنى كوردى.....

ئاسىم بىلەن ئالماس بۇ سىرنى بىلىش ئۈچۈن، چوڭ مېچىتنىڭ ئالدى سەيناسى ئېنىق كورۇنۈپ تۇرىدىغان بىر ئويىنى تېپىپ، ئۇنىڭ تال چۆپىقىنى توقۇلغان بالىخانىسى ئىچىگە كىرىپ جايلاشتى ۋە شۇ چاغدىلا مېچىت ئالدىدا پەيدا بولۇپ قالغان "سارغايدى" نى كوردى!

"سارغايدى" ــ تەخمىنەن ئون بەش - يىگىرمە مېتىر ئىگىز لىكتىكى موما ياغاچقا هاروا چاقىنى كىيگۈزۈپ، ئۇنىڭغا بىرنەچچە ئىلانگۈچ ئاغامچا باغلانغان، هېيت - ئايەملەردە ياشلار پىقىراپ ئۇچۇپ ئويناپدىغان نەرسە ئىدى. ياشلار ئۇنىڭدا باشلىرى قېيىپ، كوزلىرى تىنىپ، چىرايلىرى سارغايغىچە پىقىراپ ئۇ - چاتتى. كېيىنكى يىگىرمە - ئوتتۇز يىل ماپەيىندە كىشىلەر ئۇ - نىڭغا قىزىقمىغاچقا، "سارغايدى" ئاللىقاچان ئويۇن - تاماشا نورلىرىدىن چۈشۈپ قالغان ئىدى.

بۈگۈن بۇ "سارغايدى" نىڭ چاقىغا يېگىدىن ئىككى تال ئاغامچا باغلىنىپ، ئۇنىڭ ئۈچلىرى "سىرتماق" قىلىپ ئېسىپ قويۇلغان.

ــ دار، ئادەم ئاسماقچى!.. ...

ئاسىم غەزەپلەنگەن هالدا "سارغايدى" غا تىكىلدى.....

چەكسىز هوقۇققا ئىگە بولۇۋالغان مەخسۇت بەگ ئۇزىنىڭ هاكىم مۇتلەقلىغىدا يەنە بىر چوڭ ئوز بېشىمچىلىققا تەييار - لانغان بولۇپ، "ئېلىش" بېشىدىكى مەغلۇبىيەتنى "دار" ئارقىلىق غەلىبىگە ئايلاندۇرماقچى، پۈتۈن زەرەپشان خەلقى ئالدىدا ئوزىنىڭ كىملىگىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولغان ئىدى. ئۇ - نىڭ مۇدهىش تەلەتى، تويماس نەپسى، قانلىق ئوچ ئېلىش ئادىتى ۋە هەرقانداق نومۇس، ئىنسانپ دىگەننى بىلمەيدىغان قانخورلۇق جاهىل تەبىئىتى ئۇنىڭ مىسلىسىز رەهىمسىزلىگىدە ئوز ئىپادىسىنى تاپاتتى. پۈتكۈل يەكەن دەريا‌سى ۋادىسىدىكى بىزنىڭ بارلىق ئەخمەق بەگلىرىمىز، زالىم ئەمەلدارلىرىمىز - نىڭ هەممە شۇملۇق، مۇستەبىتلىك، يىرتقۇچلۇق تۈيغۇلىرى مەخسۇت بەگدە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن ئىدى.

— ھۆكۈمەت ئەمرى، قانۇن دىگەن نىمە؟ بۇ، مەن ۋە مېنىڭ ئاغزىمدىن چىققان سوز، قىلغىنى ئىككى پۇل، ئۇسۇ-رۇق، — دەيتتى ئۇ ھەمىشە مەمەدانىلىق بىلەن.

ئاسىم بۇ قانخورلۇقنى ئويلاپ، چىرىگەن، غەزەپ-لەنەت نەيزىلىرى ئاستىدا يوقىلىشقا ھامىلدار بولغان فېودالىزىم تۇزۇمى-نىڭ ئاخىرقى ئۇمىرىدە قاتتىق جان تالىشىۋاتقانلىغىنى كوردى"..... كوئېنلۇن قانچىلىك ئىگىز ۋە چوڭ بولسىمۇ، ئۇ يەنە ئىگىزلىمەيدۇ. يەكەن دەرياسى مەڭگۇ كەينىگە يېنىپ ئاقمايدۇ. زەرەپشان بويلىرىنى چىرمىۋالغان بۇ مۇستەبىت تۈزۈم، زور-لۇقنىڭ ۋاقتى مەخسۇت بەگنىڭ ئومرىچىلىكلا قىسقا، ئۇنىڭ كۈنلىرى ساناقلىقلا. قىزىل بوران — ئىنقىلاپ بورىنى بەگ-نىڭ ئوزىنىمۇ، ئۇ ۋەكىللىك قىلغان مۇدھىش ئىجتىمائى تۈزۈمنىمۇ گورگە تىقىدۇ، شەك-شۇبھىسىز ئازاتلىق كۈنلىرى كېلىدۇ. مانا شۇ چاغدا خەلق كۈچى ئوزىنىڭ ئادىل، ھەق-قانى سودى ۋە تاريخنىڭ ھوكمى بىلەن مەخسۇت بەگنىڭ ئوزىنى دارغا مىخلاپ ئاسىدىغان چاغلار كېلىدۇ. لېكىن بىز ھازىرنىڭ ئوزىدىمۇ، يېتىپ كېلىۋاتقان ئازاتلىق تۈيغۇلىرى بىلەن سەن مۇناپىقتىن ئاجىز ئەھەسمىز....."

ئاسىمنىڭ خىيالىنى نامازدىن يانغان خالايىقنىڭ ۋاراق-چۇرۇكى بولۇۋەتتى.

نامازخانلارنىڭ كوزىدە ئەجەپلىنىش، چىرايلىرىدا "سارغايدى" غا قاراپ سەسكىنىش ئالامىتى تېپىپ تۇراتتى. سىم فامىچىلىق دوغا-يايلار ياقىسىنى تۇتۇپ ھەيران بولۇشقان كىشىلەرنى ئويلىرىگە قايتىشقا رۇخسەت قىلماي، دار ئالدىغا توپلىنىشقا مەجبۇر قىلىشتى.

بىر كەمدىن كېيىن توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساربخان ئانا ۋە ئۇلارنىڭ قىزلىرى لەيلىگۈل بىلەن ئانارنى ھەيدەپ دار ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. توختاخۇن بىلەن بايىز خانۋاپنىڭ بوينىغا تاقاق سالغان بولۇپ، قالغانلىرىنىڭ قولىنى قارا ئاغامچا بىلەن چېتىپ باغلاپ قويغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالدى-كەينىدە مىلتىق ئاسقان، جادو-قىڭراق تۇتقان چاپارمەنلەر پىتىراپ يۇرەتتى.

مەخسۇت بەگ چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭغا تەلەتى بۇرۇن-قىدەكلا مۇدھىش ۋە سورۇن ئىدى.

— بەگ، رەھىم قىل، — دىدى توختاخۇن، — ئاللا ھەممىنى كورۇپ تۇرىدۇ، بىز ساڭا نىمە قىلغان! ھالال كۆ-چىمىز بىلەن ساڭا ئىشلەپ بەرگەندىن باشقا، نىمە گۇنايىمىز بار؟.....

— ئاغزىڭنى يۇم قېرى، — دىدى مەخسۇت بەگ كوزلە-رىدىن زەھەر چېچىپ، — سېنىڭ جېنىڭ ئاللىقاچان ماڭا ئامانەت!.....

يۇرت قوۋمى تەۋرەپ قالدى. مويسىپتلار ياقىسىنى تۇتۇشتى.

— ئاللا، كوزگە كورسەتمە ياكى قىيامەت قايىم بولۇ-ۋاتامدۇ، بۇ نىمە كورگۈلۈك، — دەپ بىر بىرىگە ئىدا قىلىشتى.

شۇ ئاردا سەللە ئورىغان بىر مويسىپت — ئىمام خاتىپ جامائەت ئالدىدا پەيدا بولدى:

— گۇنا ئوتكۈزمەيدىغان بەندە يوق، رەھىمدىل ئاللا ھەققى، بىر تىلەيمىز، — دىدى.

يۇرت قوۋمى تەرەپ-تەرەپتىن ئاۋاز قوشۇپ چۇقۇراشتى:

ـــ بىز تىلەيمىز!.....
ـــ ئەل ـ جامائەتنىڭ يۈز خاتىرىسى!.....
ـــ تىلەيمىز، ئولتۇرمە!.....
ـــ .....
مەخسۇت بەگ بىر مىنۇتقا كوزىنى يۇمدى ۋە ئاچتى:
ـــ خوپ، ئۇنداق بولسا بىر شەرت، ـــ دېدى ئۇ، ـــ ئاسمىنى كىم يوشۇرۇپ قويغان بولسا، هازىر ماڭا تاپشۇرۇپ بەرسۇن. تۇنۇگۇن ئالماس قاچتى، شۇ تاپتا ئوزىنى مەلۇم قىلسۇن. توختى بىلەن بايىز دارغا ئېسىلمايدۇ، ئۇلارنىڭ جازاسى باشقا ۋە مەن رەھىم قىلىمەن. قېنى ئاسمىنى چىقىرىش!.....
جامائەت تېگىرقاپ قېلىشتى. بەزى هاشارچىلار قايسى كۇنى "ئېلىش" بېشىدا بولغان ۋەقەدە ئاسمىنىڭ بولغانلىغىنى ئەسكە ئېلىشتى. لېكىن، كوپچىلىك هەر خىل يوللار بىلەن ئاسمىنىڭ بىر توپ يىگىتلەر بىلەن ئورماندا پارتىزان بولۇپ كەتكەنلىگىنى ئاڭلىغان ئىدى.
هېچكىم جاۋاپ بېرىپ گەپ قىلمىدى. بەگ شياۋجاڭ ئەلۋەتتە سوپى كاكىراپ ۋەزى ئېيتتى:
ـــ ئاسىم دىنسىز جەدىت، قىزىلۇاش كوممۇنىست، ئۇ مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن، يۇرتتا ئارامچىلىق بولمىدى. سىلەر ئويلاڭلار، زەرەپشاندا ئوتمۇشتىن هازىرغىچە كىم مەخسۇت بېگىمگە تىل يانداۋرغان؟ ئاقساقاللارغا قارشى چىقىشقا كىم جۇرئەت قىلغان ـ هە؟.....توختى بىلەن بايىز "ئېلىش" بېشىدا بەككە تىل ئەمەس، مۇشت كوتىرىپ قوپتى.

يۇرىكىنىڭ چوڭلۇغىنى قارامىلار!.....ئۇلارغا كىم ئۇگەتتى؟ ئاسىم! جەدىت ئاسىم! ئاسمىنى يوشۇرغىنىمۇ ئاشۇ ئىككىسى!.....

مەخسۇت بەگ ئەلۋەتتە سوپىنىڭ سۆزىنى بولۇۋەتتى:

— خوپ، ئاسمىنى تېپىشامسەن - يوق؟.....

كوپچىلىك جىمجىت، ھەممە كىشى بېشىنى سالغان ھالدا يەرگە قاراشتى.

مەخسۇت بەگ غەزەپلىنىپ ۋاقىرىدى:

— توختى بىلەن بايىزنى دار ئالدىغا ئېلىپ بار، ئاس، تارت ئاغامجىنى!.....

قوراللىق لاۋكچەكلەر توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپ-نىڭ بوينىدىكى تاقاقنى ئېلىپ تاشلاپ، بوينىغا سىرتماقلىق ئاغامجىنى سالدى، تارتىشقا تۇتۇندى.

كوپچىلىك يەنە تەۋرىدى، قىزلار چىقىراپ يىغا سالدى. ساربىخان ئانا ياغلىغىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆزىنى سۈرتى-تى-دە، جاسارەت بىلەن بەگنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئولتۇر، مېنىمۇ ئولتۇر، — دېدى ئۇ غەزەپلىنىپ، — ئاللانىڭ كۆزى بولغىنىدا دارغا بۇ ئىككىسىنى ئەمەس، سېنى ئاسقان بولاتتى..... مۇنداق ئازاپلىق كۈن كورگىچە، تىنچقىنا گورده ياتقان تۈزۈك. ئولتۇر، ھەممىمىزنى ئولتۇر.....

ئانىنىڭ سۆزى ئاغزىدا قالدى. بەگ ئېتىلىپ بېرىپ ئانىنىڭ بىقىنىغا زەردە بىلەن تەپتى. ئانا سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى. لەيلىگۈل بىلەن ئانار ئۆزىنى ئېتىپ ئانىغا يېپىشتى.

بەگ جاللاتلارغا قاراپ ۋاقىرىدى:

ــ تارت ئاغامچىنى، ئىتتىك تارت!.....

ئاسىم كۆزىتىپ تۇرغان يېرىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ، ئالماسنىڭ قولىنى سىقتى:

ــ ئۇزەكنى تۇت ئالماس، سەن دەرھال يىگىتلەرنىڭ قېشىغا بارغىن. مەن بىلەن كارىڭ بولمىسۇن. بەگ مېنى كورسىلا ئۇلارنى ئولتۇرمەيدۇ. تۇتقۇن قىلىنغانلارنى قانداقلا بولمىسۇن قۇتۇلدۇرۇپ تاققا چىقىپ كېتىڭلار.....

ئالماس ئوت يانغان كوزلىرى بىلەن ئوگزىدىن سەكرەشكە ئىنتىلىپ، ئاسمغا ئىمىدۇ دىمەكچى بولۇۋىدى، لېكىن ئاسىم "يالت" قىلىپ ئۇنىڭغا قارىدى:

ــ هودۇقما، سەن دۇڭ داشى توغرىلىق ئېيتتىڭغۇ. ئار-ولا قۇربان بەرمەي بولمايدۇ. دۇڭ داشى بىلەن بىز ئوخ-شاش.....يۇگۇر، دەرھال يىگىتلەرنىڭ قېشىغا بار.....

ئاسىم شۇ گەپنى ئېيتتى-دە، "گۇپ" قىلىپ ئوگزىدىن سەكردى. جامائەت بىردىن كەيسىگە بۇرۇلۇپ ئاسمنى كوردى.

ئاسىم كوپچىلىكنىڭ ئارىسى بىلەن بېشىنى ئىگىز كوتىرىپ، قەددىنى تىك تۇتۇپ، خاتىرجەم ۋە ۋەزمىنلىك بىلەن مېڭىپ كېلىپ، توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپىنىڭ ئالدىدا توختىدى.

ئاسمنىڭ كوزى غەزەپ-نەپرەت بىلەن تولغان ئىدى. جاللاتلار تىترەشتى، ئاغامچىنى تارتىش ياكى تارتماسلىقنى ئىلغا قىلالماي ئىتتىك بەككە قاراشتى. لېكىن ئاسىم جاسارەت ۋە سالماقلىق بىلەن كېلىپ، توختاخۇن بىلەن

بايىز خالۋاپنىڭ بويىدىكى سىرتىماقنى ئېلىپ تاشلىدى. ئاندىن بەككە قارىدى:

ــ توختىكام بىلەن بايىزكامدا نىمە گۇنا بار؟.....سەن مېنى دارغا ئاسماقچى ئەمەسمۇ، مانا مەن ئۆزۈم كەلدىم.....

سەينا قېتىپ قالغاندەك جىمجىت بولۇپ كەتتى، جاىمائىت ھەيرانلىق بىلەن ئاسمغا قارىدى. ھەممە كىشىنىڭ كوزىدە ئاسمغا نىسبەتەن بىر خىل ھورمەت ۋە بىتاقەت بولۇش ئالامىتى قاينايتتى.

ئەلۋەك سوپى بىلەن قۇربان ئاقساقال بەگنىڭ قۇلىغا نىمىنىدۇ پىچىرلىدى. بەگ جان ـ جەھلى بىلەن ۋاقىرىدى:

ــ ئاس! ئاسمنى ئاس!.....

جاللاتلار ئالاقزادە بولۇپ، پىتىرىشىپ ئاسمغا يېپىشتى. لېكىن ئاسما پۇتىنى كەڭ كېرىپ، ئىككى قولى بىلەز جاللاتلارنى ئىتتىرىۋېتىپ:

ــ ياق!.....تېخى مېنىڭ گېپىم بار، ــ دەپ كوپچەلىككە قارىدى.

ــ سەن جەدىت، سوزلىمەيسەن! ــ دەپ كاكىرىدى ئەلۋەك سوپى.

ــ مەن دار ئالدىغا ئۆزۈم كەلدىم، ــ دىدى ئاسما ئەلۋەك سوپىغا ئەپىرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، ــ دۇنيادىكى ئەڭ مۇستەبىت ساختا قانۇنمۇ ئولۇم ئالدىدا بىرنەچچە ئېغىز گەپ قىلىشقا يول تۇيىدۇ، ..ن ئەلۋەك سوپى قاپاقۇاش ئۇزەكنىڭ ئېپلاس تەقدىرىڭ ئۇستىدە ئويلا، ماڭا كاشىلا بولما!.....

ئەلۋەك سوپى سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك شۇمشيىپ، بەگنىڭ كەينىگە ئوزىنى ئالدى ۋە ھە دەپ قۇتراپ پىچىرلاپ كەتتى.

— قېرىنداشلار، — دېدى ئاسسم جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن جامائەتكە قاراپ، — سىلەر توختىكامىنىڭ ئۇچ ئەۋلادىدىن تارتىپ مەخسۇت بەككە باغلىنىپ ئازاپ چېكىپ ئىشلەۋاتقان-لىغىنى بىلىسىلەر. بۇ، بىر يۇۋاش، مومىن، ھالال ئادەم. ئۇنىڭ گۇناھى نېمە؟ ئىسمىنىڭ توختاخۇن بولغانلىغىمۇ — ياق! بۇ يىل دەريادا چوڭ كەلكۇن بولدى. بەگنىڭ ئون مىڭ مولاپ يېرى سۇسىز قالدى. بۇ، زىيان! لېكىن "زىيان" نى وختاخۇن ئىسىملىك كىشىنى سۇغا بېسىپ، ئۇنىڭ خۇنىنى ئەلقەھ سېتىپ مال-دۇنيا توپلاپ تولۇپلىش — قايسى قانۇندا بار ئىكەن، "ئېلىش" بېشىدىكى ۋەقە ئەنە شۇ. توختىمىغان سۇغا توختاخۇننى بېسىپ توختىتىش — چوڭ ئالدام-چىلىق! خەقنى بوزەك قىلىپ بايلىق توپلاشتىكى قىپ-يالىڭاچ ھىلى-نەيرەڭ! ئوتمۇشتە سىلەر بىلەن بىز نادان چاغدا شۇنداق قىلىنغان. ھازىر زۇلۇم زەنجىرلىرى چېقىلىدىغان، مۇشتۇمزور-لۇقنى سۇپۇرۇپ تاشلايدىغان كۇنلەر ئاز قالدى. دارغا ھېچ-بىر گۇناھى يوق كىشىلەرنى ئەمەس، دەل ئۇنلاپ، يۇزلەپ قان قەرزگە بوغۇلغان مۇشتۇمزورنىڭ ئوزىنى ئېسىش كېرەك ۋە شۇنداق قىلىدىغان كۇنلەر، ئازاتلىق كۇنلىرى قۇچاق ئېچىپ كېلىۋاتىدۇ.....

مەخسۇت بەگنىڭ سەپرايى ئورلەپ، خۇددى كالا!سى ئېلىنىش ئالدىدىكى كالىدەك ھوكىرەپ ۋاقىرىدى:

ـــ ئاغزىڭنى يۇم! ـــ ئاندىن ئۇ جاللاتلارغا ۋاقىرىدى، ـــ نېمە تۇرۇشسەن، سىرتماقنى سال، جەدىتىنىڭ سوزۇنگە ئېرىپ كېتىشتىكمۇ؟!

جاللاتلار سىرتماقنى ئاسمىنىڭ بېشىغا تەڭلەپ كەلدى، خەلق ئوره ـ توپە بولۇشتى، كېچىدىن تۇتقۇن قىلىنغان ئون نەچچە كىشى ئاسمىنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ، جاللاتلارنى ئۇنىڭغا يېقىن كەلگۈزمىدى.

ـــ ئولتۇرمەيسەن، ئولتۇرسەڭ هەممىزنى ئولتۇر!.....

ـــ تارت قولۇڭنى!.....

ـــ خۇدايىم سېنىڭ جاجاڭنى بېرىدۇ!.....

ـــ گورۇڭدە توڭگۇز قوپىدىغان چايان، ئاللا ئوزى سېنى دارغا ئاسار!.....

ـــ جەددال قوپتىمۇ ـ هە؟ نېمە كۇن بۇ ئىزگە!.....

ـــ ساراڭخانىنى يوله!.....

ـــ نېمە يىغلاش، تىمەن بول!.....

ـــ مەخسۇت بەگنى تۇت، قورقما!.....

ـــ.....

مەدرىس ـ مېچىت سەيناسىدا جىددى سۇركىلىش ـ نىقـ تاپ ئىتتىرىش، ئوره ـ توپە، قىيا ـ چىيا كوتىرىلىۋاتقان بىر پەيتته، هىچ كۇتۇلمىگەندە ناهىيە تەرەپتىن كېلىدىغان چوڭ يولدىن ياسداق، ئالا ـ يېشىل زىننەتلەنگەن، ئالدى قىزىل دۇخاۋا پەردە بىلەن يېپىلغان، قىرىق كولدۇرمىلىق بىر مەپە جاراڭلاپ چىقىپ كەلدى.

خەلق "يالت" قىلىپ كەينىگە قاراشتى.....

2. ھەر ئىشنىڭ يولى بار...

ياسىن شائخەي ــ مەدىنى سودىگەر. ئۇنىڭ ئاكىسى ھىسا ـ مىدىن دامۇللا، ئىنىسى مەخسۇت بەگنىڭ پۇتۇنلەي ئەكسىچە يول تۇتۇپ، باشقا بىر خىل تەرەزدە ئوسكەنلىگىنى يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئوتتۇق. بۇ يەردە، ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدىن بىرى ــ خۇش پىللىك، شىرىن سوزلۇك، ھېچكىمنى رەنجىتمەسلىك، جىد ـ دى ھىساشلىق بىلەن ئۇرۇش ۋە ئەلگە يېقىشنى ئىزلەيدىغان ـ لىغىنى ئەسكەرتىمىز. شۇ سەۋەپتىن، پۇتۇن ياڭاقلىق يېزىسىدىكى خەلقنىڭ ئۇنىڭغا ئاز ـ تولا ئىخلاس قىلىدىغانلىغىنىمۇ قوشۇپ ويىمىز.

گەپنىڭ ئوزىگە كېلەيلى:

قىرىق كولدۇرمىلىق ياسداق مەپە جاراڭلاپ چىقىپ كې ـ لىۋاتقاندا، كىشىلەر بۇ مەپىنىڭ ئوزلىرىگە ياخشىلىق ياكى يامانلىق ئېلىپ كېلىۋاتقانلىغىنى مولچەرلەشكە ئالدىرىدى:

ــ پاسار بەگ كەلگەنمىدۇيا؟.....

ــ ئۇنداقتا، ۋالىنىڭ ئاتلىق نوكەرلىرى يوققۇ.....

ــ ھاكىم بولمىغىدى!.....

ــ ياق، پاسار بەگمۇ ئىمە؟.....

ــ خۇدا ئۇرسۇن ئۇنى!.....

ــ ئۇ كەلسە، بەگنىڭ ئۇگىنىگە سۇ قۇيىدۇ، بىزگە ئىمە پايدا؟.....

ــ . .. .

كىشىلەر مەپە يېتىپ كەلگىچە، تېگىرقاپ ـ ئەجەپسىنىپ ئۇن ـ ئىنسىز قاراپ تۇرۇشتى.

مەپە بېتىپ كەلدى، مەپكەش قامچىسىدىن تارسىلدىتىپ قاس چىقىرىپ ئاتنى ھەيدە قىلىپ قويۇپ، دۇخاۋا پەردىنى كوتەردى.

مەپىدىن ياسىن شائىخەي چىقىپ كەلدى. كاستۇم ـ شىم ئۇستىدىن ئاق چۇچۇنكە دەريايى يەكتەك كىيگەن ياسىن خوجا ئوزىگە ھەيران بولۇپ تىكىلىپ قالغان، چىرايلىرىنى تۇمان باسقان جامائەتكە قاراپ، ئەدەپ ـ قائىدە بويىچە ھورمەت بىلدۇرۇپ سالام بەردى:

ـــ قانداق قېرىنداشلار، ھەممەڭلار سالامەتمۇ؟ـــ دىدى.

كوپچىلىك ھىچنىمە دەپ جاۋاپ بەرمىدى. ئەمما، سالىخان ئانا:

ـــ خۇدا سېنى يەتكۈزگەن بولسا، ئەجەپ ئىمەس. بۇ بىزگە نىمە تارتقۇلۇق!ـــ دەپ كوزىگە ياش ئالدى.

ياسىن خوجا ساڭىخان ئانا تەرەپكە بۇرىلىپ دىدى:

ـــ خاپا بولما ئانا، كىم ساڭا، سېنىڭ چېچىڭنىڭ ئاپاق ئاقارغانلىغىنى كورۇپ تۇرۇپ ھورمەتسىزلىك قىلغان بولسا، بىز ئۇنداق ئادەم بىلەن سوزلىشىمىز.....

توپ ئىچىدىن بىرەيلەن:

ـــ سوزلەش! ئۇ باشقا كىشى ئەمەس، سېنىڭ ئىنىڭ، بەگنىڭ ئوزى!ـــ دىدى.

ياسىن خوجا قاپىغىنى ھىمىرىپ قويدى:

ـــ تېخى شۇنداقمۇ؟..... ئىنىم بولسىمۇ، بەك بولسىمۇ ئوخشاش، ياشانغان ئانىغا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەممىمىز بىلىپ-كورۇپ ئوسكەن ئانىغا ئازار بېرىش قانداق مۇمكىن؟.....

ياسىن خوجا خۇددى پىشقان ئەرتىستەك شۇ گەپنى قـ-

لىپ تۇرۇپ، بىر باشتىن كىشىلەر بىلەن قول ئېلىشىپ، دولا قېقىپ كورۇشتى.

ئۇ مويىسپىتلارنى بوۋا، دادا، ئاندا ـ ساندا كوزگە چېـ لىقىپ تۇرغان ئاياللارنى يېشىغا قاراپ ئانا، ئاچا ياكى بولـ مىسا سىگىلىم ـ ھەمشىرە دەپ يۇرۇپ، خېلى بىر قىسىم كىشـ لەر بىلەن كورۇشۇپ بولۇپ، "سارغـايدى"نىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا تىكىلدى:

ـــ مانى! بۇ "سارغايدى" غـۇ؟ بىـز كىچىك ۋاقىتلاردا قانداق پىقىرايتىتۇق ـ ھە؟ مەن بىر قېتىم پىقىراۋېتىپ كو ـ زۇم تىنىپ ئۇچۇپ چۈشكىلى تاس قالغان، شۇندىن بۇيان بۇ ـ نىڭغا قارايدىغان كوزۇم يوق..... بۇ نىمە قىلغان "سارغايدى"؟ ھـازىر نىمە، ھېيت ـ ئايەممۇ؟....."سارغايـدى" ئويناياـدىغان چاغمۇ؟.....

كوپچىلىك تىمناس، لېكىن سارىخان ئانا:

ـــ قانداق "سارغايدى" بولسۇن! دار، ئادەم ئاسىدىغان، ئولتۇرىدىغان دار! ـــ دىدى ۋە كوزلىرىدىن ياش ئەگىپ كەتتى.

ياسىن خوجا چوچۇگەندەك بولدى:

ـــ دار؟ قانداق دار؟ نىمە قىلغان دار؟ بولماپتۇ، زادى بولماپتۇ. يوقىتىڭلار دەرھال بۇنى. زادى كوزۇم كورمىسۇن!.....

كىشىلەر بىر بىرىگە قاراشتى، بەزى قېرىساللار:

ـــ يا پەرۋەردىگار، چۈشتەكلا بىر ئىش! ياسىن خوجىنى سەن ئەۋەتتىڭمۇ؟.....ئۇ يېتىپ كەلمىگەن بولسا، بۇگۈن "خۇـ دالىق مەدرىس" نىڭ ئالدى قېپ ـ قىزىل قانغا بويىلىپ كېـ تەتتى، خۇدا، ئوزەڭگە شۈكرى، ئاسايىشلىق بەر، ـــ دىيىشتى.

ياسىن خوجىنىڭ كوزى بىردىن ئاسمىغا چۈشتى.

ـــ سىز.....بىز تونۇشمۇ - قانداق؟.....

ئاسىم ياسىن خوجىنى بۇرۇن كورمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاڭلىغان ئىدى. تېخى بايىلا ئالماس "ياسىن خوجا سىلەردىن يە بۇرۇن، يە كېيىن ياڭاقلىققا بارىمەن،ـــ دىدى، بۇ مۇتەھەم - نىڭ بۇ يەرگە كېلىپ نىمە قىلىدىغانلىغىنى كىم بىلىدۇ" دىگەن ئىدى. نىمە دىگەن كاززاپ نىمە - ھە؟ خۇددى پەرزات تۇسىگە كىرگەن ئالۋاستىدەك كىشىلەرنى ئوزىگە رام قىلىۋاتقىنىنى قارا، دەپ ئويلىدى ئاسىم.

ـــ شۇنداق، بىز تونۇش ئەمەسقۇ دەيمەن؟ـــياسىن خوجا يەنە تەكرارلاپ سورىدى ئاسىمدىن.

ـــ مەن سىزنى كورمەپتىكەنمەن، ـــ دىدى ئاسىم.

ـــ بۇ مۇئەللىم، جەدىت، ـــ دىدى قۇربان ئاقساقال ئالدىراپ لوقما سېلىپ،ـــ ھەممە ماجرانى شۇ چىقارغان!.....

ـــ يالغان سوزلىمە!ـــ دىدى تۇيۇقسىز بايىز خالۋاپ قۇربان ئاقساقالغا تىكىلىپ، - سەن ئاقساقال، سىم قامچا بىلەن يۇز - كوزۇمگە ئۇرۇپ، بۇرنۇمدىن قان ئالمىغان بولساڭ، مەنۇ سېنىڭ ئىگىگىگە مۇشت بىلەن سالمايتتىم، جىدەلنى سەن چىقاردىڭ!.....

ياسىن خوجا سۇلھى - سالا قىلدى:

ـــ بولدى تالاشماڭلار. مۇئەللىم ئەمەسمۇ، ئاقارتقۇچى - دە! ئادەم ئۇرۇش يارىماس ئىش. مۇئەللىم سەۋرى قىلالمايدۇ. سىز مۇئەللىم رەنجىمەڭ.....

مەخسۇت بەگ ياسىن خوجىنىڭ بۇ "تۇترۇقسىز قىلىغىغا" ئەمدى سەۋرى قىلىشنى توختاتتى ۋە بىردىن چېچىلىپ چارپارمەنلەرگە قاراپ، ئاسىمنى كورسىتىپ ۋاقىرىدى:

— نمه قاراپ تۇرۇشسەن، باغلا ئۇلى، دار ئالدىغا هەيدە!.....

چاپارمەنلەر يەنە ئاسمغا يېپىشتى. ياسىن خوجا مەخسۇت بەگنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئۇكام، بۇ هورمەتلىك مۇئەللىمنى نمه قىلاي دەيسىز؟.....

— نمه قىلاي دەيسىز؟! — مەخسۇت بەگ تىترەپ تۇرۇپ ئوزىنى بېسىشقا ئۇرۇندى ۋە ياسىن خوجىغا قاراپ، — ياسىن بەگ ئەپسىز ۋاقىتتا كېلىپ قالدىڭىز، قېنى سىز مەرھەمەت قىلىپ ئويغەيلا..... ئارام ئېلىڭ. مەن بۇ ئەپەندىنىڭ قېنىنى ئىچمەن، — ئۇ ئالدىراپ چاپارمەنلەرگە ۋاقىرىدى، — بولۇشە! نمه تۇرۇشسەن، باغلا! ئاپار ئالدىغا!.....

ياسىن خوجا چىرايى ئوڭگەن ھالدا ئىنىسىغا "يالت" قىلىپ قارىدى:

— ئۇكام!.....

مەخسۇت بەگ جالاقلاپ تىترەپ يەرگە قارىۋالدى، ئۇنىڭ تەلەتى دات باسقان مىستەك قارىداپ كەتتى.

— ئۇكام! — ياسىن خوجا جىددى خىتاپ قىلدى، — ئۇكام، بۇ دولۇققا مەن تىلىۋالاي. هەر ئىشنىڭ يولى بار دە!..... سەۋرى قىلىڭ، ئاچچىغىڭىزنى بېسىڭ، هەرقانچە گۇنايى بولسا ئوتوڭ.....

كوپچىلىك چۇقان سالدى:

— نمه قىلغان گۇنا ئىكەن!.....

— گۇنايى يوق!.....

— ئاسسم بەلەن ئادەم!.....

ياسىن خوجا يەنە داۋام قىلدى:

— ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى. خەقلەر ئېيتقىنۇ، قۇلاق سېلىڭ، بولۇپمۇ دارغا ئېسىش قارارنىڭىزنى ئۇزگەرتسەك، ئۇز-گەرتەمسىز؟.....

مەخسۇت بەگ ئۇزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي، ئۇز ئورنىدا پىتىراپ چوگىلىدى:

— ياسىن بەگ، — دىدى ئۇ ياسىن خوجىغا زەردە قىلىپ، — سىز ھەچنەرسىنى چۈشەنمەيسىز، ئۇ مېنى ئولتۇرمەكچى..... سىز ئارىلاشماڭ!.....

بىر مويسىپىت كىشى ياسىن خوجىغا قاراپ ئېيتتى:

— ياسىن خوجا، پەرىشتىدەك ئاسماندىن چۈشتىڭمۇ يەردىن چىقتىڭمۇ؟ ياپەرۋەردىگار، گەپ قىل سەن، ئۇ پەيلىدىن يانسۇن.....

مەخسۇت بەگ مويسىپىت كىشىگە كوزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ قارىدى ۋە لاغ-لاغ تىترەپ كەتتى.

ياسىن خوجا ئېيتتى:

— ئەگەر سىز بۇ مۇئەللىمنى مېنىڭ كوزۇمگە كۆرسەتمەڭ دارغا ئاسىدىغان بولسىڭىز، مەن سىز بىلەن ئادا-جۇدا بولىمەن. بۇ يۇرتتىن كېتىمەن.....

ھىسامىدىن دامۇللا بىلەن سوپى ئىشان شامالنى بايقاپ، ئارىغا چۈشۈپ، بەككە قارىدى:

— بوپتۇ، قويۇڭ. ياسىن خوجا مېھمان، يۇز-خاتىرىسى بولسۇن. جەدىتكە ئولۇم ھەرقاچان راۋا، كېچىكمەيدۇ، بۈگۈن تىلىدۇق، — دېيىشتى.

مەخسۇت بەگ ئېغىر پۇشۇلدىدى، تەلۋىلىگى تۇتۇپ، چاپارمەنلەرگە ۋاقىرىدى:

— ئاپار، ھەممىنى قاما! مەن تېخى سوزلىشىمەن، مېنى مەخسۇت بەگ دەيدۇ، سۇلايمان توپىچىنىڭ پۇشتى ئوز قارارىدىن قايتقان ئەمەس، ئاسمىنىڭ جېنى ھازىرغا ئاما-نەت!.....

جامائەت يېنىك نەپەس ئېلىشتى ۋە ياسىن خوجىغا تەلمۇرۇشۇپ:

— نىمە بولسىمۇ قۇتقۇزدۇڭ، بەگ بىزنى يالجىتمىدى، ئەمدى ئۇلارنى قويغۇزۇۋەت، — دېيىشتى.

ياسىن خوجا گويا كوپچىلىك بىلەن بىرلىكتە، قاراڭغۇ زۇلمەت ئۇستىدىن غالىپ كەلگەن ئادالەت جارچىسىدەك، توختىماي سوزلەپ، ۋەدە بەردى ۋە ئىككى قولىنى جۇپلەپ ئىگىز كوتىرىپ:

— خاتىرجەم بولۇڭلار، مەن بىر ئامالىنى قىلىمەن، — دېگەندەك، بېشىنى لىڭشىتىپ، مۇلايىم كۇلەمسىرەيتتى.....

3. جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا

ياسىن خوجا تومۇر دەرۋازىدىن كىرىپ، گۇلزارلىق ھويلىدىن ئوتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم، خۇش پېئىللىق بىردىنلا يوقالدى، پىشايۋانلىق مېھمانخانىغا كىرگەندىن كېيىن بولسا، ھىسسىدىن دامۇللا بىلەن مەخسۇت بەگ ياسىن خوجىنىڭ نىمىدىنىدۇ قاتتىق ئەپسۇسلىنىۋاتقانلىغىنى بايقىدى.

ـــ هـەی ..... قېرىنداشلىرىم، هـازىر سىلەر نىمە ئىش قىلىۋاتىسىلەر ـ ھە؟ نىمە گەپ بۇ! ـــ ياسىن خوجا ئۇستىدىكى دەريايى بەكتەكنى سىلىپ تـۇرۇپ، ھىسامىدىن دامـوللا بىلەن مـەخسۇت بـەككە قـاراپدى، ـــ قانداق نـادانلىق، نىمە دېگەن ئەخمەقلىق ـ ھە؟ .....

بـۇ گەپ ھىسامىدىن دامۇللا بىلەن مـەخسۇت بـەككە ياقمىدى. مەخسۇ بەگ چېچىلدى:

ـــ ئەخمەقلىق! قـانداق ئـەخمەقلىق؟ يـاسىن خـوجا سىز .....

ـــ تازىمۇ ئەخمەقلىق، ـــ ياسىن خوجا قولىنى كـەينىگە تـۇتـۇپ رەڭدار گىلەم ئـۇستىدە مېڭىشقا باشلىدى، ـــ ھازىر كىشىنىڭ بويىنىغا سىرتماق سالىدىغان چـاغمۇ ـ ھـە؟ يـەنـە كېلىپ، تېخى نەچچە يۈز ئادەمنىڭ ئالدىدا!.....

ھىسامىدىن دامۇللا بىلەن مـەخسۇت بـەگ بىر بىرىگە قاراشتى. ياسىن خوجا ئېيتتى:

ـــ خاتا قىلىسىلەر قېرىنداشلىرىم، تـولىمۇ خاتا قىلـ ـسىلەر. سىلەر قۇدۇقنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋېلىپ، ئاسمانىنى كـو ـرۇپ، ئالەمنىڭ ھەممىسى مۇشۇ دەيسىلەر. خاتا. ھازىر جا ـ ھاندا، مەملىكەت ئىچىدە نىمە ئىشلار يـۈز بېرىۋاتقانلىغىدىن خەۋىرىڭلار بارمۇ ـ يوق؟ .... .

مەخسۇت بەگ تېرىكتى:

ـــ شۇھىدى! ـــ دىدى ئۇ، ـــ مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ئىشىم نىمە! تالىشىۋەرسۇن. كىم رەئىس، كىم دوتەي بولىدۇ، بولسا تالىشىپ قان بولۇپ كېتىشسۇن، نان قېپى ئوغرىلار! لېكىن مەن زەرەپشان بەگلىگىنى تۇتۇپ تۇرۇشۇم كېرەك. ئەمما سىزىيا سىن

خوجا. ھەی ئۇقمايسىز ـ دە! ئاسسىم دىگەن بۇ ئەپەندىنىڭ بۇگۈن ئەجىلى تولغان ئىدى. ماۋۇ يالاڭتوش قەلەندەرلەرمۇ بۇ دۇنىدىز پىتىنىچىگە كەمرەك ئەگەشسۇن ئۇچۇن، ئۇنى سازايى قىلماق لازىم ئىدى، مەن ئۇنىڭ قېنىنى ئىچمەي قويمايمەن!.....

باسىن خوجا بىرام بولغان ھالدا گىلەم ئۇستىدە توختىماي ماڭغانتى، قوللىرىنى ئۇۋۇلايتتى ۋە ئىنىسىنىڭ جاھىلانە ئەخمەقلىغىدىن رەنجىيتتى. ئۇ، ئاخىر ھىسامىدىن داموللا بىلەن مەخسۇت بەگنى ئولتۇرۇپ، ئوزىگە قۇلاق سېلىشقا تەكلىپ قىلدى:

— مەن بۇگۇنلا قايتىشىم كېرەك، سىلەر بۇنى چۈشەنگىلار، ئىشنىڭ يولى شۇ، — دىدى ئۇ ئېغىر ۋە ئاچچىق ئاۋاز تارتىپ تۇرۇپ، — ئەسلىدە مەن بۇ يەرگە كېچىدە، ھېچكىمگە كورۇنمەيلا كېلەي دىگەن ئىدىم. دەريادا كاشىلا بولۇپ، ئەتىگەندە مانا بۇ پالاكەتكە يولۇقتۇم. بۇمۇ بىر ھىساپتا ئۇبدان بولدى، ھەر ھالدا بىر ئەقىلسىز ئىشتىن ساقلىنىپ قالدىڭلار.....

ھىسامىدىن داموللا سەل ھودۇقۇپ:

— نىمە، كېپتىمەن دەمسىزا؟..... نىمە گەپ ئۇزى، نىمە شۇنچە؟ — دىدى.

— ھازىر ۋەزىيەت چاتاق، ناھايىتى چاتاق، — دىدى ياسىن خوجا. بىر خىل ئەنسىزلىك بىلەن، — ھازىر قاندافتۇ رەئىسلىك، دوتەيلىك تالىشىش كۇرىشى ئەمەس. دەل روسىيىدە بولغان ئالىتوپىلاك، لېنىن قىلغان ئىش — پات ـ ئارىدا نىزدىمۇ بولىدۇ.....

ـ يا مەررەت، پەرۋەردىگار، ـــ دىدى ھىسامىدىن دامۇللا ياقىسىنى تۇتۇپ.

ـــ ئەسلىدە كوممۇنىستلارنىڭ بېسىپ كىلىشى شۇنجاڭغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئالتە تاغنىڭ نېرىسىدىكى ئىش، يوق گەپ دەپ قارالغان ئىدى، ـــ دىدى ياسىن خوجا، ـــ ئەمما، ھازىر ۋەزىيەت تۈيۈقسىز ئۆزگەردى. رەئىس بۇرھان ئەپەندى بىلەن قوماندان تاۋسيۇي تەسلىم بولۇپ تېلېگىرام سوقتى. كوممۇ-نىستلارنىڭ ئەسكەرلىرى شىڭشىڭشادىن ئوتتى..... مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا خەقنى دارغا ئېسىش قانداق مۇمكىن. شۇڭ-چە كوپ خەقنىڭ كوزىچە بىراۋنىڭ بويىنىغا سىرتماق سې-لىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۇزەڭلارنىڭ بويىنىغا سالىدىغان سىرتماقنى تەييارلاپ قويۇشىڭلار كېرەك.....

قۇيقا چېچى تىك بولۇپ كەتكەن مەخسۇت بەگ چىرايىنى پۈرۈشتۈردى:

ـــ يوق گەپ، بۇ قانچىلىك ئىش؟ ـــ دىدى ئۇ چىشـ-لىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، ـــ مېنى شۇنچە قاپاقۋاش دەپ ئويلامسىز؟ ناھايىتى ھوكۇمەت ئالمىشىدىكەنغۇ! بۇنىڭ ئامالى بار!.....

ـــ نىمە ئامال؟ ـــ ياسىن خوجا ئۇز ئۇكىسىنىڭ مەمە-دانىلىغىغا خاپا بولۇپ سوردى.

ـــ مەن سىرگە ئېيتسام، ـــ دىدى مەخسۇت بەگ مەيـ-دىسىگە مۇشتلاپ كورەڭلىگەن ھالدا، ـــ مېنىڭ ئالدىمدىن نەچچە ھوكۇمەت ئوتتى. ھەممىسى پۇل قەلەندىرى، ئالتۇن ـ كۇمۇشنى كورسە كوزى قىزارمايدىغان بىرمۇ ھوكۇمەت يوق! زەرەپشان مېنىڭ قولۇمدا بولسىلا ھوكۇمەت دېگەن ئالقىنىمدا. ئاز ـ تولا

ئالتۇن ـ تللا، يېتەرلىك ئاشلىق ..... يەنە نېمە كېرەك ئۇلار ـ غا! ..... جاجىسى پارا .....

ـــ سىز ئۇكام، ـــ دېدى ياسىن خوجا ئەپسۇسلانغان، ئېچىنغان قىياپەتتە، ـــ سىز يەنە ھېچنېمىنى چۈشەنمەيۋاتىسىز، يەنە شۇ بايىقىدەكلا.....

ـــ مەن چۈشەنمەيۋاتىمەنمۇ، تازا چۈشەندىم، لېكىن.....

ـــ ياق، چۈشەنمىدىڭىز، ـــ دېدى ياسىن خوجا، ـــ سىز تولىمۇ خاتا ئويلايسىز. ھازىرقى گەپ، بۇ سىز ئېيتقاندەك قانداقتۇ ھوكۇمەت ئالمىشىش ئەمەس. يەنە بىر قېتىم ئېيتاي. دوتەي، شىيەنجاڭلىقنى دو چىقىشمۇ ئەمەس! نېمىشقا پەرەز قىلالمايسىز؟ بۇ، بايلار بىلەن نامراتلارنىڭ ئوروڭ ئالمىشىشى..... روسـ يىدە لېنىن بولشېۋىكلەرنى باشلاپ ئىنقىلاپ قوزغىغانـدا، بارلىق بايلار، چوڭ ـ كىچىك سودىگەرلەر، يەر ئىگىلىرى، دىنىي موتىۋەرلەرنى ھەممە نېمىدىن گاڭسا ـ جىسا قىلىپ قويغان. چوڭ سودىگـەرلـەر، چوڭ يـەر ئىگىلىرى ئېتىلـدى. قالـغان سودىگەرلەر ئىشچىغا، يەر ئىگىلىرى كەتمەن چاپىدىغان دېخانغا، موللا ـ ئاخۇنلار تىلەمچىگە ئايلاندۇرۇلدى. ھازىر شامىلى كېلەـ ۋاتـقان ئىشمـۇ دەل شۇنىڭ ئـوزى! مېنىڭ مېلىم، سىزنىڭ يېرىڭىز قارىغانـدا ئامانەت نەرسە. دەل سىز دارغا ئاسمەن دېگەن نىمىلەر ئۈ نەرسىلەرنى مەن بىلەن سىزدىن بۇلاپ ـ تالاپ تارتىۋېلىش ئۈچۈن ھە دەپ چىشلىرىنى بىلمەكتە، ئەمدى چۈشەندىڭىزمۇ؟.....

مەخسۇپ بەگ قاڭقىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى:

ـــ بۇ مۇمكىن ئەمەس، بۇ مۇمكىن ئەمەس، ـــ دېدى ئۇ چىقىراپ ـ جالاقلاپ تۇرۇپ، ـــ مەن نېمە، ئەلـلىك پىلـدىن

بۇيان بىر تال، بىر تالدىن يىغاي ـ هە! خەق كېلىپ تارتە ـ ۋالسۇن ؟..... يوق گەپ! مېنى مەخسۇت بەگ دەيدۇ، ئاناڭنى نان قېپىلار، خەق بېشىگـدىكى ئالتۇن تاجىغـا خىرىس قىلىپ، ئويۇڭـگە پـوش دىمـەي كىرىۋاتسا، قـول كوتىرىپ تېلېگىرام سوققىنىنى قارا!..... ياق، مەن نىمە، خاتىرجەم بولۇڭ ئاكا، مەندىن زەرەپشانىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن، ئاۋال مېنىڭ جېنىمنى تـارتىۋېلىشى كېرەك. لېكىن، خۇدا خالىسا مـەن مـەخسۇت بەگنىڭ جېنى ئانچىلا ئاسان يەردە ئەمەس!.....

ھىسامدىن دامـولـلا بـايىدىن بېرى بـۇ گەپـلەرنىڭ تېگىگە يەتمەكچى بولغانـدەك جىمجىت ئولـتۇراتتى. ئۇ، تۇيۇقـسىز مەخسۇت بەگنىڭ گېپىنى بولدى:

ــ ئـۇكام، ياسىن خوجا، ــ دىدى ئـۇ كوزلىرىنى يېرىم يۇمـغان ھـالـدا بېشىنى چايقاپ، ــ خەر..... ۋەسـۋەسە، شۇ خەۋەر، ئەمدى نىمە قىلماق لازىم، شۇنىمۇ دەڭ.....

ياسىن خوجا بارماقلىرىدىن قاس چىقاردى، نېپىز كاپـكـازچە بۇرۇتىنىڭ ئۇسـتىدىن بىگىز قولى بىلـەن يۇمشاق بېسىپ قويدى:

ــ مەن ئېيتىۋاتـقان بۇ گەپـلەر تېخى ئاۋامـغا يېتىپ كەلمىدى، ــ دىدى ئـۇ، ــ ھازىر قەشـقەردە بىر خىل ۋەھىمە پەيدا بولدى. چاۋاك چېلىۋاتـقانلارمۇ، چاۋاك چالغان قولـنى كېسىۋاتـقانـلارمۇ بـار، ئېغىر گەپ..... ھەربى ئەمەلـدارلار، جىگىتلىرى باشلىقلىرى ۋەسۋەسىگە چۈشـتى. ھەر كىم ئۆزىنى غەملىمەكتە، بولۇپمۇ مائاۋۇنى رەئىس مەمتىمىن ھەزرەت، باش كاتىپ ئەيسا بەگ جىمجىتـلا چەتئەلـگە ماڭدى دىگەن خەۋەر تارقالغانـدىن كېيىن شۇنـداق بولـدى. بۇ، زىيارەتـمۇ، ھەج

تاۋاپ قىلىشمۇ، قېچىشمۇ؟ خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. ئېسىگىنىڭ باربىدا ئۆتۈگىنى ياپ، دېگەن تەمسىل بار. مېنىڭ بۇ قېتىم، بەلكىم ئاخىرقى قېتىم بولار — بۇ يەرگە كېلىشىم، مانا شۇ گەپلەردىن سىلەرنى ۋاقىپلاندۇرۇش.....

ھىسامىدىن دامولا ياسىن خوجىدىن ۋەزىيەتتىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە سوراپ بىلگەندىن كېيىن:

— دۇرۇس، ياسىن خوجىنىڭ ئېيتقىنى دۇرۇس، — دېدى ۋە ئۆزىچە تەھلىل قىلدى، — راست ئەھمەسمۇ، مەن پەملىدىم. بىزنىڭ زەرەپشانىدا بەگلەرگە، بايلارغا، بولۇپمۇ يەر ئىگىلىرىگە پۈت ئېتىپ، قول ياندۇرىدىغان ئىش ئەلۋەتتە ئەزەلدىن بولمىغان. مەن توپلىشىپ غەۋغا كوتەرگەن گادايىنى تېخى كۆرمىگەن. جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ جاناپلىرى نەنجىنىنى تاشلاپ چىققاندىن كېيىن مانا بىر - ئىككى ئاي بولدى، خەنىڭ ئەلپازى يامان بولۇپ كەتتى، ھە دىسە غەۋغا. دىندىن تايدى. كوزىگە تىكىلىپ قارىغىلى بولمايدۇ ھايۋانلارنىڭ! گەپ نىمدە؟ پەملىدىمكى، ئۇ نىمىلەر قانداقتۇ بىر ئۆزگىرىش بولىدىغانلىغىنى بىلگەن..... شۇڭا ھوكىرەيدۇ. بولمىسا بۇ باشباشتاقلىق نەدىن كەلدى؟.....

ئاكا - ئۇكىلارنىڭ مۇنازىرىسى تاكى پىشىن ۋاقتى بولغىچە سوزۇلدى. ياسىن خوجا جاھىلى قاتقان ئىنىسى مەخسۇت بەگنىڭ ئوز پەيلىدىن ئالدىراپ يانالمايدىغانلىغىنى، تەلۋىلىگى تۇتقان ئىشنى بەجا كەلتۈرمىسە كۆڭلى تىنمايدىغانلىغىنى كوردى. ئۇنىڭ ئەقىل كورسىتىشلىرىدىن ھېچنىمە چىقمايۋاتقاندەك ئىدى..... ھىسامىدىن دامولا بولسا، ھە دەپ تىپىرلاپ قانداقتۇ يول ئىزلەيتتى ۋە يېتىپ كېلىۋاتقان ئوزگىرىشتىن چوچۇپ، تولغىنىپ قاغايتتى.....

ياسىن حوجا توش يانچۇغىدىن ئالتۇن سائىتىنى ئېلىپ ئالدىراپ قارىدى - دە:

— شۇنداق، قېرىنداشلىرىم، يەنە مېنىڭ ئېيتقىنىم، سەل - پەل ئەقىل بىلەن ئىش قىلىڭلار، — دېدى، ئاندىن داداسىدىن قالغان، تېخى بولۇشمىغەن مىراس ۋەجلەر ئۈستىدە ئۇزاق سوزلىدى. — بىز ئۇز تەقدىرىمىزنىڭ نىمە بىلەن ئاخىرلىشىشىنى بىلمەيمىز. ھەر ھالدا خۇدا ئاسانلىق بەرسۇن. ئەمدى مېنىڭ ئېيتقىنىم، مەن دادامدىن قالغان بارلىق تېرىلغۇ يەر، چارۋا مال، ئوي - ۋاقىلارنى سىلەرگە تۇتتۇم. بوپتۇ. مەندىن كەتسە، سىلەرگە كېتىپتۇ. ساقلىنىۋاتقان ئېرىق مالنى ماڭا بېرىڭلار. ئۇ مەندە تۇرسۇن.....

ئاكا - ئۇكىلار ئوڭۇپ - تاتىرىشىپ، خېلى بىركەمگىچە خىقىراشتى، كوزلىرى قىزىرىشتى.

— ئالتۇن - كۇمۇشمۇ؟ ياخشى، — دېدى مەخسۇت بەگ بېشىنى سىلىپ تۇرۇپ، — بولۇشەمدۇق؟ ياخشى. لېكىن، بىزمۇ ھىساپ بىلىمىز. قېنى ئېيتىڭا، سىزنىڭ سودىگەرچىلىك دەسمايىڭىز نەدىن كەلگەن، بۇنىڭ ھىساۋى، پايدىسى توغرىسىدا قاچان ئېغىز ئاچىسىز؟

— قاچان دىسەڭلار، شۇ چاغدا، مانا شۇ تاپنىڭ ئۈزدىمۇ ھىساپلىشىۋەرسەك بولىدۇ، — دېدى ياسىن خوجا، — لېكىن، ئالدى بىلەن دادىمىزدىن قالغان تەۋەرۈكلەرنى بولۇشەيلى. ئاندىن كېيىن مەندىن سوراڭلار.....

— ياق، بۇ نىمە گەپ، — مەخسۇت بەگ چىچاڭشىپ كەتتى، — نەدىمۇ ئۇنداق ئاسان ئىش بارىكەن! گەپ يولى بىلەن، ھىساپ چوتى بىلەن بولسۇن.....

ئۇلار هەم تاتىرىپ، هەم قىزىرىپ خېلى بىركەمگىچە ئوز ئالدىغا چوت سوقۇشتى. هەر كىمنىڭ هىساۋى ئوزىگە ماقۇل ۋە يۇز - خاتىرە قىلىش پەقەت ئېغىزدىلا بولدى. هىساپسىز دامۇللىنىڭ سۇئالى - سالاسى بۇ ئىشنىڭ چىگىچىنى يەشكەندەك قىلدى ۋە هەممىسى ئېغىر هەم ئەلەم بىلەن تىنىپ قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇشتى.

هىساپسىز دامۇللا بىلەن ياسىن خوجا نامازدىگەرگە تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئاپتاۋا كوتىرىپ تالاغا ماڭغاندا، مەخسۇت بەگ ئوزىنىڭ غەزىچى سەيئۇنى ئەيسا پاششاپنى چاقىردى. كوزلىرى ياغلىشاڭغۇ، بويۇنلىرى بۇقىنىڭكىدەك توم كەلگەن ئەيسا پاششاپ ئىشك تۈۋىدە كورۇنگەندە مەخسۇت بەگ:

— سەن هىلىقىلارنى نىمە قىلدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— هەممىنى يەر ئاستى تۇرمىسىگە سېلىۋەتتۇق.....

— ئەپەندىسىنچۇ؟.....

— ئۇمۇ شۇ يەردە، قاپىتەك يۇرىگى بار نىمىكەن ئۇ، تېخى مەن بىلەن ئېلىشقۇسى بار، ئالىلىنمىلەرنى دەپ ۋەز ئوقۇۋاتىدۇ.....

— بولدى قوي! — دىدى بەگ تېرىكىپ، — ۋەز ئوقۇغان بولسا، سەن قاپاقۋاش كوزۇڭنى پاقىرتىپ تۇرۇۋەردىڭمۇ؟ ئاغزىغا قۇم تىق، كوزىنى ئوي، تىلىنى كەس!..... هە، هىلىقى قاچقۇنچۇ، ئالماس؟.....

— يوقسۇ، — دىدى ئەيسا پاششاپ پۇشۇلداپ، — يۇرت ئىچىگە يېڭىنە چۇشكەن بولسا، تېپىۋالاتتۇق، ئۇ، جېنىنى ئېلىپ قاچقان چېغى — يوق.....

ـــ هەممە يۇز بېشىلارغا ئېيت، تېپىشسۇن، ئاسىم بىلەن ئالماسنى ئوز قولۇم بىلەن ئۇجۇقتۇرمىسام، مەن مەخسۇت بەگ ئەمەس.....

ـــ خوپ.

ـــ ماڭ، چىق.....

ھىسامىدىن داموللا بىلەن ياسىن خوجا نامىزىنى ئوتەپ بولۇپ، ئالدىراپ غىزالىنىشتى. ياسىن خوجا مەخسۇت بەگكە قاراپ:

ـــ سىز ئېھتىياتىلىغراق بولۇڭ، ـــ دىدى داستىخان ئۇستىدە، ـــ ئاڭلىشىمچە، پاسار بەگ چەتئەلگە چىقىشتىن يالتېيىپتۇ. مەمتىمىن ھەزرەت، ئەيسا بەگلەر شۇنداق بۇيرۇغانمىش. ئېھتىمال ئۇلارنىڭ چەتكە چىقىشى كۇچ توپلاپ يەنە كېلىش ئۇچۇن بولسا كېرەك. پاسار بەگ نىمىشقا قېيقالدى؟ بۇ سىر ماڭا نامەلۇم، ئېھتىيات قىلىڭ.... ..

ـــ پاساربەگ دېگەن ئوغرى ئۇ! ـــ دىدى مەخسۇت بەگ غەزەپلىنىپ، ـــ ئاچكوز مۇناپىق! مەندىن قارنى يېرىلغىچە ئالتۇن ـ كۇمۇش سۇزدى، بەرگىنى بەش مىلتىق! يەنە ئىككى پىلىمۇت، ئۇچ يۇز بومبا تېخىچە يوق، كاززاپ رەۋەندە، ياپما قاپاق مۇتتەھەم!

ـــ بۇ ئىشنى مەن سوزلىشىپ باقاي، ـــ دىدى ياسىن خوجا ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، ـــ خەۋەرلەرگە قارىغاندا، كوممۇنىستلار كەلسە، ئالدى بىلەن يەر ئىگىلىرىگە تېگىمىش. ئېچىكىرىدە كوممۇنىستلارنىڭ قەدىمى يەتكەن يەردە يەر بولۇش بولغانمىش. مەن بولسام سودىگەر. بۇ يەردە مېنىڭ يېرىم يوق. ھەتتا،

زورۇرىيەت بولۇپ قالسا، مەن ئۇلارنىڭ خىزمەتچىسى بولۇپمۇ قالارمەن. ئالاقىلاشقاندا پەخەس بولۇڭلار.....

ئۇلار بېشىنى بىر يەرگە قىلىپ يەنە نېمىندۇ دېيىشتى.

شۇ كۈنى ياسىن خوجا كوز باغلانغان مەھەلدە خۇرجۇن-تاغىرىنى ئالتۇن - كۈمۈشكە تولدۇرۇپ، يۇرت ئىچى، كورگەن - بىلگەنلەر ئالدىدا مەخسۇت بەگ بىلەن ئىرازلىشىپ قالغان قىياپەتتە، يامانلاپ يولغا چىقتى. مەپىگە چىقىپ، تاكى دەريا بويىغا بارغىچە كىشىلەرگە:

— مەن بىرئاز دەم ئالارمەن دەپ كەلگەن ئىدىم، لېكىن ئىنىمىز بىلەن بەزى كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ماجىرا بار ئىكەن. ئىنىمىز ھوكۇمەت ئادىمى، ئۇ ھوكۇمەتنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە مەجبۇر، مەن بولسام سىلەر بىلىسىلەر تەجارەتچى پۇقرا.....ھەي.....بىز مەخسۇت خوجا بىلەن ئاكا-ئۇكا بولساقمۇ، باشقا - باشقا ئىككى كېمىدىكى ئادەم ئىكەنمىز،— دىگەننى سوزلەپ ماڭدى.....

4. ۋەھىمىلىك يالقۇن

مەخسۇت بەگ ياسىن شاڭخەينى ئۇزىتىۋەتكەندىن كېيىن، بىردىن كەيپى ئۇچۇپ، ئىگىلىك گوشىلىرى تىترىگەن ھالدا ئاكىسى ھىسامىدىن دامولىلىغا كوزلىرىنى ئالايىتىپ قارىدى. ھىسامىدىن دامولىلا بولسا، بۇ چاغدا ياسىن خوجا ئېلىپ كەلگەن دەھشەتلىك خەۋەرنى ئوزىچە مۇلاھىزە قىلىپ كوزىنى يۇمغان ھالدا تەۋرىنىپ تەسۋى سېرىپ ئولتۇراتتى.

— هەممىگلار مېنى تالاشقا، شىلىپ يېيىشكە تۇرغان! — دېدى بەگ جاھىلى قاتقان، بويۇن تومۇرلىرى كوپىكەن ھالدا تىترەپ، — مەن ياسىن خوجىغا بىر خۇرجۇن ئالتۇننى بېرىپ تولىمۇ ئەخمەقلىق قىلدىم. ئەگەر ئۇ پاسار بەگ بىلەن سوزۇشۇپ، مەن تەلەپ قىلغان قورال-ياراقنى دەرھال يەتكۈزۈپ بەرمەيدىغان بولسا، تۇڤى!..... مېنىڭ ئۇنداق ئاكام يوق! ئۇ زادى بىزگە نىمە قىلىپ بەردى-ھە؟ ئۇنىڭ سودىگەرچىلىك دەسمايىسى بىزدىن ئەمەسمۇ؟ پۈتۈن دىخانچىلىق ھوسۇلىنىڭ ئۇچتىن بىرى ئۇنىڭ بولۇپ كېلىۋاتىدىغۇ!..... ئۇ يەنە "تېرىلغۇ يەرنى سىلەرگە تۇتتۇم، ئالتۇن-كۈمۈش ماڭا بولسۇن" دەيدا! بۇ، كوتىگە پوق كەپىلەشكەندە قىلىنغان مەرھەمەت ئەمەسمۇ! ۋاقتانى-ۋاق كەلسە، ئالتۇن كۈمۈش دىگەنىنى خالىغان يەرگە يوشۇرۇپ، زورۇر بولغانىڭ بىخىرامان ئېلىپ ئىشلىتىش شۇنچە تەسمىكەن؟..... يەرنىچۇ ئەلۋەتتە يانچۇغىڭغا تىقىپ قويالمايسەن - دە، مەرھەمەتمىش!..... بۇ، ئاپەتنى ئوز قېرىندىشىغا ئىشتىرىپ قويغانلىق ئەمەسمۇ؟..... ئەمما، بۇ شەھەر بايۋەچچىسى چوچۇرنى خام سانايدۇ. پېقىرنىڭ بىگىسىنى تېخى كەم مولچەرلەپتۇ! مەن كومۇنىستلار كەلسە، "خوش تەخسىر تورگە ئوتسىلە، پېقىر خىزمەتلىرىگە ھەرقاچان تەييار" دەپ قۇيرۇق شىپاڭشىتىدىغانلاردىن ئەمەس! مېنى ئانام ئوغۇل بالا دەپ تۇققان! ئاسمنى ئولتۇرۇش بەكمۇ زورۇر ئىدى.....

ئاسىم تۇيۇقسىز يادىغا كېلىش بىلەنلا مەخسۇت بەگنىڭ كوزلىرى ئاچ بورىنىڭ كوزلىرىدەك يېنىپ كەتتى ۋە غەزەپ-لىنىپ ئىشىك تەرەپكە قاراپ ۋاقىرىدى:

ـــ پاششاپ! هوي ئەيسا پاششاپ!.....

ئەيسا پاششاپ ئىككى بىسلىق ئۇزۇن خەنجىرىنى يالـ
پىشىدا پۇلاڭلىتىپ ئىشىك تـۇۋىدە پەيـدا بولـدى، كوزلىرى
قىپ ـ قىزىل بۇ ئادەم بەگنىڭ غەزەپلەنـگەنـلـىگىنى كورۇپ،
قوچقارنىڭ مۇڭگۇزىدەك تولغىنىپ تۇرغان بۇرۇتلىرىنى ئۇچە ـ
دىن تارتىپ قويدى. بەگ سورىدى:

ـــ ئالماستىن خەۋەر بارمۇ؟

ـــ يـوقسۇ، پـۇتـۇن يـۇزبېشىلار ئاخـتۇرۇۋاتىدۇ، بايا،
ئالماس بىر توپ ئەبگا مالايلارنى ئەگەشتۇرۇپ ئورمان ئىچىگە،
ئاندىن قوشراپ تاغلىرىغا قاچتى، دىگەن خەۋەر كەلدى.....

ـــ قاچتى!..... قوشراپ تاغلىرىغا دەمسىنا؟! ـــ تۇيۇقسىز
ھىسامىدىن داموللا چوچۇپ كېتىپ ئەيسا پاششاپقا قارىدى.

ـــ ئېنىق كورگەن ئادەم يوق، ـــ دىدى ئەيسا پاششاپ، ـــ
لېكىن، خەقلەر "ئالماس بىر توپ بالىلار بىلەن بىرلىشىۋالدى،
ئەمدى بـەككە كورسىتىدۇ" دەپ پىتـنە تارقىتىپـتۇ. ئـۇلارنى
ئەپەندى يىغىپ بەرگەن ئىكەن.....

ـــ سەن بۇ گەپنى نەدىن ئاڭـلىدىڭ ـ ھە؟! ـــ مەخسۇت
بەگ ئەيسا پاششاپنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇنىڭ ياقـ
سىدىن سىقتى، ـــ ئېيت، ھوي، خۇمپەر، ئۇنىڭ ئادەم ئەگەشـ
تۇرۇپ تاققا چىققىنى راستمۇ؟.....

ـــ راستە، بولمىسا مەن.....

مەخسۇت بەگ ئەرۋايى ئۇچقان ھالدا ئەيسا پاششاپنىڭ
ياقىسىدىن ئىشتىرىۋەتتى:

ـــ سەن بۇ گەپنى ئېيتقان جوھۇتنىڭ تىلىنى كەسمـ
دىگمۇ، نان قېپى! ماڭ، ھازىرلا دارىنى تەيـيارلاشسۇن. مـەن

پۈتۈن خەلقى ـ ئالەم ئالدىدا كىمگە كىمنىڭ كورستىدىغانلە ـ
غىنى ئىسپاتلايمەن. ھازىرلا دار تەييارلانسۇن!.....
ئەيسا پاششاپ ئوقتەك ئېتىلىپ ئىشك تەرەپكە ماڭدى.
لېكىن ھسامىدىن دامۇللا:
ـــ توختاڭ، ئەيسا بەگ توختاڭ، ـــ دەپ ۋاقىرىدى.
ئەيسا پاششاپ بۇقىنىڭكىدەك توم بويۇنلىرىنى بۇراپ كەينىگە
قارىدى، ھسامىدىن دامۇللا ئېيتتى، ـــ سىز ھازىر "سارغايدى"
قېشىغا بارماي، ھىلىقى گۇناكارلارنىڭ قېشىغا بېرىپ كېلىڭ،
ھەممىسى بارمۇ قاراڭ، ساقلاشنى چىڭىتىڭ.....
ئەيسا پاششاپ "قايسىلىرىنىڭ بۇيرۇغىنى بەجا كەلتۇ ـ
رەي" دىگەندەك مەخسۇت بەككە قارىدى. بەگ گەپ قىلماي
يەرگە قاراپ تۇراتتى. ئەيسا پاششاپ ئۇز تەجرىبىسىدىن دا ـ
موللىنىڭ بۇيرۇغىنى ئىجرا قىلىش كېرەكلىگىنى چۈشەندى.
ـــ ئۇكام، سىز ياسىن خوجىنىڭ گېپىنىڭ تېگىگە تې ـ
خىچىلا چۈشەنمەيۋاتسىز، ئۇ، ھەر ئىشنىڭ يولى بار دىدىغۇ، ـــ
ھسامىدىن دامۇللا ئەيسا پاششاپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن،
مەخسۇت بەككە قاراپ ئېيتتى، ـــ بۇ يەردىكى يالاڭتوشلەرنىڭ
دىندىنمۇ، قىندىنمۇ چىقىپ قۇتۇرۇشى بىكار ئەمەس. ئەپەندىسى
بۇ ئاپەتنى تېرىدى، ئۇنى ئۇز ۋاقتىدا ئۇجۇقتۇرۇۋەتمىگەن
ئەيىپ بىزدە. كوممۇنىستلارنىڭ ئولكىمىز شىنجاڭغا بېسىپ
كەلگىنى راست بولىدىغان بولسا ـــ ھەي..... بۇ گەپ تولىمۇ
قورقۇنچلۇق ـــ بىز ھەر ھالدا ئەقىل بىلەن ئىش قىلغىنىمىز
تۇزۇك. ئاڭلىشىمچە، كوممۇنىستلار ساپلا ئاچ ـ ئوروق، كەمبە ـ
غەللەرنى يولەيمىش. ئۇلار كەلسە، دوتەي، شىمەنجاڭ بولۇشۇپ

ناهيددىلا تۇرۇشامدۇ، ياكى بىزنىڭ بۇ يەرلەرگەمۇ كېلەمدۇ؟ بۇنى خۇدا بىلىدۇ! شۇڭا، ياسىن خوجىنىڭ دىگىنى دۇرۇس، خەقنىڭ كۆزىچە ئەپەندىنى قەتلى قىلغىلى بولماس. ئۇ ئىسلام شېرىپىنىڭ دۇشمىنى، ئۇنى قەتلى قىلىپ ئولتۇرۇش ــ ۋالـلامۇ ئەلەم بىساۋاپ، شۇنداق ئەمەس، ئۇنى ئاۋام ئالدىدا ئولتۇرمەي، كوزدىن يوقىتىش شۇنچە تەسمۇ؟ .....

ھىساممدىن دامۇللا قايسىبىر كىتاپتىن نەقىل كەلتۇردى، قايسىبىر ئەقىللىق پادىشانىڭ زىرەكلىگىنى شېپە كەلتۇرۇپ مىسال قىلدى:

ــ مەن سىزگە ئېيتسام، ــ دىدى ئۇ، ــ جان ــ خۇدانىڭ. ئۇنى خۇدا بەرگەن ۋە ئۆزى ئالىدۇ. نەتىجە ـ ھاسىلات ئوخ ـ شاش. بۇگۈن كېچە گۇناھلارنى بولۇۋېتىڭ. ئەپەندىنى سۇ تۇرمىسىگە يوتكەڭ، سۇدا تۇنجۇقۇپ ئولسۇن. ئەتە ئاللاتائالانىڭ ئۇنىڭ جېنىنى ئوزى ئالغىنىنى ھەممە كىشى بىلسۇن، ئولۇ ـ گىنى سازايى قىلىڭ.....

شۇ چاغدا، ئەيسا پاششاپ كەرىپ كەلدى:

ــ تۇرمە چوڭىسىگە ئالتە جىسەكچى قويۇلدى، ئەپەندى ـ دىن باشقىسى نالىشىنى توختاتتى، پەقەت ئەپەندىلا جەدىت تەشۋىقاتىنى قىلىۋاتىدۇ، "كۇن چىقىدۇ، قۇياش نۇرى ھەممە يەرنى يورۇتىدۇ"، پالان ـ پۇستان دەپ خەققە چوچەك ئېيتىپ بېرىۋاتىدۇ، ــ دىدى.

ھىساممدىن دامۇللا بۇ گەپكە ئىرەڭ قىلمىدى. كوزى بىلەن ئىما قىلىپ ئەيسا پاششاپنى ئويدىن چىقىرىۋەتتى ۋە بەككە قاراپ (بۇ چاغدا مەخسۇت بەگ ئاكىسىغا كەينىنى

قىلىپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، دەرىزىدىن قارا ئاغۇلۇق بېسىپ كېلىۋاتقان تالاغا قاراپ تۇراتتى):

— سىز يەنە بىر ئىشقا دىققەت قىلمىڭ، — دېدى ھەسەمىدىن داموللا، — ئالماسنىڭ ئادەم باشلاپ تاقاقا چىقىپ كەتكەنلىگى يامان بەلگە..... ئىلى ئوغرىلىرىمۇ ئىشنى مۇشۇنداق باشلىغان، دەسلەپ تاقاقا چىقىۋېلىپ مال ئىگىلىرىنى بۇلىغان، كېيىن ھاكىم - موتىۋەرلەرنى دەپسەندە قىلىپ، بەگلىكنى، ناھىيىنى ئوز قولىغا ئېلىۋالغان..... ئالماس تاقاقا تاش غاجىلىغىلى چىقامدۇ؟ ياق. پەخەس بولۇش كېرەك. ئىسيان كوتىرەكچى..... شۇڭا، سىز دەرھال ناھىيىگە ئادەم كىرگۈزۈڭ. پاسار بەگ ۋالىنىڭ تاپىنىغا ئوت يېقىڭ، "قورال-لىق ئىسيانچىلار پەيدا بولدى، ئوزىڭىزنى تۇتىماقچى، ھۇشيار بولۇڭ، دەرھال ئەسكەر ئەۋەتىڭ" دەپ تىلەپ قىلىڭ.....

ھەسەمىدىن داموللا سوزلىمەكتە، مەخسۇت بەگ ئويلىنىپ قالدى. ئاكىسىنىڭ مەسلىھەتى دۇرۇس، مۇنداق قىلىش كېرەك ئوزىگە ھېچبىر زىيىنى يوق. ئۇ، دەرھال قۇربان ئاقساقالنى چاقىرتتى:

— ھازىرلا ناھىيىگە ئاتلىنىڭ، — دېدى ئۇ قۇربان ئاقساقال كىرىپ كەلگەندىن كېيىن، — پاسار بەگنىڭ ئوزى بىلەن كورۇشۇڭ، ئاۋال بىزگە بېرىدىغان قورالنى چىقىرىۋېتىپ ئېلىڭ، قۇرۇق قول يانماڭ، ئاندىن ئەسكەر باشلاپ چىقىڭ، ئەسكەر.....

قۇربان ئاقساقال چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەخسۇت بەگ ھەسەمىدىن داموللىنى ئويىگە يولغا سېلىپ قويدى، ئوزى ئەيسا پاششاپنى ئەگەشتۇرۇپ، تۇرمە تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ئەتراپ قاپ-قاراڭغۇ، ئارقا هويلا جەمەجەت.

مەخسۇت بەگ ئىگىز پاشىلىق، تۇمشۇغى ۋە پاشىسىغا ئاھال قېقىلغان دولان ئوتۇگىنى "گۇس-گۇس" دەسسەپ، يەر ئاستى تۇرمىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئەيسا پاششاپ ۋە ئۇنىڭ قوراللىق نۆكەرلىرى يەڭلىرىنى تۇرۇپ، بەگنىڭ ئەتراپىدا قۇرۇقلاپ يۈرەتتى، چاپارمەنلەر گازۋاي لامپىنى كوتسىرتىپ تۇرمە ئىشىگىدە پەيدا بولدى.

يەر ئاستى تۇرمىسى — مەخسۇت بەگنىڭ بوۋىسى سۇ-لايمان تۇپپىشىنىڭ زامانىسىدىن تارتىپ بار ئىدى. پىششىق خىشلىق پەلەمپەي بىلەن چۈشىدىغان، بەش مېتىر چوڭقۇرلۇق-تىكى بۇ تۇرمىنى كىشىلەر "زىندان" دەپ ئاتايتتى. "زىندان" نىڭ ئۈستىدىكى تار ئويدە ئىشكەل، كويزا، تاقاق، هەر خىل سىم قامچا، چويۇن چوماق قاتارلىق هەر خىل جازا قوراللىرى ساقلىناتتى. "زىندان" نىڭ ئوزى بولسا، توت ئەتراپى پىششىق خىش بىلەن پۈختا قۇپرىلغان، تورۇسىغا تۇنىكە مىخلانغان بولۇپ، ئالدىغا بىر قاناتلىق تومۇر ئىشىك بېكىتىلگەن ئىدى. ئۈستىدىن قارىغاندا، بۇ يەردە تۇرمە بارلىغىنى هېچكىم بىلمەيتتى. كىشىلەر "زىندان" نى "كىرسە چىقماس دوزاق" دەپ چۆچۈپ تىلغا ئالاتتى. هەقىقەتەنمۇ، بۇ يەرگە كىرگەن ئادەم ئاسانلىقچە تىرىك چىقمايتتى، هېچ بولمىغاندا هېيىمناق بولۇپ قالاتتى، كوپىنچە قارىغۇ بولۇپ قالاتتى.

مەخسۇت بەگ كېيىنكى يىللاردا "زىندان" نىڭ ئالدىغا يەنە بىر تۇرمە ياساتتى. ئەسلىيەتتە ئۇ، سۇ تولدۇرۇلغان، ئۈستى يېپىق گوداك ئىدى. هىسابىدىن دامولليىنىڭ "سۇ تۇرمىسى" دېگىنى ئەنە شۇ، نۇنجۇقتۇرۇپ ئولتۇرۇش مەقسەت

قىلىنغان تۇتقۇن ئاشۇ گۇداكنغا ئىتتىرىپ كىرگۈزۈلۈپ، شوتا-
نى تارتىۋېتەتتى. تۇتقۇن قىلىنغان كىشى كوكرىگىدىن ئاشقىنچە
ئاچچىق، زەي سۇ ئىچىدە ئۇرە تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى، ئۇرە
تۇرۇشقا بىر يېاكى ئىككى سوتكا بەرداشلىق بېرەلەيتتى. شۇ-
نىڭدىن كېيىن ئۇ ياكى چىداشلىق بېرەلمەي "گۇناھىنى تىلەپ"
بەككە مەكگۇ قۇل بولۇشقا رازى بولاتتى-دە، قۇتۇلاتتى، ياكى
بولمىسا، سۇيدۇك-تەرەتلەر ئارىلىشىپ كەتكەن سۇغا ھالسىز-
لىنىپ يىقىلاتتى-دە، تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ كېتەتتى..... بۇ تۇرمە
ئادەتتە مەخپى بولۇپ، ئۇنى بەگ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەرلا
بولۇپمۇ ئەيسا پاششاپتىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى.....

مەخسۇت بەگ "زىندان" نىڭ پىششىق خىشلىق پىلەمپە-
يىدىن توۋەنگە چۇشكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇرما ئاچقۇچلۇق
بىلەكتەك تومۇر قۇلۇپى شاراقلاپ ئېچىلدى.

ئالدى بىلەن لامپا كوتەرگەن ئەيسا پاششاپ "زىندان"
ئىچىگە چۇشتى.

زەي ۋە مۇزدەك سوغاق تۇرمە ئىچىدە ئۇن نەچچە كىشى
تاملارغا يولىنىپ ئولتۇراتتى. پەقەت ئاسىملا ئورە، ئۇ تىك
تۇرۇپ، تومۇر ئىشىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان مەخسۇت بەككە
كوزىنىڭ قۇيرۇغى بىلەن قاراپ قويدى.

مەخسوت بەگ ئىشىكتىن كىرىپلا بوسۇغا تۇۋىدىكى ئول
تۇرغان ئىككى قىزغا-لەيلىگۇل بىلەن ئانارگۇلگە كوزى
چۇشتى:

— ئەدەپسىز ھايۋان، — دىدى بەگ قىزلارغا قاراپ چىش-
لىرىنى غۇچۇرلىتىپ ۋە ئۇلارنىڭ چېچىدىن تارتىپ ئورە تۇر-
غۇزدى، — ئالدىڭغا ئادەم كەلگەندە ئورنىڭدىن تۇرۇشنى ئۇگەن!

ئەيسا پاششاپ خوشامەتكۆيلۈق بىلەن لامپىنى قىزلارنىڭ يۈزىگە يېقىن ئەكىلىپ تۇتتى. بەگنىڭ كۆزلىرىدە شەھۋەتپەرەس-لىك ئوتلىرى يېنىپ كەتتى ۋە قىزلارغا ھاياسىزلىق بىلەن تە-كىلدى ..... قالغاچ قانىتىدەك قاپ-قارا قاش، بۇلاقتەك قارا كۆز، ئۇزۇن قارا كىرپىك، چىرايلىق - كېلىشكەن تەق - تۇرۇم، كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان ئالمىدەك كوكسى ..... بەگ ئۇز ھاياتىدا نا-ھايىتى كوپ قىز - چوكانلارنى ئاياق ئاستى قىلدى. لېكىن، ئۇ-نىڭ كۆرگىنى ئالتۇن - كۈمۈشكە پۈركىنىپ تۇرغان كىيىم - كېچەك ئىدى. ئەمما، بۇگۈن ئۇنىڭ يىرتقۇچ بۆرىنىڭكىدەك يېنىپ كەتكەن كۆزلىرى ئۆز يېنىدا يۇشۇرۇنۇپ قالغان بۇ ئىككى قىزنى بۇرۇنراق كۆرمىگىنىگە ھەسرەت قىلغاندەك پاقىراپ كەتتى .....

ئۇ، ئۇنىڭ قولى بىلەن لەيلىگۈلنىڭ ئىگىدىن تۇتۇپ يۇقۇرىغا كۆتەردى، ئۇزىگە تىكىلىپ قاراتماقچى بولدى. لېكىن قىز بېشىنى سىلكىپ قولى بىلەن بەگنى ئىتتەردى - دە، ئىتتىنىڭ كەينىنى قىلىۋالدى. قىزنىڭ كېلىشكەن ساغرىسىمۇ بەگنىڭ كۆزىگە چۈشتى.

— ئەيسا پاششاپ، — دىدى ئۇ، — مۇنۇ ئىككى قىزنى بۇ يەردىن ئازات قىل، ئېلىپ كەت .....

— خوپ، قېنى بۇياققا مېڭىش! — ئەيسا پاششاپ قىز-لارنىڭ قېشىغا كەلدى.

تۇرمىدىكىلەر دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇشتى. قىزلار ئۇز-لىرىنى قاچۇرۇپ، توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپنىڭ كەينىگە ئوتۇشۇۋالدى. لېكىن، قوراللىق نۆكەرلەر ئالدىغا كەلگەن

ئادەمنى سەم قامچا بىلەن تاراشلىتىپ سېلىپ، قىزلارنى ئاقىرىتىپ سورىگىنىچە ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

مەخسۇت بەگ ئاسمىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— بالاخور جەدىت، — دىدى ئۇ ئاسمىغا گۈلىيىپ، — سەن كومموئۇنىست، كوممۇنىست دىگەننى مەن بىلىمەن، ئۇ دىننى يوقىتىدۇ .....

— جويلۇمە، — دىدى ئاسىم، — كوممونىستلار خەقنىڭ ئۇستىدىكى زۇلۇمەت تاغلىرىنى، زۇلۇم كىشەنلىرىنى يوقىتىدۇ، ساڭا ئوخشاش .....

— ئېپچىق بۇنى! — مەخسۇت بەگ ئەسەبىلىك بىلەن ۋاقىرىدى، — مەن ساڭا كىم كىمنى يوقىتىدىغانلىغىنى كورسىتىپ قويىمەن!.....

لەيلىگۈل بىلەن ئانارنى بەگ ھويلىسىنىڭ قاز-نىغىغا قاماپ قويۇپ كەلگەن ئەيسا پاششاپ ئوزىنىڭ قورال-لىق لۇكچەكلىرى بىلەن ئاسمغا ئېسىلدى.

دەل شۇ چاغدا تالادا بىردىنلا چۇقان كوتىرىلدى:

— ئوت كەتتى، ۋاي، ئوت! .....

— بېسىپ كەلدى، قاچ!

— ۋاي ئەيسا پاششاپ، ئادەم بارمۇ؟! .....

— .....

ئارقىدىن قىپ-قىزىل ئوت يالقۇنلىرى ئورمە ئالدى-دىكى دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىنى قىزارتىپ شولا چاچتى.

مەخسۇت بەگ تېگىرقاپ قالدى، ئورمە پەلەمپىيىدە چىرايىدىن قېنى قاچقان شاتۇر دوغا پەيدا بولدى:

— پـۇتـۇن يۇرت بېسىپ كەلدى، ھەممىسىنىڭ قولىدا ئوت، ياماق بولدى، — دەپ خەۋەر يەتكۈزدى ئۇ.

شاتۇر دوغىنىڭ سوزى تېخى تۈگىمەيلا، بەگ ھـويلـىسىنىڭ تېمىۇر دەرۋازىسىغا ئۇرۇلۇۋاتقان پالتا ـ كەكە، كەتمەدلەرنىڭ گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

— تومۇر دەرۋازىنى تاقىۋالدۇق، لېكىن، ھە دەپ چاناۋاتىدۇ، — دىدى يەنە شاتۇر دوغا.

مەخسۇت بەگ ئەيسا پاششاپقا قاراپ:

— تۇرمە ئىشىكنى قۇلۇپلا، بەش كىشى قـوي، مىدىرلىماي باقسۇن! — دىدى ـ دە، قالغانلارنى ئـەگەشتۈرۈپ گـۈلزارلىق ھويلا تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى.....

بەگ ئاتخانىسىنىڭ ئۈستىدىكى چەللىگە ئـوت قويۇلۇپ (چەللە توپىسىگە نەچچە ئون مىڭ باغ قۇرۇق بىدە بېسىلغان)، تومۇر دەرۋازا قىقاس ـ سۇرەن بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقاندا، ئالماس قولىدا تاپانچا تۇتقان ھالدا ئون نەچچە يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ، بەگنىڭ شىپاڭلىق چوڭ بېغىنىڭ كەينىدىكى سۇڭگۇچتىن ئۆتۈپ باغنىڭ ئىچىگە كىردى. ئۇلار دەرەخلەرنىڭ دالدىسى بىلەن ئالدىراپ مېڭىپ "زىندان" نىڭ قېشىغا كېلەي دەپ قالغاندا، بەگ ھودۇقۇپ تېنەپ ئەيسا پاششاپ بىلەن گۈلزارلىق ھويلىغا كىرىپ كەتتى، غەزەپلەنگەن ئېلىقۇل:

— ئاپلا! خەپ توختاپتۇر..... سـەل ئىلگىرى كـەلگەنمىدە بـەگنىڭ ئـوزىنى مـۇشـۇ يەردىلا ئۇجۇقتۇرىدىكەنمەن، ئىسىت! — دەپ قولىدىكى جادو ـ قىڭغاقنى يەرگە ئۇردى.

ئـالماس گـەرچە ئوزىمۇ شۇنداق ئويلاۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئېلىقۇلنىڭ يېڭىدىن تارتىنى:

ـــ ئالدىرىما، ھازىر "زىندان" دىكىلەرنى قوۋتقۇزايلى، ـــ دىدى ـ دە، يۈگۈرۈپ كەتتى.

"زىندان" نى بېقىۋاتقان جىسەكچىلەرنى ئۇلار ھەش ـ پەش دىگىچە جايلىدى، ئېغىزلىرىغا لاتا تىقىپ، قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ، مىدىرلىيالمايدىغان قىلىپ دەرەخلەرگە باغلىۋەتتى. ئالماس پالتىنىڭ چوڭلىقىدىكى بىلەن ئۇرۇپ "زىندان" قۇلۇپىنى چاقتى، تومۇر ئىشىكنى غەزەپ بىلەن تېپىپ ئاچتى ۋە ھەممەيلەننى باغرىغا بېسىپ دىدار كورۇشتى ـ دە:

ـــ قېنى، ئىنتىتىگرەك بولۇڭلار، جۇما قىرغىز سىلەرنى باشلاپ ئېلىپ ماڭىدۇ، تۇرماڭلار، ـــ دىدى.

نوختاخۇن، بايىز خالۇاپ، ساىرىخان ئانا باشلىق بار ـ لىق تۇتقۇن قىلىنغان كىشىلەر "زىندان" دىن سىرتقا چىقتى، جۇما قىرغىز ئۇلارنى ئالدىراتتى:

ـــ يۈرۈڭلار، مېنىڭ كەينىمدىن ئەگىشىڭلار!.....

ساىرىخان ئانا كوزىگە ياش ئېلىپ ماڭغۇسى كەلمىدى:

ـــ ئوغلۇم، ـــ دىدى ئانا ئالماسنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ، ـــ بەگ لەيلىگۇل بىلەن ئانارنى بۇلاپ كەتتى، بۇ چىلبورە.....

ئالماس تىترەپ كەتتى، كوزلىرىدە ئوت يانىدى ۋە "يالت" قىلىپ ئاسمىغا قارىدى.

ـــ سىلەر مېڭىڭلار، بىز ئىزلەيمىز، ـــ دىدى ئاسىم نوختاخۇن، بايىز خالۇاپ ۋە ساىرىخان ئانىغا قاراپ، ـــ تۇر ـ ماڭلار، قېنى تېزرەك باغدىن چىقىپ كېتىڭلار.....

ئۇلار باغدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئاسىم تال بىدىنى ئاستىدا بىر ئوي خىزمەتكارىنى تۇتۇۋالدى. ئالماس بىلەن ئېلىشقۇلى:

— لەيلىگۈل، ئانار قەيەردە؟ بـول ئىتتىكرەك ئېيت، — دەپ سوردى ئۇنىڭدىن.

قىزلار ئىچكەركى قورانىڭ قازىنىغا سولانغان بـولۇپ، ئـۇلارنى قـۇتـۇلدۇرۇش ئۈچۈن قاتمۇ-قات ئۇچ دەرۋازىدىن ئـوتـۇشكە تـوغرا كېلەتتى. ئـۇنىڭ ئـۇستىگە دەرۋازىلارنىڭ ھەممىسى ئىچىدىن قۇلۇپلانغان بولۇپ، ئۇنى ئېچىشمۇ، توپە-سىدىن ئارتىلىپ چۈشۈشمۇ تەس ئىدى.

ئۇلار قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى مەسلىھەت قىلىشىۋاتقاندا، بەگ ئوغزىسىدىن ئاراسلاپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازلىرى ئـاڭلاندى، بىرنـەچچە تاش ئوق دەل ئالماسلارنىڭ بېشىدىن ئۈچۈپ ئوتتى.

— ھـەي..... نىمە قىلىمىز؟ — ئـالـمـاس تىت-تىت بولۇپ كەتتى.

ئامال يوق، ئۇلار قايتتى.

ئاسمىلار باغنىڭ سىرتىغا چىققاندىن كېيىن، ئـالماس شانىيازغا بۇيرۇدى:

.... — يـۈگـۈر شانىياز، سەن تـومۇر دەرۋازا ئالدىغا بار، ئـەمدى قېرىنداشلار ئـوي-ئـويلىرىگە قـايتسۇن..... بىزنى ئورماندىن ئىزلە.....

شـانىياز تـام بېغىرلاپ، قـوناقلىقلارنىڭ ئىچى بىلەن يۈگۈرۈپ كەتتى.

— بۇ ئەقىلنى ئالماس تاپتى، — دىدى ئېلىقۇل ئاسمىغا قـاراپ، — بـەگنىڭ سىلـەرنى "زىندان" دا ئـۇجـۇقتۇرمـاقچى بولغانلىغىنى بىز يـاسىن خـوجـا قايتقاندىن كېيىنلا بىلگەن. شاتۇر دوغا كارغا كەلدى..... ئۇ يان ئويلاپ، بۇ يان ئويلاپ

هەچنىمە تاپالمىدۇق. ئاخىرى ئالماس ئاتىخانا ئۇستىدىكى بىدىگە ئوت قويۇپ، تۇمۇر دەرۋازا ئالدىدا ئاللا - چۇقان كوتىرىپ، بەگنى تەمتىرىتمۇپتىپ، سۇئگۇچ بىلەن كىرىپ سىلەرنى قۇتقۇزۇشنى ئويلاپ تاپتى..... مانا ئەمدى ھەممە ئىش جايىدا بولدى. ئەمما، سەل كېچىكىپتۇق. بەگنىڭ ئوزدىنى جايلايدىغان پۇرسەت قولدىن كەتتى.....

تۇمۇر دەرۋازا ئالدىدىكى ئاللا - چۇقان ئاستا - ئاستا بېسىلدى. لېكىن، چەللە - بىدىش ئۇستىدىكى يالقۇن بارغانچە يۇقۇرى كوتىرىلدى. پاراسلاپ لاۋلداپ ھەممە يەرگە يامراۋاتقان ئوت ۋەھىمىلىك گۇرۇلدەپ، ئەتراپنى سۇتتەك يورۇتۇۋەتتى.....

ئونىنچى باپ

1. غەنىمەت ئولجا

سۇبھى تاڭ .....

شەرق ئاسمىنى ئاستا ـ ئاستا سۇزۇلمەكتە، يۇلتۇزلار يوپ-نىپ ـ ئوچمەكتە، جىلۋىلىك سەھەر قۇچاق ئېچىپ كېلىۋاتىدۇ. لېكىن، كوئېنلۇن ئىتتىگى تېخى گۇگۇم.

قىرغاق قارىيىپ كورۇنەتتى، دەريانىڭ يۇزى كوكۇش جىمىرلايتتى ۋە ھازىر دەريادا سۇ خېلىلا پەسلەپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن، يېنىك ۋە ئۇزۇلمەس دولقۇن شېغىل تاشلىق قىرغاققا تاراسلاپ ئۇرۇلۇپ، تىنىمسىز شاقىراپ تۇراتتى.

ئالماس كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە ئوره تۇرۇپ، ئۇزۇن خادىنى سۇ ئاستىدىكى يەرگە قاتتىق تىرەپ، دەريا ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئوتتى. ئاندىن كېمە تۇمشۇغىنى ئاستا ـ ئاستا تاشلىق قىرغاقتىكى كادالڭ ياڭاق دەرىخىنىڭ ئۇدۇلىغا توغرىلىدى. كېمە تۇمشۇغى قىرغاققا تېگەي ـ تېگەي دەپ قالغاندا چاققانلىق بىلەن خادىنى سۇدىن تارتىۋېلىپ ـ قىرغاقتىكى قورام تاشقا قاتتىق تىرەپ، كېمە تۇمشۇغىنى سۇنىڭ ئېقىمىغا بۇرىدى. ئوتكۇر ئېقىم كېمە قۇيرۇغىنى يان تەرەپتىن ئۇرۇپ سىلجىتىپ قىرغاققا ئېپكىلىپ چاپلىدى. ئالماس كىمىدىن سەكرەپ چۇشۇپ كېمە ھالقىسىغا ئوتكۇزۇلگەن ئۇزۇن، تۇم قىل

ئاغامچىنىڭ ئۇچىنى ياڭاق دەرىخىنىڭ ئېچىلىپ قالغان ئەگرى يىلتىزىغا باغلىدى.

مەشرەپ بىلەن شانىياز كېمە بىلەن قىرغاق ئارىلىغىغا بىر تال شال قويۇپ، توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساربخان ئانا باشلىق "زىندان"دىن قۇتۇلغان ئۇنچە كىشىنى كېمىدىن چىقاردى. جۇما:

— بولۇڭلار، باغرىم - قېرىنداشلىرىم، كەتتۇق ئەمسە، — دەپ ئالدىراتتى.

لېكىن ئۇلار ئالماسقا قاراپ جىمجىت تۇرۇشۇپ قالدى.

— بىز تاڭ سۈزۈلۈپ بولغىچە نېرىقى قىرغاقتا ئوتۇپ، ئاسىم ئەپەندىنىڭ قېشىغا بېرىۋېلىشىمىز كېرەك، — دېدى ئالماس دادىسى توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، — ئورمانلىقتا ئازراق تۇرۇپ، ئاندىن، يامىنى كەلسە تاقىقا چىقىپ كېتىمىز. جۇما قىرغىز سىلەرنى سالمان تاجىكىنىڭ قېرىندىشىنىڭ ئويىگە ئېلىپ بارىدۇ. مەيلى، بىرنەچچە ۋاقىت بەگنىڭ كوزىدىن نېرىراق تۇرۇڭلار، سىلەرنىڭ قېشىڭلارغا جۇما بېرىدۇ - كېلىپ تۇرىدۇ، بىز بەگنىڭ ئەدۋىنى بەرمەي قويمايمىز.....

كېتىۋاتقانلاردىن بىرەيلەن:

— شۇنداق قىلىڭلار، بەگنىڭ يۇلۇنىنى ئۈزمەي تۇرۇپ، بىزگە كۈن يوق، — دېدى ھەسرەت بىلەن.

ساربخان ئانا كوزىگە ياش ئالدى:

— ئوغلۇم، ئانار بىلەن لەيلىگۈلنى ئۇنتۇماڭلار، مېنىڭ يۈرىكىم بەگنىڭ دوزىغىدا قالدى، بەگ ئۇلارنى خارلاپ قويمىسۇن..... بۇ ئىپلاس چىلبورە .....

ـــ ئوغلۇم، ـــ دېدى نوختاخۇن سەل تېترىگەن ئاۋاز بىلەن ئالماسقا قاراپ، ـــ سەن نېمىشقا بىزنى تاقىغا ھەيدەيسەن ..... سىلەر نېمە بولساڭلار، بىزمۇ شۇ. ئادەم كوپ بولغنى ياخشى ئەمەسمۇ؟ .....

ـــ دادا، بىز بۇ توغرىلىق كېلىشكەنغۇ، ـــ دېدى ئالماس، ـــ بولۇڭلار، تۇرماڭلار. ئاز قالدى، پات ـ ئارىدا ئازاتلىق بولىدۇ. بەگ ئاسانلىقچە ھەيۋىسىدىن چۈشمەيدۇ، ئۇنى ئۇرۇپ چۈشۈرمەي بولمايدۇ..... يوتكىلىپ تۇرىدىغان ئىش. سىلەر بۇنى چۈشىنىڭلار، بىز جاننى تىكىپ قويدۇق.....

ھېچكىمنىڭ ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. ئالماس ئۇلارنى سوزلىگەچ مېڭىپ، كېچىككەنە قىيپاش تېغىر تاغنىڭ كەينىگە ئوتكۈزۈپ قويۇپ، كەينىگە ياندى. نوختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپ ئوزلىرىنىڭ كالا مۈڭگۈز ساپلىق پىچاقلىرىنى ئېلىپ ئالماسقا ئۇزاتتى:

ـــ ئال ئوغلۇم، پىچاق ـــ ھەمرا. بىرنى سەن ئال، بىرنى مەشرەپكە بەر، ـــ دېيىشتى.

ئۇلار ئايرىلىشتى.

ئالماس كېمە يېنىغا كېلىپ، مەشرەپ بىلەن شانىيازغا:

ـــ بولۇڭلار ئاغىنىلەر، يورۇق چۈشۈۋاتىدۇ، كېمىنى بۇراڭلار، ـــ دەپ كېمىگە سەكرەپ چىقتى.

ئۇلار ئەمدىلا خادىنى قولغا ئالغاندا، يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەك، تۈيۇقسىز ياڭاق دەرىخى ئالدىدا ئوچ ئاتلىق كىشى كورۈندى. ئاتلار پۇشقۇرۇپ، ئېغىر ۋە تېز ـ تېز خارتلىدايتتى، تاقىلىرىنى تاشقا ئۇرۇپ، تىپىرلاپ ھە دەپ شوخشۇيتتى. ئالماس ئاتلارنىڭ ئۇزاق يەردىن توختىماي چېپىپ

كەلگەللىكىنى بىر قاراپلا بايقىدى. ئاتلارنىڭ ئۇستىدە قورال-لىق ئىككى ئەسكەر ۋە قۇربان ئاقساقال بولۇپ، ئۇلار تۆيۈق-سىز ئۇچراشقان بۇ "كېمىچىلەر"نىڭ كىملىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئالدىراپ باشلىرىنى سوزۇپ قارىشۋاتاتتى.

ئالماس قۇربان ئاقساقالنى بىر قاراپلا تونۇدى. ئەھۋال جىددى ۋە خەۋپلىك ئىدى. ئۇ، مەشرەپنىڭ قۇلىغىغا نىمە-نىدۇ پىچىرلىدى - دە، خاتىرجەملىك بىلەن قىرغاقتىكى ئاتلىق كىشىلەرگە قاراپ:

— كىم بۇ قىرغاقتىكى، يولۇچىمۇ سىلەر؟ — دەپ ۋاقى-رىدى.

شۇ گەپ بىلەن تەڭ، مەشرەپ كېمىنىڭ قۇيرۇغىدىن ئۇزىنى دەريياغا ئاتتى.....

قۇربان ئاقساقال "پولدۇك" قىلغان ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئىنتىك ئەسكەرلەرگە قارىدى. ئاتلىق ئەسكەرلەر بولسا، مىل-تىقلىرىنى "شاراق - شۇرۇق" قىلىپ قوللىرىغا ئېلىشىپ:

— قاچقان قايسىك؟ توختا! — دەپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى.

مەشرەپ سۇ ئىچىگە شۇڭغۇپ كوزىدىن غايىپ بولدى.

قۇربان ئاقساقال كېمە ئۈستىگە پايپاسلاپ چىقىپ، ئالا-ماسنىڭ قولىدىكى خادىغا ئېسىلدى ۋە شۇ چاغدا ئالماسنى تونۇپ، چوچۇگەن هالدا:

— هە!..... ئالماس ئىسكەنغۇ، — دىدى - دە، ئەس-كەرلەرگە قاراپ، — تۈتۈڭلار بۇنى!. ....قاچقۇن، ئالماس قاچقۇن دىگەن ھۆشۇ، — دەپ ۋاقىرىدى.

ئۇككى ئەسكەر كېمە ئۈستىگە ئالدىراپ چىقىشىپ، مىلـ
تىقلىرىنى تەڭلەپ، ئالماس بىلەن شانىيازغا:
ـــ قولۇڭنى كوتەر، جىم تۇرۇش! ـــ دەپ كورەڭلىدى.
ئالماس پىسەنت قىلمىغاندەك قوشۇمىسىنى تۇرۇپ قويدى.
ـــ سۇغا ئوزىنى ئاتقان كىم؟ ـــ دەپ قۇربان ئاقساقال
ئالماسنىڭ ئالدىغا دۈمىلەپ كەلدى، ـــ ئېيتە قاچقان كىم،
سەن قاچۇردۇڭغۇ دەيمەن؟.....
ـــ مەن نىمە، يولۇچى ئۇ! ـــ دىدى ئالماس.
ـــ يولۇچى؟ قانداق يولۇچى!.....
ـــ مەن نىمە بىلەي. ئوزىدىن سوراڭلار.....
قۇربان ئاقساقال ئىشەنمىدى ۋە ئوتكۇر ئېقىمغا ئەگـ
شىپ بىر چومۇپ، بىر لەيلەپ يىراقلاپ كەتكەن "يولۇچى،"
غا زەردە بىلەن قاراپ تۇرۇپ، سەپرايى ئورلىگەن ھالدا
ئەسكەرلەرگە ۋاقىرىدى:
ـــ نىمە تۇرىسىلەر، ئېتىڭلار، ئۇمۇ بالاخور، ئىسيانچى.....
ئەسكەرلەر خۇشياقماسلىق بىلەن سۇ ئېقىمىغا قارىتىپ
بىر قانچە پاي ئوق ئاتتى ـ دە، توختىدى.
قۇربان ئاقساقال:
ـــ ھەي..... ئۇنى تۇتساق بەگنىڭ سوغىسى قوش
بولاتتى، خەپ، ـــ دەپ قوللىرىنى ئۇۋۇلىدى.
ئىگىز قاسقان شەپكە كىيگەن، ياپىلاق يۈز، ئىلمەك
بۇرۇن، شاپ بۇرۇتلۇق قېرى ئەسكەر قۇربان ئاقساقالغا قارىدى:
ـــ قېنى ئاقساقال، بىزنى بەنت قىلما. بىز بۇ قوراللار-
نى بەككە تاپشۇرۇپ، تاپان ھەققىمىزنى ئېلىپ دەرھال قايتە-
شىمىز كېرەك. جاھانىڭ نىمە بولۇۋاتقانلىغىنى بىلىسەنغۇ

ئوزەك. بۇ كېمىچىلەرنىڭ ئىشى چاغلىق، ئىسيانچىلارنى بولسا، كېيىن كېلىدىغان ھەربىلەر ئەدەپلەيدۇ، ــ دىدى.

قۇربان ئاقساقالنىڭ سىدام قاشلىرى لىكىلداپ، قىيىسىق كوزلىرى چەكچىيىپ كەتتى. "سىرنى ئاشكارىلاپ قويدۇك ئەخمەق، نىمە سەن دوت ـ كالۋا بۇ مەخپىيەتنى قالايمىقان چاينىاپ يۇرىسەن" دىگەندەك قىلىپ، قاسقان شەپكىلىك ئەسكەرگە بىر گۆلەيدى ـ دە، تۆكۈرۈگىنى ئىچىگە يۇتتى.

قاسقان شەپكىلىك ئەسكەر يەنە ئالدىراتتى. قۇربان ئاقساقال شانىيازغا قاراپ:

ــ ھەي، كېمە ھەيدىيەلەمسەن؟ ــ دىدى.

ئا' .اس ئىتتىك شانىيازغا قاراپ كوزىنى قىستى، بەشىنى ئىغىتتى. شانىياز چۈشىنىپ، دەرھاللا:

ــ ياق، ــ دىدى.

قۇربان ئاقساقال ئالماسقا قاراپ ئامالسىزلىق بىلەن:

ــ قېنى سەن ھەيدە. تېزرەك بول، ــ دەپ ئىنجىقلىدى.

ئالماس خادىنى قولىغا ئالدى ۋە خاتىرجەملىك بىلەن:

ــ قېنى چىقىڭلار. مەن سىلەرنى قىرغاققا ئوتكۈزۈپ قويسام ئىشىم تۈگەمدۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ گۇنايىڭنى تىلە، ــ دىدى قۇربان ئاقساقال ئالماسقا خۇدۇكسىنغان ھالدا ئەنسىز قاراپ، ــ ئىشقىلىپ يۇۋاش بول. بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ گۇنايىڭنى تىلىسەڭ، مەنمۇ ھە ـ ھۇ دىيىشىمەن..... لېكىن، قاچساڭ، جاجاڭ بىر پاي ئوق!.....

ئەسكەرلەر ئۈچ ئاتنى كېمىگە چىقىرىشتى. قۇربان ئاقساقال شانىيازنىڭ قولىنى كەينىگە قايرىپ باغلاپ، كېمىنىڭ

ئالدىغا ئەكىلىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. ئالماس ئۇزۇن خادىنى سۇ ئاستىغا قاتتىق بېسىپ، كېمە تۇمشۇغىنى دەريا‌غا بۇرىدى.

بۇ چاغدا تاڭ خېلىلا سۈزۈلۈپ قالغان بولۇپ، نېرىقى قىرغاق ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قۇربان ئاقساقال ئاتلارنىڭ چۈلۈۋۇرىنى ئىككى قولى بىلەن چىڭ تۇتۇپ كېمە تۇمشۇغىدا ئۇرە تۇردى. بىر ئەسكەر كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە مىلتىغىنى ئالماسقا بىرتلىگەن ھالدا كۈزەت قىلماقتا، يەنە بىر ئەسكەر بولسا، قولى باغلانغان شانسيازنى كۈزەتكەچ، ئۇزىچە دەريا‌غا قاراپ ھوزۇرلىنىپ غىڭشىپ ناخشا ئېيتىشقا كىرىشتى.

ئالماس كېمىنى قەستەن سۇنىڭ دولقۇنلىرىغا تۇرغان ئوتكۇر ئېقىمىغا تارتتى. كېمە داۋالغۇپ قايىنام ئىچىدە كېتىۋاتقاندا، ئالماس پات - پات كوزىنىڭ قۇيرۇغى بىلەن ئاتلارنىڭ ئۇستىگە غانجۇقلانغان تاغارلارغا ۋە تاغارنىڭ ئاغزىدىن ئۇچلىرى چىقىپ تۇرغان مىلتىقلارغا ھەمدە ئۇچىنچى ئاتتىكى يەششكاەرگە كوز يۈگۈرتۈپ تۇردى، "يەششكلەردىكى ئوق بولسا كېرەك" دەپ ئويلىدى.

كېمە دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، ئالماسنىڭ قولىدىكى خادا ئەپچىللىك بىلەن تېز ھەركەتلىنىشكە باشلىدى. كېمە لەپپەكشىپ، ئۇرە تۇرغانلار ئوز تەڭپۇڭلۇغىنى يوقاتتى، ئاتلار كىشنەپ، قۇلاقلىرىنى شىكتايتىپ تىپىرلاشتى. ئالماسقا مىلتىغىنى تەڭلەپ تۇرغان ئەسكەر ئالدى - كەينىگە دەلدۇگىنىپ ئوزى بىلەنلا بولۇپ قالدى. ئالماس خادىنى پەم بىلەن سۇدىن تارتىۋالدى - دە، چاقماقلىق بىلەن ئالدىدىكى ئەسكەرنىڭ بېشىغا "قارس" قىلىپ بىرنى سالدى. ئەسكەر قولىدىكى مىلتىق بىلەن سۇغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئىككىنچى خادا

قۇربان ئاقساقالنىڭ بېشىغا تەگدى. لېكىن ئاتنىڭ چۈلۈۋۇرىغا مەھكەم يېپىشىۋالغانلىقتىن قۇربان ئاقساقال سۇغا موللاق ئېـ-تىشتىن ساقلىنىپ قالدى. بۇ چاغدا، قولى باغلانغان شانىيازبىلەن بىراۋان ئولتۇرغان ئەسكەرنىڭ بېشىغا كەينىچە بىر كاللا قويۇپ ئوڭدىسىغا چۈشۈردى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوزىنى تاشلىدى. ئەمما، قۇربان ئاقساقال ئومىلەپ قويۇپ، شانىيازنىڭ ئاستىدا ياتقان ئەسكەرنىڭ مىلتىغىنى قولىغا ئېلىۋالدى ۋە ئارقا - ئارقىدىن ئالماسقا قارىتىپ ئۈچ پاي ئوق ئاتتى. كېمە داۋالغۇپ تۇر-غانلىقتىن ئوق ئالماسقا تەگمىدى. ئۇ، توتىنچى پاي ئوقنى ئاتاي دىگەندە، ئالماس بىر كۆچىنىپ، قۇربان ئاقساقالنىڭ كەينىگە ئوتوۋالدى - دە، ئاچ بىقىنىغا بىر پەشىۋا تېپىپ، ئۇنى دەريا‌غا ئۇچۇرۇپ چۈشۈرۈۋەتتى.

شانىيازنىڭ ئاستىدا ياتقان ئىلمەك بۇرۇن، شاپ بۇرۇتلۇق ئەسكەر:

— جان ئۇكىلار، ئولتۇرمەكلار، بىر قوشۇق قېنىمنى تە-لەي، خۇدا ھەققى، ئولتۇرمەكلار، — دەپ ناله قىلىشقا باشلىدى.

ئالماس ھۇركۈۋاتقان ئاتلارنىڭ چۈلۈۋۇرىنى مەھكەم توتۇپ تۇرۇپ، شانىيازنىڭ باغلانغان قولىنى يېشىۋەتتى ھەمدە شاپ بۇرۇتلۇق ئەسكەرگە قاراپ:

— جىم يات، مىدىرلىما! — دىدى.

ئۇ ئەسكەر جالاقلاپ تىترىگىنىچە:

— ماقۇل، ماقۇل، مەن.....، — دەپ يىقىلغان يېرىدە بېتىۋەردى.

بۇ چاغدا دەريادا بايىقى غالجىر ئەسكەرنىڭ ئولۇگى نەيلەپ كۆرۈندى. لېكىن، ھىلىگەر قۇربان ئاقساقال بولسا،

كېمىدىن كوپ ئۇزاپ كەتكەن بولۇپ، ئوله - تىرىلىشىگە قارىماي دەريانىڭ ئاياق تەرىپىگە ئۇزۇپ كېتىۋاتاتتى.....

— خەپ مۇناپىق! تېخى سەن قولغا چۈشسەن، — دىدى ئالماس ئۇنىڭغا قاراپ.

ئۇلار ئون ئىككى تال ملتىق، توت يەششىك ئوق، ئۇچ ئاتنى ئولجا ئېلىپ، شاپ بۇرۇتلۇق ئەسكەرنىڭ قولىنى باغلاپ، كېمە بېشىنى دەريانىڭ يۇقۇرى تەرىپىگە بۇرىدى.....

ئاسىم ئوز يىگىتلىرى بىلەن توغراق ئورمانلىغىنىڭ چېتىدىن ئېۋاتقاندا، ئۇشتۇمتوت دەريانىڭ ئۇ قېتىدا قالايمىقان ئېتىلغان ملتىق ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئاپلا، توختىكاملار پالاكەتكە ئۇچرىدىمۇ - نېمە؟ — دەپ چوچۇپ، سالمان ئاسىمغا قارىدى.

ئاسىم يىگىتلەرنى ئەگەشتۇرۇپ، دەريا تەرەپكە يۇگۇردى ئۇلار قىرغاق بويلاپ يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقاندا، ئالدى تەرەپتىن هول كېيىملىرى بىلەن يۇگۇرۇپ كېلىۋاتقان مەشرەپ چىقىپ كەلدى. هەممەيلەن تەرەپ - تەرەپتىن سوراشتى:

— مەشرەپ نېمە گەپ؟

— مەشرەپ!

—مەشرەپ ئالماس قېنى؟

مەشرەپ ئەھۋالنى يەتكۈزدى:

— جۇما قىرغىز توختىكاملارنى ئېلىپ كەتتى..... ئالماس كېمىنى بىر ئىلاج قىلىپ يۇقۇرى تەرەپكە تارتىمەن. قىرغاقتا يۈشۈرۈنۈپ تۇرۇڭلار دىدى، — دەپ سوزىنى ئۈگەتتى. ئېلىنقۇل قۇربان ئاقساقالنىڭ شەھەردىن قۇرال - ياراق

ئېلىپ چىققانلىغىنى ئاڭلاپ، خوشاللىقتىن سەكرەپ كەتتى:
— مىلتىق!..... مىلتىق دەمسىنا؟..... تىلىڭغا شېكەر، ياشاپ كەت مەشرەپ!..... شۇ قارا كوسەي بىزدە بولمىغاز- لىقتىن بەگ ھوكرەپ يۈرتقا پاتماي كەتتى. بەگنىڭ ھويلا- سىدىن بىز شۇ قارا كوسەينىڭ دوقمۇشىنى ئىككى قېتىم يېنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدۇق..... قالتىس گەپ، نىمە بولسىمۇ مىلتىقنى قولغا چۈشۈرۈۋالايلى.....
ئاسىم جادو - قىڭراق، كالتەك - توقماق تۇتقان يىگىت- لەرنى بىرنەچچە گۇرۇپپىغا بولۇپ، ئالماسنىڭ كېمىنى ھەي- دەپ كېلىشى ئېھتىمال بولغان جايغا قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى.
ئاسىم كېتىۋېتىپ:
— ھودۇقماڭلار، مىلتىقلىق ئەسكەرنىڭ ئالدىغا كالتەك - توقماق بىلەن ئېتىلىپ بارغىلى بولمايدۇ، پەم بىلەن، تۇيۇق- سىز قولغا چۈشۈرىمىز، قاراملىق قىلماڭلار، ماڭا قاراپ ھەركەت قىلىڭلار....., — دەپ سوزلەپ ماڭدى.
ئەمما، ئۇلار تېخى كېمە بويىغا بارا - بارمايلا دەريادا شىددەت بىلەن ئۇزۇپ كېلىۋاتقان كېمە كورۇندى.
ئالماس خوشال بولۇپ، قولىنى پۇلاڭلاتتى.
ھەممەيلەن قىقاس - چۇقان كوتىرىپ، دەرياغا ئۇزىنى ئېتىپ، كېمىگە چىقىشتى.
— ئالماس ئىنىم، بۇ بىزنىڭ تۇنجى غەلىبىمىز، — دىدى ئاسىم ئالماسنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، — ئازاتلىق كۈنلىرىنى ئەجرى قىلىپ كۈتىۋېلىشىمىزدىكى تۇنجى جەڭ سىگنالى.....
يىگىتلەر داۋالغۇپ تۇرغان كېمە ئۇستىدە ئالماس بىلەن

شانىيازنىڭ زىرەكلىك بىلەن قولغا چۈشۈرگەن كۈرەش مۇدەسىگە قاراپ تەنتەنە قىلىشتى.....

يىگىتلەر ئانىلارنى قىرغاقتا ئېلىپ چىقىپ، مىلتىق ۋە ئوقلارنى بولۇشۇۋاتقاندا، ئاسىم بىلەن ئالماس ھىلىقى قاسقان شەپكە، شاپ بۇرۇتلۇق ئەسكەرنى بىر چەتكە تارتىپ سوراق قىلدى:

— ئىتىڭ نىمە؟

— مەتۇاقى.

— قورالنى كىم بەردى؟

— ۋالى پاسار بەگ.....

— بۇ يەرگە يەنە ئەسكەر چىقمىدىغىنى راستمۇ؟

— يولدا، ئاقساقال شۇنداق دېدى. ئۇنىڭدا ۋالىنىڭ مەخسۇت بەككە يازغان بىر خېتى بار.....

— خەت دەمسىنا؟.....

— ۋالى بەگنىڭ ئوزىگە يېزىپتۇ.....

— .....

ئاسىم بىلەن ئالماس بىر بىرىگە قاراشتى. تەھقىق بۇ ناھايىتى مۇھىم خەت ئىدى..... ئالماس قۇربان ئاقساقالنى قاچۇرۇپ قويغىنى ئۈچۈن ئىچىندى ۋە ئۇلار قۇربان ئاقساقال بۇ كەمگىچە بەگنىڭ قېشىغا يېتىپ بارالمدىمۇ - يوق، دىگەن - دەك ئورنىدىن تۇرۇپ دەريانىڭ ئايىاق تەرىپىگە قاراشتى.....

2 . ئەجەل ھودۇقۇشىدا

قۇربان ئاقساقال ھاسراپ - ھومىدەپ، چىرايىدىن قېنى قاچقان، ھالدا بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەندە،

هويلا خىزمەتكارلىرى ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ، ئۇنىڭغا ئەيمىنىپ قاراشتى.

شاتۇر دوغا ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىۋېتىپ، قۇربان ئاقسا - قالنىڭ پۇتۇن كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ چىلىقىدا سۇ بولۇپ، ئىشتەك شۇمشىيىپ كەتكەنلىكىنى، كىر سۇيىدەك سېرىق كوز - لىرىنىڭ ۋەھىمە - قورقۇش ئىچىدە تېخىمۇ خۇنۇكلىشىپ، پۇتۇن بەدىنىنىڭ تىترەۋاتقانلىغىنى بايقىدى.

— شاتۇر، بېگىم قېنى؟ — قۇربان ئاقساقال ھولۇقۇپ سورىدى.

— بېگىممۇ؟..... بار، قېنى مەن باشلاي، — شاتۇر ئۇنى ئاتخانا تەرەپكە ئېلىپ كەتتى.

مەخسۇت بەگ بۇ چاغدا ئوت قويۇۋېتىلگەن ئاتخانىنىڭ چەللىسىگە قاراپ، قوللىرىنى كەينىگە تۇتقان ھالدا كىمنىدۇ غەزەپلىنىپ تىللاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا مۇرىسىگە مىلتىق ئېسىۋالغان بىرنەچچە چاپارمەن ۋە بەزى يۇرت ئاقساقاللىرى سايىگە ئوخشاش ئەگىشىپ يۇرەتتى. بەگ خوتۇنلىرى، ئۇششاق - چورىلەر قورقۇپ - تىترىشىپ ئالاقزادىلىق بىلەن بىر چەتتە بەككە قارىشىپ تۇراتتى.

مەخسۇت بەگ ئوزىنى كورۇپلا تىزلانغان قۇربان ئاق - ساقالغا كوزى چۈشۈپ ئەرۋايى ئۇچتى، گوشلۇك يۇزلىرى تار - تىشىپ، جاھىلى قېتىپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىك باردى.

— مەن ..... مەن ..... چاتاق بولدى..... گۇنا - يىمنى .....، — قۇربان ئاقساقال تىزلانغىنىچە ئورنىدىن تۇ - رالمىدى.

مەخسۇت بەگ غەزەپلىنىپ، ئۇنىڭ ياقىسىدىن بوغۇپ تۇرۇپ سىلكىدى:

— ھە، تۆزكور! قورال قېنى؟ قېنى ئەسكەرلەر؟

قۇربان ئاقساقال قورقۇش ۋە خورلىنىش ئىچىدە كەمدىكى پاجىەنى ئۇزۇپ - ئۇزۇپ سوزلىدى:

— خۇدا مەدەت قىلىپ، ئوزلىرىگە سادىق بولغانلىغىمدىن دەرياغا ئوزەمنى ئېتىپ قۇتۇلدۇم، — دېدى ئۇ، — لېكىن، ئون ئىككى مىلتىق، توت يەششىك ئوق، ئۇچ ئات، يەنە ئەسكەر..... ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى.....

— ئۇلار؟ ئۇلار دېگىنىڭ كىم؟

— ئالماس. يەنە جىق ئادەم.....بەك جىق.....

— بەك جىق، بەك جىق! — بەگ قۇربان ئاقساقالنىڭ ساقلىدىن تارتىپ ئورە قىلدى، — ئېيتە، جىق، جىق! زادى قانچىلىك جىق!.....

قۇربان ئاقساقالنىڭ كوزى ئالىيىپ كەتتى:

— جىق، يۇزچە بار.....

مەخسۇت بەگ قۇربان ئاقساقالنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىپ، تەستىگىگە "چاڭ" قىلىپ بىرنى سالدى:

— پاسار بەگ ئەسكەر چىقارتىمەن دېمەدىمۇ؟!

— دېدى، تەس دېدى. خەت، مانا..... خەت.....

قۇربان ئاقساقال بىر كانۇرتنى توش يانچۇغىدىن ئېلىپ بەككە سۇندى. سۇدا ئىۋىپ كەتكەن قەغەزدىن ھېچنەمىنى ئوقۇپ چۈشەنگىلى بولمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھىسامدىن دامولالا:

— خەت تۇتۇق ئىكەن، ئەسكەر چىقارتىش يوق گەپ -

تەك قىلىدۇ، ئۇزەكلار..... ئېتىپ، چاناپ يوق قىلىكلار..... دىگەندەك سوزلەرنى ئوقۇيالمىدىم، — دىدى.

— ئاناكىنى..... كارغا يارىماس لايغەزەل. مەن ئوزەمدۇ ئونچىلىك گەپنى بىلمەن، — دىدى مەخسۇت بەگ، خەتنى ھىسابىدىن دامۇللىنىڭ قولىدىن يۇلۇپ ئېلىپ، يىرتىپ - يىرتىپ تاشلىۋەتتى ۋە كەينىگە قاراپ ۋاقىرىدى، — ھوي، ئەيسا پاشا شاپە دەرھال ئاندا تەييارلا، چاپسان، شاتۇر سەيمۇ ماڭ، بولۇش!

ئايرىدىن بىرنەچچە مىنۇت ئوتكەندىن كېيىن، تومۇر دەرۋازىلىق ھويلىدىن مەخسۇت بەككە ئەگىشىپ، بىرنەچچە ئاتلىق لۇكچەك قۇيۇندەك چېپىپ چىقىپ كېتىشتى.....

مەخسۇت بەگ شۇ كۈنى پىشىن بولغان مەھەلدە ۋالى پاسار بەگنىڭ ئوزى بىلەن كورۇشۇش ئۈچۈن، دوتەي يامۇلىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىپ ئاتتىن چۈشتى.

قارا دەرۋازا ئالدىدا مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا نەيزە بەكتىپ لاغايلاپ يۈرگەن تۇت قوراللىق ئەسكەر بۇ قېتىم نىمە ئۈچۈندۇ مەخسۇت بەككە ئىلتىپاتسىزلىق قىلدى:

— رۇخسەت يوق! سىزگە كىم كېرەك؟ — دېيىشىپ تۇرۇپ ئۇقسىز ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.

— ۋالى بىلەن كورۇشمەن، مۇھىم ئىش، — دىدى بەگ ئەلەم بىلەن مىلتىقلىق ئەسكەرگە ھومىيىپ ۋە بىر ئاز ئوزىگە ئىشەنچ قىلغان ھالدا.

— رۇخسەت يوق، ۋالى بۇ يەردە ئەمەس!

مەخسۇت بەگنىڭ دوتەي يامۇلغا كىرىش ئىنتىلىشلىرى

بىكارغا كەتتى. ئادەتتە، بۇ ئەتىۋالىق بەككە خېلىلا خوشامەت قىلمىغان ئەسكەرلەر بۇگۈن چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ، ھە دەپ: "رۇخسەت يوق، بۇيرۇق شۇنداق" دېگەننى تەكرارلاۋەردى.

مەخسۇت بەگ جىلى بولۇپ، غەزەپ بىلەن كەينىگە ياندى ـ دە، ئېتىغا مىندى.

ئۇ سۇرلۇك ۋە جىمجىت كوچىدا كېتىۋېتىپ، تېخى كوز باغلانماستىنلا تاقىلىپ كەتكەن دۇكانلارغا، ئالدىراپ ئۇيۇ ـ ئويلىرىگە كېتىشىۋاتقان سودىگەر ـ تىجارەتچىلەرگە، ساپايى چېلىمپ بەگنىڭ ئالدىغا پەرۋاسىز كېلىۋاتقان دەرۋىشكە، نالە قىلىپ قول سوزۇۋاتقان تىلەمچىلەرگە ھومىيىپ قاراپ ئوتتى، ئاتنىڭ ئالدىنى توساپ قولىنى سوزغان بىر قېرى تىلەمچىنىڭ بېشىغا قامچا بىلەن "تارس" قىلىپ سېلىپ، ئوزىگە يول ئاچتى ۋە شۇ چاغدا، ئۇدۇلدىكى دوقمۇشتا چوخچىيىپ تۇرغان سې ـ پىلغا، سېپىل ئۇستىدىكى پوتەيلەرگە قاراپ، كونا بۇرادىرى جاڭ تۇەنجاڭنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، ئەيسا پاششاپقا:

ـــ يۇرۇڭلار، لەڭزىگە! ـــ دېدى.

قېلىن سېپىل ۋە پوتەيلەر بىلەن ئورالغان لەڭزە دەر ـ ۋازىسى ئالدىغا كەلدى. كۇزەتچى ھەربىلەر مەخسۇت بەگنىڭ جاڭ تۇەنجاڭ بىلەن كورۇشمەكچى ئىكەنلىگىنى بىلگەندىن كېيىن دەرھال تېلېفون تۇرۇپكىسىنى ئېلىپ كىم بىلەندۇ بىر ـ نەچچە ئېغىز سوزلەشتى ـ دە، بەگنىڭ ئوزىنى ئىچكىرىگە كىر ـ گۇزۇۋەتتى.

بەگ لەڭزە ئىچىدە ئانچە تېنىمەيلا تونۇش ئويىنى ئا ـ سانلا تاپتى. ئۇنى ئىشىك ئالدىدا جاڭ تۇەنجاڭ ئوزى كۇتۇپ تۇرغان ئىكەن:

ـــ ئوهۇ..... ھەدىناس دوستۇم، مانا ھورمەتلىك بەگنىڭ بىزنى ياد ئېتىدىغان كۈنلىرىمۇ بولىدىكەن ـ دە! ـــ دەپ جاڭ تۇەنجاڭ مەخسۇت بەگنى قارشى ئالدى ۋە ئۇنى قولتۇغىدىن ئېلىپ ئويگە باشلىدى.

جاڭ تۇەنجاڭ سىدام باش، پاكار، سېمىز، پىستە كوز ئادەم ئىدى.

ـــ بەگنىڭ بىزنى يوقلىغىنى بىز ئۈچۈن تېپىلغۇسىز خوشاللىق ئەمەسمۇ؟ ـــ دىدى ئۇ يەنە ئويگە كىرگەندىن كېيىن بەككە قاراپ.

ـــ ھەي.....جاڭ تۇەنجاڭ، بىزنىڭ تىنچ ـ خاتىرجەملە ـ گىمىز سىزگە باغلىق تۇرسا، نىمىشقا ياد ئېتىپ يوقلىمايدە ـ كەنمىز، ـــ مەخسۇت بەگ نىمىنىدۇ ئويلاپ شۇڭ بولۇپ قالدى، ئاندىن كۈلۈپ تۇرۇپ ئېيتتى، ـــ سىز فۇتۇەنجاڭ ۋاقتىڭىزدا بىزنى يوقلاپ تۇراتتىڭىز، تۇەنجاڭ بولۇپ مەرتىۋىڭىز ئاشقانـ دىن كېيىن..... خەير..... بىزنى تاشلاپ قويدىڭىزمۇ قانداق؟ بۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچ يىل ئىلگىرى ھەلىقى تاغ باندىتلىرىنى باستۇرۇپ، شوھرىتىڭىز ئالەمگە تارالغانـدىن بۇيان، تەرىپىڭىز تىلىمىزدا ھىكايە بولۇپ قالدى. ئۇزىڭىز بىز تەرەپلەرگە ئوتـ مىگەن بولسىڭىزمۇ، لېكىن، مۇبارەك قەدىمىڭىز تەككەن يەرـ لەرنى ھىلىمۇ تاۋاپ قىلىپ يۇرۇپتىمىز.....

ـــ يوقسۇ، يوقسۇ،..... ھەي، ئىشۇرۇۋەتتىڭىز بەگ،ـــ دىدى جاڭ تۇەنجاڭ كېرىلىپ،ـــ نىمىسىنى ئېيتىمسىز، ئۇ كەمدىكى توپىلاڭچىلارنى تەدەپلەپ، ئىلى ئوغرىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىشتا، جانابىڭىزنىڭ توھپىسى ئاز ئەمەس، خىللانغان يىگىتلىرىڭىز

بارده، بەگ..... ها، ها، ها..... خوش، بۇ ھېتىم نوزىگزگە قانداق خىزمەت كېرەك بولۇپ قالدى؟.....

جاڭ تۇەنجاڭ غاڭزىسىنى تارتىپ تۇرۇپ، سىناش نەزىرى بىلەن مەخسۇت بەككە قاراپ قويدى.

— بېشىمىزغا كۈن چۈشتى، ئېغىر ئەھۋال.....— مەخسۇت بەگ ئۇھ تارتىپ قويۇپ، زەرەپشان ئىسيانچىلىرىنىڭ ئوزىگە كۈن بەرمىگەنلىگىنى ئالدىراپ بايان قىلدى.

— يامان بوپتۇ.— دېدى جاڭ تۇەنجاڭ ۋە قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، غاڭزىسىنى ئۇزاق شوراپ، ئۇنىڭ تۇتۇنىنى تورۇسقا لەيلىتىپ پۈلىدى، — راستىنلا يامان بوپتۇ، كوممۇنىستلار يېتىپ كەلسە نىمە بولاركىن - تاڭ؟ كوممۇنىستلارنىڭ قەدىمى تېخى يەتمەي تۇرۇپلا، نەدىكى سولتەك گادايلار جانابىگىزغا مۇشت كوتىرىپ قوپقان بولسا، ئىش چاتاق ئىكەن. ھىم.....ئىسيانچىنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتۇڭ، باستۇرۇۋېتىش كېرەك.....

— ئىلاج بولمىدى،— دېدى ئۇ جاڭ تۇەنجاڭغا ئىلتىجا قىلىپ،— ئۇلار دولەت قورالىنى بۇلاپ كەتتى.....

— قورالنى دەرھال قايتۇرۇۋېلىڭ.....

— شۇنداق، سىز مەدەت بېرىپ ئىلتىپات قىلىڭ.....

جاڭ تۇەنجاڭ بېشىنى چايقىدى ۋە بەگنىڭ كوزىنىڭ ئىچىگە سىنىاپ قاردى:

— بۇ، تەس ئىش، خېلىلا تەس.....

— بۇ، سىزنىڭ قولىڭىزدىن كېلىدۇ تۇەنجاڭ، ياق دېمەڭ، قانداق تەس؟

جاڭتۇەنجاڭ ئورنىدىن تۇردى، قولىنى ئىشتىنىنىڭ يانچۇغىغا سېلىپ، دەرىزىدىن تالاغا قارىدى. لەڭزە سەيناسىدا

لاغايلىشىپ يۈرگەن، تاۋكا قۇرۇپ قىمار ئويناۋاتقان، نىمىندۇ تالىشىپ ياقا سىقىشىپ بوغۇشۇۋاتقان ئەسكەرلەرگە قاراپ قويدى.

ــ ئاناڭنى!..... بىزنىڭ باشلىقلار كالۋا، ئەسكەرلەرگە ئاسلىق قىلدى، ــ دىدى ئۇ بەككە قارىماي تۇرۇپ، ــ يېرىم يىل بولدى، تەمىنات بەرمىدى. مائاش ئالمىغان ئەسكەرنى قانداقمۇ ئىشقا سالغىلى بولسۇن؟ سىز بىلمىسىز، مېنىڭ قولۇمدىكى ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ئۈيغۇر بالىلىرى، قېنى قىزىق، ئوت. تېخى قايسى كۈنى خوشنا لۇيدىكى ئەسكەرلەر زوتالىق قىپتىكەن، راسا بىر قەپەس ئېلىشتۇق، تېرە - پېرەڭ قىلمۇەتتى، شۇنداق قىزىق ئېلىشىش بولدىكى، بىر ھەپتە يەتكۈدەك خەج - خىراجەت غەملەپ كېلىشتى. قىسقىسى.....

مەخسۇت بەگ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ، يۈرىگىگە زىخ سانچىغاندەك بىر تولغىنىۋالدى. "ھىلىگەر تۇلكە، ماڭا قۇرۇۋاتقان قىلتىغىنى قارا، ــ دەپ ئويلىدى بەگ، ــ ھە قايسىڭنىڭ قىلمۇاتقان ئىشىنى كىم بىلمەيدۇ؟ كۈندۈزى لەكزىدە قىمار ئويناپ، يەپ - ئىچىپ، ۋاقىراپ - جاقىراشقىنىڭ بىلەن، كېچىسى خەقنى بۇلاپ - تالاپ باندىتلىق قىلدىغىنىڭ ھەممە كىشىگە ئايان. پۇتۇن ناھىيىنى بۇلاپ - تالاپ ئۈزەڭنى سەمرىتىۋاتساڭمۇ، يەنە بەر، ئالتۇن - كۈمۈش بەر دەپ قول سوزۇۋاتقىنىڭنى!....."

مەخسۇت بەگ شۇنداق دەپ ئويلىسىمۇ، لېكىن ئۇ خوشامەتكۈيلۈق بىلەن مۇنداق دىدى:

ــ جاڭ تۇەنجاڭ، بۇ نىمە دىگىنىڭىز؟ قاراڭ سىزنى، ئەسكەرنى بېقىش، كىيىندۈرۈش پۇقرانىڭ ئىشى. ئەلمىساقتىن تارتىپ شۇنداق، شۇنداق بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە سىز

ماگا، بۇرادەر ئىشىنىڭ يولى مۇنداق، بىر نىمە قىل، دەپ بىر ئېغىز گەپ قىلىپ قويماپسىز! شۇمۇ دوستلۇقمۇ؟ بىزنىڭ يۇرتنى ئوتتۇز ئىككى بەگلىك دېيىشىدۇ، كوپ تۇكۇرسە، كول بولار دېگەن گەپ بار، قاراپ تۇرارمىدۇق، مانا پېقىرنى ئالسىڭىز سىزگە قاچانمۇ بېخىللىق قىلغان- ھە.....

مەخسۇت بەگ كوڭلىدە جاڭ نۇەنجاڭنى مەڭنى تىللاپ قاغىسىمۇ، لېكىن، قوللىرى تىترەپ موۋۇت چاپىنى ئىچىدىكى يەكتەكنىڭ توش يانچۇغى بىلەن ئۇزاق ھەپىلەشتى. ئۇنىڭدىن سېرىق ئەتلەسكە ئورالغان ئەللىك دانە تىللانى ئېلىپ جوزا ئۇستىگە قويدى:

— مېنى، جاڭ تۇەنجاڭ، پېقىرنىڭ كوڭلىنى يېرىم قىلماي ئېلىپ قويۇڭ. خىجالەت قىلماڭ، قۇرۇق قول كېپقاپ- تىمەن. خەپ، ھىلىقى ئىسيانچىلار جىمىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ ئاز نەرسىنىڭ ئالدىڭىزدىكى چوڭ سوغىنىڭ ئەرزىمەيدىغان زاكالىتى ئىكەنلىگىنى بىلىپ قالمىسىز، قېنى، كوڭلۇم يېرىم بولمىسۇن، ئېلىپ قويۇڭ.....

جاڭ تۇەنجاڭنىڭ كىچىككىنە پىستە كوزلىرى ئىچىدىكى سازاڭ قۇرۇتتەك مىتىلداپ تۇرغان كوز قارىچۇقلىرى پاقىراپ، پاناق بۇرۇنلىرى پۇشۇلداپ، جاۋغايلىرى كېرىلىپ كەتتى ۋە باشقا بىرەرسى كىرىپ قېلىپ، شېرىك بولۇۋېلىشتىن ئەنسىرىگەندەك:

— قۇللۇق، قۇللۇق بەگ، سىز نىمىشقا؟..... مېنى خىجالەت قىلىپ قويدىڭىز..... ھەي، ئوز ئىشتە. زادى لازىم ئەمەستى- دە!— دەپ تىللانى دەرھال قولىغا ئېلىپ، ئىتتىنىڭ يانچۇغىغا سالدى.

ئاندىن ئۇلار ئېچىلىپ- يېيىلىپ، تاغدىن- باغدىن

سوزلەپ بىر بىرىگە خوشامەتكۆيلۈق قىلىشتى. ئىسيانچىلارنى باستۇرۇش ۋە "ئەسكەر ھەققى" توغرىسىدا كېلىشتى. مەخسۇت بەگ نوكچا ئالتۇننى ئايىماي‌دىغانلىغى ھەققىدە، جاڭ تۈەنجاڭ ئۇز ئەسكەرلىرىنىڭ بەردەملىگى توغرىسىدا ماختاندى.

ــ ئەسكەردە گەپ يوق، ــ دىدى جاڭ تۈەنجاڭ، ــ مەن ئۇزەم ئۇگەتكەن ــ دە! سىزنىڭ كوزىڭىزگە قادالغان تىكەنىنى بۇلۇپ تاشلاشتا بۇنىڭدىن قاۋۇل يىگىتلەر ئالەمدە يوق ئەمما، لېكىن، بىر نازۇك ئىش بار. ۋالى پاسار بەگ قوشۇمچا جېڭىبىي سىلىڭ. ئۇنىڭ يازما بۇيرۇغىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. پاسار بەگ قەدىناس دوستىڭىز ــ دە! شۇ خەتنى ئېلىۋېلىڭ، قالغىنى بىزدىن، بولامدۇ؟.....

مەخسۇت بەگ بۇ يەرگە قانداق ئۇشتۇمتۇت كىرگەن بولسا، شۇنداقلا تىز ئايرىلدى.

مەخسۇت بەگ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن جاڭ تۈەنجاڭ ئۇزىچە ئويلىدى: ۋاي ئەخمەق بەگەي! جاھان نەمە كويدا، مەن نەمە كويدا؟..... بۇ ئەخمەق بەگ ۋەزىيەتنىڭ نەمە بولۇۋاتقانلىغىنى تېخى سەزمىسە كېرەك. ساڭا ئۇخشاش دوت ــ كالۋالارنىڭ كاساپىتىدىن بولغىنىمىز مۇشۇ! مەيلى، نەمە بولسا بولمامدۇ. پاسار يازما ئېلتىماس قىلسا، دولەت قورالىنى بۇلغان بەگۋاشلارنى ئەدەپلەپ، ئون ئىككى مىلتىقنى قايتۇرۇپ ئەكىلىش ــ ماڭا نەمە زىيان. بۇمۇ شىنجاڭنى تېچلىق بىلەن ئازات قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇقنى ئىجرا قىلغانلىغىم، تۇھپە قوشقانلىغىم. مۇبادا كوممۇنىستلار ئۇز ۋەدىسىگە ۋاپا قىلسا، ئەلۋەتتە بۇنىڭ ئۇچۇنمۇ ماڭا مۇكاپات بېرىشى كېرەك. ئىش

ئەپلەشمسە، جاۋاپكارلىق مەندە ئەمەس، يازما بۇيرۇق بەرگەن جېڭبي سلىڭىدا بولىدۇ، مەن بولسام، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلدىم، دەيمەن. جېڭبي سلىڭنىڭ يازما بۇيرۇغىنى ساقلاپ قويۇش كېرەك.....

مەخسۇت بەگ بۇ قېتىم دوتەي يامول ئالدىغا بارغاندا، ئىشىكتە تۇرغان قوراللىق كۈزەتچى ئەسكەرلەر نىمە ئۈچۈندۇ خېلىلا يۇمشاپ قالغان ئىدى. ئۇلار بەگنى كورۇپ:

ــ ۋالى تېخى بايىراق قاغىلىقتىن قايتىپ كەلدى. ئوز - لىرىنى ئايرىم چاقىرتماقچى. ھە، راست، ئۇزلىرىنى ئىزلەپ تېپىش توغرا كەلسە، نەدىن سورايمىزكىن، ــ دىدى.

مەخسۇت بەگ تەرىنى بىر تۇردى - دە:

ــ خەپ، يەنە كىرگۈزمىدىڭمۇ ــ مەيلى! مېنى ئىزلىسەڭ كونا شەھەردىكى يەڭگەڭنىڭ قېشىغا بار، گۈلھەسەل خېنىمنىڭ ئويىدىن تاپ، ــ دەپ چالۋاقاپ ئاتقا مىندى.

بەگ ئوز چاپارمەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، شەھەر رەستە - سىدىن چېپىپ كەتتى.....

شەھەر ئەتراپى ۋە يىراق يېزىلاردىكى ئابرويىپەرەس ھەشەمەتچى بەگلەرگە ئوخشاش، مەخسۇت بەگمۇ شەھەرگە كىرگەندە ساراي - ھوجرىلارغا چۈشكەندىن ياخشىراق دەپ، بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى كونا شەھەردىن بىر قورا جاي سېتىۋالغان ئىدى. كېيىنرەك بىر كىچىك خوتۇنلۇق بولدى. ئەمما، ئۇ بۇ يەرگە كىرىپ - چىقىپ يۇرگەندە ئەتراپتا نۇرغۇن شەھەر گۈزەللىرىنىڭ بارلىغىنى كورۈپ، بىردىن كوزى قىزاردى.....

خۇددی شۇ مەھەللىدە "ئوردا خېنىملار" دەپ ئاتىلىدىغان، قاچاندۇ بىر چاغلاردا ئوردا ئىچىدە ئوسكەن ۋە كېيىنرەك ئوردا ئىچىدىن ھەيدەپ چىقىرىلغان، ئەمما، ھىلىمۇ چوڭ ئىمارەتنى ئىگەللەپ، "ئوردا خېنىم" دىگەن نام بىلەن ئوزىنى يەكەن جەمىيىتىنىڭ "قېنى تازا" شوھرەتلىك ئالى تەبىقىسى ھىساپلايدىغان گۈلھەسەل خېنىم تۈيۈقسىز بەگنىڭ كوزىگە چۈشتى.

دادىسى ۋاڭ بولغان ۋە "خوجا" مەرتىۋىسى بىلەن بارلىق ئالۋاڭ - ياساقتىن ئازات قىلىنغان بۇ خېنىم كوپتىن بۇيان تۇل ئىدى. ئۇ، ئادەتتىكى يەر ئىگىلىرى، سودىگەر ۋە ئاخۇن - ئىشانلارغا قايتا ياتلىق بولۇشنى ئوز تەبىئىسىنىڭ شەنىگە باپ ئەمەس دەپ قاراپ ئەرگە تەگمىگەن ئىدى. مەخسۇت بەگ ئەلچى ئەۋەتكەندە، گۈلھەسەل خېنىم بەگنىڭ ئوزىدىنمۇ، ئۇ ئەۋەتكەن ھىممەتلىك سوغا - سالاملارغا ھەۋەسلىنىپ قالدى. شۇنداق بولسىمۇ، بىر يىلغىچە مەخسۇت بەككە تېگىش - تەگمەسلىكنى جەزىم قىلالماي، ئۇنى خۇپىيانە ئويناش قىلىپ يۇردى. كېيىن ئوغرىلىقچە نىكالاندى. ئاردىدىن ئۇچ يىل ئوتكەندە، ئوزىنى بەگنىڭ ئاشكارا خوتونى دەپ ئېلان قىلىپ، جامائەتكە داستىخان سېلىپ رەسمىي چاي تارتتى.....

مەخسۇت بەگ پىششىق خىشلىق "ھىندى سارىيى" نىڭ ئالدىدىن ئوتۇپ، گۈلھەسەل خېنىمنىڭ بوۋىلىرى كاللىسى جادودا توغرىلىنىدىغان ياكى دارغا ئېسىلىدىغان "گۇناكار"غا ھوكۇم جاكالايدىغان "رىگىستان" مەيدانىغا كەلدى ۋە ئۇ يەر-دىن توغرا كېسىپ ئوتۇپ، ھوكۇم ئىجرا قىلىنىدىغان

"دەۋرىلقازا" مەيدانىنىڭ بىر چېتىدىكى چوڭ ئىمارەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى.

بۇ چاغدا، گۈگۈم چۈشكەن ئىدى. بەگنى گۈلھەسەل خېنىمنىڭ مۇكچىيىپ قالغان ئايال خىزمەتكارى كۈتۈۋالدى ۋە قېلىن ئەتلەس كورپىلەر سېلىنغان، دەرىزىلىرىگە دۇخاۋا پەردە تۇتۇلغان چوڭ مېھمانخانىغا باشلاپ كىردى.

لامپا يېقىلغان مېھمانخانا بەگ كىرىپ جايلاشقاندىن كېيىنمۇ خېلىغىچە بوش تۇردى، خىزمەتكار ئايال كۈمۈش تۇرۇبىلىق كەشمىر چىلىمنى بەگنىڭ ئالدىغا قويۇپ چېقىپ كەتتى. ئادەتتە، بەگ بۇ ئويگە كىرىپ بولغىچە، ئالتۇن بىزەكلەر بىلەن ياسالغان گۈلھەسەل خېنىم دەرھال بوسۇغا تۇۋىدە پەيدا بولۇپ، ئىككى قولىنى كوكرىگىگە ئالغان ھالدا زەر تۇتقان ھەللە ياغلىغىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزىنىڭ يېرىمىنى توساپ تۇرۇپ، ھەدەپ بەگدىن ھال سوراشقا باشلايتتى، بۇگۈن نىمە ئۈچۈندۇ بۇ نازلىق خېنىم كورۇنمەيتتى.

مەخسۇت بەگ چىلىمنى تارتىپ تۇرۇپ، پات - پات ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويدى. خىزمەتكار ئايال داستىخان كوتىرىپ كىرگەندە، بەگ:

— خېنىم..... تاۋى يوقمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— يوقسۇ، — دىدى خىزمەتكار ئايال، — خېنىم سادى بەدەن، ئوبدان. تېخى بايىراق قەشقەردىن بىر زات كېلىپ، خېنىمنىڭ ھورمەتلىك بوۋىلىرى شەرىپىگە دۇئا - تەگبىر قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاغىچا خېنىم كىمنىدۇ يوقلاپ سالام بېرىش لازىم ئىكەن، دەپ ئويدىن چىقىپ كەتتى. كېلىپ قالار.....

بەگ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى. ئەمما، خىزمەتكار ئايال مېھمانخانىدىن چىقىپ كېتىپ، بىردەمدىلا ئەندىكىمەن ھالدا قايتىپ كىردى:

ــ ھورمەتلىك بېگىم،ــ دىدى ئۇ،ــ ۋالى جاناپلىرى ئوز-لىرىگە پوچتا ئەۋەتىپتۇ، تەخىرسىز دوتەي ياموللىغا كېلىش-لىرىنى بۇيرۇپتۇ.....

بەگ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئالدىراپ قاما تۇ-مىغىنى بېشىغا كىيىپ، تالاغا ماڭدى.....

"ئاناڭنى ئوغرى!..... مەن ئاخىر كېرەك بوپتە-مەن-دە!....."

3 . "ھىكمەتلىك ئۇزۇك"

مەخسۇت بەگنىڭ ۋالى پاسارنى ھەمىشە "ئوغرى" دەپ تىللىشى بىكار ئەمەس.

پاسار كەسپىي جىڭسا ئەمەلدارى سۈپىتىدە ئىنتايىن ھىلىگەر-تۈيغۇنلۇغى، ناھايىتى زور ئىشچىلىق تەجرىبىسى ئوز قولىدا چىڭ تۇتۇپ، ئۇنىڭدىن تەلمۈ ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىدىغانلىغى، سىياسەت ئالمىدىكى ئوزگىرىشلەرگە غەلىتە تېز، سىرلىق تۇردە ماسلىشىپ، زورۇر تېپىلسا ئوز رەقىپ-لىرىدىن قان چىقارماي جان ئالىدىغان ئاجايىپ رەڭ-ۋازلىغى سەۋەپلىك پۈتۈن ۋىلايەتكە مەشھۇر ئىدى.

ئۇ، جىڭساجۇيگە جۇيجاڭ بولۇپ تۇرغان مەزگىل-لىرىدە "خەلقنى قوغداش" دىگەن ساختا نام بىلەن ھەممە يەردە قاتمۇ - قات چوماقچىلار ئەتىرىدى قۇرۇپ، شەھەر -

يېزىلاردا مىسلىسىز تىنىتىش ـ تۈزىتىۋۈن قىلىشنى عالجىرلىق بىلەن يۈرگۈزۈپ، "خەلقچىل سىياسەت بولسۇن" دىگەن تەلەپـ كارىنىڭ تۈخۈمىنى قۇرۇتۇۋېتىشكە جار سېلىپ قەسەم قىلدى..... كېيىن ئۇ، قوزغىلاڭچى تاجىك قەھرىمانى نايىك باتۇرنى تۇتۇۋېلىپ، بويىنىدىن جادودا توغراپ، كاللىسىنى شەھەر دەرۋازىسىغا مىخلاپ، شەھەر ئاھالىسىنى "كېسىلگەن كاللا"دىن "ئىبرەت" ئېلىشقا مەجبۇر قىلغاندا، بىردىنلا گۇمىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئالاھىدە كوزىگە چۈشۈپ، كەم تېپىلىدىغان ئەتىۋالىغى بولۇپ قالدى.

پاسار دەل مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، 1948 ـ يىلى 9 ـ ئايلاردا ئۇزىنىڭ ئەسلىدىكى كۈچلۈك ھىماتى قورچاق ۋالى جۇفاڭـ گاڭ بىلەن تۈيۇقسىز رىقابەتلىشىپ، "ئۇمۇمىخەلق سايلىمى" دىگەن بىرخىل ساختا نىقاپ بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، جۇفاڭگاڭنى غۇلىتىپ تاشلاپ، ئەپچىللىك بىلەن ۋالىلىق تامغىسىنى تارتىۋالدى..... مەخسۇت بەگ بۇ "سايلام"غا قاتناشتى ۋە پاسار ئۈچۈن ئاۋاز بەردى. ئەسلىدە مەخسۇت بەگنىڭمۇ پاسار تالىشىۋاتقان بۇ ئورۇندىن خېلىلا تامايى بار ئىدى. بىراق، ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەن بىر ۋەقە ئۇنى گاڭگىرىتىۋەتتى ۋە پاسار بىلەن "ئېلىشىش" نىيىتىدىن ۋاز كەچتى.

بۇ ئىش مۇنداق بولغان:

كوپتىن بېرى، "ئاغزىدا شەمشىرى، تاپىنىدا قانىتى بار ئۈچار ئوغرىلار" دەپ نامى تارالغان ئالتە "نوچى" بۇ شەـ ھەرده ئۇز مەيلىچە تاجسىز پادىشالىق قىلاتتى..... پاسار ۋالىلىق تاجىنى كىيىشتىن ئالتە ئايچە ئىلگىرى، كۈتۈلمىگەندە ئۇلار پاسارنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدا بولۇپ قالدى.....

"ئۇچار ئوغرىلار" كۈندۈزى "قاتتىق تەھقىپ قىلىنىپ، قامـاپ قويۇلاتتى"، كېچىسى قويۇۋېتىلەتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئىش - ھەر-كىتىنى ھېچكىمنىڭ سۈرۈشتۈرۈشىگە رۇخسەت قىلىنمايتتى..... دەل ئالتە ئاي ئوتكەندە، بـۇ ئىشنىڭ سىرىنـى پـاسـارنىڭ شەخسى مۇھاپىزەتچىسى ئاستا - ئاستا پـەملەپ قـالـدى..... ئەسلىدە، پاسار بۇ ئالتە ئوغرىنى كۈندۈزى ھېچكىم ئىزلەشكە جۈرئەت قىلالمايـدىغان تـۈرمىنىڭ بىخەتەر ئـويىدە بېقىپ - يېگۈزۈپ، كېچىسى ئوۋۇغا قويۇۋېتىپ، ئالتۇن - كۈمۈش "يىغىپ كېلىش"كە سېلىۋاتقان ئىدى.

"دىمەك، جۈيجاڭنىڭ ئوزى ئوغرىنىڭ سەركەردىسى!" — مۇھاپىزەتچى ئوز خىيالىدىن چوچـۇپ، ئـوز ئـوزىگە "كـوزۇم كورمىدى، قۇلىغىم ئاڭلىمىدى" دەپ قەسەم بەردى.

بىراق، ھىلىقى "سايلام" رىقابىتى كـەسـكىنلىشىۋاتقاندا، پاسارنىڭ ئوزى، خۇدۇكسىنىپ قـالـدى.....ئىزنى يـوقىتىش كېرەك ئىدى. بولمىسا، رەقىپلىرى سـېزىپ قـالىدىغان بولسا، مانا ئوت!..... پۇرسەتنى تۇتۇپ، شەرمەندە قىلىۋېتىپ، ئالتۇن تاجىدىن ـــۋالىلىقتىن قۇرۇق قالدۇرۇشى تۇرغان گەپ!.....

پاسار ھېچقانچە باش قاتۇرمايلا ئـوز مۇھاپىزەتچىسىنى قۇربان قىلىشنى قارار قىلدى. بىر كـۈنـى كېچىسـى ئـادەت بويىچە"ئۇچار ئوغرىلار" "ئوۋۇغا" چىقىش ئالدىدا پاسار مۇھاپىزەتـ-چىنى ئوزىنى "قوغدىتىپ" بىخەتەر تۇرمە ئالدىغا كەلدى-دە، كەينىدىن پىچاق سېلىپ ئولتۇرۇۋەتتى. ئاندىن ئالتە ئوغرىنى "مېنىڭ مۇھاپىزەتچىمگە قەست قىلـدى" دىگەن نـام بىلـەن تۇرمە ھويلىسىدىكى كېرەكسىز قۇدۇققا بىر - بىرلـەپ سـورەپ چىقىپ تىرىك كومۇۋەتتى.....ئالتە ئوغرىنىڭ يـامىنى قـادىر

ئالتۇن دىگەن نەرسە ئىدى. ئۇ قانداقتۇ تەلىيى ئوڭ كېلىپ قېلىپ، كېچىسى قۇدۇقتىن قۇتۇلۇپ چىقىپ قېچىپ كەتتى.....

قادىر ئالتۇن (ئۇ، مەخسۇس ئالتۇن ئوغرىلايدىغان بولغانلىغى ئۈچۈن، ئۇنى كىشىلەر "قادىر ئالتۇن" دېيىشەتتى). شۇ قاچقانچە ئوز نەزىرىدە بارلىق بەگلەر ئىچىدىكى نوچىسى مەخسۇت بەگنىڭ ئويىنى ئوزىگە پانا قىلماقچى بولدى ۋە ھەممە ئەھۋالنى بەككە ئېيتىپ بەردى.....

مەخسۇت بەگ بۇ ئاجايىپ ئامەتتىن خوش بولۇپ: "مانا، پاسار، ئەھمەي.....ئەمدىغۇ قولغا چۈشكەنسەن، ئوغرىنىڭ پادىشاسىنى ۋالى قىلىدىغان ئەخمەق ئەمەستە بىز، ۋالىلىق نوۋىتى پېقىرغا كەلگەن بولسا ئەجەپ ئەمەس" دەپ، قولىغا تۇكۇرۇپ، ئېتىنى ئىگەرلەۋاتقاندا، پاسارنىڭ ئوزى ئاسماندىن چۈشكەندەك، تاڭ سەھەردە بەگنىڭ تومۇر دەرۋازىلىق ھويلىسىغا ئۇشتۇمتوت ئاتلىق بېسىپ كىردى ۋە ئۇ، ئاتتىن چۈشە-چۈشمەيلا قادىر ئالتۇننى ئۈچ پاي ئوق بىلەن جىمىقتۇرۇۋېتىپ، مەخسۇت بەككە تىكىلدى:

— جانابى بەگ، ئەپۇ قىلىلا. جېڭىساجۇينىڭ ئىشى مۇشۇنداق ئىجازەتسىز بولىدۇ. چۈشىنىشلىرى كېرەككى، ۋەزىپە ئوتەۋاتقاندا، باشقىلار بىلەن ھىساپلىشىپ ئولتۇرۇشقا بىزدە ۋاقىت بوالمايدۇ. خوش، قادىر ئالتۇن جاناپلىرىنى ئوز شېرىكلىرىنىڭ يەتتىنچىسى قىلاي دېمىدىمۇ؟— دەپ تۇيۇقسىز سورىدى.

بەگ تاتىرىپ كەتتى:

— يوقسۇ، يوقسۇ، بۇ ئەبلەخ تېخى بايىلا بۇ يەردە پەيدا بولۇپ قالدى، ھىچنىمە دېمىدى.....

ـــ ئۇنداقتا.....ياخشى. دېمەك سىلى شىرىك ئەمەستە!.....
ـــ جۇيجاك، قانداقچە سىلى؟ مەن بولسام.....
ـــ بوپتۇ.....ئۇنداقتا مەنمۇ سىلىنى ئۇنىك يەتتىنچى شىرىگى دەپ ھىساپلىمايمەن.....خوش.....

پاسار سەھەر گۈگۈمدا بۇ يەردە قانداق تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بولسا، شۇنداقلا تېز غايىپ بولدى.....

شۇنداق ئېتىۋارەن مەخسۇت بەگ ئۇنى زەردىسى قايىمىسلا خوجىسى يوق يەردە ئالىيىۋاپتۇ دىگەندەك كەينىدىن "ئوغرى" دەپ تىللاپ قويياتتى.....

مەخسۇت بەگ ھازىر گۈلھەسەل خېنىمنىك ئويىدىن پاسار ئەۋەتكەن پوچتىغا ئولتۇرۇپ كېتىۋېتىپ، ئەنە شۇلارنى خۇشياقماسلىق ۋە بىر يەرلىرى ئېچىشقاندەك بولۇپ ئويلىدى.

ۋالى پاسار مەخسۇت بەگنى سەل ھودۇقۇپ ـ تەمتىرىگەن، نىمىگىدۇ بىتاقەت بولۇۋاتقاندەك بىسەرەمجان ھالدا ئوزىنىك مەخپى ئويىنىك ئىشىگىدە قارشى ئالدى.

پاسار تۇلۇمدەك سېمىز، گەۋدىرلىك، قارا چوقۇر، ياپما قاپاق، ئاتمىش ياشلارغا كىرگەن ئادەم بولۇپ، ھەمىشە تۇت يانچۇقلۇق كالتە چاپان كىيىپ، يانچۇق سائىتىنىك ئالتۇن زەنجىرىنى ئوك كوكرىگىنىك ئۇستىدە پۇلاڭلىتىپ يۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى.

ئۇ، مەخسۇت بەگنىك قولىدىن تۇتۇپ، كوزىنىك ئىچىگە ئىمتىھان ئېلىۋاتقاندەك تىكىلىپ قاردى ـ دە:

ـــ قېنى بەگ، مەرھەمەت، ئويىگە،ـــ دىدى.

مەخسۇت بەگ خاس ئويىگە كىرىپ، چىنار، ياڭاق ياغاچ-

لىرىدىن ئىشلەنگەن پۇرژىنىلىق يۇمشاق ساپاغا كېلىپ جايلاشقاندىن كېيىن، پاسار دەرىزىسىنىڭ ئاق شايى پەردىسىنى چۈشۈردى. ئاندىن ئۇ، يان ئويىنىڭ ئىشىكىنى ئۇلۇق ئېچىپ، كىمگىدۇ:

ــ قېنى مەرھەمەت، ئابدۇللا دامۇللام، مەخسۇت بەگ بىلەن تونۇشسىلا،ــ دېدى.

يان ئويدىن دەسلەپ قۇرۇق يوتىلگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، كېيىن ئىشىكتە بېشىغا چىلىگىدەك يېپەك سەللە ئورىغان، كوزلىرى كوپ ـ كوك، قاشلىرى ئۇزۇن، ئىككى ئىلىك قارا ساقلى ئېگىگىنى يېپىپ تۇرغان ئورۇق بىر گەۋدە كورۇندى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بەگ،ــ دېدى ئابدۇللا دامۇللا دەپ ئاتالغان كىشى مەخسۇت بەككە قاراپ.

بەگ ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى ۋە قول باغلاپ قۇللۇق قىلدى.

پاسار بىلەن ئابدۇللا دامۇللا نېرى ـ بېرى پاراڭغا چۈشتى، مەخسۇت بەگ "بۇ زاتنى مەن نەدە كوردۇم، ئەجەپ ـ بىر تونۇش چىراي" دېگەندەك، يەر ئاستىدىن ئابدۇللا دامۇللاغا سەپسالدى ۋە "دۇرۇس، دۇرۇس، بۇ كىچىك ئادەم ئەمەس.....كوككوز ئابدۇللا دامۇللا دېگەن ھۇشۇ ئەمەسمۇ" دەپ كۈلۈمسىرەپ ئوتكۈزدى ھەمدە بۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچ يىل ئىلگىرى قورچاق ئولكە رەئىسى مەسئۇتقا ھەمرا بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەندە، ئۇنىڭ كونا شەھەردىكى "جامائە"نىڭ پەشتىغىدا جاڭ ۋېيۇەنجاڭنىڭ ھىممەتلىرى ۋە قانداقتۇ دۇنيانى ئارىلاپ يۇرگەن كوممۇنىزىم ۋەھىمىسى دېگەن نىمە ئۇستىدە چىقىراپ ۋەز ئېيتقانلىغىنى ئەسكە ئالدى.....

پاسار ئوتقاشتەك تاۋلىنىپ تۇرغان رەڭلىك گىلەم ئۇستىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مەقسەتسىز مېڭىپ تۇرۇپ، ئۇز خىياللىرىنىڭ چىگىش ئۇچىنى تاپقاندەك سەل كېرىلەۋىلىپ، مەخسۇت بەگنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختىدى:

ــ مېنىڭ ئوزلىرىنى چاقىرتىشىمنىڭ سەۋەۋى ئۇچ، ــ دىدى ئۇ مەخسۇت بەككە جىددى قاراپ،ــ بىرسى، مەمتىمىن ھەزرەت، ئەيسا بەگلەرنىڭ ئوزلىرىگە يوللىغان سالىمىنى يەتكۇزۇش.....

ــ خۇداغا شۇكۇر، سالامەت بولسۇن،ــ مەخسۇت بەگ كوزلىرىنى پاقىرتىپ قوللىرىنى ئۇۋلاپ قويدى.

ــ ئىككىنچىدىن، ئابدۇللا دامولام بىلەن ئوزلىرىنى يوز كورۇشتۇرۇش.....

ــ مەن ھورمەتلىك ئابدۇللا دامولامنى تونۇغانىدەك قىلىمەن،ــ مەخسۇت بەگ ئالدىراپ لوقما سالدى.

ــ شۇنداق، ھورمەتلىك ئابدۇللا دامولام دىنىي ئىلىمدا كامالەتكە يەتكەن ئالىم. ئولكىلىك ھوكۇمەت دىنىي مۇھاپىزەت قىلىش باشقارمىسىنىڭ خىزمەتلىرىگە رىياسەتچىلىك قىلىپ كەلگەن ۋە مۇنداق كېيىنمۇ ئوزلىرى بىلەن بۇ ئىش يولىدا جان تەسەددۇق.....

ــ قۇللۇق، قۇللۇق،ــ دەپ مەخسۇت بەگ ساپانىڭ پۇر-ژىنىلىرىنى غاچىرلىتىپ سەل مىدىرلاپ قويدى.

ــ ئۇچىنچىدىن بولسا،ــ دىدى پاسار ياپما قاپاقلىرى ئاستىدىكى مىتىلداپ تۇرغان سوغاق، مۇدھىش كوزلىرى بىلەن مەخسۇت بەككە سىنىغاندەك ئۇزاق تىكىلىپ،ــ ھازىرقى ۋە مۇنداق كېيىنكى ئىشلىرىمىز ھەققىدە مەسلىھەتلىشىۋېلىش.....

مەن بۇ ھەقتە ئابدۇللا دامۇللامنىڭ دانا پىكىرلىرىگە قۇلاق سېلىشلىرىنى تەكلىپ قىلىمەن.....

پاسار شۇنىڭدىن كېيىن يانچۇق سائىتىنى قولىغا ئېلىپ، نىمىگىدۇ ئالدىراۋاتقاندەك، ئابدۇللا دامۇللىغا بېشىنى لىڭشىتىپ قاراپ قويدى.

ئابدۇللا دامۇللا "كومپۇنىزىم ۋەھىمىسى" توغرىسىدا، بەگلەرنىڭ تەقدىرى ھەققىدە ئۇزاق ۋە ئېچىنىشلىق قىلىپ سۆزلەيدى، يېتىپ كېلىۋاتقان خەۋپنى چوچۇپ، قايتا - قايتا تىلغا ئالدى:

—شۇنداق قىلىپ، كومپۇنىستلارنىڭ يېتىپ كېلىشى ئېنىق بولۇپ قالدى،— دېدى ئۇ، — لېكىن ئۇمىت مەشئىلىنى ئىشەنچلىك ياد-دۇرۇشىمىز ئۇچۇن، ئاللا بىزگە مەدەت قىلدى، جاڭ ۋېيۋەن-جاڭ جاناپلىرى قىلىچىنىڭ ئۇچىنى تەيۋەن ئولكىسىگە قاداپ چىقىپ تۇرۇپ، يەتتە ئىقلىمدا تەكشى يوق قۇدرەتلىك ھەربى دولەت ئامېرىكا بىلەن بىرلىشىپ، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئوتۇپ، پۈتۈن جۇڭگونى قولىغا ئېلىشنىڭ پىلانى ئۇستىدە باش قاتتۇرماقتا. مەمتىمىن ھەزرەت جاناپلىرى بولسا، ئافغانستان ئارقىلىق تۇركىيىگە بېرىپ، ئاندىن جاڭ ۋېيۋەنجاڭ جاناپلىرىنىڭ سايە-سىدا 2 - فۇرونت ئېچىپ، تېز ئاردىدا قايتىپ كېلىش ئۇچۇن چەتئەلگە ماڭدى. تۇنۇگۇن كېچە بىز قاغىلىقتا مەمتىمىن ھەز-رەت جاناپلىرىنىڭ ھوزۇرىدا بولۇپ، كېيىنكى ئىشلىرىمىز ئۇچۇن باش قاتۇردۇق. ئەمدى بىزنىڭ ۋەزىپىمىز جاڭ ۋېيۋەنجاڭ جاناپلىرىنىڭ ھەركەت پىلانىغا ماسلىشىپ، كومپۇنىستلار بۇ يەردە تىزماقچى بولغان چاڭگەنى بۇزۇپ - كويدۇرۇش ۋە دولەت

ئاتىسىنىڭ پەرمانلىرىنى سادىقلىق بىلەن بەجا كەلتۈرۈش بو-
لۇشى لازىم.....

مەخسۇت بەگ ئابدۇللا داموللىنىڭ سوزلىرىنى ئۇزىچە
ھەزىم قىلاتتى، ئۇمىتلەندى ۋە تاقىتى تاق بولۇپ قولىغا
تۇكۇردى.

— مەن توپپىشىنىڭ ئوغلى، مېنى مەخسۇت بەگ
دەيدۇ،— دەپ غالجىرلىق بىلەن مەيدىسىگە مۇشتلىدى ئۇ،—
قورال! قورال بېرىڭلار..... مەن تەلەپ قىلىمەن، ماڭا قورال
كېرەك.....مەن كوممۇنىستلارنىڭمۇ، ھەممىنىڭمۇ قېنىنى ئە-
چىشكە تەييار .....

— ھەممىسى بولىدۇ،— دىدى پاسار،— زەرەپشان بولسا
كوئېنلۇن تىزمىلىرىغا يېقىن، بىپايان كوئېنلۇن زورۇر تېپىلسا
بىزنىڭ ئاساسىي ھەركەت ئورنىمىز. لېكىن، سىلى يالغۇز زە-
رەپشانىلا ئويلىماسلىقلىرى كېرەك. بىز يەنە خوتەن، قەشقەر،
يېڭىساردىمۇ ئوز قولداشلىرىمىز بىلەن ئالاقە باغلايمىز. مۇھىمى،
بارلىق بەگلەر، يەر ئىگىلىرى، ئەمەلدارلار، داموللىلارنى توپ-
لىشىمىز كېرەك..... كوممۇنىستلار يېتىپ كېلىشتىن ئىلگىرى،
بارلىق ئىش بۇزارلارنى، كوممۇنىستپەرەسلەرنى دەرھال
ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەك.....

— ھەببەللى، ئاسىم، ئالماسلارنى ھەممىدىن بۇرۇن ئول-
تۇرۇش كېرەك، — دىدى مەخسۇت بەگ، — ھەممىدىن يامىنى
شۇلار!.....

— بىزنىڭ ھەمەپىلانىمىزنى بۇزىدىغانلار ئاشۇ ئىسياد-

چىلار، — دىدى ئابدۇللا دامۇللا، — كوممۇنىست، خۇدا كورسەتـ
مىسۇن دىنىمىزنىڭ دۇشمىنى. ئـوتنى مۇشۇ يەردىن ياقىمىز.
بارلىق دىنىي موتـۇەرلەرنى قوزغاپ، كوممۇنىستلار يېتىپ كېلىشـ
تىن ئىلگىرى، كىمكى كوممۇنىستلارنىڭ سوزىنى ئاڭلىسا قۇلـ
غى پاك بولىدۇ، سوزلەشسە تىلى تـۇتۇلىدۇ، گـوربدە تـوڭگۇز
سۇرىتى بولۇپ قوپىدۇ، دەپ ۋەز ئوقۇشمىز لازىم. كوممۇنىستلار
كەلگەندىن كېيىن بولسا، ئـۇلارغا يېقىنلىشىشنى ئىزلىگەنلەرـ
نى مەخپى ئولتۇرۇش، مال ـ مۇلكىگە ئوت قويۇش، دادىـسىنى
قەزىغا، ئوغلىنى ئانىسىغا ئارتىلدۇرۇپ قويۇپ جەنىنى ئېلىش
يـولـى بىلەن قـارا خەقلەرگە تـەربىيە ـ تـەنبىھە قىلىشىمىز
زورۇر.....

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئاۋازلىرىنى پـەسەيتىپ، بېشىنى
بىر يەرگە ئـەكىلىپ ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى، نـىمىنىدۇ ۋەدە
قـىلىشتى، ئـوزئارا مـەدەت بـېرىپ، دوسـت تـارتـىپ دولا
قېقىشتى.

— مەن بىلەن بولغان ئالاقە بۇگۇندىن باشلاپ كېسـ
لىدۇ، — دىدى پاسار مەخسۇت بەككە قاراپ، — ئەتىدىن باشلاپ
مەن كوممۇنىست قوشۇنىنى كـۇتۇۋېلىشقا تـەيـيارلىنىمەن. مېنىڭ
بىرىنچى پەرمانىم كوممۇنىستلارغا سوغا تەييارلاش! پۇتۇن قارا ـ
خەقتىن ئون ئويدە بىرەر ـ يېرىمتىسىنىمۇ قېيماي كىگىز ـ گىلەم،
ئات ـ كالا، توخۇ ـ تۇخۇم، ئانار ـ ئالما..... بـارلىق ئىسىل
نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى يىغىش كېرەك. كوزىدىن قان ـ يېرىڭ
ئاققۇزۇپ تۇرۇپ يىغىش كېرەك. بۇ مېھمان كـۇتۇش قـائىدەـ

سی ده! کوممۇنىستلار شۇنچه ئۇزاق يەردىن كەلسه..... ئەلۋەتته بېرىش كېرەك. ئاندىن مەخپى هالدا توققۇز ياشتىن ئاشقان قىزلىرى بار هەممه كىشى كوممۇنىستلارغا قىزلىرىنى سوغا قىلىپ تۇتۇش كېرەك ئىكەن، دەپ خەق ئىچىگه تارد- تىۋېتىش لازىم..... ئابدۇللا دامۇللام بولسا، خەلق ئىچىده پانالىنىدۇ ۋە پۇتۇن ئىشىمىزنىڭ تىزگىنىنى تۇتىدۇ. بۇگۇن- دىن ئېتىۋارەن ئوزلىرى، — دەپ پاسار مەخسۇت بەككه قارد- دى، — ئابدۇللا دامۇللامنىڭ ئىختىيارىدا بوللا..... ئەمما، ئالاقىلىشىش تۇغرا كەلسه، سىلى هەرگىز ئىزلەپ ئاۋاره بولمىسلا، ئابدۇللا دامۇللا ئوزى چاره قىلىدۇ.....

شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇللا دامۇللا توش يانچۇغىدىن بىر ئال- تۇن قۇتىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن سەدەپ كۆلۈك ئۇچ دانه كۆموش ئۇزۇكنى چىقاردى. ئۇزۇكلەرنى پىشانىسىغا تەككۈزۈپ، ئاندىن سويدى. بىرنى مەخسۇت بەككه تەقدىم قىلدى، بىرنى گۈلهەسەل خېنىم ئۇچۇن دەپ ئايرىپ قويدى، بىرنى ئوزى چىمچىلاق قولىغا سالدى.

— بىز بۇ "هىكمەتلىك ئۇزۇك"نىڭ سىرىنى كېيىن بىلىشىمىز مۇمكىن، — دىدى ئابدۇللا دامۇللا، — مەن بايا مۇهتىرەم ۋاڭ پۇشتى گۈلهەسەل خېنىم بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇ، كېيىنرەك ئوزلىرىگه مەدەت قىلىدۇ، زورۇر خىزمەتله. كورسە- تىشى مۇمكىن. بۇ ئۇزۇكتىن بىرسى شۇ كىشىده بولىدۇ. تەخ- مىنەن يېرىم يىللاردىن كېيىن ئوزلىرىنى سىلى هىچقاچان كورمىگەن باشقا بىر كىشى ئىزلەپ كېلىدۇ ۋە بۇ ئۇزۇكتىن

بىرسى ئەنە شۇ كىشىدە بار..... ئەلۋەتتە ئۇ تولىمۇ يىراق-
تىن، چەتئەلدىن كېلىدىغانلىغىنى ئەستە تۇتسىلا.....

ئابدۇللا ھامۇللا ئۇزۇككە قارىغۇدا سىنچىلاپ قارىغاندا، ئۇنىڭدا يېگىنە ئۇچىدەك يالقۇن جىلۋىلىنىدىغانلىغىنى، يالقۇن ئىچىدە قىزىل تىللىق بىر ئەجدىھا ئامايەن بولۇپ قىمىرلايدىغانلىغىنى، ئەگەر قارشى تەرەپنىڭ ئۇزۇگىدىمۇ مۇشۇنداق ئالامەت كورۇلسە، "ئوز ئادەم" دەپ بىلىشكە ئاساس بارلىغىنى ئەسكەرتتى.....

مەخسۇت بەگ پاسارنىڭ خاس ئويىدىن قوزغالغاندا، تۇن تەڭ بولاي دېگەن ئىدى.....

ئون بەرىنچى باب

1. لەيلىگۈل ۋە ئانارگۈل

لەيلىگۈل بىلەن ئانارگۈلنىڭ يەر ئاستى تۇرمىسىدە ئۇشتۇمتۇت مەخسۇت بەگنىڭ كوزىگە ئىلىنىشىپ قېلىپ، ئۇنىڭ خورلاش نىشانىسىگە ئايلانغانلىغى ۋە شۇ سەۋەپتىن بۇ ئىككى قىزنى ئوز قوراسىدىكى قازناقتا يوتكەپ قامىغانلىغىنى يۇقۇرىدا كورۇپ ئوتتۇق.

بىراق، مەخسۇت بەگنىڭ ياۋۇز نىيىتى كۈتۈلمىگەندە ئالماسنىڭ دەريادا قوراللىق ئۇچ چېرىكنى پەم بىلەن ھالاك قىلىپ، ئون ئىككى تال مىلتىقنى قولغا چۈشۈرۈۋالغانلىغى تۇپەيلىدىن، دەھشەتلىك تۇرده ئوز ئوزىدىن بەربات بولدى ۋە قىزلار بىلەن "مەشغۇل" بولۇشنى ھازىرچە تاشلىدى.....

قىزلار بولسا، تېخىچە غەزىنى ئىچىگە يۇتۇپ، نىمە قىلىشنى بىلمەي، قازناقنىڭ ئىشىگىنى ئىچىدىن مەھكەم تاقىۋىلىپ ئىككى كۈننى ئوتكۈزدى.

مەخسۇت بەگنىڭ خوتۇنى — "بەگ سىياقىنى ئالغان چىشى بوره" ئەيسا پاششاپ لەيلىگۈل بىلەن ئانارگۈلنى قازناقا سولاپ قويۇپ، ئىشكىنى تېشىدىن زەنجىرلەپ قايتقاندىن كېيىن، بىردىنلا تەرى تۇرۇلۇپ، غالجىر مۇشۇكتەك ئېتىلىپ ئىككى قىزغا چاڭ سالدى:

— تېرەكنى تەتۇر سويۇۋەتسە ئاز، چىشكىنىك ئېقىنى چىقىرىپ كورۇشكە قېنى! تۇزكورلار. بېگىمنىك بېشىنى قايمۇقتۇرغىلى كېلىشتىكمۇ؟! — دەپ زەھەرخەندىلىك بىلەن گۇلەيدى.

ئانار غەزەپلىنىپ نېمىندۇ دېمەكچى بولۇۋىدى، لەيلىگۇل ئۇنىك بىلىكىدىن تارتتى. لېكىن بەگ خوتۇنى ئانارنىڭ دەرغەزەپ بولغانلىغىنى كورۇپ:

— ھە، نېمە ئومچىيىسەن، بېگىمگە كوز قىرىكنى سېلىپ باققىنا، چېچىكنى يۇلۇپ تاز قىلۋېتىمەن. سەنلەرنى بەككە ئەمەس، ئىتقا بېرىش كېرەك، — ددى.

— سەن ئوزەك ئىتقا بار، يوزسىز، — دەۋەتتى ئانار پوكاندەك ئېسىلىپ، — بېگىنىمۇ ئوزەك ئال، بىزنى بۇ گورىدىن قويۇۋەت!.....

— نېمە، مەن ئىتقا بارىمەنما، هوي بولۇمسىز، — ددى "بەگ سىياقىنى ئالغان چىشى بوره" غالجىرلىشىپ، — سەن جىلدىرۋالاق تېخى تىل يانداۇرۇۋاتىسىنا، توختا سېنى، مەن كىم، سەن كىم — ھە؟.. ..

بەگ خوتۇنى ئانارنىڭ مۇرىسىنى قاپلاپ تۇرغان، چۇۋۇلغان قوكۇر چاچلىرىغا قول سېلىپ، خودىدى مۇشۇك مورىلىغاندەك يوزلىرىنى تاتىلاپ، تەستەكلىرىگە چاكىلدىتىپ ئورۇپ كەتتى، قىزلارمۇ بوش كەلمىدى. لەيلىگۇل ئۇنىك ئانارنىڭ چاچلىرىغا چىماق سېلىۋالغان قوللىرىنى قايرىپ چىقاردى - دە، گەجگىسىدىن غەزەپ بىلەن ئىتتەردى. ئانار ئۇنى "ۋەسىقسىز يوق سارىك، بوره قانجۇق!" دەپ تىللاپ ئۇردى ۋە ئۇنى قازناقتىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن ئىلىپ تاقىۋالدى.

شۇ تاقىۋالغانچە ئىشكنى ئىككى كۈنگىچە زادى ئاچمىدى بەگ خوتۇنى:

ــ ئىشكنى ئاچ، چاقىمەن، ئوت قويىمەن! ــ دەپ ۋاقىراپ ـ جاقىراپ ئوينى بېشىغا كىيگەن بولسىمۇ، لېكىن دىگىنىنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

خىزمەتكار ئاياللار بەگ خوتۇنى بار يەردە قىزلارنى قاغاپ ھە ـ ھۇ دېيىشىپ بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ باشقا ئويگە چىقىپ كېتىش بىلەنلا قىزلارغا كۆڭۈل ئېيتىپ، ئۇنى ـ بۇنى سۆزلۈپ بېرىپ، قولىدىن كېلىشىچە ھالىدىن خەۋەر ئالدى.

قىزلار غەزەپلىنىپ كەچكىچە بەگنى ۋە "بەگ سىياقىنى ئالغان چىشى بورە"نى تىللاشتى. شۇ كۈنى ئۇشتۇمتۇت بەگ مېھمانخانىسىنىڭ پىشايۋىنى ئالدىدا دۇپۇرلىگەن ئاياق ئاۋازلىرى، كىشىنگەن ئات ۋە مىلتىقلارنىڭ شاراق ـ شۇرۇق ـ لىرى، "ئاھھاي، بەگ ھويلىسى كارامەت ئىكەن، راسا بىر ھوزۇر قىلايلى، قېنى!....." دىگەن غەلىتە ئادەملەرنىڭ ئىگىز ـ پەس ئاۋازدا گۇدۇڭشۇشلىرى ئاڭلاندى.

لەيلىگۈل بىلەن ئانارگۈلنىڭ قۇلىغى دىك بولدى. ئۇي خىزمەتكارلىرى، دوغلارنىڭ ئالدىراپ تىنىشىپ:

ــ قولىغا سۇ ئال، لوڭگە ئەپكەل!.....

ــ قويلار سويۇلۇپ بولدىمۇ، زىخلار قېنى؟!.....

ــ تونۇرغا ئوت ياق، تونۇر كاۋۇسىنىڭ پەيزىنى كور ـ بۇن.....

ــ ھوي، داستىخاننى مەيەرگە ئېپكەل!.....

ــ ئايىغىڭنى تېزلەت، ئېزىلمە!.....

— قېنى چىلىم، بېگىم چىلىم دەيدۇ، سەيخانىسىنى قاق، چاپسان، — دىگەن ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇشتى.

ئىرىدىن ئىككى سائەتچە ئوتكەندىن كېيىن، ئەيسا پاششاپ قازناق ئويىنىڭ ئىشىكىنى كۈچ بىلەن ئېچىپ، لەيلىگۈل بىلەن ئانار گۈلنى ئالدىغا سېلىپ بەگ مېھمانخانىسىغا ئېلىپ ماڭدى. قىزلار مېھمانخانىغا كىرىۋېتىپ، هويلىدا مىلتىقلىرىنى تال بىدىشكە يولەپ قويۇپ، ئەگرى قىلىچلىرىنى يانپاشلىرىدا پۇلاڭلىتىپ، قولىغا بەش - ئون تالدىن زىخ كاۋاپلارنى ئېلىۋېلىپ، هەدەپ ئاچكوزلۇك بىلەن كاۋاپ يېيىشىۋاتقان ئەسكەرلەرنى كوردى.

ئەسكەرلەر بولسا، دەسلەپ قىزلارغا دىققەت قىلمىدى. لېكىن قىزلار ئالدىلىرىدىن ئوتكەندە بىردىن كوزلىرىنى پاقىرتىشىپ:

— ئاھهاي، چىرايلىق يېزا گۈزەللىرى!..... تەلەي-تەلەي..... جۈيىگجاڭ كاساپەت، ئاۋال باها ئۇچىنى سەتەڭ قىزلاردىن باشلايدىكەندە، هوزۇر - هوزۇر، — دېيىشىپ، تاماقلىرىنى چېكىپ بويۇنلىرىنى سوزۇشتى.....

قىزلارنى مېهمانخانىغا ئېلىپ كىردى.

مېهمانخانىدا مەخسۇت بەگ ۋە يەنە ئىككى هەربى نىمىندۇ مەسلىهەتلىشىپ ئولتۇراتتى، كاپىتان پاگۇنى تاقىغان ئىگىز بوي، چوقۇر كەلگەن بىرسى قىزلارنى ئېلىپ كىرىۋاتقانلىغىنى كورۈپ، يېنىدىكى هەربىگە:

— ئوسمان لىيەنجاڭ، سىز ئەسكەرلەرنى تىزىڭ، تەيارلانسۇن، — دەپ بۇيرۇدى.

لـيەنجاڭ چىقىپ كـەتتى. قىزلارنى كورگەن مـەخسۇت بەگ كاپىتان پاگۇنى تاقىغان ھەربىگە قاراپ:

ــ جـۇيىگجاڭ، كوردىڭىزمۇ پـەرىلەرنى! ئـۇلارنى سەت كورسىتىۋاتقىنى ئەسكى كىيىم، ــ دىدى.

جـۇيىگجاڭ قولىدىكى زىخنى تـاشلاپ، يـەر ئـاستىدىن قىزلارغا مـۇغەمبەرلىك بـىلەن قاراپ قـويدى، ئاندىن ئىككى قولىنى جۇپلەپ، بەككە كوزىنى قىسىپ بېشىنى ئەگدى:

ــ يارايـدۇ بـەگ، يارايدۇ. ئىسيانـچىنىڭ تـۇخـۇمىنى قۇرۇتۇش كېرەك، ــ دىدى ۋە ئورنىدىن تـۇرۇپ دەلـدەڭشىپ قـىزلارنـىڭ ئالدىغا كەلدى، لـەيلىگۇلنىڭ ئـىڭىگىدىن قولى بىلەن كـوتەردى، ــ مـاڭا قارا خان قىز، خوش، سەن ئاز-دىڭمۇ؟.....

لەيلىگۇل جۇيىگجاڭنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى. جۇيىگجاڭ:

ــ جان بار، چىرايلىق قىزدا جان بار، ــ دەپ قاقاقلاپ كۇلدى.

مەخسۇت بەگنىڭ نەزىرىدە جۇيىگجاڭغا لەيلىگۇل يارد-ىغاندەك قىلدى، شۇڭا ئۇ:

ــ جۇيىگجاڭ، سىزگە تارتۇق بولسۇن، ئېلىڭ، ئـايـدەك خوتۇن بولىدۇ، ــ دىدى.

جۇيىگجاڭ ھىجايدى ۋە بۇرۇلۇپ ئانارگۇلگە قارىدى:

ــ سەن ئالماستا ئۇكامۇ؟.....

ــ شۇنداق!.....

ــ ئـالماس قـانداق يـامان نەرسە ــ ھـە؟ ئۇ ھازىر نەدە؟.....

ــ ئاكام تاغدا.....

— تاغ كوپ، — دىدى جۇيىڭجاڭ سوراق قىلىشنى داۋام قىلىپ، — قايسى تاغدا، سەن ئالماسنى تېپىپ بېرەمدۇ؟

ئانار بېشىنى ئىرغىتىپ چەتكە قارىدى.

جۇيىڭجاڭ ئالداش غەرىزى بىلەن قىزنىڭ مۇرىسىنى تۇتتى، ئانار مۇرىسىنى سىلكىپ ئۇنىڭ قولىنى چۈشۈرۈۋەتتى. جۇيىڭجاڭ چوقۇر يۇزلىرىنى پۈرۈشتۈردى:

— بوپتۇ، مەن سېنى تۇتمىسۇن، — دىدى ئۇ، — ئاڭلە- سام ئالماس سېنى تولا ياخشى كۆرىدۇ، راستمۇ؟ سەنمۇ ئالماسنى ياخشى كۆرىدۇ، ئالماسنى بىز ئولتەمىسۇن. سەن بىزگە ئاكاڭنى تېپىپ بەر، بولامدۇ؟ سەندە يەنە كىيىم يۇرتۇق، بىز پۇل، مۇكاپات بەرسۇن.....

ئانار قوشۇمىسىنى تۇردى ۋە گەپ قىلمىدى. جۇيىڭجاڭ:

— سەن گاچا ئەمەسمۇ، گەپ قىلامدۇ - يوق؟ — دەپ دىۋەيلىدى.

— مەن كېتىمەن، مېنى قويۇۋەت، — دىدى ئانار غەزەپ- لىنىپ.

جۇيىڭجاڭ ئانارنىڭ تەستىگىگە "چاڭ - چۇڭ" قىلىپ بىرنەچچىنى سالدى - دە:

— سەن ئاكاڭنى تۇتۇپ بېرىشكە مەجبۇر، دولەت قورا- لىنى بۇلاشقا قانداق جۇرئەت قىلدى - ھە؟ — دەپ ۋاقىرىدى.

قىزلارنى سوراق قىلىشتىن ھېچنىمە چىقمىدى. پوپۇزد- مۇ، ئالداشمۇ كارغا كەلمىدى. مەخسۇت بەگ ئەيسا پاششاپقا قىزلارنى قاماپ قويۇشنى بۇيرۇدى.

— مەن باشقىنى بىلمەيمەن، — دىدى جۇيىڭجاڭ قىز- لارنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەخسۇت بەكىكە

قاراپ، ــ جاڭ تۇەنجاڭنىڭ بۇيرۇغى بويىچە جەزمەن ئىسيان-
چىنىڭ قورالىنى تارتىۋېلىشىم كېرەك. قورالى يوق ئىسيانچىنى
باستۇرۇش سىزنىكىمۇ قولىكىزدىن كېلىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟.....
ــشۇنداق، مۇھىمى قورال.. ...
ــ ئۇنداقتا بىز ئىشقا كىرىشتۇق.....
ئاماز دىكەر ۋاقتىدىن باشلاپ، پۈتۈن يېزا بويلاپ
تىنىتىش، تۈتقۇن قىلىش باشلاندى. مەخسۇت بەگ باشلاپ
چىققان بىر لىيەن، ئەسكەر جۇيىكجاڭنىڭ قوماندانلىغىدا پەي-
بەنلەر بويىچە بولۇنۇپ، ئويمۇ - ئوي يۇرۇپ تۈتقۇن قىلدى،
ئاسسىم ۋە ئالماسقا ئەگىشىپ پارتىزان بولۇپ كەتكەنلەرنىڭ
ئويلىرىگە ئوت قويدى. يېزا ئىچى دەھشەتلىك قىيا - چىيا
ۋە ئوق ئاۋازلىرى بىلەن تولدى.....
ئەتىسى چۈشكىچە پارتىزانلارنى قېدىرىپ، دەريا بويىدىكى
تۇغراق ئورمانلىغىنى ياپسىغا ئوققا تۇتۇپ، سەپ بويىچە
ئاقتۇردى. لېكىن، پارتىزانلاردىن دېرەك يوق ئىدى. شۇ
كۈنى پۈتۈن ۋاقتىغىچە توغراقلىق ئورمانغا تۇتاش بولغان
تېقىر تاغنىڭ ئەتراپىنى چوگىلىدى، ئۇدۇلدىكى يوتا تاغنىڭ
ئېغىزىغا كېلىپ ئۇزاق بويۇن سوزۇپ قاراشتى. لېكىن، تاغ
ئىچىگە بىردىنلا ئۇسۇپ كىرىشكە جۇرئەت قىلالمىدى.
جۇ يىگجاڭ دەر غەزەپ بولۇپ، تاغ ئېغىزىغا قارىتىپ بىر-
نەچچە پاي ئوق ئاتتى - دە، مەخسۇت بەگ بىلەن نىمىنىدۇ
كۈسۇرلىشىپ، پارتىزانلارنى تاغدىن چۈشۈشكە مەجبۇر قىلىدىغان
قانداقتۇ بىر پىلان ئۇستىدە ۋاقىراپ - جاقىراشتى. ئەسكەرلەر
جۇ يىگجاڭنىڭ ئالماسنى تۇتۇشنىڭ نەرقىنى يەنە بىر ھەسسە

ئاشۇرغانلىغىنى، مەخسۇت بەگىنىڭ ئىلاجسىز ماقۇل بولغاد-
لىغىنى سېزىشتى.....
ئۇلار ۋاقتىنچە، سالپايغان ھالدا كەينىگە يېنىشتى.....

2. تاغ ناخشىسى

كۈن كوتىپلۇن ئۇستىگە ئېگىلگەن پەيت. ئالماس ئىگىز قىيا تاش ئۈستىدە تۇرۇپ، ئورمان ئىچىدىن كېلىدىغان چىغىر يولدىن كوزىنى ئۇزمەي قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تۇگۇلگەن قوشۇمىسى، غەزەپ قاينىاپ تۇرغان چوڭ كوزلىرى كىمىندۇ تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقانلىغىدىن دېرەك بېرەتتى.
ئالماس شۇ تەقلىتته تۇرۇپ، قولىنى چىكىسىگە ئېلىپ چىغىر يولنى سىنچىلاپ تەكشۈرەيتتى، تۇرۇپ ئىككى قولىنى بېلىگە تىرەپ، ئورمان يوللىرىغا قادىلاتتى. خېلى بىركەمگىچە چىغىر يولدىن ھېچكىم كورۈنمىدى. ئالماس لوم تومۇرنى ياپىلاق قىلىپ سوقۇۋالغان جادو قىلىچىنى ئىختىيارسىز قولىغا ئېلىپ، "شارت-شۇرت، شارت-شۇرت" قىلىپ تاشقا سۇركەپ بىلەشكە باشلىدى. قىلىچ بىرنەچچە كۈندىن بۇيان مۇشۇنداق بىلىنمەيدىغان ئۇستۇرىدەك ئىشتىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئالماس قىلىچنى كۈچ بىلەن تاشقا سۇركەۋېتىپ، ئوزىگە: "شەمشىرىم، ئىشتىتى، سېنىڭ ماڭا قانات، كۈچ-ھاۋار بولىدىغان كۈنلىرىڭ ئاز قالدى، مېنىڭ ھەممە غەزەپ-نەپرىتىم سېنىڭ تىغىڭدا، ئوتكۇر بىسىڭدا....." دەپ شۇنۇر-لايتتى.....
ئالماس مەخسۇت بەگنىڭ ياڭاقلىق يېزىسىغا بىر لىيەن

ئەسكەر باشلاپ چىققانلىغىنى قورالىلىق چېرىكلەر مەخسۇت بەگنىڭ كۆلزارلىق هويلىسىغا جايلىشىپ، قوللىرىغا زىخ كاۋاپلارنى ئالماستىن بۇرۇنلا ئاڭلىدى ۋە شۇ زامات ئاسسىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئوز يىگىتلىرىنى دەرھال ئالدى تەرەپ قويۇق توغراقلىق ئورمان، كەينى بىپايان كوئېنلۇن تىزمىلىرى گىرەلىشىپ ياتقان ئەپچىل تېغىر تاغ ئېغىزىنىڭ كەينىگە يوتكىدى.

جۇ يىگىتلىك غالجىرلىق بىلەن يۇرت ئىچىدە تۇتقۇن قىلىشنى باشلاش بىلەنلا چوڭقۇر دەرت - ئەلەم چەككەن دەخان يىگىتلەر يۇرت ئىچىدىن قېچىپ چىقىپ، ئارقا - ئارقىدىن پارتىزانلارغا قوشۇلدى، هەتتا، ئېلىشامۇ ئوز راۋابىنى ئېلىپ جىلغا ئىچى بىلەن كېلىپ پارتىزانلارنى تاپتى. بۇ چاغدا، پارتىزانلارنىڭ سانى ئون نەچچە كىشىدىن ئوتتۇزچە كىشىگە كېڭەيگەن ئىدى. ئۇلار ئاسمىنىڭ يارىمىدە ئوقىلىرىنى ئاپىغان هالدا مىلتىقتىن پايدىلىنىشنى ئۆگىنىشتى، مىلتىق پېتىشمىگەنلەر نەيزە - چوماق تەييارلاشتى، بەزىلەر لوم تومۇرلەرنى ياپىلاقلاپ قىلىچ سوقۇشتى.

غەزەپلەنگەن يىگىتلەرنىڭ كوپىنچىسى مەخسۇت بەگنى ئۆجۇقتۇرۇپ، ئۇنىڭ زۇلمى ئاستىدا قالغان ئاتا - ئانىلىرى، ئاچا - سىڭىللىرىنى قۇتۇلدۇرۇشنى، كۇنىنىڭ سېرىغىنى كورۇپ، ئوز تىرىكچىلىگى بىلەن مەشغۇل بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى ۋە قىڭغاق سوقۇۋېتىپ، قىلىچلىرىنى بىلەۋېتىپ، هە دەپ مۇشۇ هەقته تالاش - تارتىش قىلاتتى.

مۇنداق چاغدا ئاسسىم، ئىشچى قۇربان تەقدىم قىلغان، ئالماس قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن تەشۋىقات ماتېرە-

يالللرنى ئـوقـۇپ بېرەتتى، ئەچكى ئـولكىلەردىكى قـوراللىق كـۈرەشنىڭ مـەقسىدى ۋە پـات-ئـارىـدا يېتىپ كېلىدىغان ئـازاتلىق تـوغرىسىدا سوزلەپ بېرىپ، ئوچ-ئىنتىقـام ئېلىپ پۈخادىن چىققىقا قارىتىلغان، پارتلاپ تـۇرغان شەخسى غـەزىپلىرىنى ئاستا-ئاستا ئومۇمى غـەزەپكە ئـايلاندۇرۇپ، مىڭ-مىڭغان ئازاتلىق كۈنلىرىنى ئـەجرى قىلىپ كـۈتۈۋېلىشقا يېتەكلەيتتى.

ــ دۇشمەن يالغۇز مەخسۇت بـەگلا ئـەمەس، ــ دەيتتى ئاسىم ئۇزلۇكسىز كېلىپ قـوشۇلۇۋاتقان ياش يىگىتلەر بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ، ــ مەخسۇت بەگ ــ گومىنداڭدىن ئىبارەت غالجىر بـورژىنىڭ بىر تال تـومـۇز تىرىنىغى. خەلق ئـازاتلىق ئـارمىيىسى غـالجىر بورژىنىڭ ئۇمۇرتقىسىنى سۇندۇرۇپ، ئۇلەر هـالـەتكە كـەلتۈردى. خەلق ئـازاتلىغى ئىشىنىڭ مـەقسىدى مەخسۇت بەگنىمۇ، گومىنداڭنىمۇ ۋە ئـۇلار ۋەكىللىك قىلغان كونا ئىجتىمائى تۈزۈمنىمۇ يوقىتىش، بىز جەزمەن مـەخسۇت بەگ هەم ئومۇم دۇشمىنىمىز گومىنداڭ ئەبلەخلىرىنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقان ئـازاتلىق ئىشىغا بـۇزغـۇنچىلىق قىلماقچى بولغان جىنايى شۇملۇقلىرىغا قاتتىق زەربە بېرىپ، ئازاتلىق كۈنلىرىنى راۋۇرۇس كۈتۈۋېلىشقا بەل باغلىشىمىز لازىم.....

ئالماس جادو قىلىچىنى ئوت چىقىرىپ تۇرۇپ "شارت-شۇرت، شـارت-شـۇرت" قىلىپ باش كوتەرمەي بىلەۋاتقاندا، قىيا تاشنىڭ كەينىدىن ئاسىم بىلەن ئېلىقۇل چىقىپ كەلدى. ئاسمىنىڭ قولىدا ئالماس تەقدىم قىلغان، قاسىم جىڭسادىن تارتىۋېلىنغان تـاپانچا بولۇپ، ئېلىقۇلنىڭ قولىدا شەمشەردەك ئوتكۇر جادو قىلىچى يالتىراپ تۇراتتى. ئاسىم ئالماسقا قاراپ:

ـــ ئالماس، شانىياز نىمىشقا كەلمەيدۇ، يا بىرەر پىشـ
كەلچىلىككە ئۇچرىغانمىدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ كېلىدۇ، شانىياز چاتـاقتا ئـۇچرىغان بولسا، سالمان تـاجىك بـۇ چـاقتا خـەۋىر ئېلىپ كېلەتتى، ئـۇ يەردە يەنە قىسمەت چورۇقمۇ بار.....

ئاسىم ئويلىنىپ قالدى. ئېلىقۇل ئوزۇنىڭ جادو قىلىـ چىنى قورام تاشقا يولەپ قويۇپ، ئالماسنىڭ قىلىچىنى قولىغا ئالدى، قىلىچنىڭ تىغىنى سىناپ ئالقىنىغا سۈركەپ كوردى ۋە قانائەتلەنگەندەك بولۇپ ئالماسقا قارىدى:

ـــ ھـەي..... مـەخسۇت بـەگنىڭ كـاللىسى بۇ ئىككى قىلىچنىڭ قايىسىغا نېسىپ بولاركىن.....

ـــ خاتىرجەم بول، ئېلىقۇل، ـــ دىدى ئالماس قوشۇمـە
سىنى چىڭ تۇرۇپ ئويلانغان ھالدا، ـــ سەن بۇرادەر ئېسىگىدە ساقلا، قىلىچلارنىڭ ئىشى باشقا، بىز مەخسۇت بەگنى قانداقلا بولمىسۇن تىرىك تـۇتۇۋېلىشىمىز كېرەك. بـۇ قـانخور چىلبورە تىرىك تۇتۇلمىسا، ئۇنى قېرىنداشلارنىڭ ئايىغىغا تىرىك تاشـ لىيالمىساق، مەن بىر ئومۇر داغدا قالىمەن.....

مەخسۇت بەگنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىش بىلەنلا ئېلىـ قۇلنىڭ زەردىسى قاينىاپ، مۇشتلىرى تۇگۈلۈپ، چىشلىرى كىرد ـ شىپ كېتەتتى. ھازىرمۇ شۇنداق بولدى.

ـــ بولدى قـوي، نىمە بـولسا مەيلى، ـــ دىدى ئېلىقۇل جادو قىلىچنىڭ قورام تاشتىن يۇلۇپ ئېلىپ، ـــ بىز نىمە، خوتۇن كىشىدەك تاغ كەينىدە موكۈپ يۇرەمدۇق! بولدى. شـانىيازغا قارىمايلى. ئـازاتلىق ئـارمىيە بـوسۇغىمىزغـا كېلىپ قـالغان تـۇرسا، بىز يـەنە نىمىدىن قورقاتتۇق. ھەي..... سىلەر ئا ـ

جايىپ ..... مەخسۇت بەگ ھىلىقى چېرىكلەر بىلەن كېچىچە مەھەللە ئىچىدە قانداق بىشەملىك قىلغانلىغىنى ئاڭلىدىڭلار - غۇ ..... چىداش يوق، بولدى، بىزنىڭ نەرىمىز ئەر؟ يۇرت ئىچىگە باستۇرۇپ بارىمىز، يۇرۇڭلار .....

ئىلىقۇل شۇ گەپنى ئېيتىپ توۋەنگە قاراپ يۇگۇردى، لېكىن، ئاسىم ئۇنىڭ مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى:

— ئىلىقۇل ئالدىرىما. چېرىكلەر بىزنى تۇتماقچى ئەمەسمۇ، چېرىكلەر چۇش كورۇۋەرسۇن، كەچ كىرسۇن، ئاز قالدى، شانىياز كەلسۇن، مانا شۇ چاغدا ئەرلىگىمىزنى كورسىتىش پۇرسىتى كېلىدۇ ..... ئۇزەكنى باس! .....

ئىلىقۇل غەزەپلىنىپ نېمىنىدۇ دېمەكچى بولۇۋىدى، بىردىن جىلغا ئىچىدىن ئىلىشانىڭ راۋابى سايراپ دولقۇنلىدى. ئاسىم، ئالماس، ئىلىقۇل تەڭلا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاراشتى. ئىلىشا بىرنەچچە پارتىزان يىگىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرۇپ، راۋاپ چېلىپ ناخشا باشلىدى:

ئەجەپ زەردە گوش بولدۇق،
چىدام - تاقەت تۇگەپ ئەمدى.
قەھرىمىز يالقۇنلىدى،
تاغ بىزگە ماكان ئەمدى.

ئەي تاغلار، ئىگىز تاغلار،
دۇمبىغىڭنى چال ئەمدى.
غەزەپ ئوقياسىنى ئالدۇق،
مەخسۇت بەككە تەس ئەمدى.

بوران - چاقماق گۈكىرىدى،
يامغۇرى ياغار ئەمدى.
ئېخ تەقدىر مەيلىك ئەمەس،
باتۇرنى سىنا ئەمدى.

كۈرمىك دەرت، ئېغىر يىللار،
ئالدىمىزدىن كەتتى ئوتۇپ.
كۈن چىقىشتىن كوز ئۈزمىدۇق،
تەشنا بولۇپ تاڭنى كۈتۈپ.

كوڭلىنلۇندىن زەرەپشان —
شاقىراپ ئوخچۇپ كېلەر.
ئارمان قىلغان شۇ كۈنلەر،
پات - ئارىدا يېتىپ كېلەر.

ئاھ، تاغلار، سىرداش تاغلار،
ھەممىمز دەرتمەن بالىلار.
پىچاق سۈيۈپ جەم بولدۇق،
جان تىكىپ كۈرەشچانلار .....

ئېلىشانىك ناخشىسى بىردىن ئۇمۇمخورغا ئايلىنىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئاخىرقى كۈپلېتىنى تاغ يىگىتلىرى خېلىدىن بېرى تاغ ناخشىسى قىلىپ ئېيتىپ يۈرەتتى.

ئاسسىمۇ، ئالماسمۇ بۇ ئاخىرقى كۈپلېتىنى زوق بىلەن قوشۇلۇپ ئېيتتى، بىراق، ئېلىقۇل يەنە تەرسالىق قىلىشقا باشلىدى:

— تاغنىڭ كەينىدە موكۈپ ياتتى دىگەن نومۇس ئىش!

چېرىكلەر خوتۇنلارنى قاقشىتىپ يۇرت ئىچىدە خالىغانچە بىشەملىك قىلىۋەرسۇن، بىز بۇ يەردە ھەي..... ئۇنداقتا مېنى قويۇپ بېرىڭلار، مەن بېرىپ ئەھۋالنى ئۇقۇپ كېلەي.....

— بولمايدۇ، كەچ كىرسۇن، — دىدى ئاسىم، — كېچىسى چېرىكلەرنىڭ كۆزىگە دەرەخمۇ ئادەم كۆرۈنىدۇ، ئاندىن، شانىيازدىن ئەھۋالنى بىلىش كېرەك، — ئاسىم ئېلىقۇلنىڭ مۇرىسىگە قولىنى ئېلىپ تۇرۇپ، دۇك داشىنىڭ ھەربى ھالەت بولغان قاراڭغۇ كېچىدىكى تەمكىنلىگىنى سوزلەپ بەردى، — مانا، دۇك داشى قەشقەر تۇرمىسىدە ئوز سەپداشلىرىنى قانداق پەم بىلەن قۇتقۇزغان، قانداق مەرتلىك قىلغان - ھە؟ دۇشمەن چىش - تىرنىغىچە قوراللانغان، غالجىرلاشقان. ئۇ، ئولۇم ئالدىدا جان تالىشىۋاتقان بورە. بىز پەم بىلەن مەقسەتكە يېتىشىمىز لازىم..... مانا، ئالماس دەريادا ئون ئىككى تال مىلتىق بىلەن توت يەشىك ئوقنى قانداق ئەپچىللىك بەلەن قولغا چۈشۈردى - ھە؟ ئەگەر باتۇرلۇق بىلەن پەمنى بىرلەشتۈرمىگەن بولسا، ھىچنىمە چىقمايتتى، ئوزى ھالاك بولۇشمۇ تۇرغان گەپ.....

شۇنىڭدىن كېيىن، ئاسىم ئالماس بىلەن ئېلىقۇلغا قاراپ:

— يۇرۇڭلار، ئېلىشا گوھەردەك ئادەم، ئۇنىڭ قەلبى ئەزىم دەريا، شانىياز يېتىپ كەلگىچە، بىردەم ئۇنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلايلى، — دىدى.

ئېلىقۇل خېلىغىچە تەرسالىق قىلدى. لېكىن ئالماس ئۇنى تارتىپ ئالدىغا سالدى.

ئۇلار تاغ بېغىرلاپ توۋەنگە چۈشۈپ، ئېلىشانىڭ يې-

ئىغا يېتىپ كەلگەندە، ئېلىشا راۋابنى قورام تاشقا يولەپ قويۇپ، تەمكىن ئولتۇرۇپ، "زىرەك دىخان" توغرىسىدا ھىكايە سوزلەشكە باشلىغان ئىدى.

— بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، يۇرتىمىز زەرەپشاندا، — دەپ ئېلىشا ئۆز ھىكايىسىنى بايان قىلىشقا كىرىشتى، — چوڭ دەريانىڭ نېرىسىدا، ئالتە تاغنىڭ بېرىسىدا بىر پادىشا ئوتكەن ئىكەن. پادىشا ئاچكوز بولۇپ، ۋەزىرى پىخسىق ئىكەن، پادىشانىڭ دەيدىغىنى ھەر دىسە ئالۋاڭ ئىكەن، پادىشانىڭ ۋەزىرى دېتى يوق گالۋاڭ ئىكەن. دىخان شېرىن مۇڭە - چۈڭە ئوستۇرىدىكەن، پادىشا باش - بۇرنىنى يېيىشكە خۇشتار ئىكەن، ياراپ قالسا ئوزىگە، ئاز - تولا ئىنئاممۇ بېرىدىكەن.....

ئېلىشا پادىشا بىلەن ۋەزىر توغرىسىدا بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ھىكايىنىڭ ئوزىگە كوچتى:

— يىراق بىر يېزىدا نامرات دىخان ئوزىنىڭ ئالقاز - چىلىك كاندۇڭ يېرىگە بالدۇر پىشىدىغان چىلگە - شىكەرشىن تېرىپتۇ. كويۇپ - پىشىپ ئەجرى قىلغانلىقتىن چىلگە ھەممە - دىن بۇرۇن تەييار بوپتۇ. دىخان خوشنىلىرىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە چىلگىنىڭ باش بۇرنىنى پادىشاغا تەقدىم قىلىپ، ئازراق ئىنئام ئېلىشنى ئويلاپتۇ. شۇ خىيال بىلەن بىر خۇجۇن چىلگىنى يۇدۇپ شەھەرگە كەلسە، كەچ كىرىپ قالغانلىقتىن شەھەر دەرۋازىسى تاقىلىپ قاپتۇ. دىخاننىڭ راسا ئاچچىغى كەپتۇ.

شۇ كۈنى كېچىسى پادىشا ئوز كۈزەتچىلىرىنى تەكشۈرۈپ دەرۋازا يېنىغا كەلگەن ئىكەن، ئۇ سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ، دەرۋازا ئالدىدا ئىككى خىيال بولۇپ قالغان دىخاننى كورۇپ قاپتۇ ۋە سوراپتۇ:

ـــ هوي ..... سەن نىمە قىلىدىغان ئادەم؟

ـــ مەن ئاۋارىكەش، ـــ دەپتۇ دىخان چېچىلىپ، ـــ ئاغرىدىغان بېشىمغا ئالتە تاياق ..... پادىشاغا سوغا ئېلىپ كەلگەن .....

ـــ سوغا دەمسىنا؟ قانداق سوغا؟

دىخان ئېيتىپتۇ:

كاندۇك يېرىمدىن،
مېھنەت تېرىمدىن،
ئوستۇردۇم چىلگە،
شەربەتتۇر تىلگە،
بىلمەيمەن ھازىر،
بېرىشنى كىمگە؟ .....

پادىشانىڭ ئاغزىدىن شولگەي ئېقىپتۇ، دىخاننىڭ سوزى تازىمۇ يېقىپتۇ. پادىشا دىخاننىڭ ئوزىنى تونۇمىغانلىغىنى بىلىپ:

ـــ سېنىڭ ئۇ نەرسەڭ پادىشاغا يارامدۇ؟ ـــ دەپتۇ.

بۇ گەپتىن دىخان رەنجىپتۇ:

ـــ يارىسا يارا، يارىمسا مانا ..... ، ـــ دەپ زەردە بىلەن مۇشتۇمىنى كورسىتىپتۇ.

پادىشا ئوز كوزەتچىلىرىگە:

ـــ قېنى، كىرگۈزۈۋېتىڭلار، ئۇنىڭدا بىر گەپ بار، ـــ دەپ بۇيرۇپتۇ.

دىخان دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى پادىشا تېخىتىدە شولگەيلىرىنى ئېقىتىپ ئولتۇرسا، دىخان كىرىپ

كەپتۇ، چىلگىنى پادىشانىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ، پادىشا يەنە:

ــ سېنىڭ ئۇ نەرسەڭ پادىشاغا يارامدۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

دېخان سوئالنىڭ ئورامىدىن ئاخشامقى كىشىنىڭ مۇشۇ پادىشا ئىكەنلىگىنى سېزىپ قاپتۇ، گەپكە گەپ كەلسە، ئاتاڭغا قارىما، دېگەن تەمسىلنى ئەسكە ئېلىپ:

ــ يارىسا يارار، يارىمسا مانا ..... ــ دەپ ئاخشامقى جاۋاۋنى تەكرارلاپتۇ.

پادىشا دېخاننى سىنىماقچى بوپتۇ. قولى بىلەن يۈزىنى سىلىغان ئىكەن، دېخان گېلىنى تۇتۇپ قويۇپتۇ. پادىشا بېشىنى تۇتقان ئىكەن، دېخان ئاغزىنى سىلاپتۇ، پادىشا قوسىغىنى سىلىغان ئىكەن، دېخان پۇتىنى تاتلاپ قويۇپتۇ. يەنى ئۇلار زۇۋان سۇرمەيلا:

ــ يۈز نىمىدىن كېتىدۇ؟

ــ نەپسىدىن .....

ــ باش نىمىدىن كېتىدۇ؟

ــ ئېغىز قازاسىدىن .....

ــ قوساق نىمىدە تويىدۇ؟

ــ ئاياق يېنىك بولسا .....

دېيىشىپ، سوئال ـ جاۋاپ قىلىشىپتۇ. پادىشانىڭ دېخانغا ھەق بەرمەي چىلگىنى ئېلىش نىيىتى بولسىمۇ، لېكىن ئامالسىز قاپتۇ، ئىلاجسىز بىر تاۋاق ئالتۇن بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. دېخان ئالتۇننى ئېلىپ يولىغا راۋان بوپتۇ.

ئەمما، بايىدىن بېرى ھېچنىمىنى چۈشەنمەي ئولتۇرغان ۋەزىرنىڭ قوسىغى كوپۈپتۇ.

ــ ئەرزىمىگەن ئالتە چىلگىگە بىر تاۋاق ئالتۇن

زايا كەتتى، ياندۇرۇۋالايلى، ــ دەپتۇ ۋەزىر پادىشاغا.
ــ تەس، قولىگىزدىن كەلمەيدۇ، ــ دەپتۇ پادىشا.
ــ نېمە؟ ــ دەپتۇ ۋەزىر سەكرەپ قوپۇپ، ــ مەن ئۇنى بىر ئېغىز سوز بىلەنلا مات قىلىمەن.....
بىر تاۋاق ئالتۇنغا پادىشانىڭمۇ بىر يەرلىرى ئېچىشقان ئىكەن، ئارتۇقچە گەپ قىلماپتۇ.
ۋەزىر ئۇستىۋاشلىرىنى كىيىپ، ئېتىغا مىنىپ، قامچىنى ئېلىپ دىخانىنىڭ كەينىدىن قوغلاپتۇ. قارىسا دىخان شەھەر سىرتىدا بىخىرامان كېتىۋاتقىدەك.
ــ توختا، ــ دەپتۇ ۋەزىر دىخانغا يېتىشىپ كېلىپ، ــ سەن بىر تاۋاق ئالتۇننى بىكارغىلا ئالامسەن؟ ھالال ئىش قىلىشىڭ لازىم.....
ــ قانداقچە بىكارغا؟ مەن چىلگە بەردىم.....
ــ چىلگەڭ نىمىتى؟ يوق گەپنى قوي، ــ دەپتۇ ۋەزىر، ــ مەن سەندىن ئۇچ سوئال سورايمەن، جاۋاپ بېرەلىسەڭ ئالتۇن سېنىڭ، بولمىسا، ھازىرلا قايتۇرىسەن.....
ــ ئوبدان، ــ دەپتۇ دىخان، ــ قېنى سورىسىلا.....
ــ بىرىنچى سوئال، ــ دەپتۇ ۋەزىر، ــ سەن ئېيت، كۈن چىقىش بىلەن كۈن پېتىشنىڭ ئارىلىغى قانچىلىك؟
ــ تەس ئەمەس، ــ دەپتۇ دىخان، ــ بىر كۈنلۈكلا.....
ــ نېمە؟ قانداقچە بىر كۈنلۈككەن؟
ــ ئەتىگەندە چىققان كۈن بىر كۈنلا مېڭىپ كەچتە ئوز قارارگاھىغا يېتىدۇ، يەنە قانداق ھىساپ بولسۇن؟
ۋەزىر ئىلاجسىز ئىككىنچى سوئالىنى سوراپتۇ:
ــ ئېيتە، ئاسمان بىلەن يەرنىڭ ئارىلىغى قانچىلىك؟

— شۇمىدى، — دەپتۇ دىخان، — بىر دەقىقە.

— بىر دەقىقە؟ بۇ قانداق ھىساپ؟

— ئاددى، — دەپتۇ دىخان، — بەشىمىزنى كوتەرسەك ئاسمانغا كۆرىنمىز، ھاۋا گۈلدۈرلىسە، شۇ ھامان ئاڭلايمىز، ئاسماندىن توكۈلگەن يامغۇر شۇ زامات يەرگە چۈشىدۇ. يەنە قانداق ھىساپ بولسۇن؟

ۋەزىر يەنە ئىلاجسىز قېلىپ ئۇچىنچى سوئالنى سوراپتۇ:

— بوپتۇ، بۇ ئىككى جاۋاۋنىمۇ ھىساپقا ئوتسۇن، — دەپتۇ ۋەزىر، — ئەمدى ئېيتە، يەنە بىر سوئال: ھازىر، شۇ تاپىنىڭ ئوزىدە، دەل مۇشۇ تۇرقى، خۇدايىم نىمىش قىلىۋاتىدۇ؟ .....

دىخان بېشىنى تاتىلاپتۇ، ئويلىنىپ قاپتۇ.

— بۇ سوئال سەل چىگىراق ئىكەن، — دەپتۇ دىخان، — سىلى خۇدانى تىلغا ئالدىلا. خۇدا تىلغا ئېلىنغان ئىكەن، لايىغىدا ھورمەت بولۇش لازىم. ئەزەلدىن قائىدە شۇنداق، سوئال سورىغۇچى پەستە، جاۋاپ بەرگۈچى يۇقۇرىدا بولىدۇ، قېنى ئەمىسە، بىردەملىككە ئىككىمىز ئورۇن ئالماشتۇرايلى .....

ۋەزىر دىخاننى مات قىلىدىغان بولدۇم دەپ ئويلاپتۇ، خالار ـ خالماس ئاتتىن چۈشۈپتۇ. دىخان ۋەزىرنىڭ سار-پايلىرىنى كىيىپ، قامچىنى قولىغا ئېلىپ ئاتقا مىنىپتۇ.

— قېنى سورىسىلا، نىمە دىگەن ئىدىلا؟ — دەپتۇ دىخان.

— ھازىرنىڭ ئوزىدە، شۇ تاپتا خۇدايىم نىمىش قىلىۋاتىدۇ؟ — دەپتۇ ۋەزىر سوئالنى تەكرارلاپ.

— سىلى بىلەن مەن مۇسۇلمان، تەقدىرنىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، — دەپتۇ دىخان، — ھازىرنىڭ ئوزىدە، شۇ

تاپتا خۇدايىم شۇنداق كارامەت قىلىۋاتىدۇكى، ھىچ شۇبھىسىز شاھنى گاداي، گادايىنى شاھ، ئاتلىقنى پىيادە، پىيادىنى ئاتلىق قىلىۋاتىدۇ، يەنە نېمىش قىلاتتى!.....

دىخان شۇ گەپنى قىلىپ، قامچا بىلەن ۆزىنى راسا سېلىپ، ئالدىدا ئۆمىلەتكەن پېتى پادىشانىڭ ئوردىسىغا ھەيدەپ بېرىپتۇ، پادىشا ئەھۋالنى ئۇقۇپ بىر قىزىرىپ، بىر تاتىرىپتۇ، زىرەك دىخان ئوز يولىغا راۋان بوپتۇ.....

ئېلىشا ھىكايىنى تۈگىتىپ، ئېلىقۇلغا قاراپ قويدى:

ــ مانا شۇنداق، قارامنىڭ بېشى تاشقا، زىرەكنىڭ ئېغىزى ئاشقا دېگەن گەپ بار، پەمى يوق كىشىنىڭ، مەزىسى يوق ئىشىنىڭ. يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر. بىلىگى چوڭ بىرنى يېڭەر، بىلىمى چوڭ مىڭنى.....دېگەنلەر زىرەك دىخاننىڭ سوزلىرى ئىكەن.....

ئېلىشانىڭ ئاخىرقى سوزلىرى تۈگە ـ تۈگىمەي، جىلغا ئېغىزىدىكى توغراقلىق تەرەپتىن ئارقا ـ ئارقىدىن ئېتىلغان ئوق ئاۋازلىرى ياڭراپ كەتتى. ئاسسم، ئالماس، ئېلىقۇل چاچراپ ئور ـ نىدىن تۇردى، ھەممەيلەن "يالت" قىلىپ كوزلىرىنى توغراقلىقتىن چىقىدىغان چىغىر يولغا تىكتى ۋە يۈگۈرۈپ يوتا تاغ تەرەپكە ياماشتى.

چىغىر يولدىن بىر كىشى ئوقتەك ئېتىلىپ تاغ تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى، توغراقلىق ئىچىدە شاخلارنىڭ ئۇچلىرى ئىغاڭلايتتى ۋە ئاندا ـ ساندا ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى. يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان كىشى يېقىنلاشقاندا، ئالماس ئۇنىڭ شانىياز ئىكەنلىگىنى بىلدى. ئالماس يۈگۈرۈپ بارماقچى بولۇ ـ ۋىدى، ئاسسم ئۇنىڭ مۇرىسىدىن باستى. دەل شۇ چاغدا توغراقلىقتىن قاسقان شەپكىلىك ئىككى ئەسكەرنىڭ بېشى

كورۇندى. ئەسكەرلەر شانىيازنى قوغلاپ كېلىۋاتاتتى، ئۇلار يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقان شانىيازغا كۆزى چۈشۈپ، مىلتىقلىرىنى قولىغا ئالدى، ئاڭغىچە ئاسىم چەنلەپ تۇرۇپ مىلتىقتىن ئوق ئۇزدى. ئوق قاسقان شەپكىلىك ئەسكەرلەرگە تەگمىدى، بىراق، ئۇلار توغراقلىق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىۋالدى ـ دە، ئىككىنچى قېتىم كورۇنمىدى.

شانىياز يېتىپ كېلىش بىلەن ئالماس ئۇنىڭ ئالدىغا يۇگۇرۇپ بېرىپ مۇرىسىدىن تۇتتى:

ـــ بول، ئىتتىك ئىبيت، نىمە گەپ؟ ـــ دىدى.

شانىياز نەپىسى بوغۇلغان هالدا:

ـــ دەهشەت، دەهشەت!.....قانخورلار بىر مۇنچە ئويگە ئوت قويۇۋەتتى، پارتىزانلارنى تاپ دەپ ئىككى خوتۇن، بىر كىچىك بالىنى ئېتىۋەتتى، مەخسۇت بەگ چېرىكلەر ئېتىۋەتكەن بالىنىڭ ئانىسىنى ئوز قولى بىلەن بوغۇپ ئولتۇردى. چېرىك باشلىغى جۇ يىڭجاڭ لەيلىگۇلگە چاڭ سالماقچى بوپتىكەن، لەيلىگۇل چېرىك باشلىغىنىڭ قولىنى چىشلەپ ئۇزۇۋاپتۇ هەمدە "ياشىسۇن ئازاتلىق! قانخورلارنى يوقىتايلى!" دەپ توۋلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن جۇ يىڭجاڭ "بۇ ماڭا تارتۇق قىلىنغان قىز، ئۇنىڭ تەقدىرى ماڭا مەنسۇپ، لېكىن بۇنىڭ گېپىدىن قارىغاندا ئىسيانچىنىڭ شېرىگى ئىكەن، هازىرلا شەهەر تۇرمىسىگە ئاپىرىپ قاماڭلار، كېيىن مەن ئوزدم تېپىۋالىمەن" دەپ ئىككى ئەسكەرنى قوشۇپ شەهەرگە كىرگۈزۈۋېتىپتۇ..... مەخسۇت بەگ ئانارنىڭ قېنىنى ئىچىمەن دەپ ئۇنىڭغا..... ـــ دىدى ـ دە ئۇنى بوغۇلۇپ، جىلى بولۇپ، مەهەللە تەرەپنى كورسىتىپ قولىنى شىلتىدى.....

ئالماس ئوتتەك يېنىپ، جادو قىلىچىنى يۇلۇپ ئېلىپ ھەزەپ بىلەن تاشقا ئۇردى، جادو قىلىچنىڭ زەربىدىن يو-تىدەك بىر تاش ئىككى پارچە بولۇپ كەتتى. ئاسىم:

— قېنى يىگىتلەر تەييارلىنىڭلار، — دەپ بۇيرۇق بەردى:

3. قانلىق قىساس

مەخسۇت بەگ ئوزىنىڭ پۇل ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، نوكچى ئالتۇننى كورسە كوزى قىزارمايدىغان بىرمۇ ھوكۇمەت يوق دەيدىغان پەلسەپىسى بويىچە، ۋەزىيەتتىكى ھەرقانداق ئوزگىرىشنى ئوز دېتىغا لايى..تىلاشتۇرۇشقا، ھەممىنى سېتىۋېلىشقا شۇبھىسىز ئىشىنەتتى، شۇ سەۋەپلىك ئالەمدە نىمە بولۇۋاتقانلىغىنىڭ ئۇنىڭغا ھىچبىر ئەھمىيىتى يوقتەك كورۇنەتتى. لېكىن، ۋالى پاسارنىڭ ئىشخانىسىدا ئابدۇللا كوككوز دامواللىنىڭ سوزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، "كوممۇنىزىم" دىگەن بۇ سوزدىن ئوزىگە تۇتىشىپ كېلىۋاتقان ئوتنىڭ كولەڭگۇسىنى كورگەندەك بولدى. ئۇنىڭغا ھەممىدىن ئەلەم قىلغىنى نىمە ئۇچۇندۇ پات-ئاردا "ئالمىشىدىغان ھوكۇمەت" نىڭ ئوزى بىلەن ھىساپلاشمايدىغانلىغىنى غۇۋا سېزىش ئىدى.

"ھەممىدىن بۇرۇن ئوزىگە پۇت ئاتىدىغانلارنى جىمىقتۇرۇۋېتىش" — مەخسۇت بەگ ئابدۇللا كوككوز دامواللىنىڭ بۇ سوزىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئەسكە ئالاتتى - دە، غالجىرلىشىپ ئوزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالاتتى. ھازىر بولسا ئۇنىڭغا قولىغا قورال ئېلىۋالغان، دەھشەتلىك تەھدىت بولۇپ قالغان ئاسىم بىلەن ئالماسنى يوقىتىشلا كېرەك ئىدى. ئۇ بۇ تەھ-

دىتىنى يوقىتىپ، كوزىگە قادالغان مىخنى يۇلۇپ تاشلاپ، پارتىزانلارنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتسىلا "ئاۋام - قارا خەلق" نىڭ كارى چاغلىق، باشقا ئىشلار توغرىسىدا ئويلاشقا پۇرسەت چىقىدىغاندەك ئىدى. لېكىن.....بۇ "لېكىن" ئۇنىڭغا دەھشەتلىك ۋەھىمە بولۇپ قادىلىپ تۇراتتى.....

جۇ يىگىتنىڭ پارتىزانلارنى قېدىرىپ تۇغراقلىق ئورمانىنى كېسىپ ئوتكەندىن كېيىن، ئەسكەرلىرىگە مەدەت بېرىپ:

— مۇكاپات بار، قالتىس مۇكاپات!.....پارتىزانلارنى تىرىك تۇتۇۋالغانلىقى يوق، ئۇچرىغانلىنى ئېتىپ يوقىتىڭلار، قولغا چۈشكەنلىنى ئەيىزە تەقىپ ئولتۇرۇڭلار، چاناپ بۇردا - بۇردا قىلىڭلار، ھېچكىم تىرىك قالمىسۇن. پارتىزان تۇگىگەندىن كېيىن، يېرىم كۈن ۋاقىت بېرىمەن، خالىغانچە بۇ - لاپ - تالاپ ئاختۇرۇڭلار، ئۇزەكلارنى غەملەيسىلەر. بۇ مۇ - كاپات!.....شۇنداق كېيىن دەرھال قايتىمىز، — دەپ بۇيرۇق، مەردى.

— بۇ تېخى ئاز، — دىدى مەخسۇت بەگ جۇ يىگىتكە بۇيرۇغاندىن كېيىن، — مېنىڭ يەنە ئىنئامىم بار. ئەگەر كىمەكى ئاسىم بىلەن ئالماسنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ كەلسە ۋە باكى بىرىنچى بولۇپ ئېتىپ چاناپ ئۇجۇقتۇرسا، گەپ يوق بىگىرمىدىن قىرىق تىللا مۇكاپات بېرىمەن. نەق گەپ! شۇ ئىككىسىنى يوقات، قورالىنى يۇل، بولدى قالغىنىنى ماڭا قويۇۋەت!.....

مەخسۇت بەگ شولگەيلىرى ئاققان جاللاتلارغا قاراپ، ھەمياننى قويندىن ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى تىللالارنى شاراقشىتىپ قويدى. كوزلىرى پاقىرىغان، بىر بىرىدىن قىز -

غىنىشقا باشلىغان ئەسكەرلەرگە ھەجىيىپ، ھەمىانىنى قولىدا ئويناشقا باشلىدى.....

بىراق، ئۇلار غالجىرلىق بىلەن قىزغىنىش ئىچىدە توغراقلىق ئورمانىنى ياپىسىغا ئوققا تۇتۇپ، ھەممە يەرنى پۈراپ قېدىرىپ ئاختۇرغان بولسىمۇ، پارتىزانلارنىڭ قارىسىنى كۆرەلمىدى. "پارتىزانلار بىار" دەپ گۇمان قىلىشقان يوتا تاغنىڭ ئېغىزىغا كەلگەندە بولسا، جۇ يېڭجاڭ بىلەن مەخسۇت بەگنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىردىن كەسكىن تالاش-تارتىش پارتىلىدى. مەخسۇت بەگ تەلۈلۈك بىلەن چىقىرىدى:

— يۇز ئەسكەر-ھە؟.....ئاز ئەمەس. قورقۇش يوق! تاقىما چىقمىز، ئۇ نىمىلەرنىڭ ئولۇگىنى قاغىغا يەم، بورىگە ئوزۇق قىلىش كېرەك.....

— بولمايدۇ، ئىش چاتاق، — دىدى جۇ يېڭجاڭ.

— نىمە بولمايدۇ؟ نىمە چاتاق؟.....

— ھودۇقماڭ، تاغ بىزگە قاراڭغۇ.....

— نىمە قاراڭغۇ؟ سىز قورقتىڭىز.....

جۇ يېڭجاڭ چىچاڭشىپ كەتتى:

— بۇ نىمە گەپ، مەن ھەربى ئادەم، — دىدى ئۇ تېرىكىپ، — تاغ كوپ، ساپلا ئوڭكۇر، ھەممىسى پانا جاي. مەن تاشنى ئاتامدۇ؟ پارتىزاندا ئون ئىككى مىلتىق بارلىغىنى ئۇنتۇدىمۇ؟ ئەسكەر غايىپ ئوقتا ئولۇپ تۇگىسە، ئىككىمىز نەگە قاچىدۇ! يا سىزگە جان لازىم ئەمەسمۇ؟

مەخسۇت بەگ سەكرەپ كەتتى:

— مەن قورقمايمەن!.....

— سىز قورقمايسىز، — دىدى جۇ يېڭجاڭ تەنە بىلەن، —

لېكىن، شۇنداق بولسىمۇ، ئەگ ياخشىسى پارتىزانلىق تاغدىن چۈشۈرۈش كېرەك.....

ــ ئۇلار قاچتى، چۈشمەيدۇ.

ــ نېمە چۈشمەيدۇ؟ چۈشۈرۈش كېرەك!

ــ قانداقچە؟ سىز.....

ــ مەن بىلمەيدۇ، سىز ئويلاڭ، ئۇلار چۈشمىسە، مەن ئۇ يەرگە قانداق چىقسۇن؟.....

ئۇلار خېلىغىچە خىقىراشتى. مەخسۇت بەگ ئوزۇنلۇق قوراللىق لۈكچەكلىرىنى ئالدىن تاققا چىقارماقچى بولدى:

ــ ھەممەڭ چىق، نان قېپىلار! ــ دەپ قامچىنى قولىغا ئېلىپ دىۋەيلىدى مەخسۇت بەگ، ئوزۇنلۇق قوراللىق لۈكچەكلىرىگە.

لېكىن، قوراللىق لۈكچەكلەر ئەسكەرلەر تىترىشۇاتقان خەۋپكە تەۋەككۈل قىلىشنى خالاشمىدى، پاتىپاراق بولۇشۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ كەينىگە سىلجىپ، بويۇنلىرىنى سوزۇپ، كوزلىرىنى پاقىرىتىشتى.

ــ بەگ، ــ دېدى جۇ يىگىتجاڭ مەخسۇت بەككە قاراپ، ــ بىزدە ۋاقىت ئاز، ئىش مۇنداق بولسۇن. پارتىزان ئويلىرىنى كويدۇر، خوتۇن ـ بالىلىرىنى سورەپ چىق، بىرنەچچىنى چانا ـ ئولتۇر.....ئاھھاي.....مانا شۇ چاغدا پارتىزان تاغدىن چۈشىدۇ!.....

ــ ھەببەللى، مانا ئەقىل، ــ مەخسۇت بەگ مەيدىسىگە ئۇردى، ــ جەزمەن شۇنداق قىلىمىز. مېنىڭ قولۇمدا ئالماسىنىڭ جېنى بار.....لەيلىگۈل بىلەن ئانارنى ئاتقا سورىتىپ تاققا

قويۇپ بېرىمىز.....ئالماس ئاشىغى بىلەن سىگلىسىنىڭ ئولۇگىنى كورسۇن.....مانا پۇخادىن چىققۇدەك چاره.....ئۇلار تاغدىن چۈشىدۇ.....تاغدىن چۈشۈپ كورگىن.....

ئۇلار سەت ئاۋازدا ۋاقىرىشىپ- جاقىرىشىپ كەينىگە يېنىشتى.

مەخسۇت بەگ ئۇچ تىللىق سىم قامچىنى قولىدا ئويناتىپ، تومۇر دەرۋازىدىن كىرىپلا:

ــ ئەيسا پاششاپ، هوي،.....ئەيسا پاششاپ! ــ دەپ ۋاقىرىدى.

ئەيسا پاششاپ پەيدا بولغاندا، بەگ:

ــ ماڭ، لەيلى بىلەن ئانارنى ئەچىق، ئات تەيياردا! ــ دەپ بۇيرۇدى.

ــ ئانار بار، لەيلى يوق، ــ دىدى ئەيسا پاششاپ.

ــ نېمە! يوق دەمسىنا، هۇ.....خۇمسى، قاچۇردۇڭمۇ؟ ــ بەگنىڭ بويۇن تومۇرلىرى ئېتىلىپ چىققۇدەك كوپتى.

ــ كايىماڭ بەگ، ــ دىدى جۇ يىگىجاڭ ھىجىيىپ، ــ كېرەك يوق، لەيلى ماڭا تارتۇق قىلىنغان - دە! ئۇ ئىسيانچى- نىڭ شىرىگى. ئۇنىڭدا سىياسى گەپ بار، ئۇنىڭ جايى تۇرمە..... كېيىن مەن ئوزدم ئۇنى.....

بەگ ەيلىگۇلنى جۇ يىگىجاڭنىڭ شەھەرگە كىرگۈزۈۋەتكەنلىگىنى ئەسكە ئالدى ۋە ئەيسا پاششاپقا قاراپ:

ــ ماڭ، هازىر ئانارنى ئەچىق! ــ دەپ ۋاقىرىدى.

ئەيسا پاششاپ ئانارگۇلنى ئېلىپ چىقتى.

ئانارگۇل ھەيرانلىق بىلەن قەدەم تاشلاپ تال- بىدىش ئاستىغا كەلدى. گۇلزارلىق هويلىدا پىتىراپ يۇرگەن، مىلـ

تەقلىرىنىڭ ئۇچىغا نەيزە بىكىتكەن قاسقان شەپكىلىك ئەسكەرلەرگە نەپرەتلىنىپ، تومۇر دەرۋازا ئالدىدىكى چىنار ۋە يول ياقىسىدىكى ئۈزۈمە دەرەخلىرىگە ئېسىپ قويغان قەھرىمانلىرىغا ھەم تۈنۈگۈن - بۈگۈن تۈتقۇن قىلىنىپ، قوراللىق پايلاقچىلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا تال - بەدىش تېگىدە غەزىنىنى ئېچىگە يۇتۇپ ئوره تۇرغان يۇرتداشلارغا تەمكىن ۋە ھاسداشلىق بىلەن قاراپ قويدى.

قىزنىڭ تال - تال ئورۇلگەن ئۇششاق بوستان چاچلىرى يەلكىسىنى قاپلاپ تۇراتتى. قىز ئالدىغا سېرىلىپ چۈشكەن چاچلىرىدىن ئالتە - يەتتە تالنى بىر قولى بىلەن تۇتۇپ كورۇپ، ئەپچىللىك بىلەن ئىرغىتىپ كەينىگە تاشلىدى. بۇ چاچلارنى مېھرىۋان ئانا سارىخان تېخى بۇنىڭدىن بىر-نەچچە كۈن ئىلگىرى بەگنىڭ يەر ئاستى تۇرمىسىدە قۇرۇقلا ئورۇپ قويغان ئىدى، تۇختاخۇن ئاكا بولسا، شۇ كۈنى بۇ چاچلارنى مېھرىۋانلىق بىلەن ئاخىرقى قېتىم سىلىغان ئىدى. ئاھ، ئانا، دادا! سىلەرنىڭ قوللىرىڭلار نىمە دىگەن ئىسسىق، نىمە دىگەن يېقىملىق - ھە؟.....

مەخسۇت بەگ ئوز ئالدىغا ھەيدەپ كېلىنگەن ئانار-گۈلگە قاراپ، قىزنىڭ كوزلىرىدە ئۇچقۇنداپ تۇرغان كىمگىدۇ تەلپۈنۈشنىڭ بىردىنلا ئوزىگە كوزى چۈشۈش بىلەن غەزەپ ئوتىغا ئايلانغانلىغىنى كوردى.

— سەن ئولۇشنى خالامسەن؟ — مەخسۇت بەگ تۇيۇقسىز ئېتىلىپ بېرىپ قىزنىڭ كويىنىگىنىڭ ياقىسىدىن بوغۇپ تۇرۇپ سىلكىدى، — گەپ قىل، ئولۇشنى خالامسەن - يوق!.....

ئانارگۈل بەگنىڭ ئامبۇر قوللىرىنى قايرىپ تۇرۇپ، دادىللىق بىلەن ئېيتتى:

— ياق! مەن ئولۇشنى خالىمايمەن.....

بۇ گەپنى ئاڭلاپ جۇ يىڭجاڭ قىزنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ياخشى، ياخشى، سەن ئەخمەق بولما، ئولگەندىن پايدا يوق، سەن ئاكاڭنى تېپىپ بېرەمدۇ؟.....

ئانارگۈل "يالت" قىلىپ جۇ يىڭجاڭغا قارىدى ۋە گەپ قىلمىدى. مەخسۇت بەگ قىزنىڭ ياقىسىنى يەنە سىقتى:

— ئېيت، سەن ئاكاڭنى تاپامسەن - يوق؟

— ئاكام ئۈزى كېلىدۇ!

— نېمە؟

— ئاكام كېلىپ قىساس ئالىدۇ، ھەممىڭنى قۇتقۇزىدۇ.....ئاكام يەنە.....

مەخسۇت بەگ ئۇنىڭ گېپىنى كېسىپ تاشلاپ، سىم قامچا بىلەن يۈزىگە تارسىلدىتىپ بىرنەچچىنى ئۇردى، قىزنىڭ مەسۇم يۈزىدە زەھەرلىك قامچىنىڭ باشمالتاقتەك قىپقىزىل ئىزى كوتىرىلىپ چىقتى.

— ماڭ، سەن بېرىپ ئاكاڭنى تاۋاپ قىل! — مەخسۇت بەگ قولىدىكى قامچىنى پىقىرىتىپ تاشلىۋېتىپ، ئەيسا پاششاپقا ۋاقىرىدى، — ئات ئېپكەل، دەرھال!.....

بوينىغا تاش باغلاپ دەريىغا چوكتۇرۇپ ئولتۇرۇش، "سارغايدى" غا ئېسىپ سازايى قىلىپ ئولتۇرۇش — مەخسۇت بەگنىڭ بوۋىسى سۇلايمان توپپېشىنىڭ زامانىسىدا ئەۋج ئالغان قاتىللىق ئۇسۇللىرى ئىدى، 1947 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت پارتىزانلىرى قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرىنى ئىشغال قىلىپ

گومبنداڭچىلارنىڭ ئەدىۋىنى راسا بەرگەندە، يەرلىك باندىتلار قولغا چۈشكەن پارتىزانلارنى ئاتقا سورىتىپ ئولتۇرۇشنى ئىجات قىلدى. بۇ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە خەلقە ئىبرەت قىلىش، پارتىزانلارنى چوچۇتۇش ئۈچۈن ئىدى.

بايا، جۇ يىڭجاڭ مەخسۇت بەككە "پارتىزانلارنى تاغدىن چۈشۈرۈشنىڭ ئىلاجىنى قىلىڭ" دېگەندە، پارتىزانلارنىڭ قېنىنى قىزىتىدىغان بۇ ئۇسۇلدىن نەپ ئېلىشنى كوڭلىگە پۈككەن ئىدى. مەخسۇت بەگ جۇ يىڭجاڭنىڭ مۇددىاسىنى ئۇنچىلىك چۈشىنىپ يەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن، ئۇنىڭ ئادەم ئولتۈرۈش خۇمارى مەقسەتكە لايىق ھەركەتكە ئېلىپ كەلدى.....

تومۇر دەرۋازا ئالدى ئوپۇر - توپۇر بولۇپ كەتتى، ئانارگۈلنى "ئاتقا سورىتىپ سازايى قىلىش" خەۋىرى يۇرتقا يېيىلىپ، دەرتمەن خەلق تەرەپ - تەرەپتىن يىغىلىشتى، كېلە - ۋاتقان دىخانلار ئىچىدە چىشلىرى كىرىشكەنلەرمۇ، ھەيران بولۇۋاتقانلارمۇ، چاپىنىنىڭ ياقىسىنى تۇتۇپ توۋە - ئىستىغپار ئېيتىۋاتقانلارمۇ، كوزۇم كورمىسۇن دەپ، تومۇر دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ، يەنە كەينىگە قايتىپ كېتىۋاتقانلارمۇ بار ئىدى. لېكىن، غەزەپلەنگەن خەلق باھار كەلكۈنىدەك يامراپ كېلىشكە باشلىدى.....

مەخسۇت بەگنىڭ بۇيرۇغى بويىچە ئانار گۈل ئوڭدە - سىغا ياتقۇزۇلدى، ئىككى پۇتىنى جۇپلەپ، ئوشۇغىدىن قارا ئاغامچا بىلەن باغلىدى. ئاندىن قىزنىڭ پۇتىغا باغلانغان ئاغامچا دېۋەڭ قارا ئاتنىڭ قۇيرۇغىغا چىگىلدى. مەخسۇت بەگ ياقىغا چىلانغان پىلىكنى قىزنىڭ بۇرنىغا تىقتى. بەگ

پىلىككە ئۇت يېقىش ئۈچۈن، قولىغا سەرەڭگە ئالغانـدا، بىردىن تومۇر دەرۋازا ئالدىدا كىشىلەر دەۋرەپ، دەھشەتلىك قىيا-چىيا كوتىرىلدى. خەلق باستۇرۇپ كىرىشكە ئىنتىلەتتى، قوراللىق لۈكچەكلەر ئۇلارنى قالايمىقان دۇمبالاپ كەينىگە ئىتتىرەتتى.

جۇ يىڭجاڭ ئوز ئەسكەرلىرىگە بۇيرۇق بەردى:

— كىم دەرۋازىدىن كىرىشكە ئۇرۇنسا ئات!.....

قاسقان شەپكىلىك ئەسكەرلەر سەپ بولۇپ، مىلتىقلىرىنى ئېتىشقا تەييارلىنىپ دەرۋازا تەرەپكە بەتلەپ تىك تۇرۇشتى.

توپ ئارىسىدىن ئىمام خاتىپ بولۇنۇپ چىقىپ، مىلتىقلىق ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدىن ئوتۇپ، مەخسۇت بەگنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— خۇدا بىر، پەيغەمبەر بەرھەق، — دىدى ئۇ، — قىز ئارىسىدە، مەسۇم گوداك. ئاللا راۋا كورمەيدۇ، ئىلەيمىز، خۇدا ھەققى كېچىرسىلە، يۇرت مېنى ۋەكىل قىلدى، مەن ئىلەي. شۇ قىز.....

جۇ يىڭجاڭ ئۇرۇپكىنى تارتىپ ئۇرۇپ، چىرايىنى بۇرۇشتۇرۇپ قويدى. مەخسۇت بەگ ئىمام خاتىپنىڭ كوزىگە قارچۇغا كوزلىرى بىلەن زەھەرداك تىكىلىپ تۇرۇپ:

— سەن ئىمام خاتىپ، ئالماس مېنىڭ قورالىمنى بۇلاپ كەتكەندە نەدە قېلىۋىدىڭ، سەنمۇ مېنى تالماقچىمۇ، ھۇ، دەيۇز! — دەپ شالىنى چاچتى.

— توپىلاڭچىغا جازا بەرمەك كىتاپ ھىكمىتى، — دىدى ھىسامىدىن داموللا پىشايۋاندا تۇرۇپ.

ـــ تەقدىر، تەقدىر، ھوكۇمەت ئەمرى ۋاجىپ، ـــ دەپ غودۇكشىنى سوپى ئىشان.

ـــ بىز ھەممىمىز مۇسۇلمان، ئىنساپ ـ دىيانەت مۇسۇلمان ئەقىدىسىنىڭ جەۋھىرى.....

ئىمام خاتىپنىڭ سوزى تۈگىمەي، مەخسۇت بەگ ئۇنىڭ ئېغىزىغا مۇشت بىلەن بىرنى سالدى، ئىمام خاتىپنىڭ بىر چىشى ئېزىلىپ، ئېغىزىدىن ئوقتەك قان كەتتى.....

تومۇر دەرۋازا تېشىدىكى كىشىلەر قىقاس ـ چۇقان كوتەردى، غەزەپلەنگەن خەلق دەرۋازىغا نەقتاپ كەلدى. چاكىلىدىغان قاتار ئوق ئاۋازى بىرنەچچە كىشىنى يىقىتتى. خەقلەر كەينىگە چېكىندى.....

مەخسۇت بەگ غالجىرلىق بىلەن تىترەپ تۇرۇپ سەرەڭگىنى ياقتى ـ دە، پىلىككە ئوت نۇتاشتۇردى.

ئەيسا پاششاپ ئانارگۈل سورۇتۇلگەن ئاتنىڭ بېشىنى تاغ تەرەپكە توغرىلاپ، قامچا بىلەن راسا بىرنى سالدى.

چاچراپ تۇرغان ئات قىزنى سورەپ تاغ تەرەپكە قۇيۇندەك ئېلىپ ماڭدى. ئات قۇيرۇغىغا سورىتىلگەن قىز بوران ئۇچۇرغان يوپۇرماقتەك يەرگە تېگىپ ـ تەگمەي، ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ، ئات تۇيىغىدىن كوتىرىلگەن چاڭ ـ توزاڭ ئىچىدە كوزدىن غايىپ بولدى.....

جۇ يىگىجاڭ ئەسكەرلەرگە قاراپ بۇيرۇق بەردى.

ـــ تاقتا، ئىسيانچىنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتۇشقا!.....

لېكىن، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدى دەرۋازىدىن چىقىش بىلەن تەڭ، قولىغا كالتەك ـ توقماق ئالغان، غەزەپلەنگەن يۇرتداشلار مەھەللە ـ مەھەللە، كەنت ـ كەنتلەردىن باستۇرۇپ

كەلدى، قوراللىق لۇكچەكلەر بىلەن خەلق ئىرمىاش - چىرماش بولۇپ، گىرەلىشىپ ئېلىشىش باشلاندى.....

4. ئالماسنىڭ قېلىچى

مەشرەپ شەھەردىن قايتتى. ئۇ، لەيلىگۈلنىڭ تەقدىرىنى بىلىش ئۈچۈن شەھەرگە ئەۋەتىلگەن ئىدى. لەيلىگۈلنىڭ نەدە، نېمە قىسمەتنى كورۇۋانقانلىغىنى بىلىش مۇمكىن بولمىدى. ئەمما پۇتۇن شەھەردە ئاجايىپ يېڭى خەۋەر تارقالغان، كىشىلەرنىڭ مېڭىش - تۇرۇشى تېتىكلەشكەن، كوزلىرىنىڭ يالتىرىشىدىن نىمىگىدۇ تەقەززا بولۇۋاتقانلىغى ئېنىق ئىدى.

مەشرەپ خۇش خەۋەرنى قېرىنداشلارغا تېزرەك يەتكۈزۈش ئۈچۈن، دەرھال كەينىگە ياندى، ئۇنىڭ قەلبى خوشاللىق بىلەن تولغان، ئوزىنى تاغ لاچىنى، چول كىيىكىدەك يېنىك سېزەتتى. ئورکەشلەپ تۇرغان دەريادىن غۇلاچ تاشلاپ ئۇزۇپ ئوتتى، توغراقلىق ئورمانىنى توغرىسىغا ئۇچقان ئوقتەق كېسىپ ئوتتى - دە، ئەتراپقا بىر قارىۋېتىپ، ئۇدۇل تاغ تەرەپكە يۇگۇردى. ئۇ يۇگۇرۇپ كېتىۋېتىپ: ".....مۇتەھەم ئەمەلدارلار پۇتى كويىگەن تۇخۇدەك تىپىرلاپ قاپتۇ، خەقلەر خوشال، ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە ئازاتلىق ئارمىيە ناھىيەمىزگە يېتىپ كېلىدۇ!.....قانداق خوشاللىق، قانداق خۇرسەنتچىلىك!..... ئاسمان، ئالماس، ئېلىقۇل ئاكىلىرىنى جېنى يايراپ كېتەرمەيدى!....." دەپ ئوز ئوزىگە شۇنىلايتتى.

مەشرەپ كىچىككىنە تاشلىق ساي ئىچى بىلەن يۇگۇرۇپ مېڭىپ، جىلغا ئېغىزىغا يېقىنلىشاي دەپ قالغاندا تۇيۇقسىز

مەھەللە تەرەپتىن ھۇركىگەن كىيىكتەك پاراسلاپ چىپىپ كېلىۋاتقان بىر يايداق ئاتقا كوزى چۈشتى. ئات ھايت-ھۇيت دىگىچە مەشرەپنىڭ ئالدىدىن چىپىپ ئوتۇپ كەتتى. ئاتنىڭ قۇيرۇغىغا سورىتىلگەن قانداقتۇ بىر نىمە لەپپەكشىپ تۇراتتى.....

مەشرەپ ھاك-تاك بولدى ۋە ئاتنىڭ كەينىدىن ئېتىلدى.....

دەل شۇ چاغدا ئالماس ئوزىنىڭ شەمشەردەك ئىشتىپ كەتكەن ئۇزۇن، يوغان، ئالتە جىگىلىق جادو قىلىچىنى مۇرىسىگە سېلىپ، تاغدىن ئالدىراپ چۈشۈۋاتاتتى. ئاسىم، ئېلىقۇل ئۇنىڭ كەينىدە بولۇپ، ئاسمىنىڭ قولىدا ھىلتىق، ئېلىقۇلنىڭ قولىدا قىلىچ بار ئىدى. پارتىزانلار تاغدىن دۇپۇرلىشىپ چۈشۈۋېتىپ، تاشلىق ساي تەرەپكە قاراڭغىنچە جىددىلىشىپ:

— ئات، ئات كېلىۋاتىدۇ، ئاتنىڭ كەينىدە بىرنىمە سورىتىلگەن-ھە؟ — دىيىشىپ كەتتى.

ئات — چاپقىنىچە جىلغا ئېغىزىغا كېلىپ، ئوز يولىنى يوقىتىپ، قەيەرگە مېڭىشىنى بىلمەي ئىختىيارسىز خارتىلداپ توختىدى.

ئالماسلار تاشتىن-تاشقا سەكرەپ، جىلغا ئېغىزىدىن چىقىپ ئاتنىڭ قېشىغا يۇگۈردى. قارا تەرگە چومىگەن ئات ئوزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئالماس، ئېلىقۇل، جۇما، سالمانلارنى تونۇپ، قۇلاقلىرىنى شىكتايتىپ پۇشقۇرۇپ كىشىندى-دە، جىم بولدى.

ئالماس ئاتنىڭ كەينىگە ئوتۇپلا ئوز كوزىگە ئىشەنمەي

قالدی، کوزی قاراڭغۇلاشتی، بەدىنى جىغىلدىدى. ئىختىيارسىز بىر پۈتى بىلەن تىزلىنىپ تۇرۇپ، كويىنەك - تامبالىرى تىتىلىپ قىپ - يالىڭاچ بولۇپ قالغان، پاچاقلىنىپ، مىجىلغان، ئۇستىخانلىرى تېرىسى ئىچىگە تۇلۇمدەك قاچىلىنىپ قانىغا مىلىنىپ ياتقان گەۋدىگە تىكىلىپ، قوشۇمسى قاتتىق تۇ- رۇلگەن هالدا قېتىپ قالدى.

قانلىق گەۋدىنىڭ كىملىكىنى بىر قاراپلا تونۇغىلى بولمايتتى. گەۋدىنىڭ كوزلىرى چانىغىدىن چاچراپ چىقىپ كەتكەن، بۇرۇنلىرى يانچىلىپ تۇزلەنگەن، يۇزلىرى تىتىلغان، ئورۇم — تال - تال چاچلىرى يۇلۇنۇپ، بىر قولى ئۇزۇلۇپ نە- گىدۇ چۇشۇپ قالغان ئىدى.

لېكىن، ئۇ قىز ئىدى.

ئاسىم دەرهال چاپىنىنى سېلىپ، قىزنىڭ ئېچىلىپ قالغان ئەۋرىتىگە يېپىپ قويدى.

ئالماس يۇرىكى مۇجۇلغان هالدا ئىختىيارسىز قىزنىڭ قانغا مىلەنگەن بېشىنى بىلىگى ئۇستىگە ئالدى ۋە تۇيۇقسىز ئۇنىڭ يۇرىگىدىن پارتلاپ چىقىدىغان بىر سادا جىلغا ئىچىنى دەهشەتلىك قايغۇ نالىسى بىلەن تولدۇردى:

— سىڭلىم، جان ئۇكام، قېرىندىشىم، سەن ئانار ئە- مەسمۇ؟!.....

— هە؟!.....

— ئەمە؟!.....

— ئانار؟!.....

هەممەيلەن ئىختىيارسىز تىزلاندى ۋە بۇ دەهشەتلىك

پاجىه ئۇچۇن پارتىزانلارنىڭ يۇرىكىدىن مىسلىسىز زەھەرلىك بىر خەنجەر تېشىپ ئوتتى.

ئالماس يېنىپ باشقا گەپ قىلمىدى، قىزنىڭ مىجىلغان بېشى تېخىچىلا ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. يىگىتلەرنىڭ قەلبىدە ئۇنسىز ئاچچىق غەزەپ — كويىدۇرگۇچى يالقۇن لاۋا بولۇپ ئورکەشلەيتتى. ئوچ ئېلىش ئىستىگى ئوت بولۇپ يانىاتتى، مىلتىق، قىلىچ، نەيزە، تۇققانلىرىنىڭ دەستىلىرىنى ئېزىپ ئۇن قىلىۋەتكۈدەك غەزەپ بىلەن قىسىپ تۇتاتتى ۋە ھە دەپ مەھەللە تەرەپكە قاراپ ئىنتىلەتتى.....

ئاسىم ئالماسنىڭ مۇرىسىنى ئاستا تۇتتى. كوزلىرىدىن تامچىلىغان ياش قىزنىڭ بەدىنىگە ئاقتى. بىرنىمە دەپ تەسەللى بېرىش ناھايىتى تەس ئىدى. پارتىزانلار ئەتىرىدى ئېغىر سۈكۈت ئىچىدە غەزەپتىن تولغانماقتا، گويا ھەممەيلەن نەپەس ئېلىشتىن توختىغاندەك جىمجىت ئىدى. ئاسىم قىزنىڭ مىجىلغان بېشىنى ئالماسنىڭ قولىدىن ئېلىپ، يېشىل چىم ئۇستىگە ياتقۇزدى ۋە يانچۇغىدىن ياغلىق ئېلىپ قىزنىڭ يۇزىگە ياپتى.

— قېرىنداشلار! — دىدى ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، كوزلىرىدىن تارىلاپ ئېقىۋاتقان يېشىنى كويىنىگىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، بوغۇلغان ھالدا، — بىز مۇنداق ئىنسان قېلىپىدىن چىققان پاجىەنى بىر قېتىملا كورۇۋاتقىنىمىز يوق. پۈتكۈل جاپاكەش خەلقىمىز ئۇمۇر بويى مۇشۇنداق دەپسەندە قىلىنىپ، خارلىنىپ كەلمەكتە. زالىم بايلار، مۇشتۇمزور بەگلەر، قانخور يەر ئىگىلىرى ئاشۇنداق ياۋۇزلۇق بىلەن بىزنى ئېزىپ — ... يلەپ بىزەك قىلىپ كەلدى، بۇ، نەچچە يۈز - نەچچە مىڭ يىللىق

تاريخ، ئۇزۇلمەي داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان خەلقىمىزنىڭ كۆل-
پەتلىك تارىخى! لېكىن، ئۇزۇن تۇن تۇگىدى، تاڭ پەردىسى
يىرتىلدى. مۇستەبىت گومىنداڭ ۋە ياۋۇز، مۇناپىق بەگلەر
سەكراتقا چۈشتى. يەنە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بىز تەشنا
بولغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بېيتىپ كېلىدۇ.....ئەما،
ئۇلۇم ئالدىدىكى ئىلان بەك چاقىدۇ، بۇگۈن قانخور گومىن-
داڭ ۋە مەخسۇت بەگ كەنت ئىچىدە ئوز قولى بىلەن
ئولتۇرگەن ئادەم ئانارگۈل بىلەن بەش كىشى، بەلكىم، بۇ
چاقچەچە يەنە قانچە كىشىنى ئولتۇردىكىن! بىز بۇ جاللاد-
لارنىڭ قانلىق قولىنى كېسىپ تاشلاپ، قېرىنداشلار ئۈچۈن
ئىنتىقام ئالايلى!.....

ئالماس يولۋاستەك سىلكىنىپ ئورنىدىن دەس تۇردى-
دە، ئانارنى سورەپ ئېلىپ كەلگەن يايداق ئاتقا ئىرغىپ
مىندى. ئۇ جادو قىلىچنى قولىغا ئالغاندا، پۈتۈن ۋۇجۇدى
غەزەپ ئوتى بىلەن يالقۇنلاۋانقاندەك ئىدى. ئالماس ئاتنىڭ
كوكسىگە چۈشۈپ تۇرغان يايلىنى بىر قولى بىلەن قامالاپ
تۇتۇپ، ئاتنىڭ بېقىنىغا قاتتىق بىرنى تەپتى. شوخشۇپ تۇرغان
ئات يېزا تەرەپكە قاراپ بورانداك ئۇچۇپ كەتتى.

ئېلىقۇل بىلەن مەشرەپ ئولجا ئېلىنغان ئىككى سافچى
ئېتىغا سەكرەپ مىنىپ، قىلىچلىرىنى قولىغا ئېلىپ، ئالماسنىڭ
كەينىدىن ئات قويدى.

ئاسىم ھىلىلا تاغدىن چۈشكەن ئېلىسا بىلەن قىسمەت
چورۇقىقا ئانارنىڭ جەسىدىنى تاپشۇرۇپ، پارتىزان يىگىتلەرنى
ئەگەشتۈرۈپ، يېزا تەرەپكە يۈگۈردى.

ئالماس بورانداك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتنىڭ ئۈستىدە

تۇرۇپ تۇيلىدى: سىڭلىم ئانار تۇچۇن، گۇناسىز ئولتۇرۇلگەن قېرىنداشلار ئۈچۇن، قىلىچىمنىڭ تىغى قىپ-قىزىل قان-غا بويالمىسا ھساپ ئەمەس..... زالىملار سېنىڭ كۇچۇڭ پەقەت نارەسىدە قىزغا، ئاجىز بوزەكلەرگىلا يېتىدۇ. بىر ئومۇر يىغلىغان دەرت-ئەلەمسىز، غەزەپ-نەپرىتىمىزگە ھساپ بېرىدىغان ۋاقتىڭ كەلدى. ئاھ.....قېرىنداش، ئاھ، نادامەت چەككەن يۇرتداشلار، سىلەرنىڭ ھىجران ئوتلىرىڭلار مەدەت بەرسۇن، سىلەر ئۇچۇن قانلىق قىساس ئالماسلىق خۇمپەرلىك بولسۇن!.....

ئالماس مەھەللە بىلەن توغراقلىق ئورمانىنى ئايرىپ تۇرىدىغان تاشلىق سايدىن ئۇچۇپ ئوتكەندىن كېيىن، بوراندەك ئېتىلىپ مەھەللىگە يېقىنلاشتى. دەل شۇ پەيتتە، دۇپۇرلەپ كېلىۋاتقان جۇيىڭجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى كورۇندى. ئالماس دەرھال ئاتنىڭ يايلىغا ئېگىشتى.

بۇ چاغ كوئېنلۇن ئېتىگىگە گۈگۈم چۈشكەن پەيت بولۇپ، چېرىكلەر چولنى يېرىپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئاتقا قاراپ، ھاكۇافقان ھالدا سورىتىپ قويۇۋېتىلگەن قىز ئاتنىڭ كەينىدە بارمۇ-يوق، دېگەندەك بويىنىنى سوزۇپ، يىراقتىن ئاتنىڭ كەينىگە قارىشاتتى.

ئالماس ئوق قولىدا تۇتقان جادو قىلىچىنى ساڭگىلىتىپ پەسكە چۈشۈرۈپ، سول قولى بىلەن ئاتنىڭ يايلىنى چىڭ تۇتۇپ، ئاتنىڭ قۇلىغى ئارىسىدىن قاراپ، چېرىكلەرنىڭ سېپىنى ئېنىق كوردى ۋە چېرىكلەرگە يېقىنلىشىش بىلەن تەڭ، ئاتنىڭ بىقىنىغا بىرنى تەپتى-دە، قەددىنى دەس كوتىرىپ، جادۇ قىلىچىنى بېشىنىڭ ئۈستىدىن پىقىرىتىپ

تۇرۇپ، چېرىكلەرنى ئىككىگە بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى.....

جاسارەت شەمشىرى باش ئۇستىدە پەرۋاز قىلىپ يالـ تىرايتتى. ئوپۇر ـ توپۇر بولۇشۇپ مەڭدەپ كەتكەن چېرىكلەر قارشىلىق كورسىتىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ، تۇزۇپ كەتتى. ئالماس ئىككى تەرەپتە پىتىراپ يۇرگەن چېرىكلەرنى تال چۈنقىنى كەسكەندەك چاناۋەردى. ئۇنىڭ ئوتكۇر جادو قىلىچى گاھ ئوڭ تەرەپكە، گاھ سول تەرەپكە ئۇرۇلاتتى. بەزى چېـ رىكلەرنىڭ كاللىسى تېنىدىن جۇدا بولۇپ، توپتەك قاڭقىپ ئۇچۇپ چۈشسە، بەزىلەرنىڭ كاللىسى تېنى بىلەن يەرگە مولـ لاق ئاتاتتى. بەزىلىرى جان ئاچچىغىدا "ئاھھا" دەپ چىقىرىسا، بەزىلىرى، جالاقلاپ تىترەپ ئوڭدىسىغا چۈشەتتى. ئالماس ئىككى تەرەپتە سارايسىمگە چۈشكەن چېرىكلەرنى سۇرۇپ. توقاي قىلىپ، سەپنىڭ ئاخىرىغا يەتتى.

ـــ ئالماس! ئاھا.....ئالماسنىڭ دەل ئوزى!.....

ئالماس قىلىچ چېپىپ كېلىۋېتىپ، "يالت" قىلىپ قا ـ راپ، ئوز ئىسمىنى تىلغا ئالغان كىشىنىڭ مەخسۇت بەگ بىلەن جۇيىكجاڭ ئىكەنلىكىنى بايقىدى ـ دە، ئېتىلىپ ئات سېلىپ ئۇلار تەرەپكە ئوزىنى ئۇردى. ئالماسنىڭ قۇلىغىنىڭ تۇۋىدىن بىرنەچچە تال قىزىق ئوق ۋىڭىلداپ ئوتۇپ كەتتى. جۇيىكجاڭ بىر تەرەپتىن ئالماسقا قاراپ تاپانچىسىدىن ئوق ئوزۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن جان ـ جەھلى بىلەن چىقىراپ:

ـــ ئات، تۇت، قاچما، قاچقىنىڭنى ئاتىسىمەن، ھۇ.....

ھارامزەدىلەر! ـــ دەپ، پىتىراپ، نىمە قىلىشنى بىلمەي يۇر ـ گەن ئەسكەرلىرىگە ھەيۋە قىلىپ تۇۋلايتتى.

شۇ پەيتتە، قىلىچلىرىنى ئويناتتىپ ئىچ-قۇل بىلەن مەشرەپ كورۇندى، چىرىكلەرنى سۈرۈپ توقاي قىلىپ ئالماسقا يېقىنلاشتى. شىددەتلىك گىرەلىشىپ ئىچلىشىش بولۇۋاتقاندا، تاشلىق ساي تەرەپتىن ئاسىم يېتەكلەپ كېلىۋاتقان پارتىزانلار بىلەن ئوي-ئائىلىلەردىن، مەھەللە-كەنتلەردىن قوللىرىغا كەتمەن، ئوغاق، كالتەك-توقماق ئېلىپ، "ئۇر، باغلا! تۇت ئەدىۋىنى بەر!" دېگەن ئاللا-چۇقانلار كوتىرىپ يامراپ-ئېتىلىپ كېلىۋاتقان دېخانلار قوشۇلۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ جاسارەتلىك ياكراق سادالىرى پۈتۈن ياكاقلىق يېزىسىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.....

ئالماس مەخسۇت بەگ بىلەن جۇ يىگىجاكنىڭ كەينىگە چۈشۈپ، ئۇلارنى تومۇر دەرۋازىنىڭ ئالدىغىچە قوغلاپ بارىدى. ئۇ، مەخسۇت بەككە يېقىنلىشىپ، گەجگىسىدىن راسا قاماللاپ تۇتۇپ، قۇشباش ئىگەردىن يۇلۇپ ئالماقچى بولغاندا، ھىلىگەر مەخسۇت بەگ "شارت" قىلىپ ئاتتىن ئۇزىنى تاشلىدى-دە، يان تەرەپتىكى جىگدىلىك باققا ئۇزىنى ئۇرۇپ، كوزدىن يوقالدى. ئالماسنىڭ قۇلىغىنىڭ تۇۋىدىن يەنە بىر-نەچچە پاي ئوق ئۇچۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئوق بىلەن تەڭ ئالماس ئالدىدا قېچىپ كېتىۋاتقان جۇ يىگىجاڭغا قاراپ ئات سالدى، جۇيىگجاڭغا يېقىنلىشاي دېگەندە ئۇ قاقۋاش ئېتىنىڭ بېشىنى تېز بۇراپ يان تەرەپكە ئوتۇۋالدى-دە، تاپانچىسىدىن تاراسلىتىپ ئارقا-ئارقىدىن ئوق ئۇزدى. ئوق ئالماسنىڭ ئوڭ مۇرىسىنى سىجاپ چىقىپ كەتتى.

جۇ يىگجاڭ غالجىرلىشىپ، ئالماسقا قارىتىپ ئىككىنچى قېتىملىق ئوق ئۇزگەندە، ئوقتەك ئۇچۇپ كەلگەن مەشرەپ دەل

جۇيىگجاڭ بىلەن ئالماسنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئوتتى.
ئوق ئالماسقا ئەمەس، مەشرەپنىڭ يۇرىگىدىن تېشىپ ئوتتى.....
ئالماس شىددەت بىلەن بېسىپ بېرىپ، جۇيىگجاڭنىڭ يان تەرىپىدىن ئۇنىڭ ئىت كاللىسىنى جادو قىلىچ بىلەن غازاڭنى سېرىغاندەك سېرىپ چۈشۈرۈۋەتتى. "ئەيياا....." دېگەن ناله‌ش ئاۋازى بىلەن تەڭ، جۇيىگجاڭنىڭ قان پۇراپ تۇرغان ئىپلاس تېنى زەھەرلىك ئىلاندەك ئاچچىق تولغىنىپ، ئاتتىن سېرىلىپ، يەرگە "گۇپ" قىلىپ دومىلاپ چۈشتى. ئۇنىڭ رەزگى تېنىدىن جۇدا قىلىنغان مەرەز كاللىسى ئۈن ئىككى شۇئار بېكىتىلگەن كېلەڭسىز قاسقان شەپكىسى بىلەن بىللە، ئالماسنىڭ ئېتىنىڭ ئايىغىدا تىنىمسىز خارتىلداپ سەكرەشكە باشلىدى.....

ئالماس كوڭلى ئاينىغان ھالدا جۇيىگجاڭنىڭ قىمىرلاپ تۇرغان كاللىسىدىن ئىشتىك كۇزىنى ئېلىپ، يان تەرىپىگە قارىغاندا، مەشرەپ مىنگەن ئاتنى كوردى. مەشرەپ ئاتنىڭ ئۇستىدە، ئىككى قولىنى ئىككى تەرەپكە ساڭگىلاتقان، بىر قولىدا ساقچىدىن ئۇلجا ئالغان قىلىچنى قىسىپ تۇتقان ھالدا ئاتنىڭ يايلىغا مۇرىسىنى تىرەپ چاپلىشىپ ياتاتتى.....

ئالماس سەكرەپ ئاتتىن چۈشۈپ، قەدىردان تەڭ - تۇش دوستىنى قۇچاقلاپ ئاتتىن ئالدى، ئاۋايلاپ يەرگە ياتقۇزدى، مەشرەپ جان ئۈزگەن بولۇپ، نىمە ئۈچۈندۇ سەل - پەل كۇ - لۇمسىرەۋاتقاندەك ئىدى.

ئالماس مەشرەپنىڭ جۇيىگجاڭنىڭ ئېڭىقىغا ئۇزىنى تۇتۇپ بېرىپ، ئالماسنى ساقلاپ قالغانلىغىنى چوڭقۇر ھاياجان ئىچىدە ھىس قىلاتتى. كىچىكىدىن بىللە ئوسۇپ چوڭ بولغان ھالال، پاك، سەممى، كەم سوز، ئىشلەمـ

چى دوستىنىڭ گەۋدىسىنى باغرىغا بېسىپ، كوزلىرىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى توكتى.....

قانچىلىك ۋاقىت ئوتكەنلىكى نامەلۇم. ئالماس مەشرەپنى قوچاقلاپ، ياشلىرىنى توكۈپ، ۋىدالىشىپ ئورنىدىن تۇرغاندا، ئەتراپىدا ئوزىنى ئوراپ تۇرغان، قوللىرىغا كالتەك ـ توقماق ئېلىپ جەمجىت بېشىنى سىلىپ تۇرۇشقان نەچچە يۈزلىگەن دەرتمەن قېرىنداشلىرىنى كوردى. مەشرەپنىڭ جەسىدىنىڭ سەل نېرىسىدا تېخى بايىلا ئېلىپ كېلىنگەن، يۈزى قىزىل ياغلىق بىلەن يېپىلغان ئانارگۈلنىڭ جەسىدى ياتاتتى.....

ئالماس سەپنى يېرىپ ئوزىگە قاراپ كېلىۋاتقان شانىيازنى كوردى ۋە دەرھاللا:

ــ شانىياز، ئاسسىم ئەپەندى قېنى، مەخسۇت بەگنى تۇتتۇڭلارمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ مەن ھازىر دەريا بويىدىن كەلدىم، ــ دىدى شانىياز ئالماسنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ــ مەخسۇت بەگ ئونچە يالاقچىنى ئېلىپ تاققا قاراپ قاچتى، ئاسسىم ئەپەندى، ئېلىقۇل پارتىزانلار بىلەن ئۇنى قوغلاپ كەتتى. دەريا بويىدا بىر چېرىك بىلەن ئىككى يالاقچىنى تۇتۇۋالدۇق. ئۇ سىملەرنىڭ ئىقرار قىلىشچە، چېرىكلەر بىلەن مەخسۇت بەگنىڭ يالاقچىلىرى ئالدى ـ كەينىگە قارىماي ئۇدۇل كەلگەن يەر بىلەن يۈرتتىن قېچىپ چىقىپ، تۇيۇقسىز ھەممىسى دەريا بويىدا ئۇچرىشىپ قاپتۇ. مەخسۇت بەگ بىلەن چېرىكلەر بىر قەپەس جاڭجاللىشىپتۇ، چېرىكلەر مەخسۇت بەگنى بۇلاپ، ئۇنىڭ ھەمىيانىنى تارتىۋاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن چېرىكلەر شەھەرگە قاراپ قېچىشىپ كېتىپتۇ، مەخسۇت بەگ بولسا، ئوزىنىڭ قوراللىق لۇكـ

چەكلىرى بىلەن دەريادىن ئوتۇپ، تاقىقا قاراپ كېتىپتۇ.....
تاقىقا قاراپ كېتىۋاتقاندا، مەخسۇت بەگ ئىككىلەنگەن يالاق-
چىسىدىن بىرىنى پىچاق تىقىپ ئولتۇرۇۋېتىپتۇ، ئىككى يالاقچى
دەرياغا ئۇرۇنى تاشلاپ، قېچىپ كېلىۋاتقان ئىكەن، ئۇلارنى
بىز توتۇۋالدۇق.....

ئالماس نىمىندۇ ئويلاندى-دە، مەشرەپ بىلەن ئانار-
گۈلنىڭ جەسىدىگە قاراپ، كويىنگىنىڭ يېڭى بىلەن كوزىنى
سۈرتۈپ، جادو قىلىچىنى قولغا ئالدى، سەكرەپ ئاتقا مىندى:

— يۈرۈڭلار، مەخسۇت بەگ ئاسمانىنىڭ قەھرىگە چىقىپ
كەتسىمۇ، تەھتى ئەسراغا كىرىپ كەتسىمۇ، بۇ مۇناپىقنى
تىرىك تۇتىمىز، — دەپ دەريا تەرەپكە قاراپ، بورانىدەك
چېپىپ كەتتى.....

تاللانغان يىگىتلەر دۇررىدە قوزغالدى.....

ئون ئىككىنچى باب

1. سەرلىق خەت

10 ـ ئاينىڭ ئاخىرى، 11 ـ ئاينىڭ باشلىرى پۈتكۈل زەرەپشان يېزىلىرى قىزغۇچ ئالتۇن رەڭگىگە كىرىپ، قەھرە-ۋادەك تاۋلىنىپ كوزگە تاشلىنىدۇ، تېرەك،سوغەت، شاپتۇل يوپۇر-ماقلىرى بىر ـ بىرلەپ بەرگىدىن ئاجراپ، يېنىك كۈز شامالىرى بىلەن شىلدىرلاپ ئويىنىشىدۇ، لېكىن، ياڭاق، بادام، بەھى يوپۇر-ماقلىرى بولسا، كوئېنىلۇن چوققىلىرىنى چۈمكەپ تۇرغان ئاپپاق قار تاكى ئوز داستىخىنىنى كېڭەيتىپ، يۇرت ئىچىگە سالجىپ كىرگىچە ياپ ـ يېشىل تۈسىنى ئوزگەرتمەيدۇ. شۇڭا، كۈز پەسلى،ـكى زەرەپشان يېزىلىرىنى تىنىمسىز ئورکەشلەپ تۇرغان دېڭىز دولقۇنىغا ئوخشاتساق، بۇ دولقۇن بەزىدە قىزغۇچ ئالتۇن رەڭگىدە چاقناپ جىلۋە قىلسا، بەزىدە يېشىل مەرۋايىتتەك يالتىراپ، ياپ ـ يېشىل بولۇپ كوزگە چۈشىدۇ.

ئەكسىچە، بۇ مەزگىلدە دەريانىڭ باش تەرىپى ۋە يېزىغا تۇتاشقان كوئېنىلۇن تىزمىلىرى ئېپسز ئاپپاق قار ھەم چوكا مۇزلار بىلەن قاپلانغان بولىدۇ، ئېدىرلىقلار، تىزما تاغلار ۋە چوڭقۇر جىلغىلارنى ئارىلاپ، يەر بېغىرلاپ ئاچچىق شە-ۋىرغان ئۇشقىتىشقا باشلايدۇ، ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى تېنە-

گەن بورنىڭ ئېغىر ۋە ھالسىز ھۇۋلىشى بارغانچە ئېنىق ئاڭلىنىدۇ.....

ئېلىقۇل ئوزۇنىڭ جادو قىلىچىنى سوراپ، تىت-تىت بولغان ھالدا مەخسۇت بەگنى بىر كېچە، يېرىم كۈندۈز قوغلىدى، چوڭقۇر جىلغا، تىك، ئۇچلۇق قىيا تاشلاردىن يامىشپ ئوتتى، قارلىق دالىنى، مۇز ئوڭكۇرلىرىنى قېدىردى. قار بىلەن قاپلانغان قاراڭغۇ غار ئالدىدا غار ئىچىدىن ئۇشتۇمتۇت خىرىس قىلىپ ئېتىلىپ چىققان بورە كۈچۈگىنى جادو قىلىچ بىلەن چاناپ ئولتۇردى، كەينىدىن چىققان ئانا بورە ئوزۇنىڭ قىزىل كوزلىرى بىلەن ئېتىلغاندا، جادو قىلىچ ئۇنىڭ سول تەرىپىدىن ئوچ تال قۇۋۇرغىسىنى ئۈزۈۋەتتى، بىراق، بورە دەھشەتلىك بىر ھۇۋلىدى - دە، ئوز كۈچۈگىنىڭ ئولوگىنى قالدۇرۇپ، قۇيرۇغىنى ئىچىگە تىقىپ، بەدەر تىكىۋەتتى.....

ئېلىقۇل "خەپ، مىلتىق بولغان بولسا ئىدى، خۇمپەر!" دەپ ئويلىدى ئايدالادا بېلىنى سوراپ قېچىپ كېتىۋاتقان بورىگە قاراپ. بىراق، مىلتىق تۇتقان پارتىزانلار ناھايىتى كېيىن قالغان ئىدى.

ئېلىقۇل شۇ چاغدىلا ئوزۇنىڭ سەپداشلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىغىنى، قوسىغىنىڭ تازىمۇ ئاچقانلىغىنى، قاتتىق مۇز-لىغانلىغىنى ھىس قىلدى. "ياق، ئىمە بولسىمۇ مەيلى، مەخسۇت بەگنى قولغا چۈشۈرمەي قويمايمەن! ئاسىم ئەپەندى چوقۇم يېتىشىپ كېلىدۇ، بورە ئۇۋۇسىغا كىرمەي تۇرۇپ، بورىنى تۇتۇش قانداق مۇمكىن؟....."

ئۇ، خارتىلداپ ياتقان بورە كۈچۈكىگە قاراپ قويۇپ،

مۇز چوكىلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان جىلغىغا ماڭاي دەپ تۇر-
غاندا، جىلغىنىڭ يۇقۇرىسىدىن سالۋا تۇماق كىيگەن، ئاشلاد-
مىغان تېرە چاپىنىنىڭ ئۇستىدىن تانا بىلەن بېلىنى تارتىپ
باغلىغان، پۇتىدا يېرتىق چورۇغى بار بىر يىگىت قار كەچ-
كەن هالدا چىقىپ كەلدى.

ئېلىقۇل بىر قاراپلا بۇ يىگىتنىڭ تاجىك ئوغلى ئىكەد-
لىگىنى، ئۇنى بۇ چاقچەچە كورمىگەنلىگىنى پەرەز قىلدى.
يىگىت يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئېلىقۇل جادو قىلىچىنىڭ
ئۇچىدىكى قانىنى بىورە كۆچۈگىنىڭ يۇڭىغا سۈرتۈپ تۇرۇپ
سورىدى:

— سەن نىمە ئادەم؟

— مەنمۇ؟ پادىچى.....

— كىمنىڭ پادىچىسى سەن؟

— مەخسۇت بېگىمنىڭ.....

— سەن ئۇنى كورگەنمۇ؟.....

— كورگەن، تېخى بۇگۈن ئەتىگەنمۇ كوردۇم.....

— نىمە؟ بۇگۈن ئەتىگەن دەمسىنا؟.....

— شۇنداق.....

— قانداق كوردۇڭ؟ ئۇ هازىر نەدە؟

پادىچى يىگىت ئېلىقۇلنىڭ تەقەززالىق بىلەن ئالدىرا-
ۋاتقىنىغا هەيران بولدى، تۇرۇپ ئۇنىڭ كوزىگە، تۇرۇپ
قولىدىكى جادو قىلىچقا قاراپ قويدى هەمدە بورە كۆچۈگىگە
قىزىقىپ:

— ئۇنى سەن ئولتۇردۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى، — هازىرلا

تېرىسىنى سويۇۋال، بولمىسا، مۇزلاپ كېتىدۇ، تېرىدىن قۇرۇق قالىسەن.....

ــ مەيلى، ــ دىدى ئېلىقۇل ئالدىراپ، ــ ئېيتە، سەن مەخسۇت بەگنى قانداق كوردۇڭ، ئۇ ھازىر لەدە؟.....

ــ تۇنۇگۈن كېچە، ــ دىدى پادىچى يىگىت مۇزلىغان قولىنى ئۇۋلاپ تۇرۇپ، ــ بېگىم ئوزىنىڭ ئونچە لەشكىرى بىلەن پەيلى بۇزۇلغان ھالدا مال قوتىنىغا يېتىپ باردى. يۇڭى قىرقىلمىغان بىرنەچچە پاخلانىنى سويغۇزۇپ، كاۋاپ- شورپا قىلغۇزۇپ، ئون كۈن ئاچ قالغان بوردەك يېيىشتى. ئاندىن ئوزىگە قاراشلىق بەش قوتانىنىڭ پادىچىلىرىنى مەيدەپ كېلىپ، ئۇلاردىن ياش، تەمبەل يىگىتلەردىن ئونچىنى ئايرىۋېلىپ، قالغان پادىچىلارنى مالىلارنىڭ بىرىنمۇ قويماي تاغ ئىچىگە كوچۇرۇشكە بۇيرۇدى. بۇگۈن تېخى تاڭ سۇزۇلمەستە بېگىم ئوزى ئېلىپ كەلگەن ئادەملەر بىلەن تاللىۋالغان يىگىتلەرنى ئەگەشتۇرۇپ، كوكتاغ جىلغىسىدىكى چوڭ قوتانغا يۇرۇپ كەتتى.....

ــ سەن ئوزەڭ نىمىگە كەلدىڭ؟ ــ ئېلىقۇل پادىچى يىگىتىنىڭ باش- ئايىغىغا قاراپ قويۇپ سوردى.

ــ مەنما؟ ــ پادىچى يىگىت بېشىنى چايقىدى، ــ مېنىڭ ئىشىم بار.....

ــ نىمە ئىش؟ ئېيتە.....

ــ ساڭا نىمە ھاجەت، ئېيتمايمەن.....

ــ ئېيتىپ باقە، نىمىگە كەلدىڭ؟

ــ ياق.....

— ياق؟! — ئېلىقۇلنىڭ بويۇن تومۇرلىرى كوپىتى، — هوي.....سەن، بىرنېمىنى چۈشىنەمسەن - يوق؟ تۈرقۇڭ بىر گاداي. گاداي پادىچى تۇرۇپ سەن يەنە.....هازىر ۋاقىت قىس. مەخسۇت بەگنى تۇتۇش كېرەك.....

"تۇتۇش كېرەك" دېگەن سوزنى ئاڭلاپ، پادىچى يىگىت- نىڭ كوزلىرى يالتىراپ كەتتى، ئەمما، يەنە ئېلىقۇلغا ئىشەن- مىگەندەك قاراپ قويدى:

— يوق گەپ، تۇتالمايسەن.....

— تۇتالمايسەن؟

ئېلىقۇل نېمىندۇ دېمەكچى بولۇپ تۇرۇۋېدى، جىلغا- نىڭ جەنۇپ تەرىپىدىكى خەنجەردەك تىك چوققىنىڭ كەينىدىن چاڭىلدىغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ھەر ئىككىلەن "يالت" قىلىپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراشتى. پادىچى يىگىت چوچۇ- گەندەك بولۇپ، ئىشتىنىڭ ئېلىقۇلغا قارىدى:

— چېرىكمۇ؟

— ياق، قورقما، ئوز ئادەم.....

ئاڭغىچە، قىيپاش تاغنىڭ چوققىسىدا بىرنەچچە "قارا" كورۇندى، قىمىرلىدى، ئادەمگە ئايلانىدى ۋە يۇگۇرۇپ پەس تەرەپكە چۈشۈشكە باشلىدى.....ئاسىم ئوزىنىڭ پارتىزان يىگىتلىرى بىلەن يېتىپ كەلدى.

پادىچى يىگىت پارتىزان تاجىك سالمانىڭ بىر تۇق- قان جىيەنى بولۇپ چىقتى ۋە ئۇلار قۇچاقلىشىپ كورۇشۇپ كەتتى.

ئېلىقۇل، كوپچىلىكتىن ئايرىلىپ قالغىنىم ئۈچۈن، ئاسىم ەپنى، ھەمىجان يەنە ئازراق ئۇچۇغدايدۇ، دەپ ئويلە-

غان ئىدى. لېكىن، ئاسسم ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن بۇرۇ-لۇپ پادىچى يىگىتكە قارىدى:

— ماڭا قارا، قېرىندىاش، سەن راستىنى ئېيتقىنا، زادى بۇيىاققا نىمە ئىش بىلەن ماڭغان ئىدىڭ، — دەپ سورىدى.

پادىچى يىگىت ھازىر خاتىرجەم ئىدى:

— مەخسۇت بەگ مېنىمۇ تاللىغان، — دىدى ئۇ، — لېكىن، نىمىسى نىمە بولدى، بۇگۈن تاڭ سەھەردە ئوزۇچە مېنى باشقا پادىچىلاردىن ئايرىۋېلىپ: سەن ھازىر دەريا بويىغا چۈش. كۈن ئولتۇرغىچە ئەيسا پاششاپ كېمە يېنىدا پەيدا بولىدۇ. ئەيسا پاششاپ يېتىپ كەلگەندىن كېيىنلا ئۇدۇل كوكتاغ جىلغىسىغا — مېنىڭ قېشىمغا باشلاپ كەل، — دەپ بۇيرۇدى. مەن تېخى كېمە بويىغا بارماستىن سىلەرگە يولۇقتۇم.....

— ئەيسا پاششاپنىڭ نەگە كەتكەنلىگىنى ئۇقتۇڭمۇ؟ — ئاسسم پادىچى يىگىتنىڭ دولىسىنى تۇتتى، — بەگ باشقا ھىچنىمە دىمىدىمۇ؟

— ياق، دىمىدى، ھە، راست، ئەيسا پاششاپنى شەھەر تەرەپتىن كېلىدۇ، پەخەس بول، يۇرت ئىچىگە بارما، ئۇمۇ بارمىسۇن، ھىچكىمگە ھىچنىمە دىمە دىگەن.....

ئاسسم ئويلىنىپ قالدى. بەگ تاققا قاراپ قاچقاندا، ئەيسا پاششاپنى شەھەرگە كىم بىلەندۇ ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتكەنلىگىنى پەرەز قىلدى: "ھىلىگەر تۇلكە، ئۇ تېخى شەھەردىن مەدەت كۈتۈۋېتىپتۇ - دە!"

ئاسسم پادىچى يىگىتكە سىناق نەزىرى بىلەن قارىدى.

ئۇنىڭ بىلەن ئەزەلدىن ئۇچراشمىغانلىقىنى پەرەز قىلدى. لېكىن، پادىچى سەممى، قاۋۇل يىگىت كورۇنەتتى.

— سەن تاغلىقمۇ؟

— تاغلىق، — دېدى پادىچى يىگىت، — مەنمۇ، ئاتا-بو-ۋامۇ تاغلىق. سالمان بىلىدۇ، تاغدا تۇغۇلۇپ، تاغدا ئوستۇق. لېكىن، كەنت ئىچىگە مۇشۇنىڭ بىلەن ئۇچ قېتىم كەلدىم. بىر قېتىم قۇربان ھېيت ئالدىدا بەگنىڭ قۇرۇانلىقىغا سويە-دىغان قويلىرىنى ھەيدەپ كەلگەن، كېيىنكى قېتىمدا چارۋىلار قار كوچكۇنى ئاستىدا قېلىپ، پادىچىلار روزىغارسىز قالغانىدا، دادام بىلەن ئىككىمىز ئوزۇق-تۇلۇك ئېزلەپ كەلگەن.....

— ئۇنداقتا، بۇ قېتىم مەخسۇت بەگنىڭ ئۇ يەرگە قانداق سەۋەپ بىلەن قېچىپ بارغانلىقىنى بىلمەيدىكەنسەن-دە؟

— مەن نىم بىلەي.....

ئاسىم ئەپەندى پادىچى يىگىتكە چۈشەندۈردى، بىرئاز-تەختىنىڭ سورۇلغانلىقىنى، ئازاتلىق كۇنلىرىنىڭ يېقىنلىشىپ كەلگەنلىگىنى ئېيتىپ بەردى.....

پادىچى يىگىت ھاڭ-تاڭ بولغان ھالدا جىمجىت ئاڭلىدى.

— ئۇنداق بولسا، بىز ھازىرچە بەگنى قوغلاشنى توختىتىمىز، — دېدى ئاسىم پارتىزان يىگىتلەرگە قاراپ، — ئەيسا پاششاپنى بىرئاز ساقلايمىز، بۇ غالچا جەزمەن بەگنىڭ شۇم غەرىزى ئۈچۈن شەھەرگە كىردى، بەلكىم، قۇربان ئاقساقال قارتتۇرۇپ قويغان قورالنىڭ ئورنىنى تولدۇرماقچىدۇ، بىر ئىش بار. ئەيسا پاششاپنى تۇتقاندىن كېيىن، بەگنى ئەدىن بولسىمۇ تاپىمىز، — ئاسىم پادىچى يىگىتكە قاراپ قويدى، — خوش يىگىت،

سەن بىزگە يارەدەم بېرەمسەن؟

— جېنىم بىلەن، — دىدى پادىچى يىگىت، — بەگىنىڭ ئەدىۋىنى بېرىدىغان ئىش بولسا، مەن تەيىار.....ھەي، بۇ بەگىنىڭ گېپىنى بىر دېمەڭ. مەن دادام بىلەن بەگىنىڭ ئىشىگىگە بېرىپ: ماڭ قار كوچكۇنى ئىچىدە قالدى. پادىچىلارنىڭ چېنىغا ئۇۋال، بالا - چاقىلىرى ئاچلىقتىن قىرىلىپ كېتىۋاتىدۇ، روزىغار بېرىڭ دېگىنىمىزدە، بەگ: قار كوچكۇنى! تىلەپ تاپقىنىڭدۇ، گوش يېگىڭ كېلىشتىمۇ، ناۋادا بىر تۇياق مالنى زايە قىلىدىغان بولساڭ، كۇلۇڭ كوكتە، بېشىڭ چوپتە بولسۇن. ماڭ، كوزۇمدىن يوقال، دەپ قوغلىۋەتكەن. شۇنىڭدىن ئېتىۋا - رەن بىز بەگنى ئەزرائىلدەك ئوچ كورىدىغان بولدۇق. يول بويى دادام بىلەن قاغا جىگدىسى تېرىپ يەپ تاقىقا قايتتۇق. شۇ چاغدا، ئىنىم بىلەن سىڭلىم ئاچلىقتىن ئولگەن.....ھەي..... بەگنى تۇتىدىغان ئىش بولسا، مەن تېخى سىلەرگە خېلى ئەسقاتىمەن.....

ئېلىقۇل پادىچى يىگىتكە بىر پارچە نان سۇندى، يەنە بىرەيلەن چاپىنىنى ئۇنىڭ ئۇستىگە ياپتى. ئاسىم دىلكەش بولۇپ ئۇنىڭ قەلبىنى ئىسسىتتى.....

پارتىزانلار تىزما تاغنىڭ غولى بىلەن كەينىگە يېنىپ، دەريا بويى تەرەپكە قاراپ كېتىشتى.....

ئەيسا پاششاپنى تۇتۇش ئانچە قىينىغا چۈشمىدى.

كۇن كەئىنلۇن كەينىگە ئولتۇرۇپ كېتىشكە يېرىم سائەتچە قالغاندا، يوتا تاغنىڭ يان تەرىپىدىكى نان جىگدىلىكنىڭ ئارىسىدىن ئاتلىق ئىككى كىشى كورۇندى. ئۇلار جىگدىلىكتىن چىقماي تۇرۇپ، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتقان هالدا ئىگەر -

دىن كوتىرىلىپ، بويۇنلىرىنى سوزۇپ، كىمە يېنىدىكى قېرى ياڭاق دەرىخىنىڭ ئەتراپىنى سىنچىلاپ كۆزىتىشكە باشلىدى. بۇ چاغدا ئاسىلار قېرى ياڭاق دەرىخىنىڭ كەينىدىكى بەلـ
نىڭ يان تەرىپىگە يوشۇرۇنغان بولۇپ، پادىچى يىگىت قېرى ياڭاق دەرىخىدىن يۈز مېتىرچە نېرىدىكى بىر قورام تاشنىڭ ئۈستىدە يالغۇز ئولتۇراتتى.

پادىچى يىگىت ئاتلىق كىشىلەرنى كۆرۈپ، ئىشتىك ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى.

نان جىگدىلىكىنىڭ ئىچىدە بېشىنى چىقىرىپ تۇرغان ئىككى كىشىنىڭ بىرسى ئەيسا پاششاپ بولۇپ، يەنە بىرسى بېشىغا يىپەك سەللە ئورىغان ئوروق، قارا قاش ئادەم ئىدى. پادىچى يىگىت ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى كورگەن ئەمەس.

ئەيسا پاششاپ پادىچى يىگىتنى كۆرۈپ، سەل ھودۇقـ
ىاندەك بولدى ـ دە، چاپسىنىڭ ئىچىدىن دەرھال كالتە ساپـ
ىق كوك ئاپتوماتنى ئېلىپ، قۇشباش ئىگەرنىڭ ئۈستىگە
وغرا قويدى.

ــ ئوزلىرى ئەيسا پاششاپقۇ دەيمەن، ــ دېدى پادىچى يىگىت بۇروتلۇق، بۇقا بويۇن ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ.

ــ ھىم، سەن.....

ــ مېنى بېگىم ئەۋەتتى.....

ــ بېگىم؟.....

ــ مەخسۇت بېگىم.....

ــ بېگىم ھازىر نەدە؟ ــ ئەيسا پاششاپ كالتە ساپلىق كوك ئاپتوماتنى قولىغا ئېلىپ پادىچى يىگىتكە تەڭلىدى، ــ

راست گەپنى ئېيت بولمسا، ھىلى ئوزەڭنى جاھەننەمدە كوردىسەن! بول، بېگىم نەدە؟

— بېگىم كوكتاغدا.....مال قوتاندا.....مېنى ئوزلىرىنى باشلاپ كېلىنكە ئەۋەتتى، كەنت ئىچىگە بارمىسۇن، ھايال بولمىسۇن دېدى.....

پادىچى يىگىت شۇ گەپنى ئېيتىپ، نىمە ئۇچۇندۇ كەيىنگە قاراپ سالدى. بۇ ئىش يىپەك سەللىلىك يۇچۇن ئاخۇننىڭ دىققىتىنى تارتتى:

— سەن تاجىك، — دېدى ئۇ غەلىتە كوك كۆزلىرىنى پاقىرىتىپ، — راست گەپنى دە. شۇ تاپىنىڭ ئوزىدە يالغان سوزلەسەڭ تىلىڭ قېتىپ، مەڭگۇ ئىمانسىزلار دەپتىرىگە يېزىلەسەن، كەينىگدە كىم بار؟

— مەن نىمە، بېگىم مېنى يالغۇز ئەۋەتكەن، — دېدى پادىچى يىگىت.

ئەيسا پاششاپ بىلەن يىپەك سەللىلىك ئادەم كوز ئۇرۇشتۇردى، يىپەك سەللىلىك ئادەم پادىچى يىگىتنىڭ گېپىگە ئىشەنمىدى، بۇ يەردىن دەرھال يوتكىلىپ كېتىش كېرەك ئىدى. ئۇلار ئالدىراشتى. ئەيسا پاششاپ ئاپتوماتنىڭ زاتورىنى "شاراق ـ شۇرۇق" قىلىپ، پادىچى يىگىتكە بەتلەپ تۇرۇپ:

— يول باشلا، ئۇدۇل بېگىمنىڭ قېشىغا! — دەپ بۇيرۇدى.

پادىچى يىگىت بېشىنى ئېگىپ، كەينىگە ئېرۇلدى.

نان جىگدىلىكتىن دەسلەپ ئەيسا پاششاپ، ئارقىدىن يىگىرمە قەدەمچە ئارىلىق قالدۇرۇپ يىپەك سەللىلىك ئادەم چىقتى.

پادىچى يىگىت ئۇلارنى قەرى ياڭاق دەرىخىنىڭ كەينى تەرىپىدىكى بەلنىڭ يېنى بىلەن ئېلىپ كەتتى. ئەينىسا پاشىاپ بەلدىن چۈشۈۋاتقاندا، يىپەك سەللىلىك ئادەم نىمە ئۈچۈندۇ خۇددى ئۇخلىغاندەك بولۇپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى دەريا تەرەپكە تارتتى. ئەيسا پاشىاپ بەلىنىڭ كەينىگە ئوتتۇس بىلەن پارتىزانلار بىرلا ھۇجۇم قىلىپ ئۇنى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈردى، ئەمما، پارتىزانلارنىڭ قارىسىنى كورۇش بىلەن تەڭ، يىپەك سەللىلىك ئادەم "شارت" قىلىپ ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىدى ـ دە، قويۇق نان جىگدىلىك تەرەپكە ئۇزىنى ئۇرۇپ چېپىپ كەتتى. پادىچى يىگىت يىپەك سەللىلىك ئادەمنىڭ گېپىنى قىلغانىدا پارتىزانلار بىردىن جىددىلەشتى. ئېلىقۇل يېتەكچىلىك قىلغان بىرنەچچە يىگىت قولىغا مىلتىق ئېلىپ ئۇنىڭ كەينىدىن خېلى يەرگىچە قوغلاپ باردى. بىراق، بۇ قوغلاش پايدىسىز بولۇپ چىقتى. يىپەك سەللىلىك يۇچۇن ئادەم ئورمان ئىچىگە سالمىدەك شۇڭغۇپ كىرىپ كەتكەنچە، ئىككىنچى قېتىم كوزگە كورۇنمىدى. ئېلىقۇل ئورمان ئىچىدىن كېسىپ ئوتكەندە، ئۇ، گۇگۇم قاراڭغۇسى چۈشۈۋاتقان بىپايان دالا ئىچىدە ئاللىقاچان كوزدىن غايىپ بولغان ئىدى.....

پارتىزانلار ئەيسا پاشىاپنىڭ ئېتىغا غانجۇغىلانغان تاغاردىكى بىرنەچچە كالتە ساپلىق كوك ئاپتومات ۋە ئىككى يەشىك ئوقنى غەنىمەت ئالدى. ئاسىم ئەيسا پاشىاپنى قىسقا سوراق قىلدى.

— قاچقان ئادەم كىم؟

— بىلمەيمەن، يولدا قوشۇلغان.....

— قورالنى كىمدىن ئالدىڭ؟

ـــ لیه‌گزیدیکی ئه‌سکه‌رله‌ردین سپتەؤالدیم.....

ـــ یالغان! ـــ دیدی ئاسیم، ـــ قاچقان ئادەم کیم؟ شۇنی گۈیت.....

ئاسیم سوراقنی داۋام قیلىۋاتقاندا، ئېلىقۇلنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. ئەيسا پاششاپ مەخسۇت بەگنىڭ قوراللىق لۇكچەكلىرىنىڭ باشلىغى بولۇپ، ئىككى قولى بىگۇنا خەلقنىڭ قىپ ـ قىزىل قېنى بىلەن بويالغان، سانسىز قان قەرزگە بوغۇلغان ئەبلەخ ئىدى. ئېلىقۇل تىت ـ تىت بولۇپ جادوقىلىچىنىڭ سېپىنى چىڭ تۇتۇپ، سوراقنىڭ تېزرەك تۈگىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى.....

سوراقنىن ھېچنىمە چىقمىدى. ئاسىم ۋاقىتنى سوزماسلىقنى قارار قىلدى ۋە ئىككى پارتىزان يىگىتكە قاراپ:

ـــ سىلەر بۇنى يۇرتقا ئاپىرىپ ئالماسقا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار، بۇنىڭ بىلەن كېيىن ھىساپلىشىمىز، ھازىر مەخسۇت بەگنى قوغلايمىز، ـــ دىدى.

ئەمما شۇ پەيتتە، ئەيسا پاششاپ تۇيۇقسىز ئۇزۇنى بەلنىڭ غولىدىن توۋەنگە تاشلىدى ۋە تۇلۇقتاشتەك دومىلاپ، دومىلاپ بېرىپ، يان جىلغىغا كىرىپ كەتتى. پارتىزانلار غولدىن سېرىلىپ قوغلاپ يۇگۈردى. ئېلىقۇل جۇمانىڭ قولىدىن بەشنا ـ تار مىلتىقنى يۇلۇۋالىدى ـ دە، بەلىنىڭ سول تەرىپىدىكى قىيا تاشقا ئېتىلىپ چىقتى ۋە جىلغا ئىچىدە ئولە ـ تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېتىۋاتقان ئەيسا پاششاپقا قارىتىپ ئوق ئۇزدى. بىرىنچى پاي ئوقتىلا ئەيسا پاششاپنىڭ يەرگە دۇم چۈشكەنلىگى ئېنىق كورۇندى.....

ئاسىملار يۇگۈرۈپ ئەيسا پاششاپنىڭ يېنىغا يېتىپ بار ـ

غاندا، ئەيسا پاششاپ دۇم ياتاتتى، ئاسمم ئۇنىڭ مۇرىسمدىن تارتىپ ئوڭدا قىلدى. ئەيسا پاششاپ مەيدىسىنى ئىككى قولى بىلەن چىڭ تۇتۇۋالغان ئىدى. ئاسمم ئۇنىڭ قولىنى مەيدىسىدىن ئاجرىتىپ، تىوش يانچۇغىنى ئاختۇرۇپ، ئېغىزى يەمىلەنگەن بىر كونۋىرتنى سۇغۇرۇۋالدى.

بۇ "غىلاپلىق خەنجەر" ئىمزالىق بىر كىشىنىڭ مەخسۇت بەككە يازغان خېتى ئىدى، خەتتە: كومىۇنىست قوشۇن قەشقەرغە يېتىپ كەلدى، بۇ يەرگىمۇ پات - ئارىدا يېتىپ كېلىدۇ، "نامازشام خىزمىتى" ئالدىنىڭغا چىقىپ كەتتى. ئۇ كىشى بىز بىلەن كورۇشكەندىن كېيىن دەرھال قايتىدۇ، نىيەت - پىلانىمىز ئاۋۋالقىدەك..... ئاللاكېرەم ئوزى يار - يولەك بولسۇن، "ھىكمەتلىك ئۇزۇك" نى كۇتۇك، ئىلاھە - ئامىن..... — دېيىلگەن ئىدى.

ئاسىم ئويلىنىپ قالدى، قوشۇمىلىرى تۇرۇلدى، خەتكە يەنە بىر قېتىم كوز يۇگۇرتۇپ تۇرۇپ، "غىلاپلىق خەنجەر"، "نامازشام خىزمىتى"، "ھىكمەتلىك ئۇزۇك" دىگەنلەر كىملەر - ھە؟..... بۇ خەتنى جەزمەن ياخشى ساقلاپ قويۇش كېرەك، دىگەننى كوڭلىدىن ئوتكۇزدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇنىڭ قەلبىدە بىر خىل شاتلىنىش ھىسسىياتلىرىمۇ ئوركەشلىدى. "غىلاپلىق خەنجەر" ھەر ھالدا ئازاتلىق ئارمىيە ئالدىنقى قىسىملىرىنىڭ قەشقەر ۋادىسىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ناھايىتى ئېنىق يەتكۇزگەن ئىدى.

— بۇ خەت ناھايىتى مۇھىم، — دىدى ئاسىم پارتىزان يىگىتلەرگە تەكشى قاراپ، — ئاڭلىدىڭلارمۇ، دۇشمەن نىمە

دىگەن قـۇۋ، مەككار ـ مە؟ بۇ ئىپلاسـلار ئۇزلىرىنىڭ تارىخىي يوسۇندا بەربات بولغانلىغىغا تەن بېرىشتىن تېخى يىراق ئىكەن. سەگەك بولۇشىمىز لازىم. مەخسۇت بەگ ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرى ئۇجۇقتۇرۇلغانـدىن كېيىنـمۇ، ئىلان يەر ئاسـتىدا ئۇزاقـتىچە قىمىرلىسا كېرەك. كۆرەش تېخى داۋام قىلىدۇ. قانداقلا بولـ ماسمۇن خەتنىڭ سىرى ئېچىلىدۇ. ئەمما، خەت بىزگە خۇش خەۋەرمۇ يەتكۈزدى. ئازاتلىق ئارمىيە قەشقەردە..... ئازاتـلىق بايرىغى لەپىلدەپ كەلمەكتە.....

ئاسىم هاياجان بىلەن سوزلەۋاتقاندا، دەريانىڭ شىمالـ لىدىكى تاغ غولىدىن ئالماس ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى يۈگۈرۈپ چۈشۈپ كەلدى.

ئاسىم ئالماسنى قۇچاقلىدى، ئازاتـلىق ئارمىيە تۇغرد ـ سىدىكى خەۋەرنى خوشاللىق بىلەن يەتكۈزدى.

ـ مېنىڭ بـۇ ئىشـتىن خەۋىرىم بار، ياخشى گەپ، ـ دىدى ئالماس ئاسمىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ.

ـ سەن قانـداق ئاڭـلىدىڭ، ـ دىدى ئاسىم بىرئـاز هەيران بولۇپ، ـ بىزگە بۇ خەۋەرنى دۇشمەن يەتكۈزدى.....

ـ ماڭمۇ شۇنداق، هەتتا ناهىيە ئامـباللىرى دەڭا! ـ ئالماس يانچۇغىدىن قانـداقـتۇ قىزىل توت چاسا تامـغا ۋە قـارا، يۇمۇلاق موهۇرلەر بېسىلـغان بىر قەغـەزنى چىقىرىپ ئاسمغا تەڭلىدى، ـ مانا، ئوقۇپ كورۇڭ..... ناهىيە چاپارمىنى يۇرت ئاقساقاللىرىغا ئېلىپ چىقـقان، لېكىن، بىزنىڭ يىگىتـ لەرنىڭ قولىغا چۈشكەن. بۇ خەتنى قانـداقتۇ "كومـمۇنىست قوشۇننى كۈتۈۋالغۇچى خەلق هەيئىتى" دىگەن بىرنىمە يېزىپ تارقىتىپتۇ..... ئەمىلغا سىغمايدىغان غەلىتە كۈتۈۋېلىش! ئازاتلىق

ئارمىيىنى قارشى ئېلىش ئالۋىنكى — توخۇ، توخۇم، گۈله - قاق، كەگىز - گىلەم، قوي - كالا..... ھەر كىم جەزمەن بىرنىمە ئىنانە قىلىش، يىغىلغان نەرسىنى دەرھال ناھىيىگە يەتكۈزۈش بۇيرۇلغان..... ناۋادا، كىمكى خاسىيەتلىك سېلىقتىن باش تارتسا، يېڭى ھۆكۈمەتكە پۈت ئاتقانلار قاتاردا يامان ئاقىۋەت كۆرىدۇ، دەپ پوپۇزا قىلىنغان.....

— شەرمەندە ئالدامچىلىق! — دىدى ئاسىم غەزەپ بىلەن قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ۋە ئالدىراپ كۆز يۈگۈرتتى، — بۇ، ئازاتلىق ئارمىيىسى مېھمان ھاقارەت. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى مېھمان ئەمەس، بىزنىڭ ئۆز كىشىلىرىمىز. بۇ، ئېنىقكى، ئاشۇ مۇتەئەمەلەرنىڭ ئوزۇنى نىقاپلاش، خەلقنى زىيان سېلىپ، ھۆركۈتۈش قەستى ئەمەسمۇ؟..... ئۇخلىماي چۈش كۆرۈش!..... دەرھال قېرىنداشلارغا يەتكۈزۈپ پاش قىلىش كېرەك!.....

— مەن بۇنى شانىيازغا تاپشۇردۇم، — دىدى ئالماس، — ئۇ بىرنەچچە كىشى بىلەن يۇرتتا قالدى. ھەرقايسى يېزىلارغا يەتكۈزۈشنى، ئالدام خالتىغا چۈشمەسلىكنى، زورلۇق قىلغان ئاقساقال - يۇزبېشىلارنى تۇتۇپ باغلاشنى بۇيرۇدۇم.....

— ناھايىتى ياخشى، يىگىتتەك گەپ قىپسەن، — دىدى ئاسىم رازى بولۇپ، — ئازاتلىق ئارمىيىسى مانا بىز كۈتۈۋالىمىز، قېرىنداشلار بىلەن تەنتەنە قىلىپ ئالدىغا چىقمىمىز..... ناھىيە ئامبالىرىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىشى بىكار.....

— ھازىر كۆكتاغدا ئىش چاتاق، مەخسۇت بەگنى دەرھال تۇتۇۋالمىز كېرەك، — دىدى ئالماس نىمىگىدۇ ئالدىراپ تۇرۇپ، ۋاكۇن كېچە بىز مەخسۇت بەگنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ بەش قوتانغىچە ھەممىسىنى ئاختۇردۇق. تاڭ سەھەردە كوكتاغ

جىلغىسىغا كېتىپىتۇ. ئونىچە يىاش پادىچى يىگىتىنى زورلۇق بىلەن ئوزىگە ئەگەشتۈرۈۋاپتۇ، ئوزى بىلەن مېڭىشنى خالىمە- غان بىر پادىچىنى "بورە داۋان"دىن ئوتۈۋاتقاندا ئېتىۋېتىپتۇ، يول بويى چارۋىچىلارنى بۇلاپ-تالاپىتۇ. تېخى بايىراق ئاڭ- لىشىمىزچە، كوكتاغ جىلغىسىغا بارغاندىن كېيىن مەخسۇت بەگ يەرلىك چارۋىچىلارنى ئويلىرىدىن ھەيدەپ چىقىرىپ، تۆزۈگرەك ئوي-ئوڭكۈرلەرنىڭ ھەممىنى تارتىۋاپتۇ. ئويىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان قېرىلار، ئاياللار، بالىلار قارلىق دالىدا دۇگدىيە- شىپ قاخشاپ يۇرۇپتۇ. تارتىۋالغان ئويلەرگە ئوزىنىڭ ئادەم- لىرىنى جايلاشتۇرۇپ، ئەيسا پاشىنى ساقلاپ تۇرۇپتە- مىش..... كوكتاغدىن قېچىپ كەلگەن بوۋاي مەخسۇت بەگ- نىڭ قورالىلىق لۈكچەكلىرىنىڭ بۇلاپ-تالاپ، يەپ-ئىچىپ، چارۋىچىلارنى خالىغانچە بوزەك قىلىۋاتقانلىقىنى، قارلىق دالىغا ھەيدەپ چىقىرىلغان ئويسىز خەقلەرنىڭ خەتەر ئاستىدا قالغانلىقىنى سوزلەپ بەردى..... چايان — نەگە بارسىمۇ چايان..... بىز بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۈدۈل كوكتاغ جىلغىسىغا قاراپ ماڭغان. لېكىن، بايا تۇيۇقسىز ئېتىلغان مىل- تىق ئاۋازى بىزنى بۇ يەرگە ئېلىپ كەلدى.....

ئالماساق سوزى پارتىزانلارنىڭ غەزىۋىگە ئوت ياقتى. ئېلىقۇل چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئاسىم قوشۇمىسىنى بىر تۇردى-دە، يىگىتلەرگە قاراپ:

— باندىتلىق! مۇناپىق بەگ ئەمدى باندىتلىق كوچىسىغا كىرىپتۇ-دە! يۇرۇڭلار، يولغا چىقتۇق. چاپسان ھەركەت قى- لايلى، قېرىنداشلارنى قۇتقۇزايلى، — دىدى.

هەش - پەش دىگۇچە پارتىزانلار قورالللىنىشتى ۋە قار كېچىپ يولغا چىقتى.....

2 . كوك مۇز - ئاق قار

ساربخان ئانا، توختاخۇن، بايىز خالۋاپلار مەخسۇت بەگنىڭ يەر ئاستى تۇرمىسىدىن قۇتۇلدۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇما ئۇلارنى باشلاپ، كوكتاغدىكى بىر تاجىك بوۋايىنىڭ ئويىگە ۋاقىتلىق ئورۇنلاشتۇرغانلىغىنى يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئوتكەن ئىدۇق.

تاجىك بوۋاي قول - ئىلكىدە يوق بولسىمۇ، بېشىدىن ئىسسىق - سوغاق ئوتكەن، قىزغىن، مېھماندوس ئادەم ئىدى. ئۇ، ئوزىنىڭ ئاچچىق - ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ھېكايە قىلىپ، ھەمىشە ئوزىنىڭ ئۇلار بىلەن تەقدىرداش — بىر ئائىلە كىشىلىرى ئىكەنلىگىنى بىلدۇرەتتى، قولىدىن كېلىشچە غەمخورلۇق قىلاتتى.....

كۇن بىلەن تۇن ئالمىشىپ تۇردى. ئانا ئوزىنىڭ سۇيۇملۇك قىزى ئانارنىڭ تەقدىرىدىن قايغۇراتتى، ئالماسنى سېغىناتتى... توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپ بولسا، پارتىزانلارغا قېتىلىپ كېتىشنى قارار قىلىپ، قولىغا پالتا ئېلىپ، ئىككى قېتىم دەريا بويىغا، توغراقلىق ئورمانلىغا باردى، ئىزلىدى. لېكىن ئۇلارنى تېپىش ھەچبىر مۇمكىن بولمىدى.....

جۇما ئىارىلاپ - ئىارىلاپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، پارتىزانلارنىڭ ئەھۋالىنى يەتكۇزۇپ كېتەتتى. ئۇ ھەر قېتىم كەلگىنىدە:

ـــ سەۋری قىلىڭلار، ئاسسم ئەپەندى شۇنداق دىدى. يۇرتقا بېرىش ـــ ئەجدىھاغا يەم بولۇش بولىدۇ، پارتىزانلار بولسا يوتكىلىپ، بىر ئىزدا توختىمايدۇ..... ئاز قالدى، ئاز كۈندە ھەممىمىز جەم بولىمىز، ـــ دەيتتى.

ساربخان ئانا ھەر كۈنى كەچلىك غىزادىن كېيىن، تاجىك بوۋاينىڭ كەپىسىدىن چىقىپ، ئىشىك ئالدىدىكى كىچىككىنە توپىلىككە كوتىرىلىپ، يىراقتا قالغان ياڭاقلىق يېزىسىغا تىكىلەتتى، بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن مۇسىبەتلىك قېرىنداشلىرىنى ئەسلەپ، زارىقىپ كۈتكەن قۇتلۇق كۈنلەرنى سېغىنىپ خىيالغا چوكەتتى.....

ئۇ، بۇگۈنمۇ گۈگۈم چۈشۈش بىلەن شۇ ئادىتىنى تەكرارلىدى، كىچىككىنە توپىلىكە قاراپ ماڭدى. يېپىلىپ كېلىۋاتقان تۈن پەردىسى قارلىق دالىنى قارايتتى، يېنىك شامالدىغان شەپىسى كەلدى، ئىگىز-پەس توپىلىكلەر تۈن پەردىسى بىلەن تەكشىلەنگەندەك بولدى ۋە ھەممە يەر جىمجىت سۈرلۈك بولۇپ قېتىپ قالغاندەك ئىدى.

ئانا يىراق دالىغا تىكىلدى ۋە سۈرلۈك قاراڭغۇ دالا ئىچىدىن پىلدىرلاپ ئىككى تال ئوتنىڭ ئوزىگە قاراپ كېلەۋاتقانلىقىنى كوردى، ئارقىدىن بورىنىڭ ھۇۋلىشى ئاڭلاندى.

ئانا تېنى شۇركىنىپ، توپىلىكتىن قايتتى ۋە ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە، يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەك، يېپەك سەللىلىك بىر ئادەم خارتىلداپ تۇرغان ئات ئۇستىدە پەيدا بولدى.

ـــ ھەي..... مەزلۇمە، ـــ دىدى يېپەك سەللىلىك ئادەم ساربخان ئانىغا قاراپ، ـــ بۇ يەر كوكتاغ جىلغىسى ئەمەسمۇ؟.....

ـــ يوقسۇ، ـــ دىدى ئانا بـۇ غەلىتە ئادەمـگە ھەيـران بولۇپ، ـــ بۇ يەرمۇ كوكتاغ..... سىلى.....جىلغا دىدىلىما.....
گۈدۈكلاشقان ئادەم ئاۋازىنى ئاڭـلاپ، ئويـدىن تاجىك بوۋاي ئىشىكنى ئېچىپ چىقتى.
ـــ ئەسسالام مېھمان، قەنى ئويگە.....
يىپەك سەللىلىك ئادەم ئۇنىڭدىن:
ـــ بۇ قەيەر، كوكـتاغ جىلغىسى يىراقـمۇ؟ ـــ دەپ ئوز سوئالىنى تەكرارلاپ سورىدى.
ـــ يىراق ئەمەس، ـــ دىدى تاجىك بوۋاي، ـــ ئەنە ئاۋۇ كورۇنگەن تاغنىڭ كەينى. قەنى موللا، ھازىر ھاۋا ياماں، بىر دەمدىن كېيىن شۇنىرغان قۇترايدۇ، ئويگە كىرىڭ..... بۇگۈن تەس.....
يىپەك سەللىلىك ئادەم ئىككىلەنـدى، بوزۇرۇپ تۇرغان قاراڭـغۇ ئاسمانغا قارىدى، شۇنىرغان شەپسىگە قولاق سالدى ۋە ئائىلاج بىر قىياپەتـتە ئاتتىن چۈشتى.
مېھماندوس تاجىك بوۋاي ئوز ئەنئەنىسى بويىچە ئاتنى ئېغىلغا باغلاپ، يىپەك سەللىلىك يولۇچىنى ئويگە باشلىدى.
يىپەك سەللىلىك ئادەم گۈللۈك شىرداق ئۇستىگە چىقىپ جايلاشقاندىن كېيىن، خالار ـ خالماس ھالدا پاتمە سورىسىنى ئوقۇپ، قولىنى يۇزىگە سۈرتۈپ دۇئا قىلدى. ئاندىن ئالدىغا سېلىنغان داستىخاندىكى نـان، قۇرۇت ۋە بىر پـارچە سوغاق گوشـكە قول ئۇزىتىپ تـۇرۇپ، بىردىن جىن چىراق يورۇغىدا توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپنى كوردى.....
ـــ سىلەر نىمە ئادەم؟ مەشەلىكمۇ؟
تاجىك بوۋاي ئۇلار ئوچۇن جاۋاپ بەردى:

ـــ مېهمان، مېنىڭ مېهمنىم..... قېرىنداشلار.....

يىپەك سەللىلىك ئادەم ئۇزىنىڭ نەشتەر كۆزلىرى بىلەن تاجىك بۆۋايىنىڭ "مېهمانلىرى"نى كۆزدىن كەچۈردى ۋە داستىخان بىلەن تۆتۈش قىلدى، بىرنەچچە ھەجىر سۈتلۈك چاي ئىچكەندىن كېيىن، كېكىرىپ تۇرۇپ موۋۇت بەكتىگىنىڭ ئىچىدىن بېلىنى بوشاتتى.

ـــ سىلەر تاغ خەلقى ھەچنىمە بىلمەيسىلەر، ـــ دېدى ئۇ داستىخاندىكى نانىنىڭ ئۇۋاقلىرىنى تېرىپ يەپ، دۈگا قىلاغاندىن كېيىن، ـــ پەرىشتە بىلەن ئەجۇز ـ مەجۇزنىڭ ئايرىشنى بىلمىش كېرەك. مۇسۇلمان كىشى جەنىنەت بىلەن دوزاقنى ئەستىن چىقارماسلىق لازىم. ھازىر يۇرتىمىز زەرەپشانغا كومموۇنىست قوشۇن كېلىۋاتىدۇ، دىنىمىز ئىسلام ئۇز ئەقىدىسىنىڭ بەركاتى بىلەن بۇ قوشۇنغا تاقابىل تۇرۇش لازىم. ھورمەتلىك مەخسۇت بېگىم ئىسلام ئېچىش بايرىغىنى ئىگىز كوتەردى، ئاللاتائالا ئوز بەندىلىرىنى ئۇنىڭ كەينىدىن سەپ تارتىپ مېڭىشقا دەۋەت قىلماقتا..... سىلەر مەخسۇت بېگىمنى بەلەمسىلەر؟

توختاخۇنىڭ بەدەنلىرى تىكەنلەشكەندەك بولدى:

ـــ مەخسۇت بەگنى نېمىشقا بىلمەيلۈك..... بۇ خۇمپەر بىزنىڭ ئىلىكىمىزنى قۇرۇتتى، نارىسىدە پەنزەنتىمىزنى خورلاپ ئولتۇردى، ئۇ يەنە.....

ـــ سېنىڭ بۇ گېپىڭ كۇپۇرلۇق! ـــ ددى يىپەك سەللەلىك ئادەم جالاقلاپ تىترەپ، ـــ سەن مۇسۇلمان كىشى يۇرتىمىزغا كومموۇنىست قوشۇنىنىڭ قانداق يامان ئىشلارنى ئېلىپ كېلىدىغانلىغىنى بىلىشىڭ كېرەك..... سەن ئۇنىڭ ئالدىنى

توس، غازات ئاچ..... بولمسا، دوزىغى بولمسەن.....
— بىز ئۇنىڭسىزمۇ دوزاقنىڭ كۇنىنى كورۈۋاتىمىز، ئاخۇنۇم، — ددى بايىز خالۋاپ، — ئوزلىرى نەدىن كېلىۋاتىلا ۋە قەيەرگە بارماقچى؟
ئانا ئىشىك تۈۋىدە ئورە تۇرۇپ گەپكە ئارىلاشتى:
—يورۇق كۇنگە، قۇياش نۇرىغا تەشنامىز. ئۇنىڭغا تەلمۇرۇپ كوزلىرىمىز تېشىلدى، بىز ئۇ كۇنلەرنى سېغىنىپ كۇتۇۋاتىمىز.....
يىپەك سەللىلىك ئادەم تولغىنىپ چىرايىنى پۇرۇشتوردى:
— ئىمانىدىن تايغان بەتبەخ، — دەپ غودۇكشىدى يىپەك سەللىلىك ئادەم، — كومۇنىست قوشۇن ئەردىن خوتونىنى، ئانىدىن بالىنى ئايرىيدۇ، قىيامەت قايىم بولدۇ، مسلمىز قورقۇنچلۇق ئىش بولدۇ، ئىمانسىز كېتىسەن.....
يىپەك سەللىلىك ئادەم شۇنىڭدىن كېيىن قانداقتۇ بىر ئەرەپچە، پارسچە سوزلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ، تاغ خەلقىغە تونۇش بولمىغان «جاهاننامه» دىگەن كىتاپتىن سوز ئاچتى.
بىراق، ئۇنىڭ ۋەزخانلىغى يېقىنلا بىر يەردىن ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى بىلەن كېسىلدى.
يىپەك سەللىلىك ئادەم چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى:
— بۇ نىمە گەپ، بۇ نىمە مىلتىق؟.....
توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپ بىر بىرىگە قاراشتى. تاجىك بوۋاي جىن چىراقنى پەيلەپ، سارىخان ئانىغا قاراپ، هودۇقۇپ ئىشىكنى ئېچىدىن ئىلدى.
ئەمما، يىپەك سەللىلىك ئادەم ئېغىر ۋەسۋەسە بىلەن تېپىرلاپ، ئىشىكنىڭ زەنجىرىنى تارتىپ ئاچتى - دە، يۇگۇرۇپ

تالاغا چىقتى. ئەتراپىغا قۇلاق سالدى، يەنە سۇس مىلىتىق ئاۋازى ئاڭلاندى.....

— ئېتىمنى بېرىڭلار، قېنى ئات؟ — يىپەك سەللىلىك ئادەم ئېتىنى ئېغىلدىن ئېلىپ چىقىپ، سەكرەپ مىندى - دە، قاراڭغۇلۇق باسقان دالا ئىچىگە ھۇقۇشتەك شۇڭغۇپ كىرىپ، كوزدىن غايىپ بولدى.....

توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساربخان ئانا بۇ غەلىتە "مېھمان" توغرىسىدا سوزلىشىپ، ئۇنى مەخسۇت بەگ بىلەن بىر ئۆۋىنىڭ بورىلىرى بولسا كېرەك، دەپ جەزمىلەشتۇردى ۋە تۇتۇپ قالمىغانلىغىغا ئېچىندى. تاجىك بوۋاي بولسا:

— ئەمدى ئېسىمگە كەلدى، دەل شۇ، ھىچبىر خاتا ئەمەس، — دەپ ئوزى بىلەن ئوزى سوزلەپ كەتتى، — بۇنىڭ - دىن ئۇچ يىل ئىلگىرى تاشقورغان، قاغىلىق، پوسكامىلاردا پارتىزان يىگىتلەر پەيدا بولۇپ، تاغ ئىنىقىلاۋى بولغىنى ئېسىڭلاردىمۇ؟ ھە، شۇنداق!..... شۇ چاغدا، بۇ يىپەك سەللە - لىك مولا بۇ يەردە بىر قېتىم پەيدا بولغان، ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، پارتىزانلارنى "ئىلى ئوغرىلىرى"، "ئۇچ ۋىلايەت باندىتلىرى" دەپ تىللىغان، بايىقىدەك گەپلەرنى ئېيتىپ ۋەزخانلىق قىلغان، كېيىن پارتىزانلارنى باستۇرغان..... دەل شۇ، ئۇنى شۇ چاغدا بىرنىمە دامولالام دىيىشكەن ئىدى. ئېسىمدە قالماپتۇ، يەر يۇتقۇر.....

تاجىك بوۋاي ئېغىر ئۇھ تارتتى ۋە شۇ قېتىمقى قوز - غۇلاڭدا ئوز سەپداشلىرى بىلەن بىللە نەيزە تىقىپ ئولتۇ - رۇلگەن ئوغلىنى تىلغا ئېلىپ، نىمىندۇ دىمەكچى بولۇپ تۇرۇۋۇدى، تۇيۇقسىز يەنە مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا

توپلىكنىڭ كەينىدىكى تار جىلغا ئىچىدىن دۈپۈرلىتىپ چىقىپ كېلىۋاتقان ئات تۇياقى يېتىپ كەلدى.

تاجىك بوۋاي ئالدىراپ توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساربخان ئانىنى ئويگە كىرگۈزدى - دە، چىراقنى ئوچۇرۇپ، ئىشىكنى سىرتىدىن قۇلۇپلىدى، ئوزى ئويىنىڭ يېنىدىكى قاشانىڭ كەينىگە ئوتوپ، كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنى كۈزىتىشكە باشلىدى.

ئاتلىقلار يەتتە كىشى ئىدى. ئۇلار بۇرۇلۇشقا كېلىپ، قايسى تەرەپكە مېڭىشنى بىلمىگەندەك، بىر مىنۇتچە توختىدى ۋە ئۇدۇلدا چوخچىيىپ تۇرغان تاجىك بوۋاينىڭ ئويىنى كوردى.

— ئاختۇرۇڭلار، ماڭا يول بىلىدىغان ئادەم كېرەك.....

تاجىك بوۋاي بۇيرۇق چۈشۈرگەن هوكۇمدارنىڭ مەخسۇت بەگ ئىكەنلىكىنى ئېنىق پەملىدى. ئاڭغىچە، ئۇچ نەپەر قوراللىق لۇكچەك ئېتىلىپ بېرىپ، ئاجىز ئىشىكنى زەرپ بىلەن تېپىپ ئېچىپ، ئويگە باستۇرۇپ كىردى، سەرەڭگە يېقىپ توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساربخان ئانىنى كورۇپ، كوزلىرى چەكچەيدى. بىر لۇكچەك ئويدىن چىقىپ مەخسۇت بەككە:

— بېگىم، دەل ئۇستىگە چۈشۈپتۇق، توختى، بايىز ئويدە ئىكەن، ئالماسنىڭ ئانىسىمۇ..... — دىدى.

— نېمە! توختى دەمسەن، بايىز؟..... — بەگ بورە كوزلىرى بىلەن تىكىلىپ، ئات بىلەنلا باستۇرۇپ ئىشىك ئالدىغا كەلدى، — هەممىنى باغلا!..... ئاسىم، ئالماس مېنىڭ ئالقىنىمدا كىمنىڭ جېنى تۇرغانلىغىنى چۈشىدە كورسۇن..... ئالدىمغا سال، ئويگە ئوت قويمۇەت!..... بولۇشە، چاپسان!.....

بەگ ۋاقىراپ تۇرۇپ، قولىدىكى تاپانچىدىن ھەيۋە قىلىپ ئوق ئۇزدى. شۇ ئاردىدا ئارقا تەرەپتىن كۆزىتىپ تۇرغان بىر قوراللىق لۇكچەك ھودۇقۇپ، ئېتى بىلەنلا بەگنىڭ قېشىغا كەلدى:

— بېگىم ئىش چاتاق، پارتىزانلار كېلىپ قالدى، — دەپ ۋاقىرىدى.

ئېيتقاندەك، تار جىلغا تەرەپتىن ئىزمۇ-ئىز قوغلاپ كېلىۋاتقان ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى تاراسلاپ ئاڭلاندى، بۇ ئاۋاز بارغانچە يېقىنلىشىپ كەلمەكتە ئىدى.....

بەگ سەكراتقا چۈشكەن چىلىۋىردەك تىپىرلاپ:

— بولۇشە، ئولدۇڭمۇ، ئاناڭنى!..... — دەپ ئويگە قاراپ ۋاقىراپ كەتتى.....

ئوي ئىچىدە قاتتىق ئېلىشىش بولۇۋاتاتتى. توختاخۇن ئىشەك كەينىدىكى دەمنى ئېلىپ بايىز خالۋاپنى تۇتماقچى بولغان لۇكچەكنىڭ كاللىسىغا بىرنى سېلىپ دۇم چۈشۈردى. بايىز خالۋاپ بولسا، قېلىغا چىققان پۇچۇق تەڭنىنى توختا-خۇنغا ئېسىلغان لۇكچەكنىڭ بېشىغا ئاتتى ۋە ئۇنى قۇچاقلاپ، كوتىرىپ ئاستىغا باستى. يەنە بىر غالچا تىتىرەپ ئويدىن قېچىپ چىقتى ۋە بەككە قاراپ:

— بېگىم، قاراڭغۇ..... ھىچنىمە كورۇنمىدى، توختى بىلەن بايىز..... تۇتۇق بەرمەيۋاتىدۇ، — دىدى.

ھېيىقسۇت بەگ ئۇنىڭ گېپىنىڭ تۈگىشىنى كۈتمەيلا تاپانچىسىدىن ئارقا-ئارقىدىن ئوق چىقىرىپ، ئۇز غالچىسىنى ئۇز قولى بىلەن ئېتىپ ئولتۇردى-دە، توپىلىڭنىڭ ئۈستىدىن قىقاس بىلەن:

— پارتىزان يىگىتلەر چاپسان!..... — دەپ ۋاقىراۋاتقان تاجىك بوۋاينىڭ جاراڭلىق چاقىرىق ئاۋازلىرى ئىچىدە، ھولۇقۇپ - تەمتىرەپ بىر نەچچىلا شىرىگى بىلەنلا تاغ تەرەپكە قاراپ تىكىۋەتتى.....

ئاسىم، ئالماس، ئېلىقۇللار يېتىپ كەلدى. ئۇلار كوكتاغ جىلغىسىدا چارۋىچى قېرىنداشلارنى بۇلاپ - تالاپ، ئادەم تۇتۇپ، قۇتراپ يۈرگەن مەخسۇت بەگ باندىسىنى ئىزمۇ - ئىز قوغلاش سەپىرىدە ئوز قېرىنداشلىرى بىلەن مۇنداق ئاجايىپ ئۇچرىشىپ قېلىشنى ھىچبىر ئويلىمىغان ئىدى.

پارتىزانلار يېتىپ كېلىش بىلەن ساراڭان ئانا ئالماسنى باغرىغا بېسىپ، ئانار توغرىسىدا "يۈرىگىم - كوز نۇرۇم، جىگەر - ريم — ماداريم، قېنى سەن جان قىزىم، قېنى مېنىڭ ئاناريم....." دەپ، قوشاق قېتىپ ھازا ئاچتى. توختاخۇن بىلەن بايىز خالۋاپ ئاسىم بىلەن ئېلىقۇلنى قۇچاقلاپ، بۇقۇلداپ كوز يېشىنى توكتى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسى پارتىزان يىگىتلەرنى باغرىغا بېسىپ:

— ئاسماندىن چۈشتۇڭلىمۇ، يەر قەھرىدىن چىقتىڭلىمۇ، زالىم بەگنى قوغلاپ - سۈرۈپ، بىزنى قۇتقۇزغىلى كەلدىڭلىمۇ،— دەپ يىغا قىلدى.....

تاجىك بوۋاي پارتىزان يىگىتلەرنىڭ باش - كوزىنى سىلاپ:

— يەنە سەل - پەل كېچىككەن بولساڭلار مەخسۇت بەگ بىزنى قانغا بويىۋېتەتتى، تاپىنىڭلاردىن گۈل ئۇنسۇن، ئەزىمەت يىگىتلەر.....، — دىدى.

ئاسىم توختاخۇن بىلەن تاجىك بوۋايىنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— مەخسۇت بەگ ھازىر قۇتۇرغان چىلىبۇرە بولۇپ قالدى. ئۇ قەدىمى يەتكەنلا يەردە قانلىق ئۇچ ئېلىپ، بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ خەقنى قاخشاتماقتا..... كوكتاغ جىلغىسىدا ئۇ ئۇز شىركىلىرىنىڭ يېرىمىدىن ئايرىلدى. تۇتقۇن قىلىپ باغلاپ كەتكەن قېرىنداشلارنىڭ ھەممىسىنى قۇتقۇزدۇق. بۇ يەردە سىلەر ئۇچ غالچىنى ئەدەپلەپسىلەر، ناھايىتى ياخشى. ئەمدى ئۇ ئۇچ-توت ئادەم بىلەنلا قالدى..... ۋاقىت قىس. بىز دەرھال قوغلايلى، كورۇشكىچە ئامان بولۇڭلار، — دىدى-دە، كوكتاغ چارۋىچىلىرىدىن ئارىيەت ئالغان يايداق ئاتقا سەكرەپ مىندى.....

شۇ كۈنى كېچىچە كېچىك پارتىزان دۇيى كوكتاغنىڭ غەربىدىكى مال قوتانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئاختۇرۇپ چىقتى، مەخسۇت بەگ ئۇز شىركىلىرى بىلەن نەگدۇ يوشۇرۇنغان ئىدى. جىگەرلىك تاجىك يېگىت سالمان تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن تەڭ، سەزگۈر پادىچى ئىتلىرىدىن ئىككىنى تاللىدى-دە، ئىز تاپىدىغان پىشقەدەم چارۋىچىلار بىلەن بىللە، پارتىزان دۇيىسى كوئېنلۇن تىزمىلىرىنىڭ ئېچكىرىسىگە ئېلىپ ماڭدى.....

كوك مۇز، ئاپپاق قار بىلەن قاپلانغان تىزما تاغلار، توپىلىكلەر، ئېدىر-جىلغىلاردا ئات تۇياقلىرىنىڭ كۈلتۇڭ گىزلىرى بەزىدە كورۇنۇپ، بەزىدە يوقاپ كېتەتتى، لېكىن تەجرىبىلىك ئىزچىلار ئىرماش-چىرماش بەلگىلەردىن ئىزلارنى دەرھال تېپىۋالاتتى ۋە خاتاسىز ئالغا ئىلگىرىلەيتتى.....

ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئىز قوغلاپ، كوكتاغ جىلغىسىنىڭ ئاخىرىغا — ئەينەكتەك پاكىراپ تۇرغان مۇز چوققىغا ئېلىپ بارىدىغان تىك قىيانىڭ پاسىلىغا كەلدى. قىيانىڭ ئالدى بېپايان ئاق دالا، كەينى قارلىق تاغ ۋە ئەتراپى دوڭلۇكلەر ئىدى. پادىچىلار قىيانىڭ توۋىنىدىكى ئويمانىنى كورستىپ، بۇ يەردە ئوي ۋە بۇلاق بارلىغىنى ئېيتتى. ئۇلارنىڭ سوزى تۇگمەيلا، چوخچىيىپ تۇرغان قىيانىڭ جەينىگىدىن ئاتنىڭ كىشنىشى ئاڭلاندى.

ئاسىم بىلەن ئالماس بىر بىرىگە قاراشتى - دە، پارتىزان دۇيىنى ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىپ، ئەتراپنى قورشاپ شىددەت بىلەن يۇگۇرۇشتى.....

بۇ چاغدا كۇن چۇش بولغان ئىدى. مەخسۇت بەگ ئوزىنىڭ بورە جۇۋىسىغا ئورىلىپ، قېرى چارۋىچىنىڭ ئويىدە، ئوچاق ئالدىدا يۇڭلۇق مەيدىسىنى ئونقا قاقلاپ، تاپانچىنى ئوقلىغان هالدا پۇشۇلداپ ئولتۇراتتى. قالغان ئۇچ شىرىگى مىلتىقلىرىنى بېشىغا قويۇپ، بۇلۇڭغا تىقىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى، ئۇلار هىچنىمىنى سەزمەيتتى. لېكىن، مەخسۇت بەگ دۇپۇرلىگەن ئاياق تېۋىشىنى ئاڭلاپلا ئالمان - تالمان ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى - دە، ئوي ئىگىسى بۇۋايغا بىر گۇلۇيۇپ، ئىشىك تۇۋىدە مۇگدەپ ياتقان غالچىنى تېپىپ ئويغىتىپ، تالاغا چىقتى ۋە تىك قىيانىڭ ئالدىدىكى قىيپاش بەلدىن شىددەت بىلەن بېسىپ كېلىۋاتقان ئاسىم بىلەن ئالماسنى كوردى.....

بەگ دەرهال ئوزىنى دالىدىغا ئالدى ۋە ئاتلىرىنى تاشلىۋېتىپ، ئويىنىڭ كەينى بىلەن ئاخىرقى بىر غالچىنى ئەگەشتۇرۇپ تاققا قاراپ قاچتى.

ئاسىم بىلەن ئالماس ئويگە بېسىپ كىرىپ، ئوپۇر-توپۇر بولۇشۇپ ئورنىدىن تۇرغان ئىككى لۈكچەكنى قورالسىزلاندۇرۇپ، پادىچىلارغا تاپشۇردى - دە، ئوقەتتەك ئېتىلىپ بەگنىڭ ئىزىغا چۈشتى.....

مەخسۇت بەگنى تاغدىن - تاققا يامىشىپ قوغلاش كۈن پىشىن بولغىچە داۋام قىلدى. ئۇنى تىرىك تۇتۇش قارار قىلىنغان ئىدى. ھىلىگەر بەگ ئوزىنى گاھ سول تەرەپتىكى قىيا تاشنىڭ كەينىگە يوشۇراتتى، گاھ تىك قىيانىڭ يان باغرىدىن ئۆرمىلەپ قاچاتتى ۋە توختىماي تاپانچىسىدىن ئوق ئۇزەتتى، تۇرۇپ پەيدا بولۇپ، تۇرۇپ كوزدىن غايىپ بولۇپ كېتەتتى.....

ئاسىم بىلەن ئالماس ئىز بېسىپ شىددەتلىك قوغلاپ يۇرۇپ، ئوز يىگىتلىرىدىن خېلى بەك ئۇزاپ كەتتى. ئاخىرى ئۇلار بىر توسما تاغ ئالدىغا كېلىپ توسالدى ۋە مەخسۇت بەگنىڭ ئوز غالچىسى بىلەن ھولۇقۇپ - تىترەپ توسما تاغنىڭ ئىگىز بېلىدىن يۇقۇرىغا چىقىپ كېتىۋاتقانلىغىنى كوردى.

مەخسۇت بەگ توسما تاغدىن ھالقىپ ئوتۇپ كەتسىلا، ئوزىنىڭ قۇتۇلۇپ كېتىدىغانلىغىنى بىلەتتى، چۈنكى، توسما تاغنىڭ ئارقىسى چەكسىز قارىغاي، ئارچا ئورمانلىغىغا تۇتۇ-شۇپ كېتەتتى.....

ئالماس مىلتىغىنى تاشلىدى ۋە غەزەپ بىلەن ئېتىلىپ تىك تاققا ياماشتى. ئاسىم ئۇنىڭ كەينىدىن يۇگۇرۇپ كېلىپ-ۋېتىپ، سىرتىن، مەخسۇت بەگنىڭ تاپانچىسىنىڭ ئۇچى ئالماسقا قارىتىلغانلىغىنى كورۇپ قالدى — ناھايىتى ئېنىق نىشان!.....

ئاسىم كوزىنى يۇمۇپ ئاچقىچە ئارىلىقتا ئالماسنى قوغداپ قۇچاق-

لىدى، "يات!" دەپ ۋاقىراپ ئۇستىگە ئوزىنى تاشلىدى.

مەخسۇت بەگنىڭ تاپانچىسىدىن ۋىگىلداپ ئۇچقان ئوقنىڭ ئاسمىغا كېلىپ تەككەنلىكىنى ئاسىم خېلىغىچە سەزمىدى ۋە ئىشتىك بېشىنى كوتىرىپ قارىغاندا، مەخسۇت بەگنىڭ ئوقى تۇگىگەن تاپانچىنى پىقىرىتىپ يەرگە تاشلىغانلىغىنى كوردى. ئالماس ئاسمىنىڭ ئاستىدىن ئىرغىپ قوپۇپ، سەپدىشىنىڭ كوكرىگىدىكى قىپ-قىزىل قانغا قاراپ:

— ئاسىم..... سىز..... — دېگىنىچە قېتىپ قالدى.

ئوق ئاسمىنىڭ تاغىغىدىن تېگىپ، كوكرىگىدىن تېشىپ چىقىپ كەتكەن ئىدى.

— ئاسىم! — ئالماس پۈتۈن ۋۇجۇدى كويۇپ-پىشىپ ئۇنى قۇچاقلىدى.

ئاسىم كوزلىرى ئېلىشقان هالدا زورۇقۇپ:

— ئالماس، ئىنىم، چاپسان بول..... مەن بىلەن كارىڭ بولمىسۇن! — دېدى.

ئالماس ئالدىراپ بەلۋاغىنى يېشىپ، ئاسمىنىڭ كوكرىگىنى تاڭدى-دە، ئۇ چىشىنى-چىشلەپ غەزەپ بىلەن تاققا قاراپ يۇگۇردى.....

بۇ چاغدا، مەخسۇت بەگ قارلىق تاغنىڭ ئۇستىگە يامىشىپ چىقىپ بولايلا دەپ قالغان ئىدى، تىك، قورام تاشلىق توسما تاغ ئۇستىگە ئاياق بېسىش بىلەن تەڭ، ئالماسمۇ ئۇچقۇر كىينكتەك تاشتىن-تاشقا سەكرەپ-ئېتىلىپ بەگنىڭ كەينىدىن يېتىپ چىقتى. ئالماسنىڭ تاغ ئۇستىگە چىقىشى بىلەن مەخسۇت بەككە ئەگىشىپ قاچقان غالچا بەگنى تاشلاپ، ئوڭ تەرەپتىكى بەلدىن سېرىلىپ توۋەنگە چۈشۈپ كەتتى.

لېكىن، مەخسۇت بەگ قوشۇمىسى تۇرۇلگەن، چىشلىرى كىرىشكەن ئالماسنى كورۇپ، جالاقلاپ بىر تىترىدى-دە، كەينىگە بۇرىلىپ ئالماسقا ئېتىلدى.....

بەگ ئېغىر پۇشۇلدايتتى، گوشلۇك يۈز-كوزىدىن شۇ تاپتا تەر ئەمەس، ساپ-سېرىق زەھەر تامچىلاۋاتقاندەك ئىدى.....

گىرەلىشىپ شىددەتلىك ئېلىشىش باشلاندى. مەخسۇت بەگ ئالماسقا پۇشۇلداپ ئېتىلغاندا، ئالماس ئۇزىنى يانغا ئېلىپ، بەگ ئورۇلۇپ بولغىچە، ئۇنىڭ گەجگىسىدىن قاماللاپ، بويىنىدىن بىر بېسىپ ئاستىغا چۈشۈردى. ھىلىگەر بەگ بىرلا ئېغىناپ ئالماسنى ئۇستىدىن ئارتىلدۇرۇپ، ئۇستىگە ئوزىنى تاشلاپ، ئالماسنى تېگىگە بېسىۋالدى ۋە ئالماسنىڭ گېلىنى قولى بىلەن قىستى. ئالماس ئاستىدىن تىزى بىلەن بەگنىڭ جان يېرىگە قاتتىق بىرنى دىسلاپ ئۇستىدىن موللاق ئاتقۇزدى ۋە ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئاستىغا باستى. لېكىن، بەگ ئالماسنىڭ قولتۇغىدىن ئىككى قولىنى ئوتكۇزۇۋېلىپ، قاتتىق قاماللاپ چاپلىشىۋالدى..... گاھ-ئۇ، گاھ-بۇ ئاستىغا چۈشۈپ، ئۇستىگە چىقىپ يۇمۇلىنىپ پومىداقلىشىش شىددەتلىك داۋام قىلدى..... بەگنىڭ كوزى چەكچىيىپ ئېغىر ھاسراپ قالدى. ئالماس ئۇنىڭ گىرە سېلىۋالغان يىرتقۇچ قولىنى كۈچ بىلەن تولغاپ ئوزىدىن ئاجرىتىپ، ئۇستىدىن ئىرغىتىپ تاشلاپ، ئاستىغا ئوڭدا چۈشۈردى ۋە تىزى بىلەن بەگنىڭ مەيدىسىگە دىسلاپ تۇرۇپ، دادىسى توختاخۇن سوغا قىلغان خەنجەرنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى.....

دەل شۇ چاغدا ئاسىم ئوق تېگىپ يېتىپ قالغان بەل-

نىڭ سول تەرىپىدىن يۇگۇرۇپ كېلىۋاتقان ئېلىقۇل كورۇندى، ئېلىقۇلـنىڭ كەينىدىن پارتىزان يىگىتلەر چىقىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئاسسىم تەرەپكە، بىر قىسمى ئالماس تەرەپكە يۇگۇردى. ئالماس ئۇلارغا بىر قاراپ، كوزىنى ئالغىچە، قىرغاق لېۋىگە كېلىپ قالغان بەگ جان ـ جەھلى بىلەن بىر سىلكىـ نىپ ـ ئالماسـنىڭ ئاسـتىدىن يۇلـقۇنۇپ چىقـتى ـ دە، توسـما تاغنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئورمانلىققا تۇتىشىدىغان سەل داردىسىغا سېرىلدى. بەگ يۇمۇلاپ، تاشتىن ـ تاشقا سوقۇلۇپ، دارا ئىچىـ دىكى قار دوۋىسىگە چوكۇپ، كوزدىن غايىپ بولدى.....

ئالـماس ئىگىز قىرغاقـنىڭ لېۋىگە كېلىپ، شۇنىرغـان ئۇشقۇيىتۇپ تۇرغان سەل داربىسىنى كوردى ـ دە، قىرغاق ئۇستىدىن چوكقۇر قار دوۋىسى ئۇستىگە ئۇچۇپ سەكرىدى.....

شىددەتلىك قار دولقۇنلىرى ئىچىدە ھىچنىمىنى ئىلـغا قىلىپ بولمايىتتى. ئالماسنىڭ كوز ئالدىدا ئاپپاق قار دېگىزى چايقىلاتتى، قۇتىرغان شۇنىرغان چىقىراپ ھۇۋلايىتتى ۋە ھەممە يەر قاتمۇ ـ قات ئاق پەردە بىلەن قاپلانغان ئىدى.....

لېكىن، ئالماس ئوز رەقىبىنىڭ كويىدا ئىدى، چوككەن قار دوۋىسى ئىچىدىن ئىرغىپ چىقتى، بېلىگىچە قار كېچىپ، سەل داربىسىنىڭ ئىچىنى قېدىردى..... ئېلىقۇللار يېتىپ كەلدى ۋە ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپكە ئېتىلىپ، سەل داربىسىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىزلەشتى. بەگ يوق ئىدى..... ئـۇلار خېلى نېرىدىكى بورە ئـوڭـكۇرىنىڭ ئېغىزىدا تېخى بـايىلا قېتىپ ئولـگەن ئـادەم گەۋدىسىنى كورۇشتى.

گـەۋدىنى تونۇغىلى بولمايىتتى. ئـۇ قۇرۇق ئۇ.. تىمخان

ئىدى. كوزى چاقنغدىن چىقىقان، يۇز، قۇلاق، بۇرۇن گۆش-لىرى تىتىلىپ، شىلىنغان، پۈت-قوللىرى سۇرۇلۇپ قانلار ئۈيۈپ قالغان ئىدى.....

— بۇرە توپىغا يەم بوپتۇ-دە، مۇناپىق! — دىدى پارتىزانلاردىن بىرى ئۇنىڭغا قاراپ، — ھەقىچان بەگنىڭ ئوزى شۇ.....

— ياق، بۇ بەگ ئەمەس، ھەقىچان بەگ بىلەن قاچقان غالچىدۇ، — دىدى يەنە بىرەيلەن.

— نېمە بولسا بولسۇن، بۇ بورە ئۆلۈسى. بەككە ئەمدى قۇتۇلۇش يوق.....

— بەلكىم بۇ چاققىچە قار تېگىدە قېتىپ ئولگەندۇ.....

— ھەي، ئۇنى تىرىك تۇتسىمىز دېمىسەك، قوغلاپ نېمە قىلاتتۇق.....

— بەربىر تۇگىدى، ئالەم بىر قۇزغۇندىن تازىلاندى.....

ئۇنىڭ ئولگەنلىگىگە گۇمان قىلمايمەن.....

پارتىزان يىگىتلەر قانداقلا بولمىسۇن، بەگنىڭ ئولگەنلىگىگە شەكلەنمىدى. لېكىن، ئالماس چوڭقۇر ئەلەم ئىچىدە تولغىناتتى ۋە ئوز كوڭلىدە "شۇنداقمىدۇ، ياق، ناتايىن....." دىگەن بىر سوئالنى تەكرارلايتتى.....

شۇنىڭغا كۇچەيدى، قاراڭغۇ تۇن پەردىسى ئاستا - ئاستا يېيىلىپ كەلمەكتە ئىدى. قېدىرىپ - ئىزلەش نەتىجىسىز بولۇپ چىقتى، يىگىتلەر بەگنىڭ ئولگەنلىگىگە ئالماسنىڭ تېخىچە دەل گۇماندا بولۇۋاتقانلىغىغا ئەجەپلەنەتتى ۋە ئىختىيارسىز ئەتراپنى سىنچىلايتتى.....

شۇنرغان كۇچەيدى، گۇكسرىگەن شۇنرغان بىلەن بىللە، توسما تاغ ئۇستىدىن كىمنىڭدۇ:

ــ ئالماس! ..... هوي ..... ئالماس! ــ دىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى، ــ سىلەر نــەدە! ..... نەدە ــ سىلەر! ..... ــ دىگەن سادا جىلغا ئىچىدە تىنىمسىز جاراڭلاپ كەتتى .....

3. "پارتىيىنى تېپىڭلار ....."

تۇن تەڭدىن ئاشتى. ئاسمان تېخىچە هۇشسىز، ئۇ تاجىك بوۋاينىڭ ئويىدە ــ گۇلــلۇك شىرداق ئۇستىدە جىمجىت ياتاتــتى. جىن چىراق ئۇچ پۇتلۇق چىراقپاي ئۇستىدە سەھەر يۇلــتۇزىدەك پىلدىرلاپ نۇر چېچىپ تۇراتتى، مورا ئوچاقتا ئارچا ئوتۇنى گۇرۇلدەپ يانماقــتا. ئويدە يىگىرمىچە ئــادەم بولۇپ، ئۇلار گويا بىر تىنىقتىن نەپەس ئېلىۋاتقانــدەك، ئــاسمدىن كــوزىنى ئــالماي جىمــجىت تــەلمــۇرۇپ ئولتۇراتــتى، پەقەت كــىمدۇ بىرەيلەن ئاسمىنىڭ ئايىغىدا ئولتۇرۇپ، ئــوز ئىچىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس پىچىرلاپ نىمىندۇ ئوقۇۋاتاتتى، بەلــكىم ئۇ، ئاسمىغا شپالىق تىلەۋاتقاندۇ .....

ئالماس بىلەن ئېلىقۇل ئاسمىنىڭ باش تەرىپىدە تىز ـ لىنىپ ئولتۇراتتى، ئۇلار كــوزلىرىدىن قۇيۇلۇۋاتــقان ياشــنىڭ ئاسمىنىڭ بېشى قويۇلغان تەكىنى هــول قىلغانلىغىنى ســەز ـ مەيتتى، مۇندىق ياش ئاسمىنى چورىدەپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇشــقان توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساريخان ئانا ۋە تاجىك بوۋايــنىڭ كوزلىرىدىمۇ يالتىراپ تۇراتــتى ۋە ئۇلارنىڭ هــەممىسى

ئاسمىنىڭ تېزرەك ھۇشىغا كېلىشىنى، كوزىنى ئېچىپ، بۇرۇدۇ - قىدەك مەردانە كۆلۈمسىرەپ، بىرنەچچە ئېغىز شىرىن گەپ قىلىپ بېرىشىنى؛ شۇنىڭدىن كېيىن بولسا، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئوزلىرى بىلەن بىللە، قۇتلۇق يېڭى تاڭنى بىللە كۈتۈۋېلىشنى، ئازاتلىق تەنتەنىسى ئىچىدە خوشال - خورام يايراپ، يېڭى ھايات قۇرۇش يولىدا ئوزلىرى بىلەن بىللە بولۇشنى..... شۇنچە ئارزۇ قىلاتتى.....

لېكىن ئاسىم ھۇشسىز، ئۇ گەپ قىلمايتتى.

ئاسىم تىك قىيا باغرىدىكى قېرى چارۋىچىنىڭ ئويىدىن تاجىك بوۋاينىڭ ئويىگە يوتكەپ كەلگىچە ئارىلىقتا بىر قېتىم كوزىنى ئاچتى. ئۇ، ئېھتىمال كېچىلەپ ئوز ئالدىغا ئىزلە، كەلگەن توختاخۇن، بايىز خالۋاپ، ساربخان ئانىنىڭ ھەسرە لىك سوزلىرىنى، ساربخان ئانىنىڭ:

— ئاھ، ئوغلۇم..... ئاسىم..... سىز، — دىگەن پەرياتلىر نالىشىنى ئاڭلىغاندۇ.....

شۇ بىر قېتىم ئاسىم كوزىنى ئېچىپ، ئېلىشقان كوزلە - رى بىلەن ئالماسنى ئاختۇردى ۋە قىينىلىپ:

— ئالماس..... ئىنىم..... بەگنى..... تۇتتۇڭلە - مۇ.....، — دىدى.

بىراق، ئۇ ئالماسنىڭ جاۋاۋىنى ئاڭلىيالمىدى، يەنە ھۇشىدىن كەتتى.....

جىن چىراق پىلدىرلاپ يانماقتا، مورا ئوچاقتا ئارچا ئوتۇنى گۈرۈلدەپ كويمەكتە، ئېغىر ۋە قايغۇلۇق جىمجىتلىق ئىچىدە ھەر كىمنىڭ ئوز خىيالىرى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ

ھەممىسى چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە ھورمەت ھىسسىياتلىرى بىلەن ئاسمىنىڭ ھاياتنى كوزدىن ئوتكۈزەتتى ..... ئاددى، يېقىملىق، دىلكەش مۇساپىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوزلىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىنى، زالىم بەگلەرگە نەپرەت، ئاچ - ئو ۋق، جاپاكەش خەقلەرگە بولغان مۇھەببەت ئۇرغۇپ تۇرغان خىسلەت - پەزىلەتلىنى، يالقۇنلۇق، ھەقانى سوزلىرىنى، ئازاتلىق كۈنلىرىگە بولغان ئاجايىپ ئىشەنچ بىلەن تولغان قىزغىن ئىنتىلىشلىرىنى، چاقىرىقلىرىنى ..... ھاياجانلىنىپ خاتىرىلەيتتى .....

تاڭ سۈزۈلمەكتە، شۇرغان بېسىقتى. ئالماسلار ئاسمىنى يۇرت ئىچىگە يوتكەپ كېتىش تەرەددۇتىنى قىلىشقا تۇتۇندى. شوتا تەييارلاپ، كىگىز - كوپە راسلىدى.

دەل شۇ چاغدا، ئاسىم ئېغىر بىر نەپەس ئالدى - دە، سەل قىينىلىپ كوزىنى چوڭ ئاچتى، ئويدىكىلەرگە بىر - بىر- لەپ قاراپ چىقتى ۋە:

— يورۇق چۈشۈپتۇ — ھە .....؟ — دېدى. ئويدىكىلەر جانلىنىپ كەتتى:

— ئاسىم .....

— ئاسىم ئەپەندىم .....

— ئوغلۇم، ..... يا پەرۋەردىگار ..... شىپالىق بەر - گىن .....

— كوزۈڭنى ئاچتىڭ ..... بىزنى بەختلىك قىلدىڭ.....

— ئاسىم ..... بىز ساڭا تەلمۇرۇپ .....

تاجىك بوۋاينىڭ كەپسى قىزغىن، ئۇمىتلىك پاراڭ بە- لەن تولدى، يىگىرمە جۈپ كوزدە بىردىن خوشاللىق يېشى

ئەگىدى، ئاسمىنىڭ قولىنى، پىشانىسىنى، پۇتىنى تۇتۇشتى.

ئاسىم تۇڭلۇكتىن بۇلۇتسىز زۇمرەتتەك پاقىراپ تۇر-غان ئوچۇق ئاسمانغا قارىدى:

— قېنى، مېنى تالاغا ئېپچىقىڭلار.....

ئاسمىنى شوتا ئۇستىگە ئېلىشتى، توت كىشى كوتسرىپ تالاغا ئېلىپ چىقتى. ئاسمىنىڭ كوز ئىشارىتىنى چۈشىنىپ، كىمدۇ ئۇنىڭ بېشىنىڭ ئاستىغا ئوز چاپىنىنى سېلىپ قويدى. ئاسىم بېشىنى سەل ئورە قىلىپ ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى.

چىرايلىق، جىلۋىلىك سەھەر ئاسمىنى تىنىق دېگىزدەك ياپ-يېشىل، سۇزۇك ۋە تازا ئىدى. سەھەر قۇياشىنىڭ دەسلەپكى قىزغۇچ ئالتۇن نۇرلىرى كوك ئاسمان باغرىدىن جىمىرلاپ كېسىپ ئوتمەكتە، ئاق باشلىق كوئېنلۇنىنىڭ ئاسمانغا تاقاشقان ھەيۋەتلىك چوققىلىرى قىزىل نۇر ئىلكىدە بىردىن رەڭلىنىپ، ئالماستەك يالتىراپ چاقنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاق تون كىيگەن تىزما تاغلار، توپىلىكلەر، ئېدىرلىقلار ۋە كوئېنلۇن ئىتىگىدە قەد كوتسرىپ تۇرغان يېشىل قارىغاي، سۇمباتلىق ئارچىلارمۇ تاڭ نۇرلىرى بىلەن جىلۋىلىنىپ كەتتى.....

— تاڭ ئاتتى..... گۈزەل تاڭ..... شىپالىق قىزىل نۇر.....، — ئاسىم شۇ گەپنى ئېيتىپ، ئەتراپتىن كوزىنى ئېلىپ، ئالماسنىڭ قولىنى تۇتتى.

ئاسمىنىڭ ئەھۋالى ئېغىر ئىدى. نەپەس ئېلىشى تېز ۋە نىمىدۇر يېتىشمەيۋاتقاندەك، كوكرىگىنى تۇتۇپ بىرام

بولاتتی. هلدىن - هلغا هۇشدىن كېتەتتى. پىشانىسىدە پۇرچاقتەك تەرلەر غۇژمەكلىشىپ قالدى، ساربخان ئانا ئۇنلۇك كالپۇكلىرىنىڭ ئاقىرىۋاتقانلىغىنى، پۇتلىرىنىڭ مۇزلاپ قالغانلىغىنى سېزىپ، ئەندىشىلىك خىيال بىلەن ئازاپلىناتتى ۋە نېمە قىلىشىنى بىلمەيتتى.

— ئۇكام ..... ئالماس ..... — دېدى ئاسىم ئالماسنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتقان هالدا ئۇنىڭغا قاراپ. ئاندىن بىر قولىنى تەسلىكتە كوكرىگىگە ئېلىپ بېرىپ، توش يانچۇغىدىن خېلى بىر قىسمى قېپ - قىزىل قان سىڭىپ ئۇيۇپ قالغان بىر قەغەزنى ئېلىپ ئالماسقا تەڭلىدى، — مە ..... بۇنى ئال ..... يوقاتما .....يەنە بۇ تاپانچىنىمۇ، سېنىڭ تاپانچاڭ...

ئالماس ئاسمىنىڭ قولىدىن تاپانچا بىلەن قانلىق خەتنى ئېلىپ، هاڭ - تاڭ بولۇپ قالدى.

— ئۇكام ..... ئېسىڭدە بولسۇن، — دېدى ئاسىم زورۇققان هالدا، — ئازاتلىق كۈنلىرى يېتىپ كەلدى ..... بۇ تاڭ تولىمۇ تەسلىكتە ئاتتى ..... دۇڭ داشىنىڭ قانداق مەرتلىك بىلەن قۇربان بولغانلىغىنى سەن ئوز كوزۇڭ بىلەن كوردۇڭ ..... مەشرەپ، ئانار ..... يەنە قانچە - قانچە قېرىنداش مۇشۇ يولدا ئازاپ چېكىپ قۇربان بولدى ..... سىڭلىمىز لەيلىگۈل هاياتمىكىن ..... ئۇ پەم - پاراسەتلىك قىز ..... قۇتقۇزۇڭلار ..... ئاخىر تاڭ ئاتتى ..... هەممە دەرت - ئەلىمىمىز چىقىدىغان كۈن كەلدى ..... لېكىن ئۇكام ..... سەن شۇنى ئۇنۇتما ..... بۇ خەتتە، "غىلاپلىق خەنجەر"، "نامازشام خىزىرىسى"، "ھىكمەتلىك ئۇزۇك" دىگەن قۇزغۇنلارنىڭ بىر بىرىنى ئىزلەۋاتقانلىغى ئېيتىلغان ..... دېمەك، مەخسۇت بەگ بەربات بولغان

بولسمۇ، دۇشمەن تېخى بار ..... ئۇلار نىقاپلانغان، خۇپىيانە ھەركەتكە ئوتكەن ..... يېپەك سەللىلىك غەلىتە ئادەمنى قاچۇرۇپ قويىدۇق، يامان ئىش بولدى ..... كۆرەش داۋام قىلىدۇ ..... سەگەك بولۇپ، دۇشمەن ئۇۋۇسىنى چۈۋۈكلار .....

شۇنىڭدىن كېيىن، ئاسىم قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، بىر مەنۇتچە كوزىنى يۇمدى ۋە ئاچتى:

— يەتتە - سەككىز يىلدىن بۇيان مېنىڭ كۆكلۈمدە بىر نۇر كېزىپ يۇرىدۇ، — دىدى ئاسىم ئوزىگە تىكىلىپ تۇرغان قېرىنداشلارغا تەكشى كوز يۇگۇرتۇپ، — بۇ نۇر — جۇڭگو كومۇنىستلار پارتىيىسى ..... دۇڭ داشى بۇ نۇرنى مېنىڭ قەلبىمگە قۇيغان ..... جۇڭگو كومۇنىستلار پارتىيىسى جاپاكەش لەرنىڭ يولەنچۇگى، ئارزۇ - ئارمىنى، نىجات يۇلتۇز ..... سلەر ئىزلەپ تېپىڭلار ..... پارتىيىنى تېپىڭلار .....

— ئاسىم ئەپەندىم، بىز تاپمىز، نەدىن بولسمۇ بىز پارتىيىنى، نىجات يۇلتۇزنى ئىزلەپ تاپمىز! — دىدى ئالماس كوزلىرىدىن ياش قۇيغان ھالدا قەسەم بېرىۋاتقاندەك شۇرلاپ.

— مېنىڭ ھىچنەرسەم يوق، — دىدى ئاسىم بارغانچە ھالى توۋەنلەپ، — مەن ئولۇپ — تارتىپ قالسام، مېنى ھىچنەگە يوتكىمەڭلار ..... بىپايان كوئېنلۇن ئىتىگىدەك گۈزەل، ئەتۋالىق يەر ھىچ قەيەردە يوق ..... — ئاسىم كوزى بىلەن تاجىك بوۋاينى كورسەتتى، — مانا بۇ قېرىنداشنىڭ ئويىنىڭ كەينىدىكى دوڭگە ..... بۇلاق تۇۋىگە قويۇڭلار .....

شۇنىڭدىن كېيىن ئاسىم، ئالماسقا ئاخىرقى قېتىم قارىدى:

— ئالماس ..... دۇك داشىنىڭ ئىنىسى ..... دۇك تېخەن يادىڭدىمۇ ..... ھە ..... ئازاتلىق ئارمىيە ئىچىدە بار ئىكەن..... يەنە ..... ئاسلىكىم ..... ئىلىدىن كېلىدۇ ... .. ئۇلارنى كور - گىن ..... ئۇچرىشىپ قالساك ..... مەن ئۇچۇن قېرىنداش - دوست بول، قۇچاقلا ۋە ھەممىنى سوزلەپ بەرگىن ...

ئاسىم قوشۇمىسىنى بىلىنەر - بىلىنمەس تۇردى، كۇلۇمسىرىدى ۋە مەڭگۇگە كوز يۇمدى .....

زەرەپشانلىقلار ئوز ئادىتىنى قىلدى. بىلىگە ئاق باغ - لاپ، قولىغا نوغۇچ ئېلىپ، ئىككى پۇتىنىڭ بەشمالىتىغى بىر بىرىگە چېتىلغان، ئىگىگى قوشۇلغان قەدىرلىك دوستىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، ئايلىنىپ - چوگىلەپ ھازا ئاچتى .....

يۇرت ئىچىدىن ئاتىلىق قېرىنداشلار يېتىپ كېلىشتى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە شانىياز، ئېلىشا ۋە قىسمەت چورۇقلار بار ئىدى .....

ئالماس ئاسمىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە يېشىل قارىغايلىق قىيا تاش باغرىدىن — بۇلاق تۇۋىدىن يەرلىك ئېلىشقا بۇيرۇدى .....

ئاسىم يەرلىگىدە قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئالماس گۇل چىقىرىپ ياسالغان تاش قەۋرىنىڭ ئالدىدا ئوڭ قولىنى ئىگىز كوتىرىپ، تىك تۇرۇپ، كوزلىرىدىن تارام - تارام ياش توككەن ھالدا، ئۇزىنىڭ كەينىدە سەپ تارتىپ تۇرغان قېرىنداشلىرىنىڭ يۇزەك سوزىنى قەسەم قىلىپ ئېيتتى:

— قەدىرلىك سەپداش، سۇيۇملۇق قېرىنداش، سىز قىمەتلىك ھاياتىڭىزنى بىز زەرەپشان ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ئازاتلىق ئىشلىرى ئۇچۇن مەرتلىك بىلەن تەقدىم قىلدىڭىز .....

سىز پارتىيە نۇرنى، ئازاتلىق كۈرىشىنىڭ خەۋىرىنى تۇنجى قېتىم بىز ھاياكەش ئىشلەمچىلەر ئىچىگە يەتكۈزۈپ، كوچىلەر - مىزدە ئۇمۇت چىرىغىنى ياندۇردىڭىز ..... جاپالىق ئېلىشىش پەيتلىرىدە ھەمچىمىدىنمۇ قورقمايدىغان جاسارەتلىك بىلەن بىزگە ئۇلگە بولدىڭىز ..... بىز ھەگگۇ سىزنى يىاد ئېتىمىز ..... بىز جەزمەن سىزنىڭ پاك - سەمىمى ۋەسىيىتىڭىز بويىچە، پارتە - يىنى، سىز بىزنىڭ قەلبىمىزدە ئوچمەس چىراق قىلىپ ياندۇر- غان پارتىيىنى ئىزلەپ تاپىمىز ..... پارتىيىنىڭ پېشىنى چىڭ تۇتۇپ، سىزنىڭ، ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۇچۇن ئاخىرغىچە ئېلىشىمىز .....

ئالماس ئىگىز كوتەرگەن قىزىل بايراق تاڭ قۇياشى نۇرىدا ئۇيقاشتەك جىلۋىلىنىپ لەپىلدىمەكتە .....

ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ ئالدىغا بېرىپ كۇتۇۋېلىشقا ئاتـ لانغان ئوتتۇز نەچچە كىشىلىك جاسارەتلىك قۇراللىق قوشۇن چاپچىپ تۇرغان يۇگرەك ئاتلارغا مىنىپ يولغا چىقتى، ئاتلىقـ لار ئارىسىدا خوشال ھاياجانغا چومگەن ئېلىشا ئوز راۋابىنى قولىغا ئالدى:

كەل قېرىنداش بارايلى،
باتۇر ئوغلان ئالدىغا.
چال راۋاپ، ئوينا ئۇسۇل
شاتلانىپ قىزىل تاڭغا.

زارىقىپ كۇتكەن ئىدۇق،
شۇ ئۇلۇغ تاڭ ۋەسلىنى.

كوزگه سۇرتەيلى بۇگۈن،
شۇ قىزىل تالغا ھوسىنىى.
... ...
... ...

لەپىلدىگەن قىزىل بايراق، دۇپۇرلىگەن ئاتـلىق قوشۇن، ياڭرىغان خوشال ناخشا بىپايان قارلىق دالىنى، لەرزان ئېقىـ ۋاتقان زەرەپشان دەريا سىنى، ئالتۇن رەڭگىدە تاۋلىنىپ تۇرغان ياڭاق يېزىسىنى دولقۇنلىتىپ كېسىپ ئوتتى.

ساريخان ئانا زۇمـرەتتەك يالتىراپ ئېقىۋاتقان سىرداش ئەزىم دەريانىڭ ئىگىز قىرغىغىدا تۇرۇپ، شاتلانغان زەرەپـ شان ئوغۇل ـ قىزلىرى، ئاق باشلىق ئانىلار، مويىسپىت بوۋاي ـ لار بىلەن بىللە، شەرق ئاسمىنىدىن بالـقىپ كوتىرىلىۋاتـقان ئۇياش نۇرىغا تەلپۈنگىنىچە، ئاتـلىق قوشۇننى ئۇزىتىپ قالـ ـى .....

1978 ـ يىل، 12 ـ ئاي
يەكەن

战斗的年代
（维吾尔文）
柯尤慕·吐尔迪 著
（长篇小说）
新疆人民出版社出版
新疆新华书店发行
新疆新华印刷厂排版
新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米32开本14 5/8印张
1979年5月第1版1981年2月第3次印刷
印数：10.001—15,000
统一书号：M10098·305 定价：0.81元

ۋەسىملەرنى غازى ئەمەت سىزغان
مۇقاۋىنى ئابدىكېرىم نەسىردىن ئىشلىگەن

书号：M10098·305
定价：0.81元